

KEMENDY GÉZA

HARCTÉRI EMLÉKEIM, 1942-1943

A magyar királyi 17. honvéd gyalogezred
II. zászlóalja a Donnál

Kemendy Géza:
HARCTÉRI EMLÉKEIM, 1942-1943
A magyar királyi 17. honvéd gyalogezred
II. zászlóalja a Donnál

Zalai Gyűjtemény 71.

KEMENDY GÉZA:

HARCTÉRI EMLÉKEIM, 1942-1943

A magyar királyi 17. honvéd gyalogezred
II. zászlóalja a Donnál

Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta:

MOLNÁR ANDRÁS – SZABÓ PÉTER

Zala Megyei Levéltár
Zalaegerszeg, 2012

Szerkesztette:
MOLNÁR ANDRÁS

Lektorálta:
SZAKÁLY SÁNDOR

Számítógépes tördelés:
PINTYŐKE GÁBOR

A borító Kemendy Géza fényképének felhasználásával készült.

Borítóterv:
ZÓKA GYULA

A reprodukciókat készítette és a képek nyomdai előkészítését végezte:
ZÓKA GYULA

ISSN 0133-5499
ISBN 978-963-7226-71-7

*Nemzeti
Kulturális
Alap*

A könyv elkészítését és kiadását a Nemzeti Kulturális Alap,
a Sármellék Művelődésért Közalapítvány,
Vonyarcvashegy Nagyközség Önkormányzata,
Zalaszentőrs Község Önkormányzata, és
a Zala Megyei Közgyűlés Kulturális Bizottsága támogatta.

Kiadja a Zala Megyei Levéltár
8900 Zalaegerszeg, Széchenyi tér 3.
Tel: 92/510-030, 598-956 Fax: 92/510-029
www.zml.hu E-mail: zalalev@dfmk.hu
Felelős kiadó: Molnár András

Yeloprint Nyomda, Szombathely
Felelős vezető: Dávid Péter ügyvezető igazgató

KEMENDY GÉZA:
HARCTÉRI EMLÉKEIM, 1942-1943

A magyar királyi 17. honvéd gyalogezred
II. zászlóalja a Donnál

Ajánlás

Ezen szerény munkámmal adózom szeretett parancsnokom, a legkiválóbb katonára és emberre, Kaltróy Antal alezredes úrra, és hősi zászlóaljára, a magyar királyi 17. honvéd gyalogezred II. zászlóalj[á] dicső emlékének.

Keszthely, 1972. évi augusztus hó 13-án, a Don melletti harcainknak 30. évfordulóján.

Kemendy Géza
a 17./II. zászlóalj volt vonatparancsnoka

Bevezető

Ezt a könyvet a Kemendy család krónikája részének tekintem. Megírásának módja rendhagyó: előrenyúltam az időben, hiszen az 1650-ig visszanyúló anyakönyvi kutatásaim eredményeit még csak jegyzetekben őrzöm; összefüggő tárgyalását meg sem kezdtem. Nagy időt hagytam ez ideig feldolgozatlanul. Amiért ezt az 1942-től kezdődő szakaszt vettem elsősorban – megelőzve az időrendi sorrendet –, ennek okairól szeretnék néhány mondatban beszélni.

Részvétel a II. világháborúban, életem legemlékezetesebb szakasza. Ennek emlékei kitörölhetetlenül vésődtek emlékezetembe. Nem kellene félnem, hogy valamikor is elmosódnának. Mégis, az utóbbi időben ennek az időnek megítélése körül lényeges változás következett be, mely tapasztalataim szerint rendkívüli erővel felkorbácsolta a kedélyeket, mely alól magam sem vagyok kivétel. Ennek elevenen élő hatását akarom kiaknázni azon keresztül, hogy ennek a lelkiállapotnak kapcsán még élénkebben törnek elő az emlékek, melyeket utódaimnak szeretnék a maguk igazi valóságában átadni.

Ezt a tragikus kimenetelű háborút – melyet egyesek nagyon helyesen a II. Mohácsnak tartanak és emlegetnek –, a magyar nép igen súlyos véráldozattal fejezte be. Ennek a több évig tartó részvételnek viszonylag rövid szakaszára – 1942. április – 1943. február – esik [a] 150.000 fős veszteség¹ és a 2. magyar hadsereg teljes anyagának elvesztése.

Ennek a szomorú ténynek értékelése az eddig eltelt időben azt az egységes vonást hordozta, hogy a magyar hadsereg, a magyar katona hitványsága volt egyedüli okozója a mérhetetlen pusztulásnak. Ennek a véleménynek első megfogalmazása a német vezetés részéről született, és még a mai napig is élő, hiszen a mai német irodalom is a magyar hadsereget teszi felelőssé a keleti front felbomlásáért. A magyar közvéleményt irányító német befolyás már az események bekövetkezése pillanatában erőteljes megvetésben részesítette a 2. magyar hadsereget.

A vízbe dobott kő utáni gyűrűzés tartott egy ideig, majd teljesen megszűnt. Senki nem beszélt róla. Feledve lett az a 100.000 halott,² a nemzeti katasztrófa sok-sok szerencsétlen áldozata, akik ennek a nemzetnek fiai voltak...

¹ A magyar királyi 2. honvéd hadsereg (továbbiakban: 2. hadsereg) 150 ezres személyi vesztesége – hivatkozás nélkül – először az 1958-ban dr. Horváth Miklós szerkesztésében megjelent „A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál” című, célzatosan válogatott dokumentumkötetben látott napvilágot. Ezen adatot egyéb hiányában sokan kritikátlanul átvették. Mindenre kiterjedő pontos adat mostanáig sem került elő. A korabeli részadatok összegzése alapján 2. hadsereg hozzávetőleges veszteségadatai a következők: mintegy 125 ezer főre tehető a sebesültek, hősi halottak s a hadifogságba esettek száma. Közülük 49 ezren estek el, közel ugyanennyien sebesültek meg, s a hadifogságba esettek száma 27 ezer fő lehetett. Vö. Szabó Péter 2001. 303. p.

² Lásd az 1. számú jegyzetet.

Emléküket semmi más nem őrizte, mint a családok csendes zugaiban szomorodó, fiaikat elvesztett és eszelősen örökké visszaváró szülők, férjük haláláról soha meg nem győződő feleségek, apjukat elfelejtő, vagy soha nem ismert gyerekek. Községek soha nem gondoltak elveszett szülötteik nevét emlékkőre vésetni; sőt, később a közvélemény úgy érezte, nem tanácsos róluk beszélni sem... Szomorú és egyedülálló talán az egész világon.

Ezzel a nemzeti tragédiával az események után majdnem 20 év után kezdtek foglalkozni az irodalomban. De hogyan? Kiragadva a történetek hiteles anyagából azokat a részeket – az összefüggések nélkül –, melyek a hadsereg gyalázatát szolgálták. Mintha nem is ennek a nemzetnek tragikus végű fiai lettek volna. Annak ellenére, hogy az írásos dokumentumok tényanyaga félreérthetetlenül bizonyítja a felszerelés és ellátás, majd a harctéri alkalmazásban a német hadvezetőség bűnét, a következtetések levonásakor mégis, egyedül és kizárólag a magyar vezetést állítják a lelkek ítélőszéke elé. Nekem minden idegszálam tiltakozott mindig is az ilyen való általánosítás ellen. Ítéleteinket mindig szabjuk személyekre, az általánosításból elég volt, a tömeges bűnhódések korszakából elég volt.

Az 1960-as években ebben a témában megjelent művek: Dr. Horváth Miklós [szerk.]: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál., Birkás Endre: Elfelejtett emberek. [Budapest, 1960.]; Görgényi [Dániel]: Signum Laudis. [Egy katona emlékiratai. Budapest, 1968.]; Moldoványi József: Halálkanyar. (Dokumentumfilm, 1961.)³

A legutóbbi évtizedekre jellemző volt az a felfogás, mely szerint a 2. hadsereg katonái, mintha önkéntesekként vettek volna részt a szovjet elleni háborúban. A néhány megmaradt embernek nem egyszer tették fel a kérdést: „Miért ment ki a Donhoz?” ...! Elképesztő!

Nagyon feltűnő volt a Népszabadság 1970. március 1-ei vezércikk[ének] néhány sora, mely szakít ezzel a felfogással, és ki meri írni: „A Donnál odavetett magyar katonák ugyanannak az embertelenségnek estek áldozatul, mint Auschwitzban gázhalálba küldött magyar zsidók százezrei.” Megőriztem ezt a csekély néhány sort, mely ki merte írni ezt a megállapítást.⁴ Nem sok, de mégis valami.

Ez év, 1972. elején, nem kis hullámokat kavart meg Nemeskürty István „Requiem egy hadseregért” című könyve. Ebben meglepő módon bátran kiáll egyes helytelen megítélésekkel szemben és kizárólag dokumentumok alapján helyes értékelését adja az eseményeknek. [...] Hogy mennyire vágyott a magyar

³ Bokor Péter és Moldoványi József „Halálkanyar” című dokumentumfilmje Kemendy Géza közreműködésével készült (Moldoványi 1961. január 4-én érkezett hozzá Sármellékre), és Kemendy ott volt a film bemutatóján is. (A film készítőinek 1961. január 3-ai távirata Kemendyhez és Szabó László „Halálkanyar” című írása a film bemutatójáról a Népszabadság 1961. május 7-ei számának 11. oldaláról. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. Első, szám nélküli és 1. sz. melléklet.)

⁴ A Népszabadság 1970. március 1-jei számának „Requiem. Mártír művészek, tudósok emlékezete” című írása. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 2. sz. melléklet.)

nép egy reális megnyilatkozás után, mutatja az a tény, hogy a Könyvhét, illetve Könyvhónap legkapósabb könyve lett. Nemcsak azok, akik a könyv szereplőinek számítanak, hanem a mai ifjúság is igen nagy érdeklődéssel fordult ezen történelmi eseményt megvilágító könyv felé, melynek legnagyobb értéke a realitása mellett, hogy a 30 évig agyonhallgatott eseményt a kriptá halálos csendjéből beszédesen az élet közelségébe állította.⁵

Valamennyi felsorolt könyvre jellemző, hogy a mi hadosztályunkról, a 9. könnyű hadosztályról feltűnő keveset emlékezik. Ezredünk, a 17. gyalogezred pedig megemlékest sem nyer.⁶ Nem azért hiányoznak a megjelent művekből, mintha nem érdemeltek volna említést, hanem az az oka, hogy éppen harcaiknak legkritikusabb körülményei miatt írásos anyaguk teljesen elveszett, így az írók nem találkozhattak semmiféle feljegyzéssel, amire támaszkodhattak volna írásuk közben. Márpedig a téma az adott időben egyáltalán nem nélkülözhetette az írásos alátámasztását. Ez az elején elmondottak alapján teljesen érthető. Így maradtunk ki minden megemlékezésből, pedig a harcok sűrűjéből [...] a hadsereg helyes megítélésének is bizonyítékát szolgáltathatjuk.

Az igazságra való törekvés indít, és ettől nem vagyok hajlandó eltérni emlékezéseim folyamán. Összevetve az elmondottakat a könyvekben olvasható esemény-tárgyalással, sok kérdés megértése világosabbá válik számotokra.

Merek vállalkozni e könyv megírására azért, mert harctéri beosztásommal együtt járó nagyobb mozgási lehetőségem sok meglátást biztosított. Parancsno-

⁵ Nemeskürty István több kiadást – például Magvető Kiadó, Budapest, 1972., 1982. stb. – is megért esszéketének valóban nagy érdeme, hogy elsőként „siratta el” a 2. hadsereg hősi halottait és sok szenvedésen átesett túlélőit. Azon téves hipotézisei, miszerint a magyar katonai és politikai vezetés a javarészt nincstelen magyar honvédeket eleve feláldozta és a halálba küldte, valamint tudatosan gyengén látta el fegyverzetrel és felszereléssel, az erre vonatkozó korabeli fennmaradt dokumentumok alapján nem állják meg a helyüket. Vö. Szabó Péter 2001. 17. és 33. p.

⁶ A nagykanizsai 9. könnyű hadosztály 1942/43. évi keleti hadszíntéri tevékenységéről az 1980-as évek végétől az alábbi publikációk jelentek meg: Dr. Viczián Antal: Meghaltak a Donnál. Hely nélkül, 1989. 333 p.; Don-parti emlékek két tételben. Péchy György: Doni magyar apokalipszis I. [Sajtó alá rendezte Szabó Péter] In: Palócföld 1990. 3. sz. 85-96. p.; Frontnaplók a Don-kanyarból 1942-1943. (Szerkesztette és a naplókát sajtó alá rendezte Molnár András, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szabó Péter) Zalaegerszeg, 1992. 126 p.; Túléltem a Don-i pusztulást. Takács Lajos tartalékos hadnagy emlékezései. [Szombathely, 1992.] 91 p.; Vida István: Egy petesházi tűzér visszaemlékezése a II. világháborúra 1941-1945. Lendva, 1998. 138 p.; Garda József: Kint voltam a Donnál. Egy tűzérszakaszvezető emlékirata. Budapest, 1999. 222 p.; „Ezek voltak a szép haditettek...”. Szabó József őrzetű harctéri naplója Oroszországból, 1942-1943. (Sajtó alá rendezte Molnár András) In: Hadtörténelmi Közlemények 2011. 2. sz. 582-593. p. Rövidebb harctéri visszaemlékezések olvashatók még az alábbi munkákban: Vaska Miklós: Nova története II. Nova, 2000. 63-68. p. (Mátai Ferenc őrzetű, 17. gyalogezred ezredközvetlen árkász század); A Don partjáig és vissza. Emlékek és fényképek a magyar királyi 2. hadsereg 1942-1943. évi hadműveleteiről. (Szerk. Vajda Ferenc) [Budapest], 2008. 89-94. p. (Szende László százados, 17/I. zászlóalj, géppuskás század), ugyanott 97-99. p. (Dr. Takács Lajos tartalékos zászlós, 9. könnyű hadosztály szállásszabályozó törzs); Hangodi László – Pál József: Szigliget 890 éves 1121-2011. Szigliget, 2011. 88-97. p. (Liszcai Dénes őrzetű, 47/II. kocsizó géppuskás század.)

komhoz fűződő viszonyom is több értesülést nyújtott. Néhány olyan honvédelmi miniszteri rendeletet is kezemben tarthattam, amit még ezredparancsnokom se látott (a hadosztály segédtsztekkel fennálló régi sármelléki barátság révén). Felhasználok összes meglévő, saját magam készítette fényképeimet. Sajnos csak egy részének vagyok birtokában, mert a legértékesebbek és a legtöbb a hazaküldés és a végső összeomlás során megsemmisült.

Levelezéseim is bizonyítékként fognak szerepelni.

Legnagyobb értékének azt tekintem, hogy a közvetlen átélés hangján tudok ezekről az eseményekről szólni.

Tekintsétek kedves utódaim az itt elhangzókat szerény, de szívből fakadó kegyes megemlékezésképpen azokra, akik ma már nincsenek közöttünk, akiknek semmi emléke nem maradt e hazában, de sírjaikra sem lehet soha többé rátalálni. Legyen ez a szerény kis munka egy ideig azok emléke, akikkel együtt szenvedtem, és akikkel közösen igyekeztünk elviselhetővé tenni a háború, a nagy távolságra szakadás adta nehézségeket. Most újból végigtekintek rajtatok, Bajtársak, és ugyanúgy látalak Benneteket, mint Csáktornyától Gremjacsjéig, 9 hónapig.

Keszthely, 1972. június 20.

Kemendy Géza

I. 17-es! 47-es! 17-es? 47-es? 17-es!

1942. március 17. A reggeli mise után megvártak a torony alatt⁷ az öregasszonyok az előénekes, özv[vegy] Kiss Jánosné, közismert nevén Csirke Rozi nénivel. Láttam, mondanivalójuk van. Már mondták is:

- Jáj, tanéttó úr, ne röstelle, de mér énekötte megen a „Gyászba borult egek”-et?
- Maguknak nem tetszik ez a szép ének?

- Jáj, dehonnem, de amikor a tanéttó úr ezt éneköli, má tuggyuk, hogy gyünek a behívók!

- Ej, ej asszonyok, csak nem gondolják, hogy pont én sürgetem a behívókat? Hiszen azt is tudják, hogy mindig én szoktam először kapni SAS behívót!⁸

- Tudjuk bizon, eleget sajnátuk is a tanéttó urat, hogy annyiszor itt köllött hannyi bennönket. De hát csak montuk. Ne röstelle... Isten legyünk velőnk...

Ahogy a lakásomra beérkezem, hogy tanítás előtt megreggelizzem, Varga Nani azzal fogad:

- Jáj, tanéttó úr, mit szól hozzá, meggyütt a Csirke Kálmán behívója. Aztán kutatva nézett rám, hogy valóban mit szólok hozzá.

Szólás nélkül is tudta, mire gondolok: csak azon csodálkozom, hogy nem az enyém jött meg először, szokás szerint.

Az osztályba belépve, a gyerekek szemében is azt a kutató tekintetet fedeztem fel: bejelentem-e, hogy az én behívóm is megjött. Mivel erről nem szóltam, megnyugodva kezdtük el a tanulást.

Másnap reggel a mise végeztével bementem a templomba, és a padban letérdelve imádkoztam. Egyszer csak éreztem, hogy a pad mellett valaki letérdel, és halkan felém súgja:

- Tanéttó úr, kérem, meggyütt a behívója.

Felkeltem, a család döbenten fogadott. Mindenki előre látta, hogy ez komoly dolog, nem olyan, mint az elmúlt évek bevonulásai. Már benn volt a levegőben, hogy ebből frontszolgálat lesz. Az iskolába lépve könnyes gyerekszemek fogadtak. Néhány komoly szóval elbúcsúztam tőlük, és hazaküldtem az osztályt. Végigvitték a falun a gyászos hírt, mely pár nap alatt beborította az egész falut, hiszen a postás alig győzte kikézbesíteni a sok-sok behívót. Az én behívóm mindig biztos előjelnek számított.

Távirat szüleimnek; barátok, jó embereim egymásnak adták a kilincset; búcsúzkodás, gondok, tervek, készülődés. Másnap az összes jó barát, szüleimmel és a sármelléki család tagjaival együtt lekísértek az állomásra. Hamarosan bejárt a

⁷ A Zala megyei Sármelléken, a római katolikus plébániatemplom tornyánál.

⁸ A névre szóló katonai behívóparancs elnevezése a „Sürgős! Azonnal! Siess!” szavak rövidítéséből származott.

vonat, melynek érkezését előre jelezte a vonaton utazó zala-völgyi bevonulók harsány éneke: „Jaj, Istenem, a szeretőm viszik az orosz határszélre...”

Összefolytak a különböző dalok, egymásba kapcsolódtak, de mindegyik a búcsúzás, az utolsó kérdés tolmácsolása volt:

- Járjanak el a templomba imádkozni minden áldott vasárnap... Minden bevonuló szíve egyazon kérést diktált:

- Imádkozzon, a jó Istent kérje, hogy a fiát semmi baj ne érje odakinn az orosz határszállán...

Már lassan mozdult a motorvonat, mikor utolsó csókkal elbúcsúztam körülöttem álló szeretteimtől: feleségemtől, aki ekkor már 4 hónapja magában hordta második gyermekünket, megcsókoltam még 2 éves se volt kisfiamat, könnyes szemű szüleimet, feleségem családját, és felugrottam a vonat lépcsőjére. Az utolsó kép így villant: Meglátva kisfiam, hogy én elmentem, egy utánam való ugrásszerű mozdulattal majdnem kiugrott a tartó kézből, és szívszaggató hangon kiáltotta utánam: „Abu...!” A vonat a következő pillanatban már a váltóknál kanyarodott, és eltűntek szemem elől mindazok, akiket legjobban szerettem.

Mint a megáradt folyó, úgy hömpölygött a sok katona Balatonszentgyörgyön, és nőttön-nőtt minden állomáson a vonat terhe. Nagykanizsán letette a bevonulók egy részét, a többivel vágatva sietett Csáktornyára, és vitt bennünket, mind súlyosabb szívünk terhével a 17/II. és a 47/II. zászlóalj keretébe.

Az állomásokon, a vonatban egyre-másra fedeztük fel egymást, a régi katona ismerősöket, barátokat, kedves bajtársakat, akikkel már sokszor átértük a bevonulások okozta nehéz perceket, az utánunk maradt sok gondot, a munkát átvevő feleségek rettegését, a veszélyeket megérző édesanyák hangtalan, mély bánatát. Hiszen mindig mi voltunk a listán, ha valahova menni kellett.

A legsajnálattal teltebb a legénység volt. Otthon maradt a feleség, az otthon, a gazdaság, a család minden gondjával, támasz nélkül. A kis összegű hadba vonulási segély semmit sem pótol. Legjobban mégis az ölte a lelkeket, hogy amíg a háborús konjunktúrát azok használják ki meggazdagodásra, akik soha nem voltak katonák, ők, az örökös bevonulók minden egyes bevonulás alkalmával anyagiilag tönkremennek. Miért?... Miért?...

Az otthon maradt szegény asszonyt még a család tagjai sem segítették érdemlegesen. Nem egy esetben teljesen hátat fordítottak azzal a vérforraló indokkal: „Iszen kapja a hadisegélyt!” Hány elkeseredett hangú levélből kiáltott felém az otthon effajta kegyetlensége...! Egyrészt ezért is itták le magukat a bevonuló katonák; hiszen ezeket előre látva, nem lehetett ezeket józanul kibírni...

Ahogy beérkeztem Csáktornyára, jelentkeztem a Zrínyi laktanyában. Valamikor ulánus laktanya volt, pontosan az I. világháború előtt. Ismerősök fogadtak,

hiszen az egész keret Nagykanizsáról jött ide,⁹ azután, hogy egy évvel azelőtt a Muraköz és vele Csáktornya visszatért. Az első, akivel találkoztam, Dukai Ferenc törzssörmester,¹⁰ a nyilvántartó vezetője volt. Meg kell róla említenem, hogy egy csodálatos tehetségű ember volt: a zászlóaljhoz tartozó 10.000 embert adatai alapján valamennyit ismerte. Nem egyszer szem- és fültanú voltam, amikor valakit kerestek, de csak a nevét és községét tudták; azonnal megmondta, hánybeli, és nem egyszer anyja nevét is. Engem meg úgy ismert, hogy ha rám volt szükség, még a nyilvántartó lapot sem nézte meg, hanem már küldte is ki a behívót. Nem jó, ha az embert ennyire ismerik...

Közölték leendő beosztásomat: a 17/II. zászlóalj vonatparancsnok[a]¹¹ leszek. Ennek nagyon örültem, mert erről tanfolyamom volt, és úgy éreztem, ez éppen nekem való beosztás. Közölték még, hogy a zászlóaljparancsnok Kaltróy Antal alezredes¹² úr. Csáktornya a 17/II. zászlóalj – mint anyazászlóalj – mellett felállítja még az iker zászlóaljat, a 47/II. zászlóaljat is.¹³ A 17/II. zászlóaljparancsnok

⁹ A 17/II. zászlóalj állomáshelye eredetileg Nagykanizsán volt. Muraköz és Muravidék 1941. április 13-16-i visszatérését követően a Perlakra került géppuskás százada kivételével a 17/II. zászlóalj, valamint a 9. honvéd tábori tüzérosztály 2. ütege Csáktornyan maradt, s a város laktanyájában rendezkedett be. Október elején az 1920-ban született környékbeli újoncok már ezen fent említett csapattestekhez vonultak be. A város helyőrségének első ünnepélyes eskütételére október 26-án került sor. Garda József 24-29. p.; Vida István 14-20. p.; Zalai Magyar Élet [Zalaegerszeg] 1941. október 27. 1. p.

¹⁰ Személyére és katonai szolgálatára vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal.

¹¹ A vonat – a korabeli katonai terminológia szerint – személy-, vagy anyagszállításra, oszlopokba foglalt fogatolt, vagy géperőhajtású szállítóeszközöket jelentett, a hozzátartozó személyzettel. Egy gyalogzászlóaljnak úgynevezett csapatvonata volt, melynek feladata azon szükségletek (lőszer, élelmiszer, műszaki és egészségügyi anyag) szállítása volt, melyek útközet alatt, menetben és elhelyezésben kellettek. Kemendy Géza tartalékos zászlós, 1942. szeptember 1-jétől hadnagy egy ilyen csapattest parancsnokaként teljesített hadiszolgálatot a keleti hadszíntéren.

¹² KALTRÓY (KALTROVITS) ANTAL (Temeskutas, 1898. szeptember 5. – Csáktornya, 1943. április 7.) ezredes. 1917. augusztus 17-én a bécsűjhelyi Katonai Akadémia elvégzése után avatták hadnaggyá, majd a császári és királyi 52. gyalogezred századparancsnokaként részt vett az első világháború olasz és francia hadszínterén folytatott harcokban. Az 1920-as és 30-as években Székesfehérvárott, Kaposvárott és Nagykanizsán végig csapatszolgálatot teljesített. Az utóbbi állomáshelyén a vármegegyei és a városi cserkészélet területén is aktív tevékenységet fejtett ki. 1937. október 5. és 1938. szeptember 30. között a nagykanizsai 3. határőrkerület parancsnok-helyettes elnevezésű csapattest állományában őrnagyként a tartalékos tiszti iskola parancsnoka volt. Ezután a 17. honvéd gyalogezred első ezred segédtsíztje lett, és 1940 szeptemberében e beosztásban vett részt az erdélyi bevonuláson. 1941. május 1-ével Pardy Zoltán alezredes váltotta fel az immáron csáktornyai 17/II. zászlóalj élén. 1942. május 1-jén alezredesként vonult el csapattestével a keleti hadműveleti területre. Don menti frontszolgálat alatt november 5. (másutt 17.) és 1943. január 13. között a III. hadtest északi kiképzőtáborának parancsnoka volt. A visszavonulás alatt harccsoportot vezetett. A hadműveleti területen szerzett betegségében (tüdőgyulladásban) hazatérését követően Csáktornyan hősi halált halt. 1943. május 1-jével (posztumusz) ezredessé léptették elő. Utóbbiról lásd: HKözl. (Szü.) 1943. április 21. (18. sz.) Legfelsőbb Elhatározások 1. sz. melléklet 4. p.

¹³ A magyar királyi honvédség alakulatainak mozgósítása 1938 és 1943 között úgynevezett „ikrezódés” által történt. Ez alatt azt kell érteni, hogy a békeidőszakban működő ezred, zászlóalj, vagy üteg a mozgósítás elrendelését követően leadta az újonnan felállítandó ikercsapattestének saját, tényleges

Kaltróy alezredes úr, de a 47/II-nek még nincs parancsnoka. Alezredes urat előzőleg csak hírből ismertem, mivel az én időmben nem szolgált Kanizsán, de akik ismerték, igen dicsérték. Az 1940. évi mozgósítás alkalmával én a 47/II. zászlóaljban szolgáltam. Az ezredparancsnok Kozderka [László] ezredes¹⁴ úr. Vele sem szolgáltam, de őt mindenki ismerte, rettenetes híre volt. Ezeket azért részletezem, mert a későbbiek folyamán jelentős szerepet játszanak katona-életemben. Azonnal közölték velem, hogy az elvonulásunkig a lakásom: Szerb Antal malomigazgatóéknál, Csáktornya, Kossuth Lajos utca, Gőzmalom.

Adtak egy legényt, aki elvezetett a lakásra, és egyidejűleg tisztí legényemet is előkerítették, aki nem volt más, mint Tamás János Bognár,¹⁵ sármelléki, a Tamás Gábor fia, a Tamás Gábor Szerecsen öccse. Fiatal gyerek volt, valamikor tanítót-tam. Nyolchetes kiképzést kapott sármelléki társaival, Czédula Jóska Hergutt, Antal Vendel Csüködömmel¹⁶ együtt. Ezeket a gyorsalpalósokat,¹⁷ elégtelen kiképzésük miatt, valamennyit tisztí legénynek osztották be. Egyébként a nyolchetes kiképzés miatt, társaik csak „választó-borjúk”-nak nevezték. (A borjúkat 8 hetes korukban választották el a gazdák. Innen a találó elnevezés.)

szolgálatát teljesítő tisztí, altisztí és legénységi állományának felét, s az így megalakuló két ezred, zászlóalj, vagy üteg állományát a behívott tartalékosokból töltötték fel hadiállományra.

¹⁴ KOZDERKA LÁSZLÓ (Nyitradivék, 1890. december 13. – nincs adat [a továbbiakban: n. a.]) ezredes. 1939. szeptember 1-jétől 1940. július végéig beosztott törzstisztként, utána ezredparancsnokként teljesített szolgálatot a 17. gyalogezrednél. 1942. április 29/30-án elvonult a keleti hadszíntérre. Betegsége hivatkozva június 18-án távozott ezrede éléről, s előbb a kijevei hadikórházban, július 15-étől pedig a budapesti 11. helyőrségi kórházban gyógykezelték. November 1-jével nyugállományba vonult. A háború végén visszaténylegesztették, előbb 1944. szeptember 4. és 22. között a zalaegerszegi bevonulási központhoz hívták be, majd december 20-ától 1945. május 10-ei amerikai hadifogságba eséséig a veszprémi járás és város katonai parancsnoka volt. HL HM AKVI 1388/1890.

¹⁵ TAMÁS JÁNOS honvéd (Sármellék, 1918. augusztus 8. Belovári Katalin). Eltűnt 1943. február 8-án, a visszavonulás során, Sztarij Oszkoltól északnyugatra, a Lobovszkoje Dvori és Manturovo községek közötti útszakaszon. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

¹⁶ A 47/II. zászlóalj parancsnokának, Hunyadváry József alezredesnek tisztí legénye volt.

¹⁷ 1921 és 1932 között – a trianoni békediktátum szigorú katonai rendelkezései miatt – a sorozással történő hadkiegészítés tiltott volt a Nemzeti Hadseregben, majd magyar királyi honvédségben. Az 1901 és 1904 közötti évfolyamok ennél fogva teljesen mentesültek a katonai szolgálat alól. Miután a honvédség állományának kiegészítése kizárólag önkéntes jelentkezés útján történhetett, a honvédelmi vezetés toborzást szabályozó rendeletek, felhívások által igyekezett a honvédség létszámát az előírt 35 ezer főre feltölteni. Az 1921. évi XLIX. törvénycikk 10. és 12. paragrafusa, illetve Függeléke a toborzást, s a hadköteles nyilvántartást a törvényhatóságok (vármegyei, illetve városi önkormányzatok, majd az úgynevezett népgondozó kirendeltségek) feladatává tette, s elégtelen számú önkéntes esetén átmenetileg fenntartotta a sorsolás lehetőségét is. A rejtetten folytatott, szabályellenes kényszerbtorozás („K” toborzás), a fokozott propagandatevékenység, s a megnövelt ellátási és egyéb jóléti intézkedések ellenére a toborzás nem tudta betölteni szerepét. A teljesen, vagy részben kiképzetlen évfolyamok tagjait 1938-at követően rövidített képzéssel integrálták a honvédség szervezetébe. HL Tgy. 3768. Földesi Ferenc: A magyar katonai igazgatási rendszer fejlődéstörténete 1920-tól a jelenlegi szervezeti rendszer kialakulásáig. Kézirat. 32-40. p.

Így aztán mindennel jól el voltam már látva, amire pillanatnyilag szükségem volt, következett a házigazdákkel való megismerkedés.

Erre bizony csak este került sor, amikor említett díszkíséretemmel megérkeztünk a lakásra. A város ellenkező végén volt a malom, a Zrínyi szobor és tér után a baloldalon, a vasútállomás közelében. Az igazgatói lakás hatalmas emeletes épületben volt.

Legelőször a ház asszonyával találkoztam. Nagyon megnyerő külsejű, idősebb úriasszony volt. Gyönyörű fogadó-szobában került sor férjével való találkozásomra is, aki idősebb, csendes, halk szavú úriember benyomását tette. Mindkét részről felmértük egymást, és kölcsönösen megnyertük egymás tetszését, amit abból azonnal megállapíthattam, hogy nemcsak nekem adtak megkülönböztetetten szép külön szobát, hanem legényemnek is a földszinten, bár tudták, hogy erre nem volnának kötelesek, hiszen a tisztí legénynek a laktanyában a helye. Közölte az úrnő, hogy minden reggel, a nekem alkalmas időben, a szakácsnő reggelit szolgál fel, továbbá kérnek, hogy a vacsorát velük fogyasszam el. Arra az ellenvetésemre, hogy én a nagy elfoglaltságom miatt bizonytalan időben és főleg nagyon későn térhetek haza, azt válaszolták nagyon kedvesen, ők mindig későn vacsoráznak, és feltétlen megvárnak. Nem mondok vele valótlant, amikor úgy jellemzem hirtelen kialakult helyzetemet, hogy családtag lettem.

Hamarosan megérkeztek a család hiányzó tagjai: két nagyfiuk, egyik ügyvéd, a másik az apja mellett dolgozott a malom igazgatásában. Ezek nálam idősebbek voltak. Tartózkodók velem szemben, de igyekeztek finomak és kedvesek lenni.

Kilenc óra után vacsorához hívtak és minden hivalkodás nélküli, de igazi úri asztalt terítettek. A vacsora alatt megismerkedtünk egymás családi viszonyaival. Itt tudtam meg, hogy Szerbné a keszthelyi Kertész cukrászda tulajdonosának feleségével testvér. Ő keresztény, férje zsidó. Ezt csak azért említem meg, hogy már most utaljak pár év múlva bekövetkezett szomorú sorsukra. Akkor énelőttem semmit sem vont le ez a tény az ő egyéni értékükből, hiszen voltak nekem nagyon kedves zsidó barátaim! Az embert mindig az egyéni értéke szerint becsültem, nem tettem függővé véleményemet egyéb körülményektől. Kedveskedésből finom jugoszláv cigarettával kínáltak, és amint megállapították, hogy melyik ízlik, attól fogva minden napra elláttak egy-egy csomaggal.

Amint szobámba kerültem, megírtam azonnal az első levelet, melyben mindezekről hírt adtam, és néhány szükséges holmit kértem. Ezeket Babikám¹⁸ pontossága révén már pár nap múlva meg is kaptam. (Hála és köszönet feleségemnek,

¹⁸ KOBER BORBÁLA (Zalaszentgrót, 1915. április 18. – Keszthely, 1978. július 21.) okleveles tanítónő, 1939-től Kemendy Géza felesége.

hogy minden leveletem megőrzött a viharos időkben, és most eredetiben ide mellékelhetem bizonyítékként.)¹⁹

Másnap reggel megkezdődött az én igazi szerepem. A laktanya melletti vásártéren felvonult az egész környék lóállománya. Kivétel nélkül a muraközi-tájfajta. Teljes érintetlenségében, mert mi voltunk az elsők, akik hadihasználatra válogattunk és vásároltunk belőle. Csodálatos ló anyaga volt a Muraköznek! A ló ezen a vidéken családtagnak számított. Nagyon nehezen váltak meg lovaiktól, pedig politikai okokból a Lóátvételi Bizottság a megállapítható legmagasabb árat fizette értük. Én ettől a bizottságtól vettem át azt a lovat, amelyet a zászlóalj részére alkalmasnak találtam. Volt módom a válogatásban, ezért színre, alkatra, járásra jól összepározott lovakat vettem csak át. És még egyet: ha észrevettem, hogy egy család igazán őszintén siratta a lovát, vagyis tragédiát jelentett volna a ló elvitele, azt mondtam a bizottságnak, hogy ezt a lovat nem veszem át, mert például nincs párja, vagy egyéb okot. Szuverén jogom volt arra nézve, hogy melyik lovat vegyem át, megindokolni pedig mindig tudtam. Ezzel jó néhány családon tudtam segíteni, persze csak átmenetileg, hiszen a háború folyamán többször is volt lóvadász. A csodálatos választék lehetővé tette, hogy nagyon hamar, szinte egy nap alatt biztosítva volt az elvonuló zászlóalj teljes vonatanyaga: lovak, járművek és természetesen a szerszámok. Az utóbbi kettő csak jelképesen. [...]

Ahogy a vásártérről, a lóátvétel befejeztével visszajöttem a laktanyába, a laktanya udvara két jellegzetes foltja tűnt a szemembe, mely a mai napig is élénken él emlékezetemben: A parancsnoksági épület bejárója előtt idegesen járt le-föl, Dettay Béla alezredes²⁰ úr, a keszthelyi járási levente parancsnok. Régi ismerősöm, aki 1940-ben az erdélyi bevonulás alkalmával a 47/II. zászlóalj parancsnoka volt. Az enyém is, mert, mint már említettem, én is ebben a zászlóaljban szolgáltam, mint a 47/II. zászlóalj géppuskás század szakaszparancsnoka. Idegességének oka, hogy az iker zászlóaljnak még nem volt parancsnoka, és úgy állt a helyzet, hogy esetleg ő lesz. Jól ismertem katonai képességeit, jogosnak éreztem idegességét, de aggódva gondoltam annak a zászlóaljnak harctéri sorsára, melynek ő lesz a parancsnoka...

¹⁹ Kemendy 1942. március 19-ei levelezőlapján – többek között – az alábbiakat írta feleségének: „Zászlóalj vonatparancsnok vagyok. Esményi gyönyörű és kedves lakásom van egy óriási malom igazgatójánál. Április közepe után megyünk tovább.” (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 3. sz. melléklet.)

²⁰ DETTAY BÉLA (Arad, 1891. november 29. – Keszthely, 1944. augusztus 17.) alezredes. 1939. április 1-jétől 1941. október 1-jéig a keszthelyi járási katonai parancsnokságon teljesített szolgálatot, közben mint a 47/II. zászlóalj parancsnoka részt vett az erdélyi bevonulásban. Utolsó beosztásában a keszthelyi leventeparancsnoki teendőket látta el. HL HM AKVI 204/1891.

A másik feltűnő kép az istállók környékén mutatkozott. Nagy csoportokban álltak ott fehér szalmakalapos, fehér halinaruhás²¹ emberek. Soha nem látott kép. Érdeklődésemre elmondták, hogy ezek az emberek erdélyi románok, akiket ide hívtak be, és velünk jönnek ki a frontra. Már ez az értesülés is elgondolkoztatott, de akkor még nem gondolhattam arra a tengersok gondra – és amellet igen kedves élményre –, melyet ez az alkalmazás nekem jelenteni fog.

Az első ismerős tiszt – talán örömeiben – azt közölte velem, hogy a 47/II. zászlóaljnál leszek vonatparancsnok. Meglepett, mert jelentkezésem alkalmával közölték már a 17/II-höz való beosztásomat. Ilyen viszont előfordulhat, hogy közben megváltozik a beosztás. Oda se neki!

Ahogy az emeletre vezető lépcsőn elindulok, az első, akivel megállok, mint jól értesült újságolja, hogy a 17/II-höz kerülök. No, de ez már sok, hogy minden lépcsőfoknál változik a helyzetem! De ez még nem is minden, mert amint felérek, már újabb hírközlő jön – igaz, hogy nem pihegve szól –, de mégiscsak új változást közöl: mégis a 47/II. a beosztásom. Ez már kellemetlenül érintett; ennek valami, általam nem sejtett oka van. De, mi? Kilép az irodából Richl Tibi,²² segéd-tiszt, újonckori társam, és mondja: Kaltróy alezredes úr hívat az irodába. Belépve jelentkezem, de csak ranggal és nem beosztással, amire a következőket mondja:

– Velem jössz ki a frontra. Ezen már változtatás nincs. Láss hozzá a vonat felszereléséhez. Tudom, hogy értesz hozzá, teljes szabad kezdet adok, és időnként tájékoztass, milyen készségi fokot értél el. Úgy kell a dolgokat szorgalmazni, hogy április közepére indulásra készen álljunk. Ha valamiben a segítségemre van szükséged, soron kívül gyere hozzám. Van valami kérdésed?

– Igen, alezredes úr. Azt szeretném megkérdezni, mi az oka annak, hogy amíg feljöttem a lépcsőn, ötször változott a beosztásom?

– Ne foglalkozz vele. Én most már nyugodtan viszlek magammal. [...]

Helyettesemmel, Kulcsár József szakaszvezetővel²³ azonnal beosztottuk a lovakat, az embereket. Elmondtam, miket kívánok, és amikor kérdéseimre választ

²¹ A halina erős szálú szövet, amely durva gyapjúból készített fehér, érdes posztó, nemez. Főképpen az erdélyi emberek viseltek halina ruházatot és lábbelit.

²² RICHL TIBOR (Veliki Bastaji [Horvátország], 1913. október 5. – n. a.) gazdasági főhadnagy a 17/II. zászlóaljnál szolgált. 1942. május elején a 47. gyalogezred tisztjeként vonult ki a keleti hadszíntérre. 1943. május 15-én regisztrálták az orosz hadműveleti területen történt eltűnését. HL HM 22. v. oszt. 646.614/1942.

²³ KULCSÁR JÓZSEF (Zalaapáti, 1913. március 12. – n. a.) tartalékos szakaszvezető, majd tartalékos őrmester. 1935. október 4-én a nagykanizsai „3. határőrkerület-parancsnokhelyettese III. osztálya” csapattesthez vonult be tényleges katonai szolgálatra. 1937. október 1-jén alakulatánál továbbsszolgálatot vállalt, melynek elnevezése 1939. január 23-ával 17. gyalogezredre változott. 1942. március 19-én hadiszolgálatra osztották be, s a 17/II. zászlóaljjal május 1-jén elvonult a keleti hadszíntérre. Miután a hadműveleti területről visszatért, 1943. május 13-án leszerelték. 1945. március 28-án újból frontszolgálatra hívták be zászlóaljához. Még magyarországi területen szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1949 őszén tért vissza. HIM KI Kulcsár József 42189. sz. tths. ogy.

kértem, csak innen-onnan hallottam vissza feleletet. Akkor láttam, hogy a legénység nagy része román,²⁴ nem értik, amit mondok, és nem tudnak magyarul beszélni. A lovászmester is román: Veszván Miklós.²⁵ Felelet helyett csak a vállát vonogattja. Hű, a teremtését, mi lesz ebből?! Amit a magyarok csináltak, azt utánózták. Elkecserezték.

A lovak szabvány szerinti rendbehozatalával kezdtük a munkát. Itt vettem hasznát a vonattanfolyamnak. A földig érő sörény, farok helyes kurtítási módja és mértéke fontos, hogy a lovaknak előírt „külső megjelenése” legyen. Hát ez gyorsan ment is. Hanem a járművek és a szerszámok...! Hogy itt mi volt...? Hát az kétségbeejtő volt. Ugyanis a muraközi járművek teljesen helyi jellegűek voltak, semmi azonosság nem volt az ismert „kettesfogatú országos járműhöz”. A rúd nem volt kivehető, vagonba tehát nem lehetett a kocsit betenni. A kocsinak nem volt oldala, löcse: csak a rakonca mellé tett 1-2 deszka alkotta az oldalt. Nem volt első, hátsó saroglya, suber. A lószerszám is egész különös: uralkodó volt a hámiga, és a kettes fogatot is csak egyágú hajtószárral kormányozták. A másik általános baj az volt, hogy minden nagyon ócska volt. Tehát, ami volt, az se volt. Kész volt a feladat: szinte mindent újítani kellett. De hol veszek én ennyi iparost, akik ezt a hatalmas méretű munkát rövid egy hónap alatt elvégzik?

Bejártam az egész várost: kerestem bognárt, kovácsot. Legnagyobb szerencsém a kovácsokkal volt. Több jó műhelyt is találtam. Ők meg először bizalmatlanok voltak a hadsereggel szemben a fizetést illetően. Viszonylag az ez irányú meggyőzés volt a legkönnyebb. A laktanya közelében akadtam rá Vaszary úr műhelyére. Háromkohós nagy műhely volt, prima felszereléssel. Maga Vaszary úr az igazi kovács-mester típusa. Három segéd, meg egy inas a műhelyben. Ezzel biztosítottnak éreztem a sikeres munkát. De először a kocsik farészét kell elkészíteni, csak azután lehet vasalni. De hol vannak bognárok? Sehol. Ráakadtam a városban egy géperőre berendezett asztalos műhelyre, azt foglaltam le. De bognárfából is hiány volt. Kocsioldalakat fenyő gömbfából csináltattam, mely könnyű és szálal, tehát erős. Nem kellett félnem, hogy elpattannak, mint a fűrészelt fából készült oldaldorongok.

²⁴ Az 1938 és 1941 közötti területi visszacsatolások során határainkon belülre került nemzetiségi hadkötelesek – főleg románok és ruszinok – 20 százalékos arányban kerültek be a 2. hadsereg alakulatainak állományába. Vagyis arányuk a kivonuló hadsereg állományának egészében megfelelt az ország összlakosságában képviselt számarányuknak. A gyalogezredekben velük töltették be például a kocsisok, málhásállat- és taligavezetők, szakácsok, mesteremberek, sebesültvivők, lószervivők, árkászok és puskácsatárok 30-50 százalékát. Kisebb létszámban bekerültek a tűzér és műszaki alakulatokba is. A vonatosztályoknál viszont meglehetősen nagyszámú nemzetiségi legénység szolgált. Vö. Szabó Péter 2001. 61. p.

²⁵ VESZVÁN MIKLÓS honvéd (Szentkatolnadorna, 1909. augusztus 16. Boka Mária) eltűnt 1943. január 27-én Sztaro Nyikolszkojénál. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

Utána a környéken néztem szét, hátha ott akadok bognárra. Nem volt szerencsém; ott sem volt. Csak amolyan fúró-faragó embert találtam Rókuson.²⁶ Ez jó szándékú és ügyes ember volt, de mi haszna, ha löcsöt, subert és amire nekünk szükségünk volt, életében nem látott. Az első löcsöket, elsőt és hátsót magam faragtam ki, nemkülönben a subert is én szabtam ki. Milyen jó volt, hogy már gyerekkoromban szívesen fogtam a kezembe fűrészt, meg a szekercét. Megnyugodva térhettem haza, elindult a hatalmas munka. Hatalmas volt, mert 80 kocsi és 265 ló, a megfelelő szerszámmal a zászlóalj egyik legnagyobb, pénzben kifejezhető értéke volt. A lószerszámokat a zászlóalj szíjgyártó műhelyében készítették, mert a bőr ebben az időben igen nagy és csábító dolog volt; nem volt tanácsos a városba vinni.

Bevonulásom óta az első vasárnapot megértem Csáktornyan. A barátokhoz mentem misére. Mint az olvasható [a] mellékelt levelezőlapon,²⁷ furcsa érzéssel voltam csak résztvevő a misén. Ez is az új helyzethez tartozik, a megváltozott körülményeket mutatja.

A délelőtt azzal telt, hogy a zászlóalj-kürtössel, Keszei István szakaszvezetővel²⁸ az istállót szemléltük meg, és bemutatta az én lovamat. Búcsú a neve, 4 éves, jegytelen pej,²⁹ kincstári keretlő. A tüzerek lovagolták be. Gyönyörű állású, szép tartású ló. Hogy került ilyen szép, fiatal ló a gyalogsághoz? Oka: néha botlik, lovasságnál nem tartható. Majd vigyázunk! Jó volna a lovaglást is megkezdeni, nehogy az első kivonuláskor kinevessenek a zászlóalj emberei. Felnyergelte a lovakat Keszei szakaszvezető és kimentünk a laktanya melletti vásártérre. Együtt léptettünk, próbálgattam a lovamat, nem fél-e víztől, ároktól. Nekiment mindenkinek simán. Egy óvatlan pillanatban Keszei elkanyarodott oldalt vágtaiban, az én lovam magára maradva engem elkapott, és a következő pillanatban a földön találtam magamat. Olyan hirtelen történt mindez, hogy a részletekre nem is tudtam odafigyelni. „Megcsikózott a lovam” – ahogy mondani szokás. Röstelkedésemre Keszei azt kérdezte: Sajnálja a zászlós úr, hogy leesett? Tudja, ki esik le a lóról? Aki felül. Tökéletesen igaza volt. Be is fejeztük a lovaglást, és a kantinban fizettem Keszeinek három üveg sört, tandíjként. [...]

²⁶ A Festetics grófoknak – a Csáktornya központjától 5 km-rel északkeletre fekvő – egykori három majorja (Szentrókus, Kistrókus, Újrókus) a Szentrókus-major területén álló Szent Rókus kápolnáról kapta a nevét. E három major, illetve Jánosfalva már a két háború között is Rókusújfaluként alkotott egységes települést. Közigazgatásilag végig Csáktornyához tartozott.

²⁷ Kemendy levelezőlapja a feleségéhez. Csáktornya, 1942. március 22. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 5. sz. melléklet.)

²⁸ KESZEI ISTVÁN (Kissziget, 1915. április 18., Szentgyörgyvölgyi Franciska) szakaszvezető. 1944-ben másodízben a Magyar Kis Ezüst Vitézségi Érem kitüntetésben részesült. Személyére és katonai szolgálatára vonatkozólag egyéb adatokkal nem rendelkezünk. HKözl. (Szű.) 1944. 6. sz. 71. p.

²⁹ Világossárga ló, amelynek fehér folt sem a homlokán, sem a lábain nincsen, vagyis jegytelen. (Babucs Zoltán szíves tájékoztatása alapján.)

Ettől a naptól kezdve minden reggel 5 órakor kinn volt lakásom előtt a lovam, és délig a műhelyeket ellenőriztem. Minden délben a laktanya környéke tele volt sármelléki, zalavári asszonyok tömegével. Mondtam is nekik nem egyszer, hogy úgy érzem magam, mintha otthon lennék ennek a látványnak folytán. Valahogy olyan volt, olyan megszokott ez az asszonyi gyülekezés, mintha nem is mentek volna haza közben. Pedig haza kellett menniök, mert az uraik táplálása azt megkövetelte, mivel hamar fogytak az elemőzsiás csomagok és ürültek a boros demizonok. Két kedves eset maradt meg emlékeimben. Három zalavári katona felesége mindig együtt jött Csáktornyára: Dömötör István,³⁰ Vörös Lajos³¹ és Kalmár József³² felesége. Dömötör Istvánnak Géza fiammal egyidős fiát is elhozták, és egy alkalommal az istállóban találkoztam velük. Olyan ellenállhatatlan erővel rohant meg otthon maradt családom után a vágy, hogy felkaptam az ölembe ezt a kisfiút, mintha az enyém lett volna. A nagy elfoglaltság, gond, nem tudta eloszlatni a folyton növekvő honvágyat.

Amikor az asszonyok megjelentek, pár napig ott maradtak. Ilyenkor a szomszédos Zalaújjár valamelyik házában béreltek szobát, és természetesen a férjek is engedélyt kértek a laktanyán kívüli éjszakázásra. Hozzám csak Dömötör István tartozott, mert Kalmár József egészségügyi, Vörös Lajos pedig géppuskás százbéli volt. Dömötör zavartan kért engedélyt néhány alkalommal. Egyszer azonban a látogatások gyakorisága miatt így kért kilépést:

– Zászlós úr, alázatosan kérem, *már megint*³³ itt van a feleségem, kérek az éjszakára kinn tartózkodásra engedélyt. [...]

Alezredes úr azon érdeklődésére, hogy mennek a dolgok, jelentettem eredményes tevékenységemet, melyet nagy megértéssel és helyesléssel fogadott.

– Hát az emberekkel, hogy vagy megelégedve?

– El vagyok keseredve – feleltem. Mít fogok én ezekkel a szavamat nem értő emberekkel csinálni, amikor azonnal kell majd cselekedniök, ha én hiába adok parancsot, mert ők meg nem értik meg?

– Pontosan azért kérdeztem, mert láttam, gondban vagy. Én 17 éves koromban Bánffyhungyadról (Erdélyben van) mentem ki az I. világháborúba ezeknek az embereknek az apjával. Nagyon megszerettem őket. Nincs a világom ragaszkó-

³⁰ DÖMÖTÖR ISTVÁN tartalékos honvéd (Lesencenémefalu, 1908. július 4. Nyíró Mária). Eltűnt az 1943. januári-februári visszavonulás során. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

³¹ VÖRÖS LAJOS tizedes (Zalavár, n. a. Rudolf Rozália). A szombathelyi 523. hadikórház ápolójaként 1943. március 24-én a keleti hadművelleti területen szerzett kiütéses tifuszban meghalt. HL HM 22. v. oszt. 744971/1943.

³² KALMÁR JÓZSEF tartalékos honvéd (Zalavár, 1911. december 8. Horváth Mária). Az 1943. januári-februári visszavonulás során nyoma veszett, vélhetően hősi halált halt. Keszthelyen a járásbíróság p[eren]k[ivüli] 266/949/8. számú végzéssel holtját nyilvánították. HIM KI Adatbázis.

³³ A kiemelést (aláhúzást) a szerző a helyes hangsúly érzékeltetése miatt tette.

dóbb, megbízhatóbb ember ezeknél. Csak egyet tarts szem előtt: ezeket az embereket minél többet dicsérd. (Nagyon megjegyeztem magamnak.) [...]

– Most még a lovakról akarok valamint mondani – folytatta alezredes úr. Ez a muraközi a világ legjobb vonathámos lova. Az I. világháborúban tönkrement a nóniusz, az angol félvér, az öszvér, amikor még a muraközi bírta a legnagyobb igénybevételt. Ennek egy titka van: sok vizet igényel. Ha azt megkapja, csodálatos teljesítményre képes.³⁴

Ezt is nagyon magamévá tettem. Csodálattal néztem parancsnokomra, aki megmutatta, mindenre kiterjedő tapasztalata van, és azt közli beosztottjaival. Büszke voltam, hogy a zászlóaljában szolgálhatok.

– Hogy megkönnyítsem a dolgot – folytatódott a beszélgetés –, átcseréltem a lovászainkat. Veszkán Miklós ezután az enyém lesz, Ikonár János³⁵ pedig a tied. Remekül beszél magyarul, így tolmács lehet, sokat tud segíteni neked. Nagyszerű lovas és elsőrendű ember. A román hadseregben tűzér szakaszvezető volt. No, meg vagy elégedve? Jó munkát!

Hát ilyen ember volt ő.

Jelentkezett is Ikonár János. Első pillanatra is megnyerő külsejű ember volt. Olyan magas, mint én, szőke, szép sodrott bajuszú. Jelentkezése elárulta, hogy román, mert bár teljesen bírta a magyar nyelvet, de azért így jelentkezett:

– Hagnagy úr,³⁶ alázatosan jelentkezem!

Lovával együtt jött. Lova Újpalota, az én lovamnál jóval magasabb, világos pej kanca, a jobb hátsó lábára kesely. A lovak is azonnal összebarátkoztak.

Ikonár János Erdélyből, Bonchidáról való volt.

Ebben a pillanatban éreztem, hogy rendkívüli módon megkönnyebbedett a dolgom. Amint a vonatlegénységgel szót váltottam, ő a hátam mögött magas lóról tolmácsolta szavaimat. Az arcokról mást is észrevettem: Szavaimhoz fűzött ő, és magatartásukat helyes irányba befolyásolta.

De mást is észre kellett vennem: óriási bizalom sugárzott a Mitre János, Negru Viktor,³⁷ Stefán János,³⁸ Todorán Oktávián³⁹ (ő volt az egészségügyi kocsis, aki

³⁴ „A muraközi ló nehézjárású, inkább csak lépésben járó, könnyebbfajú példányaiban esetleg ügetésre is képes igásló. Nehéztetű, vaskos. A régi pesti omnibuszok tarka, fehérrel foltozott pejlóva volt. A mezőgazdaság felfejlesztésénél nagy szolgálatot tehet.” (A muraközi és a székely ló múltja. In: Zalai Magyar Élet 1943. március 20. 8. p.)

³⁵ IKONÁR JÁNOS tartalékos honvéd (Bonchida, 1910. január 5. Koreán Mária). Eltűnt az 1943. januári és februári visszavonulás során. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

³⁶ Kemendy Gézát 1942. szeptember 1-jével nevezték ki tartalékos hadnaggyá. HKözl. (Szü.) 1942. 46. sz. 1031. p.

³⁷ NEGRU VIKTOR honvéd (USA, 1909. június 9. Silbester Mária). Eltűnt 1943. február 12-én Loncevónál. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

³⁸ STEFÁN JÁNOS honvéd (Almástamási, 1910. május 17. Muntyán Gazsia). Eltűnt 1943. január 24-én Kocsatovkánál. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

szintén jól beszélt magyarul) és az összes román társaik arcáról, mert tekintélyes összekötőjüket látták Ikonárban. Rögtön szívesen tevékenykedtek, hiszen őket is ugyanazon segítette át, mint engem: a nyelvi nehézségeken. Hálás voltam alezredes úr segítőkészségeért.

Még a legkezdetibb állapotban volt a zászlóaljvonal kialakulása az iparosok és a sok tennivaló miatt, amikor alezredes úr magához hivatott és közölte: Ma délelőtt Kozderka ezredes úr itt lesz, és megsejleli a vonatot.

Majdnem megállt a szívverésem. A vonatot?! De mit. Hiszen még egy kocsi se tudok megmutatni. Legfeljebb a lovakat, de azokat is csak kötőféken elővezetve. Ezzel ő nem lesz kielégítve.

– No, most mit csinálsz? – kérdezte alezredes úr. Gondolkodás után azt feleltem: van egy vadonatúj kincstári kocsi, amivel éppen lisztet szállítanak, azt állítom ide az iroda elé, s felveszem az utolsó kenetet. Alezredes úr mosolygott. Ebben maradtunk. Az őrsegen meghagytam, ha ez a kocsi bejön, azonnal tegyék rendbe, és álljon a feljáró elé. Telve voltam rettegéssel. Sisakot tettem, és 11 órakor jelentettem, hogy a parancsot végrehajtottam. (Azt nem mertem jelenteni, hogy a parancs értelmében a vonatot előállítottam.) Lejött az udvarra, és amikor meglátta az egy kocsiból álló „vonatot”, rám nézett, és azt hittem, itt a vég. Alezredes úr a háttérben élvezte helyzetemet, mosolygott. Ezredes úr pedig körüljárta a szabvány kincstári kocsit, megrázta az oldalát, és hangosan azt a megjegyzést tette: nagyon zörög. Kíváncsi volt rá, hogyan folynak a munkák, és főleg arra, biztosított-e az adott határidőre a vonat felállítását, illetve menetkészültsége. El kellett kalauzolnom a műhelyekbe, ahol „hozzáértő” utasításokat adott. Mivel ismertem, hogy csak az ő véleménye lehet a helyes, megsúgtam a műhelyekben, hogy mindenre elfogadóan nyilatkozzanak. Nagyon kiélte magát, különösen az asztalosműhelyben, ahol szalagszerűen, gyorsan ment a munka. A szemle végén elismerően nyilatkozott a szervezésről, és megismételte, hogy április közepére okvetlen készen kell lennie mindennek. Efelől én nyugodt voltam. Ezzel nagy megnyugvásomra vége lett, és nem is rossz vége, a „szemlének”. Biztos, hogy alezredes úr beavatkozása terelte ilyen megnyugtató irányba a véleményét és magatartását, nehogy elvegye a kedvemet. Az iparosok további igyekezetére viszont jó hatása volt a magas rangú érdeklődésnek.

Sor kerülhetett most már arra is, hogy a zászlóalj lovasait is kiképzésben részesítsük. Ezt a zászlóalj kürtös végezte a vásártéren. Itt került sor az első fényképezésre. [...] ⁴⁰

Nem hallgathatom el, hogy fel ne hívjam a figyelmet az én kedves Búcsú lovam remek állására, mely örökké jellemezte, a szabályos vigaállás. Amint

³⁹ TODORÁN OKTÁVIÁN tartalékos honvéd (Egeres, 1913. Gáska Anna). Eltűnt az 1943. januári és februári visszavonulás során. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

⁴⁰ Lásd a 10-11. sz. képeket!

megálltunk – anélkül, hogy külön szádba kellett volna szednem -, mindig így állt: lábak egymás mellett, azaz négy lábon; feje fenn, és a fülek előre. Ugye, milyen jól nevelt? A „jól nevelt” képe aztán eljutott 30 példányban minden kedves családtagomhoz, barátomhoz, sőt, kedves diákjaimhoz is. [...]

A nagyarányú behívások miatti munkaerő kiesés enyhítésére a tavaszi munkák érdekében, nemkülönben a nagy költségek csökkentése tették indokolttá, hogy március végén nagyarányú szabadságolásokat engedélyezett a parancsnokság. Egy hetet kaptunk, de alighogy hazaértünk, másnap már táviratilag visszahívtak. A módosítás szerint a szabadságolás április 2-án kezdődött egy hét időtartammal. [...]

Sajnos az egy hét utáni helyzet elkeserítő volt, mert ezen idő alatt, főleg a kovácsok, tragikusan kis teljesítménnyel dolgoztak. Ahányszor benéztem Vaszary úr műhelyébe, csak pislákoló kohókat találtam, de kovácsot nem. Hol lehetnek? Valaki útbaigazított: a szemben lévő kocsmában mindig megtaláltam Vaszary urat segédeivel, inassal együtt fröccsözés közben. Fellépésemre visszamentek a műhelybe, de amint távolabbról visszanéztem, már nem füstölt a műhely kéménye. Visszamenve, igen erélyesen kellett megmagyaráznom a munkák sürgősségét, és nyomatékképpen kilátásba helyeztem, hogy amennyiben Vaszary úr nem változtat a munka tempóján, bevonultatom segédeivel együtt a laktanyába, és 2 pengő zsoldért ott majd dolgoznak szakadatlan. No, ez aztán hatott. Pedig, hogy milyen jól kerestek, éppen a nagy kocsmázás, és az mutatta, hogy segédek házi ételmezésére vett disznónak fejét, lábait, belső részeit a szemétre kidobva találtam. Ezért aztán Vaszary úr kapott is tőlem olyan kioktatást, hogy nem felejtette el. Akkor, amikor az ország már élelmiszerjegyekkel pótolta az ennivalót, ez megengedhetetlen volt. Persze ez azt is mutatta, hogy milyen gazdag volt a Muraköz. De mindegy, ezt nem szabad megengedni.

Fáradhatatlan törekvésünket siker koronázta. Még hozzá nem várt siker. Április 15-i határidő helyett már oly korán elkészültünk, hogy alezredes úr már április 14-én szemlét tarthatott a vonat felett. Teljes felszereléssel kiállhattunk a vásártérre. Impozáns látvány volt a tökéletesen egyforma 80 kocsi, a zabon kifényszeredett, csodás erőállapotú lovak, az egyvonalban, zsinór egyenesen kiigazított rúdvégekkel felállított zászlóaljvonat, a kocsikon nád ostornyéllal ülő kocsisok. Amikor alezredes úr gyönyörködve végigment a kocsisor előtt, utána hozzám fordult, és ennyit mondott, szinte megilletődve:

– Köszönöm neked ezt a szép vonatot!

Ezzel, egészen fiatalosan, felugrott az első kocsira, mely a törzs-kocsi volt, és behajtottunk a laktanyába, majd odabenn megvendégelt, örömtől sugárzó arccal mondta:

– Na, most már jöhet szemlét tartani az ezredes úr! Igaz?

Mint mindenről beszámoló levelemben is írtam feleségemnek, igen megnyugtató hatással volt rám a szemle jó eredménye, de különösen az, hogy menetkészek vagyunk, de milyen menetkészek!⁴¹ [...]

A kocsikat, az időjárási behatásoktól megvédendő, kátrányos festéssel láttuk el. Mindenből, az előírásokon túlmenően, de a körülményekkel számolva, pótdarabokat készíttettem. Csak nálunk volt minden kocsinak vontató kisafája, mely arra az esetre rendkívül nagy segítséget nyújtott, ha négyes fogatolást voltunk kénytelenek alkalmazni az útnehézségek miatt. Igen jól szolgálták ezt a célt később, és meggyorsították egy-egy nehéz útszakaszon az áthaladást. [...] Ezen kívül minden kocsit elláttunk a saroglyára csavarozott, fehérre festett táblával, mely fehér tábla segítette a mögötte hajtó kocsist a sötét éjszakában, hogy az oszlopban tudjon maradni.⁴² Nagyszerű megoldás volt.

Egy másik fehér tábla a kocsik oldalára került, melyre az alakulat „emblémáját” sütötték be a kovácsok. Azt a célt szolgáltatta a rejtett értelmű jelzés, hogy a lakosság ne tudja leolvasni belőle az alakulatok hadrendi számát, így a hírszerzést nehezítse. Minden hadosztálynak, ezrednek, zászlóaljnak más-más jelzése volt. A mienkre emlékszem tökéletesen [...].⁴³ A befoglaló forma három db 3-ra bontható. A $3 \times 3 = 9$. Ez jelentette a 9. könnyű hadosztályt.

A felső félkörbe került az ezred száma. Ezt is ügyesen rejtette, mégis olvasható volt, de csak a mi számunkra. Ez az alakzat mutatta, hogy a 17. gyalogezredhez tartozó kocsi áll előttünk; ha ezt az alul nyitott négyzetet két részre bontjuk, felismerhető a 17. [...] A bal, alsó félkörbe került a zászlóalj számát jelző két pont. A jobb, alsó félkör mutatta az alosztályt (századot). A zászlóaljtörzs kocsiján a fentiekén kívül nem került semmi jelzés a jobb félkörbe. A 4. század kocsijára két függőleges párhuzamos vonal metszve két vízszintes párhuzamossal. Az 5. századot kettő, a 6. századot három, a géppuskás századot négy ilyen azonos jel jelentette.

Az ezred másik két zászlóaljának jelzése mindenben megegyezett a mienkkel, csak a zászlóalj számát egy, vagy három ponttal jelezték, aszerint, hogy az I. vagy a III. zászlóalj kocsijairól volt-e szó. [...]

Ötletes volt [ikerezzredünk] jelzése is. Mindenben teljesen megegyezett a mienkkel, csak az ezred számát kellett másként megrajzolni. Az ezred számát így sütötték be: [...] egy zárt négyzet jelentette a 47-et. Ez is felbontható két részre, hogy kiadja az olvasható számot. [...] Szóval, ügyes volt. De hogy az orosz hírszerzők számára nem volt megfejthetetlen, azt már a télen hallottam. Egy elfogott

⁴¹ Kemendy 1942. április 14-ei levelezőlapján írta a feleségének: „Ma egy nagyon jól sikerült szemlém volt. Nagyon jó hatással volt rám nézve.” (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 11. sz. melléklet.)

⁴² Lásd Kemendy rajzát, a 13. sz. képet!

⁴³ Lásd a 12. sz. képet!

női hírszerzőt kísért egy katona Ivanovkára, a hadosztály-parancsnoksághoz. Útközben a nő azzal szórakoztatta, illetve igyekezett a katona figyelmét elterelni, hogy a hóba az ujjával lerajzolta és pontosan el is mondta a környéken lévő összes alakulat nevét, számát.

A felkészülés befejeztével könnyű dolgunk volt. A 47/II. zászlóalj közel sem állt ilyen jól. Miután Hunyadváry József őrnagy⁴⁴ úr személyében kapott parancsnokot, ő hajtotta a vonatparancsnokot, György Pistát,⁴⁵ hogy mielőbb behozzák a késést. Velem meg, ha találkozott, akár az utcán is, a másik oldalról is átjött és folyton ötleteket kért ennek érdekében. Segítettem is mindig, és ő hálás is volt. [...]

[...] Csáktornya városa megemlékezett a város visszatérésének egyéves évfordulójáról. A megemlékezést összekötötte a két zászlóalj részére rendezett búcsúvacsorával. Megható és kedves gesztus volt. Ezzel csak ismételten bizonyította hozzánk való jóérzését, amit egyébként az eltelt idő alatt minden téren tapasztaltunk, annak ellenére, hogy határszéli város volt, és erős hatást gyakorolt rá a határon túli hatalom. Már annyira benn éltünk az elvonulás természetes hangulatában, hogy semmiféle szívszaggató pohárköszöntők sem hatottak ránk, mindössze az előbb említett jóérzés hatalmasodott el rajtunk. Ennek a viszonynak a tél folyamán még egyszer tanújelét adta [...].

Lovas képem eljutott mindenkihez, magával víve a búcsúzás szavait. Mindenki megérezte, hogy egész közelivé érkezett a fájdalmas elválás. Kedves testvéreim a testvéri szeretet melegével szálltak hozzám⁴⁶ [...] megható leveleikkel. [...] Engem féltettek akkor, és még egyikünk se sejtette, hogy ennek a háborúnak addig nem lesz vége, amíg a mi családunk minden egyes tagjától is meg nem szedi

⁴⁴ HUNYADVÁRY JÓZSEF (Körösbánya, 1899. november 9. – Budapest, 1981. szeptember 20.) őrnagy, 1942. október 1-jével, 1942. szeptember 30-i ranggal alezredes. Mint járási katonai parancsnok 1940. december 1-jétől Dunavecscén, 1941. szeptember 2-ától pedig Szarvason tevékenykedett. 1942. március 24-én hadibeosztást kapott, s a 47/II. zászlóalj parancsnokaként május elején elvonult a keleti hadszíntérre. December közepétől három hetes szabadságra a hátszágba távozott. Miután 1943. január 21-én visszatért a hadműveleti területre, előbb 9. könnyű hadosztály hátravont részei, majd február 22-én a III. hadtest csoportparancsnoksága felett vette át a parancsnokságot. Március 1-jén izületi gyulladást kapott, s régi tüdőlövéséből adódó sebesülése is kiújult. Augusztus 1-jéig Budapesten gyógykezelték, majd a VKF 1. osztályon teljesített szolgálatot. HL HM AKVI 43795.

⁴⁵ GYÖRGY ISTVÁN (Zalasántó, 1914. október 27. – Sáregres, 1945. január 25.) zalaszántói tanító, tartalékos zászlós, később tartalékos hadnagy. A 17/II. zászlóalj tartalékos tiszti állományába tartozott. 1942. május 12-étől a keleti hadszíntéren a 47/II. zászlóalj vonatparancsnokaként teljesített hadiszolgálatot. Újabb frontszolgálatára 25. honvéd gyaloghadosztály 26/III. zászlóaljának kötelékében a dunántúli harcokban tüdőlövést kapott, s hősi halált halt. Mezőszilason, tömegsírban temették el. HIM KI György István 507/704. sz. ti. ogy.; HL KJ 105/a. Halálának körülményeit pontatlan dátummal írja le, ám 1942/1943-ból több tábori postai levelezőlapjának szövegét is közli: Huszti Zoltán Ferenc – Tóth József 168-169., 242-245. p.

⁴⁶ Így! Értelemszerűen: szóltak hozzám.

adóját. Laci öcsém⁴⁷ Berlinnél sebesült a lábára, és azóta is rokkant, Nándi öcsém⁴⁸ pedig életével adózott a II. világháború áldozati oltárán. Dicsőség és kegyeletes emlékezés nevére ...!

Gyorsan pergett le a homok az idő homokóráján a következő napokban. Biztos időpontja volt az indulásnak: május 1. Még egyszer engedélyt kaptam hazautazásra, hogy elbúcsúzzam családomtól. Április 26-án délutáni vonattal utaztam haza, de Keszthelyről már nem volt semmiféle jármű Sármellékre, így néhány Zalába menő bajtárssal gyalog vágtunk neki az útnak. Nem először tettem meg gyalog az utat Keszthelyre és vissza, de ez mégis emlékezetes maradt. A saját, magas kérgű csizmában nem könnyű gyalogolni. Hátha még a lőtértől Alsópáhokig az útszínálás olyan szakaszán kell átvergődni – szuroksötétben –, mikor az utat bazalt alapkövekkel éppen csak betérítették, és még henger se járt rajta...! Mire lakásomhoz értem, halálos fáradt voltam. Itt eszembe jutott, hogy feleségem és kisfiam esetleg Égenföldön⁴⁹ vannak, az odáig tartó 3 km-t hogyan fogom megtenni?! Sehol világosság, sehol egy ember, akitől megkérdezhetném. Mindegy, be kell menni, és majd elválik. Befordulok az udvarra elgondolkozva, és egy ijedt hang rám kiált:

– Állj, ki vagy?!

Önkéntelen így válaszoltam:

– Kemendy zászlós.

Ez vicc? Valaki meg akar tréfálni?

– Zászlós úr, X. Y. honvéd alázatosan jelentkezem.

Ezek katonák. Nem is tudtam, hogy a falu így előlépett, hogy helyőrsége van. Azt rögtön észrevettem, hogy szegény katona azt se tudja, hozzájuk tartozom-e. Tőle tudtam meg, hogy feleségemék itt vannak. Nagy öröm volt számomra. A

⁴⁷ KEMENDY LÁSZLÓ (Zalaszentő, 1923. július 26. – Keszthely, 2001. december 8.), Kemendy Géza öccse, tüzér. 1944 szeptemberétől a nagykanizsai 9. tábori tüzérosztálynál, a gépvontatású tüzérségnél szolgált. November közepéig erődítési munkákat végzett a Felvidéken, attól kezdve rádiós kiképzésen vett részt Hajmáskéren. December derekán Németországba vitték a tüzérosztály törzsével. December végétől 1945. március végéig a Berlintonól északnyugatra fekvő Neuruppin laktanyájában volt rádiós kiképzésen. 1945 áprilisának végén a Berlin északkeleti részéhez tartozó Bernau mellett bombazilánktól súlyos sérülést szenvedett mindkét combján. Életét a bajtársa, Horváth Lajos mentette meg, aki bekötözve és egy teherautóval kórházba küldte. Kemendy Nándor: Kemendy László (1923-2001.) Részlet egy készülő, Kemendy Lászlóról szóló családi írásból. (A kéziratot Kemendy Nándor bocsátotta rendelkezésünkre, amiért ezúton is köszönetet mondunk!)

⁴⁸ IFJABB KEMENDY NÁNDOR (Zalaszentő, 1922. április 14. – Keszthely, 1945. szeptember 17.), Kemendy Géza öccse, 1945 nyarán nagybetegen tért haza Romániából, a foksányi hadifogolytáborból. Életét a leggondosabb orvosi kezeléssel sem tudták megmenteni. Huszti Zoltán Ferenc – Tóth József 169. p.

⁴⁹ Égenföld Sármelléktől két kilométerre, a Zalavárra vezető út mellett feküdt. Miután Égenföldnek és Sármelléknek közös körjegyzősége volt, 1941-ben egyesítették a részeket, vagyis az előbbi település beolvadt az utóbbiba.

nem várt éjszakai vendéget azzal az aggodással vegyes örömmel fogadták, amely megérzi a közeli veszélyt.

Fájó lábaim sürgették, hogy minél előbb vessem le a csizmákat. De az viszont nem olyan egyszerű. Annak az ismert lehúzási módja van, amit csak férfiak tudnak csinálni. Mit volt, mit tenni, behívtam az őrt. Ő természetesnek találta, hogy az én szavamra ott hagyja őrhelyét; annyira, hogy szuronyos puskáját kívül a fal mellé támasztva kinn hagyta, ő pedig bejött, és a csizmalehúzást már a legtökéletesebb katonai előírások szerint, nekem háttal fordulva, csizmás lábamat lába között megfogva, hátranézett, kérve az indító löketet. Igen jól tettek velem a keszthelyi 9. vonatosztály⁵⁰ parancsnokai, hogy felkészülési helyül pont Sármelléket választották. De nemcsak nekem, hanem az egész falunak, mint később hallottam. Csak maguknak nem, ahogy még később magam tapasztaltam.

Másnap, felkészülésünkről beszélgetve Szabadi Sándorral,⁵¹ azt kérdezi tőlem:

– Tanító úr, maguknál is így megy a felkészülés, mint ezeknél a vonatosoknál? Mert amióta itt vannak a faluban, igaz, hogy sokat segítenek a tavaszi munkában – hiszen a lovakat is, az embereket is elvitték. Ez jó. De a lovakat agyonhajtják, mivel a kocsis is akar keresni. Nézze meg, hogyan néznek ki a lovaik? A sok munka mellett a zabot meg mind eladják. Majd ha kikel, meglátszik, ennyi zabvetés még sohasem volt a határban. A lovas emberek egy életre megszerezték magukat patkóval. A lószerszámok javítására való bőrt, talpat mind megvették a suszterok, meg a falubeliek. Kincstári pokrócokkal takaróznak az istállóban a falusi gyerekek. Hát ez borzasztó! Mit fognak ezek csinálni a fronton?

Becsületes lelke tiltakozott a Csáki szalmajaként kezelt közvagyon láttán. Én is elhúltam ezek hallatán. [...]

A búcsúzásról visszaérkezve, Ujlaky ezredes⁵² urat vártuk szemlére. Ő volt a 9. könnyű hadosztály parancsnoka. Mindkét zászlóaljat megsemmisítette, mégpedig a városon keresztül való felvonulás formájában. Még a civileket is ámulatba ejtette az a csodálatos két zászlóalj. Ott lehetett meglátni, milyen kemény katonaanyag a Zala megyei. A szem alig győzte inni a szépséget. A mi akkori fogalmaink szerint a felszerelése is nagyszerű volt. Az előző szervezéssel szemben lényegesen nagyobb tűzerőt jelentett. Hiszen például az addigi 9 géppuskával rendelkező géppuskás századnak most 12 géppuskája volt, páncéltörő ágyú, nehézpuskák,

⁵⁰ Pontosabban a Keszthelyen diszlokáló magyar királyi III. honvéd fogatolt vonatosztály.

⁵¹ A Kemendy család jó ismerőse, a sármelléki dalárda jeles személyisége.

⁵² UJLAKY JENŐ (Kassa, 1890. január 6. – New Haven [USA], 1984. február 21.) ezredes, 1942. október 1-jétől vezérőrnagy. Mint a magyar királyi 11. hajdú gyalogezred parancsnokát 1942. május 1-jével nevezték ki a keleti hadszíntérre elvonuló nagykanizsai magyar királyi 9. honvéd könnyű hadosztály parancsnokává. Beosztását feltehetően már korábban elfoglalta. Don menti hadiszolgálatára november 15-ével ért véget, ezt követően a magyar királyi 18. honvéd könnyű hadosztály parancsnoka, 1943. szeptember 1-jétől pedig 1944. évi nyugállományba helyezéskéig a magyar királyi V. honvéd hadtest beosztott tábornoka volt. Vö. Szakály Sándor 2003. 354. p.

aknavetők [száma is növekedett],⁵³ és a század-, szakasz-, rajparancsnokok géppisztollyal feszítettek. Határozottan több volt ez az erő, mint évekkkel előbb. Nagy büszkeséggel és biztonságérzettel töltött el katonát, civilt egyaránt.

Majd vonult az utcán a gyönyörűséges vonat, melyet már előbb részletesen leírtam. Elvonulásra teljesen felmálházva a kocsik és – ahogy mondani szoktuk – gatyába rázott kocsisok a kocsin lévő ülésládán, melyben a kocsis holmija és tartalék felszerelési tárgyai voltak. A kocsi nyújtójának a végén felkötve mindkét lóra feligazított és egy gyári patkóegység, összesen 16 db patkó. A járművek kocsiponyvával lekötve, a hátsólovak menetre nyergelve. Az alezredes úr lovát Keszei szakaszvezető kozmetikázta ki: sörényét, farkát előző napon vizesen befonta, a szemlére kibontotta, és így gyönyörű hullámos volt. A ló fara fogkefével volt „megkockázva”, azaz szabályos négyzetek ragyogtak rajta kétféle színárnyalatban. Óriási dicséretet nyertünk a hadosztályparancsnok úrtól. Alezredes úr boldog volt, mi meg az Ő boldogságának örültünk. Már akkor mindenki nagyon szerette...

A szemle után a hadosztályparancsnok úr tiszti gyűlést tartott. Itt először meg akarta ismerni a zászlóalj elvonuló minden rendű-rangú parancsnokát. Felsorakoztunk beosztás szerint. Alezredes úr vezényelte a kihallgatást. „Urak!” vezényszóra ezredes úr mindenki elé lépett, mire a tiszt névvel, beosztásának jelentésével adta tudtul, hogy kicsoda, micsoda. Így:

– Ezredes úr, Zámbo N. hivatásos százados,⁵⁴ a 17./II. zászlóalj 4. századának parancsnoka, alázatosan jelentkezem.

– Köszönöm!

– Ezredes úr, Baracska István hivatásos főhadnagy,⁵⁵ az 5. század parancsnoka, alázatosan jelentkezem!

⁵³ A gyalogzászlóalj géppuskás (nehézfegyver) századának állománya az 1942. februári fegyverzet kiegészítő rendelkezések alapján egy-egy géppuskás (3 géppuska), páncéltörő ágyús (2 páncéltörő ágyú) és aknavető (2 aknavető) szakasszal gyarapodott. Ennélfogva e csapattest összesen 4 géppuskás és 2-2 páncéltörő ágyús, illetve aknavető szakaszból állt. HL HM Eln. 6. k. 1942/46/M.

⁵⁴ ZÁMBÓ nevű hivatásos, illetve tartalékos gyalogos tiszt a második világháború idején nem szolgált a magyar királyi honvédségben. A 17./4. puskásszázad parancsnoka Hári József százados volt. HÁRI JÓZSEF (Nagykanizsa, 1906. augusztus 12. – n. a.) százados. A Ludovika Akadémia alantiszt-tanfolyamának elvégzése után 1941. október 1-jétől a pacsai járás leventeparancsnoka volt. 1942. március 1-jén hadibeosztást kapott, s május 1-jén a 17./II. zászlóalj 4. puskásszázadának parancsnokaként elvonult a keleti hadszíntérre. Június 30-án Sztanovojénél tüdőlövés (másutt aknatalálat) érte. 1943. április 1-jéig a kurszki és kijevei hadikórházakban, a budapesti Tisztikórházban, majd a budakeszi tudóstanatóriumban ápolták. Utána a háború végéig az alsórendű járási leventeparancsnokságon szolgált. HIM KI Hári József 41363. sz. ti. ogy.

⁵⁵ BARACSKAY ISTVÁN (Kisszabadka, 1916. március 5. – n. a.) főhadnagy, 1944. november 1-jétől százados. A Ludovika Akadémia elvégzését követően, 1939. január 15-étől teljesített szolgálatot a 17. honvéd gyalogezredben. 1941. október 1-jén került a 17./II. zászlóaljhoz, s 5. puskásszázadának parancsnokaként 1942. május 1-jén elvonult a keleti hadművelési területre. Augusztus 7-én megbetegedett, s a 9. könnyű hadosztály egészségügyi oszlopához szállították. További katonai szolgálatáról

- Köszönöm!
- Ezredes úr, Tóth Jenő tartalékos főhadnagy,⁵⁶ a 6. század parancsnoka, alá-
zatosan jelentkezem!
- Mi volt a civil foglalkozása?
- Banktisztviselő.
- Köszönöm!
- Ezredes úr, Nyíry Zoltán hivatásos hadnagy,⁵⁷ a géppuskás század parancs-
noka, alázasan jelentkezem!
- Köszönöm!

Hasonlóképpen, emelt hangon tovább jelentettek a tisztek s hadapródok: dr. Horváth József tartalékos főhadnagy,⁵⁸ 4. század szakasziparancsnok, ügyvéd, Somfay György tartalékos hadnagy,⁵⁹ szakasziparancsnok, tanító, Rédey István hadapród őrmester,⁶⁰ szakasziparancsnok, [jegyzőgyakornok], Tihanyi László tar-

annyi ismeretes, hogy a magyarországi harcok során, 1944. október 2-án Földeáknál megsebesült. HIM KI Baracska István 2489. sz. ti. ogy.

⁵⁶ TÓTH JENŐ (Keszthely, 1910. október 8. – n. a.) tartalékos főhadnagy. 1942. május 1-jén a 17./II. zászlóalj 6. puskásszázadának parancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. A Dontól való visszavonulás során, az olimi ellenséges bekerítésből történő kitörést követően 1943. február 24-én Szumi város közelében nyoma veszett. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

⁵⁷ NYÍRY ZOLTÁN (Mernye, 1921. április 28. – Siófok, 1994. július 13.) hadnagy, 1944. január 1-jétől főhadnagy. A Ludovika Akadémia elvégzése után, 1941. szeptember 1-jétől a 17./I. zászlóalj puskás-, majd páncéltörő ágyús szakasziparancsnokaként szolgált. 1942. május 1-jén a 17./II. zászlóalj géppuskás (nehézfegyver) századának parancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. A hadművelleti területéről visszatérve, 1943. május 1-jétől a 17./I. zászlóalj géppuskás (nehézfegyver), november 30-ától pedig a 17. gyalogezred aknavető századának parancsnoka volt. 1944. november 1-jétől a 17. gyalogezred pótalakulataiból felállított 7./VI. újonckiképző zászlóalj századparancsnokaként teljesített szolgálatot, mellyel 1945. március 30-án a szovjet csapatok előtt letette a fegyvert. HIM KI Nyíry Zoltán 58201. sz. ti. ogy.

⁵⁸ HORVÁTH JÓZSEF, dr. (Keszthely, 1908. január 31. – n. a.) tartalékos főhadnagy. 1942. május 1-jén a 17./4. puskásszázad szakasziparancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre, ahol századparancsnoka sebesülését követően megbízták a századparancsnoki teendők ellátásával. A Dontól való visszavonulás, s a szovjet csapatok által körülvárt Olim folyó völgyéből történő kitörést követően 1943. február 24-én Szumi város közelében nyoma veszett. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

⁵⁹ SOMFAY GYÖRGY (Nagykanizsa-Récse, 1910. január 17. – n. a.) tartalékos hadnagy. 1941. április 3. és szeptember 20. között a murakeresztúr-alsódomború 53/4. határvadász őrs parancsnok-helyettese volt. 1942. március 12-én hadibeosztást kapott, s május 1-jén a 17./II. zászlóalj 4. puskásszázadának szakasziparancsnokaként elvonult a keleti hadszíntérre. Június 28-án Linkovonál gránátzilánsérülést szenvedett. 1943. március 15-én tért vissza a hadművelleti területéről. 1944. október 24. és 1945. március 28. között Szentgotthárdon, a 6./I. újonckiképző zászlóaljnál teljesített szolgálatot. HIM KI Somfay György 305/144. sz. ti. ogy.

⁶⁰ RÉDEY ISTVÁN (Tapolca, 1918. július 8. – Zalaegerszeg, 2003. szeptember 6.) hadapród őrmester, 1942. október 1-jétől tartalékos zászlós, 1944. július 1-jétől tartalékos hadnagy. 1942. május 1-jén a 17./II. zászlóalj 5. puskásszázadának szakasziparancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. 1943. január 18-án betegen a hátszázba szállították. Felgyógyulása után a 17./II. zászlóaljnál, majd a letenyei járási levéteparancsnokságon szolgált. 1944. december 1-jétől a 25. gyaloghadosztály 25./III. zászló-

talékos zászlós,⁶¹ géppuskás század szakasparancsnok, [számgyakornok], Kelemen Géza tartalékos zászlós,⁶² géppuskás század szakasparancsnok, Horváth János tartalékos zászlós,⁶³ géppuskás század szakasparancsnok, Junker László [továbbszolgálo-próbaszolgálatos] zászlós,⁶⁴ aknavető szakasparancsnok, Hargita [István] [továbbszolgálo hadnagy],⁶⁵ páncéltörő ágyús szakasparancsnok.

Ezredes úr minden egyes tartalékos jelentkezése után, immár teljesen gőpiesen, oda se figyelve, megkérdezte:

– Mi volt a civil foglalkozása?

Elém lépett, én harsogtam:

– Ezredes úr, Kemendy Géza tartalékos zászlós, zászlóalj vonatparancsnok, alázatosan jelentkezem!

– Mi a civil foglalkozása?

– Falusi tanító.

– Köszönöm!

aljának szakasparancsnokaként részt vett a Balaton-környéki harcokban. 1945. január 21-én Siófok környékén megsebesült. HIM KI Rédey István 92799. sz. ti. ogy.

⁶¹ TIHANYI LÁSZLÓ (Nagybocskó, 1921. április 10. – n. a.) tartalékos zászlós. 1942. május 2-án a 17./II. zászlóalj géppuskás (nehézfegyver) századának géppuskás szakasparancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. Június 28-án Prudoknál jobbfelkar-lövés érte. Hátszágba szállították, s felépülése után, októberben leszerelték. 1944. június 1-jétől Pápan a 7. gyaloghadosztály vonatparancsnok-ságán szolgált, mellyel 1945. május 12-én Wolfsbergnél angol hadifogságba esett. HIM KI Tihanyi László 61524. sz. ti. ogy.

⁶² KELEMEN GÉZA (Badacsony, 1917. augusztus 31. – n. a.) tartalékos zászlós. 1942. május 2-án a 17./II. zászlóalj géppuskás (nehézfegyver) századának géppuskás szakasparancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. Augusztus 12-én Kosztyenkinél légnyomást szenvedett, december 16-án pedig megbetegedett. További sorsa nem ismeretes. HL HM 22. v. oszt. 635367/1942. ; HL KJ 211/a.

⁶³ HORVÁTH JÁNOS (Nagyvázsony, 1919. február 8. – n. a.) tartalékos zászlós. 1942. május 2-án a 17./II. zászlóalj géppuskás (nehézfegyver) századának géppuskás szakasparancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. 1943. február 2-án, a szovjet csapatok által bekerített Olim folyó völgyéből történő kitérés során, Ivanovkánál sebesülten nyoma veszett. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

⁶⁴ JUNKER LÁSZLÓ (Nagykanizsa, 1919. november 20. – Rogovoje, 1943. február 2.) továbbszolgálo-próbaszolgálatos zászlós, majd hadnagy. 1942. május 2-án a 17./II. zászlóalj géppuskás (nehézfegyver) századának géppuskás szakasparancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. A zászlóalj Don menti védőkörletében esetenként zászlóalj-segédtszti teendőket is ellátott. 1943. február 2-án, a szovjet csapatok által bekerített Olim folyó völgyéből történő kitérés során, Rogovojénél váll- és fejlövés következtében hősi halált halt. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

⁶⁵ HARGITA ISTVÁN (Szombathely, 1916. október 7. – n. a.) továbbszolgálo hadnagy. Miután négy éves továbbszolgálatra jelentkezett, 1939. augusztus 26-ától a szombathelyi járási katonai parancsnokságon szolgált. Hadiszolgálatra való 1942. március 19-ei beosztásáig Kőszegen, illetve Muraszombaton az 5./III. zászlóalj szakasparancsnokaként, illetve Perlakon járási leventeparancsnokként teljesített szolgálatot. 1942. május 2-án a 17./II. zászlóalj géppuskás (nehézfegyver) századának páncéltörő ágyús szakasparancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. A június 28-án Kurszktól keletre meginduló hadművelet előtt, június 23-án megbetegedett. Az oreli és kijevi hadikórházakban, majd a hátszágban ápolták. 1945. május 1-jén az I. légvédelmi tüzérszállyal osztrák területen amerikai, majd szovjet hadifogságba esett. HIM KI Hargita István 297/1531. sz. ti. ogy.

Mellettem állt a nevető szemű fiatal zászlóalj orvos és jelentkezett:

– Ezredes úr, dr. Viczián Antal tartalékos zászlós,⁶⁶ zászlóalj orvos, alázatosan jelentkezem!

– A civil foglalkozása mi volt? – szólt a gépies kérdés.

Erre a helyzetkomikumra az egész tisztikarból kirobbant a kuncogás, bármennyire is feszes volt a fegyelem.

A hadosztályparancsnok zavarba jött, de azért tovább folytatta a tájékozódást: Papp Lajos továbbszolgáló főhadnagy,⁶⁷ zászlóalj segédtsízt, Keszei József hivatásos gazdasági hadnagy,⁶⁸ zászlóalj gazdasági hivatal főnöke, Tóth Ferenc tartalékos zászlós,⁶⁹ zászlóalj távbeszélő szakaszparancsnok, tanítóval végzem a sort. Sajnos nem teljes a zászlóalj tisztikarának bemutatása, mert másokra nem emlékezem. [...] ⁷⁰

Még két napunk volt az indulásig. Számvetést kellett csinálni, minden rendben van-e? Mivel a legnehezebb feladat a lovak patkolása volt, bizony abból még maradt az utolsó napokra is. Tudniillik a Muraközben a homokos utak miatt sem az elejére, sem a hátuljára soha nem vasalták a lovakat. Elképesztő nehézségeket okozott ezeknek a nehéz, erős lovaknak patkolása. Annyira félték ettől a kötelező

⁶⁶ VICZIÁN ANTAL, dr. (Budapest, 1916. október 5. – Siófok, 2000. május 21.) tartalékos karpaszományos tizedes, címzetes orvos zászlós. 1941 márciusától a budapesti 1. helyőrségi kórházban teljesített szolgálatot. 1942. május 1-jén a 17/II. zászlóalj vezető orvosaként vonult el a keleti hadszíntérre. 1944 októberétől Sopronban az 526. hadikórház beosztott orvosa volt. 1945. május elején kórházával osztrák területen amerikai hadifogságba esett. HIM KI Dr. Viczián Antal 8319. sz. ti. egy.; HL KJ 73/a.

⁶⁷ PAPP LAJOS (Felsőmesteri, 1913. június 13. – Huszt, 1944. október 20.) főhadnagy. 1942. május 1-jén a 17/II. zászlóalj segédtsíztjeként vonult el a keleti hadszíntérre, ahol a későbbiekben a 6. puskászásad századparancsnoki teendőit is ellátta. Újabb hadiszolgálata során a szombathelyi 5/I. zászlóalj 1. lövészszázadának parancsnokaként haszlövés érte, s 1944. október 20-án Huszton, a 24. gyaloghadosztály tábori kórházában meghalt. HIM KI Papp Lajos 6373. sz. ti. egy.; HL KJ 168/a.; Bús János – Szabó Péter 2001. 844. p.

⁶⁸ KESZEI JÓZSEF (Nagykanizsa, 1915. február 19. – n. a.) gazdasági hadnagy, 1944. július 1-jétől gazdasági főhadnagy. A hivatásos gazdasági tiszt tanfolyam elvégzése után, 1941. július 1-jétől a nagykanizsai 17. gyalogezred parancsnokságán (másutt a levéteparancsnokságon) teljesített szolgálatot. 1942. május 1-jén a 17/II. zászlóalj gazdasági hivatala (továbbiakban: gh.) főnökeként vonult el a keleti hadszíntérre. 1943. január 29-én Sztarij Oszkol előtt sérülést szenvedett. Miután április 20-án a hadműveleti területről visszatért, kezdetben előző csapattesténél, a hajmáskéri 2. löszerraktárnál, utána a nagykanizsai 9. tábori tüzérszázadnál, 1944. június 25-étől az alsólendvai 126. bevonulási központnál, majd december 8-ától újból Nagykanizsán, a Csomak karhatalmi zászlóaljnál látott el gh. főnöki beosztást. HIM KI Dr. Keszei József 47591. sz. ti. egy.

⁶⁹ TÓTH FERENC (Bazsi, 1916. november 13. – n. a.) tartalékos zászlós, 1944. január 1-jétől tartalékos hadnagy. 1942. március 15-én kapta meg hadibeosztását, s május 1-jén a 17/II. zászlóalj távbeszélő szakaszparancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. Miután a hadműveleti területről 1943. április 20-án visszatért, leszerelték, s a következő alkalommal 1944 októberében vonult be csapattestéhez. Alakulatával, amelybe más egyéb alakulat maradványait is besorolták, 1945. április 21-én Klagfurnál angol hadifogságba esett. HIM KI Tóth Ferenc 10285. sz. ti. egy.

⁷⁰ Kemendy megjegyzése: „A névsort ennyire is kiegészítve dr. Viczián Antal és dr. Nyíry Zoltán bajtársak visszaemlékezésének köszönhetem, akik szívesek voltak hozzám eljönni és emlékeiket átadni.”

művelettől, hogy a legdrasztikusabb módok alkalmazása is csak kevés eredményre vezetett. (Megpipázás, kaloda.) Ebben a küzdelemben nem sok hasznát vettük a sok olyan emberből lett kocsisnak, akik azelőtt soha nem bántak lóval. Ez nehezítette a munkát. Egy ember volt, aki akármilyen fenevadat megvasaltatott: Simon Menyhért, tolnai fuvaros. Itt láttam, mit jelent e téren is a szakember. [...]

Az én közvetlen segítőim, akik állandóan velem voltak a későbbiek során:

Csete József patkoló törzsőrmester,⁷¹ akit alezredes úr ezekkel a szavakkal vett magához: „Csete törzsőrmester, magát a korára való tekintettel nem kellene kivinnem, de a maga szakértelmét, nagy tudását nem tudom nélkülözni, maga nélkül nem tudok nyugodtan kivonulni a frontra. Jöjjön ki velem.” És kijött.

Csete törzsőrmester kilenc évig volt állami csikótelepen. Olyan lóbetegség nem volt, vagy sérülés, amivel eddig nem találkozott volna. Ezenkívül rendkívüli érzéke is volt a lovakhoz. Felbecsülhetetlen szolgálatot tett a zászlóaljnak. [...]

Az ő első számú embere volt Torma János patkoló tizedes. Fiatal, ügyes, lelkes, hozzáértő ember volt.

A harmadik kovács éppen az utolsó napon betegedett meg, így nem jöhetett velünk. Helyette kellett valakit találni. Magam mentem a tartalékként behívott emberek közé, hogy egy alkalmas kovácsot keressek. Találtam is egy ismerőst: Tóth Lajos karmacsi uradalmi kovácsot, aki a Löwi uraságnál dolgozott. Azért volt ismerős, mert a Krásovits Gyula, zalaszántói asztalos mester vője volt, felesége édesapámék bérmalánya. Az igen rendes családot biztosítéknak gondoltam arra nézve, hogy ő is be fog válni. [...] A szükséges bognár, Gális János⁷² személyében rendelkezésünkre állt. Ő egy kis ügyes ember volt. Román, de igen rendes ember. Otthoni mellékfoglalkozása templomi előénekes volt. [...]

Ugyancsak a mi körünkben tartózkodott Kalocsai János, hivatásos őrmester,⁷³ fegyvermester. Fiatal, nagyon kiváló szakember volt. Őt is ezért választotta alezredes úr. [...]

⁷¹ CSETE JÓZSEF (Bécs, 1906. január 10. – n. a.) hivatásos törzsőrmester, 1943. január 1-jével főtörzsőrmester. Tényleges katonai szolgálatát 1926. március 1-jén a szombathelyi „vámörkerületi parancsnokság 4. szakasza” elnevezésű alakulatnál kezdte meg. A tisztesképző tanfolyam elvégzését követően továbbszolgálatot vállalt, majd a patkolókovács képző, később a patkoló mesterképző tanfolyamok abszolválása után, 1935. október 1-jén felvették a hivatásos állományba. 1933. január 1-jétől a nagykanizsai „3. határörkerület-parancsnokhelyettese III. osztálya” alakulatban szolgált, mely 1939. január 23-ától a 17. gyalogezred elnevezést vette fel. Alakulatával részt vett valamennyi terület-visszacsatolást eredményező bevonulásban, illetve hadműveletben. 1942. május 1. és 1943. március 19. között a keleti hadműveleti területen a 17./II. zászlóalj kötelékében frontszolgálatot látott el. Ezt követően a háború végéig ezen csáktornyai csapattestnél teljesített szolgálatot. HIM KI Csete József 23075. sz. tths. ogy.

⁷² GÁLIS JÁNOS (Lapupatak, 1908. április 14. Lupos Fedoszia) honvéd. Eltűnt az 1943. januári-februári visszavonulás alatt. HIM KI Adatbázis.

⁷³ KALOCSAI JÁNOS (Nógrádmegyer, 1913. június 13. Tózsér Rozália) őrmester. 1943. január 28-án a körülzárt Sztaro Nyikolszkojéból való kitörés során hősi halált halt. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

A mi konyhánk felvételező tizedese Takács Antal tizedes,⁷⁴ Nagyrécséről, a szakácsunk pedig Szertics József várpalotai szakács. Teljes volt a létszám, és minden a legnagyobb rendben. Most már az utolsó napra nem maradt más hátra, mint elbúcsúzni azoktól, akik nekem ebben az óriási munkában a legnagyobb segítséget nyújtották. Ez igazán kijárt nekik. Sorra jártam az iparosokat. Kimentem és elbúcsúztam a rókusi bognártól, felkerestem Vaszary urat és segédeit, elköszöntem az asztalos üzem összes dolgozójától, és őszinte köszönetet mondtam valamennyiüknek az óriási segítségért. Ez nem egy látszat-geisztus volt a részemről, hanem őszinte megnyilatkozás.

Felkerestem Sztrahonya vaskereskedő urat, aki minden szükséges vasárut biztosított a számunkra. Neki is nagyon jólesett a megbecsülésként elkönyvelt figyelem, és rám erőszakolt egy kis lavórt, meg egy termoszt emlékként, amiknek nagy hasznát fogom venni. Nagy együttérzéssel fogtunk utoljára kezét. Maradt még a kedves házigazdáméktól való búcsúzás.

Az utolsó este, miután közöltem, hogy holnap elvonulunk, nagyon nyomott hangulatban telt. Különösen Szerbné volt szomorú. Olyan őszinte féltés, bánat ült szemében, mintha a saját fiának utolsó estéjén lett volna. Vacsora után meg is mondta, hogy Ő most búcsúzik el tőlem, mert holnap nem bírná ki. Ne is haragudjak érte, de holnap nem találkozunk.

Másnap időt szakítottam arra, hogy elmenjek hozzájuk és elbúcsúzzam. Valóban, csak a férfiak voltak otthon. Szerb úr nagyon lehangoltan fogadta látogatásomat, és rövid idő alatt el is köszöntem tőlük. Meghatottan köszöntem meg rendkívüli kedvességüket és együttérzésüket. Még útravalót is csomagoltak éppen úgy, mintha családtag lettem volna. Igen fájó szívvel léptem ki meghitt lakásom ajtaján, hova többet soha nem tértem vissza, mert amikor 1943-ban újra behívtak Csáktornyára, már azt a hírt kellett róluk hallanom, hogy az egész családot elvitték.⁷⁵ A zsidótörvény végrehajtásának számomra legszomorúbb és legfájóbb eseménye volt.

Ebéd után a zászlóalj felsorakozott a laktanya udvarán az elvonulásra, díszoszlopvonalban. Az udvart ellepték az asszonyok. Emlékezetes kép maradt számomra, ahogy az épület falának támaszkodtak megsemmisülten, és nézték utoljára férjeiket. Különösen feltűnő fájdalommal állt ott Szántó Sándorné, Bösze Mari,

⁷⁴ TAKÁCS ANTAL (Nagyrécsé, Cson Anna) tizedes. Miután a keleti hadszíntérről visszatért, 1943. június 22-én kiütéses tifusszal a kalocsai 537. hadikórházba került. HL HM 22. v. oszt. 30.753037/1943.

⁷⁵ A vidéki zsidóság gettókba gyűjtése Magyarország 1944. március 19-ei német megszállása után következett be. Csáktornya zsidó lakosait, melyek lélekszáma a múlt század elején a város teljes népességének 12%-át tette ki, április 26-án kezdték összegyűjteni. A következő napon – a többi mura-vidéki, muraközi, alsólendvai, perlaki zsidó lakossal – Nagykanizsára szállították őket. A város tanintézményeiben, izraelita templomában, s óvodájában elhelyeztek első csoportját április 28-án, a másodikat május 17-én szállították el német koncentrációs táborokba. Vö. Németh László – Paksy Zoltán 46-50. p.

ahogy mereven rátapadt daliás férjére, az első sorban álló géppisztolyos rajparancsnokra. Az asszonyi szív messziről is biztosan megérzi az elkerülhetetlen veszedelmet... A beszédek elhangzása után, ahogy keményen kiléptek, egy szív-szagató kiáltás hangzott:

– Sándoor! [...]

A Zrínyi szobornál búcsúzott a város a zászlóaljtól. Az első sorban mi, a lovasított tisztek álltunk, lóról szállva, mögöttünk a zászlóalj. Körülöttünk a tenger-nyi civil. Szép beszédeket mondtak, mint ilyenkor szokás. Utána mindenkinek nemzetiszínű emlék szalagcsokrot [...] tűztek a mellére. Az ünnepélyes hangulatot csak Nyíry Öcsi lovának üvöltése zavarta meg. Tudniillik komor volt, és a sok ló idegesítőleg hatott rá. Az ünnepség lezajlása után, lovasok az élen, elindult a zászlóalj az állomásra. A malom előtt feltekintettem a lakás ablakaira és tisztelgettem, ahol Szerbék intettek vissza utolsó Istenhozzádót.

Várt már bennünket a 110 tengelyes katonavonat, mely rövid idő alatt magába fogadta a sok magyar gyereket, lovakat, anyagot. Ez a szerelvény csak a zászlóalj felét vitte a frontra, a másik lépcső másnap indult.⁷⁶ Már füstölögtek a mozgókonyhák a vonaton, a lovak idegesen dobogtak a vagonokban, a legénység lenn a vagonok mellett topogott. A szállítmány-ügyeletes tiszt én lettem ezen a napon. Kihirdették, hogy szigorúan tilos az I. világháború képeiről ismert láblógatás a vagonból és a nóta, ha megindul a szerelvény. Azt is megtudtuk, hogy a vacsora Balatonszentgyörgyön kerül kiosztásra. Aztán várakozás, ezalatt levélírás, az utolsót. Azt mondtam a körülöttem állóknak:

– Jól megnézzék emberek ezt a sínpart, aki erre még egyszer visszajön, az boldog lehet.

Ez az üres várakozás volt a legrosszabb. Már inkább mentünk volna.

⁷⁶ A keleti hadműveleti területre induló katonavonatnak – a német hadiforgalmi előírások szerint – a mozdony és a szerkocsi nélkül 520 m hosszúnak, 110 tengelyeseknek, illetve 55 kocsiból állóknak kellett lenniük. Mivel a honvédség gyalogzászlóaljainak más volt a létszáma, fegyverzete, illetve felszerelése, mint a hasonló német csapattesteké, meg kellett osztani hadrendi kötelékeiket. A 17./II. zászlóalj kiszállítása három részletben, 1942. május 1-jén, 2-án és 3-án történt. A harmadik szerelvényvel – néhány 47. gyalogezredbeli ezredközvetlen csapattesttel együtt – a csáktornyai zászlóalj géppuskás (nehézfegyver) százada vonult el. Szabó Péter: A 2. magyar hadsereg kiszállítása Ukrajnába és előnyomulása a Donhoz. 1942. április-augusztus. In: Hadtörténelmi Közlemények 1986. 3. sz. 502. p.; Nyíry Zoltán: Harctéri napló. Kézirat, 1. p. (Eredetije Budapesten élő fia, Nyíry István tulajdonában, közli: Frontnaplók a Don-kanyarból 55. p.); HIM KI Dr. Keszei József 47591. sz. ti. ogy.; HIM KI Hargita István 297/1531. sz. ti. ogy.; Muraköz [Csáktornyai hetilap] 1942. május 8. 7. p.

II. „Elviszik a szegényeket idegen országba...”

A tétlen, lélekörlő várakozást egyszerre csak éles kürtszó hasította ketté. Keszei István szakaszvezető, zászlóalj kürtös fújta háromszor a „Vigyázz”-t, majd utána a „Beszállni”-t. Mindenki felugrott a vagonokba. 1942. május 1. 19 óra 10 perc.⁷⁷ A mozdony hosszút, éleset sippantott, nagyot rántott a 110 tengelyes szerelvényen, a lovak rettenetes dobogással igyekeztek a lábuk alól kifutó padozaton megállni, a legények pedig állva a vagonok ajtajában, ajkukról olyan egyszerre és egy hangon szállt fel az ég felé a régi katonadal, mintha egy láthatatlan karmester adta volna meg a kezdőhangot és a kezdésre beintett volna:

„Fekete gőzösnek sárga a belseje.
Dél-zalai legények néznek ki belőle.”

A következő sorok már az eget hasogatták:
„Elviszik a szegényeket idegen országba,
Onnan írnak szerelmes-levelet a kedves babájuknak.”
„Szerelmes-levelet kaptam a babámtól.
Azt írja a levélben, menjek szabadságra.”

Már a váltókon csattogott a vonat kereke. Tábornok úr⁷⁸ ott állt a sínek mellett nagyon feszes vigyázz-állásban és keményen tisztelgett az elrobogó szerelvénynek, amikor a dal csodálatos szárnyakon repült:

„De én erre visszaírom: nem mehetek haza,
Köröskörül támad az ellenség, veszélyben van a haza.”

Még ma is, annyi év után, amikor visszaemlékezem erre az élményre, a hideg futkos a hátamon, olyan csodálatos volt... A dal pedig csak szállt, búcsúztak a

⁷⁷ Az indulás pontos időpontját Kemendy feleségéhez írt levelezőlapja rögzítette. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 20. sz. melléklet.)

⁷⁸ Nem ismeretes, hogy a honvédség mely tábornokát említi a szerző. Ujlaky Jenő nem lehetett, hiszen a 9. könnyű hadosztály parancsnokát 1942. október 1-jével nevezték ki vezérőrnaggyá, s a hadosztály-parancsnokságot szállító szerelvény 1942. április 29/30-án indult el vele Nagykanizsáról. Nyíry Zoltán „Harctéri naplójában” PÉTERFFY ANDRÁS (Trencsén, 1898. augusztus 9. – Marcali, 1949. május 4.) őrnagyot nevezi meg, mint aki jelen volt géppuskás századának 1942. május 3-ai elvonulásakor. Az 1942. október 1-jétől alezredessé kinevezett Péterffy 1941. május 1. és 1943. október 4. között a 17./II. zászlóalj pótkeret-, pótzászlóalj-, majd zászlóaljparancsnoka volt. Ezt követően a 47./III. zászlóalj parancsnokaként 1944. március 12-éig a megszállt ukrán, majd belorusz területen hadiszolgálót látott el. HL HM AKVI 1901/1898.; Zalai Hírek 1942. május 2.

katonák a sorompó mögött álló városiaktól, az utolsó napot is megszépítő szeretetteiktől. Már teljes sebességgel rohant a vonat a végzet felé, csak foszlányokat hozott vissza a szél, és az asszonyok legtöbbje onnan hallotta vissza férje utolsó szavát, és ez maradt meg tőle utolsó örök emlékül...

A nóta elszabadult áriját nem lehetett volna megállítani, ki kellett mindenkinek öntenie a szívét, hiszen olyan csordultig tele volt.

Már Kísszabadkánál jártunk, mikor új dal kélt szárnyra, mintha a feleségek énekelték volna:

„Indul a, indul a katonavonat,
Elviszi, el, az én galambomat.
Füstöl a kémény, forog a kerék,
Jaj, Istenem, visszajön-e még?
Édes kis angyalom, forognak már a kerekek,
Fáj a szívem nagyon.
A nevemet el ne feledd, messzire szállj,
Mint a madár, szívem csak érted fáj.”

Persze nem az asszonyok dala volt, de talán minden ember természetében benne van, hogy szereti néha sajnáztatni magát. Most is az asszonyok búcsúszavait átvéve, jólesően énekelték katonabajtársaink azokat a szavakat, melyeknek a hőse, de egyben szenvedő alanya is ők voltak. Messze és nagyon különböző formákban viszi magával az ember emlékeinek tépődő sokaságát és lassan hullatja szét apró darabjait...

Nehéz pillanatok ezek, és milyen különös, hogy az ismert tájakon rohanó „katonavonattól” nézve, nem raktároz az ember lelke élményeket, nem ébreszt tervező gondolatokat. Kísszabadkán áthaladva nekem például csak egy villanásra jelent meg a megszokott kép lelki szemeim előtt: a vasút melletti legelő, a fekete-fehér tarka malacokkal, amit oly sokszor láttam, és ez jelentette Kísszabadkát.

Aztán sötétedett, elfáradt a nóta szárnya, és csak a vonat rohanó kerekeinek egyhangú zakatolása lett a kísérőnk...

Az állomások telefonjai mindenütt „áthalad” jelzést adtak, a vasutasok feszebben tisztelegtek ennek a különleges szerelvénynek, és ők is elgondolkozva néztek a sötétbe fúródó vagonok után. Nekik is vitt valakijüket ismeretlen célok, bizonytalan sorsok felé...

A nagy rohanásban megizzadt gőzös prüszkölve állt meg Nagykanizsán. A hatalmas állomás nyüzsgött a háborús készülődéstől. Hiszen itt volt a mi ezredünk és a hadosztály parancsnokságunk. Nem volt idő az állomáson az érdeklődésre, máris tovább kigyózzott a szerelvényünk. De sokszor megkerülte velem a vonat a téglaágyarat hosszú katonaidőm alatt: szabadságra, Kárpátaljára, Erdélybe vive.

De most ezek elenyésző távolságoknak tűntek. Ilyen gondolatok közepette érkezünk Balatonszentgyörgyre. Itt vagyok egy állomásra falumtól, de nem Sármellék felé állítják a váltót...

Hangzik már a kürtszó élesen: „Pici csikó, pici csikó, pici csikó!” Ezt mondja, ami azt jelenti, hogy vacsoraosztás, a lovak itatása. Ahogy én elsőnek leugrom a vonatról – szállítmány-ügyeletes tiszttá voltam –, megdöbbenve látom, hogy olyan nagy tömegű asszony lepte el a peronon túli fás területet, mint egy kisebb vásár népe. Amint az újabb kürtszó „Kiszállni”-t jelzett, hogy a vacsorát felvegyék, nem törődve a vacsorával, megindultak a fák felé a katonák, és a kibontott kosarakból, de főleg a demizsonokból végezték el a vacsorázást. Nagy csoportokban helyezkedtek el, mint majálison, de halkán, elgondolkodva töltötték az időt. Ez nem volt hosszú, különösen azoknak, akik feleségükkel voltak. Hamarosan láttam, hogy az én első döbbenetem nem volt alaptalan. Amint a „Beszállni!” kürtszava felsikoltott, senki nem a vagonba igyekezett, hanem újra emelgetni kezdték a demizsont, majd a második kürtszóra kezdődött a véget nem érő búcsúzkodás. Magam is átéltem gondolatban e fájó perceket, de felelős is voltam, hogy hiány nélkül beszálljanak az indulás idejére. Ez azonban nagyon bizonytalanná vált. Roppant kényelmetlen helyzetben voltam azért is, mert a falumból, a környékből, Zalaszentőrtől való régi ismerősökről volt szó. Az indulást jelző mozdonyfüttyre rohantunk a már mozgó szerelvényre, és egyáltalán nem voltam meggyőződve, hogy mindenki fenn van-e a vonaton. Ennek megállapítására azonban nem volt lehetőség. Már most lesz, ahogy lesz!

A Balaton déli partján rohant a vonat, nagy szikraesőt terítve a vidékre. Most elmaradt a megszokott kép, hogy minden kis állomáson megáll a vonat, mint civilben. Nem üdülőket vitt.

Siófokon megállt szusszanni. Az állomás már tele volt katonaszerelvényekkel, és mivel nagyon hosszú a 110 tengelyes szerelvény, kétfelé szakítva álltunk ott viszonylag hosszú ideig. Kiállítottuk az öröket, én pedig a sötét vágányok között járva ellenőriztem őket. A sármelléki Mándics család egy tagjával beszélgettem, aki örként állt, Mándics Mátéval. Majdnem balesetet szenvedtem a sötétben: a vágányok között nem vettem észre a mozdonytisztító aknát, és abba beleestem. Vasalt szélébe nagyon megütöttem a sípcsontomat. Szerencsém volt, hogy csizmám szára felfogta az ütést, bár így is csak sántítva tudtam továbbmenni. De nem ez volt a legnagyobb és kellemetlen élményem Siófokon.

Kíméletlenül mutatta meg az élet kétféle arcát: mint említettem, az állomás tömve volt frontra induló katona-vonatokkal, az állomási étteremben és a teraszon pedig örült erővel szólt a dzsessz, adva a zenét a gondfeledten táncoló, vonagló tömegnek. Fiatalok, idősek, nagyon ismerős, jellegzetes alakok voltak. Lehet az adott pillanatban ennyire különböző hangulat egyazon helyen? Lehet,

hogy ilyen részvétlen legyen már az első pillanatokban a Hinterland?⁷⁹ Csak azok ügye ez a kezdődő háború, akik a vagonokban összezsúfolva most rendezik legfájóbb gondolataikat: mi lesz a családdal, mi lesz velük? Hát így ismétli az élet önmagát? Gondolataim közben eszembe jutott Somogyváry Gyula I. világháborús regényének⁸⁰ hasonló gondolatokat rögzítő része. Amikor szabadságon járt idehaza, az olasz front szörnyű élményeivel lelkében, ugyanilyen részvétlenséggel találkozott. A leeresztett sorompónál várakozó teniszütős fiatalember, tekintetre sem méltatva az elrobogó katonavonatot, talán legnagyobb gondjaként a találgatásról való késést tekintette. Legalábbis ezt árulta el az arca. Akkor, „amikor minket szakállasokat, minket piszkosakat, minket rongyosokat, minket férfiakat, meghalni vitt a vonat ...!”

Ha nem élt volna bennem a regénynek a szomorú valóságot hűen fogalmazó részlete, talán én is hasonlóan raktam volna szavakba szorító érzéseimet... Ma is úgy érzem, jogos volt szomorúságom. Bementem a tiszti kocsiba, hogy meneküljek a valóság csúf és ördögien vigyorgó képétől. Már többen ülve aludtak, de sokan voltak, akik maguk elé meredve szótlan, minden bizonnyal ugyanezen gondolkodtak... A búcsúzások sorozata, ez a közöny készítették elő lelkünket a rideg valóságon keresztül az elkérgesedéshez.

Az éj közepén aztán megritkultak a vonatok, és minekünk is zöldre állt a semafor. Reggelre Székesfehérváron, itt Komárom felé fordulva állt meg az állomáson. Meglepetésre, Kisbért olvastam az állomástábláján. Reggeli. Én meg, mivel a szolgálatot más vette át, megkérdeztem a váltóórt, hol lakik Kober Pali bácsi és fia, Kober Géza,⁸¹ az itteni polgári iskola tanára. Átmutat a vágányokon, és pont szemben állt a házuk. Megkértem, ha indulásra készülődés lesz, szóljon be értem, és nyugodtan bekopogtam hozzájuk. Pali bácsit, akit nagyon szerettem, otthon találtam. A meglepetést fokozta a körülmény; és öröm, szomorúság, vegyesen jelent meg [a] jóra való öreg pedagógus arcán. Agyontraktált mindenféle étellel, itallal, és közben megérkezett Géza, [s] fényképet csinált [...].⁸² De sokszor megemlegettük ezt a találkozást a későbbiek folyamán Pali bácsival, amikor ő már Sármelléken töltötte öreg napjait...!

Annyi időt töltöttünk Kisbéren, hogy a kora délutáni órákban már Komáromban tartottunk egy hosszabb pihenőt. Az ideig vezető út számomra nem volt na-

⁷⁹ Hátország.

⁸⁰ SOMOGYVÁRY GYULA, vitéz, írói nevén GYULA DIÁK (Füles, 1895. április 21. – Budapest mellett, 1953. február 12.) író, újságíró, 1935 és 1944 között országgyűlési képviselő, tartalékos százados első világháborús regénytrilógiájának első, „Virágzik a mandula” című, 1933-ban megjelent kötete.

⁸¹ KOBER PÁL (1874. január 1. – 1958. február 20.) és fia, KOBER GÉZA (1907 - 1943. november 23.), Kemendy Géza felesége, Kober Borbála rokonai.

⁸² Kemendy az 1942. május 2-án Komáromban kelt levelezőlapján számolt be a feleségének a kisbéri látogatásról és fényképezésről. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 21. sz. melléklet.) Lásd a 6. sz. képet!

gyon ismerős, így nagyon sokat gyönyörködtem a Móri-horpadás szőlőiben, és különösnek tűnt a tatai szénmedence. Azt tapasztaltam magamon, hogy távolodva az otthoni szűkebb világból, már átestem a szorító érzéseken, és újra érdekelni kezd az utazás nyújtotta élmény. Komáromban alezredes úr egy rövid tájékoztatót adott a további útvonalra vonatkozóan. Különösen azt emelte ki, hogy a szlovák területen való átvonulás alatt a legcsekélyebb irredenta-ízű megnyilatkozás sem engedhető meg. Erre oktassuk ki a legénységet.

Ezután mi tisztok kimehettünk a városba. Megcsodáltuk a nagy történelmi múltat őrző komor, erőtől duzzadó várat. Életre keltek bennünk a történelmi múlt dicső emlékei. Majd egy pohár sörre betértünk a helyiek által ajánlott Duna-parti vendéglőbe, a „Pokol”-ba. Stílszerűnek is találtuk; hadd ízleljük meg a pokolt, mielőtt hosszabb időt fogunk a pokolban tölteni. Egy lappal jeleztem a hazaiaknak Komáromon átvezető útvonalunkat.⁸³ [...]

Ezután a Vág völgyét követve, nehéz hegyi-pályán haladtunk Észak felé. Nagy múltú városok, melyekről csak tanultam és hallottam, maradtak el: Érsekújvár, Galánta, majd hamarosan a teljes szépségével jelent meg előttünk a szépséges Vág völgye. Gyönyörű erdőkkel borított hegyek, melyeknek csúcsáról a szebbnél-szebb várak intettek és idézték lelkünkben a magyar történelmet.

Ezenkívül, ami megragadott, a szépen kiépített, aszfalt burkolatú utak, a völgyekben megbúvó élénkpiros cserepes házak. Amikor efölötti csodálkozásunknak adtunk kifejezést – mert nem ilyen ismereteink voltak erről a vidékről –, alezredes úr szavai adták meg rá a választ: A csehek merték elfogadni a sok százmillió dollár segélykölcsönt.⁸⁴ Ezt beépítették az országba, nagyot léptek vele előre, és a végén vissza sem fizették. Hogy ne tűntessünk magyarságunkkal Szlovákián keresztül, mi maradéktalanul betartottuk: megszűnt a nótázás, bevontuk a vonatra kitűzött nemzeti zászlókat. Így jutottunk el Zsolnára. Itt érdekes hangulattal találkoztunk a vasutasok részéről: Bár magyarul beszéltek, de a legellenségesebb magatartást tanúsították velünk szemben. Beszédük sértegető, mondhatnám kötekedő, lebecsülő volt. Jó volt a legénységet előre figyelmeztetni, mert biztos verekedés lett volna a vége.

De nem csak ennyi volt. Ahogy álltunk, szerelvényünknek balról nekiszalajtottak néhány üres vagon. Szerintük persze csak véletlen volt. Ma már tudjuk, miféle erők dolgoztak ott a háttérben. A németek nyilván már akkor is tisztában voltak a körülményekkel, és azért adták ki a passzív magatartásra a parancsot.

⁸³ Kemendy levelezőlapja a feleségéhez. Komárom, 1942. május 2. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 21. sz. melléklet.)

⁸⁴ Csehszlovákia az 1930-as évek elejéig 114,2 millió dollár értékű kölcsönt vett fel a nyugat-európai vezető országoktól. E kölcsönt nem felajánlották részére, hanem meg kellett szereznie. Vö. Ádám Magda: A Kisantant 1920-1938. Budapest, 1981. 85. p.

Örültünk, amikor ennek a gyönyörű területnek – mely nekünk mindig nagyon varázsos volt – [határát], bántó magatartású népe miatt a híres Jablonkai hágón át, elhagyhattuk.

Újabb szomorúság fogott el bennünket, amint hazánk határát átléptük. Most éreztük igazán, hogy elszakadtunk az otthontól. Teschen⁸⁵ városa volt az első hely, amit értünk. Akkori érzésemet írom le pontosan, amikor most azt mondom, az első pillantásra látni lehetett, hogy egy nagy kultúrájú vidékre értünk. Ezt az első épület elárulta.

Aztán a hazánkhoz legközelebb eső Lengyelország területén utaztunk. Az a vidék volt, amely a magyar történelemmel annyi kapcsolatot tartott, majd a lengyel alföld hazai hangulatot árasztó képe hatott meg. Nagyon kedvesek voltak a fenyőcsoportokkal körülvett kedves kis vadászházak és tanyák. Az ember ilyenkor mindig kapcsolatok után kutat emlékeiben. Nekem azok a lengyel családok jutottak eszembe, akik pár éve hazánkba menekültek a háború pusztítása elől, és Szántón, nálunk is voltak elhelyezve.⁸⁶ Csak egy névre emlékeztem: a szép Barbarára. Ezt említettem levelemben, hogy itthon pontosan tudják, merre járok.⁸⁷

Átéreztem lengyel testvéreink szomorúságát, amikor a mozgó, lengő vonaton nehezen tudtam a levelet írni és Lengyelország helyett Főköormányzóságot írtam. Ez volt egyébként az első hivatalos tábori levelezőlap, igaz, hogy német.⁸⁸ A magyar lapokat még akkor nem adták ki. Ezt az útközben barátkozó németektől kaptuk, és a német tábori posta szállította haza.

[...] ezután szinte valamennyi lapon megjelenik a cigaretta kérése hazulról. Mi volt ennek az oka? Egyrészt az a tapasztalat, hogy a német ellátásban kapott német frontcigaretta áztatott füvekből készült és nikotintartalma egyenlő volt a semmivel; szívás közben pedig hólyagot csípett az ember nyelvére. Tehát magunkat akartuk bebiztosítani, hogy ne legyen ez a hiány se. De a németek, ahogy rácsap-

⁸⁵ Város a cseh-lengyel határon. 1920-ban két részre osztották, az Olza-jobbparti régi városrész Cieszyn néven Lengyelországhoz, a vasútállomás és a balparti külváros Český Těšín elnevezéssel Csehszlovákiához tartozott, mely 1938 őszén Lengyelországnak engedte át 865 km²-nyi környékével együtt. 1939. szeptember elején a német hadsereg vette birtokba. A második világháború után ismét az 1920. évi állapotot állították vissza.

⁸⁶ A Lengyelországot ért, 1939. szeptember 1-jén megindított német támadást követően, illetve főleg a szeptember 17-ei szovjet agresszió után több tízezer lengyel katonai és polgári menekültet fogadott be Magyarország. Legnagyobb valószínűsített létszámuk 70-80 ezer fő volt. Főképpen az ország északi és délnyugati városaiban, falvaiban helyezték el őket. Lásd bővebben: Kapronczay Károly: Lengyel menekültek Magyarországon 1939-1945. Budapest, 2009.

⁸⁷ Kemendy tábori postai levelezőlapja a feleségéhez [Lengyelország, 1942. május 4.]: „...a szántói Boriskáék földjéről, a főköormányzóságról küldöm szeretetteljes csókomat”. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 23. sz. melléklet.)

⁸⁸ Kemendy tábori postai levelezőlapja a feleségéhez. [Lengyelország, 1942. május 4.] (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 23. sz. melléklet.)

tak a nálunk lévő magyar cigarettára, elárulta azt is, hogy meg is fizetik nagyon. Miért ne pénzeljünk belőle?!

A későbbiek során megismertük az orosz viszonyokat, és láttuk, micsoda kifosztottságot jelent a front a civil lakosságot illetően. Szörnyű volt tapasztalni, hogy teljesen megszűnt például a kereskedelem, az ellátás. Ezeket úgy érzékel-
tük, hogy rögtön otthoni szeretteinkre gondoltunk, és elszörnyedtünk arra a gon-
dolatra, mi lenne, ha őket is ugyanez a sors érné...?

Az orosz területen egyetlen fizetési eszköz volt a cigaretta és a gyufa, de természetesen a legfőbb, nélkülözhetetlen só. Ezekért a cikkekért, cigarettáért és gyufáért vásároltam a lakosságtól tojást, tejet, csirkét.

Még egy indokom lett a cigaretta csomagra vonatkozóan. A velem lévő kato-
nák is nagyon nélkülözték a magyar trafikot, és olvasva leveleikben ez irányú
panaszaikat, jutalmazás címén sokat juttattam nekik, hogy enyhítsem ilyen szen-
vedésüket. [...]

Már végig száguldottuk Lengyelországot, és majdnem elértük a régi Orosz-
ország határát, amikor egy gyönyörű magyar hidász remeket láttunk. Pinszk után
a Pripjaty folyó egy mellékfolyóján ívelt át egy rettentő hosszú, teljesen fenyőfá-
ból megépített vasúti híd. A folyó nem volt túl széles, ellenben a környéke tenger-
nek hatott, mivel a Pripjaty mocsarakban, más nevén a Rokitno mocsarakban⁸⁹
volt a torkolata. Egyik legszörnyűbb háborús érzésem fogott el a hídon lassan
áthaladva a hatalmas szerelvényen. Az alkatrészek ropogtak, sírtak, repülőtáma-
dással mindig lehetett számolni, és alattunk egy sötétszínű tenger. Brrr!

De ezt az érzést leküzdve, gyönyörködtünk is az alkotásban, főleg azért, mert
megtudtuk, hogy magyar hidászok műve.

Orosz földre átérve, viszonylag friss nyomait láttuk a szörnyű harcoknak. Az
első magyar levelezőlapomon beszélek róla.⁹⁰ Csak annyit teszek hozzá, hogy az
volt az érzésem, azért maradt minden érintetlenül: a kilőtt harckocsik tömege,
elégett vasúti vagonok, földbefúródott repülőgépek és vasút melletti katonasírok
– a kereszten a sisakkal –, hogy a felvonuló hadsereget lelkileg hozzászoktassák
ezekhez a számukra is várható eseményekhez. Egyébként mindegy, hogy mi volt
a cél, ránk megtette a hatását.

⁸⁹ A Pripjaty és a Rokitno mocsarak, jóllehet – ukrainai-fehérorosz léptékben – nincsenek távol egy-
mástól, mégsem ugyanazok. A Pripjaty mocsarak határa a mai Fehéroroszország déli részén, a Pripjaty
folyótól délre, Pinszktől 100 km-re keletre kezdődik, s 50 km hosszan és 15-20 km szélesen nyúlik to-
vább. A Rokitno mocsarak a mai Ukrajna északnyugati részén, a Horin és az Uborc folyók között te-
rülnek el, elnevezésüket a Sarnitól 20 km-re délkeletre fekvő Rokitno helységről kapták.

⁹⁰ Kemendy 1942. május 6-ai tábori postai levelezőlapján írta a feleségének: „...az út mellett kilőtt
harckocsik, autók, lelőtt repülőgépek, vasúti kocsik tömegei hevernek, mint a nagy német győzelem
bizonyosságai; persze hősi sírok is szegélyezik a hadak útját.” (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri
emlékeim 1942-1943. 25. sz. melléklet.)

Május 7-ről 8-ra átvezető éjjel értünk a brjanszki erdő mellé. Előzőleg az újságok sokat foglalkoztak a brjanszki partizánokkal, azok vasútrobbantó tevékenységükkel. Egész éjjel ezen az erdőszélen futott a vonat, és ma is látom magamat, másokat, amint mellénk kitett töltött pisztollyal ültünk a kocsiban. Magunk is úgy éreztük, hogy nevetséges ez az elővigyázatosság és készenlét, hiszen egy adott esetben mit ér ez a fegyver, de mégis csillapítólag hatott.

Másnap délelőtt megérkeztünk Orelba. Elképesztő volt a látvány, ahogy a várost megláttuk, illetve amit a városból láttunk. A meglepő az volt, hogy a romvárosból kizárólag csak a kémények meredeztek sértetlenül, és ez volt a jellemző az összes, utunkba került városra.

Úgy emlékszem, Orelben láttam, de nem vagyok teljesen meggyőződve visszaemlékezésem helyességéről, lehet, hogy Gomelben, amit most meg akarok említeni. Az állomáson, amíg állt a vonatunk, körülnéztem, és egy mellettünk lévő vágányon, olasz személykocsikból összeállított szerelvény vesztegelt, erős német őrizet mellett. Kíváncsian arra menve egy szokatlan és döbbenetes látványban volt részem:

A kocsik zsúfolásig megtömve személyekkel: idősök, fiatalok, gyerekek, nők vegyesen, a hőségtől és vízhiánytól nyitott szájjal pihegtek. A kocsik lezárva, csak az ablakok lehúzása volt megengedve. Közben egy kis szemerkélő eső esett, és az asszonyok az ablakon kitarított kulacspohárba igyekeztek ebből a vékony esőből pár cseppet felfogni, hogy kínlódo gyerekeiknek, vagy öregeiknek enyhülést nyújtsanak. Most találtam szembe magam először ezzel a kegyetlen valósággal. Később még sokszor, de talán ez volt a legszörnyűbb. [...]

Gyorsan visszamentem e látvány lehangoló hatására kocsinkba, ahol egy másik, ugyancsak elgondolkoztató élményben lett részem. Utánam rögtön felszállt egy német katona, hajókoffer nagyságú hátizsákjával, és engedélyt kér alezredes úrtól, hogy Kurszkgig velünk utazhasson. Szabadságról jön vissza. Amint letette terhét, rögtön beszédbe kezdett. Mivel alezredes úr tökéletesen beszélt németül, nem maradt kétségünk az iránt, hogy pontosan megértettük, amit a német katona mondott. Beszélt az otthoni állapotokról, a frontok helyzetéről, majd óriási megdöbbenésünkre azzal fejezte be szavait: „Ha Hitler nem fejezi be sürgősen a háborút, majd akkor a hátország befejezi!” Egymásra néztünk megkövülten. Hát így állunk? Ők a „fővállalkozók”, és így vélekednek, akkor mi most gyanútlanul miért jövünk ki? Egy biztos, hogy nem volt a leglelkesítőbb nyilatkozat.

Rávilágított a német hadseregen belül, egyelőre titkoltan élő hangulatra, amit mi nem is gondoltunk.

Ugyanígy jelenek számított az a jelenet is, amikor minket meglátva, a németek örömükben a földet csókolgatták; gondolom, azért, hogy nem lesznek egyedül, vagy talán azt remélték, hogy a mi kivonulásunk az ő leváltásukat eredményezi. Később magunk is tapasztaltuk, hogy ilyen tévedésnek ki van téve a katona...

Ilyen élmények zsongtak bennem, amikor ezen az estén megírtam az ide mellékelt hosszú levelet.⁹¹ Elsősorban azzal a céllal, hogy felvonulási útvonalunkat az otthoniakkal közöljem. Nem tudtam elhatározni magam attól sem, hogy eddigi élményeimből ne adjak egy kis ízelítőt.

Az útvonal leírását csak azért merészeltem, mert nem a tábori postán, hanem a szerelvényt hazakísérő őrséggel küldhettem haza a levelet. Még hozzá annál biztonságosabban, mert az őrség egyik tagja a sármelléki Boncföldi Sándor csicskás volt. [...]

[...] másnap reggel megérkeztünk Kurszkba, ahol ki is rakodtunk. [...]

⁹¹ Lásd Kemendy Orelben, 1942. május 8-án kelt levelét, a Függelék 1. sz. dokumentumát! (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 27. sz. melléklet.)

III. „Magyar gyerek vagyok, elbírom a nehéz harcot!”

Különös izgalommal eltelve szálltunk ki Kurszk vasútállomásán. Abból eredt, hogy bizonyosak voltunk afelől, hogy ezzel új szakaszba lépünk. Bármelyik pillanatban harcra kerülhet sor, másrészt magunkra és lábainkra leszünk utalva.

Az állomás siralmas képet mutatott. Azon kívül, hogy felmértük orosz jellegét, mely idegen volt, látszott, hogy régóta célpontja az orosz repülőknél, és egész friss nyomok is vannak.

A kirakodás könnyebben ment végbe, mint a berakodás, azonban érdekes állapotnak lehettünk tanúi. A lovak 9 napos vagonban állása különösként és ijesztően hatott ránk. Amint kiléptek a vagonból, mind a hátsó, mind a hámosok, csak szédelegtek. Alig tudtak a lábukon megállni, és lépésük is egészen bizonytalan volt. Csete törzsőrmester nyugtatott meg bennünket azzal, hogy természetes a hosszú állás után, és csak átmenetinek tekinthető. Vigyázni kell azonban arra, hogy a menet ne legyen gyakori pihenő nélkül. Ha erre vigyázunk, hamarosan helyrejönnek. A magyar fedett vagonok, a G. kocsik, a már ismert 6 ló, 40 ember befogadóképességűek voltak. Mivel lovaink a szokásosnál terjedelmesebbek voltak, érthető, hogy emiatt még kényelmetlenebb volt részükre az utazás, tehát a bénulás érthető. A lovak járásának rendellenességét az is előidézte, hogy 9 napon át sötét helyen álltak, tehát a hirtelen napfényre kerülésük bizonyos fokú vakságot is előidézett.

Első napi gyalogmeneti célunk az első község elérése volt. Neve: Vinogrobl. Amint az várható volt az előjelek után, nagy nehézségekkel küszködtünk, különösen az út első szakaszán. Kocsijaink még teljes rakománnyal voltak, és nem volt egyiken sem kevesebb hasznos teher 20 mázsánál. A lovak előbb vázolt állapota miatt csak nehezen haladhattunk. Lovamról én is azonnal leszálltam, mert úgy imbolygott alattam, mintha én lennék ájulás előtt. Az indulás előtt megittatuk a lovakat, de menetközben is kihasználtunk minden itatási lehetőséget. Ellen-séges területen járva, természetesen biztosított menetet hajtottunk végre. A vonat a zászlóalj zöme után sorolt be, de alezredes úr a vonat mögé is helyezett biztosító egységet.

Nem volt nagy a távolság, amit meg kellett tennünk, mégis dél elmúlt, mire a faluba megérkeztünk. A régebben lecsont templomtorony előtti téren helyezkedtünk el, meglehetősen lazán, amit a biztonság is megkövetelt.

Az emberek rendbe hozták fegyvereiket, saját magukat. Mindenki azonnal mosakodáshoz látott, hiszen a szállítás alatt vajmi kevés lehetőség volt erre, és ha volt is, csak amolyan „pofából” való mosakodásra futotta. Az őrsegeken kívül mindenki nyüzsgött, amikor egyszerre lövés dördült. Mivel senki nem tudta, mi történt, fegyveréhez kapott, és elhangzott az első „nobozd meg”. Nem helyesírási

hiba, csak fonetikusan írható. A körbenézegetés eredményeként hamarosan tisztázódott a lövés oka. A egészségügyi kocsi kocsisa, Todorán Oktávián puskájának pucolásába kezdett, és elfeledkezve arról, hogy a menet alatt csőre töltötte, szabálytalanul fesztelenítette, vagyis ráhúzta a billentyűt visszatartás nélkül, és az ütőszeg a csőben lévő lövedéket elérve, kilőtte az első töltenyt. Ebben a kavargó tömegben hány emberen hatolt keresztül az ülve leadott lövés; ez volt az első gondolata mindenkinek. Senki nem jajgatott, hanem a következő pillanatban Todorán egyik agyondédelgetett lova a földre zuhant. Meg se mozdult többet. A horpaszán hatolt be a lövedék és elérve a gerincét, azonnal kioltotta a ló életét. Azonnal jegyzőkönyvet vettek fel az esetről, melyet megküldtek a pótkeretnek, ahonnan rövid időn belül megjött az értesítés, hogy a ló értékét – emlékszem jól – 3.000 pengőt Todorán Oktávián honvéd terhére, kártérítés kötelezettséggel előírták. Sajnáltuk a lovat, sajnáltuk Todoránt, hiszen tudott volt előttünk, hogy ő szegény, de jóindulatú román gyerek, és ez az összeg, otthoni vagyoni helyzetét tönkreteszi. [...]

Majd ha a hadtörténészek megírják ennek a kornak a történelmét, nyilván az is helyet kap, hogy mikor adta le és hol a zászlóalj az első lövést a háborúban, akkor ez kerül bele a történelembe; minden bizonnyal a ló elhallgatása mellett. Arról jutott eszembe, hogy előttem van az I. világháború ezredeinek rövid ismertetése, melyben olvasható: „Szolnoki ezred volt a vörösbarna hajtókás [császári és királyi] 68. gyalogezred, mely az első világháború első lövéseit adta le a zimonyi hídnál, 1914. július végén.”

De félre az ízetlen tréfálkozással; komolyabb dolgokról tájékoztatott bennünket alezredes úr.

Tájékoztatójából – melynek adatait valószínű, ő is csak Kurszkban kapta meg – a következő, fontos tényeket tudtuk meg: A szovjet elleni harcokban, illetve hadműveletekben résztvevő 2. magyar hadsereg kiszállításának I. lépcsőjében érkezünk ki ide. A III. hadtest keretén belül a 9. könnyű hadosztály egyik ezrede zászlóaljaként. Az első lépcső kiszállítása már április 11-én megkezdődött. A hadtest három hadosztályból áll: a 9., a 6., a 7. könnyű hadosztály. Tehát ezekkel leszünk együtt. Kirakóállomások: Kurszk, Orel, Vorozsba Lgov.

A hadsereg 3 lépcsőben kerül kiszállításra. Az I. lépcsőben vonul ki rajtunk (III. hadtest) kívül a hadsereg parancsnoksága, a hadseregvonat egy része⁹² és a IV. hadtestközvetlenek. Feladatunk: innen 60 km-re, gyalogmenetben elérni a Kurszktól délkeletre lévő német téli állásokat. Ott a németeket, a német 2. hadsereg két hadosztályát, leváltjuk. Az állásokat átvéve az a jelentős feladatunk, hogy a hadsereg felvonulását biztosítsuk. Minden parancsnoknak külön kötelességévé tette, hogy a hosszú, nehéz menetben embereiről, anyagáról a legmesszebbme-

⁹² Pontosabban a hadseregközvetlen vonat-, légvédelmi és híradó alakulatok, valamint az 1. repülőcsoport részei.

nőki gondoskodják, és azokat jó erőben megőrizze. Hamarosan működésbe lép a tábori posta. Hírt adhatnak magukról, de a titoktartásra fölöttébb ügyeljenek a tiszték. Ebben a faluban ma egész nap pihenő, továbbindulás holnap. A lakossággal emberségesen [kell bánni], de a mi dolgainkról a legteljesebb hallgatás!

Visszatérve embereink közé, egy lármás sokadalomba kerültünk. Óriási ügybuzgalommal készülődött mindenki a csajkában való főzéshez. Ugyanis az elhullott lónak pataszámáról és bőréről el kellett számolni, ezért hibátlanul meg kellett fejteni szegény lovat. Mikor ezt meglátták a zászlóalj emberei, nagy kedvet kaptak a gyönyörű kövér és fiatal ló húsára. Már majdnem odaadták az egész tetemet az ott várakozó, kiéhezett orosz lakosságnak, amikor legnagyobb csodálkozásomra Kalmár József egészségügyi katona, zalavári, jogos igényüket bejelentette a lóra. Ő vitte a szerepet, mert hiszen az övék volt a ló. Alezredes úr kiadta a parancsot, amennyiben a legénység igényli, meg kell engedni a főzőcskézést. Aztán ami marad, azt kell nekiadni a lakosságnak. A részeket felakasztották a fákra, és mindenki kedves igyekezettel hozzálátott a saját receptje szerint a főzéshez. Érdekes volt a sok kis tűzhely körül szorgoskodó, ingre vetkezett katona. Majd hamarosan invitáltak az enyéim, kóstoljam meg, milyen finomat „készített[ek]”. Ki főzve, ki sütvé élvezte a szokatlan peccsenyét. Megmondom őszintén, nagy csalódást okoztam kedves vendéglátóimnak, mert nem tudtam leküzdeni a lóhús iránti ellenérzésemet. Hamarosan látni lehetett, hogy alaptalan volt a nagy ijedtség, hiszen a ló nagyobbik része mégiscsak az oroszoknak jutott. Igen jó napot szereztünk ezzel nekik, sőt azt a kívánságukat is kiolvashattuk a szemükből, hogy nem bánnák, ha még több ilyen áldozat is esne, míg ott vagyunk. Nekünk viszont ez az egy ló is nagy veszteség volt, hiszen pillanatnyilag a pótlásáról nem tudtunk gondoskodni. Fölösleges terhét átrakták a másik kocsira, így a megmaradt ló egyedül is boldogult a kocsival, ha már a másik „megboldogult”. Nem sokáig hajtott Todorán egyfogatút, mert elindulásunk utáni napokban már fogtak a mezőn egy elég magas, sötét-sárga, nagyon jó szándékú ruszki lovat.

Három óra körül hivatott alezredes úr:

– Holnap továbbvonulunk, de nem akarom, hogy irányunkról az oroszok biztos tudomást szerezzenek, meg valószínűleg más alakulatok is beérkeznek, az úton torlódás lehet; a térkép mutat ezzel az úttal párhuzamosan egy másikat; meg kell tudni, járható-e ez a másik. A térkép régi, még a cári időkben készült, így nem megbízható.⁹³ Végy magad mellé még valakit, derítsétek föl.

⁹³ A 2. hadsereg alakulatai általában kétféle – a német hadsereg által rendelkezésre bocsátott – 1:300000 léptékű térképet használtak. Az egyik valóban a cári időszakból származott, melyet a németek felnagyítottak, lila, vagy piros színnel felnyomott német helységnevrajzzal, illetve a rendelkezésükre álló – főképpen a közlekedési útvonalak jelen állapotára, s a domborzatra vonatkozó – egyéb kiegészítésekkel láttak el. Az európai szabványoknak megfelelő, másik változatot a német katonai térképészet a szovjetek által kiadott 1:500000 és 1:1000000 léptékű térképek alapján készítette, áttekintő szelvényekkel látta el, s a helységneveket eleve német helyesírással tüntette fel rajta. A második világháború alatt

Nyergeltettem, és útközben találkoztam Tóth Ferivel, a zászlóalj távbeszélő szakasz parancsnokával, aki a bazsi Tóth Rudi bácsi,⁹⁴ kántortanító fia volt, és hívásomra vállalkozott az útra. A negyedik lovas – szintén ismerős már – Ruska József lovas hírvívő. Ferinek arra a kérdésére, mikor jövünk vissza, csak azt felelhettem, két órán belül.

Úgy határoztam, elmegyünk a falun átvezető úton a másik községig, majd onnan a térkép jelzése szerint a jobbra forduló mellékutca 3. házánál, mely egyben utolsó is, rátérünk az említett és kérdéses útra, és azon hazalovagolunk. Meddig tart?! Így is indultunk. Az út odafelé jó volt. Olyan nagyszerű földút, mely a lovagláshoz ideális, és még egy zsidó munkásszákad⁹⁵ egyengette is. Minden rendben, mert az idő is meleg. Elértük az első falut, rátértünk a mellékutcára, és a ház mellett kerestük az utat. De út nem volt. Ellenben egy tengernyi nagyságú, múlt évi, learatatlan rozstábla. Teljesen lefeketedve, lerokkanva feküdt. Hát persze, gondolhattuk volna, hiszen a térkép rajzolása óta kollektivizálás, nagyüzemi gazdálkodás folyt. Egy ilyen kis útnak a sorsa a felszántás. A helyet, irányt meghatározva, nekivágtunk a rozstáblának, hátha beljebb mégis ráakadunk a régi útra. Lovaink botladoztak a lefeküdt gabonában, de csak haladtunk lépésben. Út azonban nincs. Egyszer csak utunkat állja egy régen kiásott és a téltől megomlasztott nagyon széles és mély harckocsi-árok. A végét nem látni, megkerülni nem lehet: át kell rajta mászatni. Igen ám, de a lovak, ahogy érezték, hogy az omló talaj csúszik a lábuk alatt, semmiképpen nem voltak hajlandók belemenni. Leszálltunk, és a zablával, háttal belevertük őket az árok szélére, majd az árok oldalán, hosszú rézsűn levezettük őket az árok fenekére, ahol megfordulva, nagy kínlódás közepette, kijutottunk a mély árokból. Köpenyben voltunk. Az én köpenyem bélelve

ezen térképet – a szovjet hadseregtől zsákmányolt térképek és helyszíni térképészeti felmérések által – folyamatosan pontosították és kiegészítették. A keleti hadszíntéren bevetett magyar alakulatok alkalmanként 1:50000 és 1:100000 léptékű térképeket is használtak, melyeket hasonló léptékű zsákmányolt térképek „átdolgozása” által a német hadsereg tábori nyomdái készítettek. (Suba János hadtörténész, térképész szíves tájékoztatása alapján.)

⁹⁴ TÓTH REZSŐ (Mérk, 1880. – n. a.) kántortanító. Kezdetben Gyertyánkúton, Németbányán, majd Zamárdiban tevékenykedett, s 1905-ben választották meg Bazsi község kántortanítójává. Emellett a helyi Levente- és a Polgári Lövészegyesület elnöke, a Hitel Szövetkezet ügyvezetője, az Iskolaszék jegyzője, az Iskolán kívüli Népművelés előadója, és a község képviselőtestületének tagja volt. Békássy Jenő 396. p.

⁹⁵ A 2. hadsereg 1942 tavaszán, kora nyarán elvonuló állományába összesen 69 tábori, kisebbségi és különleges munkásszákadot állítottak be. A későbbiekben a védőállások kiépítése, a terület erősítése és a hadsereg utánpótlási vonalainak fenntartása céljából a 2. hadsereg-parancsnokság kérésére további 87 tábori és különleges munkásszákad kiszállítását is tervbe vették, és szeptember 19. és december 31. között útnak indították a Don menti hadműveleti területre. A 2. hadsereg korabeli 1942. áprilisi hadrendje 9 útkarbantartó, híd- és vasútépítő munkásszákadot is feltüntet. Amennyiben hadrendi számaik alapján ezeket is munkaszolgálatos alakulatoknak vesszük, úgy összesen 165 tábori, kisebbségi és különleges munkásszákad teljesített frontszolgálatot a 2. hadsereg kötelékében, melyek létszáma 39201 főre tehető. Szabó Péter 2001. 26-27. és 161. p.

az otthoni bundám szörme bélésével. Patakokban folyt testemen a verejték. Kereszük megint az út nyomát, de bizony még remény se lehetett a megtalálására, mert minden egyforma azon túl is, ameddig a szem ellát. [...]

Már nyilvánvaló volt, hogy megfogott bennünket az orosz föld. Feri mérgelődött, hogy miért jött el. Engem még jobban idegesített, mert az utat meg kell találni; első feladatomat sem tudom végrehajtani? Ez járt az eszemben. Aztán azt sem tudtuk még, hogy ezen a vidéken szinte átmenet nélkül, egyszerre este, illetve sötét van. Ha világossal nem mentünk semmire, mi lesz ebben a sötétben? Nem lehetnek-e erre partizánok? Hogyan és mikor jutunk ki ebből az elég mély területből? Megbírja-e mindenütt a lovainkat? Rengeteg kérdés tolul fel és egyre szaporodott az éj sötétjével, az idő gyors múlásával. Vajon nem tértünk-e el a helyes iránytól? Leszálltunk, és óvatosan gyufát gyújtva megnéztük az iránytűt. Még nagyobb meglepetés, mely elkésérítőnek hatott: az iránytű majdnem 180 fokkal jobbra mutatta az északot, mint azt mi sejtettük, majd a sarkcsillaggal megállapítottuk. Akkor jutott eszembe, amit az iskolában tanítottam a Kurszk környéki hatalmas mágneses vasérctelepekről, melyek még az iránytűt is eltérítik...

Mi maradt még hátra? Óriási, élő hittel fohászkodtam: „Édesanyám segíts! Nem lehet, hogy meg ne segítsd fiadat, aki alig ismert, hiszen 5 éves koromban árva maradtam...” [...]

Szó nélkül léptettünk óvatosan. Egyszer csak – nyilván a felfokozott idegállapot adta nagyfokú érzékenység révén – megéreztem, hogy a lovam a bal első lábával keményebbre lép. Azonnal felkiáltottam: „Meg van az úút!”

A többiek nem értették, hiszen ugyanaz a terep, mint eddig. Én pedig életem első és utolsó meggondolatlanságát követtem el örömben, mert nem is ügetésben, hanem vágtaiban indultam tovább, tudva azt, hogyha a ló egyszer rááll egy útra, arról többet le nem tér. Hálát adtam Istennek, megköszöntem édesanyámnak a segítségét.

Az éjszakai vágtaázást az állította le, hogy két fehér foltot láttam előttem, melyről nem tudtam megállapítani, vajon mi lehet. Léptetve közelítettük meg, és egészen közel érve, tisztán láthatóvá vált, hogy egy régi kőhíd lejtős vége, a híd feje. Ezen keresztül vezetett az a régi út, amit a történelem eltörölt. Most már bizonyossá vált, hogy jó irányban jöttünk és valóban az útra talált rá az én lovam. Hálásan veregettem meg a nyakát. De azt is tudtam, hogy soha nem felejttem el ezt a drága lovat. Meg még egyet: ha valakinek élő hite van, még a hegyeket is átültetheti! Ezt máskor is tapasztaltam...

Fölösleges mondanom, hogy milyen megkönnyebbülve haladtunk hazafelé. Rávezetett bennünket a falunak Kurszk felőli bevezető útjára, amelyen tegnap bejöttünk a faluba.

Feri azt mondja ekkor, most majd ő vezet, mert ő tegnap kétszer járt ezen az úton, mivel vissza kellett mennie Kurszkba. Igen, tegnap, nem tévedés, mert már

éjfél elmúlt, mire visszaérkeztünk. Mentünk nyugodtan Feri után, de már hosszúnak tűnt a falu vége, és nem fordultunk be. Bár az én lovam, egyszer éreztem, hogy jobbra meghúzza a fejét. De hát Feri tudja az utat...! Tépelőzés közben felhangzik fölöttünk az orosz repülőgép furcsa zaja, megjelent a „varrógép”, ahogy a katonák nevezték.⁹⁶ Kidob egy „Sztálin-gyertyát”.⁹⁷ Nappali fényességet áraszt. Rögtön leugrunk a lóról, lefekszünk, és fekvé látni ám, hogy a szélmalom tövében lapulunk, amely a faluból jó messze, jobbra látszott. Alaposan túllmentünk a bejáraton. Megint nem tévedett a lovam az előbb. Kihuny a fény, újra az én lovamra bízunk magunkat. Be is fordult a helyes úton, és már alig vártam, hogy a külső szállásőrség ránk kiáltson: „Állj, ki vagy?” Ez is megtörtént hamarosan, hiszen most már tévedhetetlenül jó úton voltunk. Mikor mondom, kik vagyunk, a parancsnok jelenti, hogy azonnal menjünk alezredes úrhoz, mert már régóta vár bennünket.

– Már aggódtam értetek, azt hittem, valami baj ért benneteket. Keresésekre éppen ki akartam küldeni egy rajt.

Amikor elmeséltem kalandos és nehéz felderítésünket, elgondolkozott és annyit mondott: A kapott parancsot így kell végrehajtani.

Nekem ez nagy elismerést és dicséretet jelentett. Jólesett.

A rövid éjszakát jól átaludtam, és másnap reggel elindultunk, most már ismert célunk felé. Az út nagyon sok és érdekes tapasztalatot adott, melyeket sorról-sorra megírtam néhány szóban családomnak. A leveleket ide mellékelem tanúbizonysággul.⁹⁸ Arra való utalás, hogy nekünk semmi bajunk nem történt az úton, azt van hivatva mondani, hogy az utánunk jövő szerelvényt, mely a 9/1. üteget hozta, Brjanszk körül felrobbantották. Ekkor halt meg a sármelléki Kárász Sándor,⁹⁹ aki a patika mellett felül lakott. Kiss Jenő¹⁰⁰ is ezzel jött ki.

A 9/1. üteg piros parolis tüzérekéből állt, és a mi ezredünkhöz osztották be páncélelhárításra. Ez újszerű volt és érdekes, mert lövegei nem páncéltörő löve-

⁹⁶ Az 1927-ben tervezett Po-2-es csillagmotoros, kétfedelű, vászonborítású, merevfutóműves szovjet repülőgépet jellegzetes berregő hangja miatt a magyar katonák „traktornak”, „kávédarálónak”, vagy „varrógépnek” nevezték. Gyakori női személyzete miatt „Mari néninek”, a németek pedig „ügyeletese altisztnek” is hívták. Legjellegzetesebb feladata az éjszakai zavaró bombázás volt. Nem az általuk ledobott bombák pusztítása, hanem állandó, idegőrlő jelenlétük tette hatékonyá bevetésüket.

⁹⁷ Ejtőernyős világító bombát.

⁹⁸ Lásd Kemendy 1942. május 17-ei levelét, a Függelék 2. sz. dokumentumát! (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 32. sz. melléklet.)

⁹⁹ KÁRÁSZ SÁNDOR (Sármellék, 1916. február 15. Kiss Anna) tizedes. 1942. május 5-én a 9. tábori tüzérezred szerelvénye alatt Polucs-jénél felrobbant ellenséges akna következtében hősi halált halt. Vö. Bús János – Szabó Péter 1999. 516. p.

¹⁰⁰ KISS JENŐ (Sármellék, 1912. október 19. Kámán Anna) honvéd, címzetes őrzetető, 9. tábori tüzérezred. 1942. június 4-én Matvejev-kán karlövéstől megsebesült, s a 9. könnyű hadosztály egészségügyi oszlopához szállították. HL HM 22. v. oszt. 624222/1942.

gek voltak.¹⁰¹ Nem volt alkalom – szerencsénkre –, hogy megláthattuk volna, milyen hatásosan tudják leküzdeni a páncélosokat. Sok reményre nem jogosítottak. Parancsnoka az esztergályi születésű Tóth Tivadar hadnagy¹⁰² volt, aki most a pápai mezőgazdasági technikum igazgatóhelyettese. Tüzérei csak Tógyernek hívták, de szerették.

Az előremenetek alatt gyakran együtt meneteltünk, és máig tartó kedves viszony alakult ki köztünk.

A szerelvényük robbantása alkalmával, különös szerencse folytán, kisebb veszteségeik lettek különösen emberben, mert lovaik közül a nagyobb kiesést az okozta, hogy a lovak a vagonokból kiugorva, a brjanszki erdő mocsaraiba veszttek. A mellékelt levélen meg is írtam a sármelléki Kárász Sándor halálát K. S. jelzéssel.¹⁰³ Sok nehézséget okozott az ütegnek Kurszk után az előrejutás a hiányzó lovak miatt.

Hamarosan rájöttem, hogy egy dologról elfeledkeztem felszerelésünk alkalmával Csáktornyan. Erre már csak az itteni helyzet ismeretében jöttem rá, de azonnal megtettem a szükséges intézkedést. Nevezetesen: nem láttunk el minden egyes kocsist kaszával. Volt ugyan a vonatnál néhány kasza, de láttam, hogy az önellátást nem lehet vele megoldani. Kiadtam parancsba, hogy a következő napokban, de lehetőleg azonnal, mindenki pótolja a saját és lovai érdekében a hiányt. Nem kellett kétszer mondanom, embereim gondoskodtak róla, hogy az utunkba került takarmányt már az első napon saját kaszájukkal biztosítsák lovaiknak. A lovakról való gondoskodás nagyon a vérükben volt. Az első napi menet megmutatta, hogy lovaink bírják a menetet a szállítás utáni kezdeti nehézségek ellenére. Takarmánnyal rendelkezünk a hazai készletből, de azonnal a helyi lehetőségek kihasználását követeltük meg, sőt készletek halmozását, ahogy azt az adott helyzetben a kocsikon el tudtuk helyezni.

Az első estét nem községben, hanem a szabadban töltöttük. Egy óriási, az orosz méretekre jellemző lóheretáblában éjszakáztunk. A nappalok nagyon me-

¹⁰¹ A 9/1. kíséző könnyű ágyús tábori üteget, mint ezredközvetlen csapattestet hadrendileg a 17. gyalogezredhez osztották be. Szervezetileg, s a Don menti védelmi harcok során alkalmazás tekintetében is a 9. tábori tüzérezredhez tartozott. Feladata – ahogy a páncéltörő ágyús századoké is – a helyi ellenállások gyors letörése, a harc közvetlen támogatása és a páncélelhárítás hathatósabb megszervezése volt. A magyar kíséző könnyű ágyús tábori ütegeket egyformán 4 darab 8 cm-es 5/8 M tábori ágyúval látták el, melyeket roham alatt a kezelőlegénységnek kellett mozgatniuk. Szabó Péter 2001. 35. p.

¹⁰² TÓTH TIVADAR (Esztergály, 1913. szeptember 22. – n. a.) hadnagy, 1943. augusztus 1-jétől főhadnagy. 1942. április 29. és 1943. május 3. között a 9/1. kíséző könnyű tábori ágyús üteg parancsnoka-ként a 2. hadsereg keleti hadműveleti területén hadiszolgálatot látott el. Közben 1943. január 29-én Sztarij Oszkol előtt sebesülés érte. 1944. szeptember 11-étől november 10-éig mint az 53. tüzér pótosztály 3. ütegének parancsnoka részt vett az alföldi harcokban. 1945. május 10-én a 6. tüzér pótosztállyal osztrák területen szovjet hadifogságba esett. HIM KI Tóth Tivadar 82702. sz. ti. ogy.

¹⁰³ Lásd Kemendy 1942. május 17-ei levelét, a Függelék 2. sz. dokumentumát! (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 32. sz. melléklet.)

legek voltak, viszont éjszakára igen lehűlt a levegő. Tipikus szárazföldi éghajlat. Ahogy ebben a gazdag lóheretáblában elhelyezkedtünk, lovainkat a terített asztalhoz állítottuk. Elrendeltem, a lovak felfűvódásának elkerülése érdekében, hogy a kocsik mellé kötött lovak közeléből kaszálják le a nagyon zsenge lóherét. Meg is történt. A tábor képe lenyűgözően szép volt. Ekkor jutott eszembe kedvenc dalom, mely most saját élménnyé vált:

„Mikor az est mesélni kezd...”

„Ott, ahol most magyar fiúk járnak,
Sötét felhők nem borítanak árnyat,
A csillagok fényesebbre gyúlnak,
Ott, ahol most takarodót fújnak.
Párna lesz az erdő friss mohából,
Ott, ahol most lepihen a tábor
És a hőse ennek a szép napnak
Ugye te vagy, gyerekarcú hadnagy?!
Mikor az est mesélni kezd,
Utánad Édes, vágy epeszt.
Szeretnék ilyenkor ott lenni Nálad,
Mikor az est mesélni kezd,
Hogy álmodba én ringatnálak...”

A romantika mindig megfogott. De kit hagyott érintetlenül? Legfeljebb, nem ismerve ezt a dalszöveget, nem tudta ilyen szépen megformálni gondolatait. De a maga módján mindenki hazaszállt azokhoz, akik neki a kedvesebbek voltak. Tőlük távolodva erősödött az utánuk való vágyódás. A lelkek megtalálták hangtalanul az otthonnal való beszélgetés módját. A felettünk ismerősen ragyogó csillagokra bízta mindenki gondolatait, hiszen a csillagok egyszerre látták az otthonaikat és bennünket is...

Ellenállhatatlan vágyat éreztem, hogy fényképen rögzítsem ezt a hangulatot. [...]¹⁰⁴

Aztán mi is eltettük magunkat holnapra. Óriási harmat ereszkedett, szinte folyt a növényzeten, a kocsikon. Pont azon gondolkodtam, hova feküdjem, a földre-e, vagy valamelyik kocsira, mikor embereim egy német hordággal jelentek meg és felajánlották, aludjam abban, jó helyem lesz benne. Az úton találták. Hát

¹⁰⁴ Kemendy megjegyzése: „Az árnyképről engem nem ismerhettek fel, de lovam jellegzetesen szabályos állásáról tudhatjátok, hogy ki áll mellette. A menetre nyergelt lovak, a tábor fölött őrködő szuronyos katona az ég kárpitjából kiemelkedve, nagyon beszédes, szép kép.” (A fénykép Kemendy visszaemlékezésének 33. sz. melléklete.)

elképedtem erre a jó szándékú ajánlatra. Már most, egészségesen, épen, saját elhatározásomból feküdjem a sebesültek helyére? Nem lesz ez előjel? Ilyen gondolatok rohantak meg. Aztán legyűrtem magamban ezt az ostoba képzelgést, és ez lett az ágyam.

Sokáig néztem a csillagokat, és hallgattam sokáig a tőlünk oldalt vonuló német gépesített egységek sustorgó motorzaját. Pahonok felé húztak...

Ijedt hangú ébresztésre riadtam fel. Néhány kocsis jelentette, hogy a lovai fel-fúvódtak. Na, a teremtését! Hiába kaszáltattam le a lóherét? Az történt, hogy a lovak elszabadultak, és a harmatos zsenge lóheréből nem tudták, mennyi elég. Rögtön ébresztettük Csete József törzsőrmestert. Ő is tudta rögtön, miért! Az első komoly ténykedése volt, hogy lekezelte a lovakat, és mire indulás lett, nyoma sem volt semmiféle rendellenességnek. Hú, de nagy megkönnyebbülés volt számunkra! Nagy biztonságot jelentett az ő ittléte.

Magasra púpozták a kocsikat a prima zöldtakarmányból, mely a meleg napon, ami újra ránk köszöntött, megfonnyadt, és erőt adó, most már veszélytelen ellátást biztosított.

A következő napokban megismerkedtünk az útviszonyok okozta nehézségekkel. Nagyban hozzájárult ehhez az is hogy kocsijaink igen nagy terhelése a változatos, emelkedő utakon hosszabb menet esetén, lovainkat kimerítette. [...] ¹⁰⁵

Ennek a napnak délelőttjén beérkeztünk egy faluba, ahol pihenőt tartottunk. A falu neve: Matvejevka. Itt már teljességében megmutatkozott a háború okozta nyomor. A földek parlagon, nincs sem fogat, sem gép, amely a földet megmunkálja. A falu a szokásos képet mutatta. Régi, fából ácsolt házak, különös módon fedve szalmával. Nem zsuppal. [...] Nem mentünk be a házakba szállásra, csak az udvarokon, szabad helyeken helyezkedtünk el. Döbbenten néztük a falu életét. Csak asszonyok, öregek, gyerekek vannak a faluban. Fiúk is csak 15 éves korig. Abban az időben jártunk, amikor a tavaszi veteményeket itt is el kell rakni a földbe. Éppen ez a munka volt megfigyelhető. De, hogyan történt mindez?

A földet, fogat hiányában – kertekről van szó, nem a nagy táblákról –, az öreg-asszonyok, férfiak, gyerekek egyesült erővel, maguk húzta ekével lazították fel, hogy a legfontosabbat, a krumplit meg a kölest elvessék. Nagyon megjegyeztem, hogy a nehéz tél után alig maradt elvetni való burgonya. Úgy feldarabolták a krumplit, mint mikor a levesbe felvágják, és ezeket a kis darabokat rakták el nagy gonddal a felforgatott földbe. A másik helyen az udvaron lévő veremből szinte

¹⁰⁵ Kemendy megjegyzése: „Néhány képet őrzök erről a szakaszcól. Láthatjátok róluk az utak minőségét és azt is, hogy már szükség van az előfogatolásra. A fehér lovas fogat a kovácsok kocsija. Látszik, hogy elállnak a lovak a kocsirúdtól: fáradtak. Velem szemben Torma patkoló [kovács] tizedes, akinek egyik kezében a puska, másikban a sisak. A mögötte jövő előfogatolt kocsinál az éllovat vezető honvéd Simon Menyhért. Nekem kedves meglepetés lett a képen, hogy Búcsú fülei is rásikerültek. A sisakos fej nem az enyém. Azé, aki fogta addig a lovat, míg a felvételt megcsináltam.” Lásd a 15. sz. képet!

folyékony állapotban merték ki a krumpli maradékát, mert a télen megfagyott krumpli most a felmelegedés után szétlottyant. Ebben a pempőben vájkáltak, keresve egy-egy épen maradt krumpli-részt, amelynek csírája van, hogy azt elültessék. Akinek épen megmaradt valamelyes krumplija, az vastagon meghámozta, és csak a héját tette a földbe. Mi is, embereink is, sajnálkozva néztük ezt a határtalan nyomort. Most megmondom, nem arra gondoltunk, hogy ezt az állapotot a rajtuk már régebben átvonult háború hagyta itt emlékebe, hanem nagyon tévesen, úgy tekintettük, mint a rendszer igazi képét. Később, ismerve a történeteket, más volt a véleményünk. Ahogy ott ülünk egy facsomón, elénk áll néhány sovány öregasszony, és intésünkre panaszkodásba kezdenek, amiből mi vajmi keveset tudtunk meg, legfeljebb a mutogatásból, a maguk soványságára való hivatkozásból értettük meg szegénységüket.

Síró szavai végeztével leroskadtt és átölelve lábamat, a csizmám fejét kezdte csókolgatni, és rimánkodó hangon mondta:

– Pán, konyi, konyi. Volt, aki megértette, és tőle tudtuk meg, hogy lovat kérnek, amellyel felszánthatnák kis földjüket. Később is sokat gondoltam erre a jelenetre, ahogy megalázkodott, ahogy könyörgött, mert többet soha nem találkoztam megalázkodó orrossal. Most tényleg az életükről volt szó, mert ha nem tudják a tavaszi vetést elvégezni, akkor nem érik meg a következő tavaszt. Mondanom sem kell, hogy azonnal kihirdettük, hogy segítségükre leszünk, csak szerezzenek ekét. Embereink, bár nagyon fáradtak voltak, de rögtön feledve a fáradtságot, szívesen mentek szántani. A falusi embernek nem fárasztó, hanem üdítő a mezei munka. Valamennyinek a családja jutott eszébe, és nagy sajnálkozással voltak e szegények iránt. Rögtön oktattak is a maguk módján: úgy lesz jó a krumplitermés, ha trágyázott földbe rakják; ezért lerakták a kocsin lévő holmikat, és szántás előtt jól megtrágyázták a földet. Nagy segítséget jelentett ez a kis munka, mely estig ment éppen úgy, ahogy odahaza szokták.

A második fénykép ebből a faluból való tovább-menetünk alkalmával készült. A falu szélső házai intenek búcsút az elmenőknek. [...] ¹⁰⁶

A századokban lévő sármellékiek mindig irigykedve nézték [Tamás] Jancsit jó dolgáért. Amíg ők zárt sorban teljes felszereléssel, nyelve a port, meneteltek, addig ő pusztán csak a puskáját és a gázálcot hordta. Többi holmija, meg az én hátizsákom, melyet neki kellett hordoznia, valamelyik kocsin. Ő aztán ki tudta használni, hogy a vonatparancsnok legénye. Nem egyszer hallottam, mikor mondták neki:

– Jó dolgod van Jancsi, aztán böcsüld is meg magadat! Igyekezett is a maga módján. Ha megálltunk, rögtön ott volt mellettem és kérdezte, kívánok-e valamit, és hozta. Abban is segítségemre volt, hogy állandóan dirigálta a kocsisokat, hogy

¹⁰⁶ Lásd a 16. sz. képet!

rendet tartsanak a menet alatt. Nagy hangjáért sokszor megmosolyogták, de ennek ellenére szerették.

Ha már a helyzethez mért jó dolgáról beszéltem, magamat sem hagyom ki. Ahogy el-elnéztem a menetelő zászlóaljat, mindig megállapítottam magamban, milyen jó dolgom van nekem másokkal szemben. Láttam, amint a századok szakaszpáncsnokai, főhadnagy, hadnagy, zászlós, hadapród őrmester gyalog róják a hosszú utat, én pedig mégse lépegetek, hanem lovon, vagy ha elfáradtam már az ülésben, leszálltam, felülhettem valamelyik kocsira, vagy éppen gyalogolva változtattam a helyzeten, és ez pihenést jelentett. Sokszor gondoltam első páncsnokomra, Keserű István százados¹⁰⁷ úrra, aki engem vonattanfolyamra vezényelt 1937-ben, és most neki köszönhetem, hogy igazán kedvem szerinti beosztásom van.

Estig tartó menetünk Melehino II-ben ért véget. Már késő este volt, mikor a faluba bevonultunk. Udvarokban helyezkedtünk el. Három-négy kocsi járt be egy udvarba. Éppen rendezzük őket, hogy egyenként forduljanak meg és az utca felé álljanak, amikor a még várakozó Varga Imre kétségbeesett kiáltására leszünk figyelmesek Kulcsár szakaszvezetővel:

– Zászlós úr, elsülled a lovam!

Odatekintünk, és tényleg azt látjuk, hogy a rudas két hátsó lába már nem látszik, valami gödörbe csúszik bele lassan az egész hátulja, és pillanatok alatt csak a ló eleje és a nyaka a fejével látszik ki. Úgy nézett ki, mint mikor a kutya a farán ülve ugatja a holdat. Hirtelen el sem tudtuk képzelni, hova lett ez a hatalmas sárnga. A zászlóalj legnagyobb lovai voltak. Hogy a másik is így ne járjon, gyorsan kifogtuk mellőle, és akkor megmutatkozott, hogy az udvaron lévő verem lejáró ajtaján tűnt el a ló. Pont a nem látható deszkaajtón állt meg a hátsó lábaival, a deszka leszakadt és a ló ... Tudjuk!

A ló kivétele nem volt ilyen egyszerű. Az ajtó erős gerendakeretben volt, a föld meg még mindig olyan fagyos, hogy még a csákánnyal is nagyon nehezen lehetett neki véteni. Pedig ekkor már május közepe volt!

Majdnem reggel lett, mire a tetőt szétbontottuk, és a 2,5 méter mély verembe olyan rézsút tudtunk kívágni, amelyiken a szerencsétlenül járt lovat kötelekkel ki

¹⁰⁷ KESERŰ ISTVÁN (Pécs, 1898. augusztus 14. – Pécs, 1975. július 31.) alezredes. 1935. augusztus 1. és 1940. szeptember 30. között Nagykanizsán, a 17/III. zászlóalj géppuskás századának páncsnokaként teljesített szolgálatot. Ezen idő alatt részt vett a felvidéki és az erdélyi bevonulásban, az 1939. márciusi kárpátaljai hadműveletben. Mint a 8/III. zászlóalj páncsnoka 1942. november 1. és 1943. február 1. között a Donnán, 1944. augusztus 26. és szeptember 30. között a Kárpátok előterében teljesített frontszolgálatot, a 8. gyalogezred páncsnokaként pedig 1944. október 1-jétől 1945. január 10-éig részese volt a kárpátoki és Duna-Tisza közti harcokban. HL HM AKVI 1176/1898.; Baranya Megyei Levéltár. Pécs város születési anyakönyvei 1898/2. 708., Pécs II. halálozási anyakönyv 1975/463. (Márfi Attila szíves közlése.)

tudtuk húzni. Munkánkat megzavarta egy orosz repülő megjelenése. A lámpákat el kellett oltani, és a munkát hosszabb időre abbahagyni.

Másnap menetünk végcéljaként alezredes úr közölte, hogy el fogjuk érni a németek téli állásait. Leváltjuk a németeket, és a III. hadtest kötelékében mi biztosítjuk az ezután kiérkező magyar 2. hadsereg felvonulását a nyári nagy offenzívához. Nem voltunk már messze, mert másnap délre meg is érkeztünk. Internacionál községbe egy hídon (fahíd) át vonultunk be. Amint áthaladtunk a hídon, egy padló a kerék alatt leszakadt, de szerencsére semmi bajt nem idézett elő. Menetirányban volt padlózva! Hogy a továbbiakban nehogy valamelyik ló a lábát törje, azonnal hívtam az ott dolgozó zsidó munkásszázad vezetőjét.

– Mérnök úr, mérnök úr, a zászlós úr hívátja! – kiabálták a század emberei.

A század elejéről futva meg is érkezett a mérnök úr. Magas, intelligens arcú ember.

– Zászlós úr, X. Y. mérnök, a X. számú munkásszázadtól, alázatosan jelentkezem!

Amint megláttam, és hallottam, hogy mérnök, önkéntelen mozdulattal kezet nyújtottam, és én is bemutatkoztam. Ma is a fülemben van, ahogy a század nagy csodálkozással felszisszent, ahogy ezt meglátta. Ekkor ébredtem rá, milyen „meg nem engedhető szabálytalanságot” követtem el. De nem bántam, mert elém villantak azok a zsidó barátaim, [akik,] mint Práger Sándor,¹⁰⁸ Neumark Sándor, stb., emberi kiválóságunkból sose veszítettek amiatt, mert zsidók voltak.

A hidat boszorkányos gyorsasággal javították ki. Szörnyű sors volt, és még szörnyűbb végzete a musz[os]oknak! [...]

Internacionálban úgy rendezkedtünk be, mint amikor az ember hazaérkezik. Valóban, hetekig lett a tanyánk. Ez a község csak a vonat szálláskörlete lett, mert a zászlóalj a kb. 1 km távolságra levő Dudorovka község mellett húzódó állásokba vonult, ahol a németeket váltotta le. A zászlóalj parancsnokság Dudorovkán települt. A zászlóalj védőkörletének baloldali sávhatárát az úgynevezett Kolhoz-támpont alkotta, melyet az 5. század szakasza védett Rédey István hadapród őrmester parancsnoksága alatt. Dudorovkára támaszkodott a 4. század, a jobboldali szomszéd a 47/II. zászlóalj 4. százada Babinszky László főhadnagy¹⁰⁹ parancs-

¹⁰⁸ PRÁGER SÁNDOR divatáru kereskedő volt Keszthelyen, üzletét 1944. március 29-én zárták be. Vö. Németh László – Paksy Zoltán 358. p.

¹⁰⁹ BABINSZKY LÁSZLÓ (Aszód, 1913. október 19. – Buffalo, 1981.) főhadnagy. 1936. december 15-étől szakasz-, 1939. december 15-étől pedig századparancsnokként teljesített szolgálatot a 17/II. zászlóaljnál. 1942. május 1-jén a csáktornyai 47/II. (iker)zászlóalj 4. puskásszázadának parancsnokaként elvonult a keleti hadszíntérre. Augusztus 17-én Kosztyenkinél tüdőlövés érte, s 23-án gyógykezelésre a hátsországba szállították. 1944. szeptember 27. és november 4. között mint a 201. önálló gyalog tanzászlóalj 3. századának parancsnoka részt vett a dél-magyarországi és Duna-Tisza közti harcokban. HIM KI Babinszky László 1442. sz. ti. egy.

noksága alatt. A zászlóalj támogatását a kanizsai tüzérezred Lomniczy-ütege¹¹⁰ látta el, mely a Dudorovka-Kolhoz-támpont útelágazásánál volt tüzelőállásban. Ebben az ütegben szolgált a sármelléki Tóth József Gyergyák.

Az állások átvétele után tanácsadóként visszamaradt két német tiszt, akik a téli tapasztalatok átadásával jó szolgálatot tettek a zászlóaljnak. Ők mondták el, hogy 1941 decemberében nem itt, hanem jóval előbbre álltak, de a karácsonyi ünnepekben indított váratlan orosz támadás oly hirtelen jött, hogy sok embernek még felöltözni sem volt ideje, és csak itt tudtak megkapaszkodni. Ezt megerősítették a velünk lévő németek is. A mi szálláskörletünk magán hordta a németek féléves ott tartózkodásának jeleit. Az egész község egy trágyadomb volt, a szó igazi értelmében. Most, a meleg idők beálltával, elviselhetetlen volt ez a piszok. Meg is kezdtük a trágya kihordását a földekre, de ez inkább csak arra korlátozódott, hogy közvetlen környezetünket szabadítottuk meg a nekünk sem mindegy állapottól.

Közben bejött az esős idő, beragadtunk a sárba.

A zászlóalj védőkörletében, az első napokban is már, igyekezett az orosz zavarokat kelteni. Nyilván az a célja is volt, hogy az előző légi felderítései alapján megállapítsa erőinket, továbbá áttörjön. Ennek érdekében minden éjjel vállalkozásokat indított állásaink ellen. Az első ilyen, szakaszerejű támadást a Somfay Gyurka szakasza ellen indította. Éjjel 2 órakor indult. A szakasz helytállt, és alezredes úr jelenlétében az ellenséget visszavetette. Az átkarolásra indított másik szakasz mozgását azonban megghiúsította a saját tűz, mert azt gondolták, hogy az is ellenség. Így a támadó szakaszt vissza kellett vonni. Az előnyt így nem lehetett teljesen kiaknázni. A támadás utáni számbavételnél kitűnt, hogy a szakaszt támogató géppuskás raj parancsnoka, Török tizedes,¹¹¹ nem jött vissza. Erre a századparancsnoka, Nyíry Zoltán hivatásos hadnagy, maga ment ki a „senki földjére”, és behozta a sebesült tizedest. Az első támadás sikeres elhárításáért, hogy kedvet és biztonságot teremtsenek, a németek azonnal hoztak egy Vaskeresztet,

¹¹⁰ LOMNICZY VILMOS (Balf, 1915. január 24. – n. a.) főhadnagy 9/2. ütege, amelybe 4 darab 8 cm-es 5/8 M. könnyű tábori ágyú tartozott. Lomniczy főhadnagy 1940. november 2-án került a 9/2. tüzér-üteghez, melynek első tisztjeként 1941. március 29. és 1942. január 6. között – kisebb megszakításokkal – részt vett a délvidéki mozgósításban, a muraközi, muravidéki terület megszállásában, illetve alakulata ottani kihelyezésében. 1942. április 28-án ütege élén vonult el a keleti hadszíntérre. 1943. március 1-jén sebesülten tért vissza a 2. hadsereg hadműveleti területéről. Mint a 9/1. könnyű tábori tarackos üteg parancsnoka 1944. május 25. és október 6. között a Kárpátokban, november 4. és 1945. február 10. között pedig Budapest környékén teljesített frontszolgálatot. HIM KI Dr. Lomniczy Vilmos 330/1949. sz. ti. ogy.

¹¹¹ TÖRÖK LAJOS (Nemestördemic, 1919. június 19. Szabó Karolin) tizedes. 1942. május 22-én Matvejevkan tüdőlövés következtében hősi halált halt. HL HM 22. v. oszt. 622970/1943.; Frontnaplók a Don-kanyarból 3-4. p.

és azt Somfay György hadnagynak adományozták.¹¹² Óriási vita kerekedett ebből, mert a zászlóaljparancsnok nem értett ezzel egyet. Az ő véleménye szerint nem Somfay érdemelte, de a németek nem engedték magukat befolyásoltatni. Alezredes úr meglátását később a tények egész sorozata igazolta.

Az orosz támadások szinte mindennaposak voltak. A következő éjjel a Babinszky századnál tett kísérletet. Jó helyen próbálkozott! Babinszky Laci évfolyamtársam volt a karpaszományos iskolán. Egy hűján a legkisebb volt, mert Nusál Jóska¹¹³ még nála is alacsonyabb volt. Ennek ellenére, bámulatosan izmos. Orvosi javallatra dupla porciós volt. Állandóan tornázott, így olyan volt, mint az acél. Polgári képzettsége tanító volt. Ebben az időben a tanítók részére állás nem volt, így a karpaszományos iskola elvégzése után, továbbszolgálóként benn maradt a katonaságnál. Mire kimentünk a frontra, főhadnagy lett. Mint maga, ugyanolyan kemény katonának nevelte a századát. Úgy szoktam jellemezni, nekik az őrség sose állt fegyverbe, mert mindig a bástyán át vonultak ki és be. Emellett azonban nagyon emberi volt a legénységgel szembeni magatartása: szombatonként a saját pénzén küldte szabadságra, kimenőre a század arra érdemes tagjait.

No, de ott hagytam abba, hogy éjjel 2-kor nála indított az ellenség támadást. A támadásra ellentámadással felelt. Ott járt emberei között, nyugtatta, bízta őket, és ha valaki megsebesült, ő kapta vállára és vitte biztonságos helyre, ahol aztán az egészségügyisek elsősegélyben részesítették. Többet sosem támadott nála sem az orosz. Így megpróbálgatva vonalunkat, nálunk abba is hagyta erőszakos tevékenységét egy ideig.

Az igazsághoz tartozik, hogy azt is megemlítsem, egy ilyen orosz vállalkozás alkalmával a tűzér figyelmet elvitték. Az együttműködés hiányának tipikus példája volt, hogy ez megtörténhetett.

A már említett esős időszak beköszöntése súlyos gondokat hozott számunkra, de még nagyobbat az egész hadseregre és a német magasabb parancsnokságok számára. Ugyanis a hadsereg ellátására szükséges élelmiszerek kiszállítása nagy ütemben megindult. A kirakó állomás Kurszk vasútállomása volt. Óriási hegye-

¹¹² Az 1942. és 1943. évi Honvédségi Közlönyben nincs nyoma annak, hogy Somfay György tartalékos hadnagy német II. osztályú Vaskereszt kitüntetésben részesült, s azt elfogadhatta és viselhette. A Zalai Közlöny 1942. június 18-ai számának 3. oldalán azonban az alábbi olvasható: „Vaskereszttel tüntették ki Somfay (Schweitzer) György tanító, honvéd hadnagyot az ellenség előtt tanúsított hős magatartásáért.”

¹¹³ NUSAL JÓZSEF (Taliándörög, 1913. február 1. – n. a.) tartalékos zászlós, 1942. szeptember 1-jétől tartalékos hadnagy. A 17/II. zászlóalj szakaszparancsnokaként részt vett az erdélyi bevonuláson. 1942. május 1-jén mint a 47/II. zászlóalj szakaszparancsnoka vonult el a keleti hadművelleti területre. Július 1-jén Tyimnél gránátzilánk-sérülést szenvedett, a hátszágba szállították, majd felépülése után október 10-én leszerelték. 1944 októberében újabb frontszolgálatra hívták be, s alakulatával osztrák területre sodródva 1945. május 8-án angol hadifogságba esett. HIM KI Nusál József 295/374. sz. ti. egy.

ket képeztek a különböző élelmiszerekből, hiszen 3 millió Sz., azaz szabványadagot halmoztak fel a szabad ég alatt – még ponyva sem volt –, azzal a szándékkal, hogy gépkocsikon elszállítják a csapatokat ellátó élelmezési oszlopokhoz. Igen ám, de az eső miatt azonnal járhatatlanokká váltak a földutak. Az eső meg zuhogott éjjel-nappal, az élelmiszerhegyek pedig áztak. Sárga patakokban folyt a cukor, a dohány, csirizzé vált a liszt, stb. Mit lehet ilyenkor tenni? A németek felhívással fordultak a magyar alakulatokhoz: ezt a 3 millió Sz-t átadják 1 millió Sz-ben, ha a magyarok elszállítják. Ezen ne múljon ez a jó üzlet! Mentünk minden járművel a 70 km-re fekvő állomásra, és nem számolta senki, ki mennyit visz el. Csak elvinni volt nehéz. Egy kocs rakománya nem lehetett más, mint például egy hatalmas ementáli sajt, mert az út miatt a lovak nem bírtak több terhet. Viszont mi addig mentünk, amíg csak volt mit hozni. Lett nálunk akkora bőség, amire még nem volt példa. Szabad préda volt minden. A gazdasági hivatal ajtajába kívülről volt állítva egy kocsikerék nagyságú óriási ementáli sajt. Aki arra ment, szabadon vágthatott belőle. Láttam is, amint egy arra menő katona kihúzta a szuronyát, lenyiszált vele egy darabot és továbbment. Jancsi, a legényem, mikor Reischl Rafi¹¹⁴ meglátogatott Kámán Pali kíséretében, olyan agyoncukrozott kávéval akart kedveskedni, hogy az üvegből nem lehetett kiönteni. [...] Neki azonban a nagy német élelmiszer választék mellett is a hazai sonka ízlett, nemkülönben csatlósának, Kámán Pali közhuszárnak is. Amikor elindultak, nekem készen állt a lovam, és elkísértem őket az ezredparancsnokság falujáig, de Novoszelovkába nem mentem be, mert a Kozderka ezredes úrtól csak minél messzebb...! [...]

Internacionálban töltött heteink hétköznapi életét, személyes érzéseimet, gondjaimat nem írom le. Fölösleges, mert az V. 25-i hosszú levelem sok mindenre ad hű választ.¹¹⁵ Mégis annyit: Legnagyobb gondom, feleségem terhessege és a nagy féltő szeretet sokszor hangot kap leveleimben. A másik körülmény az, hogy ott-honi gazdaságom sok utánjárást kíván tőle, hiszen senkire sem számíthat. Nehogy ez valami rossz kimenetelű megerőltetést okozzon. A harmadik pedig az, ami a legtöbbet szerepel levelemben, hogy eltereljem figyelmét a mi mégiscsak nehéz helyzetünkről. Enyhítem a viszonyokat, de emellett, hogy gyanút ne fogjon, mégis konkrét eseményeket is közlök.

A felsőbb parancsnokság (hadtestparancsnokság) látva, hogy az esős időben csak lovakkal lehetséges a szállítás, az elől álló alakulatokat a hadtest fogatolt kocsi oszlopaiból kocsikkal megerősítette. Mi négy fogatot kaptunk. Ezekért kb. 70

¹¹⁴ REISCHL RAFAEL (Balatonhídvégpuszta, 1911. szeptember 30. – n. a.) tartalékos huszárhadnagy, 1943. január 1-jétől tartalékos huszárfőhadnagy. 1942. május elejétől, mint a 9. önálló huszárszáhad szakaszparancsnoka a 2. hadsereg keleti hadművelleti területén frontszolgálatot teljesített. Augusztus 10-én a Kosztyenkinél vívott hídfőharcokban sebesülés érte. Bene János – Szabó Péter 577. p.

¹¹⁵ Lásd Kemendy 1942. május 25-ei levelét, a Függelék 3. sz. dokumentumát! (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 37. sz. melléklet.)

km távolságra kellett elmenni átvenni. A hónap utolsó napjainak egyikén jól felkészülve indultam Ikonár Jánossal útra lóháton. Mivel valahogy megtudtam, hogy a hadtest vonat keretében vannak azok a sármelléki emberek, akik a dalárda¹¹⁶ tagjai, feltett szándékom volt, hogy őket megkeresem. De akkor meg is vendégelem. Ezért az én nyeregtáskáimat megtöltöttem hazai sonkaszeletekkel, kenyérrel és Levente cigarettával.

Az úton azonban először más élményben volt részünk. Egy füves területen furcsa alakulat tűnt a szemünkbe. Hosszan elnyúló egysoros vonalban emberek, mezítenül, előttük 8-10 m-re pedig csomóban a ruhájuk, külön-külön. A ruhákat a keret tagjai motozzák darabról-darabra. Munkaszolgálatos század. Egy személyrel találkoztunk az úton, és kérdésemre ő mondta, hogy a zsidók ruháiban értékeket, aranyat, pénzt, órát keresnek a keretlegények. Micsoda szabálytalanság és megalázás...! Visszaérkezve, parancsnokomnak jelentettem a tapasztaltakat. Ő tovább jelentette.

Már dél felé járt az idő, amikor egy legelő méneshez közeledtünk. Körülöttük azonban magyar katonák üldögéltek. Itt találkoztam Kiss István,¹¹⁷ Kis Antal Ferenc, Kis Antal János, Kámán Gábor¹¹⁸ és Szabó János „Kujdák”¹¹⁹ sármelléki és Czibor György¹²⁰ zalaszántói ismerősökkel. Később a hírre előkerült Sipos József is. Lepihentünk, a lovakat Ikonár megabrakolta, és ezalatt elővéve a jó hazai kosztot, elköltöttük, elbeszélgettünk. Volt bőven közös téma. Két, százas doboz Leventét szétosztottam köztük, és továbbmentünk célunk felé. Most már hamarosan hozzájuk értünk, és az átvételt megejtettük, megbeszélve, hogy másnap útba indítja a kocsioszlop-parancsnok a 4 fogatot. Ezután elbeszélgettünk a helyzetről. Mindegyikünknek új volt, amit hallott a másiktól. Nem ismerték ők az elől lévők életét, sem az eseményeket. Nekem az tűnt fel, hogy itt, lényegesen hátrább, sokkal nyomottabb a hangulat, és már arról beszélnek, mikor megyünk haza. Ez nekem nagyon furcsának tetszett.

Ez az elgondolkoztató beszélgetés még akkor is rajtam ült, mikor visszafelé indultunk. Ahogy az utolsó ház mellett elhaladtunk, egy bájos kép tűnt szemembe: egy tyúkalja kiscsirke. [...] Mindig boldog voltam, ha az első kiscsirkét leg-

¹¹⁶ A Sármelléki Földműves Dalárda, melynek Kemendy Géza volt a karnagya.

¹¹⁷ KISS ISTVÁN (Sármellék, 1903. november 14., Bankó Katalin) honvéd. A 108. kocsioszlop honvédeként a visszavonulás során, 1943. március 3-án lábfagyást szenvedett. HL HM 22. v. oszt. 744164/1943.

¹¹⁸ KÁMÁN GÁBOR (Sármellék, 1904. június 22. Antal Mária) honvéd. A 9/2. kocsioszlop kötelékében teljesített hadiszolgálatot a 2. hadsereg keleti hadműveleti területén. Az 1943. januári-februári visszavonulás során nyoma veszett. HL HM 22. v. oszt. 756129/1943.

¹¹⁹ SZABÓ JÁNOS (Sármellék, 1904. március 1. Bankó Mária) honvéd. A 102. (másutt 108.) kocsioszlop honvédeként a Dontól való visszavonulás során, 1943. január 24-én nyoma veszett. HL HM 22. v. oszt. 756129/1943.

¹²⁰ A zalaszántói CZIBOR GYÖRGY (BIGYOR) – Kemendy névmutatója szerint – a III. hadtest fogatolt vonatosztályánál szolgált.

alább szemmel megsimogathattam. De itt, ahol az élet kezd kihunyni, ahol a halál a bizonyosabb, mint az élet, ez a kép többet jelentett egy sereg csirkénél. Jelentette számomra azt, hogy hess a sötét gondolatokkal: az élet még ilyen koldusszegénységben, a halál árnyékában is meg tud újulni, győzni tud a halál felett. Egész úton ennek a hatása alatt voltam, és fel is frissültem.

Már a falu előtti dombélre értünk, s hogy rövidítsük az utat, a tarlón átvágunk a falu felé, amikor az úton látom porozni az ezredparancsnok szürke Opel Kadettjét. Novoszelovka felé haladt, és már a hátunk mögé ért, mikor megállt, az ajtaját Kozderka ezredes úr kinyitotta, és éles hangon utánunk kiabált:

– Hozzám!

Csak nekünk szólhatott, odavágtáztunk és jelentkeztem, mint a 17./II. zászlóalj vonatparancsnoka.

– Hol voltunk? – kérdezte, majd azt mondja, holnap délelőtt 10 órakor legyünk az ezredirodán hármán: az orvos, az anyagi tiszt és én. Jelenttem alezredes úrnak, aki, úgy vettem észre, már tud is róla.

Reggel, szép napsütéses időben kényelmesen elballagtunk Novoszelovkára. Az úton mellém léptet Ikonár és azt mondja:

– Szépen kérem hagnagy úr, lenne szíves nekem elénekelni azt a dalt, amelyiket szokott énekelni, mikor valahova mentünk.

– Melyiket Ikonár, nem emlékszem?

– Azt, hagnagy úr; „Szépen kel föl a nap, most teszem a nyeret a kis pej lovamra.”

– Tetszik ez a dal magának Ikonár?

– Áj, de nagyon tetszik, hagnagy úr! Gyönyörű egy dal az!

Megtanítottam, míg odaértünk. Csodálatosan szépen tudott dalolni ez az intelligens lelkű, becsületes, szeretetreméltó, egyszerű román gyerek.

Az anyagi tiszték mindhárom zászlóaljtól már benn voltak az ezredirodán. Senki nem tudta, miért hívták. Amikor kijöttek, körbefogtuk őket és kérdeztük, mi volt, csak szótlánul legyintettek. Rosszat sejtettünk, de az orvosokat már be is hívták. Dr. Daka Mihály,¹²¹ ezred vezető orvos, dr. Naszvadi [István],¹²² I. zászló-

¹²¹ DAKA MIHÁLY, dr. (Szeged, 1910. június 17. – Nagykanizsa, 1983. március 30.) orvos százados. Mint ezred vezető orvos 1940. július 1-jétől 1944. március 31-éig teljesített szolgálatot a 17. gyalogezrednél. Ezen idő alatt részt vett az erdélyi bevonulásban, az 1941. április eleji délvidéki mozgósításban, a muraközi, muravidéki terület megszállásában, illetve alakulata ottani kihelyezéseiben, majd 1942. április 29. és 1943. május 2. között a 2. hadsereg keleti hadszíntéri hadműveleteiben. 1944. április 1. és 1945. március 31. között a 24. gyaloghadosztály tábori kórházának parancsnok-helyettese volt. HIM KI Dr. Daka Mihály 13720. sz. ti. egy.

¹²² NASZVADI ISTVÁN, dr. (Nyustya, 1905. – n. a.) tartalékos orvos főhadnagy. 1942. április végén a nagykanizsai 17./I. zászlóalj vezető orvosaként vonult el a keleti hadszíntérre. Szeptember 29-én májgyulladásban megbetegedett, s a budapesti 11. helyőrségi kórházba szállították. HL HM 22. v. oszt. 741061/1943.

alj, dr. Viczián Antal II. zászlóalj, dr. Hegyi Sándor¹²³ III. zászlóalj orvos. Jól gazdálkodtak benn az idővel, mert pontosan akkor jöttek ki, amikorra minket hivatott. A kijövők arcáról leolvasható volt, hogy a Kozderka nem sokáig bírta, hogy itt is be ne mutakozzon, mint mindenhol, és amiről az egész országban ismerték.

Jelen volt az ezred vonatparancsnok,¹²⁴ és az asztallal szemben lévő lócán szolgálati számok szerint foglaltunk helyet:

I. zászlóalj vonatparancsnok, Horváth zászlós,¹²⁵ II. zászlóalj vonatparancsnok, Kemendy zászlós, III. zászlóalj vonatparancsnok, Gelencsér zászlós.¹²⁶

A következő egyszerűnek látszó kérdéssel indított:

– Mondja el, mit csinál ébresztőtől takarodóig, I. zászlóalj vonatparancsnok!

Amint a tétel ismertté vált, kezdtem megfogalmazni magamban a napi programot. Nyugodtan tehettem, mert jobb szomszédom nem zavart, mivel meg sem szólalt. Már aggódtam érte, mi lesz ebből, ha szóra sem méltatja az ő kérdését. Hosszú várakozás után megjegyzés nélkül, ugyanezt a kérdést feltette, de nem nekem, ahogy a sorrend lett volna, hanem a III. zászlóalj vonatparancsnokának. Kezdtem rosszat sejtteni.

Gelencsér zászlós ugyanazt a módszert követte, mint Horváth: meg sem szólalt. Ilyen gondolataim jöttek: ezek semmit nem csinálnak, azért nem tudnak róla beszélni? Vagy annyira félnek tőle, hogy nem tudnak megszólalni? Mi van itt? Gelencsér hallgatására sem szólt semmi megjegyzést, hanem felemelt hangsúllyal nekem tette fel kérdését.

– A németek félévi szemetjét, ideérkezésünk után azonnal megkezdtem eltakarítani, mert az istállókba se tudtunk bemenni. Az udvarok is úsztak a trágyalétől. Ahogy a trágyahalmok tetejét leszedték, előkerültek az odatemetett lóhullák,

¹²³ HEGYI SÁNDOR, dr. (Marosvásárhely, 1915. október 19. – Ruszanovka, 1943. február 26.) tartalékos orvos zászlós. 1942. május elején a zalaegerszegi 17./III. zászlóalj vezető orvosaként vonult el a keleti hadműveleti területre. Az Olim folyó völgyéből, majd Sztarij Oszkolból történő kitörést követően, feltehetően egy partizántámadás következtében fejlődés érte és hősi halált halt. HL HM 22. v. oszt. 746523/1943.

¹²⁴ BAZSÓ KÁROLY (Nagykanizsa, 1909. május 26. – n. a.) tartalékos főhadnagy. Mint a 17. gyalogezred vonatparancsnoka 1942. április 29-én vonult el a keleti hadműveleti területre, ahol rövid ideig századparancsnoki beosztást is ellátott. 1943. február 3-án Sztarij Oszkol közelében sebesülten nyoma veszett. HL KJ 167/a.; HL HM 22. v. oszt. 756431/1943.

¹²⁵ Feltehetően HORVÁTH JÁNOS (Nagyvázsony, 1919. február 8. – n. a.) tartalékos zászlósról lehet szó, aki 1942. május elején a 17./III. zászlóalj vonatparancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. A visszavonulás során, 1943. február 2-án Ivanovkánál sebesülten nyoma veszett. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

¹²⁶ GELENCSÉR JÁNOS (Lovasberény, 1916. augusztus 26. – 1943. február 16.) továbbszolgálo zászlós 1942. április végén a 17./I. zászlóalj vonatparancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. A visszavonulás során, 1943. február 16-án Szudzsa és Oboján között – bajtársai emlékezete szerint – a németek agyonlőtték. (Bús János – Szabó Péter 1999. 458. p.) Kemendy 1943 márciusának végén, áprilisának elején Csáktornyan, Kaltróytól értesült Gelencsér továbbszolgálo zászlós tragikus sorsáról. (Lásd a visszaemlékezés 305. sz. jegyzethez tartozó sorait.)

melyek már oszlásnak indultak. Az emberek rosszul lettek, nem tudtak utána enni, de legfőképp azért szüntettem meg szándékosan a trágyahordást, mert az élelmiszerszállítás Kurszkból minden fogatot lekötött, és pihenő után azonnal menni kellett újabb szállítmányért...

Eddig jutottam, mert amint meghallotta, hogy szándékosan, nem törődve az indokaim jogosságával, rám rontott, és ordítva mondta a magáét:

- Szándékosan, a parancsom ellenére, annak megszegésével. Az egész zászlóalj körlete olyan, mint a disznóól. Leváltatom, kiteszem az első vonalba. Amíg kényelmes beosztásában van, elmerül az orosz piszokban, ahelyett, hogy példát mutatna, hogy kell az oroszoknak is helyesen élni. Az ezred vonatparancsnoknak megparancsolom, hogy szigorúan ellenőrizze, történik-e változás a vonatkörletben és naponta tegyen róla jelentést. Elmehetnek!

Ezzel az igazságtalan ledorongolással valósággal elkábított. Éreztem, hogy nem lett volna jogcíme erre, ha a valóságos helyzetet veszi alapul. Amint kifelé jöttünk, majdnem nekimentem a padlást feltámasztó oszlopnak, annyira nem voltam ura magamnak.

Egész úton nem tudtam megnyugodni. Egy szót nem szóltam Ikonárhoz sem. Láttam, nem tudja mire vélni ezt a helyzetet. Amint hazaérünk, jelentik, hogy alezredes úr parancsát hozta egy lovas hírvívő: Amint megérkezem, azonnal menjek hozzá. No, még csak ez hiányzott. Most meg a folytatása következik. Le se ültem, hanem sebes vágóban mentem sorsom elé. Amint az Internacionált Dudorovkától elválasztó völgyön átmertünk - már alkonyodott, mivel a kihallgatás után még Melehino II-be is el kellett mennem az ezred vonatparancsnokhoz - érzem, hogy drót vágódik a nyakamhoz. Reflexszerűen hanyatt dülök, kiakad, és csak arra van időm, hogy kiáltsak: „Vigyázz, drót!” Ikonár így elkerülte velem együtt, hogy a tüzerek alacsonyra kihúzott távbeszélő vezetéke el nem vágta a nyakunkat. Ennyi baj egy napra, mégiscsak sok. De mi jön még ezután?!

A zászlóaljirodára belépve, jelentkeztem. Alezredes úr látva feldúlt állapotomat, nem szembe, hanem oldalt ülve - mint a gyóntató pap [...] -, így szólt:

- No, mondd el, mi volt.

Ami után mindent őszintén elmondtam, legnagyobb meglepetésemre így szólt meg:

- Mondtam én mindig, bolond ez az ember! Ezeket nekem szánta, de nekem nem merte elmondani; titeket, az orvost, anyagi tisztet és téged állított céltáblának. Nyugodj meg, nem lesz semmi bajod. Egy kocsit meg állítsál a trágyakiherdásra, neki csak az legyen a dolga. Ha megnézi, lássa, hogy készül, amit elrendelt. Tehozzád nyilván elmegy, hozzám úgyse jön többet. Az állásokat úgyse nézte meg még egyszer sem.

Valóban így volt. Saját magam láttam, amint egy alkalommal befordult az állások felé vezető útra, de a Lomniczy-üteg abban a pillanatban lőtt egyet, és azon-

nal visszafordította az Opelt. Félt. A bakák és tüzérek együttműködése ebben is megnyilvánult, hiszen ők is ismerték Kanizsáról, és minden alkalommal eltérítettek, nehogy a bakákat zaklassa.

Nem sok idő múltán fény derült kirohanásának közvetlen okaira. Keszei szakaszvezető mesélte el.

A velem történeteket megelőző nap délelőttjén, szép verőfényes időben alezredes úr az iroda nyitott ablakában könyökölve beszélgetett dr. Viczián Antal orvossal és Keszei szakaszvezetővel, aki a ház külső sarkán állt. Ebbe a nyugodt idillbe robbant bele Kozderka, az autóból ki sem szállva, a következő szavakkal:

- Pizskos és rendetlen a zászlóaljja, alezredes úr!
- Kikérem magamnak ezredes úr, nézze meg a vonalban! – volt a válasz.
- Holnap délelőtt küldje be az ezredhez az orvost, az anyagi tisztet és a vonatparancsnokot!

Ezek után, mint aki jól végezte dolgát, búcsúzás nélkül elhajtatott. Az összefüggések és a tények ezután már ismertek.

Nem feledkeztem meg sokat emlegetett kisfiam második születésnapjáról. Hogy kellő időben hazaérkezzék gratuláló levelem, jó 10 nappal előbb indítottam. Rendkívül sokat és igen nagy odaadó, féltő szeretettel gondoltam erre a kis szépen fejlődő, legszebb korát távollétem miatt nem ismert Géza fiamra, és megnyugvással töltött el a róla hírt hozó egyszerű kis tábori lap is.

Internacionálban töltött időnkhez kapcsolódott egy jelentős esemény, mely a harci cselekmények sorát és katonáink vitézségét gyarapította.

Egyik éjjel 2 órakor (mindig 2 órakor kezdett az orosz támadni) közeli, nagy erejű harci tevékenység hangjára ébredtünk. A zaj a Kolhoz-támpont felől hallatszott. (Ha visszaemlékeztek a zászlóalj elhelyezkedését leíró soraimra, tudjátok, hogy ez volt hozzám a legközelebb.) Érthető, hogy mindenki a kapukban állt és figyelt. A csatazaj mindinkább erősödött. Lomniczyék is beavatkoztak. A reggeli sötétségben egyszerre csak Novoszelovka felől, surrogó hang ütötte meg fülünket: az ezred tartalékból a kerékpáros szakasz suhant el mellettünk, és a hídon át eltűnt a sötétben. Majd a kocsizó géppuskás [és] az aknavető szakasz dübörgött keresztül a hídon a harc irányába. Kis távközzel érkezett az ezred lovasszakasza vágatában. Komáromi huszárok voltak, dr. lovag Beer huszárszászlós¹²⁷ parancsnoksága alatt. A lovak dobaját csökkentette a rugalmas földút; csak akkor csapott magasabbra, míg a fahídon átdübörögtek. Nagyon megkapó és felejthetetlen kép volt a hajnali derengésben, elnyúló lovaikon suhanó álomlovasok. Különösen megmaradt emlékezetemben a szakasz végén lovagló szakaszparancsnok helyet-

¹²⁷ BEER LÁSZLÓ, lovag dr. (Budapest, 1915. november 9. – n. a.) tartalékos huszárszászlós, 1942. szeptember 1-jétől tartalékos huszárhadnagy. 1942. május 9-étől a nagykanizsai 47. gyalogezred ezredközvetlen lovasszakaszának parancsnokaként részt vett a 2. hadsereg keleti hadszíntéri hadműveleteiben. Augusztus 20-án Kosztyenkinél könnyebb sebesülés érte. Bene János – Szabó Péter 355. p.

tes, egy huszár szakaszvezető, aki az első háború csodás huszárjait idézte. Zömök, szép fekete bajuszú huszár volt, aki karabélyát jobb kezével markolva, nyergén keresztben fektetve, balkézével lovát vezetve zárta be a menetet. Komoly lehet a helyzet, ha már az ezredtartalékot riadóztatták. Én is elrendeltem a készültséget, hisz abban az esetben, ha a hídon át áttörnének, az egész zászlóaljnak a hátaba kerülhetnek. Nekem is volt közel 100 emberem, ilyen esetben komoly erőt jelenthet, még ha csak kocsisok is. Az időt figyelve, mikor az óra 3 órát mutatott, mintha egy karmester leintette volna, elhallgatott a csatazaj. Ez volt egyébként a jellemző!

Hamarosan vonultak is vissza az előbb előttünk elvonuló egységek. Be sem avatkoztak a harcba. Nem volt rá szükség. Még reggel megtudtuk a zászlóalj parancsnokságon, mi történt. A Kolhoz-támpontra indított az ellenség támadást, melyet Rédey Pista hadapród őrmester védett egy szakasszal. Az ejtett foglyok vallomása szerint a támadásban részt vett egy orosz zászlóalj, rohamutászokkal megerősítve. Az volt a feladatuk, hogy amint megkapaszkodnak a dombon, azonnal ássák be a zászlóaljat. Tehát hídfőt kívántak létesíteni. De ez nem sikerült. Megtört ez a fölényes erejű támadás Rédey Pista szakaszának bátor helytállásán. Pista ezután hamarosan megkapta ezért a tettéért a Nagy Ezüstöt, melynek birtokában a „vitéz” előnév várományosa lett. Őszintén örültünk valamennyien. Itt tüntette ki magát a sármelléki Szántó Sándor tizedes, rajparancsnok is, akit szintén Nagy Ezüstre terjesztett fel alezredes úr.¹²⁸ Levelemben meg is említettem.¹²⁹

Dudorovka és Internacionál között, a domboldalon kolhoz épületek voltak. Ma sem tudom, minek a raktározására használhatták az itt álló, 2x2x2 m méretű, 40 cm magas lábakon nyugvó, gerendákból összeállított épületeket. Ezekbe halmoztak fel nagy mennyiségű tüzérségi lőszert a mieink. Erre azért volt szükség, mert az oroszok mind nagyobb kötelékekkel támadtak.

Fel kellett arra is készülni, ha netán áttörnének, ez a hatalmas lőszer mennyiség ne kerülhessen a kezükre. Alezredes úr engem bízott meg, hogy abban az esetben, kizárólag az ő parancsára, robbantsam fel az egész készletet. Küldött egy utaszt, aki kioktatott a robbantás elvégzésére. Óriási tányéraknát kellett az

¹²⁸ SZÁNTÓ SÁNDOR (Cserszegtomaj, 1912. szeptember 20. Magyarósi Teréz) tartalékos tizedes. Az ellenség előtt tanúsított vitéz és önfeláldozó magatartásáért „legfelsőbb elhatározásra” az 1942. szeptember 18-ai és október 29-ei rendelettel a Magyar Bronz Vitézségi Érmét, 1943. január 16-ai rendelettel pedig a Magyar Kis Ezüst Vitézségi Érmét adományozták részére. A visszavonulás során, 1943. február 5-én Sztarij Oszkolnál nyoma veszett. 1949-ben a keszthelyi járásbíróság perenkívüli 650-1949. szám alatt holtá nyilvánították. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.; HKözl. (Szü.) 1942. 40. sz. 867. p.; HKözl. (Szü.) 1942. 46. sz. 1053. p.; HKözl. (Szü.) 1943. 5. sz. 107. p.

¹²⁹ Kemendy 1942. június 8-ai levelében írta a feleségének: „A Szántó Sándor (Bösze lány ura) Nagy Ezüst Vitézségi Éremre van felterjesztve. Örülök neki. Ha nem tudná a felesége, örvendeztesd meg vele. Vitézül harcolt a Sándor.” (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 43. sz. melléklet.)

épületek alá helyezni. A gyutacsot természetesen nálam tartottam, és 5 percig égő gyújtózsínort is hagyott. A begyújtás után 5 perc alatt lóval, a legerősebb vágóban, kb. 4-5 km-re tudunk eljutni, ami már teljes biztonságot nyújt. Ez így elmondva, roppant egyszerűnek hat. De nem szoktam láthatatlanul a dolgokat tudomásul venni. Csináljunk főpróbát, hátha valamin javítani kell.

Ikonárral elmentünk, és Ikonárt az első ház mögött hagyva, magam csináltam végig a játékot. Órámat nézve, leugrottam a lóról, aztán elhelyeztem az akna közepébe a gyutacsot, a zsínórt ráhelyeztem, majd gyufát gyújtottam, mintha meggyújtanám, és felugrottam a lóra. Na, most aztán mehetünk! De a ló nem megy, csak forgolódik, ágaskodik. Egy lépést előre nem indul. Az idő megy, és még mindig itt vagyok. A sarkantyú és a bot hatására egyszer majd elindulna, de hát komoly esetben erre nem lehet várni. Mi volt kedves lovam akaratoskodásának az oka? Nem egyéb, minthogy soha nem járt egyedül, mindig Ikonár lova volt mögötte, közelében, és most azt kereste, a saját veszedelmünkre.

Gondolom, Ikonár megsokallotta a művelet idejét, kíváncsian kinézett a ház mögül, és meglátva Búcsú az Újpalotát, mint a kilőtt nyíl száguldott feléje. Nagy tanulságot szűrtem le.

Veszélyes feladatokat sose szabad körültekintés nélkül elvégezni. Lovamat pedig le kell szoktatni arról, hogy csak társaságban legyen olyan kezes, mint eddig volt. Muszáj, mert a példa szerint életembe kerülhet bármilyen egyszerűnek látszó feladat végrehajtása is.

Még Internacionálban történt, egy vasárnapi, mise előtti időben. Amint gyülekeztünk, Somfay Gyurkával beszélgettünk, amikor alezredes úr megérkezett, és Somfayhoz fordulva nagy meglepetésünkre ezeket mondja neki:

- A hadnagy úrról azt beszéli a legénység, hogy a hadnagy úr fél, és mikor lő az ellenség, a hadnagy úr lefekszik az árok fenekére. Nem jó, ha a parancsnokról ilyenek szállonganak, elveszíti emberei bizalmát.

Aztán tábori misét mondott Baán Jenő lelkész főhadnagy.¹³⁰ Itt lehetett látni elmerült lelkeket. Az Istenben való hitet a veszélyek erősítik... Aki ezt tagadja, még nem volt ilyen helyzetekben.

Ezt a napot tiszti gyűlésként használta ki alezredes úr; tájékoztatott bennünket a közeli változásokról. Eszerint, innen a napokban elmegyünk, és felvesszük a készenléti helyet a nagy nyári támadáshoz. A hónap vége felé megtörténik. Magyar részről csak a III. hadtest vesz részt, mivel a hadsereg többi részének kiszálítása még sok időt igényel.

¹³⁰ BAÁN JENŐ (Budapest, 1913. – n. a.) római katolikus tartalékos tábori lelkész. A szombathelyi 5. gyalogezred tartalékos tiszti állományába tartozott. Mint a 17. gyalogezred római katolikus tábori lelkésze 1942. április 29-én vonult el a keleti hadszíntérre. Augusztus 12-én Kosztyenkinél sebesülést szenvedett. HL KJ 91/a.

Ezután leveleimben burkoltan célozgatok erre a várható eseményre. Arról sem feledkezem meg, hogy a hónap végén lévő sármelléki búcsúhoz jó mulatást kívánjak az otthoniaknak. És valóban hamarosan elvonultunk. De még azt megelőzően az új helyünket, annak környékét, az odavezető utakat el kellett nem szemrevételezni. Hatalmas körutat tettünk. Olyan területre jutottunk, ahol több volt az erdő, hullámosabb a talaj. Útközben csodáltam meg a képen látható, gépkocsira szerelt töltelék üzemét.¹³¹ A németek kedvenc Wurscht-ját¹³² gyártották. Nem volt az üzem helyhez kötve. Néhány apróságot már láttam, ami nagymértékben mutatta technikai különbségünket a németekhez viszonyítva. A későbbiek során [...] végzetessé is vált számunkra.

Galicsi a neve az új községnek, melybe költöztünk. Szép, füves völgyben fekvő. Úgy érzem, északabbra kerültünk, egyébként ugyanabban a sávban maradtunk. Nyugalmas hetek következtek. Lovaink a dús fűvön, mi pedig az alezredes úr jóvoltából tejen, tejes kávéval erősödünk.¹³³ Hamarosan láttuk, hogy az itt tartózkodásnak erőgyűjtés a célja. Aztán mind több szó esett arról, hogy innen indul a támadás.

Az orosz légi felderítés hatásosan működött, és néhány nap múlva éjszaka bombázást kaptunk. Nem nagy bombákat, hiszen csak élő célokat kellett támadniok. Érdekes eszközük volt: a katonák „Molotov-kosárnak” nevezték el. Benzines hordó nagyságú, vékonyfalú tartály, megtöltve apró bombákkal. Kidobás után a tartály általában szétvált, és a benne lévő tartalom rázúdult az alatta lévő célokra. Ilyeneket dobott ezen éjjel is az erdőszélre, ahol a hadosztály lovasszázada éjelezett. Tetemes lövésztesége lett a századnak. Néhány képet készítettem másnap reggel az áldozatokról.¹³⁴ Megfigyelhető, hogy a lovak lábait nyírta el a repesz, tehát kizárólag élő célok ellen, a föld színén szétfröcskölő robbanásról lehet beszélni. Reischl Rafi lovásza, a gyenesi Kránicz¹³⁵ is itt halt meg.

Bizony szomorú kép a szerte heverő ló hullák, borzalmasan megcsonkítva; nemkülönben a ló nélkül maradt szegény huszár [...]. A másik képen a feladatát nem teljesítő Molotov-kosár látható, mely a levegőben nem nyílt szét, így csak a földre ütdés nyitotta szét, de így már bombái nem gyújtottak be.¹³⁶

Az idő esős maradt. A mozgást kis távolságra is megnehezítette. Csak egy példát. Mindegyik jelentőlovas távol, úton volt, de jelentést kellett azonnal az ezredhez vinni. Ki viszi? Én elviszem – jelentkeztem. Egész közel volt az a kis község. De olyan sárga agyagos sár, hogy csak lépésben lehetett menni. Eszembe

¹³¹ Lásd a 17. sz. képet!

¹³² Kemendy „krinolin”-ként azonosította.

¹³³ Lásd Kemendy 1942. június 17-ei levelét, a Függelék 4. sz. dokumentumát! (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 51. sz. melléklet.)

¹³⁴ Lásd a 18. sz. képet!

¹³⁵ Neve és adatai nem szerepelnek a korabeli veszteség-nyilvántartási dokumentumokon.

¹³⁶ Lásd a 19. sz. képet!

jutott jelentkezésem után, [hogy] a számomra rossz emlékű Kozderka ezredes is ott van. Találkozni semmiképpen nem volt szándékom vele. De már vissza nem léphettem. Amint a faluba beértünk, Ikonárt a házak mellett hagytam a lovakkal, magam pedig bevittem az ezredirodára. Talán szerencsém lesz. Ikonárnak meghagytam, amint engem kijönni lát, azonnal a leggyorsabban hozza a lovakat, hogy nagyon gyorsan eltűnhessünk.

A jelentést átvették, a borítékot aláírták, én pedig azonnal ki, nehogy észrevegyen. A lovak azonnal ott voltak, föl a tetejibe! És éppen indulni készülök, mikor sípszót hallok. Tudtam, ez az ő sípja, így szokta messziről magára felhívni a figyelmet. De most nekem ezt nem kellett tudnom. Vissza se nézz, vágta! Csak szegény Ikonárt sajnáltam, hogy fog ő kinézni utánam! Mikor visszaérkeztünk, siralmas képet mutattunk, különösen Ikonár és a lova. Alezredes úr megkérdezte:

– Az ellenség üldözött benneteket?

– Igen, nekem a legnagyobb ellenségem – feleltem. Öt patkót húzott le lovainkról ez az út.

Itt, Galicsiban szinte idillikus nyugalomban teltek a napok, hacsak azt a zavaró momentumot nem említem, hogy az időjárás változatlanul esős maradt. Viszont a közelgő támadás előfeltétele az volt, hogy felszáradjanak az utak, és állandósuljon a jó idő. A támadás időpontját a hónap közepétől így határozták meg:

– Az utolsó esős nap utáni 5. napon. Az idő azonban néhányszor módosította a közbejött esővel.

Ebben a várakozásteljes hangulatban, egyik napon éppen a ház előtt ültünk, beszélgettünk, mikor feltűnt az ezredparancsnok szürke hátslován maga Kozderka ezredes. Felénk jött. Én rögtön a házba mentem, hogy ne lásson. (Az eset óta nagyon féltém tőle.) De nem állt meg, hanem Beszegyino felé elügettek. Kis idő múltán egy Botond vontató¹³⁷ haladt ugyanabban az irányban. Nem telt bele sok idő, amikor hallottuk, hogy Kozderka a terepen rosszul lett, és éppen akkor ért oda „véletlenül” a Botond, felvette, és egyenesen kórházba vitte. Hogy milyen véletlenek vannak!!! Ezredparancsnok nélkül maradtunk, de ez senkit sem izgattott. Egy nagyon szimpatikus vezérkari alezredes¹³⁸ vette át a parancsnokságot,

¹³⁷ A Botond másfél tonnás terepjáró gépkocsik eredetileg lövészzászlóaljok rajgépkocsijai voltak. Szükségből azonban felhasználták lövegek vontatására is. A 2. hadsereg gépjárművei közül egyedül ez a típus bírta jól a gyakori és hosszú távú igénybevételt.

¹³⁸ 1942. június 22-én DITTRICH GÉZA (Perjámos, 1897. július 10. – n. a.) alezredes vette át a 17. gyalogezred parancsnokságát, aki 1940. május 1-jétől a zalaegerszegi 17./III. zászlóalj előbb ideiglenes, majd kinevezett parancsnoka volt, s csapatteste élén vonult el 1942. május elején a keleti hadszíntérre. Július 4-éig látta el csupán az ezredparancsnoki teendőit, utódja SZÁVAY SÁNDOR (Sopron, 1900. augusztus 17. – München, 1972. június 19.) vezérkari alezredes, 1942. október 1-jétől vezérkari ezredes lett. Szávay alezredes a Hadiakadémia harcászati tanáráként 1942. június 15-én került ki tanintézetével a 2. hadsereg hadművelési területére, s július 18-áig töltötte be a 17. gyalogezred parancsnoki beosztását. HL HM AKVI 6161/1897.; Szakály Sándor 2003. 324-325. p.

akivel később mindenütt találkoztunk, mindenre kiterjedő figyelme volt. Egészen felszabadult lett mindenki, hogy Kozderkától, ettől a csak külsőségekben tobzódó, szadista cseh tisztől megszabadultunk. Mindenkinél az volt a véleménye, hogy ez a megfutás méltó volt hozzá.

A teljes képhez tartozik, hogy elmondjam még a következőket: Dr. Bellovics Gyula, sármelléki körorvos mesélte, aki Kijevben dolgozott a kórházban: Kozderka odakerült, és azonnal a sebesült katonákat kezdte macerálni, mire a kórház parancsnoka megmondta neki:

- Itt csak betegek és sebesültek vannak, aki egészséges, az menjen haza, vagy a frontra.

Egy-kettőre hazaküldték. Nagykanizsán a Főtér és a Sugár út sarkán volt a lakása. Mikor a kiskanizsaiak megtudták, hogy hazament, tömeg gyűlt össze a lakása előtt, és „Disznó, hazalógott, otthagya a fiainkat, pfuj!” kiáltásokkal tüntettek ellene. Azonnal nyugdíjazták. [...]

Tábori misére gyülekeztünk, és a téma Kozderka eltűnése volt. Lóháton érkezett alezredes úr. Nagyon fiatalosan ugrott le a lóról, és e szavakkal fordult hozzánk:

- Mi az, urak? Feltűnően jó a hangulat. Vajon mi az oka? Egyre gondoltunk vele együtt.

Ezen a misén általános gyónás volt, ami azt jelenti, hogy voltaképpen senki sem gyónt papnál, csak bűneit megbánva, feloldozást kapott, és mindenki áldozott. Azokat az arcokat nem lehet elfelejteni. Mindenki tudta, közeleg a nagy támadás,¹³⁹ ez azért van. Ki tudja, ki éli túl?!

¹³⁹ A 2. hadsereg hadművelési területre elsőként kiszállított III. hadteste a német Weichs-Seregcsoporthoz kötelekében 1942. június 28-ától vett részt a támadó hadműveletekben. A német hadvezetés 1942 nyarára halasztott Blau hadműveletének keretében a Kurszk körzetében elhelyezkedő Weichs-Seregcsoporthoz alakulatainak (német 2. tábori, illetve 4. páncélos-hadsereg, magyar 2. hadsereg kiérkezett része) és a tőlük délre csoportosuló német 6. hadseregnek együttes támadása az első ütemben a Donhoz való előretörést, a második ütemben a Don és az Oszkol folyók közé zárt szovjet csapatok megsemmisítését célozta. A német VII. hadtesttel megerősített 2. hadseregbeli alakulatok feladata ezen belül az volt, hogy a német 4. páncélos és a 6. tábori hadseregek között, Kurszk előtti védőállásukból kiindulva Tyim város előtt törjék át a szovjet védelmi vonalat és Sztarij Oszkol irányába jussanak ki a Donhoz. A magyar seregekre kirótt támadási feladatok javarésze a 9. könnyű hadosztályra hárult. Támadási sávja előtt húzódott a szovjet csapatok műszakilag egyik legjobban kiépített 10-15 km-es mélységű védelmi állása. A Weichs-Seregcsoporthoz szemben a Brjanszki Front balszárnya (13. és 40. hadseregek), a német 6. hadsereggel szemben pedig a Délnyugati Front jobbszárnya (21. és 28. hadseregek) védekezett. Mivel védelmi vonaluk megerősítésére kevés tartalék és idő állt rendelkezésre, e seregeket a szovjet főparancsnokság utasítására a Donig terjedő területet anyagilag szinte teljesen kiürítették, az utóvédállások kiépítését, s némi tartalékerő felvonultatását azonban csak június 20. után kezdték el. A német és magyar csapatok másfélszerez létszám és fegyverzeti túlerőben rendelkeztek a szovjet alakulatokkal szemben. Szabó Péter 2001. 86. p.

A mise után a kitüntetések osztozta ki alezredes úr. Szántó Sándornak itt tűzte mellére elsőnek a bronz vitézségi érmet. Lefényképeztem a jelenetet,¹⁴⁰ de a hazaküldött film útközben elveszett. Sosem tudtam családjának ajándékozni. Pedig csak az maradt volna emlékül.

Két fényképem megmutatja, hogy ebben az időben kellemesen éltünk. A fiatal zászlósok otthoni hangulatot teremtettek;¹⁴¹ de hát fiatalok! Június 16-tól minden nap írtam. [...]. Második képem a tábori posta érkezése fölötti örömet mutatja. 24-én érkezett meg Mancikától¹⁴² az 5-én feladott csomag. Finom sütemények és 5 csomag Memphis cigaretta volt benne. [...]¹⁴³

Szigorúan titkos közlést kapott a tisztikar: 23-a után minden este szóban közlik velünk a jelszót. Ha „Drégelypalánk”, akkor ebben az éjjelben támadás, ha a támadás elmarad, „Budavára” a jelszó. Jött is a hírvivő, és súgta: Budavára. És ez így ismétlődött 27-e estig, amikor is megjelent az ismerős hírnök, és most azt súgta: Drégelypalánk!

Rögtön elkezdődött a készülődés. A tisztek újabb tájékoztatót kaptak:

– Ma éjjel, pontosan 2 óra 12 perckor megindul az áttörés. Szigorú pontossággal betartandók az alábbiak: a legcsekélyebb zörgést is ki kell küszöbölni, ami mozgásunkat elárulná. Ezért a szuronyt, gyalogsági ásót fűvel kell befonni. A járművek zajtalan vonulását is biztosítani kell.

A zászlóalj Beszегyinonál felveszi megindulási helyzetét. Az ellenség drótakadályai előtt közvetlen fekszenek a rohamutászok, akik majd kaput robbantnak az áttöréshez. Velük együtt a lángszórósok, 25 és 50 m-re ható lángszórók vegyesen. Közvetlen mögöttük a mi katonáink. Úgy kell ezt végrehajtani, hogy az ellenség nem veheti észre. Ha mégis tüzet nyitnának, a várakozás alatt nem viszonzható a tűz.

Az áttörő támadást az egész vonalon, percnyi pontossággal 2 óra 12 perckor, Észak felől 120 Stuka¹⁴⁴ – hatszori felszállással bombázva a vonalat – vezeti be.

Utána a tüzérség a Scsigrinél lévő német 21-es vezérlőveg¹⁴⁵ dördülésére pergőtüzet nyit, csövenként 60 lövést leadva gyorstűzként. Ezután a tüzérség hátrahelyezi tüzeit és megindul a gyalogsági támadás.

¹⁴⁰ Kemendy 1942. június 23-ai tábori postai levelezőlapján írta a feleségének: „Ma gyóntunk, áldoztunk, szép felvételeket készítettem. Szántó Sándort bronz vitézségi éremmel ma kitüntették, lefényképeztem. Jól vagyok, imádkozz értünk mostanában.” (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 55. sz. melléklet.)

¹⁴¹ Lásd a 21. sz. képet!

¹⁴² Nagy Ferencné, született Kober Mária, Kemendy feleségének a testvére.

¹⁴³ Lásd a 22. sz. képet!

¹⁴⁴ Német Junkers Ju 87-es zuhanóbombázók.

¹⁴⁵ Feltehetően a német 800. gépvontatású nehéz tüzérosztály egyik 21 cm-es, mozsár talpra szerelt nehéz ágyúja lehetett.

A részletes parancsot a helyszínen adom ki. Mindenki igazítsa az óráját: most 19 óra 9 perc. Az előkészületeket megtenni. Végeztem.

A parancsnak megfelelően, a legteljesebb csendben elfoglaltuk helyünket, és a helyzethez illő komolysággal vártuk a hajnalt, mely sokaknak a naplementét jelentette...

IV. Beszegyinótól a Donig.
1942. VI. 28-[től] – 1942. VII. 11-ig

Mintha test nélküli szellemek lettek volna a zászlóalj katonái, olyan halálos csendben hajtották végre a drótakadályok előtti elhelyezkedést. Sehol egy zörrenés, sehol egy áruló hang. Mozdulatlan feküdtek a rohamutászok közvetlen az orosz állások előtt. Lélegzetviasszafojtva vártuk az idő előremozgását. Jellemzőnek tartom a feszült várakozásra, hogy egy doboz (25 db) Memphist, Mancika csomagjából, szívtam el ezen az éjszakán. Olyan volt ez az éjszaka egyébként, mint a temető csendje. Sehol egy árulkodó hang, de az orosz állásokban sem észlelhető semmi az előttünk fekvő, ugrásra kész támadók sejtéséből. Az idegeket felborzolta egy-egy cél nélküli lövés, vagy egy világító rakéta fellövése a részükről. Ilyenkor mindig arra gondoltunk, hátha észrevettek valamit, és akkor a sajátunkon fekvő tüzet még csak nem is viszonzozhatják, hogy kivédjék a veszteséget. Árnyalakok közeledtek hozzám. A zászlóalj géppuskás század emberei. A zászlóaljparancsnok úr parancsára leadjuk a géppuskák páncéljait, mert a támadásban csak nehezítenék a mozgást – jelentették. Beraktuk őket egyelőre egy bunkerba. Majd ha előremozgás lesz, kocsira rakjuk. És további feszült várakozás.

Az óra mutatója már áthaladt az éjfélén, a szokásos álmosodás mégsem következett be senkinél. Már június 28., vasárnap, és otthon ma virrad a falu a búcsú reggelére. Az asszonyok talán már fenn is vannak, hogy a süteményeket süssék, vagy a baromfiakat vágják, vagy talán nem is aludtak egyes házaknál. De hány szomorú ház is van, ahonnan a búcsúról hiányozni fog a férj, a legény fiú... Vajon a mindent megérező asszonyi szív aggodalommal telik-e meg, megérezve, hogy készülünk a búcsúra...?

Ahogy a szemünk a sötéthez szokott, és az ég sötét kárpitja is kezdte elveszíteni mindent fekete lepellel borító vaksötétjét, észrevettük, hogy a közelünkben tüzer ütegek bújnak meg. Mégghozzá szokatlan sűrűségben. Teljesen egymás mellé zsúfolt 15 cm-es ütegek, összesen négy. Ilyet még nem láttam. Egy zászlóaljhoz szervezetszerűen egy üteg jár, és most a mi zászlóaljunk mögött egy osztály, azaz négy üteg. Fantasztikus erő és a cél érdekében való sűrítés. És csövenként 60 lövés...!

Abban a pillanatban, amikor az ég kárpitja egy borotvaélnyire elhasadt a horizonttól, állt rá a lassan mozgó óramutató a 2 óra 15 percre. Most az ideje. Kereszünk szemünkkel az érkező repülőket, ahogy a tájékoztatóból tudtuk, hogy most kell kezdődnie a nagy eseménynek, és ezt a Stukák vezetik be.

Észak felől, nekünk balkézről megjelentek alig láthatóan a távolban, mint a vadludak vonulása. Majd a hang is észlelhető lett, és az orosz állások irányában

meg is érkeztek. Fontos volt, hogy a világosság meg ne előzze őket, mert akkor felfedi a támadókat.

Ekkor már felállva néztük a nagy parádét. Az állások felett kisebb kötelékekre oszlott a 120 gép. Mindegyik egység vezérgépe kört írt le, majd az első gép célra bukott, és szörnyű robbanás szórta szét az idegtépő csendet. Felemelkedett és körpályára visszaállva körbepült, és ahogy megint a cél fölé érkezett, újra bukott. De ez alatt a többi gép is ezt csinálta, szigorúan betartva a rendet: kör, cél, bukik, felemelkedik, vissza a körre, cél, bukik, felemelkedik, kör, stb. Mindegyik zuhanóbombázó hat kört, hat rázuhanást, hat felszállást végzett, így teljesítette a parancsot: 120 Stuka, hatszori felszállással (felemelkedéssel) bombázza az állásokat. Szédületesen lenyűgöző látvány volt. Ebben a percben arra kellett gondolni, mi marad az ellenség állásaiból és a benne levőkből...?

Amint a gépek hatszori zuhanása befejeződött, újra kötelékbe rendeződtek és ugyancsak észak felé távoztak.

A megtervezés szerint ebben a pillanatban a tőlünk északra eső Scsigrinél álló 21-es vezérlőveg hangja ért hozzánk, mire a tüérek szédületes gyorsítást zúdítottak az állásokra. A kezelő tüérek egy-kettőre leszórták magukról a zubbonyt, és ingujjban serénykedtek, hogy kilőjék a megadott lőszerkiszsabatot. Itt aztán volt égzengés...! Mint az elszabadult pokol... Ahogy a pergőtűz végén az állások mögé helyezték a tüzet, lehetett hallani az állások előtti kisebb, más hangszínnű robbanásokat: most robbantják az utászok a drótakadályokon és az előttünk lévő aknamezőkön a kapukat a gyalogság számára.

- „Amikor a kapukat a bajtársak kirobbantották, elsőnek ugrottam be az árokba; velem együtt a barátom, akinek 50-es lángszórója volt, nekem csak 25-ös (50, illetve 25-m-re lövellte a lángot), és egymást támogatva tisztítottuk az utat, amikor valaki megveregeti a vállamat. Hát odanézek: egy gyalogos alezredes, és azt mondja: jól van utász, derék munka! – De büszke voltam! Egy alezredes, velünk együtt! Az is f[asz]a gyerek! (Kaltróy alezredes úr volt, a mi zászlóaljparancsnokunk.) Már a sarokba húzódott csoportra irányítom a lángszórómat, pecsenyeszag lesz egyszerre, amikor kialszik a láng. Pedig még nem volna szabad; hát mondja a szomszédom, átlőtték a tartályomat. Ezért jöttem vissza. De már nem is volt szükség, kiterelték a bakák a foglyokat; már aki élve maradt.”

Szinte egy szuszra mondta el a kistermetű győri lángszórós utászyerek, és már meg is jelentek az első foglyok. [Az] általam készített fényképen¹⁴⁶ nem látszanak azok a borzalmas sérülések, amelyeket ezek a szerencsétlen, mongol típusú foglyok szenvedtek. Majdnem valamennyi a fején sérült. Érdekes. Fülétől a füléig húzódó hasadás a fejtetőn, úgy, hogy valósággal tátogott, mint a kacsza szája. A másinak a repesz teljesen elvitte az egyik állkapcsát; egynek szinte a fél ar-

¹⁴⁶ Lásd a 23. sz. képet!

ca hiányzott. De a többi is borzalmasan nézett ki. Azonnal hozzákezdett a már ismert zalavári Kalmár József egészségügyis a bekötözésükhöz. Ekkor már világos volt, [...] lehetett fényképezni. [...] Mint emberi érdekességet említem, hogy észrevéve ebbéli szándékomat, ezek a borzalmasan sérült emberek egymást lökdösve biztosítottak helyet maguknak, hogy rajta lehessenek a fényképen. [...]

Ilyen óriási, pusztító előkészítés után is roppant kevésnek találtuk a foglyok számát, bár tagadhatatlan, hogy nem sok életben maradtottra számítottunk.

A fényképezés után, amely csak egy pillanatig tartott, azonnal a kötelességem után láttam. Összeköttetést tartani a zászlóaljjal! Az áttörés sikere olyan lendítő erő volt, hogy a zászlóalj hihetetlen gyorsasággal tört előre – ami természetes és szükségszerű is volt, hiszen a kezdeti sikereket ki kell ilyenkor használni, aknázni –, hogy már nem is láttam a mi embereinket. A velem összeköttetést tartókon keresztül hátrakiáltottam, hogy Ikonár hozza a lovamat, a vonat zárkózzék fel rám. Én pedig gyalog igyekeztem a zászlóalj után, hogy azonnal rendelkezésükre legyünk lőszerral. Egy, derékig érő füves völgyön mentem a kocsik nyomán, és érdeklődtem a még tüzelőállásban lévő géppuskás rajtól, hova tartoznak. Elhúltam, amint mondták az ezredüket, mert azt se tudtam, hogy ilyenek kinn vannak. Itt valami nagy kavarodás lett, gondoltam. Úgy is volt, mert az összeköttetésre nem volt gond a nagy lendület miatt, és szinte keresztezték egymást a zászlóaljak. A visszavonuló ellenség észre is vette ezeket a keletkezett hézagokat, és kezdett beszivárogni. Alezredes úr vette észre, és a kíséretében lévő ti[szti] legényét, egy másik hírvivőt és a távbeszélőst rögtön lefektette, hogy akadályozzák meg az ellenségnek a hátunkba való bejutását. Rögtön hozott egy rajt, akik aztán maradéktalanul meg is feleltek a feladatnak.

Átjutva egy hullámon, ráakadtam a zászlóaljra. Rendeződött a völgy túlsó oldalában. Ikonár és a vonat itt értek be, ahol fedve, jól széthúзва helyeztem el őket.

Amikor Ikonár megérkezett a hátsólovakkal, Búcsút lovagolta. Igen nagy szomorúság ült az arcán. Joggal, hiszen az ő lova a fejétől a hasáig, lábán csupa vér volt. Teli, de s tele volt szilánkokkal. Nagyon elbágyadt állapotban állt szegény Újpalota. Az történt, hogy amint kapta Ikonár a parancsot, hogy hozza a lovakat előre, a rá jellemző ügybuzgalommal indult utánam. Ezt a kedves igyekvést azonban Búcsú – már megint a Búcsú – akadályozta azzal, hogy „őt” nem lehetett vezetéklóként, kantárszáron, a másik ló után vezetni. Ő mindig elől szokott menni, nem hátul. [...] Makacszkodott, egyszerűen nem volt hajlandó jönni. Mit csinál ilyenkor Ikonár? Átült Búcsúra, és a saját lova került vezetékre. Neki nem volt szokatlan. Most aztán igyekeztek. Igen ám, csak hogy előttük haladó jármű mögé kerültek. Nem akadály – gondolta Ikonár. Már előzni is akar, de szándékát látva, rákiabáltak a katonák, nehogy ezt tegye, le ne térjen a csapárról, mert fölrobbanhat. Ugyanis a völgyet repülőről „bevetették” 5 és 10 dekás robbanó töltetekkel.

– Nekem vinnem kell a lovat a hagnagy úr után – kiáltotta vissza Ikonár, és azonnal balra előzni kezdett. Ahogy a baloldali ló, most Újpalota balra kitért, abban a pillanatban a taposatlan fűben láthatatlan robbanótöltetre lépett, és a lába alatt felrobbant. Az egész lovat beborította szilánkokkal, de nagy szerencsére csak külsérelmi nyomokat hagyott. A derék Csete törzsőrmester azonnal kezelésbe vette: a rengeteg sebet fertőtlenítette, majd injekciót adott, és pihenést rendelt el a számára, azaz nem lehetett lovagolni kis ideig. Lova érdekében nem bánta Ikonár, hogy gyalog kellett futkosnia, ha leszálltam és meg kellett fognia Búcsút. Csakhogy a szeretett lova nem szenvedett nagyobb kárt! Az is igaz, hogy Búcsú viszont mostani akaratoskodásával elkerülte a reá váró bajt.

A mindenki részéről megnyilvánuló részvét középpontja Ikonár és Újpalota lett. Ahogy már néhányszor elmesélte a későbbben érkezők részére az esetet, másfelé fordult az érdeklődés. Tőlünk balra akkor érkezett be egy tábori konyha meg a konyhakocsi, és amint megálltak, a konyhakocsi alatt egy akna robbant. Mivel itt kénytelenek voltunk tovább állni, ezért elrendelték az aknakutatást, melyet egy zsidó munkásszázad végzett el. Bámulatos érzékkel és nem kis szerencsével az egész völgyet megtisztították a telepített aknáktól. Volt olyan muszos, aki azelőtt tiszt volt, aki 15 aknát szedett ki a földből!¹⁴⁷

Várakozásunknak közvetlen oka pedig az volt, hogy az előttünk lévő dombélen a visszavonuló egységek megkapaszkodtak, és olyan erős ellenállást tanúsítottak, hogy alezredes úr az ezredparancsnokságon keresztül repülő támogatást kért. Meg is kaptuk. Magyar Stukák¹⁴⁸ jelentek meg Jeszkovo és Linkovo, egymás mellett fekvő két falu vonalában, és a befészkelte ellenséget onnan kifüstölték. Sok véráldozattól mentették meg a zászlóaljkat.

Alkonyodott már, mikor megeredt az eső. A mozgó háború legnagyobb ellensége Ukrajnában. Olyan nagy tömegű eső zúdult le rövid idő alatt, hogy a csizmám szárán folyt ki, ahogy a lovon ültem. De kutya érzés, amikor a ruhának először a varrásainál jut be az ember testéhez és csipkedi a víz. Amikor aztán a ruha teljesen átázik és az egész testünk vizes belül, már nem is kellemetlen. Igaz viszont az is, hogy itt már élő, hogy a megváltoztathatatlant így kell fogadni, és ha már az ember eljut idáig, ez is segít elviselni. Igazában nem is lehetett mást tenni. Sehöl földél, sem idő, a támadás megy tovább. A szünni nem akaró esőben kiadják a parancsot, menet tovább! Ahogy a dombélre felérünk, közvetlen közletről szemlélhetjük ennek a két falunak pusztulását a saját fényénél. A falun kellett

¹⁴⁷ Lásd a 27. sz. képet!

¹⁴⁸ A magyar 1. repülőcsoporth június 29-én vetette be első ízben 4/1. bombázórepülő-századát a szárazföldi csapatok támogatására. A magyar repülő alosztály – általában a német VIII. repülőhadtestnek alárendelve – főképpen a német 6. tábori és 4. páncélos hadsereg, illetve a szintén német VII. hadtest gyors előretörését igyekezett elősegíteni. M. Szabó Miklós: A magyar királyi honvéd légiő a második világháborúban. Budapest, 1987. 124-126. p.

átvonulnunk. Ahogy az első házak közé érünk, a lovak megtorpannak, és egy lépést sem tesznek. Érthető, mind a két oldalon égnek a házak. A ló irtózik a tűztől. A lángok sercegve harapnak a még éghető faházakba, és habzsolják az évszázados családi otthonokat. Bár mindenki a háborúban él, mégis az otthon pusztulása megrendít talán mindenkit. Óhatatlanul arra gondol: mi lenne, ha az én családom feje fölül tűnne el a ház... Még rágondolni is szörnyű...!

Minden ló mellé két embert kell állítani, akik a reszkető lovakat átvezetik az égő falun. Sármelléki gyerekek fogják az én lovam kantárját: Csirke Kálmán és Németh István „Zsidi”. Ahogy a nehezén túl vagyunk, szinte egyszerre kérdezik:

- Tudja-e tanító úr, milyen nap van ma?
- Nagyon emlékezetes nap, nem fogom soha elfelejteni.
- Mink se, az biztos; de nem úgy kérdeztük.
- Hát hogyan?
- Hát úgy, hogy máma van a sármelléki búcsú.
- Az ám! – feleltem. – De én voltam máma búcsún.
- Hogyan? Csak nem odahaza?! A szemük már azt kérdezte, vajon gúnyt akarok talán üzni belőlük, hát megmondtam:
- Úgy, hogy a lovam neve Búcsú; majdnem egész nap Búcsún vagyok.

Elgondolkoztam egy kicsit, milyen kevés esemény tölti ki ezeknek az embereknek a lelkivilágát! Az egyik legnagyobb a falu búcsúja. Biztos, hogy ma egész nap ez járt az eszükben, még a száz veszély közepette sem feledkeztek el róla, és most jólesett nekik, hogy másnak is elmondhatták. Nem tévedek, ha azt mondom, hogy a búcsú jelenti nekik a legteljesebb békét, a család, a rokonok, a távoli barátokkal való összejövételt, a barátság fenntartását, egymás rejtett gondolataiba való betekintést. És mi az osztályrészük ma? A létbizonytalanság, a gyűlölet, a háború farkastörvénye. A két nap kiáltó ellentéte adta szájukra ezeket a szavakat, miután megérlelődött bennük a kérdés. Talán Beszegyinóban is ezen tűnődtek az idegfeszítő várakozásban. Talán ez a gondolat és a hozzáfűződő emlékek rövidítették ezt a veszélyes éjszakát.

Éjfél felé járt az idő, amikor pihenőt kapott a zászlóalj. Ahol megálltunk, egyetlen ház volt, de már az előttünk érkezők elfoglalták. Még a széles ereszalja is tömve emberekkel, hiszen az eső rendületlenül esett. Nem is próbálkoztam bejutni, hanem odaadtam sátorlapomat Tamásnak, a legényemnek, hogy a két sátorlap összegombolásával csináljon kettőnk részére sátort. A kifeszített sátorlapon leszalad a víz, és mégiscsak le tudunk feküdni.

Most még inkább ivódott ruhámba az eső, hiszen már a sátorlap sem védett. Azzal vigasztaltam magam, csak bőrig (szó szerint) ázhatom, tovább nem. Még ez a szerencse!

Amíg Tamás elkészíti a sátrat, leültem a sötétben kitapogatott ághatárra¹⁴⁹ és vártam. De csak nem jön. Ebben a pokoli sötétben gondolni sem mertem rá, hogy megkeressem. Azt is észrevettem már az út alatt, hogy a farkasvakság mindig jobban erősödik. De Tamás csak nem jön. Fel is adtam már a reményt, de mondanom sem kell, hogy nagyon dühös voltam, és másnapra sokféle gondolat megfordult a fejemben Tamás további sorsát illetően. Az előző napi átvirrasztott éjszaka, a mai, eseményekben gazdag nap, az átázás, az általános fáradtság megtette a magáét: elszunnyadtam az ághatáron ülve. Ma is emlékszem, olyan különös alvás, inkább szendergés volt: mintha magam figyelhettem volna, hogy alszom, és mégis úgy éreztem, mintha ébren volnék. Egyik állapot sem tudott rajtam győzedelmeskedni.

Ebben a vigasztalan helyzetemben egyszer csak azt érzem, valaki az arcomhoz hajol, és utána felszisszen:

– Á, a domnu hadnagy! Hallottam, éreztem ezt, tudtam, hogy a Veskán Miklós volt. Elment, én pedig tovább szenderegtem. Sem elaludni, sem felébredni nem tudtam. Több ember lépteit, susogó beszédét hallottam kis idő múltán, majd talán négyen megfogtak, a kezükben elvittek. Hallottam, amint széna zörög: és még arra is volt gondolatom, hogy olyan ez az egész, mintha sírba tennének. De felébredni még mindig nem tudtam. Utána betakargattak, és a száraz meleg hatására aztán igazi mély álomba merültem. Ezt persze már nem tudtam, csak reggel, a hangosabb készülődés zajára ébredtem. Ahogy a szemem kinyitom, az első, amit megláttam, a négy hűséges román boldog mosolya, ahogy mellettem ültek agyonázva, de jóságos szemmel néztek rám, aki nem is tudtam hirtelen, hol vagyok. Alig tudtam megmozdulni a sok takaró alatt. A földre száraz szénát terítettek, arra egy nyeregtakaró ponyvát, erre egy nehéz, nyergelőpokrócot terítettek. Erre fektettek engem, majd betakartak egy másik nyergelőpokróccal és az eső ellen rám tették a másik ponyvát.

Mikor hálásan megköszöntem nekik cselekedetüket, minden eszembe jutott, amit szendergésemben hallottam. Csak egyet nem tudtam megfejtetni: honnan vettek ebben a mindent átázató esőben száraz szénát?

Boldogan mosolyogva árulták el nagy titkukat: mivel a ló nem szereti a vizes szénát, zubbonyuk alá tömködve mentették az ázástól. Ezt szedték elő az én fekhelyemre.

Hirtelen élesen emlékeztem Kaltróy alezredes úr Csáktornyán mondott, a románokat jellemző szavaira...

Tamás reggel szótlánul, dagadt szemekkel került elő, hozta a forró kávé. Megkérdeztem, mért hagyott cserben? Nagyon halkan annyit felelt: Mikor elkészítettem a sátort, megpróbáltam, hogyan férünk el benne, és ahogy a fejemet letettem,

¹⁴⁹ Valószínűleg egy fa lombja alatti, még át nem ázott talajról lehet szó.

abban a pillanatban elaludtam, és csak most ébredtem fel. Könnyen elhihető, de olyan civil íze volt a jelentésnek! [...] Nem küldtem századhoz.

Reggel tovább folytattuk az előnyomulást, amely most már üldözésnek számított. A zászlóalj útvonalától eltérően, rövidített útvonalon haladt a vonat és a 9/1. üteg. Az erdő szegélyén vezető utat jelölték ki számunkra. Mivel így a zászlóalj védelmét nem érezhettük közvetlenül, megszerveztem a menet alatt a saját biztosítást. Nagy előrelátással egy árkász rajt rendelt mellénk alezredes úr azért, hogy az útnak aknatisztítását elvégezzék. A mi szemünknek fel sem tűntek olyan jelenségek, mint például egy fűszál teteje letörött. Az ő figyelmüket semmi el nem kerülte. Annyira érdekelt, hogy az 50-60 m-re előttünk menő aknakutatókkal mentem, ők pedig előre felhívták a figyelmemet, majd a szuronyával oldalt beszúrt a földbe, és kivette az úgynevezett koporsó-aknát. Nagyon megszerettem az árkászokat. Ismerősök is voltak köztük: Szabó Gyula tizedes, keszthelyi hentes, Csörgei László árkász, Csörgei Géza, alezredes úr legényének a bátyja. Magyaróvári kiképzésűek voltak. Egyet nagyon megjegyeztem: a csapat paroliját viselték, és bár műszaki kiképzésük volt, a legigazabb segítői a csapatnak. Ezenkívül kemény, harcos szellemű katonák voltak.

Elég mély katlanban fekvő faluba érkeztünk. A falu neve: Gnyiloje. Nem tudom, mi indított arra, hogy megérdeklődjem, mit jelent ez az orosz szó. Annyit jelent: Pokol.¹⁵⁰ Számunkra valóban poklot jelentett. A falu keleti szegélyén táboroztunk le. Itt vezetett be észak felől egy földút, mely igen hirtelen emelkedővel és a dombtetőn derékszögű kanyarral hagyta el a falut. Kelet felé a domb oldalában tarló, a dombélen fehérre érett rozstábla. Hátunk mögött, tehát nyugat felé, kb. 4-5 km-re feküdt Barkovna község. Nagy fák közül fehéredtek felénk a falu házai. Barkovnáól balra egy másik falu, ugyancsak fák között. Általában ez a vidék kellemesebb volt, mert erdőparcellák, fasorok tették változatossá.

Alezredes úr tájékoztatója szerint a falutól délre, ugyancsak erdős részen kellett települnie a 9/1. kocsioszlopnak azzal a rendeltetéssel, hogy a sebesülteket szállítsa az ezredsegélyhelyre. Parancsnoka gróf Erdődy hadnagy.¹⁵¹ Az ezredsegélyhely tőlünk nyugatra települt az erdőben. Barkovnáon volt található a 9. könnyű hadosztály kocsikra málházott mozgó lőszeroszlopa, mely a csapatokhoz való közelség biztosításával volt hivatva lőszerrel kiszolgálni bennünket. Nagyon ügyes és hasznos megoldásnak találtam, hiszen velünk együtt mozgottak. Az oszlop lőszerutánpótlását tehergépkocsikkal eszközölték. A lőszeroszlopnál

¹⁵⁰ A „Gnyiloje” szó szerinti jelentése: rothadt, poshadt.

¹⁵¹ ERDŐDY ANTAL, monyorókeréki és monoszloi gróf (Vép, 1909. szeptember 15. – n. a.) tartalékos fogatolt vonatos hadnagy, 1943-ig tartalékos huszárhadnagy. 1942. május 11-étől a 9/1. kocsioszlop parancsnokaként a 2. hadsereg keleti hadműveleti területén frontszolgálatot teljesített. 1943. február 10-én a visszavonulás során Sztarij Oszkol és Szumi városok között nyoma veszett. Bene János – Szabó Péter 395. p.

zsidó munkásszázad végezte a lőszerrakodást. A lőszeroszlop parancsnoka Buzinkay főhadnagy¹⁵² volt, budapesti pénzügyi tisztviselő. Már a kivonulásunk kezdetétől ismertem, nagyon szimpatikus embernek találtam.

Az éjszakát itt töltöttük a falu szegélyén. Másnap reggel hivatott alezredes úr, aki már a tarlón, a támadáshoz felfejlődött zászlóalj mögött volt található. Éppen borotválta az alsópáhoki Vaszary Imre, borbély. Féltérde ereszkedve jelentkeztem. Tájékoztattam a mai nap támadási céljáról, irányáról és az én külön feladatomról. Lényege az volt, hogy a lőszerezés biztosított legyen, mert erős csatanapra van kilátás. A zászlóaljat, amint az előttünk lévő vonulatot átlépte, kövessük. Ebben a pillanatban nagy puskaropogás hallatszott a falu felől, a hátunk mögött. Azonnal visszaküldött, hogy nézzem meg, mi történik a faluban. Amint visszaérek, már egy vízműépítésben lelőtt civileket találtam. Elmondták a katonák, hogy a lakosság, ahogy a zászlóalj felfejlődött, azonnal zászlókkal jelezte az ellenség irányában a zászlóalj helyzetét. Akit a zászlójelezésben találtak, összefogták, és azonnal lelőtték. Jelentettem alezredes úrnak, aki azonnal megtiltotta minden effajta akciót.

A támadás azonnal indult, és a zászlóalj 6. százada tört előre a fehér rozstáblában. Hiába volt, hogy az embermagasságú rozs takarta az embereket, mert a mi ruhánk színe minden embert elárult a fehér környezetben. Egyszerre olyan hihetetlenül erős aknavető- és egyéb tüzet zúdítottak a rozstáblában előre mozgó századra, hogy egészen rövid idő alatt a mi álláspontunkról látni lehetett a sebesültek mind nagyobb számban történő visszaszállingózását. Sőt, hamarosan olyanná vált a kép, mintha a századot teljesen visszanyomták volna. Aggódva figyeltük a jelenetet. Nagy sietve közeledett egy egészségügyi és jelentette:

– Viczián doktor úr kéreti a zászlós urat, legyen szíves, küldjön kocsit a sebesültek elszállítására.

Elküldtem Todoránt, de alighogy elnyargalt, másik hírnök jött:

– Azt izeni a doktor úr, küldjön a zászlós úr 5 kocsit. Ekkor már szörnyű gond nehezedett a vállamra. Tudniillik nekünk nem volt sebesültszállításra kocsink, csak lőszer és egyéb málya volt temételen mennyiségben a kocsikon. Kerestettem a 9/1. kocsioszlopot, de sehol a környéken nem találták. A gondot növelte az a személyes meglátás, hogy a hírnökök késve tudták a helyzetet velem közölni, és az már túlhaladott volt a valóságban, hiszen nagyon jól láttuk a pillanatnyi

¹⁵² BUZINKAY ZOLTÁN (Véménd, 1898. – n. a.) tartalékos főhadnagy, 1943. január 1-jétől tartalékos zászlós. 1942. május elején mint a 9. könnyű hadosztály lőszerkezelő oszlopának parancsnoka vonult el a keleti hadszíntérre. További sorsáról a korabeli veszteségnyilvántartási dokumentumokban eltérő adatok szerepelnek. Alakulata névszerinti veszteségi kimutatásában: „eltűnt 1943. január 29-én”, korabeli kitérítési felterjesztésében pedig: „megsebesült 1944. szeptember 14-én Újpalosnál” bejegyzés található. Amennyiben az utóbbit tartjuk hitelesnek, úgy 1944. szeptember 13-ától részt vehetett a dél-erdélyi hadműveletekben is. HL HM 22. v. oszt. 756648/1943.; HL HM Eln. 8. e. oszt. 48958/1944.; HL KJ 13. Magyar Vöröskereszt csoport.

helyzet alakulását. Tudtam, hogy az öt kocsi már egyáltalán nem elég. Lerakattam az 5 kocsi rakományát, és elindítottam őket azzal, hogy nem tudok többet küldeni. De már itt is volt a harmadik küldönc:

– Azt izeni a zászlós úr, küldjek annyi kocsit, amennyi csak van, mert rengeteg a sebesült.

Mi ezt, mint említettem, nagyon jól láttuk.

Most is teljes súlyával átélem, akárcsak akkor, ennek a szörnyű helyzetnek a különös összecsapását. Ugyanis egy pillanatra sem az küzdött bennem, hogy nekem ez nem kötelességem, hiszen a szervezés melletttem szól. Szó sem volt erről! Hanem az volt éppen az észbontó, hogy tudtam, más megoldás nincs, ha már azokat nem tudjuk megtalálni, akik erre vannak 60 db üres kocsival ráállítva. A sebesültek, bármilyen kis sérüléssel vannak is, az aknaszilánk miatt végzetes helyzetbe jutnak, ha rövid idő alatt nem tudnak megfelelő ellátásban részesülni. Ezzel a felismeréssel szemben viszont állt az a biztos tény, hogy ilyen erős csatánapon óriási a lőszerfogyasztás és kimerülhetnek a mi készleteink, és akkor a zászlóalj végzetes tények elé állhat. Összecsapott tehát két óriási súlyú valóság és biztos lehetőség. Ilyen döntés elé nem állított még az élet, hiszen egyszerre jelentkezett a sebesültek és az élők élet-halál kérdése. Nem túlzás ez a megítélésem. Majdnem összeroppantam alatta. De azonnal döntenem kellett. És döntöttem; lerakattam az összes kocsit, és vágóban küldtem a sebesültekért. Nem tudtam még akkor, milyen, eddig nem is látott nehézségek várnak rám ezután. Jóleső érzés volt a sebesültekkel megtömött kocsik látványa, ahogy előttem elvonultak, biztos megmentésük felé. Szigorúan meghagytam a kocsisoknak, hogy az ezredsegélyhelytől a leggyorsabb jármódban hajtsanak vissza, mert szükség lehet rájuk. Az utolsó kocsik is eldöcögtek már, elvive a század zömét... Egyetlen tiszt sem maradt, mind kiesett. A legmagasabb rendfokozatú, aki megmaradt, őrmester volt. Tényleg pokol volt a számunkra ez a falu! De még nem volt vége.

Amikor kocsik nélkül maradtam, azonnal ezen hiány pótlásáról igyekeztem gondoskodni, most már az élők, a harcolók érdekében.

Most is emlékszem, úgy fogott az agyam, mint talán még soha. A jelentőlovások közül kiválasztottam azt, aki a legtalpraesettebb volt, és a legjobb lova volt. Hegedűs Sándor lovas hírvivőn akadt meg a szemem. Az 5. század jelentő lovasa. Zömök, értelmes arcú, jóképű gyerek volt. Sapkáját kackiásan hordta, félre csapva, alóla kibodorodott huszárosan „nyíretett” szőke haja. Lova gyönyörű sárga, angol telivér.

Magamhoz intettem.

Nagyon komolyan ezeket mondtam neki:

– Hegedűs! A zászlóalj nagyon nehéz helyzetben van. A 6. század majdnem teljesen kiesett; látta, mennyi sebesült volt. Ezeket az embereket meg kellett menteni, más híján nekünk kellett biztonságos helyre juttatnunk. A kocsiknak már

vissza kellett volna érniük. Valószínű nem engedték őket lerakni, tovább szállították velük a sebesülteket. A kocsijainkra mostanában nem számíthatok. Szabálytalanul cselekedtem, de az emberbaráti érzés néha erősebb a hivatalos kötelességnél. Ha most lőszerért kellene mennünk, nem tudunk, nincs kocsink. Ha emiatt nem kap a zászlóalj lőszerutánpótlást, a zászlóalj még súlyosabb, tragikus helyzetbe kerül. Lőszer kell! Mindenképpen. Leírtam ugyanezeket egy levélre is, amit adjon át Barkovnál Buzinkay főhadnagy úrnak. Szóban is mondja el helyzetünket. Kérje meg – a levélben is ez áll –, küldjön át a saját kocsijain ilyen és ilyen lőszert. Különösen fontos az aknavető lőszer. Nagyon kérem a főhadnagy urat, segítsen ki bennünket ezzel a szállítással. Nincs messze. Egy a fontos, lőszer nélkül nem jöhet vissza. Érti, ugye Hegedűs?!

– Azért esett magára a választásom, mert magában bízom leginkább, hogy a feladatot megoldja. Siessen!

– Értettem, zászlós úr!

Felugrott lovára, a nyaka köré gombolt sátorlapja úszott utána, amint lova nyakára hajolva sebes vágatába ugratva lovát, elvágtatott. Eltűnt előlünk, de hamarosan megláttuk, ahogy az ütemet nem lassítva, megérkezett Barkovna bejáratához.

Ezután csak Barkovna felé fordulva figyeltem, mikor fordul újra felénk a lőszert hozó kocsikkal. Az idő ólomlábakon járt. Hegedűs azonban nem jött, hiába vártuk mindig nagyobb izgalommal. Mert izgalomban nem volt hiány; megvolt annak az oka. Mindig több lőszeres málhás állat lépte át a dombvonulat gerincét, hogy pótolja a hiányt. Nem siettek, mert román lővezetők voltak, jobban érezték magukat minél távolabb a csatazajtól. De mégiscsak hozzánk értek. Átvették a lőszert, és visszaballagtak. Jöttek egyre sűrűbben, és vészesen fogyott a mi lőszerünk. Egyszer csak jelentik, hogy az utolsó aknavető lőszert is kiadták. Elöntött a meleg. Nincs több, és kocsink sincs még mindig, Barkovnáról sem jön, Hegedűs sincs... Szörnyű szorultság. A helyzet akkor vált szinte kétségbeejtővé, amikor újra megjelent a dombélen egy aknavető taligás. Megint kellene; hiszen azt már tudtuk, hogy az orosz egyedül az aknavető tüzet respektálta. Tehát meleg a helyzet, ha ilyen gyorsan fogy a lőszer...! Mi lesz, ha azt kell mondani, hogy nincs, de nem is tudunk hozni. A taligás pedig, mint a megállíthatatlan végzet, csak közeledett.

Éppen hozzánk érkezett, és már mondja is: Viszem az az agna lőszer; amikor azt hittem, megáll a szívverésem.

Ebben a pillanatban balkéz felől egy teherautó dudál ránk, lassít, a nyomában kerekedett porfelhő mindent elborít, és kihajolva a vezetőfülkéből, kiszól egy ismeretlen honvéd:

– A 17/II. vonat?

– Igen – felelték a közelállók.

– Meghoztam a lőszert. Hegedűs is nemsokára itt lesz. Sietek, gyorsan rakják le.

Nem kellett biztatni senkit, valamennyien tisztában voltak helyzetünkkel, ha nem is ismerték a legapróbb részletekig. Óriási megkönnyebbüléssel köszöntem meg a gépkocsivezetőnek, aki elhárította magától, és azt mondta, majd Hegedűs elmondja, hogy s mint volt, és sebesen elhajtott.

Hála Isten, még azt sem kellett kimondani, nincs, várjon a taligás, mert az utolsó pillanatban minden rendeződött! Mégiscsak rendes, megértő gyerek ez a Buzinkay főhadnagy úr. Jó volt hozzá fordulni, és segített is!

Könnyebb szívvel vártuk Hegedűs Sándor visszaérkezését, aki most már nem is váratott sokáig magára, bár most már ő is ráért lassabban. Ahogy az útkönyöknél feltűnt, már hangosan jelentették is:

- Megjött a Hegedűs!

Lováról ökölnyi habok hullottak, amint megállt és jelentette:

- Zászlós úr, alázatosan jelentem, a parancsot végrehajtottam, meghoztuk a löszert!

- Köszönöm, Hegedűs, igen nagy szolgálatot tett! Most mondja el részletesen, hogyan sikerült?

Fáradtan, de szemmel láthatólag örömteli szívvel mondta el a következőket:

- Barkovnára beérve, azonnal megtaláltam Buzinkay főhadnagy urat, akinek átadtam a levelet. Azt válaszolta rá:

- Nem feladatunk a löszernak a csapatokhoz való kiszállítása. Nem tehetem, hogy elküldjem.

- Akkor újra elmondtam, mi az oka, hogy ezt kérjük, milyen helyzetben van a zászlóalj, de hiába, csak azt ismételte, nem feladatunk. Láttam, hiába erősködök, eljöttem. De mit csináljak, hogyan hozzak most már löszert? Eszembe jutott, hogy mikor jöttünk, engem küldtek valami jelentéssel a Barkovnához visszafelé lévő faluba a 47/II. zászlóaljhoz, akik tartalékban voltak. Megpróbálom náluk, hiszen ők ráérnek, meg testvérek is vagyunk, mind a ketten Csáktornyról jöttünk ki. Nem igaz, hogy nem segítenek nekünk, mikor ilyen nagy bajban vagyunk! Amit késtem Barkovná, azt a lovam behozta: szegény ez se felejt el ezt az utat! Szóval, megkerestem a zászlóaljparancsnok urat és jelentettem neki, miért jöttem, kértem, segítsen néhány kocsival. Itt van közel Barkovna, meg mi se vagyunk oda messze.

Hunyadvári őrnagy úr azt mondta:

- Sajnálom fiam, de nem tudhatom, nem kapok-e parancsot bevetésre, nem tehetem. Hiába kezdtem újra kérni, egyszer csak azt mondta: Már megmondtam fiam, hogy nem segíthetek. Végeztem!

Mit tehettem, kiszédelegettem. Most aztán már mit tudok csinálni? Húztam magam után a lovamat az utcán, mert csak azon gondolkoztam, mit tudnék kitalálni; de semmi nem jutott eszembe. Egyszer csak valaki megszólít:

- Te, komám, te nem csáktornyai vagy? Úgy emlékszem, mintha ott láttalak volna.

Nézek körül, de senkit nem látok.

- Itt vagyok a gépkocsi alatt - szólt az előbbi hang -, mindjárt kibújok.

- De, Csáktornyáról jöttünk ki mi is. 17-esek vagyunk.

- Hát mi újság nálatok, hol vagytok, mit csináltok, mit keresel nálunk?

Elmondtam neki, milyen bajban vagyok, és senkitől sem kapunk segítséget.

- Mennyire vagytok Barkovnához? - kérdezte.

- 4-5 km-re csak - mondom neki.

- Tudod, mit, komám?! Énnekem most kenyérért kellene mennem, de az a kenyér jó lesz egy kicsit később is. Jó lovad van? Menj előttem, mutasd az utat, majd én viszek nektek lőszert. Ki segítsen az embernek, ha nem a testvére? Nem igaz? Ha én bajban lennék, én is tihozzátok fordulnék. Ti is segítenétek!

- Mi biztosan, nem úgy, mint akikkel eddig beszéltem!

- Hát, komám, akkor menjünk, mert a lőszer jobban kell, mint a kenyér!

Barkovrán a rakodó század igen gyorsan felrakta a lőszert a kocsira, és akkor a gépkocsivezető azt mondta:

- Csak mutasd meg az utat, már én odatalálok, kíméld a lovadat, máskor is szükséged lesz rá. Igen szép, jó ló.

- Így történt. Hála Isten, hogy sikerült.

Mivel jutalmaztam meg ezt a derék embert, amikor nekem sincs semmim, hiszen a támadás alatt nem kapunk rendesen ellátást, posta sem érkezik. Volt még Mancika csomagjából egy doboz Memphis, nem is volt több, de jó szívvel adtam oda, hiszen így még értékesebb is volt, hogy nekem nem maradt.

Nagyon megköszöntem Hegedűsnek ezt az igazi jószolgálatot, és biztosítottam, hogy előterjesztést teszek alezredes úrnak, hogy megfelelő elismerésben legyen része. (Ahogy megállapodtunk, meg is kapta a bronz vitézségi érmet!)

Most már megnyugodva elgondolkoztam, milyenek is az emberek! Milyen könnyen kibújnak a lelkiismeretük ingéből: nem feladatom, hátha parancsot kapok a bevetésre, stb. Hány ember lett volna áldozata, ha én is arra hivatkoزام, hogy a szervezés szerint nekem más a feladatom. És gróf Erdődy hadnagy érzette a lelkiismeret furdalást, amiért nem teljesítette a feladatát, mert neki tényleg ez lett volna az egyetlen kötelessége. Őket ezért szervezték.

És Hunyadváry őrnagy úr, akinek én Csáktornyán annyit segítettam, hogy elkészüljön a vonata, szépen visszahálálta...! Kik maradtak fenn az ember színvonalán? A két rendfokozat nélküli katona! Hegedűs a kötelességteljesítés hősi példaképe maradt számomra mind a mai napig. Iskolában a gyerekeknek, vagy a felnőtteknek, ha példát akartam adni, hogy kell a kötelességet teljesíteni, mindig Hegedűs Sándor esetét meséltem el. Az első akadálynál nem fordult vissza, jelentvén, hogy nem lehet, hanem vállalva a megaláztatást is, sorra kereste azt a

lehetőséget, hogyan lehet véghezvinni a zászlóalj érdekében. Olyan megható az idegen gépkocsivezető példája, aki becsületes szívére hallgatva, egyszerre a maga igaz valóságában látta a nagy gondot, és csak egyet tudott gondolni: segíteni kell! Pedig csak annyi fűzte hozzánk, hogy ő is Csáktornyárról indult ki, akárcsak mi. „A kenyér fontos, de most a lőszer annál is fontosabb!” Megszégyenítő példát mutatott ez a két derék, egyszerű ember, sok magas rangú, de szegény lelkületű „úrnak”.

Lassan haladt a zászlóaljnak térnyerése, csak terepszakasról-terepszakaszra való eljutás jelentette egy-egy nap mérlegét. De mindig nagy áldozatok árán. Olyan jó vezető, mint a mi zászlóaljparancsnokunk is, semmiképpen sem tudta ezeket a szomorú eredményeket elkerülni.

[...] ¹⁵³

Beszegyinőtől kezdve, majdnem egészen a Donig észak-déli irányba húzódó párhuzamos, 50-60 méter magas háta [voltak]. Katonáink egyszerre elneveztek ezeket „muszkadombnak”. A mi előretörési irányunk merőleges volt ezekre. A visszavonuló utóvédek megcsodált módszerrel harcoltak. Tudniillik gépkocsira szerelt aknavetőket, gyorstűzelő ágyúkat (melyeket a katonák „csim-bum”-nak neveztek el; az elsütéskor hallatszó éles hangot „csim”, majd az azonnal becsapódó hangot „bum”-nak mondták nagyon találóan), ¹⁵⁴ kevés számú harcos, gyorstűzelő gyalogsági kézi fegyverekkel felszerelve, alkották az utóvédet. A terepet előzőleg teljesen kiépítették, akár egy terepasztalt. Az uralgó pontokon olyan rejtett bunkerek [voltak], hogy csak közvetlen közletről volt lehetséges felfedezni őket, szintén alig látható kilövő nyílással. A dombokon lévő fás csoportok remek rejtést biztosítottak az ágyúkat részére, az aknavetőket a vonulat mögött megfelelő tüzelőállást kaptak. Az egész terület megrakva rengeteg lőszerrel. Még az egyes harcosok részére is tökéletesen kiásott lövésztechnők voltak találhatóak.

Amikor egy ilyen vonulat irányában támadásra indult a mi zászlóaljunk, a következő dombon elhelyezkedett utóvéd aknavetőivel a dombra felkapaszkodó századokat már hatásosan tudta lőni. [...] Ahogy elérte a gerincet, a gyorstűzelő ágyúkat is beavatkoztak közvetlen irányzással, meg a gyalogsági fegyverek is. A bőséges lőszer javadalmazás lehetővé tette, hogy valóságos tűzesőt zúdítottak az előrenyomulókra, az oldalon leereszkedő, majd a másik dombon újra felkapaszkodó magyar katonákra. Rohamra soha nem kerülhetett sor, mert az utolsó pillanatban felkapcsoltak a gépkocsikra, és pillanatok alatt a másik ugyanilyen dombon voltak, ahonnan a még át sem jutott magyar csapatokat már az aknave-

¹⁵³ Kemendy itt megszakította visszaemlékezését, és – mintegy magyarázatul – vázlatos áttekintést adott a keleti harctéren 1942 nyarán lezajlott hadműveletekről a Horváth Miklós által szerkesztett dokumentumkötet bevezetése alapján.

¹⁵⁴ A szovjet Vörös Hadsereg 76,2 mm-es hadosztályi ágyúját és az 57 mm-es páncéltörő ágyúját nevezték el a magyar honvédek találóan „csim-bum” vagy raccs-bumm” ágyúknak.

tők pusztító tüze érte. Ennek a visszavonulásnak lépcsőzetes véghezvitele, örökös tűzzel tartva a támadókat, a lehető legtökéletesebb kihasználása volt a terep adta lehetőségeknek, és macska-egér harcot játszottak. [...] A tüzéségünk semmire sem volt való? Bizony, csak örökös állásváltztatásban volt, soha nem tüzelőállásban. Miért? Mert a 15 cm-es tarackok oly nehezek voltak a hatos fogatoknak, hogy a füves, út nélküli terepen alig tudták a lövegeket vonszolni, nemhogy gyors állásváltztatással tüzelőállásba tudtak volna vágózni, hogy együttműködésüket biztosítsák. Szánalommal néztem a hozzánk beosztott kanizsai Szodfridt üteg¹⁵⁵ kínlódását a terepen, pedig olyan lovaik voltak, melyek duzzadtak az erőtől, de mégsem bírták a lövegeket a gyalogos sebességével sem vontatni, és szakadt róluk a hab így is.

Az elől harcoló gyalogosok magukra hagyatva szidták a tüzérek az elmaradt támogatás miatt, a tüzérek káromkodtak a kényszerű tehetetlenségük miatt. Itt látszott mindenki részére, milyen korszerűtlen a mi hadseregünk, és ennek milyen óriási árát kell fizetnünk emberéletekben.

Az egész tüzérosztályból egyetlen üteg tudott támogatást adni. Vitéz Rhédey László [tartalékos] főhadnagy¹⁵⁶ ütege. Hogyan? 10,5 cm-es lövegei voltak.¹⁵⁷ Könnyűek, mozgékonyak. Mindig ott tudtak lenni, ahol a bakát támogatni kellett. Ő lett már a második napon a bakák Laci bácsija. Laci bácsi nagyon rugalmasan vezette az üteg tüzét. Nem körülményeskedett a műszerekkel, hanem – még az első világháborús tapasztalatai alapján – ujjával mérte a vonásokat és adta meg az elemeket szeretett lövegei számára. Mert szerette őket! Most visszaemlékszem a kiszállítás alatti eszmecserére a tisztí vagonban, amikor a tüzértiszt társai, milyen lekicsinylően emlegették Laci bácsi – szerintük – ódivatú módszereit! Ez a lelkiismeretes tartalékos tüzértiszt aggódott minden magyar életért, és a legtöbb segítséget ő adta a gyalogosoknak. Itt kell elmondanom azt az élményt, mely minden szónál beszédesebben értékeli Laci bácsi együttműködését a csapattal.

Egyik napon a terepről, hogy az irányt tartani tudjuk, egy földútra tértünk. Rendeződés volt ez. Már az úton állt egy üteg. Én előremenve hamarabb láttam,

¹⁵⁵ SZODFRIDT IMRE (Győr, 1903. november 21. – n. a.) tüzérszázados 9/4. ütegről emlékezett meg a szerző, melybe 4 darab 14 M. 10 cm-es könnyű tarack tartozott. Ütegarancsnoka 1942. április 28-án vonult el a keleti hadművelleti területre, s hadiszolgálata közel egy évig tartott. 1943. október 1. és 1944. október 1. között a hátszágban, illetve a hadművelleti területen a 18. könnyű tüzérszázad, ezt követően 1945. május 1-jéig Székesfehérvárott, illetve Karintiában a 11. tüzer újonckiképző osztály parancsnoki teendőit látta el. HIM KI Szodfridt Imre 45438. sz. ti. ogy.

¹⁵⁶ RHÉDEY LÁSZLÓ, vitéz nemes kisédei (Büdszentmihály, 1896. november 2. – n. a.) tartalékos főhadnagy, 1943. január 1-jétől tartalékos százados. 1942. április 30-án mint a III. hadtest hadtestközvetlen 1. huszárutegének parancsnoka vonult el a keleti hadszíntérre. Június 30-án Gnyilójénél bal combján szilánksérülést szenvedett. Június 28-ai fegyvertényéért a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje hadiszalagon a kardokkal kitüntetésben részesült. HL KJ 167/a.; HL HM 22. v. oszt. 627900/1942.

¹⁵⁷ Téves állítás. A III. hadtest hadtestközvetlen 1. huszáruteg 4 darab 8 cm-es 5/8 M. könnyű tábori ágyúval rendelkezett.

mint a századok beértek, hogy a 10,5-es üteg¹⁵⁸ mindegyik homlokpáncéljára név volt festve: Álmos, Árpád, Előd, Töhötöm. Laci bácsi, a Balaton parti erdőmérnök, felkötött karral állt az üteg közepén. Amint a századok egymás után elvonultak az álló üteg mellett, olyan történt, amire nem hiszem, hogy valaha is sor került bárhol. Legalábbis a keleti fronton biztos nem: Mindennemű tiszti kezdeményezés nélkül, ahogy meglátták a bakák, és felismerték ezt az üteget, elvonulásuk alatt lelkesen kiáltották:

– Éljen a Laci bácsi! Éljen a mi ütegünk!

– Számíthattok ránk mindig – kiáltotta vissza Laci bácsi. Látszott, őt is meglepte ez az őszinte elismerés-nyilvánítás és köszönet. Én se tudom sohasem elfelejteni.

[...]

Gnyiloje, a Pokol¹⁵⁹ volt álláspontunk, ahonnan a zászlóalj után indultunk, hogy összeköttetésünk meglegyen, és szolgálatára legyünk, ha szükséges. Átjutva a következő terepszakaszcra, egy sík tarló közepén lévő kettős fasor védelmében helyezkedtünk el. Rögtön felfedezett bennünket a szemben lévő domb jobb sarkán lévő csim-bum, és löni kezdett. Hamar rájöttünk, hogy nem tud bennünk kárt tenni, mert bármennyire is igyekezett az irányzékon javítani, vagy a fasortól jobbra, vagy balra csapódott be lövedéke, de a jó szög miatt a fasorba nem tudott belőni. Mind többen lettünk. Rengeteg ló, jármű, Botond, emberek nyüzsögtek ezen a homokos, szűk területen. A szemben lévő oldalban fekvő zászlóaljunk Sztálin-orgona tüzet kapott. Aggódva néztük, hogy fekszik ez a sűrű tűz a századokon, de nem tett kárt. Érdekes, hogy a becsapódó rakéta lövedék annyira a föld felszínén szórta szét repeszdarabjait, hogyha az ember csak egy barázdában feküdt, már felette süvítettek el. Tehát kifejezetten élő célok ellen való volt, és ha valaki kihasználta a terep egyenetlenségeit, már nagyrészt védve volt.

Átlendült a zászlóalj a dombon, és egyre-másra jöttek vissza lőszerért a málhásállatokat vezető románok. Amikor felvételezték, nem láttam, hogy átlépték volna a dombélt. Majd arra lettem figyelmes, hogy mások pedig nem mennek a zászlóalj után, hanem ebben a forgatagban tekeregnek, húzzák-vonják a lovat, csak éppen nem indulnak a fölrakott lőszerrel. Hiába a lőszertisztesek cáromkodása, fenyegetése, esetenkénti durvasága. Nem mennek át a tarlón a zászlóalj után. Félnék. Személyes példamutatáshoz folyamodtam.

A zalavári Vörös Lajos őrzetöt magam mellé vettem, és szépen átsétáltunk nyugodtan a tarlón. A domb aljában bokros, fás rész fedte az oroszok elhagyott bunkerjeit. Citromsárga orosz halottak feküdtek körülötte, és a bunker lőréséből is kilógott egy halott. De nemcsak ezeket találtuk. A bokrokhoz kötözve álltak a megrakott lőszeres lovak, ember sehol. Kiabálásunkra a bunkerokból húzódtak

¹⁵⁸ Pontosabban 8 cm-es üteg.

¹⁵⁹ Lásd a 150. sz. jegyzetet!

elő hős románjaink. Rettenetesen féltek a halottól, de még jobban az élőkötől, mert a lőrésből kilógó hulla mellett másztak be a bunkerba. Nagyon hatásosan indítottuk őket újtjukra. De ugyanitt találtunk egy fekete és egy szürke hátslovat. Gazdájuk nem volt, de a két ló már régóta állt, várva gazdáját. Jellegzetes állásban voltak, ami azt mutatta, hogy hosszú ideje unatkoznak és éhesek: nyakukat egymás nyakán áttéve, fogukkal vakargatták egymást. Mivel gazdájukat úgys hiába várták, elvezettük őket a vonathoz.

– Látták, mi átmentünk és minden baj nélkül vissza is jöttünk, nem veszélyes az átkelés, most azonnal induljanak, ha jót akarnak! – kiabáltam rá a lövezetőkre. Jónak is látták, hogy eltűnjenek előlem, mert igen mérgesen villogott a szemem.

Ezen a nehézségen átesve, arra lesz valaki figyelmes, hogy néha egy-egy puskalövés hallatszik, de nem előlről, hanem hátulról, a mögöttünk lévő bunker irányából. Kétségtelen. No, erre az árkászok, föl a tetejére és egy kézigránátot be a lőrésen. Több lövés nem esett. Ellenben ijedt hang kiált föl:

– Idenézzetek, mi van itt?! Mindenki odarohan. Majdnem eláll a lélegzetünk: amilyen széles a faszor, három sorba lerakott orosz, fadobozba rakott úgysvezett koporsó-akna látszik ki a homokból. A fölötte történt nyüzsgés lesodorta róluk a földet, és Isten különös csodája, hogy nem robbant. Amit a csim-bum nem tudott elérni, ez a rengeteg akna elvégezte volna.

Kalmár József egészségügyivel volt egy kezdeti megállapodásom: ha sármelléki, vagy egyéb környékbéli sebesült van, bármilyen messze vagyok, feltartott kezével jelezze nekem, látni akarom őket. Most nem messze állt meg egy kocsi, és arról sebesültet emeltek le, és Kalmár jelzett. Gyorsan odamegyek, és a sármelléki Pusztai Feri¹⁶⁰ látom a hordágyban fehéren a nagy vérvesztéstől, hiszen ahogy behorpadt alatta a vászon, szinte tele volt vérrel.

Fiatal, korengedélyes szakaszvezető volt. Gránátvetős rajparancsnok. Egy ellenálló bunkert akart megrohamozni, de románjai fekvé maradtak, amikor ő egyedül felugrott, és kézigránáttól telibe találva, igen súlyos altesti sérülést kapott. Kérdeztem halkán Viczián doktort: Milyen súlyos a sebesülése?

– Nem muszáj neki okvetlen meghalni – felelte.

Amikor a gépkocsira fel segítetttem tenni, vigasztaltam Ferit:

– Mondja a doktor úr, meg fogsz gyógyulni Feri.

– Tudom, hogy meggyógyulok, és a Donnál újra ott leszek!

Csodáltam ennek a fiatal, de igazi katonának a lelki nagyságát. Megemlítem, hogy a Donnál újra ott volt, de ezen nagyon megdöbbsentem. Akkor mondta egy barátja, hogy azt hallotta, a Feri meghalt a kórházban. Hát tényleg megjelent a

¹⁶⁰ PUSZTAI FERENC (Sármellék, 1921. május 26. Balázs Eleonóra) tizedes, címzetes szakaszvezető. 1942. június 28-án Linkovonál a bal combján szilánksérülést szenvedett. 1964-ben halt meg Sármelléken. HL HM 22. v. oszt. 633369/1942.

Donnál. Később megtudtuk, hogy valótlán a hír. A Feri gyógyultan hazakerült, és 1964-ben halt meg odahaza.

A sok jövés-menésben törte a sarkantyú a bokámat, azért lecsatoltam, és ahogy Ferivel beszélgettem, mellém tettem a földre. Aztán hirtelen indulnunk kellett, és elfelejtettem. El is vészett. Ezt a jelentéktelen eseményt csak azért említem, mert már ekkor szárnyra kapott az a hír, hogy elérve a Dont, minket hazavisznek. Bármennyire is alaptalannak találtam, mégiscsak hatalmába ejtett engem is, mert Csete törzsőrmesterrel megbeszéltem, csináljanak egy pár szép sarkantyút. Igaz, nem mondtam neki, hogy a hazamenetelre, de belül valóban ez volt az indító ok, bevallom.

Zsongtak bennem az elmúlt napok eseményei, amikor a zászlóaljra felzárkózva Tyim előtt álltunk meg késő délután. Csak jelképes ez a meghatározás, mert tőlünk még nem volt látható, és egy leküzdhetetlennek látszó harckocsi-árok is előttünk volt, nemkülönben a város. Ez az egész nyári hadművelet erről a városról kapta a nevét: a tyimi áttörés. Emlékezetes marad az utókor számára is. Támadáshoz gyülekezett a hadosztály. Mi az erdő szegélyén helyezkedtünk el a zászlóalj mögött. Este orosz részről felderítő repülőtevékenység volt tapasztalható. Már mindenki óvakodott a gyufa és egyéb tűz fényeitől, nehogy újra megbombázzon bennünket, mint Galicsiben. Tudatában voltunk annak is, hogy holnap megint nehéz, talán az eddigi legnehezebb napunk lesz. Sokáig fenn voltunk, és én is az embereket, lovakat ellenőriztem, amikor a sötétben alezredes úr állt mellém. Érdeklődött a vonat állapota és az eddig történt eseményekről. Elmondtam többek között a Gnyilojében történt drámánkat. Meghagyta, hogy amint megállapodunk, terjesszem fel Hegedűst kitüntetésre. Emlékezetes beszélgetése ma is pontosan cseng a fülemben:

- A németek részéről történt elégtelen felderítés miatt nagyon nagyok a veszteségeink. El lehetett volna kerülni. A mi korszerűtlen felszereltségünkkel nem lett volna szabad ilyen remek harcmódot folytató ellenséggel harcolnunk. Itt hiába van a vitézség, nem azon múlik a siker. Alulmaradtunk, és a legdrágább életekkel kellett megfizetnünk technikai elmaradottságunkat. Hacsak néhány páncélcocsink is lett volna, felülkerekedhetünk a visszavonuló ellenségen! Sajnos, csak megállapíthatjuk ezeket, de változtatni nem tudunk.

- Látva a nagy tiszti kiesést, szinte lelkiismeret furdalásom van, amiért a tartalékos tisztiiskolán a hadapródokat, elégtelen felkészültségük miatt is megbuktattam. Mégiscsak többet lehetne várni most egy elégséges eredményű zászlóستól, mint egy továbbszolgáló őrmestertől, akit kénytelen voltam szakaszparancsnoknak tenni, mert nincs tiszt...

- Neked is tartozom egy válasszal. Emlékezz, mielőtt elindultunk, azt ígértem, majd később megmagyarázom annak a napnak történetét, amelyen ötször változott a beosztásod, amíg hozzám feljöttél. Most alkalmasnak találom már az

időt, hogy erre visszatérjek. Most már tapasztalatból mondhatom, hogy jól választottam, mikor végre kimondtam, hogy te jössz velem.

Mikor a zászlóaljparancsnokságot átvettem, mint anya-zászlóalj parancsnoka, igyekeztem élni azzal a jogommal, hogy először én válogatok az állományból. Minden beosztásra a legmegfelelőbb embert kívántam állítani, hogy jó zászlóaljam legyen. Mivel én a legtöbb időmet Kaposvárott meg Székesfehérvárott szolgáltam, a tisztek közül keveset ismertem. Ezért mindenkit leinformáltam. Mikor rád került a sor, egyáltalán nem tudtam rólad egyebet, minthogy a karpaszományos iskolán rangelső voltál. Dukai törzsőrmester egyszerre hozzám hívott be, pedig te a 47/II. állományába tartoztál.

Ezért visszatettek oda. Mikor mégis visszavettelek, mert bíztam abban, hogy egy rangelső reményre jogosít, megjelent a laktanyában Dettay Béla alezredes úr, mint a 47/II. zászlóalj leendő parancsnoka. Megkérdeztem rólad a véleményét, mint aki a keszthelyi járás levante parancsnoka, kell, hogy ismerjen. Mondta, hogy nagyon jól ismer, nála szolgáltál 1940-ben. Véleményét ekkori tapasztalataira alapozza: egy renitens, veszedelmes ember, akire társai nagyon hallgattak. Erre én gondoltam, dehogy kell nekem ilyen ember, még vele is vesződjek, lesz amúgy is elég gondom. Vissza a 47-hez. Feltűnt a segédtisztnek, Richl Tibornak, mennyi változás van a személyedet illetően, megkérdezte, mi az oka. Elmondtam neki az eddigieket. Akkor ő határozottan kiállt melletted, mint évfolyamtársad az iskolákon, és meggyőzött. Amikor hívattalak, megmásíthatatlan volt az akaratom. Hallottam egyet s mást a [z 1] 1940-ben történetekről, de most csak az érdekesség kedvéért kérlek, meséld el.

- Hát erre egyáltalán nem gondoltam. Kíméletlen és igazságtalan volt Dettay alezredes úr velem és a többi karpaszományos őrmesterrel szemben. Nekünk 1940. január 1-jén esedékes volt a zászlósi rang, de nem neveztek ki bennünket, hogy a mozgósított országnak kisebb legyen ezzel is a kiadása. Szakaszparancsnokok lettünk valamennyien – a mi századunknál hárman voltunk – és tisztí beosztásunk volt 2 pengőért, 10 naponként! Annyit kaptunk, mint a legényünk. Az összes közül csak nekem volt állásom! A többieket a szülei pénzelték, már ahogy tudták!

Annak ellenére, hogy Dettay alezredes úrnak én a tudomására hoztam, mert „K” tiszt is voltam, és ez feladatom is volt, nem vette tudomásul, és arra kapacitált bennünket, hogy a tisztí étkezdén étkezzünk. A legénységi étkezés, ami kötelező is volt mindenki részére, olyan kiváló volt, hogy olyat baka még soha nem evett. A tisztí étkezdén pedig egy összeget mindenkinek kellett fizetnie, amit a többiek nem bírtak. Tovább erőltette a dolgot, és elérte a tiszteknél, hogy ők fizetik a mi részünket. Ez már megalázó volt, mert nem minden ember egyforma, és volt olyan, aki ezt többször, méltatlankodva fel is emlegette.

Debrecentől Csökmőig ment ez a kínos dolog. Itt a nagyvendéglő három, egymásba nyíló szobájában terítették a tisztéknek egyik délben. Mi természetesen az asztal végén helyezkedtünk el egy csomóban. Ahogy a tiszti legények behozták a levest, és sorra kínálták az asztalnál ülőket rendfokozat szerint, én pont odaláttam, hogy az egyik főhadnagy nem ette meg a kimert levest, hanem amikor a legény a háta mögött felénk tartott a tállal, odaintette és beleöntötte a maradék levest a tálba, a legény pedig hozta hozzánk, hogy minket kínáljon. Ez már sok volt.

Mondtam a fiúknak, mit láttam. Erre én felálltam, velem együtt az összes karpaszományos őrmester, és kimentünk a teremből. Ezután többé nem is mentünk a tiszti étkezdébe. Ezért voltam én renitens, és ebben hallgattak rám a kollégák. Ítélj meg alezredes úr a cselekedetünket.

– A magam tapasztalatai szerint ítélek meg mindenkit, és örülök, hogy téged választottalak. Feküdjünk le, mert holnap nehéz napunk lesz. Jó éjszakát!

Másnap, kora reggel mindenki fenn volt. Lovait tisztogatta, etette, itatta, vagy akinek ilyen dolga nem volt, borotválkozott, mosakodott. Az árkász raj pedig az alezredes úr parancsára egy óvóárkot ásott a számunkra. Én éppen az egyik felét, hogy lehúztam arcomnak a borotvával, amikor rettentő csörgés a fejünk felett. Olyan hang volt ez, mint mikor a jég rázúdul a ház tetejére, vagy az érett diót póznával leverik. El nem tudtuk képzelni hirtelen, mi lehet ez. Hullott a levél, a vékony faágak a fejünkre. Valaki felkiáltott: eltaláltak! Nem lehet más, csak kartács, mint hatásos lövedék az erdőben álló személyek, lovak ellen. Az egész háború alatt nem hallottam, hogy használták volna ezt a régi lövedéket. A kartács szóra az összes ember a fedezékbe ugrott. Egymás hegyén-hátán feküdtek. Amikor már fél méterrel magasabb volt az ember, mint a gödör széle, még mindig egymásra feküdtek.

Semmi különös nem történt, mindössze egy embernek a bakancsa sarkába állt bele egy szilánk, kissé megsebezve a lábát.

A támadás viszont megindult már ekkor Tyim birtokáért. Az első akadály a város előtt húzódó igen széles és mély harckocsi-árok volt. Harckocsik ugyan nem voltak, de a gyalogságnak át kellett ezen jutnia. Igen ám, de a harckocsi-árok felénk eső oldala állássá volt kiépítve, melyben az orosz gyalogság igen kemény ellenállást fejtett ki. A 9. [könnyű] hadosztály feladata volt Tyim elfoglalása. Az összefogott erő átsegítette a küzdőket a harckocsi-árkon, és megnyílt az út a városba.

Nem hiába tanította a harcászati szabályzat, hogy a helység harc a legnehezebb, és itt az összeköttetés és az együttműködés a legfontosabb; most beigazolódt. Csapataink a városba bejutva pont erre a két dologra nem ügyeltek. Igaz, ilyenben még nem is volt részük! A tűzértség nem kapott pontos helyközlést, így bizony megtörtént, hogy támogatásra szánt tüze éppen a sajátja hullott. Ekkor

végig a városon fellőtték a mieink a fehér rakétát annak jeléül: „Itt állunk; itt az első vonalunk!”

Ezt az orosz is látta, és azonnal ki is használta; előbb, mint a mieink. Iszonyatos aknavető tüzet zúdított, most már biztosan megjelölt vonalainkra. Mindenkít meglepett az a rugalmas harcmodor, ahogy azonnal alkalmazkodni tudott a helyzethez.

A helység harc és az elmondott körülmények sok áldozatot követeltek, de Tyim mégis a mienk lett. Mint már az előzőkben elmondtam, megerősített kulcsponthoz volt az oroszok részéről azzal a céllal, hogy az előretörést lefékezze, és elkerülje a bekerítést. A Weichs-Hadsereg csoportnak pedig legfőbb feladata volt Tyimnél megtörni az ellenség erejét. Meg is történt. Mivel magam nem vettem részt Tyim elfoglalásában, csak a résztvevők közlésére támaszkodhatom, nem akarok olyan tudósítást adni, mint pár nap múlva a magyar sajtóban ami megjelent. Egy „haditudósító”, aki nem is látta Tyimet, azt írta nagy hangon: „Tyim pályaudvarán egymás után robbantak az égő vagonok, melyekben az orosz csapatok lőszere várt elszállításra...!” Nevettünk rajta, mert Tyimnek nem is volt vasútállomása!

Ekkor egy remek elgondolást igyekezett vezetésünk megvalósítani. A visszavonuló ellenség üldözésén túlmenően, annak bekerítését és elfogását határozták el. Megalakították a Major ezredes¹⁶¹ parancsnoksága alatt a hasonló néven nevezett gyorscsoportot. A hadosztály tehergépkocsijaira ültetett gépkocsizó gyalogsággá előléptetett harcosokat, erős tűzfegyverekkel, sok lőszerezellel a visszavonulók oldalában, az úton előrelendítették. A felderítő repülőgépek állandóan jelentették az ellenség helyzetét, és nagy várakozással figyeltük az eredményt. A gyorscsoport megalakítása azonban sok időt elvett, ez alatt az ellenség kicsúszott. Ebben a háborúban a technikai színvonal döntötte el az akciók sikerét. Megint láttuk, gyorsan mozgó, gépesített egységek kisebb számban is jelentősebb harcértéket képviselnek, mint a magunk fajta, a katonáink által találóan elnevezett „cammogó hadosztályok”.

Tyim elfoglalása után a hátsóbb lépcsők a harckocsi akadálynál gyülekeztek. Micsoda tömegű lovas alakulat, tüzérek, vonatok! Ezen a borzalmas széles és mély árkon azonban nem volt híd. Csak néztünk, hogyan jutunk ezen át. Megkezdni óriási idővesztés. Nem lehet leszakadni a visszavonuló ellenségről. És jött

¹⁶¹ MAJOR OTTÓ (Zalaszentadorján, 1895. november 1. – n. a.) ezredes. 1942. május elejétől október 25-éig a 9. könnyű hadosztály 47. gyalogezredének parancsnokaként frontszolgálatot látott el. A III. hadtest gyorsalakulataiból (három önálló huszárszászad, a VI. és VIII. kerékpáros zászlóalj, egy légvédelmi gépágyús üteg, a német 611. páncélvasadosztály) szervezett úgynevezett Major csoporttal június 30-ától önálló feladatot látott. Csoportja azt a feladatot kapta, hogy a 7. könnyű hadosztály sávjából a hadtest támadása következtében keletkezett résen Tyimet déli irányból Manturovon át megkerülve Sztarij Oszkolig, majd onnan a Don folyó vonaláig törjön előre. HL HM AKVI 1295/1895.; Szabó Péter 2001. 95. p.

a találékonyság. Nagyon tetszett. Az utász szakasz kezdte szórni a földet az árok fenekére, mely gyorsan tellett. A forgalomirányítók indították a gyalogosokat ezen a frissen hányt töltésen keresztül. Minden láb taposta, az utászok pedig szórták a lábak alá a földet. Majd ahogy emelkedett a töltés, a könnyebb járműveket irányították az átkeléshez. Áthaladva szintén tömörítették. Közben mindig emelkedett, mert a lapátok állandóan dolgoztak. Közben a taposástól szilárdult is. A huszárok (a soproni 9-esek)¹⁶² már négyes sorokban keltek át. Minden lópata alá repült a föld, a lábak pedig döngölték a friss földet. Már mi is könnyedén be tudtunk hajtani az átjáróra és legutoljára a tüzérek is áthajtottak. Ügyes megoldás volt!

Tyim után délkeletnek fordultunk, Sztarij Oszkol irányába. Ellenség többé nem került elénk. Viszonylag nyugodtan haladtunk, bár Sztarij Oszkolt mielőbb el kellett érniünk a parancs értelmében. Egy újabb nehézség támadt. Az ok megint ugyanaz: üldöző harc, vagy mondjuk csak gyors előnyomulás tehergépkocsik nélkül. Most nem arra gondolok, hogy az embereket kellett volna szállítani – természetesen az lett volna a jó – hanem az élelmet.

Az utánunk jövő ellátó oszlopoknak csak annyi lehetőségük volt, hogy Kurszkból valahogy közelítsék az élelmezési anyagokat, de arra már nem tellett, hogy a mozgó csapatokhoz el is juttassák. A csapatnak magának kellett visszamennie érte egy napi járóföldre, de mire visszaindult eszközeivel, a zászlóalj már egy napi erőltetett menettel előbbre volt. Az még csak bírta ezt a szállítást, akinek tehergépkocsija volt és az használható állapotban maradt idáig. A mienk már az elinduláskor csődöt mondott. Ennek oka elsősorban az, hogy bevonultatott, csekély értékű tehergépkocsi volt, de az igazsághoz tartozik az is, hogy az összes gazdasági hivatalos ezen akart megtanulni gépkocsit vezetni. Így aztán semmi hasznát nem láttuk. Most meg egyenesen katasztrofális volt a hiánya. Lovas fogatokkal szó sem lehetett még csak megkísérelni sem a szállítás megoldását, hiszen nincs az a ló, amelyik naponta háromszoros útkilométert képes megtenni. Így nem maradt más hátra, mint koplalni, és a menetteljesítményt tartani. Ez a kettő viszont nagyon nehezen egyeztethető össze. De muszáj volt! Senkinek semmi tartaléka nem volt már. Emlékszem, a ládámban találtam egy ujjnyi nagyságú kis szalonnát, hát elhatároztam, hogy megeszem menetközben. Kocsira ültem és az előkészületeket megtettem. Amíg a bicskámat kerestem a zsebemben, magam mellé tettem a drága kincset az ülésládjára. A következő pillanatban az első kerék valami gödörbe zökkent, a szalonna leesett, és szomorúan láttam, hogy pontosan a kerék alá, mely a felismerhetetlenségig szétmázolta a melegben egyébként is megolvadt szalonnát. Most már nevetek rajta, ahogy írom, de akkor majdnem elsírtam magamat.

¹⁶² A 9. önálló huszárszázad.

Az Oszkol folyó völgye határozta meg az irányt, de mielőtt elértük volna a folyót, olyan szörnyű víztelen terepen kellett áthaladnunk, ahol majd elpusztult ember, ló a szomjúságtól. Márpedig a muraközi lovaknak, tudjuk, nagy a vízigényük. De hiába. És iszonyatos meleg. Olyan hihetetlen forróság, hogy a leeresztett ingujjon keresztül is felégett a karunk. Lovaink egymás után kaptak hőgutát. Ismét csak azt mondhatom, óriási szerencsénk volt Csete törzsőrmesterrel, aki egy-egy injekcióval lábra állította nélkülözhetetlen lovainkat. [...]

Dél elmúlt, mire előttünk folyt az Oszkol szép lassan, egész a partjáig tele. De a víz piszkos, hozta az összes elképzelhető háborús szennyet. Mégis meg kellett itatni lovainkat, bár őket is féltettük. Az emberek vízellátására előkerültek a víz-tisztító berendezések. Kis szivattyúval ellátott azbesztszűrős készülék. Igaz, hogy remek, tiszta vizet adott, de csak úgy csöpögött, mint a pálinkafőző. Egy embernek is tantaluszi kínokat kellett kiállnia, míg annyi tiszta víz gyűlt a pohárba, hogy egyet ihatott, nem egy század... Volt és mégsem! A nép aztán úgy segített magán, hogy behajolva a folyó fölé, a víz színét ellocsolva merített az aljából, mert az tisztább!?! Rossz volt nézni ezt a felelőtlen játékot a fertőzés veszélyével.

A szomjúságtól megszabadultunk, ki így, ki úgy; de most jött az éhség. Ez ellen nemigen volt megoldás. Emlékszem, itt éjszakáztunk, de igen sokáig nem tudtam elaludni az éhség miatt, pedig nagyon fáradt voltam, mások is így voltak.

Másnap hasonló, de mindig jobban érezhető nehézségekkel küszködve elértük Sztarij Oszkolt. Itt a németek átvették az üldözés szerepét, és a feladatunk a második lépcső feladata lett. Viszont az ütem továbbra is erős maradt, hogy mielőbb elérjük a Dont, és leváltsuk a Donig előretörő német erőket.

Itt az erdő szélére húzódva pihentünk, és egy nagyon érdekes kép ragadta meg a figyelmünket. Az erdő szélén magányosan álló épület előtt legalább harminc orosz harckocsi állt, mintha egy javítóműhely udvarára vontatták volna össze őket. Semmi külsérelmi nyom nem volt rajtuk. Mi ez? Sejtelmünk sem volt a valóságról.

A németek magyarázata a következőképpen hangzott. Repülő felderítés alapján tudták, hogy az oroszok nagy páncélos erőket vontak itt össze. Ennek elhárítására alkalmazták az oxigén elvonó lövedéket. A hatása döbbenetes volt: a harckocsiban lévő személyzet, az épületben pihenő emberek abban a helyzetben fulladtak meg, ahogy éppen voltak. A priccseken félkönyékre dülve beszélgettek, úgy maradtak. Semmi más nem látszott az embereken, mint az orrukából szivárgott a vér.¹⁶³

¹⁶³ A német 40 és 41 M. nehéz vetőkeretekből kilőtt 28 cm űrméretű rakétameghajtású lövedékek okozták ezt a jelenséget. Ezekből a vetőkeretekből egyszerre négy rakétát indíthattak. Egy német vetőtőosztály (Werfer-Abteilung) sorozatban kilőtt 480 lövedéke 30 másodpercen belül 24 tonna(!) robbanóanyagot juttatott célba. A robbanássorozat rendkívül erős lökeshullámot okozott, amelynek ereje a

Talán csak azért tűnt lassúbbnak a további előnyomulás, mert nem volt harctevékenység, egyébként a parancs értelmében igyekeztünk északkeletnek fordulva, az Oszkol völgyét elhagyva, a Don felé. Sűrűsödtek a terep és az út okozta gondjaink. Állandóan változott a homokos, kavicsos, emelkedő, ingoványos útszakasz. Csak négyes fogatolással tudtunk haladni. Igen nagy segítséget nyújtott a vontató kisafa ezen a vidéken, mely lovaink kimerültségét, a menetütem lelassulását akadályozta meg. Ennek ellenére óvatosan kellett haladnunk, mert ez a vidék olyan vízhiányos volt, hogy egy álló napig nem értünk kutat; inni, itatni nem tudtunk.

Estefelé öt lovassal előrementem, nagy távolságra az úton, hogy felderítsem, hol érünk először vízvételi lehetőséget. Amint hosszan leereszkedtünk a lejtőn, a völgy aljában településre akadtunk, és az út mentén, egymás mellett két gémeskút nyújtotta magasba gémjét. Tisztára magyar kép. Abban is egyezett az otthoni képpel, hogy délután lévén, a kút körül a település lakói a vízfordás közben beszélgettek. Nagy volt csodálkozásuk, mikor minket megláttak. Valószínű most láttak először magyarokat. Maradtak, amíg odaértünk. Megértettük magunkat (a románok elég jól tudtak beszélni velük). Egy lovast visszaküldtem a jelentéssel, mely tartalmazta, hogy milyen messze van a víz, és hogy a kocsisok előkészített vödörrel érkezzenek. Amint beértek bennünket, a lakosság húzta a vizet, a lovaknak két ember menet közben feladta az ivóvizet, és megállás nélkül, nehogy megfázzanak, végigittattuk az összes lovat. Így időt sem veszítettünk, és elkerültük a mohó ivással járó bajt is.

Estére kelve Szinije Lipjagi¹⁶⁴ nevű nagy helység előtt álltunk. Nagyon szép kép maradt emlékemben: Egyszerre láttam a helységbe bevonulni német páncélosokat, gyalogságot és a levegőben szálló repülőgépeket. Le is fényképeztem, de ez a kép valami oknál fogva nem került haza, elveszett az egész film.

Itt hosszabb pihenőt tartottunk, ami lehetőséget nyújtott levelek írására és elküldésére is. [...]¹⁶⁵

Az ellátás hiányossága nem szűnt meg, sőt fokozódott. Itt már olyan éhes voltam, hogy a földre fekve – hogy a föld nyomja a gyomromat –, igyekeztem elhallgattatni követelőzését.

célterületen szétépte az élőlények tüdejét és a véredényeit anélkül, hogy jelentősebb nyomot hagyott volna rajtuk. (Számvéber Norbert hadtörténész szíves tájékoztatása alapján.)

¹⁶⁴ Szinije Lipjagiban működött a III. hadtest két tábori kórháza. Az 1942. augusztusi kosztjenki hídfőharcok súlyos sebesültjeit itt ápolták. Ezen kívül ide települt december 15-éig a III. hadtest anyagi ellátó központja is.

¹⁶⁵ Kemendy 1942. július 6-ai tábori postai levelezőlapján írta a feleségének: „Mostanában nemigen volt időm írni, mert a búcsúnk napján egy igen nagy támadás volt; utána üldözés olyan fokban, hogy a muszka annyira elszaladt, hogy alig tudjuk elérni. A jó isten megőrzött minden bajtól, hála neki érte. Sok mindent tudnék róla mesélni, de majd hazaérkezésünk utánra hagyom.” (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 66. sz. melléklet.)

A következő napok egyikén faluban álltunk meg. Itt aztán kitört az emberekből az éhség okozta fegyelmetlenség. Szétmentek a faluban, és ki, amit tudott, szerzett. Bár tiltva volt a lakosságtól bármit is elvenni, a kanizsai tüzerek például egy növendék marhát húztak a konyhájuk felé, az oroszok siránkozásától kísértve, Jancsi pedig gázálcában, a felismerhetetlenségig feldagadt képpel közeledett a zsbongó tömegből, díszkíséretül a még mindig támadó méheket hozva közénk, mely köztünk és lovaink körében meglehetősen izgalmat teremtett. Csajkája csordultig lépes mézzel, melyet közénk tett le az út mellé. A finom méz hamarosan eloszlatta éhségünket. Helyzetkomikumnak beillő eset játszódott le: azt hiszem, a tüzerek tábori lelkésze volt, aki megállt mellettünk, és szerényen figyelmeztetett bennünket, hogy ezt nem volna szabad cselekednünk. Eddig a felismerésig mi is eljutottunk, de azért csak nyalogattuk az éhséget úzó mézet. Pár pillanat múlva közénk ült, és saját lelkiismeretével megbékélve, az ő ujjá is megjelent a csajkában, és dicséretet mondott a méz minőségére. Ja, ilyen az élet néha!

Tamás Gábor Bognár,¹⁶⁶ Jancsi tüzer bátyja keresett föl bennünket, és Jancsi hollétéről érdeklődött. Nevetve mutattuk be a szörnyen megdagadt képű, fel nem ismert öccsét.

Szemigyeszjatszkoje nevű nagy helység, talán város mellett haladtunk el, majd Kocsatovka, aztán Szkupolj és végcélunk előtti utolsó helységgént Hmelevij Lesz községek következtek. Ebben a községben, mikor áthaladtunk, megállnunk nem lett volna szabad, mert ezt a 47/II. zászlóaljnak utalták ki, hogy magát mindenki rendbe tegye, mielőtt elérjük a Dont. De mivel mi jöttünk az élen, a falu összes kútjából kihúztuk a vizet, és mikor Hunyadvárj őrnagyék beértek, csak sarat húztak ki a vödörrel. Parázs összeütközés lett emiatt a két zászlóalj között. Én megmondom őszintén, kárörömmel hallgattam az őrnagy úr méltatlankodását, aminek már semmi jelentőséget sem tulajdonítottam.

A mi végcél községünk Gremjacsje volt. Nevéről felismertem Solohov: „Új barázdát szánt az eke” című könyvének helységét.¹⁶⁷

Mielőtt odaérnénk viszontagságos, nehéz utunk után, valamit szeretnék, mint jellemzőt elmondani: Magyar legénységünk mindig híres volt arról a képességéről, hogy az idegen neveket azonnal remekül meg tudja magyarosítani. A fentebb említett helységnevek már ekkor megkapták „magyar nevüket”. Így:

Szinije Lipjagi	új magyar néven: Szinye Lipi Ági,
Szemigyeszjatszkoje	új magyar néven: Semmi de zacskó,
Kocsatovka	új magyar néven: Kacsatoka,
Szkupolj	új magyar néven: Kupoj,

¹⁶⁶ TAMÁS GÁBOR (Sármellék, 1913. szeptember 8., Belovári Katalin) honvéd, 9. tábori tüzérezred. 1942. július 20-án Ivanovkánál gyomorbetegségben betegedett meg. HIM KI Adatbázis.

¹⁶⁷ Solohov 1930-as évekbeli regényének helyszíne a Don partján fekvő Gremjacsij Log volt. Ugyanez a település szerepel Solohov másik, „Feltört ugar” című regényében is.

Hmelevij Lesz
Gremjacsje

új magyar nevén: Semmi se lesz,
új magyar nevén: Grimecs lett a bakák
szóhasználatában.

Kora délután volt, hogy az utolsó dombvonulaton átkeltünk, és annak hajlatában megérkeztünk Gremjacsjéba. A község mélyen lenyúlt a Donhoz annak egészen a partjáig. Nagy hely volt, de ez sem volt más, mint az eddig látott községek. Régi, azonos építészeti jellege volt. A zászlóalj a folyó partjára vonult, hevenyészett védelembe, mi pedig a tetőn, egy meggyesben helyezkedtünk el. A meggyes megjelölés csak sűrűn felburjánzott vadmeggy bokrokat jelent. A ház, melynek környékén letáboroztunk, kedves lett nekem. Az udvaron asztal, mellette sok időt megért vastag padlóból készült lóca, az asztal mellett egy csodálatosan szép öreg orosz házaspár, mintha Dosztojevszkij alakjai léptek volna ki egy könyvnek lapjáról. Csinos, fekete szemű menyecske hozta ki az öregeknek a tejes kását, a menyük. Fiuk katona volt természetesen. Megismerkedtünk, és a szép tájat, az első orosz ismerőseinket fényképen meg is örökítettük.¹⁶⁸ [...] Szemben a Don csillogó szalagja is látható. [...] A kép közepén, a Don felé húzódó völgy választja el a baloldalon levő Gremjacsjét a völgy jobb oldalán emelkedő terepen látható Rudkino nevű falutól. Akkor még nem is ismertem meg ezt a falunevet, nem-hogy sejthettem volna, milyen jelentős színhely lesz életemben...

Az innen írott beszámoló levelem keltezése a mai nap, 1942. július 11.¹⁶⁹ Tehát ezen a napon értük el a Dont. [...]

Levélírás közben megzavart egy bájos kislány, aki kerti, illetve a nálunk ismert erdei, csattanó eperrel kedveskedett. Arra a szíves fogadtatásra, mellyel a lakosság irányunkban megnyilatkozott, talán még mindig a Solohov regényében megrajzolt doni kozák mentalitás adhatna választ.

¹⁶⁸ Lásd a 29. sz. képet!

¹⁶⁹ Lásd Kemendy 1942. július 11-ei levelét, a Függelék 5. sz. dokumentumát! (HL Tgy. 4096. Kemen-dy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 70. sz. melléklet.)

V. Fél esztendő „a világ leghosszabb falujában”.
Sztaro Nyikolszkoje, 1942. VII. 12-étől 1943. I. 13-ig

Július 12-én a reggeli eligazításon alezredes úr úgy intézkedett, hogy a vonat csak a század-kocsikat hagyja Gremjacsjében, a többi járművel átköltözők a 4 km-re lévő Sztaro Nyikolszkojéba. Erre az intézkedésre azért volt szükség, mert a vonal közelsége miatt állandó tűzhatásnak lennénk kitéve, a veszteségek pótolhatatlannak, és az ellátás veszélybe kerül. Gremjacsjében csak az említett század-kocsik és a tüzekek lovai maradhattak. Már a délelőtti folyamán el is vonultunk nyugat felé. Ekkor még a Don túlsó partján egyetlen orosz sem volt, és menet közben láttuk, hogy érkeznek az átkeléshez szükséges pontonosok. Ezek Gremjacsjében megálltak. Arra lehetett következtetni, hogy a Donon való átkelés is lehetséges. Amint a falu mögött húzódó dombvonulaton átkeltünk, egy platón folytattuk utunkat, majd egy patak völgyébe ereszkedtünk le. Délnyugat felé látszott 4-5 km távolságban Ivanovka, tőle délkeletre Hmelevij Lesz, nyugatra pár km-re Sztaro Nyikolszkoje, északra Dmitrijevka, szintén 3-4 km-re. Messze észak felé Voronyeys körvonalai mutatkoztak halványan. Körülöttünk mindenütt érett gabonátblák; feltűnően sok rozs, elvétve láttunk búzát.

Az előttünk folydogáló sekélyvizű patak a Jemancia. Elég mély mederben, de nagy árterületet figyelhettünk meg. Híd nem volt, így a parton kellett lehajtva átgázolni a vízen. Amint a túlsó parton folytattuk utunkat a falu felé, az árterületen derékig érő dús fűvű rét terült el, kb. 8-10 hold nagyságban. Rögtön határoztam: a legsürgősebben lekaszáljuk, mert még Csáktornyan közölték velünk, hogy szálaskarmányra nem számíthatunk egész kinnlétünk alatt, nekünk kell azt biztosítanunk, de nemcsak a naponta szükségeset, hanem a télre is fel kell készülnünk, mert kinn maradunk. Ha netán mi mégis hazajönnénk, lovaink akkor is maradnak, nehogy az itt meglévő fertőző tenyészbénaságot hazahozzák.

A falu szegélyétől kb. 800 m-re, legközelebb a vonalhoz helyezkedtünk el a falu két házsora között húzódó széles völgyben, ahol hatalmas fűzfák alatt árnyékos táborhelyet találtunk. A szükséges házakat lefoglaltuk a rossz időkre számítva, de egyelőre nem szándékoztunk beköltözni, mert nagyon irtóztunk a házakban lévő tetűktől és a kiütéses tifusztól.

Az emberek sátrakat állítottak fel maguknak, a lovakat azonban istállókban helyeztük el azonnal. Nem itthoni mértékkel kell az istállókat elképzelni. Vesszőből fonott oldalú, szalmatetővel ellátott kasok voltak; nálunk inkább kukoricagörénak számíthattak volna. De csak ez volt. Azért mégis szépen rendbe hozattam, streich-fákat tettek a lovak közé, melyeket szalmával befontak. Minden ember ásott magának repülő elleni óvógödrt, és a tábor védelmét is előkészítettük.

Amikor az elhelyezkedés megtörtént, Kulics Jenő honvédet, aki zalagyömörői marhakupec, tehát nagyon szemfüles ember volt, és akinek híres betyár elődei voltak a Savanyó Jóska¹⁷⁰ bandájában, mint legalkalmasabbat, egy kocsival elküldtem beszerző körútra. Nem lopni, vagy rabolni, hanem utalványra vásárolni! Estére hozott is két perzsa birkát. Olyan kövérek voltak, hogy egyiknek a farkából 3 liter zsír sült ki. (Nyáron így készül fel ez a fajta a téli nélkülözésre.) Közben pedig kiadtam a parancsot, mindenki kalapálja meg a kaszáját. Erre az emberek mosolyogva ezt válaszolták:

- Zászlós úr, a kaszaüllőt meg a kalapácsot odahaza hagytuk az istállóablakban. (Ez annyit jelentett, hogy nem lehet.)

- Minden kocsinak van hátsó kereke, üljenek eléje, és a tengelyvégen, a steszlin ugyanúgy meg tudják kalapálni a kaszát. Kalapács meg akad, ha nem is olyan fáintos. Reggel kaszálunk!

Azonnal hozzákezdték 28 kasza élesítéséhez.

Reggel négy órára készen kellett lenni egy kondér citromsavas teának, melyet minden ember a kulacsában hoz ki a rétre, 5 kocsi kiviszi a két váltás, 56 embert. Szertics szakács 7 órára kihozza a reggelit, 10 órára a tízórait, 1 órára az ebédet. Délután 5 órára hazajövünk. Az ételmezés a két birkából készül.

Csodálatos látvány volt hajnalban, amint a 28 kaszás egy sorban vágta a gyönyörű füvet. Hanem hamarosan meglátszott, hogy ezek a munkához szokott emberek milyen gyengék az úton elmaradt ételmezés miatt. Igen sűrűn köszörültek. Ekkor az addig a kocsik hűvösében fekvő váltás vette át a kaszát, és így mégis szépen haladt a munka. Szertics pontosan megjelent egy orosz kocsival az úton fogott ruszki lóval, és nagy öröme a legénységnek, rég nem látott finom birka-pörköltet adagolt mindenkinek. Étvágy az aztán volt! Emlékszem, a bazsi Laczi István¹⁷¹ és Jenő¹⁷² annyit ettek, hogy betegek is lettek. A tízóraiból már nem is ettek. A jó koszt erőt adott, és estére kb. 2/3-át le is döntötték a területnek. Ekkor 12 embert kinn hagytam éjszakára a levágott fű őrzésére, hiszen láttuk, nem egyedül vagyunk a faluban, és könnyebb a készet felpakolni, mint kaszálni. Szükség is volt az elővigyázatosságra. Másnap befejeztük a kaszálást hasonló szervezéssel, és mivel igen nagy meleg volt, a következő napokban már forgatni kellett.

Gondjaink voltak még mindig az ételmezéssel, mert a [9.] ételmező oszlop nem érkezett még a faluba. Ezért a kaszálás befejeztével felderítő útra indultam a környékre: van-e valami ételmiszer a határban. Ekkor vettem szemügyre a falut.

¹⁷⁰ Savanyú (vagy Savanyó) Jóska (1841-1907), hírhedt bakonyi betyár.

¹⁷¹ LACZI ISTVÁN (Bazsi, 1915. október 16. Németh Anna) őrzetető, címzetes tizedes. Miután a Don menti védelmi harcokban comblovás érte, 1943. január 20-án nyoma veszett. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

¹⁷² LACZI JENŐ (Zalaerdőd, 1908. április 4. Cser Borbála) honvéd. 1942. november 24-én Gremjacsjénál májlovás következtében hősi halált halt. HL HM 22. v. oszt. 650499/1942.

Elhelyezkedési körletünkkel szemben egy kolhoz-istálló volt a domboldalon, és közvetlen környezetünkben 5 használható szélmalom a völgy két szélén húzódó emelkedőn. A falu két sor házzal húzódott a völgy szélén, a domboldal aljában. Nem is lehetett látni a végét. Ellenben, ahogy haladtunk az úton, egymástól nem nagyon messze, két templom állt. Öt-hat km után délnyugat felé út szaladt fel a dombra, majd széles háton vezetett Szkupoljba, illetve torkollott bele abba az útba, melyen pár nappal előbb a Donhoz igyekeztünk. Letértünk az útról egy óriási zöld színű tábla irányába, mely nem volt más – nagy örömünkre –, mint nagyon szép szemes cukorborsó. Most már megélünk, gondoltuk, de azért tovább mentünk a borsó mellett, amíg egy hatalmas káposzta táblára nem találtunk. Mivel még mindig a falu mellett haladtunk, már csak azért is tovább hajtott bennünket a kíváncsiság, hol van vége ennek a – talán a világ leghosszabb falujának? Én mindig azt hittem, hogy Sármedél két sor házból álló 5 km hosszú utcájánál hosszabb falu talán nincs is. De ez már többszöröse volt annak. A mezőn haladva általában belterjes kultúrákat láttunk. Később tudtuk meg, hogy ez a vidék már Voronyezs zöldövezetéhez tartozik, vagyis a város ellátásában jelentős szerepe van. Az első napon feltűnő nagy rozstermelésnek is megoldódott a titka: a rozs szolgáltatja a voronyezsi mógumigyár alapanyagát.

Talán a leghatalmasabb területeket a napraforgó foglalta el. Már érfélben volt. Ezt is jó tudni!

Akármilyen messze volt is a falu vége, csak odaértünk! Ott meg is kérdeztük, hány km hosszú ez a falu? Elhűltünk, mikor hallottuk: 18 km hosszú! Olyan, mintha Keszthelytől Zalaszentő Paperdőig hézagmentesen beépítették volna az út két oldalát!

Bizony jó időbe telt, amíg végigjöttünk ezen a hosszú főutcán.

Jó időre biztosítottuk az élelmezést ezekkel a felfedezésekkel. Másnap kora reggel aztán megkértük a velünk mindinkább barátkozó lakosságot, a nőket, hogy a borsószedésben és a szénaforgatásban, gyűjtésben legyenek segítségünkre. Ezért mi kosztoljuk őket. Annyi lett a szíves jelentkező, hogy azon a napon szedtek egy kocsira való borsót, és az összes renden lévő szénát megforgatták. Természetesen kocsikkal hordtuk őket a helyszínre. Gyönyörűen énekelve vonultak ki s be. Versengve, futva forgatták a rendek. Nagyon jó dolgozók voltak. [...] ¹⁷³ Nagyszerű viszony alakult ki köztünk és a lakosság között, és ez kölcsönös segítségnyújtásban mutatkozott meg. Ettől fogva mindig nálunk gyűlt össze a rengeteg jókedvű fiatal, és minden este dallal, tánccal, zenével töltötték az időt.

Sietni kellett a széna összegyűjtésével, mert nagy gond volt az őrzése, és az is, hogy esőmentesen tudjuk be is hordani. Ebben megint a lányokhoz fordultunk, akik aztán óriási kedvvel és nagy számban jöttek. Egy rövid nap alatt össze is

¹⁷³ Kemendy megjegyzése: „Az ebédosztásról készült a mellékelt fénykép.” Lásd a 30. sz. képet!

boglyázták az egész rétet. Reischl Rafi ezen a napon meglátogatott.¹⁷⁴ Ivanovkai szállásáról érkezett. Mikor hazaindult, elkísértem, és szép látványt nyújtott a sürgő-forgó sok lány, de a sűrűn álló boglyák is megmutatták, hogy áldott a sok kéz. Rafi azt kérdezte: miféle uradalom ez? A lányok után a rétet szakszerűen összegereblyéztük, méghozzá két lógereblyével. A két Nagy Ferenc végezte ezt egy-egy lóval. Az egyik szántói volt. [...]

[Lakásom] az 1555. házszámot viselte. A tulajdonosa Nyurka, egy tengerész-tiszt felesége, átköltözött a szomszédba a rokonokhoz. Ezeknek az udvarában települt a konyha. Két nagy lányuk volt, Naszti és Valea. Nyurkával volt 15 éves fia, Koltya. A másik szomszédba menekültek André és felesége, Pola három kis gyerekükkel, mert falujuk a vonalba esett. A háziak lánya volt Sura, egyik legjobb táncos.

Itthoni tapasztalataimat hasznosítottam, amikor arra törekedtem, hogy július 20-ra behordjuk a szénát, mert ezt a napot meg szokta keresni az eső. Így is lett. Hatalmas kazlakat raktunk, és megnyugvással állapítottuk meg, hogy máris sokat tettünk téli ellátásunk érdekében. Az eső már csak a munka végét késleltette, komolyabb bajt nem okozott. Gondjaink enyhítése érdekében a Dontól, a templomban és a vízimalomban tárolt búzából hozattam néhány kocsi tavalyi búzát, és mindegyik szélmalomba felöntöttem egy-egy zsákkal, egy katonát odaállítottam, és egy nap alatt lejárta a malom az egy zsák őrlését. Az így nyert örleményből az asszonyok kiszitálták a lisztet, és kenyeret sütöttek. Szívesen csinálták, mert nekik is jutott belőle, és ők is enyhítettek a család élelmezési gondjain.

A hosszú út és a feltűnő száraz időjárás miatt a lovakat teljesen át kellett patkolni. Volt a kovácsoknak dolguk. Dolgoztak is szívesen, azonban az ellátási elégtelenség miatt nem jutottunk kovácsszénhez, a mi tartalékunk pedig nagyon megcsappant. Megint öntevékenyen kellett cselekedni. Égetünk faszenet. Ehhez megfelelő cserfát találtunk a domb tetején. Hazahordtunk, amennyit csak tudtunk. Gyerekkoromra visszaemlékezve, felidéztem, hogyan végezték a szántói kovácsok a boksák összerakását, leföldelését, égetését, és ezen recept szerint négy hatalmas boksa küldte az ég felé fehér füstjét. A mellékelt kép a fahordást és kovácsaink tábori munkáját idézi. [...]¹⁷⁵

Egyébként akárcsak otthon, itt is a kovácsműhely volt a katonák kedvenc beszelgető helye. Ehhez járult egyrészt, hogy Tóth Lajos nagyon jó kedélyű, jó munkásember volt, másrészt itt találkozhattak a zászlóaljbeli barátaikkal a kocsisok, mert nekik is végezték a patkolást, a kocsi-javításokat. Egy ilyen vasárnap i idill

¹⁷⁴ Kemendy megjegyzése: „Rafi látogatásáról is készült fénykép, csatolom. Az én lakásom előtt vagyunk. Ez a ház az 1555. házszámot viselte.” Lásd a 31. sz. képet!

¹⁷⁵ Lásd a 32-33. sz. képeket! A 32. sz. képen Kemendytől jobbra látható BAKOS FLÓRIÁN (Káptalanfa, 1910. május 2. Gelencsér Mária) honvéd hadiszolgálatá előtt Vindornyalakon lakott. 1943. január 25-én Parnicsnijnál nyoma veszett. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

közben – magam is ott voltam – megáll köztünk egy kis alacsony, vékonydongájú orosz férfi, tőlünk idősebb, a szörnyű hőség ellenére birkabőr bundában. Mikor az emberek észreveszik a szokatlan öltözéket, valamelyik megszólal, persze magyarul:

– Hát, te ruszki, nem fázol?

– Tudja rosseb – válaszolt ő magyarul, még hozzá tökéletes zalai tájszólással, akárcsak mi.

Megmondanom sem kell, mekkora elképedés lett erre, mindenki figyelme felé fordult, és kezdődött a faggatás:

– Magyar vagy? Hol tanultál ilyen jól magyarul? Stb.

Stefánnak hívták, természetesen ettől a perctől kezdve Ruszki Pistaként lett elkönyvelve.

– Hová lett a nyári viseleted – kérdezték tovább, mert embereinknek ez volt a legfeltűnőbb, hogy téli öltözékben parádézott új barátunk. Mert tényleg az lett.

– Elvitte Sztálin, a rosseb egye meg! – volt a válasza. Majd rátért annak megmagyarázására, honnan tud magyarul. Szüksége is volt az őszinteségére, mert könnyen kém hírébe került volna, és az sok súlyos következménnyel járhatott volna.

– Az I. világháború alatt magyar hadifogságba került, és kiadták dolgozni, mint társait. Ő Zala megyébe, Csömödér-Pákára került Horváth János, jómódú gazdához, és ott volt 4,5 évig!

Az akkori körülményekre csodálatos pontossággal emlékezett:

– A gazdának, Horváth Jánosnak 3 fia volt. Nevüket is tudta, de azt is elárulta, hogy a legkisebb volt a kedvence, a Vince.

– Szép gazdasága volt. Egy pár ló, egy pár ökör, 5 tehén és megfelelő számú növendék. Reggel 4 órakor keltünk, kezdtük az etetést és a pucolást, trágyázást, és két vetet után (így!), az itatás előtt bementünk, mert akkor volt a „kisreggeli”. Ez abból állt, hogy a gazda pálinkát adott és kenyeret haraptunk rá. Olyan tökéletesen idézte ezeket a szokásos szertartásokat, hogy azt hittük, otthon vagyunk.

– A kisreggeli után itattunk, majd újra adtunk egy vetetet, és akkor a gazda felesége kijött fejni, mi meg rendbetettük az istállót. Ezután mosakodtunk, majd reggeliztünk. Jó koszt volt, és én a gazdáékkal étkeztem, mint aki a családhoz tartozik. Ezután mentünk a kinti munkára.

– Nincs-e valaki abból a faluból? – kérdezte. Sajnos nem volt, aki tudott volna Horváthékról újabbat mondani.

Pista nagyon a szívünkhöz nőtt. Azonnal kivetköztettük téli ruhájából, felöltöztettük, egy ruszki lovat is adtunk neki, melyet nem akart elfogadni, érthető okokból, és nem is volt hozzá szerencséje, mert a németek pár nap múlva elvitték tőle. Pista sajnálta is, megnyugvással is eltöltötte. Elláttuk sóval, liszttel, gyufával, dohányáruval, egyszóval minden szükségessel, amiket általában nélkülöztek.

Nekünk nagyszerű segítségünk lett, amit szívesen is megtett, mert semmi olyat nem kívántunk tőle, ami az oroszok ellenszenvét kiválthatta volna.

Pista segítségével találtunk a faluban egy kötélverőt, felszerelése is volt. Vállalta, hogy minta után feldolgozza az útközben szerzett, egy kocsira való gabonakötöző zsineget istrángnak, kötőféknek. Búzával, sóval, cigarettával fizettünk az értékes munkáért. A legjobban fogyó anyagból jelentős készlettel rendelkezünk ennek folytán.

A falu életében jelentős szakaszhoz jutottak a mezőgazdasági munkák. Az aratás ideje régen itt volt már, de a munka csak állt. Nem volt üzemanyag a gépek részére. A gépállomásokon álltak a betakarító gépek, kombájnok, meg az üzemanyag tartályok, csak éppen az üzemanyag hiányzott. A hadsereg sem rendelkezett a saját részére korlátlan készletekkel, segíteni nem tudott. Pedig a németek komolyan számításba vették a saját részükre az itt várható termést. A megszállt területeket úgynevezett „Mezőgazdasági kerületek”-re osztották be (németül Kreislandwirtschaft-okra).¹⁷⁶ Ennek a területnek két német tisztjét láttuk mind gyakrabban megjelenni a faluban; nemes, szép lovakon járták be a határt, és mind többet tárgyaltak az oroszok vezetőivel, a sztarosztákkal. Ennek eredményeképpen hamarosan megkezdtek az aratást. Nem volt könnyű, hiszen kaszabíró férfi alig-alig volt a faluban. Előkerültek a lövontatású kévekötő aratógépek, melyek elé 2-3 lovat fogtak, de a lakosság teljes mérvű kézimunkájára is szükség volt. Léptetővel mérték ki a sztaroszták a learatandó területet a családok részére. Akkoriban az oroszoknak azt mondták, hogy maguknak aratnak és csépelnek majd, így a nagy szorgalom érthetővé vált. De egyébként is az volt rájuk jellemző, hogy jókedvű, dolgozós nép. A hullámzó gabonaföldek hamarosan kepékbe igazodtak, és szép termés mutatkozott. A rozsnak arasznyi hosszú kalásza volt; gyűjtöttem is belőle egy keveset itthoni továbbtermelésre, mert fagymentes is volt.

Mivel cséplőgépek sem voltak, maradt, mint egyedüli mód, az ősi, kézcsep-pel való cséplés. Hatalmas csoportokban álltak körül a nagy területre leterített kéveket, és a rájuk jellemző muzikalitás megcsodálható ütemes munkát adott. Kevés számú hajtó, szelelőrosta állt csak rendelkezésre, de ez nem akadályozta az eredményes munkát. Egy-egy rostalapot két leány a szélén fogva jobbra-balra húzogatótt a levegőben, és ezzel a mozgással a gép munkáját utánozva, mégis csak tisztították a kicséplést magot.

¹⁷⁶ Pontosabban Kreislandwirt-ekre. A német gazdasági szervezet szervei – ahogy a teljes megszállt ukrán és orosz területen – a 2. hadsereg hadműveleti területén is kiépültek. Nagyobb ipari üzemek hiányában – a német élelmezésen levő magyar csapatok ellátását is szolgáló – mezőgazdasági termelésre és kiaknázására rendezkedtek be. Megszervezték a tűzifa-kitermelést, a szénakaszálást, majd az aratást, a malmok üzembe helyezésével a csapatok lisztszükségletét, a tejüzemek létesítésével pedig a vajszükségletét igyekeztek részben a helyszínen kielégíteni. Megpróbálták hosszabb időszakra biztosítani a vágóállat-szükségletet is. Szabó Péter 2001. 179. p.

Egy másik, talán a legősbibb módot is sikerült megfigyelnem, amelyet alkalmaztak. A sok szélmalom jelenléte elárulta, hogy ebben a völgyben szinte állandó széljárás volt. Ezt használták ki, amikor lapáttal magasra dobták a polyvás magot, és a szél elvitte a pelyvaszemeket, a nehezebb szem pedig egy csomóba lehullott. Elárulom, hogy egy fogalom itt vált előttem tisztázottá: az iskolában – azt hiszem, egy mese keretében – említést nyert a *szórt búza*. Őszintén elismerem, hogy nem tudtam helyesen megmagyarázni a gyerekeknek. Ezt a cséplést és gabonatisztítást látva lettem én is tisztában ennek a szónak jelentésével. Tehát feldobott és a szél által tisztított búzát jelent.

A lakosság szorgalmas munkája nyomán egyre nőttek a tisztított gabonahalmok. Mikor azon a táblán, mely a falu északi szegélyén feküdt, végeztek a csépléssel, megjelentek a német teherautók, és az utolsó szemig felrakatták a gabonát, a népnek nem hagytak. Ennek két következményét figyelhettük meg: nem csépeltek többet közösen, és mindenki igyekezett hazavinni, és ott lopva elcsépelni, hogy a családnak biztosítsa a betevő falatot. [...] emiatt én lettem a legtöbbet zaklatott személy Sztaro Nyikolszkoje községben.

Úgy látszott, hogy ezzel az előidézett keserű csalódással függött össze egy másik jelenség, melyet eddig nem tapasztaltam: az apró gyerekek, amint megláták a lovas német tiszteket, vagy a faluba vetődött más német katonákat, szavalókórusban zengték feléjük a következő mondókát: (fonetikusan írom le):

„Jajca, kuri, malakó...

Nyemci! Moszkva dalikó!”

Az első sorral a németeket gúnyolták ki, amiért minden házban, ahova benyitottak, „tojást, csirkét, tejet” követeltek.

A másik sora a mondókának, a németeknek azt a hiábavaló törekvését emlegeti, hogy Moszkvát akarták elérni, és ez nemcsak nem sikerült az előző évben, hanem biztosan tudják az oroszok, hogy sosem fog sikerülni. A szöveg szerint: „Németek! Nektek Moszkva messze van!” Elérhetetlen távol... Igazuk is lett... A lakossághoz való viszonyunkat mutatja az is, hogy nekünk nem kiabálták ezt a népi terméket.

Az eltelt egy hét, tíz nap alatt beérkeztek a hátsóbb lépcsők, így a hadosztály ellátó oszlopai – központi helyként – ezt a falut kapták letelepülésre. Egész szép számmal lettünk. A falu északi szegélyén települt a lőszeroszlop, az egészségügyi oszlop, a III. fogatolt vonatosztálynak a 9. könnyű hadosztályt kiszolgáló 9/1., 9/2., 9/3., 9/4. kocsioszlopa, megerősítve a nagy távolságokról történő szállítások miatt a hadtest III/1., III/2., III/3. kocsioszloppal.¹⁷⁷ Ezeknek mozgás köz-

¹⁷⁷ 1942 júliusától a 2. hadsereg összes alakulatának ellátása (lőszer, élelmiszer, felszerelési cikkek) több hétig egyetlen anyagi támponton, Sztarij Oszkol városán nyugodott. A gépjárműveken történő szállítást nagymértékben nehezítette, hogy a hadsereg egész sávjában egy kiépített út sem állt rendelkezésre. A III. hadtest részére mindvégig Sztarij Oszkol volt a vasúti végállomás. Innen az első álló-

beni és elszállásolásban történő biztosítását szolgálta egy szervezés szerinti kocsiszó géppuskás század. Ezeken kívül itt helyezkedett el a községparancsnokság.

A falu déli házsorában kapott helyet a 9. élelmező oszlop (Élmo), a 9. sütőoszlop és a 9. vágóoszlop. (A húst biztosította és adta ki az alakulatoknak.)

A [9.] élelmező oszloppal együtt települt, mint annak egy része, a hadosztály kázinó.

Ez a rengeteg ellátó oszlop mind fogatolt volt. Hiába, „cammogó hadosztály” voltunk! Ezek közé ékelődtünk be mi, és a falu ellenkező irányában, tőlünk kb. 1 km-re a 17. gyalogezred vonata, illetve csak az ezred vonatparancsnokság. Mi voltunk csapatbeliek, vagyis zöld parolisok, a többiek „csak” szolgálati ágak, barna, fekete, lila és rózsaszínű parolival.

Ahogy ezek beérkeztek, átvették az élelmezés ellátását, nem voltunk magunkra utalva. De ez nem jelentette mégsem azt, hogy leleményességre nem volt ezután szükség. De még mennyire, hogy volt...! [...]

Ezeknek az oszlopoknak hosszabb időre való feltöltését a német vezetés valamelyik távoli kirakó vasútállomásról pótkocsis, összesen 10 tonna hasznos rakományt vivő óriási Büssing tehergépkocsi oszlopokkal végezte el.¹⁷⁸

Az így biztosított tartalékkészletek mellett, már a hadosztály kocsioszlopai is győzték a rendszeres szállítást. Igaz, hogy megerőltető volt számukra, mert egy forduló megtételére 7 nap volt szükséges!

Azzal, hogy mindenki beérkezett, egy nagy szakasz zárult le. Tábori misén adott mindenki hálát, hogy megmenekült minden bajtól. A misét tőlünk nyugatra, kb. 100-150 m-re, a fűzesben felállított oltáron mutatta be a [9.] egészségügyi oszlop papja. Két emlék maradt bennem erről a miséről.

Az egyik az, hogy a helyi lakosság is elég nagy számban részt vett, asszonyok és gyerekek. Az asszonyok, annak ellenére, hogy nem az ő szertartásuk szerint ment végbe a mise, mégis megtalálták az utat ezen keresztül is az Istenhez.

A másik élményt az a megfigyelés adta, hogy a kisebb gyerekek csak a nekik ismeretlen látványt figyelték, semmiféle áhítatot rajtuk felfedezni nem lehetett. Üres tekintetük elárulta, hogy a nevelés teljes sikerű, belőlük hívó nem lesz.

más az 50 km-re levő Szinyije Lipjagi volt, ahol a hadtest anyagi ellátó központja működött. December 15-étől ezen ellátó központot a csapatokhoz közelebb Kocsatovkára telepítették át. Az anyagi cikkek szállítása az ellátó központtól az egyes seregtestek – köztük a 9. könnyű hadosztály – felvételező helyéig az utóbbiak saját eszközeivel történt. HL 2. hadsereg iratai. 20. fasc. III. hadtest anyagi szolgáltatának lefolyása, 1942. IX. 1. – 1943. II. 1. (Radnóczi Antal vezérkari százados).

¹⁷⁸ Téves állítás. A szükséges anyagi ellátási cikkeket nem a németek, hanem a III. hadtestbeli és a hadseregközvetlen gépkocsioszlopok szállították Sztarij Oszkolból a szinyije lipjagi, majd kocsatovkai hadtest ellátó központhoz. A 2. hadsereg németek által rendelkezésre bocsátott, s nagyobb távolságra igénybe vett tehergépkocsijai közül a 4,5 tonnás Büssing, valamint a 3 tonnás Klöckner-Humboldt-Deutz, Daimler-Benz és az Opel-Blitz típusúak vettek részt az anyagi utánszállításban. Szabó Péter 2001. 55. p.

A másik meglepetés volt számunkra. Tudniillik egy egészen új dolgot láttunk ezen a helyen. Gyönyörű szép utászmunka hozta létre azt az emlékművet, melyet itt állítottak fel.

Földből kiképzett magas hármás halom, mesterien gyéptéglázva, közepébe állítva egy apostoli kettős kereszt, gyalult gerendából. Olyan volt, mint a magyar címer bal oldala. A kettős kereszt szárának alsó részén egy tábla, rajta írás magyarul és oroszul. A szöveg így szólt:

„Oroszok! Itt járt a 2. magyar hadsereg, amelynek katonái felszabadítottak benneteket elnyomóitok hatalma alól.

Szabadságot, földet, emberi életet hoztak nektek!”

Hogy mit szóltak ehhez az oroszok magukban, azt nem tudtam meg, mert erről nem beszéltek.

Igaz, hogy ezekben a hetekben nagyon elfoglalt voltam, és időnként benn jártam a zászlóalj irodán, most mégis nagyon elidőztem a magunk dolgainál, [...] [pedig] nagyon jelentős események történnek ezen idő alatt Gremjacsjéban.

A nagy község¹⁷⁹ már külsőleg is magán viseli, hogy katona-központ. Mindenfelől telefondrótok. Egymáshoz hajló szögük elárulja, hol egyesülnek, hol van az agyközpont, az ezredparancsnokság. A község központjában lévő legnagyobb épületben, a domb peremén. Ez azonban csak az első teraszt jelenti, mely a Don lapos és széles árterülete felett emelkedik. Mögötte nyugati irányban van egy másik tereplépcső, amely aztán a Jemancia völgyére ereszkedik le. Civilek, katonák mozognak most már otthonosan. A katona kevés, csak az ezred- és zászlóaljtörzsek emberei; a századoktól elvétele lehet látni, mindenki a Don partján van. Kezdődik a védelemre való berendezkedés, a beásás. Ebben segítségére van a zászlóaljnak egy zsidó munkásszázad is. Már kétségtelenné vált, hogy nem lesz további előremenet: az átkeléshez megjelent pontonosok már el is mentek. A túlsó parton, ideérkezésünk után három napig egyetlen orosz sem volt. Ők sem gondolták, hogy megállunk. Három nap múlva, amint rendszeressé vált a Donban való fürdés, géppisztolysorozatok adták tudtul, hogy az ellenség visszatért. Adorján „főhadnagy”¹⁸⁰ úr esetével vált eggyé ez az esemény. Olyan váratlanul fröcskölték a géppisztoly lövedékek a vizet a fürdőző Adorjánra, hogy ideje nem maradt arra sem, hogy a fürdés után felvegye ruháját. Adorján rendfokozat nélküli honvéd volt jelenleg, de mégis mindenki főhadnagy úrnak szólította, igaz, hogy nem hivatalosan. Miért? Azért, mert ő tényleg volt főhadnagy, de valami alapos ok miatt lefokozták. Most módot adtak neki, hogy visszaszerezze kiváló frontszolgálatával tisztí rangját.

A kezdeti hevenyészett védelemről erőteljes ütemben igyekezett a zászlóalj áttérni a végleges, biztonságos beásásra. Éjjel-nappal folyt az ásás, a fedezékek

¹⁷⁹ Gremjacsje.

¹⁸⁰ Személyére és katonai szolgálatára vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal.

építése. Amire azonban a végleges elképzelés kialakult a védővonal vezetését illetően, nagy vita előzte meg. A vitapartnerek Kaltróy alezredes úr és Ujlaky ezredes, a 9. [könnyű] hadosztály parancsnoka voltak. Alezredes úr nem értett egyet a hadosztályparancsnok erre vonatkozó parancsával. A hadosztályparancsnok ugyanis a peremvonalra jelölte meg a védővonal helyét, ő pedig ragaszkodott ahhoz, hogy a Don parton vezeti azt. Az ő elképzelése és elhatározása szerint így ellenőrizni tudta a víztükröt, azon mindennemű mozgást azonnal meg tudott a zászlóalj akadályozni. A parton felburjánzott növényzet így nem lehetett az ellenségnek búvóhelye, azaz nem tudott ott hídfőt létesíteni. Annaira tisztán látta ennek helyességét, hogy a hadosztályparancsnok parancsa ellenére a saját – hamarosan beigazolódott, mennyire jól látta – megítélése szerint jelölte ki a védővonalat. Sokat hallottunk később arról, hogy mennyit kellemetlenkedett emiatt a hadosztályparancsnok. Döntése után azonnal kitelepítették a községből az egész lakosságot. Nyugat felé, kb. 40 km-re lévő falut jelölték ki elhelyezésükre. (Erről egy kicsit később részletesen.) Bár mindenki megértette, hogy az ő védelmét jelenti a rengeteg földmunkával létrehozott erődítés, mégis elhangzott egyszer a következő felsóhajtás:

– Ej, gyerekek, ha egyszer nekünk köllene ezt a sok árkot betemetni...!

(Volt ebben valami megérzés, ha távoli is, hiszen én majdnem részt vettem ebben, mert a hadifogságban ide volt a mi szerelvényünk irányítva. Csak kevésen múlt, hogy nem itt, hanem Krasznodarban raktak ki bennünket.)

Már ennyit elmondtak a zászlóaljtörzsnél, amikor alezredes úr visszaérkezett a vonalból, ahol ellenőrizte és irányította a munkákat. Hosszú jelentésben számoltam be a nálunk folyó életről. Érdeklődéssel hallgatta. Örült, hogy szépen haladunk a télre való felkészüléssel, hogy az emberek erőállapotát sikerült visszaállítani; azonnal intézkedett, hogy részünkre is adjanak ki abból a lisztből, melyet a Donon lévő malom üzembe helyezésével örletett. Kifejeztem azt az óhajomat, szeretném, ha meglátogatna bennünket, hogy bemutathatnám kinti tevékenységünket. Megmondta, hogy erre nem tud időt, módot keríteni, hiszen külön hadosztályparancsnoki engedélyt kellene kérnie, amit úgyse kapna meg, de itt annyi a munkája, hogy az sem teszi lehetővé. Ő szemmel kíséri a vonat állapotát a bejövő fogatok látásán keresztül, és elégedett a látottakkal.

Nagy érdeklődéssel hallgatta jelentésemet a nálunk történt legutóbbi eseményekről. Jelentettem, hogy az elmúlt napokban érkezett a falu nyugati kijáratához egy magyar alakulat. A egri 23. gyalogezred losonci zászlóalja.¹⁸¹ Velük van

¹⁸¹ Ilyen csapattest nem létezett a magyar királyi honvédségben. A keleti hadszíntérre elvonult egri 20. könnyű hadosztály kötelékébe az egri 14. (14/I-III. zászlóaljak) és a losonci 23. (23/I-II., illetve 53/III. zászlóaljak) gyalogezred tartozott. Losoncon a magyar királyi 23. honvéd gyalogezred parancsnokságán és ezredközvetlen alakulatain kívül a 23/I. zászlóalj állomásozott.

vitéz Nagy Géza ezredes¹⁸² úr, a 20. [könnyű] hadosztály parancsnoka. Számunkra érthetetlen az a szellem, amely megfigyelhető náluk. Például azzal kezdték, hogy rögtön el akarták oltatni a tüzet a szénégető boksákban, mert a repülőktől való félelmük pánikszerű. Csak azzal tudtam megakadályozni, hogy a mi hadosztályunk engedélyére hivatkoztam.

Aztán: embereink hangosan nevetnek rajtuk, ahogy viselkednek a faluban; amikor egy kocsijuk zöld takarmányért megy ki a közeli határba, akkor egy teljes menetöltözetben lévő sisakos raj biztosítja.

Amikor egy tiszt az ezredes úrhoz megy, olyan képet mutat ez, mintha fogolyként kísérnék, mert elől is, hátul is szuronyos puskával, sisakban megy egy-egy katona.

Mindenkiben partizánt látnak. Félelmük olyan nagymérvű, hogy a faluvégen teljesen beásták magukat, még a kocsijaikat is. Másik jellemző: ahogy mondják, most érkeztek ki, de esténként azt éneklük: „Fújja a szél, fújja, hazafelé fújja...”

A mi embereink megjegyzése: talán azt képzelik ezek, hogy csak kirándulásra hozták őket kincstári költségen?!

Aztán elmeséltem a legmulatságosabb esetet, jót derült rajta a mi derék Gazdánk:¹⁸³

Egyik délután a 9. [fogatolt] vonatosztály parancsnokánál, Cserfalvy alezredes¹⁸⁴ úrnál voltunk, valamennyi [sztaro] nyikolszkojei alakulat parancsnok[ának] eligazításán. Még vége sem volt a megbeszélésnek, amikor betoppanik egy szuronyos, sisakos katona, és harsányan jelenti:

– Alezredes úr, alázasosan jelentem, partizánokat fogtunk. Hol adhatom át őket?

Mindenki meglepődött.

– Hol vannak? – kérdezte alezredes úr.

– Az udvaron, őrizet mellett – felelte a katona.

¹⁸² NAGY GÉZA (Nagyvárad, 1895. július 16. – Sztorozsevoje, 1942. október 3.) ezredes. 1942 júniusában a losonci 23. gyalogezred parancsnokaként vonult el a 2. hadsereg keleti hadművelleti területére. Hadosztályparancsnoka, Kovács Károly vezérőrnagy idegösszeroppanása miatt augusztus 11-én megbízták a 20. könnyű hadosztály parancsnokságával. Október 3-án a 20. könnyű hadosztály védőkörletében tett szemle során egy ellenséges aknatalálat következtében hősi halált halt. Szakály Sándor 2003. 243. p.

¹⁸³ Kaltróy Antal alezredes, a 17./II. zászlóalj parancsnoka.

¹⁸⁴ CSERFALVY ÖDÖN (Budapest, 1897. március 7. – Budapest, 1975. május 23.) alezredes. Mint a III. hadtest vonatügyi előadóját 1942. március 20-án hadiszolgálatra osztották be. Április 26-án a 9. könnyű hadosztály fogatolt vonatosztályának parancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. December 21-én háromheti szabadságra a hátszágba távozott. Miután 1943. május 2-án a hadművelési területről visszatért, rövidesen nyugállományba helyezték. HL HM AKVI 347/1897.; HL HM Eln. 8. b. oszt. 77367/1942.

Természetesen rögtön látni akarta mindenki a partizánokat, akiket mi sosem fedeztünk fel, ezek meg most jöttek ide, és máris rakásra fogják őket. Szinte szégyenkeztünk.

Amint az udvaron megláttuk az előállított partizánokat, az én kezdeményezésemre, kitört belőlünk a hangos nevetés. Tudniillik 15-20 apró gyerek állt ott megszeppenve, kócos lovaikat kantárszáron fogva. Még a lovak is lehajtott fejjel álltak, mintha osztoztak volna kis gazdáik ijedtségében. Egy nagyobb gyerek volt az élen, akit messziről megismertem. Nem volt más, mint háziasszonyom 15 éves fia, Koltyi. Előléptem, és alezredes úrnak jelentettem, hogy én ezekért a gyerekekért jótállok, kérem, adja át őket nekem. Elmondtam nagy derűtség közepette, hogy az én körletemben laknak, és azzal foglalkoznak napközben, hogy az eke elé fogott ló hátán ülve szántják a tarlót. Estefelé pedig óriási kedvteléssel lovagolnak. Egy lóra még három gyerek is felül egyszerre, és vágta! Ha csak a ló sörényét el tudja érni a kis kozák, a ló első lábán felmászik a lóra, mintha fára mászna. Akkor viszont elkezd a sírást, ha olyan pici, hogy ennyire nem ér fel, és a másik nem segít neki. Ezekben kozák vér folyik, mégpedig doni kozák. Alezredes úr nekem adta őket. Koltyi hálásan nézett rám. Intettem, hogy elmehetnek. Mint a szemfényvesztők, olyan boszorkányos gyorsasággal termettek a ló hátán, és szédületes vágatában poroztak el, hogy valamennyien megirigyeltük őket.

Alig vártam, hogy elköltözzenek a faluból, olyan rossz hatással voltak a mi embereinkre és az általános közhangulatra.

Tegnap éjjel 2 órakor aztán beszél az őr, hogy készülődnek a 23-sok. Na, ez nagy dolog. Ikonárral azonnal nyergeltettem, és mögöttük haladva elkísértük őket Ivanovkán túl, és csak akkor fordultunk vissza megkönnyebbülten, amikor meggyőződünk róla, hogy nem térnek vissza.

Most tudtam meg alezredes úrtól, hogy ők voltak az utolsók, akik kiérkeztek.¹⁸⁵ Velük befejeződött a [2. hadsereg] II. és III. kiszállítási lépcső[je]. [...] ¹⁸⁶

¹⁸⁵ Az eredetileg a VII. hadtest hadrendjébe tartozó, s a Kurszkgig kiszállított egri 20. könnyű hadosztály alakulatai július 14-én kezdték el menetüket a Don irányába. Július 22-én menetvonalukat módosították, s Parnicsnij-Kocsatovka-Sztaro Nyikolszkoje körzetébe, vagyis a 9. könnyű hadosztály védőkörlete mögé irányították e csapatokat. Augusztus 8-ától végül az urivi Don-kanyar mögött védekező 7. könnyű hadosztály védőkörlete területén csoportosultak, s a súlyos veszteségeket szenvedett 35. gyalogezredet váltották fel. Szabó Péter 2001. 118-119., 126. p.

¹⁸⁶ A szerző itt a Horváth Miklós által szerkesztett „A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál” című könyvből azon dokumentumokat idézi, melyek a 2. hadsereg II. szállítási lépcsőjében a keleti hadművelleti területre kiérkező, Kijev környéki kirakodása miatt 1000 km-es gyalogmenetre és partizáncsapatok elleni harcokra kényszerült, majd a Donon átkelt szovjet reguláris csapatok ellen menetből bevetett alakulatainak súlyos megpróbáltatásairól tanúskodnak. Közzé teszi Gödry János ezredesnek 1942. május 26-ai azon jelentését is, melyben a 6. könnyű hadosztály parancsnoka seregtestének értelmetlenül elrendelt, s eredménytelenül végződött partizánok elleni bevetéséről tudósított. HL 2. hadsereg iratai 25. fasc. M. kir. 12. könnyű hadosztály történetéről összefoglaló 1942. IV. 27. – 1943. I. 17-ig.; 5. fasc. 28. számú naplómelléklet.

[...] ezek a hadosztályok, amikor [...] céltalan igénybevétel után végre megérkeztek, testileg, szellemileg teljesen leromolva, azonnal az oroszok támadását kellett felfogják, és a véget nem érő „hídfőcsatákban” véreztek el. [...] ¹⁸⁷

Július végén járunk, amikor már kikerkezett az utolsó magyar alakulat is, és elfoglalta helyét. Talán kivétel nélkül minden magyar parancsnok, aki a csapatoknál szolgált, világosan látta, milyen erejét felülmúló feladat megoldására kell vállalkoznia. Most már a közvetlen parancsnokok rátermettségén múlt, hogyan tudják a leghatásosabban biztosítani a védelem maximumát. [...] Alezredes úr kiűrtette a falut, hogy a védőállást kiépíttethesse minden zavaró momentum nélkül. Itt a polgári lakosság jelenlétére gondolok. A civileknek az állások közelében való tartózkodása azért sem volt megengedhető, mert jól szervezett felderítő tevékenységük – és állítólag a Donon át kiépített telefonvonaluk – segítségével mindenként tájékoztatták a túlsó oldalon levő ellenséget.

Ezekről a dolgokról tájékoztattott bennünket alezredes úr, és felhasználta ezt az alkalmat arra, hogy az eddig eltelt idő alatt kitűnt embereim előléptetésére és kitüntetésére vonatkozólag tegyem meg előterjesztésemet. Kulcsár József szakaszvezetőt, a helyettesemet őrmesterré, Torma tizedest szakaszvezetővé, Tóth Lajos honvédet őrzetővé való kinevezésre javasoltam eddig végzett kiváló munkájuk elismeréseként. Elfogadta alezredes úr.

Természetesen nem feledkeztem meg Hegedűs Sándor emlékezetes szolgálatairól sem, és kitüntetésre javasoltam.

¹⁸⁷ A szerző itt – a Horváth Miklós által szerkesztett „A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál” című könyvből – Kontz Sándor vezérkari századosnak 1942. augusztus 15-ei jelentéséből idéz, melyben a 2. hadsereg-parancsnokság I. a. hadműveleti osztálya megbízott vezetője a Don menti védelem – osztálya 911/2. hds. I. a. 42. VII. 7. számú intézkedésének – elrendelését véleményezi, végrehajtásának súlyos következményeit tárja fel, egyúttal a gyorshadtest 1941 őszi dnyeperi folyamvédelménél is alkalmazott eljárást látja helyesnek. Kontz százados többek között az alábbiakat fogalmazta meg: „Ilyen nagy kiterjedés mellett mélységgel nem lehet számolni, vagy ha ezt a mélységi tagozást a csapatok végrehajtják, egyik vonaluk sem lesz olyan ellenállóképes, hogy egy komoly támadást elhárítson. A védelemnek a jelenlegi helyzetben a Don által képzett komoly akadályra kell felépülni. Ez lehetővé tenné, hogy minden támadás még a túlsó parton, de legalábbis a folyón omoljon össze, vagy ha egyes részeknek mégis sikerült volna átmenni, még mielőtt ezek komoly hídfőt képezhetnének, a főellenállási vonalból vezetett azonnali ellentámadással a folyóba lehessen őket dobni. Ha a főellenállási vonalat a jelenlegi nagy kiterjedések mellett a folyótól 2-6 km-re vesszük vissza, az előretolt részek csekély ereje azt sem fogja megakadályozni tudni, hogy kis részek ne vessék meg a lábukat az innenső parton, és mire a főellenállási vonal tartalékai, vagy esetleg a főellenállási vonalban alkalmazott erők ellentámadása a folyótól való távolság miatt kibontakozik, az ellenségnek bőven lesz ideje egy komoly hídfőt képezni, és ezeket az ellentámadásokat – melyeket a nagy kiterjedésekből kifolyólag nem lehet nagy erőkkal végrehajtani – megszervezett tűzrendszerrel elhárítani. Tekintettel arra, hogy a saját tűzérés zöme és figyelőrendszerének súlya is a főellenállási vonalban és amögött lesz, az ütegeket a folyótól való nagy távolságuk miatt nem lehet megfelelően összpontosítani, se a gyors ellentámadás támogatására, sem a víztükror védelmére. Az ellenség a könnyen képzett hídfőből aztán komoly támadást indíthat a főellenállási vonalunk ellen, mely megfosztva a folyóakadálytól, a nagy kiterjedés és gyöngye erők mellett mindenütt átszakítható lesz.” Kovács Gyula vezérkari ezredes, vezérkari főnök nem tartotta indokoltnak e jelentés bemutatását Jány Gusztáv vezérezredesnek. HL 2. hadsereg iratai 5. fasc. 194. számú naplómelléklet.

Bekerült a kitüntetésre javasoltak közé Todorán Oktávián honvéd is, az egészségügyi kocsis hajtója. (Emlékezhetünk, milyen szerencsétlen esete volt a kirakodás után azonnal, Vinogroblban, amikor kedves lovát felületességéből kifolyólag agyonlőtte. A kárt 3.000 pengő értékben odahaza rátáblázták. [...])

Todorán volt az egyetlen kocsis nálam, akinek sosem kellett a figyelmét felhívni arra, hogy háborús területen vagyunk, és a katona legközvetlenebb barátja és védője a fegyvere. Éppen ezért állandóan jó karban tartsa, és mindig magánál hordja, meglepetések esetén is azonnal használja. Az történt ezekben a napokban, hogy amint kiment takarmányt kaszálni a lovainak egyedül, a [Sztaro] Nyikolszkojéjtől északra lévő tetőre, a keze ügyébe helyezte le puskáját, és kaszálni kezdett. Hatalmas napraforgó tábla húzódott a falu felé ereszkedő lejtőn. Egyszer csak alulról magyar szavakat, kiabálást és az érett napraforgó zörgését hallja. Felfigyelt rá, és a puskáját kézbe véve figyelt a hangok irányába. Hamarosan tisztázódott számára a helyzet. Két orosz katonát látott a napraforgó-sorban feléje szaladni felfelé az oldalon. Üldözői[k] huszárok voltak, de jócskán elmaradtak a két katonától. Ki is csúsztak volna üldözőik elől, ha a domb élét elérik. Ekkor Todorán letérdelt, és célba véve az egymás mögött igyekvő két katonát, lőtt, és mindkettő egyszerre összesett. Olyan tökéletes volt a lövés, hogy egyszerre estek össze, és az elől lévő kezéből még a pisztoly sem esett ki.

Todorán Oktávián honvéd az ellenség előtt tanúsított bátor és vitéz magatartásáért a bronz vitézségi érmet kapta, továbbá törölték a 3.000 pengő kártérítési kötelezettségét. [...]

Az én számomra is tartogatott ez az idő kedves meglepetést: hadnagyi előléptetésemhez most készítették el a felterjesztést. Valójában csak január 1-jén lesz esedékes a kinevezés, de nagy utat kell megtennie, amíg eljut a hadosztályon keresztül a Honvédelmi Minisztériumba, és vissza is érkezik.

Levelemben megemlékezem arról a sok levélről, melyet ezekben a napokban kaptam.¹⁸⁸ A tábori posta működése most vált rendszeressé. Rendkívül jólesett, hogy olyan sokan gondoltak rám, és ebből arra a következtetésre jutottam, hogy az egész ország magáénak tartja a Donnál küzdő katonát, és egy emberként érez velünk. Biztosra veszem, hogy ezekben az időkben valóban úgy is volt.

Több oldalról megalapozottan, nagyon jó hangulatban teltek napjaim, amíg egy elszomorító látvány meg nem zavarta ezt a harmonikus lelkiállapotot. Egyik napon, a déli legmelegebb órákban nagy és szokatlan zaj szűrődött be lakásomba. Természetesen kimentem megnézni, mi ez a szokatlan hang. A vonal felől óriási porfelhő közeledett, melynek elején két huszár, mögötte civilek batyukkal, állatokkal, kocsikkal, gyerekekkel, öregekkel, bontakoztak ki a porfelhőből, ahogy felém közeledtek. A két huszár a zalaszántói Czibor testvérek, Czibor Kálmán ör-

¹⁸⁸ Kemendy Géza július 22-én összesen 31 db levelet kapott otthonról. Vö. Kemendy 1942. július 23-ai levele a feleségéhez. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 80. sz. melléklet.

mester¹⁸⁹ és Czibor Ferenc tizedes. Megállítottam őket, és érdeklődtem, honnét, hová. Tőlük tudtam meg, hogy Gremjacsje népe vonul előttem 30-40 km-re fekvő faluba, ahol már előkészítették szállásukat. Lefényképeztem ezt a jelenetet [...].¹⁹⁰ [...]

Maga a pusztai látvány is szívszorító volt, attól függetlenül, hogy a helyzet teljes ismeretében voltam. Igyekezett mindent magával vinni ez a szegény nép. De mivel? Kevésnek volt igavonója. Az a néhány kocsi, ami volt, roskadásig meg volt terhelve holmikkal, élelemmel, betegekkel, apró gyerekekkel. Akkora kis gyerekek, mint [...] akkor a fiam, vitték a maguk összes ruházatát, de hogyan! Ráadták a nyárit, télit, és ebben a kánikulai hőségben gyalog menni ilyen hosszú úton; azt hiszem, nem kell külön részleteznem, mit jelentett. Láttam, amint egy tehén hátán utazott az egész család, meg az átvetett ruhanemű. Az anya az ölében tartotta kicsi pólyás gyermekét, előtte, mögötte a többi, de szintén kicsi gyerekek. Lakásom előtt egy gémeskút volt, jó hely a megállásra, enyhíthették szörnyű szomjúságukat. A lakosság segítségükre sietett mindenben, amiben tudott. Szemlélődve és szörnyű gondolatársulásokkal eltelve egyszer csak felismertem közöttük az én két kedves öregemet, akikkel legelőször megismerkedtem a Don partján, és fényképüket is bemutattam már. Rögtön bevittem őket magamhoz, és nagy részvéttel minden tőlem telhetővel igyekeztem őket ellátni. Ennivalót csak jó hideg aludttejet fogadtak el, és soká tartott, amíg felismertek. Soha nem felejttem el, ahogy az aludttejet kanalazták, csak ilyen hangokat hallattak: „ö ö ö”, és hullott a szemükből a könny a fazékba. Az útra kenyeret, cukorkát, cigarettát tetünk csomagjaikba, és egy kissé megpihenve, de a szívük megnehezedve, tovább kellett menniük... Fájdó szívvel vettem búcsút tőlük, és utána a szívemből kicsordult érzéseket négyoldalas levélben írtam meg családomnak. A látvány azt a szörnyű sejtést indította el bennem, mi lenne, ha az én családom jutna erre a sorsra... Ha mi, a jelenlegi szenvedésünkkel meg tudjuk menteni őket a hasonló sorsból, akkor van értelme az ittlétünknek. Azt írtam a levélben többek között, hogy nem az a háború legborzalmasabbik ténye, hogy lőnek, mert az a háború lényegéhez tartozik, tehát bizonyos fokig természetes, hanem a család pusztulásának látványa. És valóban így éreztem az egész háború alatt, akkor is, amikor hazánk területén ismétlődtek ezek a jelenetek... [...]¹⁹¹

¹⁸⁹ CZIBOR KÁLMÁN (Zalasántó, 1912. – n. a.) huszárőrmester 1942/1943-ban a 9. könnyű hadosztály huszárszázadánál teljesített szolgálatot. Vele együtt szolgált testvére, Czibor Ferenc huszár tizedes elmondása szerint „...a Dontól való hirtelen történt visszavonulásuk folyamán a századuk adó-vevő rádiója a lövészárokban maradt. Ezért ment vissza, hogy azt elhozza, és ekkor érte a halálos lövés. A Don folyótól nem messze egy domb oldalába temették el.” Huszti Zoltán Ferenc – Tóth József 168. p.

¹⁹⁰ Lásd a 38. sz. képet!

¹⁹¹ A szerző itt – a Horváth Miklós által szerkesztett „A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál” című könyvből – azon, „Az 1942/43. évi téli védelmének végrehajtására” című dokumentumot idézi, mely többek között a 9. könnyű hadosztály Don menti arcvonalának tereptani sajátosságait mu-

[Sztaro] Nyikolszkojében megélénkült körülöttünk az élet, hiszen – mint már említettem – szinte telt ház lett a faluban. A szomszédunkban, az utcasorban lévő kolhoz istállóiba költözött Horváth Pali zászlós,¹⁹² a 9/4. kocsioszlop parancsnoka, egész oszlopával együtt. Őt már ismertem Szkupoljából, attól az időtől kezdve, amikor kocsikat vezényeltek tőle hozzám. Első ismerkedésunktől kezdve ropant szimpatikus gyerekek tartottam. Örömmre szolgált, hogy szomszédok lettünk. Finoman sodort bajuszával, jóarcú ember volt. Egyébként a Sárvári Cukorgyár tisztviselője otthon. Annyira elmélyült barátságunk, hogy az egyhetes távollét alatt – amíg megjárták Sztarij Oszkolig és vissza az utat – nagyon hiányzott. Tudtam, mikor érkeznek, és nem egyszer jó messzire eléje lovagoltam, és szép lépésben kellemesen elbeszélgettünk. Az Élelmiszer oszlophoz megérkezve, átadta a szállítmányt, és amíg kocsijai lerakodtak, kis társaságunk összeverődve, megtárgyaltuk itteni helyzetünket. Egy alkalommal több, mint egy órán át ült a lovon, ilyen hosszú út után sem szállt le, és csak ezeket hajtogatta, lovagló veszőjével hangsúlyt adva szavainak:

– Haza kell mennünk! Itt nemcsak rólunk van szó, hanem az egész Dunántúlról! Hallottam útközben, hogy a németek hallani sem akarnak a magyar hadsereg hazameneteléről. Bartha honvédelmi miniszter¹⁹³ úr nagy harcot vív a németekkel ebben az ügyben. Ő azt hajtogatja, a hadsereg az eddigi hadműveletek alatt leharcolttá vált, tehát ki kell vonni az arcvonalból, és haza kell vinni. A németek viszont így érvelnek: Magyarország adott egy hadsereget a keleti frontra, és ha nagy veszteségei vannak, ha leharcolt lett, egészítse ki, de a hadsereg marad. Vajon ki fog ebben a küzdelemben győzni?

Megszólal erre a visszaemlékezés szomorú hangján egy öreg (hozzánk képest öreg) I. világháborús huszár zászlós – mert ilyenek is voltak kinn:

– Hej, gyerekek, futottam én már az I. világháborúban haza Ukrajnából, mezítláb!

tatja be, ekképpen: „Voronyezstől délre a 17. gyalogezred és a 47. gyalogezred frontszakasza a Don jobbpartját követi. A jobb parti terület domborzati tagoltsága változatos, árkok. A települések a folyó jobbpartjához közel kerülnek el. Jelentősebbek: Gremjacsje, Kosztyenki és Alekszandrovska. A faluk közelében kisebb lombos erdők kerülnek el, melyek rejtőzési lehetőséget nyújtanak. A Don folyó által létrehozott árterület ezen része a magyar peremvonalhoz simul. A baloldali részen a szovjet védővonalban szélesen terül el a Don árterülete. A folyótól távolabb csak enyhe lejtéssel emelkedik a terep. A folyó közelében szélesen elterülő, nagykiterjedésű vízenyős, bokros, bozótos terület.” HL 2. hadsereg iratai 7. fasc. 1278. számú naplómelléklet.

¹⁹² HORVÁTH PÁL (Bejcgjertyános, 1915. október 6. – Szkupolj, 1943. január 18.) tartalékos zászlós. 1942. április végén a 9. könnyű hadosztály 9/4. kocsioszlopának parancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. Szkupolj körvédelmi központ védelmében 1943. január 18-án hősi halált halt. HL HM 22. v. oszt. 756129/1943.

¹⁹³ BARTHA KÁROLY, vitéz dálnokfalvi (Budapest, 1884. június 18. – Linz, 1964. november 22.) vezérezredes. 1938. november 15. és 1942. szeptember 24. között töltötte be a honvédelmi miniszteri tisztséget. Szakály Sándor 2003. 44. p.

– Nem, gyerekek, ilyenről szó sem lehet, hanem haza kell mennünk! – hajtogatva csak Pali a maga igazát.

A hírek szerint augusztus 20-ra otthon leszünk,¹⁹⁴ és a budapesti Szent István napi körmeneten a 2. hadsereg adja a körmenet díszét.¹⁹⁵

Hát, majd meglátjuk! Mindenesetre, valaminek kell lennie a levegőben, mert szél fuvatlan nem indul, és ezek a fronti értesülések mindig valami komoly alapokra vezethetők vissza. Már eddigi leveleimben én is pedzegettem az effajta híreket, de mindig visszatartottam magamat attól, hogy végérvényesen komolyan vegyem.

Magamon és embereimen naponta tapasztaltam, hogy ez a kérdés mindinkább foglalkoztatja őket is. Tapasztalatból tudtam, hogy ennél fájdalmasabb állapot nincs, mint az elhatalmasodott honvágy, mely felőrli az embert. Éppen ezért, amint megláttam két-három embert összebújva beszélgetni, szándékosan szétugrasztottam őket, nehogy végképp beléjük marjon ez a pusztító féreg. Próbáltam beszélgetés formájában meggyőzni őket, hogy hivatalosan sem marad titokban, ha erre sor kerül, tehát ne próbálják sürgetni alaptalanul, mert csak nekünk lesz rossz ez a délibáb-kergetés. De közben magam is ettől szenvedtem. Annyira rám tört a honvágy, hogy teljesen megbénított. Küzdeni kell ellene! Azt tettem, ha éreztem közeledtet, akár nappal, akár éjjel, hogy azonnal riadószerűen nyergeltettem, és fel a tetőre, vágta addig, míg ki nem rázódott belőlem! Megálltunk ilyenkor, és pihenés után hazaléptettünk. Ilyenkor Ikonár megsejtette érzéseimet, és őszintén elmondta, mennyire vágyik kedves családjához. De azt is megértette, mennyire hiábavaló, ha rabjai lennének ennek az érzésnek. Ilyenkor szoktam megbeszélni egyéb helyzetünket. Őszintén elmondta a románok hangulatát. Szólt arról, hogy könnyebben elviselnék az emberek az ittlétet, ha ez a német koszt tartalmasabb lenne, hiszen minden csupa műdolog. A méz fenyőfából készül, a főzelék az átkozott szárított káposzta, a sajt újabbban tubusos sajt, mely olyan, mint a macskaméz. Eszi az ember, mert éhes, de nem tölti a gyomrot.

¹⁹⁴ Kemendy 1942. július 18-ai tábori postai levelezőlapján írta a feleségének: „Különféle kósza hírek járnak hazamenetelünkre vonatkozólag, persze minden alap nélkül. Hamarosan lenne ezek szerint.” (HL. Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 78. sz. melléklet.)

¹⁹⁵ A 2. hadsereg legénységi, esetenként tisztai állományának körében is számtalan, minden alapot nélkülöző, reményt keltő hírek terjedtek el mielőbbi hazatérésükről, felváltásukról. Sokan már Kállay Miklós miniszterelnök 1942. június 4-ei kecskeméti beszédéből is kihallották azt, hogy frontszolgálatuk feltehetően csak rövid ideig tart. A Bartha Károly vezérezredesre, honvédelmi miniszterre vonatkozó „történet” is teljesen légből kapott. A 2. hadsereg hazahozatalának, illetve kezdetben remélt gyors felváltásának lehetősége – védelmi feladatainak ellátása, valamint a várható német ellenkezés és újabb követelés miatt – 1942 nyarán, kora őszén a magyar politikai és katonai vezetésben fel sem merült. A Kállay-kormány és a honvédelmi vezetés lényeges elhatározása volt, hogy a honvédséget fejleszti és erőforrásainak nagy részét a háború befejeztével elkerülhetetlennek látszó magyar-román fegyveres konfliktusra tartalékolja. Mindezt – a 2. hadsereg megerősítéséről való lemondás árán is – igyekezett a lehetőségekhez mérten minél teljes mértékben betartani.

– Hej, azok a finom erdélyi juhsajtok...! Evett már a hagnagy úr olyat valaha? De nagyon szeretném, hagnagy úr, ha hazamegyünk egyszer, és eljöhethetne hozzánk, hogy én vendégelhetném meg olyan jófajta hazai ételekkel...! Szegény Ikonár...!

– Azt vesszük észre, hogy a magyar eredetű koszt is mindig kevesebb. Pedig amíg abból megfelelő mennyiséget kaptunk, nem éreztünk hiányt.

Persze, hogy észrevették, hiszen már parancsban volt, hogy csak az árokszolgálatosok kapják a teljes kiszabatot, mi csak fél adagot kapunk húsból és egyéb magyar származású ételekből. Valamit tenni kell! Pótolni az elmaradottat. Nagy az igénybevétel, sok a fogatolás, rakodás, szállítás, és ha még éhesek is az emberek, hamar elveszik a „hősi lelkesedés”.

Elmentünk a [III.] vágóállatoszlophoz ismerkedni és azt megbeszélni, hogy ne a zászlóalj húsadagjával adják ki a mienket, mert nekünk külön konyhánk van, és megrövidülünk a másodkézből kapott, amúgy is kis adagokból. Kaszás zászlós¹⁹⁶ volt az oszlop parancsnoka, aki megértéssel vette kívánságunkat, és megígérte, ezután így lesz.

Ahogy itt nézelődtünk, észrevettem, hogy az alakulatok húsadagjába nem mérnek marhafejet. Kérdésemre Kaszás zászlós elmondta, a szabályzat értelmében nem mérhető be a fej, farok, tőgy az adagba. Hova lesz? – kérdeztem. Kidobjuk – válaszolta. – Ha én azt kérném, hogy ezekből a részekből, a mi igényünknek megfelelő mennyiséget, az adagunkon felül kaphassunk, volna-e akadálya?

– Nem, nagyon szívesen adunk – felelte.

– Holnaptól kezdve Takács Antal tizedes a mi felvételező tisztünk fog ilyenekért jelentkezni, kérlek, szolgáljátok ki.

– Nyugodtan jelentkezétek, és akkor már az én embereim tudnak róla. Annyit vihet, amennyit akar.

Megköszöntem, és a konyhával még abban az estében megtárgyaltam, hogy a harmadik kondért, melyet a kis létszám miatt úgysem használunk, ezeknek a húsoknak megfőzésére alkalmazzuk. Minden nap igen értékes, jóízű, nagy mennyiségű hússal tudtuk kiegészíteni étkezésünket. Senkinek nem volt kimért adag, mindenki annyit evett, amennyi a bőre alá fért.

Ettől kezdve mindenki elégedett volt, és hamarosan kihízott néhány román a kincstári, agyusztálatlan köpenyéből, mint Stefán János honvéd, aki ettől kezdve megállt a magyar nyelv elsajátításában, aminek Ikonár János látta legnagyobb kárát. Ugyanis ha Stefán volt az őr a lakásom előtt, akkor már este, lefekvés előtt Ikonár tisztában volt azzal, hogy nem lesz nyugodt éjszakája. Mert, ha valaki, akár magyar, akár orosz megjelent a ház előtt, Stefán csak addig jutott el eligazítási tudományával, hogy rákiáltott:

¹⁹⁶ Személyére és katonai szolgálatára vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal.

- Állj, ki az?! Az illető megmondta, de tovább meg nem szólalt Stefán János, hanem csak álltatta a szerencsétlent, fenyegetően tartva rá csőre töltött puskáját. Hosszú idő telt el addig, míg eljutott bezsirosodott agyáig, hogy kéne valami mást is csinálni. De agya felmondta a szolgálatot. Ekkor már Ikonár húzta magára a nadrágot, csizmát és kész is volt, mire hangzott Stefán János honvéd segélykérő kiáltása:

- Ikonár! Ő aztán eligazította az arra járó. Mert gyakori volt az orosz asszonyok megjelenése éjszaka, akik Nyurkát keresték, hogy azonnal fejtse meg álmukat. Hogy megtudják, mi van a fronton lévő férjükkel, akiről álmodtak. Mert Nyurka híres álomfejtő és kártyavető volt. [...]

Állandó esti foglalkozásom volt ettől kezdve a másnapi étkezés megtervezése. Takács tizedessel sokat töprengtünk: hogyan lehetne a vételezett szárított kelkáposztából és a teméntelen Roggensuppe-ból (rántásba préselt koptatott rozsszemek) valami elfogadható ételt készíteni, esetleg túrós galuskát. Nagy merészség még a gondolata is, de azért addig törtük a fejünket, amíg ez is sikerült. No, nem éppen ezekből az alapanyagokból...!

Liszt korlátlanul rendelkezésünkre állt, hiszen búza volt, a szélmalomok is örültek, ha akartuk. Megbeszéltük az emberekkel, hogy mindenki szerez ellenszolgáltatásért egy kulacs tejet, és minden 5 ember egy tojást. Ezt a reggelinél mindenki leadta. A tejet a napra kitették a szakácsok, délre megaludt, lett belőle túró, tejföl. Az ebédre mindenki nagyon fente a fogát. De aztán elégedett is lett a bőséges hússal készült gulyással és a finom túrós galuskával. [...]

Horváth Palinál tett látogatásom alkalmával nagyon ismerősnek tunket hátaslovi. Szakasz- és félszakasz parancsnokai egészen különös, szép színű lovakon feszítettek. Úgy éreztem, én ezeket a lovakat már láttam.

- Nagyon büszkék vagyunk a lovainkra - mondták -, mert igen előkelő helyről származnak: a keszthelyi herceg Festeticséktől.

- Most már tudom - kiáltottam -, az aranysárga és a meggypiros vadász négyes lovi. Az őszi vadászatokra Sármelléken keresztül szoktak lemenni Berzen-cére. Csodálatosan ritka-szép színű lovak.

- Hát még az enyém - mondta Pali -, olyan meg az egész hadseregben nincs.

A hercegasszony hátaslova volt. Amikor a keszthelyi vásártéren átvettük a lovakat, a hercegasszony nem vette fel az árukat. Azt mondta: „Ha visszajönnek, enyémek a lovak; ha valami oknál fogva nem látom többé őket, akkor áldoztam a haza oltárára!”

Ebben az időben több ismerős lóval találkoztam, ismertem fel őket. Levelemben meg is írtam haza, hogy láttam Varga Károly bácsi lovát. Olyan különös érzés felismerni egy-egy régóta ismert lovat. Elgondolkoztató, hányféleképpen vesz részt egy háborúban az ország. Nemcsak fiait félti, aggódik értük és hiányolja távollétüket, de kedves lovára is fájdalommal gondol: ők is veszélyben forognak,

és fél szívvel velük is érez. A legmeghatóbb találkozásom egy este volt: a körletünkben idegen katonák kerestek. Szántóiak voltak. Hallották, itt vagyok, eljöttek megmondani, hogy náluk, a sütőoszlopnál van a mi egyik lovunk, a Csalfa. Rög-tön elmentem, hogy találkozzam vele. Nem volt részéről átélt találkozás, felismerés, én azonban nagyon meghatódtam. Tudtam, hogy ő is bevonult. Azt is nagyon jól tudtam, mennyire hiányzunk otthonról. Egy dologról csak én tudtam: kettőnk közül Csalfa, biztosan soha nem kerül haza. Magamról még semmit nem tudhattam...

Ez a szegény ló, Szellő nevű társával, ugyanúgy minden alkalommal megjárták a hadak útját, akárcsak én. Bevonultak Kassára, átmentek a Királyhágón, és minden alkalommal olyan szeretettel és örömmel ölelték meg őket édesapámék, mint egy sokat szenvedett embert. Most is kettőnkért aggódnak, és egyiket már elveszítették. Milyen áldozatot vár még családunktól ez a háború...? Nem tudjuk.

Amikor a hónap végén bementem a zászlóaljhoz, tőlünk messze, délre egész úton hatalmas ágyúdörgést hallattunk. Nem közönséges napi tűzészégi tevékenységnek tűnt; annál több. Pillanatnyilag elterelte figyelmemet egy látvány, mely a Gremjacsjéba vezető másik út mellett, a vízmosásokban tárult elem. A kiköltöztetettek nem mentek hátra valamennyien, szép számmal maradtak itt a horhosokban családotól. Megálltam és hosszan szemléltem az élet ősi újrakezdését évezredekkel ezelőtti módon: A férfi azonnal lyukat vájt a partba a tűzhely számára. A lyuk fölé vaslemezt helyezett. Az asszony tüzet rakott. A férfi hozott néhány kéve gabonát. Az asszony a kalászsokat famozsárba rakta, fatörővel kiverte belőle a szemeket, kiszeelelte, majd a kézi malom kövei között megőrölte. A lisztet vízzel meggyúrta, lepényeket formált, és a már megforrósodott vaslapon megsütötte. Ezalatt a férfi hosszú fűzfagallyakból sátort hajlított, a gabona szárával befedte, és családjának kész volt a nyári szállás, megvolt a családi tűzhely, elkészült az ősi kenyér. Szinte azt mondhatnám, zökkenőmentesen ment az élet tovább. Elgondolkoztam, és megint családom jutott eszembe. Ha, Isten őrizz, ők jutnának a háborúnak ilyen körülményei közé, vajon mit tudnának csinálni? Tudnának-e magukon ilyen ősi módon segíteni? Úgy érzem, a kultúrának mai fokán túlságosan eltávolodtak ezektől az életet mentő módszerektől. De mi lenne a segítségükre? Erre nem tudtam válaszolni...¹⁹⁷

Alezredes úrnak jelentettem, milyen harci zaj között érkeztem be Gremjacsjéba. Ő megmagyarázta, hogy tőlünk délre az oroszok hídfőt képeztek Uriv és Korotojagnál. Most megy a támadás az urivi hídfő ellen. Olyan veszélyes ez a két hídfő léte, hogy a IV. hadtest sávját, melyben mindkettő van, megerősítették a mi III. hadtestünk egyik hadosztályával, a 20. [könnyű] hadosztállal. Ők erősebbek lettek, mi pedig gyengébbek. Több védelmi feladatot kell ellátnunk kevesebb erő-

¹⁹⁷ Lásd Kemendy 1942. augusztus 8-ai levelét, a Függelék 6. sz. dokumentumát! (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 94. sz. melléklet.)

vel. Amikor a 20. [könnyű] hadosztály nevét hallottam, rögtön eszembe jutottak a 23-sok. Hiszen, ahogy odaérkeztek, azonnal bevethették őket. Vajon, mi lett velünk? „Fújja a szél, fújja, hazafelé fújja...” – hangzott fülemben a daluk, amit Sztaro Nyikolszkojében énekeltek.

– Vajon, hánynak hangzott a hasonló bánatos katonadal:

„Vihar a levelet ide-oda fújja...
A szegény bakának szomorú a sorsa:
Ma még piros élet, holnap fehér álom...”

[...] ¹⁹⁸

Az augusztus hónap, leveleimben, második gyermekünk születésének mind jobban aggódó várakozási időszaka. Leveleim száma, de különösen hangulata ezt tükrözi. Előkészületeket tettem, hogy a hír érkezése után azonnal megkapjam az értesítést. Volt a hadosztálynál egy figyelőszolgálat, mely a rádió üzeneteket vette, és azonnal a csapatokhoz továbbította a címzett részére. Elmentem a zászlóaljtörzs lovas hírvívőihez, és megkértem őket, bármikor érkezik a nagyon várt értesítés, akár éjjel, akár nappal, azonnal, és a leggyorsabb jármódban hozzák ki hozzám. Szilágyi Erzsébet szavaihoz hasonlóan, de nem „Száz arany, / Meg a ló, / Teste fáradsága”, ¹⁹⁹ hanem 100 db Symphonia a hírt hozó lovas jutalma. Ez óriási kincs volt ebben az időben és helyzetben...! Aztán türelmetlenül vártam; szinte éreztem, hogy nem várathat már sokáig. Asztalomra kivettem a százás dobozt, és szép betűkkel ráírtam: Annak a jelentőlovasnak, aki a születésről szóló hírt hozza. Ha nem volnék otthon, akkor is neki adandó!

Egyébként nagy nyugalomban teltek napjaink a harctevékenységet tekintve. Már-már valóságos polgári nyugalom honolt. A megszokott egyszerű hétköznapiakat éltük. Nem túlméretezett, de rendszeres szállítás, a napi munkák, a vonat karbantartása, különösen sok patkolás, mert a nagy szárazság miatt a pata rugalmassága elveszett, és nem tartotta a patkószeget. Csete törzsőrmester jelentette, hogy nagyon fogytán a velünk kihozott patkószeg. Nem várhatjuk meg, amíg végképp elfogy, valami megoldáson kell gondolkozni. Ki is találta a jó megoldást. A kovácsok kezdték készíteni a patkószegeket. Természetes, hogy nem tudták biztosítani a házi gyártásnál a patkószegnek azt a kettős tulajdonságát, hogy egyszerre rugalmas is, meg hajlékony is legyen. A rugalmasság-hiány miatt nem lehetett ezzel a szeggel egyszerre felverni a patkót, mivel nem lehetett irányítani,

¹⁹⁸ Kemendy itt – a hídfőcsaták kapcsán – a Horváth Miklós által szerkesztett dokumentumkötet 26-29. oldalára utalt, majd megjegyezte: „Én továbbra is megmaradok a 17/II. zászlóalj történeténél. Tiszta megmaradt emlékeimmel, utólagos változtatások, szépítgetések nélkül kívánom bemutatni a mi életünkön keresztül a hadseregre vonatkozó általános jellemzőket, de a különbségeket is, melyek, ha általánossá lettek volna, talán más lett volna a végkifejlet is.”

¹⁹⁹ Idézet Arany János „Mátyás anyja” című balladájából.

és a pata elevenébe mehetett volna. Ezért először a gyári szeggel megcsinálták az útját, azt kihúzták, és ebbe a lyukba verték a házilag készített szeget. Így a ló lábának sérülése kivédhető lett. A felvert patkót viszont ez a szeg nagyszerűen tartotta. Intézkedtem azonnal, hogy a pótkeret küldjön ki egy láda, 10.000 db patkószeget, de ez csak novemberben teljesült.

Ezzel az eljárással sikerült biztosítanunk, hogy egyetlen lovunk sem járt mezítláb. De nem így a többi alakulat. Náluk általános volt, éppen ezen hiány miatt, a letöredezett patájú és lesántult ló, mely állapot is nagyban hozzájárult, hogy már az őszi folyamán a kocsioszlopoknak 70 százalékos lóveszteségük volt, holott ellenséges behatás sem érte őket. Elszomorító látványt nyújtottak. Olyanokká váltak, mint a futócigányok fogatai, hiszen egyéb anyagokból is hiányaik voltak. (Emlékezzünk csak az írás elejére, amikor [a] Sármelléken „felkészülő” kocsioszlopról elmondtam, hogyan herdálták el összes anyagukat! Most látszott meg ennek következménye.) Egy tűzér hadnagy, zalaapáti gyerek volt, jött egyszer hozzám, és összetett kézzel könyörgött:

– Pajtás, csak 6 db patkószeget adjál, mert hátszlovamat nem tudom egy lábára megvasaltatni!

De más, ijesztő jelenségnek is megfigyelője lehettem ebben az időben. Már említettem, hogy a századok lovait is nálunk vasalták. Jártamban-keltemben, többször találkoztam, ide, hozzánk igyekvő kocsikkal. Egyszer csak az tűnt fel, hogy annyi ember van a kocsin, amennyi csak felfér. És ezután, mindig többen jöttek ezeken a kocsikon. Szokásom volt megszólítani az embereket: Na, hova emberek?

– Pakoltatni – felelték kórusban.

– Micsoda fenevadat hoznak, hogy ennyi ember kell ehhez?

Erre nem válaszoltak. Kérdőn néztem Ikonárra, de ő csak elnézően mosolygott.

Visszatérve a faluba, megkérdeztem, mi az oka ennek a tömeges kivándorlásnak.

– A szakácsok tudják azt megmondani – igazított el valaki. Hát, mondják meg a szakácsok!

– Már akartuk jelenteni a zászlós úrnak, hogy kellene valamit csinálni, mert ebből baj lesz. Az történik – tájékoztat Szertics József szakács –, hogy akad néha olyan zászlóaljbeli, aki valamelyik itteni embernek rokona, vagy jó barátja, és megkért, nem maradt-e ebédre valami étel, hogy megkínálhatná a barátját. Hála Isten, ezzel a vágóhídi kiegészítéssel olyan jól jövünk ki, hogy mindenki teleeheti magát, és még mindig marad. Meg már el is telnek az emberek, és így mindig több megmarad. El nem veszik, mert a lakosságnak odaadjuk a segítség fejében, hiszen ők mosnak a konyhára. Szóval mindig van maradék, és híre ment a zászlóaljnál, hogy itt jól lehet lakni, aki kijön. Mert az emberek ott panaszkodnak, kevés a koszt, pedig ők nagyobb kiszabatot kapnak. Hát, mi szívesen segítenénk

rajtuk a maradék étellel, azonban már félünk, hogy ebből baj lesz. Tudja-e a század parancsnoka, hogy ennyi ember otthagyja egy-egy délutánra a vonalat?

Elgondolkoztató volt, és én arra is esküt mertem volna tenni, hogy más okok is közrejátszanak ebben a panaszban, nemcsak a szűkre szabott hivatalos adagok állandó csökkenése... Pedig még csak a kezdet volt ez, nem sok idő múlva egyéb tényezők is csökkentették a fejadatokat. De ne vágjunk a dolgok elé!

A másik baj, ami gyötörte az embereket, a cigarettahiány volt. Egyik levelemben megírtam, hogy naponta 3-6 db cigarettát vagy 3 db szivart kapunk. Számszerűleg is kevés, de minőségileg még a németeket sem elégíti ki, mivel ilyen Sorte, meg olyan Sorte, de nem dohányból van, hanem dohánylébe áztatott füvekből. Felcsípi az ember nyelvét, de nem elégít ki senkit. Ezért állandó a haza írott levelekben a könnyörgés az otthoniakhoz: „Küldjél drága, aranyos feleségem cigarettát, mert igen szenvedek. A tábori levelezőlapra cérnával varrjál föl csak néhány darabot is, az is enyhíti szenvedésemet”, stb. A levelek cenzúrázása közben, ezeket olvasva, nagyon sajnáltam embereimet. Nekem volt nagy készletem hazai cigarettából, és jutalmazásképpen mindig segítettam nélkülöző embereimen.

Kovács István honvéd haza írott levelét olvasom, és az előbb említett könnyörgő hangja nagyon megindított. De, hogyan adjak jutalmul cigarettát Kovácsnak, aki társai szerint a „legtarátább” kocsis, ahogy ők említették mindig? Igaz, hogy szörnyen néztek ki lovai, felszerelése, amíg társai rendbe nem hozták, mert szégyenleniük kellett, annyira kirítt közülük. Külön pechje volt, hogy lovai még szürkék is voltak, elárulták a gondozatlanságot.

Gondoltam egyet, és a másik szobában lévő naposnak meghagytam, fogasson be Kováccsal; engem elvisz az ezredvonathoz. Igyekezék! A napos is visszakérdezte nagy csodálkozással:

– A Kováccsal?

– Igen, a Kováccsal!

– Mit csodálkozik – kérdeztem a napost, hogy zavarba hozzam. Elment. Alig telik bele pár perc, szaladva jön Nagy István őrzető, a géppuskás század lőszertisztése azzal a kérdéssel:

– Zászlós úr, jól értette a napos, hogy a Kovács fogjon be a zászlós úrnak?

– Persze, hogy jól értette, hiszen még meg is kérdezte, hogy biztos legyen a dolgában! Ne tűnődjenek, hanem minél előbb álljon elő, mert sietnem kell!

Alig tudtam komoly maradni erre a hatásra. Nagy őrzető tisztában volt Kovács értékével, ez az oka a nagy idegességének. Pedig Kovács nagyon rendes ember volt, csak talán most volt ló életében először a kezén, és abszolút érzéketlen volt hozzájuk. De erről ő nem tehet; ez volt róla a kialakult véleményem. Az ablakból átláttam a túlsó sorra, ahol a szálláshelye volt, és nevetve szemléltem azt az óriási csödületet, ami ott a hírre keletkezett. Mindenki igyekezett Kovácsot előkészíteni. Így is jó időbe telt, amíg megjelenhetett ide-oda szédelő fogatával

lakásom előtt. Egy sereg kíváncsi katona kísérte az addigra teljes letargiába esett Kovácsot, és leplezett káröröm látszott az arcukon, de igyekeztek az utolsó pillanatban is valamit igazítani rajta. Már láttam, hogy Nagy őrzető éppen indulni akar, hogy jelentse, a menyasszony elkészült, amikor észreveszi, hogy a rudasnak (jobboldali ló) tiszta sárga csánkig a lába. Tétova mozdulattal kereste, talál-e valami rongyot a közelben, amivel lemosathatná. Mivel nem volt, elővetette Kovács zsebkendőjét, és tiltakozása ellenére azzal mosták le a ló lábát. Felültették Kovácsot előírászerűen a kocsira, puskát a nyakba, előre, a cső a jobboldalon. Bejött, és kivörösödve a nagy igyekezettől és az izgalomtól, jelentette hamiskás mosollyal: a fogat előállt! No, akkor menjünk, szabadítsuk meg Kovácsot a további izgalomtól. Első szavam az volt:

– Egész rendes ez a fogat.

Az emberek összenéztek. Már éppen fel akarok lépni a kocsira, amikor Nagy őrzető észreveszi, hogy Kovács nyakában a puska fel van húzva, nincsen feszítelve. Nehogy én vegyem észre, odaugrik, és meghúzza a billentyűt, hogy szabályos legyen a puska is. Erre egy óriási dörrenés! Kovács megrázza a fejét, és mint aki nem hall, üres szemekkel néz rá az őrzető úrra. Nem csoda, hogy nem hall, hiszen a puska csőtorkolata éppen a fülével volt egy vonalban...!

Már nem bírtam komolysággal tovább. Nehogy még valami igazítást találjanak Kovácscon, felugrottam, és mondom:

– Mehetünk! Visszafordul Kovács, rám néz, és gyermeki hangon azt kérdezi:

– Futtathatok? Így. Abszolút civil szóhasználat. Az jutott eszembe ennyi baklövés után, hogyan lesz ebből dicséret, ennek kapcsán cigaretta. Minek nézek elejbe, míg visszaérünk?!

Mikor engedélyt adtam, hogy futtathat, hosszú ostorával, mely olyan volt, mint falun a lányok ostora, úgy csapott a lovakra, mint a béres az ökreire. Az ezredvonat parancsnoka nem volt otthon szerencsémre, hiszen nem is tudom, mit mondtam volna neki, mivel semmi megbeszélnivalóm nem volt, így rögtön visszajöttünk. Az előbbi csoport várt bennünket nagy érdeklődéssel.

– Kovács, jöjjön be hozzám – mondtam. Elkönyvelték a kinn állók, hogy most jön az elmaradhatatlan, amit ők már előre tudtak.

– Hát, Kovács, én nem is tudtam, maga milyen rendes kocsis! A lovai is tiszták, jól is hajt. Mivel meg vagyok magával elégedve, fogadja el tőlem ezt a csomó cigarettát. Nem tudom ugyan, cigarettázik-e? Továbbra is tartsa a fogatát ilyen rendben, mint amilyennek most láttam. Mi újság otthon?

Amíg Kovács elmondta röviden, milyen hírek jönnek hazulról, egy marék cigarettát nyomtam a kezébe. Rám csodálkozott, tisztelgett és nagy gyorsan kiement. Mire a kocsihoz ért, már füstölt szájában a régen kívánt cigaretta. A fejek egy csomóra hajlottak, biztos azt kérdezték tőle:

- Letoltak? Kovács tekintete azt árulta el, hogy megbotránkozott a kérdésen, és mosolyogva mutatta a csomó cigarettát bizonyosságául, hogy megdicsértem. Mintha nem is az a Kovács lett volna, aki előjárt fogatával. Engem is jó érzés töltött el.

Nagy örvezetőben nem fért meg ez az eset. Beóvakodott és megkérdezte:

- Tényleg megdicsértem Kovácsot? Erre megmutattam a levelet, de szigorú titoktartás mellett. Megértően mosolygott, és megköszönte. (Nagyon szerettem ezt az intelligens, szolgálatkész, jó kedélyű, fiatal, pesti gyereket. Ő készítette az én gépemmel azokat a felvételeket, amelyeken én is rajta vagyok.)

[...] polgári nyugalom ült rajtunk ezekben az augusztus eleji napokban. Még egy levél se rezdült.

Augusztus 12-én²⁰⁰ délelőtt Kulcsár szakaszvezető összeírta a kantinban vásárolható cikkekből, mire van szüksége a legénységnek, és ebéd utánra terveztünk a Gremjacsjéba menést ezekért a holmikért. A szokásos békés falusi idill alakult ki a környéken: összejöttek az asszonyok, lányok és a szomszéd udvarán az asztal körül csoportosultak. Nyurka szórakoztatta a civileket, katonákat kártyavetési tudományával. Ki nem akarná tudni a jövődjét...? Még én is belementem a játékba katonáim szíves hívására. Az asztalhoz álltam, és Nyurka nagyon szívesen rakta ki a lapokat az asztalra [...],²⁰¹ és a szerephez illő komolysággal a következőket látta meg a lapokból:

- Nemsokára elmennek a frontra. Néhány napig ott lesznek. A pán offizert nem éri semmi. Baj nélkül hazajön.

Amikor hallottuk a jóslást, mindenki azt gondolta, hogy ha Nyurka még nem sült fel tudományával, akkor ez a biztosan első alkalom! Egy lövés nem hallatszott, nyugtalanító hírek sem jártak, a szakácsok se beszéltek értesüléseikről; egy szóval semmi alapja az ilyen jövőbelátásnak. Jót nevettünk, és ebéd után Kulcsárral együtt Plótár János honvéd (vindornyafoki) kocsiján, hogy el tudjuk hozni a vásárolt cikkeket, bementünk Gremjacsjéba. A patika udvarán, ahol a zászlóalj iroda is volt, válogatott Kulcsár az italokból, krémekből, stb. Egyszer csak nyikorog az utcai kapu, és alezredes úr jön be futva. Valamennyien tisztelegtünk. Futás közben kiáltja felénk:

- A segédtsíztet! Valaki elfutott Junker László zászlós, segédtsíztért. Már a verandán volt alezredes úr, és onnan kiáltja:

- Kemendy, gyere be! Rögtön benn voltam az irodában, kezem hátul a kilincsen még, alezredes úr már mondja ezeket:

- Ma éjszaka a zászlóaljat kivonják a vonalból. A sötétség leple alatt elmegyünk a 199. számú pontra. Hajnalban a zászlóalj támadni fog. Nem akarok nagy

²⁰⁰ Ez két nappal korábban történhetett, mert a 17/II. zászlóalj augusztus 10-én este indult Kosztyenkihez. Vö. Frontnaplók a Don-kanyarból 83-84. p.

²⁰¹ Lásd a 41. sz. képet!

sleppet vinni, csak a lőszlerlépcsőt. Hány kocsira lesz szükség? Nem, mintha téged kevésbé sajnálnálak, mint a szakaszvezetődet, de nyugodt akarok lenni a lőszereállításban, azért te jössz velem. Nos, hány kocsira van szükség?

– Tíz elég lesz – feleltem.

– Akkor 19 óra 30 perckor legyetek a meggyesben, te pedig jelentkezz nálam. Akkor lesz az ezredirodán az eligazítás, jó, ha meghallod, amiről ott szó lesz. Végeztem!

– Hű, a mindenit, Nyurka! – volt az első gondolatom, és futottam az udvarra. Kulcsár éppen teregette a márkákat, hogy kifizesse az árut.

– Kulcsár, azonnal adjon vissza mindent! Siessen utánam! – kiáltottam oda, én pedig futottam a téren várakozó kocsi felé.

– Mi van zászlós úr, mi történt? – lihegte Kulcsár, ahogy beért.

– Majd a kocsin elmondom, siessünk!

– Plótár, hajtson, ahogyan a lovak bírják!

Nagyot nézett e szavakra Plótár János, ilyet még tőlem soha nem hallott, azt viszont sűrűn, hogy a lovakra holnap is szükségünk lesz, kíméljék őket.

– Hangos, Cigány! – kiáltással (az egyik lovának a neve) indította lovait, és egyszerre vágóban siettünk vissza [Sztaro] Nyikolszkojéba. Az úton elmondtam Kulcsárnak a helyzetet, és meg is beszéltük a tennivalókat, ha hazaérünk: melyik századtól hány kocsit riadóztasson. Úgy készüljenek a kocsik az útra, hogy több napról lesz nyilván szó, az emberek és a lovak hiányt ne szenvedjenek. Az embereink élelmezésének kiegészítéséről tartozik naponta gondoskodni, mint a házi sütésű kenyér és a lovak abrakját, szálaskarmányát is mindennap szállítsák utánunk. A visszamaradó részt keményen tartsa kézben, és minden eshetőségre legyen készen. Velem az állandó összeköttetést teremtsen meg egy lovas hírvivővel.

A nagy hajszával már a falu házai közé értünk. Feltűnt, hogy az egész legénység az utcán áll, mintha valami történt volna. Meg sem álltunk, csak menet közben intettem a lőszertiszteseknek, és ők már fel is ugrottak a kocsira. Nagy örvezető rögtön megszólalt:

– Zászlós úr, van egy jó hírem!

– Nekem is – válaszoltam – majd a lakásomon elmondom. – De ő csak ki-mondta:

– Egy német divízió²⁰² érkezett ezelőtt egy órával a faluba, biztos bennünket fognak leváltani.²⁰³

²⁰² Hadosztály.

²⁰³ A német 168. gyaloghadosztályról van szó, amely 1942. augusztus második hetétől tartózkodott a 2. hadsereg arcvonala mögött. Legtovább, augusztus 20-ig 417. gyalogezrede állomásozott Sztaro Nyikolszkoje környékén. A fennmaradt korabeli magyar hadiokmányok nem bizonyítják, hogy a német 168. gyaloghadosztály részeit be akarták volna vetni a Kosztyenkinél betört szovjet csapatok visszavetésére. E teljes német seregtest szeptember 9. és 16. között a harmadik uriv-sztorozsevojei hídfőcsatában vett részt.

Hazaérve mindenki bejött a szobámba, én pedig azonnal intézkedtem.

– Jancsi, húzd le a csizmámat, a komisz csizmát húzom fel. Ikonár azonnal nyergeljen menetre: tartalék abrak, itatóvödör, kefe, vakaró itthon ne maradjon. Jancsi, a hazaiból pakolj ennivalót, 300 db Levente cigarettát, tisztálkodó eszközöket a nyeregtáskába. Te itthon maradsz, segítségére leszel Kulcsár szakaszvezető úrnak. Nagy rend legyen! A lőszertisztesek Kulcsár szakaszvezető úrtól kapott parancs után 5 percen belül állítsák elő a kijelölt kocsikat. Végrehajtani! Végeztem!

Mire indulásra készen álltunk, az egész környék asszonyai, lányai ott hemzsegték, és könnyes szemmel intettek búcsút a távozóknak. Amint a Jemancsán átkeltünk, kezdődtek a jelek. Tőlünk balra, a 17./III. zászlóalj községét, Dmitrijev-kát bombázták az orosz repülők. A vadászok, mint a fecskék cikáztak felettük, biztosítva őket. Nagyon széthúztam a kocsikat. Sosem lehet tudni, nem kapnak-e kedvet, hogy minket is megtiszteljenek! A falu szélső házait elérve, már alkonyodott, és libasorban húzódó III. zászlóaljbéli katonákat látunk rejtve Gremjacsjéba behúzódni. A parancs szerint elhelyeztem a kocsikat a meggyesben, ahol igen jól rejtve voltak, én pedig a zászlóalj irodára mentem.

Kis idő múlva parancsnokkal az ezredirodára mentünk. Én a kályha mellé telepedtem, és mihamar együtt voltak: Szakáts Zoltán ezredes,²⁰⁴ a 17. gyalogezred parancsnoka, Farkas Bandi (így szólították) alezredes,²⁰⁵ a 17./I. zászlóalj parancsnoka, Kaltróy Antal alezredes, a 17./II. zászlóalj parancsnoka, Piros László alezredes,²⁰⁶ a 17./III. zászlóalj parancsnoka, Jeszenszky Elek főhadnagy,²⁰⁷ ezred csapatcsendőr tiszt.

²⁰⁴ SZAKÁTS ZOLTÁN (Újvidék, 1895. január 18. – n. a.) ezredes. Mint a nagykanizsai 17. gyalogezred parancsnoka 1942. július 11-étől teljesített frontszolgálatot a 2. hadsereg Don menti hadszínterén. Aktív részese volt a III. hadtest 1943. januári és februári védelmi harcainak és viszontagságos visszavonulásának. HL HM AKVI 2010/1895.

²⁰⁵ FARKAS ÖDÖN, vitéz (Zalagyertyános, 1893. szeptember 15. – Nagykanizsa, 1970. október 30.) alezredes, 1943. augusztus 1-jétől ezredes. A 17./I. zászlóalj parancsnokaként 1940. december 1-jétől teljesített szolgálatot. 1942. május 1-jén alakulata élén elvonult a keleti hadszíntérre. Augusztus 10-én a Don menti Kosztyenkinél légnyomást szenvedett, s hátszói gyógykezelése november végéig tartott. Utána a 17./I. pótzászlóalj parancsnoka volt, majd 1943. augusztus 1-jén kinevezték a 17. gyalogezred parancsnokává. Ebben a beosztásban 1944. június 18-ától szeptember 15-éig részt vett a 7. gyaloghadosztály galíciai, majd kárpátokai harcaiban. Betegsége miatt a háború utolsó időszakában nem töltött be tisztséget. HL HM AKVI 474/1893.

²⁰⁶ PIROS LÁSZLÓ (Bozsok, 1899. január 21. – Ufalej, 1945. január 19.) alezredes. 1942. szeptember 16-ától a 17./III. zászlóalj parancsnokaként vett részt a 2. hadsereg Don menti harcaiban. Mint a 20./I. zászlóalj parancsnoka a Kárpátokban folytatott 1944. őszi védelmi hadműveletek során is hadiszolgálatot látott el. 1944. október 23-án szovjet hadifogságba esett, ahonnan már nem tért vissza. HL HM AKVI 1724/1899.

²⁰⁷ JESZENSZKY ELEK (Kiskőrös, 1899. július 3. – Gremjacsjé, 1943. január 13.) szolgálaton kívüli (próbaszolgálatos) főhadnagy, 1943. október 25-én, 1942. március 31-ei ranggal posztumusz hivatásos századossá nevezték ki. A 17. gyalogezred csapatcsendőr tisztjeként 1942. május 8-ától teljesített front-

Nyilvánvaló, rajtunk kívül még segédtsztek és mások is voltak néhányan, de rájuk nem emlékszem; a felsoroltakat pedig azért említem, mert ezen az estén szerepük volt.

Szakáts ezredes úr így adta meg a tájékoztatást:

– Ma hajnalban az orosz támadást indított a 47./II. zászlóalj sávjában. Átkelt a Donon, és hídfőt épített ki Kosztyenkinél. Támadása Kosztyenki után is tértnyerő volt, feljutott a falu mögötti teraszra, és már-már Ivanovkát, benne a hadosztály parancsnokságot veszélyeztette. A 17. és 47. gyalogezredek I. zászlóalja ellentámadása nem vezetett eredményre. Ebben a harcban mindkét zászlóalj valójában megsemmisült. A Farkas- és Böszörményi zászlóaljból²⁰⁸ egy-egy szakasz létszámának megfelelő ember maradt. A kialakult helyzetben riadóztatták a hadosztály közvetlen egységeket, és ellentámadásra vetette be a hadosztály. Különösen a huszárszázad lendülete hozta meg a sikert, mert visszaszorította az ellenséget Kosztyenki faluba, és most ott lefogja, amíg az összevont támadás megindul. Tervem a következő: Ma éjszaka a sötétség leple alatt kivonjuk az ezrednek a II. és III. zászlóalját a vonalból, és hajnalban a 47. gyalogezreddel együtt támadunk, és a hídfőt kifüstöljük. A hadosztály összes nehéz tűzgépei támogatnak. A kivonásnak észrevétlenül kell megtörténnie, a legkisebb zaj sem lehet. Az orosz meg sem sejtetheti szándékunkat. Az indulás, amire már mindenkinek a gyülekezőhelyen kell lennie, pontosan 2 óra. Ez a legsötétebb időszak. Igazítsák az urak az óráikat: most 20 óra 18 perc. Van valakinek kérdése az urak közül? – Tessék Piros alezredes úr!

– Ezredes úr, alázatosan kérem, mi történik abban az esetben, ha az orosz felfedezi, hogy üres állások vannak előtte, és átjön?

– Jó kérdés – válaszolt ezredes úr. – Akkor, ahogy mondani szoktuk, kitartunk az utolsó emberig. (És maga is mosolygott.)

– Egyébként minden zászlóalj hagy a védősávjában egy rajt, akiknek az lesz a dolguk, hogy az állásokban ide-oda futkosva, hol itt, hol ott lead egy sorozatot. Így leplezi helyzetünket.

És ekkor játszódott le az a helyzetkomikumnak beillő jelenet, amely sokáig mulatságos beszédtema maradt. Felugrott Jeszenszky Elek csapatcsendőr-főhadnagy, előrelépett, és meggyőződéses komolysággal jelentette:

– Ezredes úr, alázatosan jelentem, abban az esetben én csapatcsendőreimmel megszállom a falut!

szolgálatot a 2. hadsereg keleti hadműveleti területén. 1943. január 13-án hősi halált halt. HL KJ 43/a.; HL HM 22. v. oszt. 745051/1943.

²⁰⁸ A nagykanizsai 47./I. zászlóaljról van szó, melynek 1942. május elejétől augusztus 10-ei sebesültségig a 2. hadsereg keleti hadműveleti területén BÖSZÖRMÉNYI GÉZA (Mezőbánd, 1899. február 27. – Torda, 1944. szeptember 19.) alezredes volt a parancsnoka. Böszörményi alezredes, illetve 1944. január 1-jétől ezredes a tordai csatában, 1944. szeptember 19-én mint a 25. gyalogezred parancsnoka hősi halált halt. HL HM AKVI 274/1899.

Erre a vitéz kijelentésre mindenkiből kitört a hangos nevetés, [...] hiszen volt a parancsnoksága alatt összesen 3 csapatcsendőr!

Amíg mindenki jól kinevette magát, elmondom, ki volt ez a Jeszenszky Elek főhadnagy. Már az első világháborút tisztként szolgálta végig. Ott szerezte főhadnagyi rangját. Kitüntetést egyet sem tudott szerezni, csak az összes szövetséges háborús emlékéremmel tért haza. Ezt a mostani háborút annak pótlására gondolta alkalmasnak, amit az I. nem adott meg neki. Ezért önként jelentkezett a front-ra. Egyébként ki sem kerül, kora miatt, mint tartalékos tiszt. Kilimán, Zala megyei kisközségben volt tekintélyes birtoka. A zalagyömörői Farkas családdal volt rokonságban. Leánya, dr. Benyó pesti orvos felesége.

A kivonási parancsot mindenki pontosan végrehajtotta. Ahogy az elvonuláskor besoroltunk, emlékszem, olyan szuroksötét volt, hogy a lovam fülét sem láttam. Hogy ezt a teljes sötétséget választották, az érthetően sok okon kívül, még egy jelentősen meghatározta. A menetvonalon volt egy terepszakas, mely a peremvonalon haladt, és teljesen belátható volt a túlsó oldalról. Világos reggelben értünk a készenléti helyre. Köröskörül fehérre érett rozstábla terült el a Kosztyenki mögötti terasz innenső oldalán. Még a lóról le sem szálltam, amikor véget érni nem akaró sorozatot lőtt az orosz Kosztyenkire Sztálin-orgonából. Számoltam: 32-t. Olyan szokatlanul erős és hosszú volt, hogy a lovam remegett. Az oroszok azonnal megindult légi tevékenységét a magyar légierő vadászgépei fogadták. Felettünk bocsátkoztak velük harcba, és a szemünk láttára nyomtak le négy orosz repülőt. A kormányzó-helyettes úr, Horthy István²⁰⁹ vadászraja vívta ezt az eredményes harcot. (A mellékelt levelek között van az erről küldött beszámolóm, Mancikának címezve.)²¹⁰

Az egész napot itt töltöttük, és csak este indult a zászlóalj támadásra a faluba. Levittük a löszert a közelükbe. Szerpentin vezetett le a faluba. Fehér, meszes talaja volt az útnak, minden kanyarulatában fekete folt: a pontos belövések nyoma.

²⁰⁹ HORTHY ISTVÁN (Pola, 1904. december 9. – Ilovskoje, 1942. augusztus 20.) Horthy Miklós kormányzó idősebb fia, kormányzó-helyettes, gépészmérnök, tartalékos repülő főhadnagy. 1940. június 1-jétől a MÁV Igazgatóságának elnöke, októbertől a felsőház tagja. 1942. február 19-én kormányzó-helyettesé választották. Az 1. vadászipilótó osztály kötelékében részt vett a 2. hadsereg 1942 nyári hídfőcsatáiban. Az ilovszkojei rögtönzött ipilótótér közelében Héja vadászipilótával repülőbaleset áldozata lett. Magyarország a második világháborúban. Lexikon A-Zs. (Főszerk. Sipos Péter) Bp., 1996. 173. p.

²¹⁰ Kemendy a következőket írta 1942. augusztus 16-ai tábori postai levelezőlapján Nagy Ferencnek: „...a napokban zászlóaljunk[nak] erős támadása volt, amelyben egy ezredet vetett ki és semmisített meg. Ott voltam elfoglalva. R. R. ist verwundet. [Reischl Rafael megsebesült.] Ez alatt a kormányzó-helyettes úr vadászraja vele együtt szemem láttára 4 ellenséges bombázót lőtt le; 2 égvé esett le, 2-öt teljesen a földre nyomtak. Az ő gépe 52 találatnál tért haza.” (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 97. sz. melléklet.) Lásd még Kemendynek az öccséhez, Kemendy Lászlóhoz írt aznapi tábori postai levelezőlapját, a Függelék 7. sz. dokumentumát! (A lap Kemendy Nándor tulajdonában.)

A faluból ezután visszajöttünk, de alezredes úrnak az volt a parancsa, hogy holnap éjjel menjünk be értük.

Aztán megindult az összpontosított nagy támadás, hogy a hídfőt felszámolják. A hadosztály szervezte. Már ekkor mindenki tudta, hogy a németek az áttörés hírére megjelentek egy divízióval a mi községünkben, hogy az ellentámadást végrehajtsák, Ujlaky ezredes, hadosztályparancsnok azonban visszautasította ezekkel a szavakkal:

- Az én hadosztályomnál esett a csorba, majd azt ők is köszörülik ki! Természetes, hogy a németek örömmel eltávoztak. A 17. és a 47. gyalogezred támadott. A támogató fegyverek tűzrendszerét a következőképpen szervezte meg a hadosztály: A rendelkezésre álló összes géppuska, 56 db, egy parancsnok alá lett rendelve. Ugyancsak az összes aknavető is. Így borzasztó nagy, összefogott tűzcsapásokra volt képes. A Don partja és a falu közötti alacsony, 2-3 m-es sűrű bozótos területet olyan sűrű tűz alatt tudták így tartani, amit „centizésnek” neveznek. Aki ebbe belekerült, az megsemmisült. Az összes páncéltörő ágyú, ami a hadosztályban volt, a teraszon helyezkedett el. Repeszgránáttal lőtte pontosan a folyó közepét, ha azon megjelent az átkelő ellenség a csónakokkal. Ugyancsak ezt a szerepet töltötte be az összes itt felállított légvédelmi gépágyú, most lefelé fordított csővel, megsemmisítő sorozataival. A parton az átkeléshez csoportosuló óriási tömegeket a 9. [könnyű tábori] tüzérezred összes lövege állandóan hatásos tűz alatt tartotta. Szörnyű nagyszámú tömeget vetett be az orosz, hogy az urivi, korotojaki, scsucsei meglévő hídfők mellé, még a kosztyenkit is biztosítsa. Vesztesége is hatalmas volt.

A géppuskák pillanatnyi szünet nélkül szóltak! Nem túlzás, szó szerint kell érteni. De az aknavetők is. Érthető, hogy alezredes úr, már 13-án küldte a parancsot, hogy azonnal hozzak annyi és olyan gyalogsági löszert, amennyit csak kapok. Nem a mi löszeroszlopunkhoz kellett mennem vételezni, hanem a 47-eseké szolgált ki Parnicsnijban. A parancs vétele után azonnal, vágóban hajtottunk a Kosztyenki mögött 6-8 km-re lévő faluba. Meglepetésemre itt találkoztam György Pistával, a 47./II. zászlóalj vonatparancsnokával. Mivel egy percet sem akartam veszíteni, kuszán néhány sort írtam egy lapra,²¹¹ ott hagytam nála, és megkértem, írjon feleségemnek egy bővebb levelet, nehogy megijedjen.²¹² [...]

A zsidó rakodószázad pillanatok alatt megrakta a kocsikat, és vágóban vittük a csapathoz a nélkülözhetetlen löszert. Ahogy bevittük Kosztyenkibe, az egyik

²¹¹ Kemendy tábori postai levelezőlapon küldött üzenete a feleségéhez. [1942. augusztus 13.] (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 96. sz. melléklet.)

²¹² György István tartalékos zászlós a következőket írta 1942. augusztus 13-ai tábori postai levelezőlapján Kemendy feleségéhez: „A Gézával épp most találkoztam. Nagyon el volt foglalva. Mozgásban voltak. Kért, hogy nyugtassam meg az otthoniakat. Nagyon jól néz ki. Jó kedélyű. Csak egy kicsit márgyötri a honvágy”. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 95. sz. melléklet.)

szélső háznál Kalmár szólt, hogy a sármelléki Kisvarga János Luc,²¹³ ott fekszik a fonott oldalú fészerben, halva. Megnéztem. Éppen olyan mosolygós volt az arca, mint életében. Mondtam érte egy imát. Sztálin-orgona tűzébe került, az oltotta ki az életét, ahogy a bajtársát átölelve kísérte a segélyhelyre. Ugyancsak Kalmártól tudtam meg, hogy kedves barátom, Reischl Rafi, huszár hadnagy is itt sebesült meg az első ellentámadás alkalmával. Comblövessel került kórházba.

Rengeteg foglyot ejtettek, akiket aztán Ivanovkára, a hadosztályhoz kísérték. [...]²¹⁴

Négy nap állandóan heves harcai után sem sikerült a hídfőt felszámolni. A hídfőbe szorítva az ellenséget, leállt a további veszteséges támadás. Bebizonyosodott, hogy Hunyadváry őrnagy Ujlaky elképzelését hajtotta végre, amikor nem a vízpartra tette a védővonalat. Be is jött az orosz könnyen a szörnyű magas és sűrű bozótban, mely olyan átláthatatlan volt, hogy a támadás alatt két magyar raj egymásra dobott kézigránátot, mert egy méterre sem lehetett látni. Csak az utána elhangzott magyar káromkodásról tudták meg, hogy mindketten magyarok. A magyar halottakat Parnicsnijban temették el. Itt tűzték a keszhelyi Csathó Egon²¹⁵ hadnagy fejfáját is föléje. [...]²¹⁶

Nekünk különösebben nagyobb veszteségeink nem voltak.²¹⁷ A harcok végeztével, mert már felpuffadtak az orosz hullák a nagy melegben, azonnal eltemették őket. A zsidó munkásszárad, akik a temetést végezték, 3.200 orosz halottat számláltak meg ezen a parton. Mennyi lehetett a Donban elúszott és a túlsó parton a tüzéség által megsemmisítettek száma?!

A negyedik napon kihoztuk a zászlóaljat Kosztyenkiből. Alezredes úr a zsákmányt elosztotta, és én 5 kocsi orosz fegyvert és lőszert szállítottam haza! Ezek-

²¹³ KISVARGA JÁNOS (Sármellék, 1915. január 26. Lucz Teréz) örvezető. 1942. augusztus 12-én a Kosztyenkinél folytatott doni hídfőcsaták során hősi halált halt. HL HM 22. v. oszt. 632423/1942.

²¹⁴ Lásd a 45-46. sz. képeket! Kemendy megjegyzése: „Néhány felvételt mellékelek dr. Eger Zsigmond barátom szíves jóvoltából, aki a 9. [könnyű] hadosztály hadbiztosságán szolgált Ivanovkán. Itt készítette felvételeit.” DR. EGER ZSIGMOND (Budapest, 1910. április 23. – Keszthely, 1986. november 15.) jogász, tartalékos főhadnagy. A felvidéki bevonulás, illetve az 1939. márciusi kárpátaljai hadművelet alatt a 17./II. zászlóalj élelmező tisztjeként, az 1940. május 27. és október 11. közötti erdélyi mozgósítás, bevonulás és megszállás alatt csapatteste gh. főnökeként teljesítette szolgálatot. 1942. április 25-étől 1943. január 10-éig a keleti hadszíntéren a 9. könnyű hadosztály parancsnokságának gazdasági tisztí teendőit látta el. HIM KI Dr. Eger Zsigmond 262/339. sz. ti. ogv.

²¹⁵ CSATHÓ EGON (Pécs, 1918. június 5. – Prokudinszkij, 1942. augusztus 10.) Ludovika Akadémiát végzett hivatásos hadnagy, a 17./I. zászlóalj 1. puskásszáradának parancsnoka. A Kosztyenkinél vívott hídfőcsatában, közelharcban, mell-lövés következtében esett el. Gyászjelentésének másolata, Szende László feljegyzéseivel (dr. Szalay Csabáné, Kemendy Borbála birtokában); HIM KI Adatbázis.

²¹⁶ Lásd a 43. sz. képet!

²¹⁷ A 9. könnyű hadosztály az 1942. augusztus 8-ától 13-áig tartó, heves szovjet támadásokat elhárító kosztyenki hídfőharcokban 674 (ebből 34 tiszt) sebesültet veszített. A hősi halottak és az eltűntek számát hozzávetőlegesen 150 főre becsülték. HL 2. hadsereg iratai 6. fasc. 508., 515. és 642. számú napló-mellékletek.

kel erősítette meg a zászlóalj védővonalát. Hajnalban lépcsőzetesen vonult vissza a zászlóalj és gyülekezett ugyanott a domb mögött, ahonnan támadásra indult négy nappal azelőtt. Éppen akkor érkezett meg Kulcsár az ellátásunkat kiegészítő élelemmel. Hozott nekem egy üveg friss tejet, kenyeret. Alezredes úr, dr. Viczián Antal zászlóalj orvos és elmaradhatatlan társuk, Baán Jenő tábori lelkész jöttek koromfeketén. A tejet, kenyeret azonnal felajánltam alezredes úrnak, aki azt e szavakkal köszönte meg:

- Köszönöm, igen jólesett; Isten fizesse meg! - Majd hármójuk között szétosztotta.

Körüljártam, és kerestem ismerősöket a századokban. Mind megvoltak. Valamennyinek Levente cigarettát osztottam, amit magammal hoztam induláskor, és néhánynak a reggeli kenyérből juttattam. Pihenéssel töltötte a napot a szabadban a zászlóalj. Volt mit kipihenni! Négy nap és öt álmatlan éjszaka nyomott mindenkit, de aludni kevesen tudtak. Sok volt az élmény. Az embereket egy dolog foglalkoztatta: Miért nem fogadta el a hadosztályparancsnok a németek hadosztályát az ellentámadásra? Miért kímélte őket, mért nem sajnálta inkább a magyar gyerekeket? Valóságos „mészáros”! Ettől fogva soha nem ejtették ki a nevét, csak ezzel a jelzővel emlegették. Igazuk is volt.

Délután rendezték a századokat, és felkészültünk az állásokba való visszatérésre. Alezredes úr magához hivatott, és forgalomszabályozó tisztnek bízott meg: Úgy indítsam az egyes századokat, hogy csak a sötétség beálltával érjenek a belátható területre, nehogy az ellenség megfigyelhesse. Ennek megfelelően intézkedtem, és nagy távközzel indultak egymás után a századok. Alighogy a második egységet elindítom, a menetirányból jön vissza két lovas, és nevemet kiabálva keres. Irányítják őket hozzám. Mi lehet ez a sürgős?!

- A zászlóaljparancsnok úr parancsa, hogy a zászlós úr olyan ütemben indítsa a zászlóaljat, hogy mielőbb beérjenek a védőállásba. Mindenki a leggyorsabb jármódban érje el Gremjacsjét.

- Mi az oka, hogy ilyen gyorsan megváltozott az előbbi parancs?

- Foglyok vallomása alapján, az éjszaka folyamán az orosz, két piros rakéta jelre, az egész vonalon támadni fog.

Ebben az értelemben a fogatolt járművek, a páncéltörő ágyúk vágatában hajtottak, óriási port verve fel, a gyalogosok is meghúzták a lépést. Óriási csörgéssel, lármával érkezett be mindenki a faluba, mikorra este lett.

Alezredes úr azonnal a lőszer pótlásáért küldött Sztaro Nyikolszkojéba; hiszen egyetlen darab aknavető lőszerünk se volt. Ennek hiányában nem lehet a támadást várni. Ekkorra már olyan sötét volt, hogy azon az úton, amelyen talán százszor is jártam már, eltévedtünk. Vissza kellett mennünk. A Jemancsán ilyen sötétben átkelni képtelenség, biztos beledőlnek a kocsik. Mintha csak megérezte volna az orosz a gondunkat, egy repülője kivilágított egy Sztálin-gyertyával. Ezt

kihasználva, baj nélkül a túlsó parton lettünk. A kaszálónkon haladva, egyszer csak rúg a lovam, mint a villám. Mi ez? Belekeveredett a lába a földre dőlt tüzer telefonhuzalba. A sötétben milyen kínos volt tőle megszabadítani...! Buzinkay főhadnagy urat felkeltettem, és azonnal két kiszabot aknalőszert kértem. Ő nem adhat, csak a hadosztály I. c.²¹⁸ engedélyével.

- Halló, halló, Orion (a hadosztály fedőneve)! Csak rejtjelezve, valami kereszt-névvel megjelölve volt szabad a lőszerfajtát emlegetni. Nagy igényem hallatá-ra felkeltették az I. c. parancsnokát, aki csodálkozott, amikor elmondtam, hogy milyen értesülésünk van. Másik elgondolkasztató kérdése az volt, hova tettük a lőszerünket. Nem vicc! Amikor „rejtjelezve” azt mondtam, átdobáltuk, felháborodott hangon kérdezte: Nektek annyi van, hogy eldobáljátok, most meg ugyanazért rimámkodtok. Nem bírtam tovább, rejtjelezés nélkül elmondtam, hogy Kosztyenkiből jöttünk, és ott dobáltuk át az aknavető lőszert az oroszokra. Erre engedélyezett 1 kiszabatot. Beszélt a lőszeroszlop parancsnokkal, és az 1 kiszabathból csak fél lett. Ezt gyorsan felrakattam, és útba indítottam a kocsikat. Én most már maradtam, és elmeséltem Buzinkaynak, mi történt az elmúlt négy napban. Mint egy óriási jelentőségű felfedezést említettem neki: Az orosz, ebben a harcban, augusztus 13. körül, júliusi gyártású lőszert lőtt. Azt hittem, hogy elájul az örömtől, mert ő is azt látja ebből, amiről mi beszéltünk, hogy kimerül, és vége lesz a háborúnak. Ő nem szólt semmit. Mikor elbúcsúztam, kikísért és bevitt a kolhoz istállókból alakított lőszerraktárba. Előrebocsátotta, hogy ezt nem tehetné, de mivel engem ismer, és nem mondom el senkinek, megmutat valamit. Ahogy ott járunk a lőszerládák között, egyszer csak megáll, és rámutat az egyik ládára.

Rajta mindegyiken a kis cédula: Csomagolta és ellenőrizte a tapolcai lőszer... 1942. május 28-án.

Megdöbbsentem, hogy mi is így állunk?! Most már értem, miért volt az alkudozás az aknavető lőszerért. Azt is tudom ezután, miért kell a tüzereknek először engedélyt kérniük a hadosztály[tól], ha egy tüzelőállásba vágózó orosz üteget látnak, és mire az engedély megvolna, a hálás cél már régen eltűnt...

Hú, ez már több annál, amire józan fejjel gondolni lehetett! És ezt nem lehet a légénység előtt sem eltitkolni. Már kezdenek szaporodni a mindennapos hiányok: nincs patkószeg; hullanak a lovak az abrakhiány miatt; panaszkodik a légénység, mert éheznek. A ruha már kezd elkopni. Itt vagyunk már augusztus 20. előtt, és nem fényesítjük odahaza a gombokat az ünnepélyes fogadásra. Az otthoniak panaszaival vannak tele a levelek, sürgetik a fronton lévőket, hogy jöjjenek már haza... stb..., stb... Mi lesz ebből?!²¹⁹

Oda a remények. Elterjed a következő akasztófa-humor:

²¹⁸ A 9. könnyű hadosztály parancsnokságának I. c., vagyis anyagi osztályáról van szó.

²¹⁹ Lásd Kemendy 1942. augusztus 27-ei levelét, a Függelék 8. sz. dokumentumát! (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 116. sz. melléklet.)

- Tíz év múlva a háború után, Horthy Miklós végigjárja Ukrajnát. Erre a vidékre is megérkezik, és kíváncsian szemléli a régi harcok színhelyeit. Feltűnik neki, hogy ezen a vidéken sok magyaros külsejű öregebb embert lát. Megkérdezi környezetét:

- Jártak ezen vidéken honfoglaló őseink? Igen; de miért kérdi Főméltóságod? Mert annyi magyaros arcú embert látok. Kérdezzük meg valamelyiket, hátha tudna erre elfogadható választ adni. Az első embernek felteszi a kérdést:

- Mondja, kedves barátom, mikor került a családja erre a vidékre; nincs az ősei között magyar?

- Dehogy nincs! Magyarok az én őseim!

- Mikor kerültünk ide? - kérdezi az ember. - Hát mi vagyunk annak a 2. magyar hadseregnek a tagjai - akik még megvagyunk -, akiket 1942-ben itt felejtettek!

Szomorú maga-siratás szülte, és véges-végig hallotta az ember.

Nagyon rossz hangulatban tértem vissza lakásomra, és megpróbáltam kialudni az 5 éjjel alvásának hiányát. Figyeltem magamat: olyan álmos voltam, alig láttam, de az álomba nem tudtam belezuhanni. Már augusztus 15-e volt. Körülnéztem a körletekben. Mindent rendben találtam. Megdicsértem az otthon hagyottakat. Hosszan elbeszélgettem embereimmel a tapasztaltakról, a látottakról.

Jól esett újra köztük lenni. Azt is észrevettem, hogy románjaim már egészen jól beszélgetnek magyarul. Nem volt hiábavaló a sok kínlódás velük annak érdekében, hogy értsük egymást. Eredményes volt, és nem lett olyan érzésük, mintha azért gyötörném őket a magyar nyelv tanulásával, mintha ezt a román gyűlölet diktálta volna. Látom Mitre Jánost és Kimpián Illést, kinn állnak a körletük előtt. Mielőtt odaérnék, megkérdezem Ikonárt:

- Hogy kérdezik románul: Hogy vagy Mitre?

Ikonár kedves mosolyával felel:

- Scse fácse, binye, Mitre?

Néhányszor elismételtem, és közben már tisztelegve fogadnak; megállunk, és folyékonyan kérdezem:

- Scse fácse, binye, Mitre?

Erre egy elképedt arcot látok, rám mered, és gondolatok kergetőznek az agyában: Lehet, hogy a domnu hadnagy, amíg minket a magyarra szorított, ő maga meg románul tanult Ikonártól? Majd rádöbbsent, hogy még nem válaszolt, szélesre nyúlt mosolygó arccal válaszolt:

- Binye, binye, domnu hadnagy!

Később rájöttem, milyen általános változást hozott ez a kis idill. Még a vad román csendőr, a Negru Viktor is mindennapos volt a szobám előtt lakó közvetlen embereimnél, és ha kiszóltam, hogy valamire szükségem van, ő volt az első, akit ugrani láttam, hogy mosolyogva hozza nagyon hamar, amit kértem.

A kisbaba születését jelző értesítés várása töltötte ki óráimat. Csak hát, sajnos nem jött. Két nap múlva, szokásomhoz híven lóháton mentem a körleteket ellenőrizni, amikor véletlenül a falu végén az úthajlatban észrevettem egy, a faluba igyekvő lovast. Igyekvő?! Ez nem kifejezés rá. Lova elnyúlva úszott. Megismerem, a mi lovasunk, Keringer Jóska,²²⁰ a Deáki pusztai kis csődörös legény, szép sárga lován. Biztos, valami baj van megint és riadó. Hogy hamarabb megtudjam jövedele okát, és mielőbb kiadhassam a riadóra a parancsot – hiszen ilyenkor a percek is sokat számíthatnak –, eléje vágtáztam, és már messziről kiáltottam:

– Mi van, Keringer?

De ő csak jön, csupa hab a lova, és nem szól. Amint előttem három lépésre megáll, leugrik a lóról, szabályosan megfogja lova kantárját, és végre megszólal:

– Zászlós úr, alázatosan jelentem, táviratot hoztam a zászlós úrnak!

– Mért nem kiabálta már messziről?!

Zubbonya bal felső zsebéből előhúzza és átadja. Vajon, mi van a táviratban? Csak semmi rosszra nem gondolni – villant át agyamon –, és már olvasom is az örömet jelentő sorokat: „Augusztus 13-án kislányunk született. Mindketten egészségesek vagyunk; sok csókkal, Babi.”

Hogy ez a néhány szó mennyi boldogságot hozott, azt csak én tudom, elmondani nincsenek rá megfelelő szavak. Szerencsésen megvan végre, hamar itt a hír is! Most van egy aranyos fiunk és egy bájos kislányunk! Mert biztos, hogy nagyon szép. Áldja meg anyjával együtt a jó Isten, és engedje meg, hogy megláthassam és felnevelhessük! Megkövülten álltam, Keringer Jóska pedig még egy köhintéssel sem zavart meg új gondolataim közben.

Egyszer csak felébredtem, és kezemet nyújtottam a jó hír hozójának:

– Nagyon köszönöm, kedves Keringer. Most pedig menjünk be. A lovára nem lesz gondja. A lovat leszárítani, leápolni, ellátni! – rendelkeztem.

A lakásban először átadtam a cigarettát, majd az előkészített italokat vettük elő; de már ekkorra mindenki benn volt a szobában a hírre, és egymás után szóltak meg. Először Keringer Jóska:

– Sok szerencsét, boldogságot, jó egészséget kívánok zászlós úr az újszülöttnék és kedves szüleinek!

Kulcsár Jóska:

– Zászlós úr, alázatosan kérek engedélyt, hogy bajtársaimmal együtt gratulálhassunk nagy boldogságához!

Csete József törzsőrmester, Kalocsai János őrmester, Tamás Jancsi, egymás után kifejezték jókívánságaikat, majd Ikonár János e szavakkal:

– Nagyon örvendek zászlós úr!

²²⁰ KERINGER JÓZSEF honvéd (Nyirád, 1919. április 25. Mátyás Anna). Eltűnt 1943. január 26-án Sztró Nyikolszkojénál. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

Megható volt. Nem maradt el, sietve jött Nagy örvezető, sőt még Nyurka is elrebegette jókívánságait, persze oroszul; hozzátéve, milyen kár, hogy nem lehet otthon a pán offizer!

Nagyon jólesett embereim őszinte együttérzése. A nagy távolság csak fokozta az igényt, hogy megossa az ember valakikkel örömét vagy bánatát. Ezek az emberek nem pusztán formalitásból jöttek hozzám gratulálni. Egy sorsunk volt, mindenki érezte. Most éppen én voltam soron, holnap a Kalocsai őrmester, azután a másik. És mindenkinek osztottunk bújában, örömeiben.

– Zászlós úrnak emlékezetes marad ez a születésnap; mindig eszébe fog jutni, ha a kislányára ránéz – jegyezte meg Kulcsár szakaszvezető.

– Bizony, mindig fogom tudni ezt a kedves időpontot, amikor Keringer Jóska igyekezete folytán megtudtam: 1942. augusztus 17. 17 óra 10 perc. No, de erre igyunk! Az újszülött kislányom egészségére!

Meg is ittunk minden készletemet. Újra el kell mennem meglátogatni Keszthelyi Jenőt,²²¹ a hadosztály kantin vezetőjét, ahonnan be szoktam szerezni, amire szükségem volt. Baráti alapon nyílt lehetőségem, mert ez a kantin csak a hadosztály törzs részére adhatott ki. Minden áruja magyar holmi volt. Meg lehetett itt találni a Glóbus befőttest, a magyar cigarettákat, a Festeticsék Badacsonyi Szürkebarátját, stb. Diákkori barátom volt Jenő, az öccsével, Ferivel egy osztályba jártam a gimnáziumban. A Rákóczi úton laktak. Én Jenőnek birkabundát adtam, és a téli visszavonulás után úgy emlegetett, mint élete megmentőjét. Szóval, én itt mindent kaptam. Vettem is most is néhány üveg italt, köztük egy üveg Szürkebarátot Csete törzsőrmester részére, az elkészült sarkantyúért, honoráriumként.

Télre való felkészülésünk nem állhatott meg, hiszen ki kellett használnunk a nyári lehetőségeket, másrészt nagyon sok takarmánnyal kellett rendelkezünk, hogy a novemberben kezdődő és május végén véget érő telet figyelembe véve, lovainkat elláthassuk.

Gabonahordás következett a tarlókról. Azt tudtam, hogy nem Csáki-szalmájaként engedik kezelni a németek, de nekünk kellett! Ezért mindig éjjel 2 órakor befogtunk, és az összes kocsi kiindult takarulni. Nagy baj volt a sok vice-kocsissal. Nem tudtak kocsit rakni. Hát megrakták a dunántúli gyerekek azokét is. Nem is könnyű dolog rövid kocsira rakodni, főleg, ha semmiféle szükséges segédlet nem áll rendelkezésre. Reggelre emelkedtek az udvarokban az asztagok. Úgy nézett ki a mi falurésziünk, mint akár odahaza a falu ilyenkor, gabonatakarulás idején. És csináltuk nap, mint nap. Mondták is az emberek:

– A zászlós úr meddig akar itt maradni, hogy ennyire készül?

²²¹ KESZTHELYI JENŐ (Dombóvár, 1911. május 11. – n. a.) tartalékos hadnagy, 1943. július 1-jétől tartalékos főhadnagy. Mint a III. hadtest élrelmező oszlopának markotányos élrelmezési parancsnoka 1942. április végén vonult el a keleti hadszíntérre, s 1943. április 30-án tért vissza onnan. HIM KI Keszthelyi Jenő 259/2747. sz. ti. egy.

- Csak addig, amíg maguk, emberek, de ha mi haza is megyünk, lovaink itt maradnak. Melyikük tudna otthon nyugodtan aludni, ha azt tudná, hogy a lovának meg egész télen éhkopp van? Megértették. Ez a gyűjtés nem mehetett bűntetlenül sokáig. Az első jel akkor mutatkozott, amikor egy éjjel az ivanovkai táblán rakodtunk meg 40-50 kocsival a búza kepekből. Nyugodtan ballagott haza az oszlop, mikor a pékek körül utolért bennünket két huszár. Keresték a parancsnokot. Hozzám jöttek, és nagy volt az elképedés, mikor egymásra ismertünk: a két Czibor gyerek volt. Apjuk, a Czibor Béla nekünk volt sok éven át aratónk. Mint ha nem tudtam volna, mi ügyben jöttek, megkérdeztem tőlük:

- Mi járatban vannak ilyen korán? Őket a hadosztályparancsnok kiállította, hogy tudják meg, ki viszi el a tábláról napról-napra a rengeteg kereszt gabonát.

- Na, és fáj az maguknak, hogy mi a németek gabonáját elvisszük, mert nem gondoskodnak lovainknak takarmányról? - kérdeztem őket.

- Őket egy cseppet sem [zavarja], mindenki szívesebben etetne lónak való takarmányt, nem ilyen szemetet - válaszolták. Aztán csak léptettünk egymás mellett, míg hazaértünk. A kijelölt udvarokban lerakodtak, és újra több készletünk lett két asztaggal. A két Czibort meg elvittem lakásomra és megvendégeltem, megittattam. Biztos voltam benne, hogy ezek nem láttak semmit; én meg megnyugtattam őket, hogy nem megyünk többet az ivanovkai táblára, találunk másutt is, nekik nem okozunk kellemetlenséget.

Viszont csináltunk magunknak kettőt is. Ez a sok gabonahordás óhatatlanul azt eredményezte, hogy a kocsis addig, amíg rakodik, hogy a lovak megálljanak, dobott eléjük egy kéve gabonát. A lónak van annyi esze, hogy nem a kéve tövét rágta, hanem a kalászos felét, a benne lévő magért. Az agyonszáradt, szigonyyszerű „kaláha” a ló szájának legfinomabb részeibe beszűrődött, és fekélyes gyulladást okozott. Legnagyobb mértékben a fogíny és a nyelv alsó része lett tele. Pár nap múlva, a lovak nem tudtak a gyulladt fogíny miatt enni. Szerencsére még a baj kezdeti szakaszában észrevettük. Ló-szemlét rendeltem el reggelenként, és a patkolómester csipesszel kiszedte a beszűrődött toklászokat, a lovak száját hiper-mangános oldattal kiöblítették, és ezt néhány reggel megismételve, a baj megszűnt. Természetesen azonnal beszüntettük a kalászos gabona etetését, sőt megígértem, ha valaki megszegi azt a parancsot, csak egy alkalommal is, kiköttem. Kényszerítve voltunk viszont a gabona etetésére. Valami jó megoldást kell találni. Elrendeltem, hogy azok a kocsisok, akik bármikor bemennek Gremjacsjéba, hordókat, ládákat hozzanak magukkal, hogy a leszecsázott gabonát azokban „befüllesztéssel” megpuhítsuk. Néhány embert pedig azzal bíztam meg, derítsenek fel szecs kavágókat. Lett is minden körletnek külön, sőt egy járgányosat is hoztak. Ettől a perctől fogva a legtökéletesebb etetést tudtuk biztosítani.

Hogy a témát kétfelé ne szakítsam, most mondom el, hogy néhány nap, illetve kb. két héten belül egy délelőtt megjelent nálunk egy elég népes tisztí csoport.

Az utcán találkoztam velük. Engem kerestek, jelentkeztem. Feltűnt mindjárt, hogy a legtöbbjüknek lila bársony a parolija, tehát állatorvosok. Vezetőjük a hadsereg vezető állatorvos²²² – nevére természetesen nem emlékszem –, de a rangja, úgy rémlik, tábornok volt. Kérdezték, mikor jöttünk ki és milyen a lovak egészségi- és erőállapota, továbbá milyen az igénybevétel. Jelentettem, hogy minden rendben van, semmi baj nincs, a lovak állapota kitűnő, az igénybevétel normális. Takarmányt mi sem kapunk, de elláttuk lovainkat bőségesen a télre, a napi ellátásukról a készletek csorbítása nélkül gondoskodunk. Megkérdeztem, előállítsam-e a lovakat? Igen – volt a válasz. A naposnak megmondtam, hogy a lovakat, mielőtt az istállótól eljönnek, pokróccal töröljék végig, és egy vödör vizet adjanak nekik. Ha már szemle, méghozzá ilyen magas szemle, hát hadd mutassuk be őket teljes szépségükben! Jöttek is egy-kettőre ficáncolva, alig tudták a kocsisok csillapítani őket. Szép látványt nyújtottak a jól gondozott, fénylő szőrű, igen jó kondícióban levő, hibátlanul patkolt lovak. Nagyon megcsodálták őket, és még egyszer megkérdezték, tényleg május óta kinn vagyunk? Meg is mondták, úgy néznek ki, mintha most jöttek volna hazulról. Egyszer csak nyíltan megkérdezték, nem volt-e nálunk a lovaknak valami szájbetegsége? Ahá! Hát ez érdekli őket! Jelenttem, hogy volt, de az első napokban megszűntették.

– Hogyan? – szinte egyszerre kérdezték. Elmondtam.

És ezután hogyan akadályozzuk meg azt, hogy ne újuljon ki még egyszer? Az egész kinti hadsereg szinte tragikus helyzetben van lovaival ezen betegség miatt. Elvittem a szemlélőket az istállókhöz, és bemutattam felszerelésünket és módszereinket. Őszinte elismeréssel adóztak, és nagyon megdicsérték bennünket. Az az érzésem, hogy ezért kaptam meg „A m. kir. Honvéd Vezérkar főnökének dicsérő elismerését, a szovjet elleni hadműveletek alkalmával végzett kiváló munkájáért.”

Másik baj kútforrása is lett a gabona. Az orosz lakosság nyomorát és a németek viselkedését látva, nem tudtam ellenállni kérésüknek, hogy hordassak nekik gabonát. Adtam egy-egy kocsit, aki kért. A németek viszont a magyar községparrancsnokságot tették felelőssé a határban lévő gabonáért. Ezért aztán Cserfalvy alezredes naponta küldte értem fullajtárját, egy törzsőrmestert, és délután 3-ra kihallgatásra rendelt magához. Annyira rendszeressé vált, hogy Ikonárnak meghagytam, ne is vegye le a sisakomat a nyeregről, mert úgyis szükség lesz rá mindennap. Szörnyen le szokott az udvaron szidni. Annyira, hogy a sármelléki vonatosok messzire elmentek, hogy ne legyenek fültanúi. Panaszt tettem alezredes

²²² A 2. hadsereg vezető állatorvosa kezdetben DR. MAJOR SÁNDOR (Sárvár, 1890. április 13. – Budapest, 1964. november 16.) állatorvos ezredes – 1943. augusztus 1-el állatorvos vezérőrnagy – volt. 1942. december 9-én DR. FRIEDL ERNŐ (Belényes, 1887. december 18. – Budapest, 1959. december 7.) állatorvos ezredes – 1943. február 1-el állatorvos vezérőrnagy – váltotta, akit 1943 februárjában betegsége miatt a hátsószágra szállítottak. Szakály Sándor 2003. 104. és 212-213. p.

úrnál a folytonos zaklatásért. Ő a hadosztálynál adta le a panaszt, és intézkedésére látszólag megszűntek a további kihallgatások.

Egy este tiszti gyűlésre hívott Cserfalvy alezredes. Jelen volt az összes Szтары Nyikolszkojében állomásozó egység parancsnoka. Előadta, hogy a német Kreislandwirt panaszt tett a hadosztálynál, mert a környék termését nagyon megdézsmálták a magyar alakulatok. Egy hallatlan mennyiséget róttak a terhűnkre, mert soha nem látott hektáronkénti átlaggal szoroztak. Azt helyezték kilátásba, hogy ezt a gabonát Magyarországról követelik megtéríteni. Disznóság, hiszen már úgyis nekik termettek a magyar gabonaföldek! [...]

A hadosztály őszinte nyilatkozatokat követelt; ki, mennyi gabonát etetett fel a faluban. Cserfalvy alezredes mindenkit válaszra kényszerített. Kezdte a saját embereivel.

- No, 9/1. kocsioszlop parancsnok, Erdődy hadnagy, te mennyit hordtál el?
- Én, alezredes úr, miért hordtam volna, el vagyunk látva! Semmit!
- 9/2. kocsioszlop parancsnok, Puchinger hadnagy,²²³ te mennyit?
- Semmit!
- 9/3. kocsioszlop parancsnok, Mágel Guszti,²²⁴ te?
- Semmit!
- 9/4. kocsioszlop parancsnok, Horváth Pali zászlós, te csak hordtál?
- Talán 50 kg szemnek megfelelő mennyiséget.

Aztán ugyanígy válaszoltak a lőszer, egészségügyi, vágó, élelmiszeroszlop, sütőoszlop parancsnokai is. Éreztem, hogy ha rám kerül a sor, az én válaszomnak úgy kellene hangzania: a mi vonatunk hordta el az összes hiányt. Én az asztal végén ültem, szemben Cserfalvy alezredessel, és már nagy várakozással rám is csapott:

- Na, te baka zászlós, te mennyit hordtál el az ivanovkai tábláról? - Csillogó szemmel várta a válaszomat. Meg is kapta:

- Alezredes úr, alázatosan jelentem, semmit!

Mindenki csodálkozva nézett rám. Cserfalvynak fennakadt a szeme, és valósággal kitörve ezeket mondta:

²²³ PUCHINGER SÁNDOR (Pápa, 1900. április 7. - Devecser, 1974. október 19.) tartalékos huszár-hadnagy, 1943. január 1-jétől tartalékos fogatolt vonatos hadnagy. Mint a keszthelyi III. fogatolt osztály által felállított 9/2. kocsioszlop parancsnoka 1942. április végétől 1943. május elejéig részt vett a 2. hadsereg Don menti hadműveleteiben. Bene János - Szabó Péter 570. p.

²²⁴ MÁGEL ÁGOST (Sopron, 1916. december 8. - Sopron, 2011. február 3.) tartalékos zászlós, 1944 augusztusától tartalékos hadnagy. 1942. február 2-án kellett bevonulnia hadiszolgálatra a keszthelyi III. fogatolt vonatosztályhoz. Május 13-án a 9. könnyű hadosztály 9/3. kocsioszlopának parancsnokaként került ki a keleti hadszíntérre, ahonnan 1943. május elején tért vissza. 1944. június 1-jétől előbb a 7. gyaloghadosztály 7/8. kocsioszlopának parancsnokaként a Kárpátokon túli, majd szeptember 10-étől a 107. fogatolt vonatcsoport beosztott tisztjeként a kárpátaljai és a felvidéki harcokban vett részt. HIM KI Mágel Ágost 330/3090. sz. ti. ogv.

– Hát ez már mégiscsak sok! Mindenki láthatja, úgy néz ki a körlete, mint egy magyar falu ilyenkor; minden udvarban egy-két asztag, és azt jelenti, nem hordatott be semmit a mezőről! Talán 1 kg-os csomagban hazulról küldték azt a sok gabonát a zászlós úrnak?!

Én meg alig bírtam beszélni, annyira kellett volna nevetnem erre a helyzetre. Tudtam, én rám spórol. Maga alakulatainak azt is hajlandó volt elnézni, hogy inkább tömegében döglöttek a lovaik, mintsem léptek volna a takarmány után. Kifakadására magyarázatot várt, de most már villogó szemekkel.

– Alezredes úr, alázatosan jelentem, elismerem, hogy rengeteg gabona van összehalmozva a körletemben. Nemcsak gabona, széna is. Komolyan vettük a télre való felkészülést a lovaink érdekében. Meg is látszik lovainkon: senkinek sincs olyan állapotban a loállománya az egész hadseregben; éppen a napokban állapította meg a hadsereg vezető állatorvos úr. – Mindenki felkapta a fejét.

– Én ismételtelen kijelentem, hogy sem az ivanovkai, sem a sztaro nyikolszkojei táblákról nem hordattam be ebből semmit.

Nem bírta Cserfalvy, belekiáltott:

– Hát honnan?

Már régen számítottam az ilyen felelősségre vonásra, és alezredes úrral megbeszéltem. Ő adta a tippet:

– A Jemancia patak és a Don közötti terület a zászlóalj sávjában a mienk. Zászlóaljparancsnokom a tartalékban lévő szakasszal learattatta az ott lábon álló gabonát, mi pedig elszállítottuk. Ha ezt nem tette volna, leégetik a „senki földjén” lévő fedő növényzetet a védelem érdekében. Innen van a mi gabonánk.

Csak Horváth Pali mosolyodott el megértően: ő a szomszédom, ő látta az igazságot, de jó barátok voltunk, tetszett neki, ahogy kivágtam magamat.

A zászlóalj gremjacsjei életéről, az ott folyó nagyon komoly munkákról a legbeszédesebben vall Nyíry Zoltán hadnagy, géppuskás századparancsnok 1942. augusztus 25-én írott, ihletett hangú, az igazsághoz hű elbeszélése, melyet kedves gesztussal rendelkezésemre bocsátott. Teljes egészében, változtatás nélkül ide mellékelem. [...] ²²⁵

„Harcálláspontomon, 1942. VIII. 25-én.

Drágáim!

(Senki ne vegye rossznéven a címzést, mert legföljebb többé nem írok neki.)

Kénytelen vagyok megint bocsánatkérő kitételrel kezdeni. Nincs időm; csak így tudok mindenkit kellőképpen tájékoztatni. Tegnap egy olyan hangulatos estém volt, hogy riport-

²²⁵ Kemendy megjegyzése: „Ezen a helyen is köszönetet mondok érte dr. Nyíry Zoltánnak, a siófoki kórház orr-, fül-, gége szakfőorvosának.”

szerűen a gépem, illetve ujjaimra kívánczik: Mondjuk »Sétalovaglás« cím alatt tudnám Nektek, mozaikdarabként átadni.

Alezredes úr jókedvűen szól hozzám vacsora előtt:

– Öcsi, megint megszaporodsz a kanizsaiakból négy »morgóval« (géppuskával); helyezd el majd őket, mindjárt télire építhetsz. Igenis – gondolom félig örülve, félig bosszankodva, hogy megint növekszik a munkám. Kimegyünk Rátótra (Rudkino)? – kérdem én. – Menj ki inkább Pistához, s nézd meg, úgy vannak-e már a parton, ahogy elrendelted.

– Alezredes úrnak a gyomra fáj talán? – teszem fel a diplomatikus kérdést. (Hogy miért, az kisért a válaszból.) Válasza hasonló:

– Öcsi, edd csak meg megint a vacsorámat. Csörgei (a legénye), hozz a hadnagy úrnak egy terítéket, nekem csak a rumos feketét, egy pohárral! – Letelepedik az egész társaság az asztalhoz, melynek csak a felére jut terítő. Csörgei már kacsázik, s ahogy azt a keszthelyi Halászcárdában szokta – mert pincér vagy szteppelő a komoly foglalkozása a gézen-gúznak –, kigyózó mozdulattal tolja az orrunk alá a pléhtányérokat. A biztonság okáért, tiszta zsebkendővel kitöröljük. Doki szertartásos komolysággal kiadagolja az Atebrin tablettákat. – Most nem csapsz be, Öcsi! – mondja. Kettőt is bekapok, hogy pótoljam az eddig elmulasztottakat. Tombi (Junker László zászlóalj segédtiszt) megfiatalodva ül mellettem: levágatta erős harcsabajuszát. Somfay hadnagy, az új anyagi tiszt összetöpreődik szintén. A társaságban ő az új tag, tekintve, hogy most jött meg, reumája kikezeltetése után a kórházból. Ő biztosította mellesleg az én sebesültemért való kirohanásomat májusban, s az odaérkező német szemlélő – ezen első harci cselekményéért – a helyszínen Vaskeresztet adott neki. Ekkor mondtam, hogy nekem olyat ne is adjanak.

Vidám beszélgetés közben folyik az egyszerű vacsora. Muff varrást, gallérok készítését, új bakancsok kiadását kérem és javaslom, hogy teljesen felkészülve várjuk az októberben beköszöntő telet.

A zsidó faj átkát fejtegeti alezredes úr, példákkal alátámasztva, igen érdekesen. Aki közülük méltán asszimilálódhatna, az rendszerint magtalan marad. Sok-sok somogyi és zalai földbirtokos család életével jövők így tisztába. De hűvös van nagyon, asztalt bontunk.

Épp a lovakat rendelem ki, mikor jön Baán Jenci (Baán Jenő ezredlelkész) és Daka Miska (ezredorvos). Jenő papot meginvitálom Viczián dokival együtt, de Miskának tréfásan már az ágyat ajánlom, mondván: Mit akar egy vén családapa a fiatalok sportjával?! (Kinn léte alatt egy nagyon helyes kislánya született. Csak képről ismerjük, de Miska máris számon tart... Mire megvénülünk – mondom erre én mindig neki. (Újabb hírvivő szalad még két lóért, hogy indulhassunk.)

– Elviszlek titeket most az egyszer! – mondom szemtelenül kegyesen a társaságnak. Nekem is ront valamennyi! – Apád lehetnék – mondja Miska. – Öcsinél három évvel előbb mustrálták egyik barátom öccsét, akit csak Cunci néven ismertem odahaza – mondja Doki. Negyedik elemiben taníthattalak volna – dupláz rá Somfay. – Mint teológusnak, kezet csókoltál volna nekem – szól a papom.

– Befejeztétek?! – kértem erre én, s faképnél hagyom a díszes társaságot. Tudják már, hogy nem sokat készülődöm, tehát rohannak ők is köpenyért, géppisztolyért, kézigránátért. Mire kiérünk, már előállt az öt paripa. Jön az elosztás. A papunkat feltoljuk egy bigott kecskére, Doki éppen Upponyra ül ([Nyíri] Zoli lova), amivel én akartam kimenni. Magam kénytelen vagyok egy félvér muraközin helyet foglalni. Taligásló volt, míg fel nem vitte a jó Isten a dolgát. Mondom is a fiuknak, hogy erre csak éjjel és ködben merek felülni, mert ha nappal alezredes úr meglátja alattam, kiüldöz még ebből a nagy Oroszországból is a csipkelődésével.

Szép, csillagos, augusztusi éjszaka van kibontakozóban. Telihold. Élesen rajzolódik az útra a legapróbb árnyékkontúr is. Lépésben poroszkálunk el megnövekedett, több soros, hősi temetőnk mellett, s némán tisztelgünk a bajtársaknak, és jelezzük, hogy megyünk örködni felettük is. Balra tőlünk, mintegy 25 km-re egy nagy gyárváros (Voronyezs) külső negyedében két olajtartály égbenyúló lángnyelvei festik vérvörösre a horizontot. Szótlannul baktatnak mögöttem. Hogy megtörjem a hirtelen beállt csendet, ügetésre fogom lovamat; így legalább gyorsjárású paták és kővé keményedett agyag érintkezéséből adódik egy megnyugtatóan szép, ritmikus összhang.

– Ősapáink újjal és tegezzel járhattak itt valaha – szólok Dokihoz.

– Tápíószelén tegezzél, mikor nálam vadászol – válaszol ő erre.

– Le is ütöm még Ilonkát is a kezdről – heccelem én.

– Csak bele ne haljon a nagy megrázkódtatásba! – így Doki.

Jenőnek elég bajt ad a lova, nem tud beleszólni beszélgetésünkbe. Pedig ő is a papok igazi, jó fajtájából való. Kiürített helységünk utolsó házsorába érünk be. Fehér, zsuppos, düledező viskók. Egyik-másik gránát és bombatölcsérek légnyomásától szétdőlve. Egy lélek nem található itten. Csak az én fegyvereim kezdik meg a téltre való beépítést és erődítést, az ennek megfelelő helyeken. Az utolsó előtti rozoga kalyiba előtt »állj«-t intek, és csendben lóról szállunk. A két lovással az árnyékba vezettetem a lovakat. Mi pedig megindulunk.

– Csak a nyomomban – magyarázom a fiúknak –, mert könnyen saját aknán repülhetnek.

A minap magam is majdnem megjártam. Vékony kis dróthba ütközve, lehajolva vettem észre, hogy éppen a mezőnkbe akarok besétálni. Megigazítottam a véletlenül kicsúszott biztosítószegét, s megcírógattam a kis cövekaknát, hogy legközelebb már jól működjék. Egy fohással pedig gyorsan megint az Istenhez fordultam hálásan, mint már kinn létem óta nagyon, de nagyon sokszor...

A sás és a három méter magas kender között, talajvíztől nedves ösvényünk, mint egy acélszalag mutatja a hátulról eső holdfényben a szélső álláshoz vezető utat. Lassanként futóárokka mélyül. Cuppogunk egymás mögött derék honvédeink felé.

»Állj!« – hangzik halkan. – »Ki vagy?« – Nyíry hadnagy! – Előre! – Öt méterről megint megállítanak:

– Jelhang? – Megmondom, s mehetek. Egy úgynevezett körtámpontba érünk. Az itt lévő erő akadállyal van körülvéve, úgyhogy észrevétlenül csak hátulról, a futóárokból lehetne megközelíteni, ha nem állna a »kapunál« az őrszem. Hatalmas munka folyt itt. Több száz méteres árokrendszer, biztos óvóhelyekkel, a túlsó oldal felől teljesen láthatatlanul

készült és készül el. Most is gőzerővel folyik a munka. Csak a partra kitolt figyelők biztosítanak, a többiek ásnak és ásnak rendületlenül... Kimegyek a tüzelőállásba.

– Második rajfigyelő! – hangzik a felém sem tekintő, állandóan a túlsó partot fürkésző, markáns arcú, sisakos magyar szájából. – Mi van? – Tizenkét orosz a víz folyásának irányába sétált, a bozót nál tűntek el.

– Ne lőjetek addig, míg teljesen el nem készülünk. Akkor sem árulkodunk, hanem figyeljétek meg a mozgásukat, hogy elkaphassuk őket a saját partjukon! Dokiéknak szeretném a kettéágazó folyóágot megmutatni, de olyan köd ereszkedik ránk, hogy öt méterre sem lehet látni. Még pár állást végigjárva megyünk vissza a lovakhoz. Hogy meg fogom lovagoltatni őket! Pár pillanat, s a nyeregben mindenki. A holdnak hatalmas udvara van, bizonyára nagyobb, mint most otthon a legfelkapottabb kislánynak. Halk szellő zizeg, és én elhagyva a rendes utat, egy sűrű nádásba veszek irányt.

– Vágta! Vajon bírják-e az én félvér táltosommal? Igyekszenek bizony mindannyian. Azt hiszem, nincs kedvük lemaradni.

– Hová a csodába megyünk, Öcsi? – kérdik mindketten.

– Bizonyára a muszkához akarok átúsztatni, hisz egy pappal meg egy doktorral az ember lelki és testi nyugalma a legteljesebb – felelem nekik. Sűrű bozótosba érünk közben. A ködöt mintha egy igen éles késsel elmetsették volna. Szinte mennyei fényesség, igazi romantikus éjszaka még itt is, akárcsak otthon. Mellettünk tiszta vizű patak csobog. Gázoljunk bele! Most már lépésre fogjuk a lovakat. Minden patanyom tükörképembe vág, s azt bodrozza, fodrozza, milliónyi kis gyűrűvé. Egyszerre csak orosz kiabálást hallunk.

Most jut eszembe, hogy Péterről, szócsöves ukránunkról még nem szóltam.²²⁶ Egyike foglyaink százainak, de őt, mint megbízható ukránt, magunknál tartjuk; propagandaminiszteri tárcát kapott a zászlóaljnál. Hatalmas szócsövén a folyón átkürtöli, hogy milyen jó dolga van a magyaroknál s milyen hiábavaló az oroszok további harca. Több se kell a papunknak: »Tizenhárom szélből van az én gatyám...« kezdetű nótát kezdi harsogni. Alig tudom csitítani, hogy azért ne olyan hangosan. Most Doki kezd trombitálni. És ezek mondják, hogy én gyerek vagyok!

Meredek kaptatón prüszkölnek fölfelé a lovak. Haj-haj, egy éve nem gondoltam, hogy ilyen világjárt leszek nemsokára! Egy mély horhoson keresztül visz a rövidebb út. Lecsúsztatunk. Jóleső érzés ez: mintha ródlizna az ember. A lovak négy patája alatt omló homok olyan szép, halk, veszélytelen zizegő hangot ad! Még egy fújtató, és a peremről látszik élesen megvilágított tanyánk. De gondolok egyet: rohanjuk meg a »Drótost!« Persze ez új fogalom az olvasónak: a távbeszélőszakasz parancsnokát hívjuk így. Szellem- és jellemű, örökké mókás fiatalember, izé, pardon, családapa. Azaz nem is szabad ezzel sem megrágalmazni, hisz másfél hónappal a kijövetel előtt nősült. Körülvesszük házát, előbb azonban a négy oldalról jövő vágatától megzavarodott őrt nyugtatom meg, s rázendítünk a partizán himnuszra. »Igyi szudá!« – kiabálunk be Drótosra, mire ő szintén Igyi szudájjal válaszol. Nem sokat kértejük magunkat, bemegyünk. Konzervet bontatunk, új patront a nála lévő s

²²⁶ Lásd az 51. sz. képet!

még egyedül használható szódásüvegbe, s valamennyien epedve várjuk Leander Sárít (Zarah Leander). Halk tűvel bűg végig a gerendás mennyezetű szobán lágy altja. Doki biztos Ilonkára gondol.

– De jó csapodárnak lenni – állapítjuk meg Jenővel. Kit szeressek? Jó, hogy itt hasonló gondokra sem ideje, sem alanya nincs az embernek! Csak egyszer hazajussunk, úgyis bajba leszek. Szívesen csinálnánk valamennyien a hazai aszfalton egy kis menetgyakorlatot! – De hiszen már komoly másnap van – mondja Doki, aki szerint Drótos kanapéja a világ legkényelmesebb ülőhelye, s az én vállam a legpuhább párna.

– Másképp beszélsz te még otthon!

Lassan tehát a távozás hímes mezejére lépünk, s megállapítjuk, hogy egész kedélyes a háború, ha egy kicsit nem lő a muszka. – Erre azonban aludni kell egyet – mondom én, s szertefoszlunk, ki-ki nyugovóra. Csizma, nadrág, zubbony rajtunk, s hamarosan egy szebb világban járunk, míg csak a riadót el nem rendelik.”

[...]

A folyón való átkiabálás megemlékezéséről jutott eszembe, hogy a másik oldalról is alkalmazták ezt az eszközt. Kedélyes eset volt, amikor a ruszlik azt kiáltották át:

– Magyarok, menjete a postáért, megjött a Kátai szakaszvezető! (Ő volt a postakezelő tisztes.)

Zászlóaljunk tevékenységét a télre való védelmi felkészülés jellemezte ebben az időben. Nemcsak nagyszerűen megszervezett tűzrendszer biztosította az állások ellen támadó ellenség visszavetését, hanem nagy gondot fordított a zászlóalj arra is, hogy embereinknek kényelmes és biztonságos fedezékeik legyenek. Arra is kellett gondnak lenni, hogy a hideg beálltával fűthető figyelőállások, óvóhelyek (bunkerek) tegyék elviselhetővé az amúgy is nehéz helyzetüket. A fűtés azonban árulkodó füsttel jár általában. [...] A tüzelőállások, figyelők, bunkerek rejtése nagyfotosságú. Ne fedezhesse fel előre az ellenség, mert akkor kilövi; ha támad, akkor legyen meglepetés, honnan jön a mi saját tűzünk. Ennek érdekében alapos felkészülés előzte meg mindezeket. Egy karpaszományost, akinek egyáltalán nem volt tájékozódási képessége, bízott meg alezredes úr azzal, hogy a faszén égetést vezesse. Ezzel a faszénnel fűtötték a legrejtettebb figyelőket és egyéb helyeket. Ennek nincs füstje.

De hiába van a legkiválóbban kiépített állásrendszer, ha a benn lévő katona úgy érzi, hogy maga van, nincs kapcsolata a vezetőivel. Láttuk, milyen rendszeres kapcsolat volt, és ez biztonságot adott. Egy különösen jellemző esetet említek meg. Egy éjszaka telefonon jelentkezik az egyik támpont parancsnoka, hogy jelentse a látottakat alezredes úrnak. Az irodában, alezredes úr szobája előtt ügyel a telefonkezelő és hallja:

– Kérem a Gazdát!

Már mozdul, hogy beszéljön és hívja, amikor a feje fölött átnyúl a „Gazda”, átveszi a készüléket, és abban a pillanatban mondja:

– Itt a Gazda!

Ő ennyire együtt élt, még álmában is az embereivel; mindig megérezte, ha szükség van rá. [...]

Arra is nagy gondot fordítottak, hogy állandóan tájékozottak legyenek az ellenségről. Ennek egyetlen módja volt: vállalkozásokat indítani éjjel a túlsó partra, ott riadalmat okozni, és „nyelvet” hozni, azaz foglyot, aki aztán elmondta mindazt, amit tudott. Azért is szükséges volt a vállalkozások rendszeressé tétele, hogy az emberek harcos szellemét fel ne őrölje az állásokban való vakond-élet. Jellemző volt, hogy például az 5. század parancsnoka, Baracska István főhadnagy még a tiszti legényét, lovászát, hírvívót is átküldte vállalkozásra. A támogató tüzérséggel alaposan együttműködve lehetett csak indítani a kis erejű vállalkozó csoportot, hogy ha szükséges, azonnal fogja le tüzével a csoportra támadó nagyobb ellenséges erőt, biztosítsa visszatérésüket. A leghíresebb vállalkozó Babos László géppuskás századbéli szakaszvezető volt. Hét gimnáziumot végzett nagyszerű gyerek volt. Úgy járt odaát, mint otthon a kertjük végében. Mindig eredményes volt az általa vezetett vállalkozás. Ha már volt foglyuk, búcsúzásképpen a bunkerek kürtjén át, néhány élesített kézigránátot csúszattak a nyugodtan alvók közé, és visszajöttek. A hősi harcos szellemet mutatja Kalocsai őrmester zászlóalj fegyvermester tette is: A senki földjén egy kilőtt harckocsi feküdt. A sötétség leple alatt kilopózott, és szerencsésen elérte a harckocsit. A nap folyamán kiszerezte belőle a használható géppuskát, és az ott talált lőszerrel együtt este behozta az állásba. Ezzel is erősíteni lehetett a védőállást. Ha németek nem adták meg a szükséges és beígért fegyvereket, akkor zsákmányolt orosz fegyverekkel lőtték az oroszot. Persze ehhez ilyen összeforrott zászlóalj kellett! Szeptemberben a posta egy döbbenetes levelet hozott a számomra: Mici húgom²²⁷ vöröskeresztes lapját kézbesítették ki nekem. Érdeklődött rajta a Vöröskereszttől, hogy én hol és milyen sebesülést szenvedtem. Tehát valaki megírta, ami meg sem történt. A gondolatok egymást kergették bennem. Biztos a kosztienki támadás idejéből való közlés. Itt pedig én elkövettem azt a jó szándékú hibát, hogy pár szavas kusza lapommal egy időben György Pistával írtam magam helyett levelet. Ez is megerősítheti ennek a kósza hírnek a hitelét...! Aztán ezekben a napokban volt a szülés! Micsoda fatális összejátszás! Azonnal küldtem a cáfoló leveleket. Hamarosan meg is tudtam, kitől eredt a jól értesültség. Gremjacsjében jártam, amikor szembeállok Meilinger István,²²⁸ 47/II. zászlóaljbéli gazdasági hivatali tizedes-

²²⁷ KEMENDY MÁRIA (Zalaszentő, 1917. január 5.), Makk Gyuláné, Kemendy Géza húga.

²²⁸ MEILINGER ISTVÁN (Keszthely, 1914. július 1., Varga Anna) 47/II. zászlóaljbéli honvéd, aki 1943. január 26-án sebesült meg. HIM KI Adatbázis.

sel, a keszthelyi Eszesék kereskedő segédjével. Régi ismerősként üdvözlöm, ő azonban megkövülten áll, és ezeket mondja:

– Zászlós úr, én szégyenkezve bocsánatot kérek.

– Miért, hiszen mi sosem adtunk erre okot – mondom én megnyugtatóan.

– De igen – folytatja – én megírtam haza Eszeséknek, hogy a zászlós úr, meg a Reischl Rafi Kosztyenkinél megsebesültek! Elfutott engem a méreg, a következőkkel egyszerre tisztában voltam. Honnan vette ezt, hiszen, amióta kinn vagyunk, most látjuk egymást először?! Ő is úgy hallotta, és ellenőrzés nélkül sietett ezt közölni.²²⁹ Sok ilyen felelőtlenség történt. Talán nem is akartak rosszat...

Egyik rossz hír a másik után. Mancika levele írja le a leghűebben Budapest első bombázását.²³⁰ [...] A ki nem hűlt átélés hangján részletezi a borzalmakat. Tehát most már az otthon sincs biztonságban. Feldúlja az itteniek lelkivilágát. Kezd teljessé lenni a háború. Családom féltése szülte azt a leveletem, melyben tanácsokat írok a védekezésre. Úgy látszott, hogy a Dunántúlra is kiterjesztik a bombázásokat.²³¹ Nincs többé nyugalom. Úgyis elég a bajunk: jönnek a fagyok, nappal a nagy járhatatlan utak, éheznek a legénység, mindenben rossz az ellátás, stb. Mi lesz ennek a vége...?

Érdekessége is van a háborúnak. Arat a halál, nyomják az embereket az egyéni és családi gondjaik, valósággyá válik: „Ma még piros élet, holnap fehér álmom...”, és az élet néha mégis olyan formát vesz, mintha fene nagy béke volna. Ki gondolt volna arra például, hogy szeptemberben ahelyett, hogy a szántói búcsún mulatnánk, itt leszek ezen a napon lakodalomban...?! Ugyanazt a törvényt tartották, mint a mi falunkban, hogy a szomszédokat meghívták a lakodalomba. Persze a szakácsokat is, hiszen ők meg ugyanabban a házban voltak, és szerény lehetőségeik felhasználásával segítségére is voltak az örömszülőknek. Egy kis magyaros színt is vittek a lakodalmi asztalra: na, nem tortát, de valami magyar tésztafélék is pompáztak a jól megrakott asztalon. Levelemben részletesen leírtam az egész

²²⁹ Kemendy 1942. szeptember 18-ai tábori postai levelezőlapján írta az öccsének, Kemendy Lászlónak: „Tegnap találkoztam Meilinggerrel, és ő közölte, hogy megírta ama valótlan hírt. De akkor talán senki se volt, akiről ne terjedt volna el hasonló. Lacikám, nyugodjatok meg, bármi történjék velem, a legénységem azonnal megírja, vagy a tábori lelkész.” (Kemendy Nándor tulajdonában.)

²³⁰ 1942. szeptember 4-én éjjel előbb Kiszepet, majd Budapestet támadták szovjet éjszakai bombázó gépek. A városmajori templom súlyosan megrongálódott, Zilahy Lajos író bérbe adott villája pedig romba dőlt. E légítámadás során 11-en vesztették életüket, s 61-en sebesültek meg. A második szovjet légítámadás szeptember 9-én éjjel előtt érte a fővárost. A bombák teljesen rendszertelenül Budapest déli részén hullottak le. Az áldozatok száma ekkor 5 halott és 18 súlyos sebesült volt. Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula 79-82. p.

²³¹ Az 1942. szeptember 9-ei éjjeli szovjet légítámadás idején berepüléseket jelentettek a Vértes hegység, illetve Zala és Somogy megyék déli részén is. Ezen kívül egy tíz repülőgépből álló kötelék megjelent Veszprém-Ajka-Pápa térség légtérében is, de a teljes elsötétítés miatt bombázásra nem került sor. Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula 82. p.

lakodalmi étrendet,²³² itt azzal nem töltöm a lapot. Egy, amit megemlítek, az a vendégszeretetre vonatkozik. Azt a szívességet nem felejttem el, mert őszinte és természetes volt. Szerettek bennünket, ezúton is kimutatták megbecsülésüket. Ami a levélben arról szól, hogy nem ettem, annak súlyos oka volt. Már hetek óta igen súlyos és nem szűnő bélhurutom volt. Nemcsak nekem, hanem azt hiszem, ez általánosnak volt mondható. Olyan súlyos állapotban voltam, hogy lóháton sem tudtam járni már régóta, csak kocsin. Az okozója pedig a soha nem látott mértékben elszaporodott légytömeg, melynek tenyészhelye volt bőven a mindenfelé jelenlévő sok piszok és hulla, stb. Már régóta nem ettem a konyhán főzött ételt, mert megakadályozhatatlan volt, hogy a kondér födelének felemelésekor kicsapódó gőz, millió legyet bele ne juttatott volna az ételbe. Olyan undort kaptam, hogy csak októberben, a hidegek bejöttével megszűnő légyinvázió megszűntével tértem magamhoz.

Nagyszerűen mulató, táncoló emberek között azért nagyon jól éreztem magamat, és embereimet sem kellett biztatni, bizony egészen otthoniasan érezték magukat.²³³

Alezredes úr remek kilátásokat csillantott meg nekem, amikor közölte, hogy rövidesen a németek természetben, élő állapotban adják ki a hadosztálynak fél-évre a húsjárandóságát. Ez azért lesz így, hogy a téli időben se maradjon ki az ellátás, amikor a hó miatt még nehezebb lesz a szállítás. Van benne ráció! Az volt, ami engem lázba hozott, hogy szerintem teheneket is hoznak, és ezeket mi átválalhatjuk tartásra, és a tejet felhasználhatjuk. Ez kell nekünk! Takarmányunk van bőven, majd megmutatjuk, hogyan lehet tejet termelni. Annyi tehenet vállalunk, amennyi megadja a napi 100 liter tejet. Hogy fogunk mi élni! Mindennap szállítunk be a zászlóaljtörzsnek is. Ment tovább a tervezés: annyi vajat tudunk készíteni, hogy minden ember kaphat reggelente, a kávéhoz vajat. Rögtön elküldtem szemfüles embereimet, kerítsenek egy tejszeparátort. Hoztak is. Már hallottam lelki füleimmel a muzsikáló hangját, ahogy fölözi a tejet, és hát a belőle készült finom házi vaj sem olyan, mint amit a németek összeharácsolnak Európa-szerre... Már elmentem Kaszás zászlóshoz, hogy biztosítsam az öt tehennek a kiválasztási jogát, aki azt meg is ígérte. Vártuk a csordát. Jött is egyszer csak egetverő marhabőgés közepette. Valamennyien az út mellett álltunk, és kerestük, melyiknek van nagyobb tögye. Tögye...? Egyet se láttunk, amelyiknek csak valami is mutatkozott volna. Csupa selejt jószág volt, alaposan leromolva, hiszen az egész Ukrajnát lábon járták meg. Az élelmiszer oszlop átvette az állatokat, és Kaszás zászlós nagy gondja közepette boldogan gondolt ránk, akik legalább néhány da-

²³² Lásd Kemendy 1942. szeptember 27-i levelét, a Függelék 9. sz. dokumentumát! (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 135. sz. melléklet.)

²³³ Lásd az 53-54. sz. képeket!

rabot megmentünk majd az életnek. De mi, ezen tapasztalatok után, nem voltunk otthon.

A [9.] élel[mező] oszlopot teljesen felkészületlenül érte az élő állatok kényszerátvétele. Semmiféle takarmányuk nem volt az állatok részére. Beterelték őket a falu déli domboldalában álló kolhoz istállókba. A mezőről hordtak ugyan alájuk és eléjük a található rozsszalmából, de hát arra csak feküdni jó az állatnak, nem enni. Ettől fogva nem volt nyugalomunk: az én lakásommal szemben állt az istálló. Az állatok az éhség és szomjúság miatt éjjel-nappal keservesen bőgtek. [...]²³⁴

Amelyik már nem tudott felállni, a többiek agyontaposták. Hogy kitörni ne tudjanak, vastag gerendákkal retesztették el a kapukat. Igen gyors ütemben kellett őket levágni egyrészt, mert hullottak, másrészt, mert az alakulatoknak a kijáró súlykilogrammot, minden nappal később, több állat levágásával tudták csak kimérni. Pár nap múlva csak kocsin vihették a jószágokat a vágóhidra. A hús minősége mind rosszabb lett, hiszen csak csont alkotta a felvételezett hús mennyiségét. Így aztán nem fél évig, de három hónapig sem lett elég. Amikor a síkos utak sok lónak lábtörését okozták, a hadosztály kiadta a szigorú parancsot, hogy el kell juttatni az ilyen lovat az élel[mező] oszlophoz. Tudtuk, miért. Ettől a naptól kezdve, nem tudtam a húsból enni, mert mindig a lóra gondoltam. Hej, de szomorú világ kezdődött! Most láttuk igazában, hogy milyen remek ötlet volt részünkről, amikor azzal is törődtünk, hogy a nyáron felfedezett káposztából rakunk el télire. Napraforgó magot is csépeztünk ki 20-30 mázsát. Igaz, hogy ezzel az volt a célunk, hogy olajat üttetünk belőle, de erre nem kerülhetett sor, mivel ilyen szerkezetet még Kulics Jenő se tudott felhajtani. Így aztán orosz módra az emberek állandóan rágták a „szemicskit”.

Ezt a nehéz sorsot, melyet a példákön keresztül igyekeztem megismertetni, más események is felhőzték. Nem volt általános, de bizonyos fokig jellemzőnek is tartható – ha nem is mindenkinél ilyen formában –, mint amit most elmondok.

[...] Kalocsai őrmester, a fiatal fegyvermester derék ember volt. Csete József patkolómesterrel lakott együtt. Jó barátok. Szomorúan beszélte el Csete törzsőrmester, hogy az utóbbi időben észrevette barátján, hogy valósággal búskomorság rabja. Vele sem beszél, hosszú időre eltűnik, és csak szomorkodik. Nagy sokára tudta meg tőle, hogy a húga levele okozza nála ezt az állapotot. Kalocsai 7 évig udvarolt a feleségének, amíg aztán a kivonulásunk előtt fél évvel összeházasodtak. Boldogok voltak. Rendszeresen jöttek, mentek tőlük a levelek. Egyszer csak megérkezett a húga levele, melyben azt írja, hogy a felesége kórházban van, és ő is meglátogatta. Amikor ő kijött a szobájából, a látogatás után, a folyosón találkozott azzal a mozdonyvezetővel, aki neki azelőtt 7 évig udvarolt. Őhöz ment

²³⁴ Az ezredvonattól érkezett látogatókról Kemendy által készített fényképen a lovasok mögötti domboldalon látható az istálló, „ahol ezen szerencsétlen állatoknak a siralomháza volt”. Lásd az 55. sz. képet!

egy hatalmas virágcsokorral. Ettől fogva Kalocsai magába roskadt. De ha csak itthon ülne, majd elmúlna róla. Hanem más a baj. Attól fogva túlzottan látogatja a vonalat, hogy a fegyvereket megvizsgálja, és ha szükséges, megjavítsa. Legutóbb is kiment a legexponáltabb helyre, és ott az állások előtti mellvéden jött, ment, szinte azért, hogy lelőjék.

- Azért gondolok erre - mondja Csete -, mert ez az a hely, ahol a túlsó oldalon a „piszkos ember”, a távcsőves-puskás fejevadász [áll lesben].

Arra kért, ne szóljak Kalocsainak, hogy ő elmondta ezeket, de próbáljak valamit tenni érdekében. Megígértem. Be is mentem alezredes úrhoz, és elmondtam neki a hallottakat. Ő nagyon szerette a nagyszerű munkájáért.

- Küldje be hozzám - mondta alezredes úr -, beszéllek vele, és megpróbálom hazaküldeni. A hadosztályhoz fordulok, mert még szabadságolások egyáltalán nincsenek.

- Kérem alezredes urat, minket ne említsen.

Már másnap be is küldtem. Feloldódottan jött vissza, sőt, nagy örömmel, mert 3 hét szabadságra engedte el a hadosztály, alezredes úr külön kérésére.

Amikor Kalocsai visszajött, a következőket mondta:

- Zászlós úr, én soha többet egy gondolattal sem bántom meg a feleségemet. Semmi sem igaz abból, amivel én vádoltam. Igen örültünk a lelki egyensúlyának.

Ilyen ember volt viszont a mi gazdánk. Nemcsak követelt, de mindenkinek adott óriási emberségből.

Szállt felettünk az idő: már a hatodik hónapot töltöttük a fronton, [...] mindig több nehézség közepette. Kezdünk megismerkedni az igazi, félelmetes orosz útviszonyokkal, melyet nincs jármű, amely megjárjon. Mutogatja már a fogát az orosz tél is. Fagyok minden éjjel, nappal járhatatlan sártenger. Vigasztalónk, a tábori posta sem tud kielégítően működni. Mert azt is 120 km-es úton kell elszállítani a vonathoz. Mind többször éneklik az emberek: „Muszkaföldön lassan jár a posta...”

Úgy éreztem, a megváltást jelenti, amikor alezredes úr felszólított, hogy jelöljek ki egy embert a vonattól, aki a legjobban megérdemli, hogy elsőnek menjen szabadságra. Tóth Lajos kovácsot találtuk minden szempontból a legmegfelelőbbnek. Mert megbeszéltem a körülöttem levőkkel, mindenkinek ez volt a véleménye. Igen jó dolgos, fenntartja jó kedélyével az embereket, és ő a legidősebb. Felkészítettük, és ő maga is kitüntetésnek vette, hogy elsőnek mehet haza. Kihasználtam a magam részére ezt az alkalmat. Mivel Szántóról nősült, biztos elmegy felesége szüleit is meglátogatni. Megkértem, menjen el hozzánk, és levélbeni kérésemre édesapám kocsival leviszi Sármellékre, majd vissza Karmacsra, de személyesen mondja el feleségemnek is, hogyan élünk. Ennél meggyőzőbb megnyugtatója nem lehet. Nagyon készségesen megígérte. A két levélben külön hangsúlyoztam, hogy a küldeményekkel le ne terheljék, mert sokan voltak a környé-

künkről, és nem bírja mindenki igényét kielégíteni. Biztos is voltam benne, hogy ezt megértik otthon.

Valamennyiünknek az volt az érzése: hála Istennek, csakhogy ezt is megértük, hogy embereink lassan hazanézhettek, ha a hazamenetelből nem lett semmi a tél előtt. Mert már biztos, hogy így lesz. A telet itt töltjük...

Egyik fogam is nyugtalankodott. Elmentem Ivanovkára, a fogorvoshoz. Azzal nem volt semmi baj, csak valami parányi rés támadt egy régi tömés mellett – volt a véleménye. Ikonár is fogfájásról panaszkodott. Ki is húzatta. Én ezalatt Steinhardt Lacit²³⁵ kerestem meg, aki közben kijött, és hadosztály segédtiszt lett. Igen nagy öröm volt a találkozás. Hosszú évekig együtt tanítottunk Sármelléken, és miután elköltöztek Somogyszentmiklósrá, nem szakadt meg baráti kapcsolatunk. Egy nagyon érdekes rendeletet mutatott meg nekem, mivel az irodájában csak ketten voltunk. Nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter²³⁶ rendeletét, melyben szigorú intézkedéseket hoz azok ellen, akik nem akarják érteni a zsidó munkaszolgálatosok kinti szerepét. Nem azért hozták ki őket, hogy egyesek kénye-kedvének tárgyai legyenek, hanem azért – magyarázza –, hogy a magyar honvédet segítsék az erődítési és egyéb munkákban. A zsidó munkásszázadok a magyar hadsereg hadrendi alakulatai. Ami munkát a zsidó munkásszázadok éppen a helytelen felfogásból eredőleg nem tudnak elvégezni, azt a magyar honvédek a pihenő idejéből kiszakítva kell megtennie. Minden parancsnoknak kötelességévé teszi, örködjék afölött, hogy olyan visszasságok a jövőben elő ne forduljanak, hogy élelmezésüket megrövidítik, durva, megalázó bánásmódban részesítik. Számolják fel azt a gyakorlatot, mely szerint egyes egyének kötelességüknek érzik, hogy a zsidókat pusztítsák.

Nagyon szimpatikus volt nekem Nagy Vilmos eddig is, mint a budapesti hadtest parancsnoka,²³⁷ de ezután különösen nagyra értékeltem, hogy ebben a német világban szót mert emelni, a sokszor égbekiáltó kegyetlenségek ellen. A velük kapcsolatban már megemlített eseteken kívül néhányat még megemlíték. A zsi-

²³⁵ STEINHARDT LÁSZLÓ (Bagolasánc, 1909. november 13. – Nagykanizsa, 1987. december 5.) tartalékos főhadnagy. A 47. gyalogezred egyik puskásszázadának parancsnokaként részt vett az erdélyi bevonulásban. 1942. szeptember 21-étől segédtisztként a keleti hadszíntérre elvonult 9. könnyű hadosztály parancsnokság kötelékében frontszolgálatot látott el. 1943. február 4-én Gorsecsnojánél megsebesült, s március 1-jén a hátországba szállították. Felépülését követően hosszabb-rövidebb időszakokban a háború végéig a 9. kiegészítő kerület leventeparancsnokságán teljesített szolgálatot. HIM KI Steinhardt László 90037. sz. ti. egy.; HL KJ 169/a.

²³⁶ NAGY VILMOS, vitéz lófő nagybacsoni (Parajd, 1884. május 30. – Piliscsaba, 1976. június 21.), mint nyugállományú vezérezredes 1942. szeptember 24-étől 1943. június 12-éig honvédelmi miniszter. Ezen beosztásában több rendelkezésével igyekezett enyhíteni a tábori és honi munkaszolgálatos alakulatok állományának nehéz körülményein. Szakály Sándor 2003. 246. p.

²³⁷ NAGY VILMOS – tábornoki, majd altábornagyi rendfokozatban – 1936. október 1. és 1939. február 1. között töltötte be a budapesti magyar királyi 1. honvéd vegyesdandár, illetve átszervezés után a magyar királyi I. honvéd hadtest parancsnoki beosztását. Szakály Sándor 2003. 246. p.

dók élelmezése még a mienknél is sokkal gyengébb volt. Kegyetlen, embertelen esetnek voltam egyszer szemtanúja: Élelemvételezés alkalmával egy ember kihirdeti a zsidó felvételezők előtt, hogy ma lekvárt, vajat kapnak, megfelelő edényekről gondoskodjanak, mert ellenkező esetben nem kapják meg. Micsoda futkosás volt erre! De hol vegyenek, nekik nincs, találni nem lehet, viszont emiatt elesni ezektől a rég nem látott holmiktól, még rágondolni is rossz. Rozsdás pléh darabokat szedtek össze, és azzal várták a felvételezést. Amikor rájuk került a sor, szemükbe nevettek: mit gondoltatok, majd pont nektek találták ki ezeket a finomságokat. Ettetek otthon eleget...!

Olyan elgyötörték voltak és erőtlenek, hogy az képzeletet felülmúlt. Hogyne! Éjjel dolgoztak, alig valami koszt, durva kitolások, sok helyváltoztatás nagy távolságokra, stb. Aztán nem is szoktak az effajta munkákhoz. Bizony nem egyszer a csákány földre rántotta a szerencsétlen embert, és ha átvezényelték őket egy másik hadosztályhoz, megfogyatkozva értek oda, sokan az úton maradtak...

Erőtlenségükre mutató példa: Kulcsárral mentünk Gremjacsjében, amikor egy közülük elénk kerül, hátán egy üresnek látszó zsák. Amint elérjük, megkérdezem tőle, mit visz? Örömtől sugárzó arccal mondja: krumplit. Odanyúlok a zsák aljára, hát nem több mint háromujnyi fagyott krumpli zörög a zsák alján. [...] Cigaretta adtunk szegénynek, és amikor továbbmentünk, így szólt:

- Honvéd urak, legyenek szívesek, segítsék át a zsákot a másik vállamra...! Összenéztünk. Szörnyű, láthatatlan teher nyomhatta a vállát...

No, de most már remélhetőleg jobb napok virradnak rájuk a miniszteri rendelet megjelenése után!

Ebben az időben történt, hogy alezredes úr megkérdezte: nálunk vannak-e a géppuskák páncéljai? Hozassam be őket, mert a védelemben beállíthatók lennének. Erre majdnem rosszul lettem, mert ez eddig nekem nem jutott eszembe. Ott maradtak Beszegyinoban, a bunkerben. Kértem az összes térképet, és a szoba padlóján végigmértük az utat, amelyet onnan idáig megtettünk. Számoltam, és a végén arra jöttünk rá, hogy nem tudjuk őket elhozni, mert az ehhez szükséges járművek számát hiába emeljük, a páncélok, az emberek (biztosítók), azok élelme, a szemes- és szálastakarmány szállítása oda-vissza, nem oldható meg. Szomorúan jelentettem, mire ő azt mondta: ha nem keresi valaki előljáró, akkor nem lesz baj. Igen megrázott ez az akaratlan mulasztás...! [...]

Ivanovkáról ahogy hazaértünk, egy lovas várt, menjek be a zászlóaljhoz. Alezredes úrnak megjöött a Lovagkeresztje.²³⁸ Óriási volt mindenki öröme, mert, ha valaki megérdemelte, az ő volt. Osztatlan örömmel gratuláltunk. Vacsorára is ott fogtak, és későn bontottak asztalt. A vacsora alatt alezredes úr nagy örömömre

²³⁸ KALTRÓY ANTAL alezredes az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért „legfelsőbb elhatározásra” az 1942. október 12-ei rendelet értelmében a Magyar Érdemrend Lovagkeresztje hadiszalaggon a kardokkal kitüntetésben részesült. HKözl. (Szü.) 1942. 43. sz. 948. p.

közölte, hogy november 29-én szabadságra mehetek. Majdnem kibújtam a bőrrömből örömömben. Végre megláthatom családomat, újszülött kislányomat! Még messze van igaz, egy jó hónap, de ha valami közbe nem jön, majd csak elérkezem erre az örömteli napra is. Már tervezgettem is. Amikor ezzel a nagy örömhírral indulni akartam, már késő volt, közel éjfél, és alezredes úr nem engedett el. Hiába érveltem, hogy nem félek hazamenni, meg hogy otthon kell lennem, stb. Mégis csak Nyíry Öcsi adott éjjeli szállást, neki kétágyas szobája volt. De még más is. Rengeteg gyönyörű lemeze, gramofonja. Legénye kezdte felrakni őket egymás után, és a szebbnél-szebb lemezek hallgatása közben megjött az amúgy is közel lévő reggel. Nagyszerűen töltöttük el az éjszakát.

Sok élmény zsongott bennem nagy magányomban, mert viszont az utak miatt egyre jobban be lettünk zárva. Posta nem járt. [...] októberben csak három levelem ért haza.²³⁹ Kifelé ugyancsak kevés érkezett. Az a levél meglepett, melyből arról értesültem, hogy Szőke Gyula²⁴⁰ kollégám is bevonult. Nem hittem viszont abban, hogy ez összefüggésben lehet a mi hazamenetelünkkel. Lesz, ahogy lesz, a fontos nekem most az, hogy szabadságra mehetek. Folyt a tervezés. Napokon keresztül nem kínlódom a szabadságosokat szállító kocsi oszlopon, meg az út közbeni pihenőhelyeken, melyek valóságos tetűfészek! Elmegyek egyenest Szatmárj Oszkolba a saját lovainkkal. Hajnali indulás, estére ott vagyunk. Lefutják az én lovaim egy nap alatt a 120 km-t. Négy lóval megyek. Már megtaláltuk azokat a legényeket is, Plótár Jánost és Simon Menyhértet, akik tudnak nyeregéből hajtani. Két nyergünk is van. Ez lesz a helyes. De még addig messze van. Viszont tervezni előre kell!

Kifogyóban van fényképezőgépemből a film. Az is legyen kész, mire hazamegyek, hogy elkészíttethessem a képeket. Három felvételt csináltattam: egyik megérkezésem a zászlóaljtól, a másik kettőn Búcsú a sztár.²⁴¹ [...] Ikonár is szeretett

²³⁹ Lásd Kemendy 1942. október 22-24-ei levelét, a Függelék 10. sz. dokumentumát! (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 153. sz. melléklet.)

²⁴⁰ SZŐKE GYULA (Bród, 1910. szeptember 25. – Keszthely, 1980. szeptember 14.) tartalékos hadnagy. 1932-ben Sármelléken kezdte meg tanítói pályafutását. A 17. gyalogezred kötelékében részt vett a felvidéki és az erdélyi bevonulásban. 1942. szeptember 25-én hadibeosztást kapott Csáktornyára, s november elején tisztii pótlásként elvonult a keleti hadszíntérre. A 2. hadsereg Don menti hadműveleti területén mint szakaszparancsnokot a csáktornyai 47./II. (iker)zászlóaljhoz osztották be. 1943. január 17-én Alekszandrovkánál megsebesült, s szeptemberig a debreceni klinikán, a budapesti 10. helyőrségi kórházban és a Tisztikórházban, majd a hévízi 525. hadikórházban gyógykezelték. 1944. október 2-ától 1945. április 5-ei amerikai hadifogságba eséséig a 9. kiegészítő parancsnokságon levontörzet-parancsnokként teljesített szolgálatot. HIM KI Szőke Gyula 262/309. sz. ti. ogy. (Lásd még a 271. sz. jegyzetét!)

²⁴¹ Lásd az 56-57. sz. képeket! Kemendy erről írta az öccsének, Kemendy Lászlónak 1942. október 9-ei tábori postai levelezőlapján: „Le is fényképeztem [tudniillik a lovat], majd meglátod; a filmeket hazaküldtem.” (Kemendy Nándor tulajdonában.)

volna egy képet Búcsúval. Nagyon szerette ezt az aranyos lovat. Neki is ugyanazt a tartást örököltette meg a gép.

[...] Az egészségügyi oszlopnál dr. Hölter Lajos²⁴² keszthelyi orvos volt a sebész. Mivel régi ismerősöm volt, és pár száz méterre volt hozzám, gyakran találkoztunk. Egy volt azon kevesek közül, akit kollégái is nagyon, fenntartás nélkül elismertek. Maga mondta, hogy egy haslövéses például csak órák múlva tud hozzá kerülni, és szinte biztos már a halála, mégis elvégzi rajta a műtétet, bár az újabb 3 órába telik. Az igazi lelkiismeretes orvos típusa. Annyira bíztam benne, hogy biztos voltam, ha valami baj érne, még darabokból is összevarrna és megmentene.

Szegény Menyhárt Pistával²⁴³ is elkövetett mindent, de a gázödéma bekövetkeztével mégiscsak bekerült az egészségügyi oszlop előtti hősi temetőbe. Lefényképeztem a sírját, de sajnos a film elveszett útközben. Szabó Gyula árkász tizedest viszont megmentette. Ja, ez a katonasors...! Sajnos, a katonatemetők népesültek, a zászlóalj létszáma állandóan csökkent. [...]

Október utolsó napján az utcán jártam, amikor egy bottal ballagó fáradt öregember tűnt a szemembe. Katonaruhát viselt, de a bot és a görnyedt járás kevésbé illett össze. Megvártam, és szokás szerint megkérdeztem:

– Hát kend honnan, ilyen fáradtan?

– Parnicsniból jövök. Tetszik tudni, én voltam a Csathó Egon hadnagy úr leánya. Ott van szegény eltemetve. Holnap lesz Mindenszentek, hát el vótam egy kicsit megigazéttanyi a sírgyát!

Hát, nem megható? Ezért megtett máma kb. 40 km-t gyalog.

Már a szabadságolások megkezdődtek. [...] Egyik estefelé a falu felől 5-6 emberből álló csoport ballag a mi körletünk irányában. Halál fáradt katonák, elől, hátul füzérben lelógó, összekötözött csomagok. A katonák ismeretlen tüzérek.

– Honnan emberek? – kértem őket. Azonnal leteszik nehéz terhüket, és elmondják a következőket:

– Szabadságról jövünk.

Nem tudom megállni, hogy rögtön ne mondjam:

– Így néznek ki, akik szabadságról visszajönnek? És talán csak nem gyalog jönnek hazulról?

²⁴² DR. HÖLTER LAJOS (Keszthely, 1907. január 24. – n. a.) tartalékos orvos zászlós, 1944-től tartalékos orvos hadnagy. 1940. október 5. és december 20. között az újdörögdpusztai lengyel katonai internáló tábor orvosa volt. 1942. március 29-én hadibeosztást kapott, s mint a 9. könnyű hadosztály egészségügyi oszlopának beosztott sebész orvosa május 6-án elvonult a keleti hadszíntérre. 1943. március 29-én tért vissza a 2. hadsereg hadműveleti területéről. 1944. október 1-jétől 1945. március 29-éig mint az 525. hadikórház beosztott orvosa Hévízen teljesített szolgálatot. HIM KI 254/568. sz. ti. og.

²⁴³ MENYHÁRT ISTVÁN (Zalaapáti, 1913. Kisantal Paulina) honvéd. A zalaegerszegi 17./III. zászlóalj kötelékében teljesített hadiszolgálatot. 1942. december 1-jén tüdőlövés következtében Sztaro Nyikolszkóján, a 9. könnyű hadosztály egészségügyi segélyhelyén hősi halált halt. HL HM 22. v. oszt. 651272/1942.

– Nem hazulról, de messziről. Amikor a szabadságosokat szállító kocsikon errefelé értünk, azt mondja ez a barátom – egyikre rámutat –, hogy ne menjünk mi Ivanovkáig ezeken a rossz kocsikon, szálljunk le, mert csak ezen a dombon átmegyünk, és mindjárt otthon is vagyunk, Parnicsnijban. Mivel valamennyien odamegyünk, hát leszálltunk, és gyalog kezdtünk tovább jönni. Nem is tudjuk, hány dombok jöttünk át, de már minden élmünk elfogyott, ez a sok csomag meg olyan nehéz, hogyha nem az ütegparancsnokomé lenne, meg a falumbelieké, hát eldobtam volna. Most meg azt se tudjuk, hol vagyunk, de úgy gondoljuk, hogy sokkal messzebb vagyunk a falunktól, mint mikor gyalog elindultunk.

– Bizony messzebb, Parnicsnij, ide jó 20 km.

– Na, akkor mi jól el is késve vonulunk be a szabadságról! Még éppen csak ez volt hátra. Már addig el se tudunk menni, olyan kimerültek vagyunk.

– Jó helyre kerültek, és mivel a szavaik után ítélve, maguk nagyon rendes emberek, mert amit vállaltak, még ilyen nehézségek árán is teljesítették, én gondoskodom magukról. Pakoljanak le itt nálam. Kapnak rögtön meleg vizet, mosdószerket, tegyék magukat rendbe, ez az első, mindjárt jobban érzik magukat. Aztán megvacsoráznak, pihennek egyet.

– Köszönjük szépen zászlós úr, jólesik mindegyik, de sietnünk kell, már úgyis elkéstünk!

Embereim mindenben segítségükre voltak, és nagyon megkönnyebbülve kezdtek a bőséges és finom vacsora után cihelődni.

Már ekkorra intézkedtem, hogy két kocsis fogjon be, és két kísérő is legyen készen. Az én embereim is megvacsoráztak, társaik elkészítették a kocsikat – mert ez volt a rend –, és ülésdeszkákkal, sok pokróccal ellátva, előjártak.

– Nézzék emberek, én magukat a becsületességükért megbecsülöm. Nem mindenki ilyen derék ember. Hazaküldöm valamennyiüket kocsival, hogy enyhítsek rajtuk, és ne késsenek sokat. Ha szükséges, igazolom is az esetüket. Üljenek fel kényelmesen, aztán egy-kettő, és Parnicsnijban lesznek. Üdvözlöm az ütegparancsnokukat és gratulálok neki, derék katonái vannak.

Hálatelt szavakkal köszönték meg gondoskodásomat, és a két kocsis elröpítette őket. Pár óra múlva otthon voltak.

Biztos, hogy minden körülmények között megcsináltam volna, de most alapos ok indított erre és a becsületesség hangsúlyozására. Az történt, hogy Tóth Lajos az útviszonyok miatt késéssel érkezett Ivanovkára. Hogy ne kelljen neki 4-5 km-t átgyalogolni, telefonon megbeszéltük, hogy beérkezésükről értesítsenek, és kocsit küldtem érte. Valóságos küldöttség ment eléje. Nálam tartottam az összes, velem lévő tiszthelyettest, és meg akartam velük osztani a hazai csomag örömeit. Megjön a kocsis, jelentkezik, de Tóth nem jön. Biztos, rendbe akarja hozni magát – gondoltuk és vártunk. Miután már hosszú ideig nem jön, elküldöm érte a napost, aki azzal jön vissza, hogy Tóth hullarészeg.

- Akkor is hozza ide, jelentkezzék, és számoljon be a csomagokról, amit már megírtak hazulról!

Végre betántorog és jelentkezik. Egy süteményes csomagot átad és indul kifelé. Az ajtóból visszafordul, és zubbonya zsebéből egy agyon gyűrött, boríték nélküli levelet ad át. Ebben a levélben az állt, hogy figyelembe véve levélben írott kívánságomat - hogy Tóthot ne terheljék a szüleim -, csak egy kis szőlőt és egy üveg szilvóriumot küldenek. Édesapám a legjobb főzőemberrel készítette, és kétszer finomíttatta.

- Hol a szántói csomag, Tóth, amiről ebben a levélben írnak?

- Eltörött az úton - volt a nem meggyőző válasz. Mindenki tisztában volt vele, mi történt az üveg pálinkával.

Most már érthető a tüzérek és Tóth magatartásának megítélése közötti különbség.

Másnap, miután kijózanodott, behívtam, és próbáltam vele az ügyről beszélni, de meg sem szólalt. Visszaérkezése után, mintha nem is az az ember lett volna, mint előtte. Megszűnt a kedélye, a munkát nem végezte, destruált. Értetlenül álltunk vele szemben. Egyszer nagyon keményen meg is kellett fegyelmeznem, a munka el nem végzése miatt.

Az események sorába tartozik egy mulatságos, de jellemző eset. Baracskay főhadnaggal történt.

Esténként az ezredirodán szoktak összejönni, és késő éjjel a szállására igyekezett. Elgondolkodva ment és egyszer csak harsány:

- Állj, ki vagy?! - riasztja fel merengéséből. Szállásőre, Orsós Tamás honvéd (cigány) az őr.

- Századparancsnok - feleli az őrnek Baracskay főhadnagy.

- Jelszó! - folytatja az eligazítást Orsós.

- Nem tudom - feleli neki a századparancsnok. (A minden napra kiadott jelszó-jelhang táblázatból elfelejtette megnézni.)

- Akkor, hátra arc, indulj! - szabályoskodik Orsós Tamás honvéd.

- Ne bolondozz, Tamás, hiszen láthatod, világos van, hogy a századparancsnok vagyok!

- Ha a századparancsnok volna, akkor tudná a jelszót! Hátra arc, indulj! - De már be is vágta a puskát, itt már csak a lövés következhetik. Mit volt, mit tennie, vissza kellett mennie az ezredirodára, hogy megkérdezze a jelszót és a jelhangot.

Másnap példaképpen állította Orsóst a század elé, hogy kell az őrszolgálatot ellátni. Kemény katonák voltak a 17./II. zászlóalj emberei! [...]

Október végén ünnepeltük alezredes úr kitüntetését, és akkor még nem halottam, hogy rövidesen elmegy átmenetileg a zászlóaljtól. Pedig hamarosan valóság lett. Az történt, hogy október folyamán elég nagyarányú behívások történtek Magyarországon, hogy a kinn lévő három hadtestet megerősítsék pótlásokkal, és

részleges váltásáról gondoskodjanak. Ezeket a menetszázadokat és a váltásra kiérkező ezredeket csak kb. két hónapi kiképzés után szándékozott a hadseregparancsnokság alkalmazni.²⁴⁴

A kiképzést hadtestenként felállított kiképzőtáborokban a legkiválóbb tisztek és tiszthelyettesek vezetésével az eddigi haditapasztalatok átadásával kívánták alkalmazni. Szerintem, nagyon helyes elgondolás volt, hiszen bebizonyosodott, hogy az otthoni kiképzés nem egyezett meg az itteni követelményekkel. A III. hadtest kiképzőtáborát Sztaro Nyikolszkojótól nyugatra 36 km-re fekvő Andrejevka község környékén állították fel, kb. 100 km-es sugarú körben.²⁴⁵ Ennek a tábornak vezetésével Kaltróy Antal alezredes urat bízták meg, mint már elismerően a legkiválóbb zászlóaljparancsnokot. Amikor Ujlaky Jenő ezredes, hadosztályparancsnok elbúcsúzott alezredes úrtól, ezen szavakkal fejezte be beszélgetésüket:

– Te voltál a legkiválóbb zászlóaljparancsnokom! – Kosztyenki és Dmitrijevka főlöszeges és nagyszámú áldozata, továbbá a „mészáros” cím kiérdeklése után jött rá erre az értékelésre. [...]

(Az andrejevukai kiképzőtáborba, a III. hadtest részére 360 tiszt és 12.400 fő tiszthelyettes és legénység érkezését várták. A többi hadtest szintén felállította már [ki]képzőtáborát. [...] Összesen 980 tiszt és 34.200 fő tiszthelyettes és legénység kiszállítását helyezte kilátásba a rendelkezés.)

Amikor a kiképzőtáborok felállítására az intézkedés megtörtént, azonnal hoztak egy századost Debrecenből, aki átvette Kaltróy alezredes úrtól a zászlóaljat. [...]

Pontosan tudom, hogy november 5-én történt. Több esemény véste be ezt a dátumot emlékezetembe [...]. A délelőtti folyamán – mit sem tudva a történetdőről –, amint belépek a zászlóalj irodára, egy ott lévő tiszt ezt mondja nekem:

- Keresett az új zászlóaljparancsnok.
- Engem? Ki az, talán régi ismerősöm?
- Kucsera százados²⁴⁶ – nevetve mondja az illető a további tájékoztatást.

²⁴⁴ A 2. hadsereg személyi állományának fokozatos felváltását elrendelő 1942. október 11-ei döntés értelmében az első lépcsőben 3 ezredparancsnokságot (ezredközvetlen alakulatokkal együtt) és 12 zászlóaljat szándékoztak felváltani részben a hátszárzból, részben a Keleti Megszálló Csoporttól útbá indítandó csapattestekkel. Ezenfelül december végéig bezárólag 87 tábori és különleges munkásszázadot, illetve minden zászlóaljhoz 2-2 menetszázadot is kiszállítottak a doni arcvonalt mögé. Szabó Péter 2001. 170-171. p.

²⁴⁵ A III. hadtest arcvonala mögött két kiképzőtáborat állítottak fel. Az északi tábor – Kaltróy Antal alezredes parancsnoksága alatt – a 17. honvéd gyalogezred sávjában, Andrejevkan és Plotnyickijben települt. A tábor kiképzőkeretébe a küzdő csapattestektől kellett tiszteket és legénységet vezényelni.

²⁴⁶ KUCSERA ENDRE (Sárvár [másutt Ikervár], 1903. augusztus 18. – n. a.) százados, 1942. október 29-étől őrnagy. A debreceni 11/I. zászlóalj kötelékében tevékenykedett, amikor hadibeosztását megkapta. 1942. október 10-étől teljesített frontszolgálatot a 9. könnyű hadosztálynál. Kezdetben a 47/I. zászlóalj parancsnokságával bízták meg, majd november 5-étől [másutt 17-étől] 1943. január 13-áig

– Nem ismerek ilyen nevű tisztet – mondom én. – Hanem van egy most született véleményem: Ha egy most kijött zászlóaljparancsnok első gondja a vonatparancsnok és nem az állások, akkor gyerekek, „térdre, imához!”

Alighogy lesújtó véleményemet elmondom, belépnek Kaltróy alezredes úrral az irodába. Nem lehet más, csak ő, ezért már jelentkeztem is:

– Százados úr, Kemendy Géza zászlós, a 17./II. zászlóalj vonatparancsnoka, alázatosan jelentkezem!

– Köszönöm! Rövid időn belül meg fogom szemlélni a vonatot – mondja ő fontoskodva. Mögötte alezredes úr mosolyogva állt, gondolatai olyasfélék lehetnek, mint az enyéme. Első látásra nem volt szimpatikus ember. Tovább fűztem gondolataimat vele kapcsolatban: Komám, abból a rövid időből azt hiszem, hosszú lesz, hiszen csak hadosztályparancsnoki engedéllyel hagyhatod el a védőállásokat. Egyébként jöhetsz. Én meg ezután, mivel megeredt az eső, igyekeztem haza. Mire megérkeztem [Sztaro] Nyikolszkojéba, már havas esőre változott. Délután 4 óra körül már fehéredett a föld: ahogy hűlt le a levegő, a havas eső úgy változott át hóvá. Szerencsére teljesen készen voltunk a lovak téli elhelyezésével, mert nem vitás, itt a tél!

Az ablakon át néztem a mindig erősebben ömlő havat, amikor az előttem lévő szobában nagy bokacsattogást hallok, és utána az ajtómon kopogás, majd az ajtórésben ismerős fej: dr. Horváth József főhadnagy, az alsópáhoki malom tulajdonosának²⁴⁷ fia, keszthelyi ügyvéd, a 4. század parancsnoka.

– Bejöhetünk? – kérdezi.

– Természetesen, de kik azok az „-ünk?”

– Az új zászlóaljparancsnok és mi ketten.

– Hát ez nem lehet igaz – gondoltam, de nem mondtam, hanem ugrottam ki, hogy fogadjam az új Gazdát.²⁴⁸

Az utcán állt egy kocsi, de már alföldi módra ponyvával ellátott úgynevezett ekhós kocsi. Annak mélyén ült Kucsera százados. Jelentkeztem.

Amint kiszállt a kocsiból, kérdeztem, hogyan óhajtja a szemlét: körletenként, vagy állítsam elő az egész vonatot?

– Sehogy – volt a válasza – nem azért jöttem.

Benn aztán elmondta, hogy a németek holnap páncélos bemutatót tartanak ebben a faluban, és arra jöttek. Arra kérnek, adjak nekik szállást; de most rögtön

Kaltróy Antal alezredest helyettesítette a 17./II. zászlóalj élén. A visszavonulás során, február 16-án, Szumi város környékén nyoma veszett. HL KJ 225/a.; HL HM 22. v. oszt. 749611/1943.

²⁴⁷ HORVÁTH JÓZSEF (Nova, 1880.) malomtulajdonos. 1921-ben vette át az alsópáhoki gőzmalmot, melyet rövid időn belül felújított, modernizált. Tagja volt a község képviselőtestületének és a keszthelyi Iparoskörnek. Vö. Békássy Jenő 314. p.

²⁴⁸ Értsd: zászlóaljparancsnokot.

küldjek el valakit, aki megtudakolja, hol lesz a bemutató színhelye. Megtörtént, és megtudtuk, hogy a második templomnál.

Ha már vendégeim érkeztek, hát gyerünk, meg kell őket vendégelni. Éppen a napokban hoztak Kalmár Jóska zalavári és Nagy János²⁴⁹ sármelléki szabadságon lévő csomagot. Egy egész hátsó sonka, sütemény, hazai pálinka.²⁵⁰

Terülj asztalkám, és nagyon jó étvággyal nekiláttak a vacsorának. [...] ²⁵¹

Százados úr nagyszerűen érezte magát, és a nálunk szokásos – de nem túlzott – feszes, tiszteletteljes magatartást e szavakkal igyekezett leépíteni: „Maradj ülve, köszönöm, csókollak!” Ez már a tehetetlenséget leplezi, amikor e mögé a modor mögé igyekszik vonulni.

Az én ágyamat átadtam neki, mi meg a másik tiszttel kivonultunk a másik szobába aludni. Jó zsúfoltan voltunk, hiszen jó páran tanyáztak ott eddig is. Reggel korán keltünk, és ugyancsak hazaiból megreggeliztettem a társaságot.

– Olyan fölséges ez a sonka, hogy ha megengeded, csomagolok magamnak a bemutatóra is, hátha túl soká tart.

– Természetesen százados úr, parancsoljon!

[...] Elmentek, és 2 óra körül már újra nálam voltak. Kérdeztem őket: ebédelt-e, mert tudunk ebéddel szolgálni. Nagy szabadkozás következett, ami azzal zárult, hogy ha nem rövidítenek meg senkit, akkor elfogadják. Szó sincs róla, hiszen már régen ebédelt mindenki, de azután is van bőven. [...]

Emlékszem a menüre: Rendkívül ízletes raguleves volt (fejhúsból) és Roggen-suppe²⁵² konzervből főzelék, paprikás lében párolt marhahússal. Csak csodálkoztak, és dicsérték. A főzelék elkészítését már nagyon értették a szakácsok: csak fél adagot tettek fel, így elfogadható volt, és a paprikás szaft is sokat javított rajta. Százados úr kétszer is kért. Utána részletesen érdeklődött, hogy csináljuk az étkezést, hogy ilyen hazai minőségben és mennyiségben tudunk mindenkit ellátni. Egyet s más elmondtunk, de a titkunkat nem fedtük fel egészen. Két nap múlva megkaptuk a zászlóaljparancsot. Feltűnő volt, hogy két gépelt oldalnyi volt, de annak 9/10-ed része arról szólt: „Megszemléltem egyik alakulatomat... és ott ilyen és ilyen ellátást tapasztaltam. [...] Ha még egyszer a századok konyháján csak ilyen gulyás, meg olyan gulyás lesz az ebéd, és nem törekszenek az igényesebb munkával járó változatos koszt elkészítésére, az összes szakácsot azonnal a figyelmükbe rakom.”

²⁴⁹ NAGY JÁNOS (Sármellék, 1908. október 26. Meggyesi [Megyeri] Mária) honvéd. A Dontól való 1943. januári-februári visszavonulás során nyoma veszett. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

²⁵⁰ Kemendy 1942. október 28-ai tábori postai levelezőlapján e csomagról írta az öccsének, Kemendy Lászlónak: „A régóta várt hatalmas csomag ma megérkezett. Nagyon köszönöm a finom pálinkát. Igen jó, bár már nagyon elszoxtunk tőle.” (Kemendy Nándor tulajdonában.)

²⁵¹ Lásd Kemendy 1942. november 6-ai levelét, a Függelék 11. sz. dokumentumát! (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 158. sz. melléklet.)

²⁵² Rózsleves.

Ebben volt is valami igazság...!

Az első téli napon, november 6-án kedvet kaptam egy kis lovaglásra. A puha havon rendkívül kényelmes volt a ló járása. Felkészültem: a kengyelt befonták spárgával, hogy „melegebb” legyen, és felhúztam az új gyapjú kapcát, hogy ne fázzon a lábam. Már jól el voltunk ekkor látva meleg holmikkal. Nem messze, csak az ezredvonathoz mentem, mert helyettesítettem a parancsnokot. Amikor a ház előtt lelépek a lóról, a lábam, mint egy fadarab, teljesen érzéketlen.

Nagyon megijedtem, és még kinn az ajtóban lehúztam a csizmát, és hóval feldörgöltem. Csak akkor mentem be és húztam fel a csizmát, amikor már érzékennyé vált. Kitaláltam, mi okozta: az új gyapjúkapca még töretlen volt, és teljesen kitöltötte a csizma fejét, kiszorította belőle a levegőt, így nem volt, ami eléggé szigeteljen. Nagy tanulságként jegyeztem meg, és azt hiszem, ez a figyelmeztető eset is hozzájárult, hogy később nagyon tudtam vigyázni, és az egész télen semmiféle fagyás sem érte a lábamat. Kegyetlen és alattomos ellenségnek kezdtem megismerni az orosz telet. Mint már említettem, kaptunk téli felszerelést: nagyszerű bundasapkát, irhamellényt (kár, hogy nem volt huzata és ujj), bundakesztyűt, pulóvert, kötött-szövött fehérneműt, haskötőt (flanel), az adományokból pedig érmelegítőt, és aki, mint mi is, sokat voltunk rendszeresen a szabadban, hozzáedződünk a hideghez, nagyszerűen bírtuk. Az éles szél ellen igen jó mentséget adott a kötött, úgynevezett hósapka. A lábbeli azonban maradt, ami volt: fordított bőrből készült bakancs vagy csizma. Hogy a csizmákat miért nem kaptuk meg (nemezből), azt később tudtuk meg. Nagy gondot [okozott], hogy a kocsisok mindig nagyobb igénybevétele folytán, sokat szenvednek a hosszú utakon. Örökké nem gyalogolhatnak a kocsi vagy szán mellett, ülve pedig félő volt, hogy elfagy a lábuk. Igyekeztek a kocsira tett szalmával kivédeni a hideget, de mégis jobb lett volna valami biztonságosabb megoldás, ha már nemezcizma nincs. Ragyogó ötletem támadt. Itt van a sok kevés rozs. Zsuppból készítünk védőcsizmát. Láttam otthon, hogyan készítik zsuppból a szakajtó vékát. Vagy ezzel a módszerrel, vagy három ágra fonott vékony szalmakötélből varrjuk össze. A talpon kezdjük ellipszis alakban az összevarrást, és a bakancs fején folytatjuk, majd a szárat készítjük körbe-körbe való varrással. Kényelmesre hagyva biztosan véd a hidegtől. Később tudtam meg, hogy a szalma hidegáteresztő mutatója 2, míg az egyéb anyagoké 20 és azon felül! Embereink azonnal hozzákezdték az elkészítéshez, és másnap már főpróbát is tarthattak, mert nagyon messzire kellett menniük, és remekül kiállták a próbát. Örültünk, hogy megszűnt a veszélye a lábfagyásnak. Mi mindent kellett az embernek kitalálnia, hogy segítsen magán, ne csak várja a sült galambot; illetve ebben a szörnyű hidegben inkább a fagyott galambokról lehetne beszélni.

Eseményekkel zsúfolt hónap volt a november [...]. Kb. 10-én a zászlóalj segéd-tiszt referált az új zászlóaljparancsnoknak, hogy novemberben kiket jegyeztek elő

szabadságra. Időben jelenteniük kell a hadosztálynak. Amikor az én november 29-i szabadságra indulásomat említi, megszólal Kucsra:

– A Kemendynek igen jó dolga van itt, nem megy szabadságra. – Mindenki meglepődött, de nem volt mit tenniük. Közölték velem, hogy fuccs a szabadságnak! Az indoklás aztán remek volt a részéről! Mitől volt nekem olyan igen jó dolgom? Azért, mert hazulról éppen akkor voltam jól ellátva, mikor ő pont hozzánk vetődött, és nem voltam smucig, megkínáltam, és úri módon részesítettem mindenből, a kötelező udvariasságon messze túlmenően? Vagy abból ítélte meg, hogy meg tudtam ebédeltetni a négy főt bőségesen, úgy, hogy senki részét nem ették meg? Hogy nem szárított kelkáposztával traktáltam, amit adtak bőségesen? Valami részem nekem is volt abban, hogy embereink a maximálisat tudták kapni, amit különböző fogásokkal, sok tűnődéssel elő tudtunk állítani. Minden beképzeltség nélkül állíthatom, hogy ezekért nem büntetni, hanem megdicsérnie kellett volna.

November 13-án Jancsit, a legényemet szabadságra küldtem, sok elintéznivalója lett volna.²⁵³ Neki elmondtam, hogy jártam a szabadsággal; vigasztalja meg az otthoniakat, hogy volt. Hogy a reményüket fenntartsam, egy suttogó hírt megengedtem, hogy elmondjon, amely a közeli hazatérésünket emlegette. Igaz, hogy szájon járt az is, mely szerint csak fél év múlva kerülünk haza. Most már mindegy! Majd ha alezredes úr visszajön, majd elenged ő engem szabadságra! Nagyon letörtem azért, mondanom sem kell. Rendkívül bántott ez a méltánytalanság. Nem akartam a hadosztálynál lévő ismerőseim segítségét igénybe venni, így ráhagytam a sorsra; lesz, ahogy lesz!

Aztán nem értem rá sokat tűnődni, mert vasárnap írott levelemben lezártam ezt a témát. Még így nem zártam levelet: „Édes kis Gyerekeinket különös melegséggel csókold meg helyettem, és beszélj Nekik rólam; majd egyszer csak hazamegyek. Talán egy fél év múlva.”²⁵⁴

Ilyen a katonasors. De hányunké! Régi igaz közmondás: Amennyit a kerék föl, annyit le. De fordítva is igaz. Most én mélyponton voltam; a keréknek fölfelé tart a mozgása. Igen, így is volt.

November 22-én, vasárnap, ebéd után végigdőltem ágyamon, és azon gondolkodtam, hogy egy hét múlva mehettem volna haza. Lélekben haza is szálltam. Az riasztott fel kedves merengésemből, hogy hatalmas bokacsattogás volt a külső szobában. Jött valaki. Leugrottam és a kitérő ajtóban Steinhardt László [tar-

²⁵³ Kemendy 1942. november 13-ai tábori postai levelezőlapján írta a feleségének: „...ma indul szabadságra Jancsi. Elküldtem, sok elintézni való ügye van otthon. Én nem mehetek. Majd ő mindent elmesél. Legyetek megnyugodva. Itt már erős tél van, nagyon jól el vagyunk látva téli cikkekkel. 20-22 °C hideg van. Hirtelen jött. Ezután talán jobban ráérek írni. Angyalom, ne várj!” (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 160. sz. melléklet.)

²⁵⁴ Kemendy levele a feleségéhez. 1942. november 16. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 161. sz. melléklet.)

talékos] főhadnagy és Gyulavári Jóska [tartalékos] főhadnagy,²⁵⁵ hadosztály segédtsztek léptek be zord arccal. Mi van ezekkel? Régi barátaim: Laci sármelléki tanító volt, hosszú évekig együtt tanítottunk; Jóska, akit otthon csak Bogunak becézett a társaság, Örffyk²⁵⁶ gazdatisztje volt. Laci elem lép, és a zsebéből elővett bicskájával levágja a zászlósi rangjelzésemet a galléromról. Mi ez? Lefokoznak? És pont ők vállalkoztak erre? Gondolataim ott álltak meg, amikor rövid idővel ezelőtt parázs összetűzésem volt Szabó hadnaggyal,²⁵⁷ a községparancsnokkal. Ő engem megfenyegetett azzal, hogy feljelent a hadosztályhoz, én meg kijelenttem, hogy én meg ellenjelentést teszek. Rögtön be is mentem alezredes úrhoz, jegyzőkönyvbe mondtam panaszomat, ő pedig véleményezve azonnal futárral küldte egyenesen a hadosztályparancsnokhoz. No, ha ez végződött a jelen lefo-kozással, megint én húztam a rövidebbet...

Mire ezeket végiggondoltam, Laci már játszotta jól kifundált szerepét tovább.

– Vesse le a zászlós úr a zubbonyát!

Beszólítja legényemet – aki akkor, Tamás távollétében Ikonár volt –, nekiadja a zubbonyt, és azt mondja neki:

– Vigye el a szabókhoz, és varrjanak rá hadnagyi csillagot!

Erre aztán kitört a derűlség, az öröm! Ők először, aztán a környezetemben lévők. Nem is a mai nappal, hanem visszamenőleges hatállyal, szeptember 1-ével! Most megkaptam a kárpótlást, hiszen csak január 1-jén lett volna esedékes.²⁵⁸

– Hej, Laci, nem is hiszed, hogyan megijesztettél, és azt sem, mekkora örömet hoztál!

A Honvédségi Közlönyben ezen a napon jelent meg a kinevezésem, és természetesen a hadosztálynál olvashatták ezt először. Ők pedig azonnal átjöttek, hogy ezzel a szertartással tudomra adják. Ikonár azonnal vágóban ment italért a hadosztálykantinba, és hozott is jó magyar dolgokat. Illőképpen megünnepeltük a

²⁵⁵ GYULAVÁRI JÓZSEF (Szaniszló, 1905. március 19. – n. a.) tartalékos hadnagy, 1942 novemberétől tartalékos főhadnagy. 1942. március 20-án Nagykanizsára, a 9. könnyű hadosztály parancsnokságára kellett hadiszolgálatra bevonulnia. Április 26-án mint a hadosztályparancsnokság anyagi segédtszjtje vonult el a keleti hadszíntérre. 1943. február 2-án, Rogovatojénél a visszavonulás során megsebesült, de hátországi gyógykezelése csak március 14-étől kezdődött el és augusztus 4-éig tartott a komáromi helyőrségi kórházban, majd a hévízi 525. hadikórházban. HIM KI Gyulavári József 28067. sz. ti. egy.

²⁵⁶ DR. ÖRFFY IMRE (Szekszárd, 1884. július 5. – n. a.) görbői. Ügyvéd, földbirtokos, királyi kincstári főtanácsos, országgyűlési képviselő, 1937-től a Felsőház tagja. A nemzetgyűléseken, később országgyűléseken mindvégig a szekszárdi választókerületet képviselte. Az 1930-as években Sármelléken megvett egy Festetics-birtokot. Vö. Magyar politikai lexikon 1914-1929. Budapest, 1929. 315. p.

²⁵⁷ Személyére és katonai szolgálatára vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal.

²⁵⁸ Kemendy 1942. november 23-ai levelének végén írta a feleségének: „Tegnap, 22-én megjött a hadnagyi kinevezésem, szeptember 1-től számít az illetményem. 38 pengő különbség havonta, visszamenőleg is. Steinhart Laci és Gyulavári Jóska (Bogu) hozták át, és rögtön lemetszették a zászlósi pertlit.” (HIL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 162. sz. melléklet.)

nagy eseményt „cári palotámban” – ahogy Laci másnap, feleségemnek írt levelében nevezte a Sztaro Nyikolszkoje, 1555. hsz. házat.²⁵⁹

Tábori lapon feladójaként ettől a naptól ezt írtam:

A feladó:

neve: Kemendy Géza

rendfokozata: hadnagy

A tábori posta száma: 219/08.

Nem magam voltam a kinevezésemmel új sarzsi a vonatonál, mert mindazok, akiket felterjesztettem, Kulcsár szakaszvezető, Torma tizedes, Tóth honvéd, már rég megkapták, hiszen ezeket a fronton léptették elő. Így aztán Kulcsár őrmester nagyon boldog volt, hiszen ő benn akart maradni, jó előjátéknak számított, hogy a fronton lett őrmester. Torma szakaszvezető már a lakodalmi képen²⁶⁰ [...] három csillaggal vígad. Tóth pedig a szabadságra már örvezető úrként ment. Nekem, úgy éreztem, kötelességem, hogy jelentkezsem alezredes úrnál új rangomban. El is mentem Andrejevka-ra. A térkép szerint [Sztaro] Nyikolszkoje folytatásában, nyugat felé 35-40 km volt. Nagy távolság ez, és már régóta mentünk, semmiféle községet nem találtunk. Egy öreg oroszától kérdeztük az úton:

– Andrejevka messze van még?

– Á, dehogy, itt van mindjárt! – Hát, hogy az a „mindjárt” az orosz szóhasználatban mit jelent, megint volt alkalmunk tapasztalni. Már szentül meg voltunk győződve, hogy eltévedtünk. Mivel a térkép szerint jó irányban haladtunk, csak mentünk. Nagy sokára elénk tárult a falu. Olyan, mint a többi, de látszott, hogy nagyon szegény. Egy völgyben feküdt, ezért nem láttunk belőle mindaddig semmit, amíg be nem értünk. Nem kellett keresnünk, hamar megtaláltuk alezredes urat. Gratulált a kinevezésemhez, és érdeklődött a zászlóaljról. Ő elmondta, hogy már érkeznek a táborba az egységek. Tudomása szerint Szőke Gyula is jön ki. (Ismerte Kaposvárról.) Ő is sármelléki tanító. Meg is mondta, hogy 10-e körül fog kiérkezni Csáktornyról. No, erre eljövök, hogy találkozzam vele. Búcsúzás előtt elmondta, hogy lepra egy falu ez. Megjegyeztem. Még azt is elárulta nagyon bizalmasan – gondolom szabadságom ügyének elgáncsolása enyhítésére –, hogy őt biztosan informálták, hogy 1943. január 13-ával a zászlóaljat véglegesen leváltja

²⁵⁹ Steinhardt László főhadnagy a következőket írta Kemendy Gézánéhoz Ivanovkáról 1942. november 23-ai tábori postai levelezőlapján: „Ma délután (vasárnap) meglátogattuk Gyulavárral együtt Gézát cári palotájába, és vittem neki egy örömhírt. Tán még Boriska sem tudja! Vittük a csillagot, már a hadnagyi sarzsihoz, és feldíszítettük jelképesen, mert bizony Géza előlépett! Nagyon jól esett ez nekem is, annál inkább, mert egy régi jó pajtásomat, már Gézát én gratulálhattam először. Hivatalosan csak később tudhatta volna meg. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 163. sz. melléklet.)

²⁶⁰ Lásd az 53. sz. képet!

a székesfehérvári 3. gyalogezred.²⁶¹ Erre számíthatok, de a világért se mondjam senkinek. Leveleimben a disznóölés januárra való halasztása erre vonatkozik.²⁶²

Majdnem minden napra esett a december folyamán valami említésre méltó esemény. Egyik humoros, a másik kedves. Általában az jellemezte ezt az időszakot, hogy nagyon megszorodott a munkánk. Itt volt már a nyakunkon a tél, kocsikkal a nagy hóban rendkívül nehéz volt a közlekedés. Ezért szántalpakkal kellett kocsijainkat és a nehezebb fegyvereket ellátni. A hadosztályparancsnokság a 9. [könnyű] hadosztály fogatolt vonatparancsnokságnál tartott egy szánbemutatót. Reggel kezdődött, és mindennemű célra praktikus megoldásokat láthatunk. Ennek is hasznát vettük, de más említésre méltó is akadt: A haditudósítók itt nyüzsgöttek, a fahatárok²⁶³ tetejéről fényképezték a látnivalókat a híradó számára. A hosszú kinti ácsorgásban már kezdett bizseregni kezünk, lábunk, pedig igazán hozzászoktunk már a hideghez; Ujlaky ezredes úr, a hadosztályparancsnok pedig legényesen, köpeny nélkül jelent meg, csak zubbony volt rajta, még bekecs sem! Nagyon feltűnő volt ez mindenkinek, de egyelőre senki sem értette okát. Rájöttem, mikor közelembbe került: azért kellett csak zubbonyban legénykednie, hogy a fényképen láthatóvá váljék a német Vaskereszt, mely a zubbony gomblyukaiba volt befűzve.²⁶⁴ Ó, hiúságok hiúsága! Az augusztus 13-i kosztyniki ellentámadás emléke volt neki. Úgy történt – mármint a Vaskereszt megszerzése –, hogy az ellentámadás után a németek hoztak 3 Vaskeresztet azok részére, akik különösen kitüntették magukat. Hát ilyenek voltak bőven, nem hárman! Mivel a hadosztályhoz vitték, Ujlaky ilyen indoklással osztotta szét:

– Mivel az én hadosztályomnál történt az ellentámadás, az egyik Vaskereszt természetesen az enyém!

²⁶¹ A III. hadtest parancsnokságán december közepén született intézkedés a kijelölt alakulatok felváltásáról, a személyi és anyagi feltöltésekről és a felváltandó alakulatok elszállításáról. A 9. és a 6. könnyű hadosztály, illetve gyalogezredeik parancsnokságain ezt követően minden részletre kiterjedő rendelkezéseket hoztak a fent említett feladatok végrehajtására, időszámvetéssel együtt. A hadtest kiképző táborát jöllehet 1943. január 4-ig tervezték fenntartani, de végül korábban fejezte működését, és a kiképzésben részt vett felváltó csapattesteket már karácsony előtt elindították a Don menti védőálások közvetlen közelébe. A 17. gyalogezred parancsnokság, ezredközvetlen csapattestei, illetve a 17/I. és 17/II. zászlóalj felváltását a székesfehérvári 3. gyalogezred parancsnoksága, ezredközvetlen csapattestei, illetve a 3/I. és 3/II. zászlóalj hajtották volna végre. Babucs Zoltán – Szabó Péter 40. p.

²⁶² Kemendy 1942. november 26-ai tábori postai levelezőlapján írta: „A disznót, ha lehet, ne öljétek meg decemberben; majd január végére megöljük.” (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 164. sz. melléklet.) Ugyanerről írt november 27-ei és 29-ei levelezőlapjain is. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 165. és 166. sz. melléklet.)

²⁶³ Értsd: fasorok.

²⁶⁴ UJLAKY JENŐ ezredes a részére adományozott német II. osztályú Vaskereszt kitüntetését „legfelsőbb elhatározásra” az 1942. szeptember 11-ei rendelet értelmében fogadhatta el és viselhette. HKözl. (Szü.) 1942. 38. sz. 851. p.

Az ellentámadás tervét a hadosztály vezérkari főnök dolgozta ki, tehát a másodikat kapja Barra Zsigmond [vezérkari] őrnagy;²⁶⁵ az ellentámadást valójában a 17. gyalogezred hajtotta végre, tehát ennek az ezrednek a parancsnoka kapja a harmadikat. Az ezredparancsnok Szakáts Zoltán ezredes.²⁶⁶ Tehát azok kapták, akik a legvitézebbek voltak.

Mivel ezen a bemutatón szinte minden jó barátom részt vett, kihasználtam az összeröffenést, és megünnepeltük a hadnagyi kinevezésemet, meg az otthoni három kedves Borbálát, hiszen Borbála napja volt 4-én. Én adtam az ebédet. A menü volt: raguleves csirkéből, sült csirke és hizlalt pulyka (a magam farmjáról, napraforgóval hizlalva), őszibarackbefőttel (a hadosztálykantinból), velős palacsinta, és hazai csomagból gyönyörű piros jonatán alma. Pálinka, bor, fekete. Emlékezetes marad, hogy György Pista könnyekre fakadt, amikor az otthont jelentő piros almát kézbe fogta...

Ezen az ebéden nálam voltak: Steinhardt Laci, Gyulavári Jóska, György Pista, Solymos Pista²⁶⁷ (égenföldi tanító, a Harsányi Mici férje), dr. Kaluzsa Kálmán ezred állatorvos.²⁶⁸ Egyszóval a legkedvesebb barátaim. Igen boldoggá tette az em-

²⁶⁵ BARRA ZSIGMOND, nemes zágoni (Zilah, 1907. január 20. – Budapest, 1986. július 26.) vezérkari őrnagy. 1942. november 27-étől 1943 májusáig a 9. könnyű hadosztály vezérkari főnökeként a 2. hadsereg Don menti hadműveletén frontszolgálatot teljesített. Német II. osztályú Vaskereszt kitüntetésben nem részesült, a hadműveletek vezetésében való eredményes közreműködéséért „legfelsőbb elhatározásra” a 1943. szeptember 4-ei rendelet értelmében a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét hadidíszítménnyel és a kardokkal kitüntetés adományozták részére. HIM KI Barra Zsigmond 2798. sz. ti. ogy.; HKözl. (Szü.) 1943. 33. sz. 1272. p.

²⁶⁶ SZAKÁTS ZOLTÁN ezredes a részére adományozott német II. osztályú Vaskereszt kitüntetését „legfelsőbb elhatározásra” az 1943. február 13-ai rendelet értelmében fogadhatta el és viselhette. HKözl. (Szü.) 1943. 9. sz. 181. p.

²⁶⁷ SOLYMOS ISTVÁN (Csörnyeföld, 1914. június 6. Hosszú Rozália) karpaszományos címzetes őrmester. A 17/I. zászlóalj kötelékében a Dontól való 1943. januári-februári visszavonulás során – nem ismeretes időpontban – életét vesztette. HL HM 22. v. oszt. 756431/1943. Solymos 1942. december 12-ei tábori postai levelezőlapján írta Kemendy feleségének: „Egy hét óta Gézával egy faluban vagyunk. Amikor megtudta, hogy idejöttem, nyomban felkeresett. Igazán jólesett, hogy végre találkozhattunk. Mihelyt időm lesz, én is meglátogatom. Kb. 2 km-re vagyunk egymástól. A falu maga 18 km. Géza már nem is kér szabadságot, mert januárban valószínű véglegesen hazatérhet. [...] Meglepődtem, hogy Géza milyen jó kondícióban van.” (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 175. sz. melléklet.)

²⁶⁸ DR. KALUZSA KÁLMÁN (Pásztó, 1910. október 1. – n. a.) hadapród őrmester DR. MILLER LAJOS (Kolozsvár, 1910. május 2. – n. a.) tartalékos állatorvos hadnagyot váltotta fel a 17. gyalogezred vezető állatorvosi beosztásban, mivel őt 1942. augusztus 30-án reumás megbetegedéssel a 9. könnyű hadosztály sztaro nyikolszkojei egészségügyi oszlopához szállították. Kaluzsa Kálmán neve csupán a korabeli veszteség-nyilvántartási dokumentumokon szerepel. Veszteségi kartonjának bejegyzése szerint 1942. december 7-én Sztaro Nyikolszkojén csontdaganatot állapítottak meg nála. HL HM 22. v. oszt. 635382/1942. és 741109/1943.

bert egy-egy ilyen találkozó. A levelekből nagyon jól kiolvasható a kölcsönös öröm.²⁶⁹

December 10-én újra Andrejevkára mentem, hogy Szőke Gyuszit „fogadjam” kérésére alkalmával. Ő azonban nappal még nem érkezett be. A sármelléki Horváth Jóska²⁷⁰ (Horváth Árpi, osztálytársam apja, Szitaközzel szemben), Köszörűs Gábor²⁷¹ megérkeztek, és igen megható találkozás volt; Horváth Jóska még el is érzékenyedett. Érezte, sohase kerül haza. 13-án aztán újra elmentem, és akkor sikerült Gyuszit megtalálnom.²⁷² Vele együtt az egész sármelléki tantestület férfi tagjai kinn voltak...

Ez a menetszácad Csáktornyáról jött ki, és nagyon kedves jelét hozta a város velünk szembeni együttérzésének: egy kocsira való almát, egy hordó rumot, egy láda szivart és más ajándékokat küldött ki a zászlóaljnak. Be is szállítottam a zászlóaljhoz.

Igen nehéz szakasza kezdődött embereinknek. Rendkívül megnövekedett a szállítások száma. Most már nemcsak az élelem és lőszer volt a gondunk, hanem a hadtesttől is szinte naponta kellett erődítési, műszaki anyagot szállítanunk. Közben az időjárás is meglepetésekkel szolgált, szinte naponta: eső esett és utána megfagyott. A házból nem lehetett kilépni, olyan síkos lett. És éjfél után 1-2 órakor jött a parancs:

– Indítson útba 10 kocsit a hadtesthez erődítési anyagért. A legnagyobb elővigyázatosság kellett az úton, hogy baj nélkül visszaérkezzenek. Ilyenkor a legderekabb, legügyesebb embereket kellett elküldenem, akikben bízhattam. Addig aztán sosem aludt el a lámpa a szobámban, és le nem feküdtem, amíg vissza nem érkeztek. Valamivel mindig megjutalmaztam őket, de nagyon sajnáltam őket. És még más teendők is zsúfolták programunkat. Például egy este a mi körletünk szélén kigyulladt egy lakóház. Lőszeroszlopbeli tisztak laktak benne, és úgy fűtöttek, mint idehaza. Az erős parázstól meggyulladt a tűzhelyet tartó fa emel-

²⁶⁹ Kemendy a következőket írta erről a feleségének 1942. december 1-jei tábori postai levelezőlapján: „Ma egy szép napom volt. Közös sz[en]t gyónás és áldozás volt sz[en]tmisével. Én ministráltam. Felejthetetlen. [...] A nap kedvességéhez tartozik, hogy mise után átjött Steinhartd Laci, együtt voltunk hatan ebéden jó barátok. Igen kellemes volt. Holnap egy messze került jó barátomat megyek meglátogatni.” (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 168. sz. melléklet.)

²⁷⁰ HORVÁTH JÓZSEF (Sármellék, 1907. november 1. Tombor Rozália) honvéd. A Dontól való 1943. januári-februári visszavonulás során nyoma veszett. HL HM 22. v. oszt. 756130/1943.

²⁷¹ KÖSZÖRŰS GÁBOR (Sármellék, 1914. szeptember 2., Kiss Rozália) honvéd. 1942 decemberében egy menetszáccal érkezett ki a Don menti állásaiban levő csáktornyai 47./II. zászlóaljhoz. 1943. február 27-én fagyási sérüléssel az 537. hadikórházba szállították. HL HM 22. v. oszt. 744407/1943.

²⁷² Kemendy 1943 nyarán Sármelléken a következőket hallotta Szőke Gyulától barátja sebesülésének történetéről: „A kiképzőtáborban történt találkozásunk után, a január 12-i áttöréskor őket, mint kéznél lévő erőt azonnal a betörés elreteszelésére vetették be. Amint jobb kezével irányt intett, alsó karját lövés érte, mely az egyik csontot is eltörte. Ez, emlékszem, január 17-én történt. Még akkor el tudták juttatni kórházba...”. Kemendy Géza: Nehéz esztendő I. 6-7. p.

vény, és a nagy szél pillanatok alatt elhamvasztotta az épületet. Egy kis 6-7 éves gyerek szívszaggatóan siratta házukat:

– Moja kvartyir kaput.²⁷³

Saját kisfiamra gondoltam, és másnap alezredes úrnak jelentettem, szeretnék segíteni nekik, hogy gyorsan felépülhessenek. Ő bontott anyagot adott, én meg hazahozattam, és pár nap alatt az oroszok összerótták a faházat. Érdekes módját láttam a tetőfedésnek [...]. A kuszált szalmát megnedvesítették, és kis villákkal feladták a tetőn lévő két embernek, akik a lécen állva, lábukkal leszorították a szalmacsomót. A kezükben lévő gereblyével – lefelé tologatva a gereblyét – megfésülték a szalmát. Alulról kezdve így haladtak felfelé, és nagyon takaros tető lett. Amikor végeztek, újra belocsolták a szalmatetőt, és apró szemű kőporral hintették be, ami rögtön hozzákötött a szalmához, és így megakadályozta, hogy a szél megbontsa. A kémény deszkából készült.

Egyik napról a másikra megváltoztatták a külsőnket azzal, hogy mindenki ellenzőt kapott a sapkájára. Ezt rögtön észrevették a túloldalon, és átkiabáltak: „Sildes-sapkások! Ti is úgy jártok, mint az előttek lévő sild nélküli sapkások!”

Tehát sikerült őket ezzel a kis változtatással megtéveszteni. Azt hitték, más alakulat jött az állásokba. [Ez] eszembe juttatta a másik hasonló esetet. Amikor Kosztyenkiből olyan pánikszerűen vissza kellett jönnünk, [...] akkor is azt hitték, hogy a belátható terepet figyelembe sem vevő erők, valamiféle tartalék volt. A hadifoglyok vallomása szerint, az oroszok egyet nem értettek: Kik voltak, akik az ellentámadást végrehajtották, hiszen biztos értesülésük volt arra nézve, hogy hátul semmiféle tartalékerő nincs. Gondolni sem mertek arra, hogy üresen hagyta az ezred a 10-12 km szélességben az állásokat...! Ehhez járult még az erőt fitogtató visszajövetel, és nyilvánvaló, hogy ezek miatt maradt el a beígért támadás.

Jancsi megjött a szabadságról. Még a családján belül lakodalomban is része volt: a Tamás Mariska (Márton lánya) ment férjhez. Rendesen lebonyolította megbízásaimat: volt Szántón is a szüleimnél, feleségemet is megnyugtatóan tájékoztatta, csomagot hozott, sőt; még egy kis karácsonyfának való fenyőt is szerzett útközben. Nagyszerű hangulatot hozott a már-már búsongó vonathoz.

Steinhardt Lacinál töltöttem egy fél napot. Most meg ő látott vendégül.²⁷⁴ Ez is nagyon kellemes volt, de nem ez tette emlékezetessé látogatásomat. Laci megint valami csemegével szolgált: Megmutatta a honvédelmi miniszter, nagyba-

²⁷³ Orosz-német keveréknnyelven: vége a szállásomnak.

²⁷⁴ Steinhardt László főhadnagy a következőket írta erről Kemendy feleségének Ivanovkáról 1942. december 18-ai tábori postai levelezőlapján: „A múlt napokban volt nálam Géza egy fél napot. Amennyire az itteni házigazdai erőim engedték, kiszolgáltam! Akadt egy kis kívánnivaló még, de azt pótolta a mindent pótoló bajtársi szeretet. Nagyon kellemesen eltöltöttük az időt.” (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 182. sz. melléklet.) Lásd még ugyanerről Kemendy 1942. december 18-ai levelét, a Függelék 12. sz. dokumentumát! (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 181. sz. melléklet.)

czoni Nagy Vilmos másik, igen nagy jelentőségű rendeletét. Soha el nem felejttem, így kezdődött:

„A magyarság távoli jövőjét tekintve, elrendelem: mindazok a magyar és bármilyen nemzetiségű honvédegyének, akiknek 4 élő gyermekük, vagy 3 élő, de a negyedik már orvosilag megállapítható, azonnal a nem tényleges viszonyba helyezendők!”

Végre ilyen is történik. Az a küzdelem, mely egész kinn létünk alatt a magyarság mentésére irányult, valami eredménnyel mégiscsak jár. Másnap már útba is indítottuk ezeket az embereket a gyűjtőhelyre. De sokszor gondoltam ezekre a szavakra: „A magyarság távoli jövőjét tekintve...”

Ezeket az apró dolgoknak látszó eseményeket csak azok látták a maga természetes valóságában és nagyságában, akik kinn voltak, és egy kicsit nagyobb látókörrrel rendelkeztek. A németek szorító gyűrűjében vergődő magyar hadsereg sorsa megalázó és szenvedésekkel teli volt, a németek viselkedése miatt.

[...] ²⁷⁵

A zászlóalj életében nevezetes esemény történt. Egyik hajnalban a 4. század előretolt géppuskaállítását az oroszok meglepték a hajnali ködben. A géppuskát magukkal vitték. Mikor jelentették Kucsera százados, zászlóaljparancsnoknak, azt a megjegyzést tette: a 4. század gyáva. A századparancsnok továbbította a századhoz ezt a véleményt. Rendkívül bántotta a századot. Hogy bebizonyítsák, nem gyáva a század, maguk között elhatározták, hogy visszaszerzik az elvesztett géppuskát. Ezt sem a zászlóaljparancsnokkal, sem a támogató tüzérséggel nem közölték. Másnap hajnalban, ugyancsak a köd leple alatt egy szakasz, a sármelléki Hermán Feri szakaszvezető ²⁷⁶ szakaszparancsnoksága alatt, egy géppuska támogatásával átkeltek a Don jegén. Telefonon tartották a kapcsolatot a századdal. Észrevétlen jutottak át, és amikor akcióba léptek, a szakaszra két század támadása nehezedett. Kritikus helyzetbe került a szakasz. Jelentették a távbeszélőn

²⁷⁵ A szerző itt – a Horváth Miklós által szerkesztett „A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál” című könyvből – Jány Gusztáv vezérezredes azon 1942. szeptember 24-ei felterjesztésének részletét idézi, melyet a Honvéd Vezérkar főnökéhez intézett. A 2. hadsereg parancsnoka ebben a Honvéd Vezérkar főnökét felkéri, hogy a Don menti arcvonal szűkítése érdekében járjon el a német hadvezetésnél, alakulatai kapjanak megfelelő páncéelhárító fegyvereket, stb., élelemkiegészítési kérelmét pedig felterjesztése 11. pontjában a következőképpen fogalmazta meg: *„Füstölt szalonna kiszállítását kérem, hogy télen kellő kalóriája legyen az étkezésnek. Miután ezt a németek nem tűrnék, szeretetadományként kellene kiküldeni.”* HL 2. hadsereg iratai. 12. fasc. 2. hadsereg-parancsnokság naplója 1943. I. 1. – IV. 30. Mellékletek. Kemendy Géza a következőket fűzte ehhez: *„Hát van ennél felháborítóbb?! Hogy egy ország a saját szenvedő fiainak megmentése érdekében, a sajátjából, segítségükre legyen, a németek ezt nem tűrnék; hát van ennél nagyobb kiszolgáltatottság?!”*

²⁷⁶ HERMANN [másutt HERMÁN] FERENC (Sármellék, 1917. április 13., Pálfi Erzsébet) tizedes, címzetes szakaszvezető. A háború után a keszthelyi járásbíróság perenkívüli 650-1949-6. szám alatt 1943. január 15-ei megállapított időponttal holtta nyilvánította. HIM KI Adatbázis.

a századparancsnoknak a helyzetet, és parancsot kértek, mit csináljanak. A századparancsnok, dr. Horváth József főhadnagy szó szerint ezt a parancsot adta:

– A hídfő tartson ki; a szakasz vonuljon vissza!

A szabály szerint a századparancsnok az adott parancs után „Ismételje!” felhívást adott. A távbeszélős azonban nem ismételte...

Az történt ugyanis, hogy abban a pillanatban, amikor a parancsadásban addig jutott a századparancsnok: „A hídfő tartson ki” – a vezetéket ellőtték, és a parancs másik fele: „a szakasz vonuljon vissza” –, már nem jutott el a túlparton lévőkhöz. Drámai véletlen. Az óriási nyomásra mégiscsak öntevékenyen húzódozott vissza a szakasz. A géppuska 13 heveder löszert lőtt ki, hogy távol tartsa a támadókat. Az irányzó köpenyén 11 találat; sebesülés nem történt. A kimerültségtől csak arra jutott erejükből, hogy a géppuskát lerántották a partról a Don jegére, és visszajöttek. Természetesen a nagy csatazajra a zászlóalj is felfigyelt, és a zászlóaljirodába rendelték az egész szakaszt. Ekkor értem be, és jelen voltam a kihallgatáson.

Megállapítást nyert, hogy a szakaszparancsnok nem tért vissza, a szakasznál még sebesülés sem történt. Valóságos csoda! A harc közben, de nem a túlsó parton, hanem az innensőn, a faszénégetést vezető karpaszományos kapott lövést, aki állva szemlélte, mi történik a túlparton. Hova lett Hermán Ferenc szakaszvezető? A szakasz fele azt mondta jegyzőkönyvbe, hogy látta, amikor az oroszok körülfogták és elvitték. Tehát szerintük fogságba esett. Azért tudják ezt biztosan állítani, mert csak neki volt fehér hóleple, más tehát nem lehetett, hiszen mindenki visszajött.

A szakasz másik fele nem tágított azon állítása mellől, hogy látták a szakaszvezetőt a géppuska mellett holtan feküdni. Mindenki kitartott állítása mellett, de mivel egymásnak ellentmondó vallomások voltak, úgy értesítették a családot, hogy eltűnt.

Amint ennek a tisztázása zajlott, kopognak az iroda ajtaján, és belép rajta Gyuri bácsi (mindenki csak így ismerte), a távbeszélő szakasz kötélidegzetű idős katonája. Arról volt híres, hogy az elszakadt vezetékek hibájának kijavítására akármilyen heves tűzben, mindig ő vállalkozott. Megszólalt:

– Hallottam, hogy a másik géppuska is ott maradt. Arra kérek engedélyt, hogy visszahozhassam.

Mikor ezt a két géppuskás meghallotta, felugrott és kiáltotta:

– Azt már nem! Majd mi visszamegyünk érte! És valóban, világos délelőtt viszszaementek, ahova lerántották a géppuskát, és visszahozták. Amikor kimerülve letették az irodában, ráborultak, csókolgatták, és sírtak... Hermán Ferenc holttestét nem látták azon a részen, ahol a géppuskát meglelték.

Szegény édesanyja, Pálfi Örzse néni, még ma sem tett le arról a reményéről, hogy egyszer megjön a Ferim... Soha, semmiféle értesülés nem jött róla...

December folyamán nagyon sokat mozogtam, szinte olyan viselkedésem volt, mint a költöző madaraknak indulásukat megelőzően. Ideges ide-oda szállongás. Elmentem Horváth Pali barátomhoz, akit az oszloppal együtt a hadtest közelébe helyeztek. Örömmel akartam vele arról elbeszélgetni, ami a nagy hite volt, hogy megvalósul most már; amit annyira hitt, hazamegyünk! Amint Szkupolj felé szánkáztam, a jól kihőkézett úton egy össze-vissza tömeget láttam előttem vonulni. Semmi rend, csak szétszóródva hatalmas tömeg. Németek. Emberek gyalog, kérekpáron, lovak, kocsi és ágyúmozdony nélkül. A lovaik, ezek az óriási német lovak csonttá soványodva, annyira, hogy az emberek a szerelvényüket a lovak csípőcsontjára akasztották. Mérföldetlenségig fáradtak, agyoncsigázottak, szinte dermedtek a hidegtől. Ahogy elértem őket, egyiket felvettem a kocsira. Olyan tehetetlen volt a hidegtől, hogy a pokrócot nem volt képes maga alá hajlítani. Érdeklődésemre elmondta, hogy Sztálingrádhoz mennek. Milyen hasznukat veszik ezeknek Sztálingrádnál?! – gondoltam én. A menet módszere a következő: Kaptak egy napi menetcélt. Mindenki úgy éri el, ahogy tudja. Amikor mindenki beérkezik a megjelölt községbe, újra megkapják a következő célt, és ez így megy addig, amíg a végcélba nem érnek. Már aki odaér... Sokan lesznek, akiknek csak a kopfcéduláját²⁷⁷ viszik Sztálingrádhoz. Ha ugyan odamennek... De az én németem úgy tudta; legyen neki a hite szerint! Mind több ilyen döbbenetes jelet lehetett látni. De szerencsések vagyunk, hogy mi már búcsúzkodni járhatunk, és január végére otthon leszünk! Addig viszont van még egy hónap.

[...] nagyarányú lövészeteség volt a hadosztály alakulatainál a takarmányhiány miatt. Falunkon mentek át naponta pl. a 4. gyalogezred kocsijai, hogy a határ távoli részein lévő, hófúvással valóságos hegyekké emelt gabonaasztagokból valami kis etetnivalót, keserves küszködéssel kitépjenek. Lovaik olyan leromlottak voltak, hogy nem egy ott pusztult el előttünk az utcán, a kocsiban. Embereim maguk mondták, mikor ezt látták: De jó volt a nyáron dolgozni; most kényelmesen, akár a laktanyában, úgy etethetünk. Igen, mindenkinek helyébe vitték a porció szénát, a gabonát pedig a saját udvarukban álló asztagból szecskázták, és lovaink között most volt a legtöbb rúgás, olyan jó kedvük volt. A szerencsétlen soproniak pedig küszködtek tehetetlenül a téllal. Elfagyott a kezük, míg valamit tudtak kocsira rakni.

A mi hadosztályvonatunknál is hasonló volt a helyzet, így nem is csodálkoztam rajta, hogy a saját, a műszaki anyagok szállítása mellett egy éjszaka, december 23-án, kapok egy parancsot a hadosztálytól, hogy a hadosztály összes nélkülözhető fogatával, beleértve a tüzéreket is, meg orosz szánkókat is, reggelre legyenek Latnaja vasútállomáson. Gyülekező Dmitrijevka [déli részén.] Szállítsunk ki a [9.] élel[mező] oszlophoz egy úgynevezett típusvonat szállítmányát. Ezen

²⁷⁷ Azonossági jegyét, dögcéduláját.

minden volt, amire a hadosztálynak szüksége van. A vonat beérkezése után 3 órán belül el kell szállítani, mert ellenkező esetben fekbért fizet Magyarország! Ez a Latnaja Voronyezs irányában, tőlünk északra feküdt, a németek sávjában. Az oroszok gyakran bombázták, még foszforos bombákkal is támadták. Szerencsénkre sűrű köd ült a tájon. A kirakás érthető okokból, nagyon gyorsan folyt le, és amelyik 4-5 kocsi megrakodott, azonnal indítottam, hogy a zsúfoltságot az állomáson és az úton is megelőzzem. Sok élményem volt ezen a napon. Az első mindjárt a kirakodásból adódott. Zsidó munkásszázad végezte a vagonok kiürítését. A mi embereink csak a kocsikon helyezték el. Amint a lisztes kocsi kiürült, a zsidók a tenyerükkel összesöpörték a padlón lévő lisztet, és marékszám ették, csak nyersen. A kihullott babszemeket felszedték még a földről is, és azt is megették. Hogy ízletesebb legyen, átléptek a sós vagonhoz, és nedves tenyerüket végighúzva a kiszóródott sóban, lenyalták. Az ilyen dolgok rám rendkívüli mértékben hatottak. Mindjárt arra gondoltam, ha én egyszer ilyen nyomorra kerülnék...! Úgy látszik, a dolgok előrevetik árnyékukat, és jól megéreztem, mert néhány év múlva és négy évig ugyanezt a sorsot hordoztam.

Amint irányítom a kocsisok rakodását, egy álló kocsi mellett a következő jelenetnek vagyok a szemtanúja:

Egy muszos a ló hátsó lába mögé kapkod, amire a sárga minden mozdulatra éktelenül felrúg. De a játék nem szűnik. A ló már annyira ideges, hogy nem is kell egészen odahajolnia, már a mozdulatra rúgja a saroglyát. Mit művel ez az ember ezzel a lóval, még valami bajt csinál. Úgy állok, hogy odalássak. A ló lába mögött egy eldobott cigarettacsikk fekszik a hóba beágyazva és belefagyva. Azt próbálja felvenni, de a csikk lefagyott, nehéz felvenni. A ló meg erre a zaklatásra rúgással felel. Egy elszánt mozdulattal, szinte nem sajnálva testi épségét, odakap, és boldogan magáénak tudja a csikket. Hát ez a teljes lesüllyedés; de mi ennek az oka?

Odahívom magamhoz és jelentkezik:

- Hadnagy úr, Weisz N. munkaszolgálatos, alázatosan jelentkezem!

- Honnan való? - kérdezem, hogy bizalmat keltsek.

- Csepelről. - Megérzi gondolatomat, rögtön hozzáteszi:

- Nem ám a gyáros! Én kérem, egy szegény zsidó vagyok. A gazdagok otthon vannak.

Újabb ismerettel gyarapodtam. Hát itt is így van?!

- Láttam az előbb, hogy tette kockára épségét egy eldobott csikkért. Hogyan lehet ilyen meggondolatlan? Nem akar hazakerülni?

- Mi nem kapunk dohányt, nem tudok lemondani róla. Nagyon rossz sorsunk van. Az étkezésünk silány, nincs erőnk. Két hónapja hozták ki a Hutter és Lever Szappangyár egyik igazgatóját, aki akkor 126 kg volt. Tegnap lemérték a keret tagjai: el tetszik hinni, 83 kg volt...! Van, aki annak érdekében, hogy magának va-

lamit szerezzen, a csomagokat megdézsmálja, de én nem. Nem akarok hadbíró-ság elé kerülni.

Túl sok volt már, amit láttam, hallottam. Néhány cigarettát hagytam magamnak, a többit nekiadtam szegénynek, aki csak egy volt a sokból; akinek biztosan még az is szenvedést okoz, hogy Weisznek hívják és Csepelen lakott. De sok áldozata van eddig is ennek a háborúnak...!

Közben az utolsó kocsi is megrakodott, elindult, magam is haza készültem. Mielőtt a kocsira ültem volna, észrevettem, hogy az állomáson, nem messze tőlem, németek karácsonyfának való fenyőket válogatnak. Nekünk ugyan már hozott Jancsi, de alezredes úrnak kérek egyet. Amint előadtam kívánságomat, nagy hallgatás a részükről. De én csak nem tágtítottam. Ha magamnak kellett volna, nem ismételttem volna meg a kérést, de neki feltétlen kell vinnem, hiszen ezen a vidéken sehol sincs fenyőfa. Egyszer csak felnéz az egyik dagadt altiszt, és világutálattal a hangjában mondta a másiknak:

- Adj neki egyet. - Én meg egész úton szebbnél-szebb kívánságokon morfondíroztam, amiket nekik, meg az egész nációnak tiszta szívből kívántam. Mint a sármelléki ember mondta: „Jól megmondogattam nekik, magamban...” Többet nem tehettem, de nagy boldogsággal vittem a karácsonyfát.

Sötét volt, amikor hazaértem, de a faluban már örvendezve fogadtak embereim, hogy most már biztos lesz a hazamenetelünkből valami, mert már a sötétség kezdetétől vonulnak magyar katonák a vonal felé. Az andrejevka kiképző táborból jöttek. Valami azt súgta, ez nem természetes, ezeknek nem volna itt az idejük, ahogy alezredes úrtól hallottam. Majd megtudom holnap, úgyis elmegyek hozzá. Csináltattam egy szánkót, arra meg egy rugós ülést, hogy a nagy területet kényelmesen járhasa be. Ezeket elviszem, de még mást is, hiszen holnap karácsony lesz. A karácsonyfát itthon ne feledjem. De volt nekem egy szép kis baromfiállományom, melyet búzával, napraforgóval hizlaltam. Felpakoltunk csirkét, egy szép pulykát, tyúkot, tojást, és Laci öcsém és főnöke, a Németh úr küldeményéből cseresnyepálinkát, desszerteket, és elegánsan elhajtottunk, hátul kötve a szánkót. Legényemet is elvittem, hadd beszélgessék ki magukat Csörgeivel. A hozott karácsonyi ajándékokat bevitte ő Csörgeinek, én pedig alezredes úrhoz mentem. Háttal ültem az ajtónak. Egyszer csak apró, kopogó hangokat hallok, alezredes úr csodálkozó tekintetét látom, és kérdezi:

- Csörgei, honnan van ez?

- Meggyűttek a falusi rokonok. - Akkor látom, hogy a hozott baromfikat mutatta be Csörgei Géza.

- Isten fizesse meg - mondta ő.

Akkor jutott eszembe, hogy a széna közé tett őszibarack kompót a kocsin maradt, márpedig anélkül a pulykapecsenye nem az igazi. A [könnyű] hadosztály kávéházban vettem; finom Globus befőtt. Így teljes a karácsony.

Közben megérkezett Kerkápoly százados,²⁷⁸ a székesfehérvári 3. gyalogezred ezredsegédtisztje. Szép, magas ember volt. Alezredes úr így mutatott be neki:

- Kemendy Géza hadnagy a zászlóaljamtól. A hadsereg legkiválóbb vonatparancsnoka. Olyan vonatot kaptok tőle, mintha most szerelték volna fel odahaza.

Ekkora karácsonyi ajándékot nem reméltem, mint ez a dicséret! Alezredes úr megerősítette januári hazamenetelünket. A tegnap esti vonuló katonákkal kapcsolatban azt mondta, valaki megint okoskodik. Mit csinálnak ezek a fegyvertelen emberek a vonalban?

Boldog karácsonyi ünnepeket és szerencsés új esztendőt kívánva elkészöntem, mert ezen a napon még nagyon sok a dolgom, hiszen nálunk is karácsony estéje lesz.

Kellemes meglepetésben volt részem, ahogy hazaérkeztem: megkaptuk a karácsonyi szeretetsomagokat. Ez állt: 1/4 kg füstölt szalonna, 3 dl barackpálinka és egy félkilós doboz szaloncukor. Mindenki megkapta még vacsora előtt. Volt néhány ember, aki szállított, az övét a társai vették át.

A karácsony estét így szerveztem meg: vacsoráig kitisztítanak egy üres házat, ide Jancsi elkészíti a karácsonyfát. Este 10 órakor tartjuk meg az ünnepséget, melyen mindenki részt vesz. Az ünnepség után éjféli misére megyünk a kórházba.

Gondoltam, 10 óráig egy kicsit alszom, könnyebben fönn tudok utána maradni. Végigdőltem az ágyon, amikor rohannak a szemközti szálláskörletből, hogy a Szabó Józsi bácsit, aki hirtelen összeesett, a komáromi Horváth Lajos az ölében elvitte a kórházba. Elmondták, hogy most ért haza útról. Kifogtak helyette és átadták a melegen tartott vacsoráját, s miután azt megette, a szeretetsomagot is. Igen jó étvágygal megette a régen nélkülözött hazai füstölt szalonnát, arra megitta a 3 dl pálinkát és erre összeesett. Kilukadt a gyomra. Kis vékony ember volt, de a gyomrára sosem panaszkodott. Hölter doktor azonnal megoperálta. Utána megint lefeküdtem és el is aludtam. Egyszer csak valami égi hangokra ébredtem fel szenderegésemből. Ahogy felnyitom a szemem, hát az ajtónyílásban az összes románom fejét látom, mintha fényképezkedni akarnának, és mosolyogva gyönyörű karácsonyi énekeket énekelnek románul. A kis Gális János vezeti az éneket oly áhítattal, mintha otthon lennének a templomban. Olyan meghatóan kedves volt ez a köszöntés, amit nem lehet elfelejteni. Örömben egy üveg rummal kínáltam meg őket, mint otthon szokás a köszöntőket, s valamennyivel kezét fogtam. Tovább már ébren vártam a 10 órát. A kijelölt házban gyűltünk össze. Még

²⁷⁸ KERKÁPOLY MIKLÓS (Budapest, 1905. június 2. – n. a.) százados, 1943. május 1-jével posztumusz őrnagy. 1928. augusztus 20-ától, a Ludovika Akadémia elvégzését követően szakasz- és századparancsnoki, illetve ezred 1. és 2. segédtiszt beosztásokat töltött be a székesfehérvári 3. gyalogezredben. 1942. november 5-én a 3. gyalogezred 1. ezredsegédtisztjeként vonult el a 2. hadsereg Don menti hadszínterére. A visszavonulás során 1943. január 27-én ezredparancsnokával, Rózsey Tibor alezreddessel együtt Sztaro Nyikolszkojénél nyoma veszett. 1949-ben holtta nyilvánították. HIM KI Kerkápoly Miklós 97334. sz. ti. ogy.

három német is került közénk, hogy honnan, nem is tudtuk. A kis fenyőfára minden emberemnek 5 db cigarettából álló kis csomagot kötöttek, és a desszertek voltak a díszek. Nagyon meghatódott állapotban voltam. Ilyen hangulatú beszédet mondtam, és valamennyien otthon voltunk lélekben. Ezután mindenki megkapta a szerény kis ajándékomat, melynek azért mindenki örült, hiszen tudták, nekem sincs több, mint nekik. Majd karácsonyi énekeket énekeltünk, előbb magyarul, azután románul, de nem maradtak el német vendégeink sem, ők is énekbe öntötték varázslatos hangulatukat. Igazán felemelő hangulat volt a kis szobában... A legszebb ünnep, és ilyen reménytelen távolságban az otthoniaktól... Zárt rendben mentünk a kórházhoz, ahol éjfélí misét mondott a lelkész. Nagy áhítattal vett részt mindenki. Látszott az arcokon, hogy mindenki otthon érzi magát, és soha nem érzett nagy átszellemültséggel énekelt: „Mennyből az angyal lejött hozzátok...”

A mise után meglátogattuk Józsi bácsit, aki már mosolyogva köszönte meg a látogatást, túl volt minden bajon.

Gyönyörű holdvilágos éjjel volt. Együtt értünk lakásom elé. Itt mindenkinek boldog karácsonyt kívántam még egyszer. És ekkor váratlanul, ellenállhatatlanul, egy csodálatos kényszer hatása alatt, a posztot álló Stefán János honvédhez léptem:

- Leváltom az őrségből. Adja át puskáját, tölténytáskáját. Menjen aludni. Ebben az éjszakában én őrzöm az álmukat. [...] Nagyszerű alkalom volt számot vetni ezen a csendes éjszakán: mi minden történt életemnek ezen az időben rövid, de mégis nagyon jelentős szakaszán. Mennyi bajban megőrzött az Isten, mennyi szeretet áradt felém a szűkebb és tágabb otthonból. Bizonyítéka az az 560 levél, mely között a család, a falu apraja-nagyja, diákok, levették, régi ismerősök szeretetének megnyilatkozása sugárzik. Azért az áldozatért, melyet kötelességszerűen hoztam, mennyi csendes, halk szavú szeretet a viszonzás...! Nem kell több karácsonyt távol a hazától töltenünk, becsületes helytállásunkért mi megyünk elsőnek haza. Hozza meg ez a következő esztendő a betlehemi Kisded világot átfogó szeretetének békéjét embereim, az otthoniak, az egész magyarság részére.

Ó, de jó volt így magamban, a tiszta fehérség mindent beborító palástján állva, őszinte szívvel elgondolkozni. Gondolataim állandóan ömlöttek, nagy megbékélést hozva szívemnek. Olyan jó volt arra gondolni nyugodt lelkiismerettel, hogy erőmhöz képest sok mindent meg tudtam tenni, amivel közvetlenül hozzám tartozó katonáimnak, és ami a feladatom volt, az egész zászlóalj számára hasznos szolgálatokat tehettem. Nem csinálnék semmit másképpen, mint tettem ebben a 9 hónapban. Köszönöm Istenem. Adj nekünk valamennyiünknek nagy békességet, és ments meg mindenkit a veszélyektől, hogy rövidesen mindenki boldogan ölelhesse sokat szenvedett szívére összes szeretteit...!

Sajnáltam, mikor az érkező reggel véget vetett nagy élményt jelentő őrszolgálatomnak.

Mindenki nagyon sürgette volna az idő múlását, hogy mielőbb elérkezzen a január 13. Nagyon megerőltető szolgálat súlyosodott ránk, hiszen most már nem volt olyan általános feladat, melyet nem mi oldottunk volna meg: a saját, a hadosztály él[mező] oszlop, a hadtest műszaki anyag szállítása, újabban pedig a vonalba bevonuló 3-sok ellátása mind minket terhelte. De bármennyire is sok volt az örökös úton járás, mindenkit éltetett az a gondolat, nem sokáig tart már!

Szilveszter estére igyekeztem be a zászlóaljhoz, hogy boldog újévet kívánjak, amikor a vízmosságok mellett elvezető, az utat jelző szalmacsóvás oszlopok között haladva, iszonyatos erejű ágyúzást hallottam jobb kézről, és látni is lehetett a Gremjacsje és Kosztyenki között tüzelőállásban levő 21-es üteget.²⁷⁹ Sőt, egy olyan ritka látványban volt részem, ami szerencsére nem gyakori. Ahogy tüzeltek, egyszer csak egy borzalmas hangváltozást hallottunk, és látni is lehetett, hogy valami nagy tárgy hagyja el az ütegállást, egészen szokatlan hanggal: a töltet leszállította a löveg csövét, és az elrepülő cső valami borzalmas hangot adott. Még be sem értünk a faluba, már az ütegek lő irányt változtatva, észak felé helyezték át a tüzet. Ez talán az újév köszöntése? Szokás volt, de csak az újév percében, nem ilyen korán. A zászlóaljnál megtudtam, hogy a kosztyenki és a dmitrijevkai orosz hídfők kipucolását segíti a tüzérség. Ami nem sikerült augusztusban Kosztyenkinél, az most sikerült, és az újév tiszta területet köszönthet a 47./II. zászlóalj előtt. Nagyon örültünk e sikernek.

A tűzáthelyezés az északi hídfőre, mely a 17./III. zászlóalj előtt már szintén hosszú ideje létezett, méghozzá a magyar-német csatlakozás vonalán, szintén sorra került, hogy egyszerre legyen tiszta a 9. [könnyű] hadosztály vonala.

Amikor a kosztyenki hídfőről áthelyezte a tüzérség a tüzet a „gennyfoltra” – így neveztük az egerszegiek előtti hídfőt –, ők rögtön tudták, rajtuk a sor. Az állásokból kivonták az összes oroszot hátra, a Don partjának védelme alá, és amikor az állásokat szétverte a tűz, a rohamszázad megindult, a tüzérségi tűz hátrahelyezése pillanatában, Kékedy főhadnagy,²⁸⁰ rohamszázad parancsnok vezeté-

²⁷⁹ A hadseregközvetlen 101. gépvontatású nehéz tüzérosztály 2. ütegének olasz gyártmányú 39 M. 21 cm-es, Breda gépjárművekkel vontatott nehéz tarackjai a 17./III. zászlóalj védőkörletében, 900 méterre a folyótól foglaltak el tüzelőállást. A Kosztyenkinél betört szovjet csapatok ellen is bevetették őket. Ifj. Sarkady Sándor – Szabó Péter: Soproniak a Don-kanyarban. Sopron, 2001. 142-143. p.

²⁸⁰ KÉKEDY TIBOR (Zólyom, 1909. július 5. – Budapest, 1981. július 31.) főhadnagy. A marosvásárhelyi 27./III. zászlóaljtól 1942. április 1-jén helyezték át a nagykanizsai 17. gyalogezredhez. Április 15-éig az ezredközvetlen kocsizó géppuskás század szakaszparancsnoki teendőit látta el, majd két hét elteltével a 17./I. zászlóalj 3. puskásszázadának parancsnokaként elvonult a keleti hadszíntérre. Június 29-én a harctéren szervezett 17./I. rohamszázad parancsnokságával bízták meg. December 30-án a 17./III. zászlóalj vonala előtti kis szovjet hídfő („gennyfolt”) felszámolása során súlyosan megsebesült, s a kijeji, majd a debreceni hadikórházban gyógykezelték. 1944. március 25-étől a 27./9. lövészszázad pa-

sével, az oroszok visszafutottak eredeti állásukba, és pusztító tűzzel fogadták a rohamszázadot. 20-25 százalékos vesztesége lett a századnak. Kékedy főhadnagy egyik szemét is kilőtték. Tehát ez a hídfő megmaradt az oroszoknak a további ideig is. Mindig az öröm és a szomorúság jár együtt.

Újévre is osztottak szeretetsomagot. Most minden ember egy üveg pezsgőt kapott. Nálunk továbbra is nyugalom honolt, csak a vállalkozások nem szüneteltek. Fontos volt, hogy tájékozott legyen a zászlóalj a túlsó parti állapotokról, mert mindinkább jöttek a hírek Uriv felől, hogy az oroszok egész éjszaka készülődnek: hidat vernek. Mivel nappal semmi jelét nem tudták felfedezni, maradt az a mondas:

- Tudod, mi az a kopácsolás, ami éjszaka hallatszik? – kérdezi az egyik magyar baka a másikat.

- ???

- Most verik ki Sztálin fejéből a győzelem gondolatát! – feleli a másik.

A németek mind erőteljesebb esti ágyúzást végeznek Voronyezs környékén. Még hozzá a jellegzetes hármás robbanások kísérik. Megszólal az egyik magyar katona:

- Hallod, már megent ugat a Hitler kutyája! – Jó megfigyelés volt, mert valóban ugató hangot adott. Ezek voltak az oxigén elvonó lövedékek becsapódásai.²⁸¹

Egy szép, hideg napon eztán elrendelték a gázriadót. Egész nap éles gázálarcban kellett járni, bárhova is ment az ember. A lovakra is fel kellett rakni a szükség gázálarcot: az abrakos tarisznnyába helyezett beitatott széna volt a szűrő! Rettentő kínos volt, de nem lehetett lerakni. Mi ez? Csak gyakorlat? Mint mindennek, ennek is megjött az azértja. Hamarosan beszélték, hogy az előbb említett lövedék miatt felszólították az oroszok a németeket: ha abba nem hagyják ezen lövedék alkalmazását, ők gázzal felelnek. Hát ez volt az oka. Nem hallottuk többet a Hitler-kutya hangját.

Megértük a fronton, annyiféle jóslatokkal ellentétben, az 1943. esztendő. Most már, a velünk való tervek tudatában nem jelentett különösebb csalódást. Mivel január 13-ban határozták meg a végleges hazamenetelünk napját, természetesnek tűnt, hogy meg kellett érnünk a januárt, hogy ezen a napon boldogan búcsút intsünk a sok szenvedések földjének. Teljesen a készülétek lázában éltünk. A zászlóalj előreküldte a hónap első napjaiban a postakezelő altisztet, Kátai szakaszvezetőt Kurszkba, hogy a postát már ott gyűjtse, ne a Donhoz szállítsák. Ugyancsak embereket küldtek a szabadságról visszaérkezők felfogására is. Velük majd Kurszkban találkozunk. Miért tennék meg az utat, hogy utána meg visszautazzanak velünk? Hát persze, hogy ez volt az ésszerű! Ezek az intézkedések viszont

rancsnokaként a Kárpátok előterében ismét frontszolgálatot teljesített. Október 8-án ismét megsebesült, s egészen a háború végéig ápolásra szorult. HIM KI Kékedy Tibor 48218. sz. ti. egy.

²⁸¹ Lásd a 163. sz. jegyzetet!

kétséget kizáróan eloszlatták a szkeptikusok örök hitetlenségét. Már mindenki pontosan tudta, hogy január 13-án hajnali 4 órakor indulunk Sztarij Oszkolba, ahonnan az úgynevezett szabadságos vonattal utazunk, mivel a szabadságolásokat erre az időre leállították. Azt is mindenki tudta, hogy az első napi ebéd a vonaton gulyásleves lesz. Ez is mutatja, hogy hazai ízekkel kezdődik megváltásunk. Így hamar elfelejtjük, ha csak átmenetileg is, a sok nélkülözést, hiszen kikerülünk a németek keze alól.

A január hónapból mindössze két tábori lapom van,²⁸² ez is azt bizonyítja, hogy végeredményben megszűnt a postaforgalom.

Készülődünk, búcsúzunk szép csendben. Egy ilyen búcsúestnek szántuk azt az összejövetelt is, amikor az én közvetlen „törzsem” jött össze nálam, és az újévi és hazai csomagok roncsaiból iszogattunk. Meghívtuk Nyurkát is. Szívesen részt vett, régóta nélkülözött ételeket és italokat kóstolgatott. Tamás, hogy Nyurka jóstehetségét próbára tegye, nagy titokzatosan súgja nekem:

– Jósoltassunk Nyurkával. Vajon meg tudja-e mondani, hogy hazamegyünk-e?! Mi már biztosan tudjuk, kisül, hogy igazán tud-e jósolni.

Nyurka nem kérte magát. Azonnal koncentrált, látszott rajta. Velem kezdte:

– A pán officir hazamegy – mondta határozottan és gyorsan. Kulcsár Jóska őrmester következett. Tudtuk, hogy gyengéd szálak fűzik hozzá. Hosszan gondolkodott, majd szomorúan válaszolta:

– Kulcsár is hazamegy, de sok idő után.

Ezután Jancsi ugrott eléje, és rá jellemző hangon, mint aki nagyon biztos a dolgában, kérdezte:

– Na, most azt mondd meg Nyurka, hát én hazamegyek-e?

Nyurka sokáig gondolkozott, és a feszült csendben döbbenetesen hangzottak szavai:

– Tamás, nem megy haza.

Jancsi, mint akit mellbeütött a nem várt válasz:

– De akkor meg is öllek – mondta. Mintha Nyurka lett volna az oka. Eltereltük ezt a rossz hangulatot, hiszen nem volt kétség afelől, mindenki hazamegy. Valahogy, akárcsak bennem, másokban is benne maradt ez a jóslás, és eldúdoltuk: „Vihar a levelet ide-oda fújja...” A következő napokban elfoglalt bennünket annak a parancsnak a végrehajtása, hogy a 3/II. zászlóaljnak adjuk át az összes vonat-

²⁸² Kemendy 1943. január 3-ai és 4-ei tábori postai levelezőlapjai a feleségéhez. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 187. és 188. sz. melléklet.) Kemendy az utóbbiban írta: „Most itt is olvad és esik az eső, többször, mint a hó.”

anyagot.²⁸³ A felszerelési lajstrom alapján, annak kimutatása mellett, mi mindent írhatunk a veszteséglistára.

Tisztában akartam lenni a valóságos helyzettel, mire jön a zászlós, az új vonatparancsnok. Ne akkor legyen nekem valami is meglepetés. Ezért csináltam egy próba felmérést, kizárólag csak a saját számomra. Előállítottam az összes kocsit, és sorrendben olvastam a Csáktornyan átvett vonatanyagot, minden kocsi gondjaira bízottakat.

Bármelyik cikket olvastam, románjaim ugrottak a koci ülésládához és adták elő. Kezdtem gyanakodni: hogy lehet, hogy semmi sem hiányzik? Azok sem, amelyek fogyóanyagként számítottak, mint a tartalék istráng, tartalék kötőfék, kefe, stb. De nem volt semmi csalás, valóban az ő részére kiadott anyag volt hiánytalanul. 9 hónapi viszontagságos szolgálat után, minden megvolt. Az elhasználódott istrángot és kötőféket abból az általunk gyártatott készletből pótolták, melyet az aratógép kötöző zsinagéból vert az orosz kötélgyártó. De a legtöbb még ezt sem vette igénybe, hanem kiérkezésünk első napjaiban szereztek nyersbőr kötőféket, a sajátot pedig elzárták a ládába. Kefét tiszta új állapotban mutatták meg. Ahogy átvették a lovakat, azonnal maguk kötötték a lovak farkából lókefét, az eredeti ment a ládába megőrzésre. Hát ezt magam sem gondoltam, pedig köztük éltem. Hiánytalanul adhatom át az összes vonatanyagot. Óriási nagy szó, és románjaim ismét bizonyították alezredes úr csáktornyai előlegezett bizalmát. A lovak közül is csak az az egy hiányzott, melyet Todorán az első napon véletlenül agyonlőtt. Helyette azonban nagyon jól bevált a másnap fogott orosz ló. Már Csáktornyan végeztem számvetést arra vonatkozólag, mekkora értéket képvisel ez a gyönyörű vonat. A számítás végösszege elérte az 1 millió pengőt! Büszke voltam rá, hogy ekkora nemzeti érték gondviselője lehetek. De most aztán igazán megnőtt a büszkeségem, hogy ennyi idő után ugyanabban az értékben adhatom át további sáfarkodásra másnak. Kimondhatatlanul örültem, hogy az előfelmérést megcsináltam.

A parancs úgy szólt, hogy végezzük el az átadást, amikor akarjuk, de a róla szóló jegyzőkönyveket január 13-i keltezéssel kell ellátni. Meg is történt, volt rá időnk, és a munka végeztével bementünk a zászlóaljhoz, hogy mindkét zászlóaljparancsnoknak jelentsük az eredményt.

- Na, most utoljára kiparádézzuk magunkat - mondtam kollégámnak, aki oda volt az örömtől a látottak alapján. Könnyű dolga lesz, mindennel nagyszerűen el lesz látva, semmire gondja nem lesz. A takarmány, ami a legfontosabb, akár egy évig is elég lesz..., stb.

A legszebb lovakat fogattam be. Az egyik Todorán gyönyörű, csillagos fejű, pej, „Kicsi”-jét és párjául az ugyanilyen színű és jegyű Negru Viktor „Csillag”-

²⁸³ Az eredeti elképzelések szerint a 17/II. zászlóaljat valóban a tatai 3/II. zászlóalj váltotta volna fel. Ez azonban annyiban módosult, hogy 1943. január 14. és 16. között teljes egészében a székesfehérvári 3/I. zászlóaljnak kellett végrehajtani ezt a feladatot. Babucs Zoltán – Szabó Péter 40. p.

ját. Olyan gyönyörű pár ló volt, hogy szépségversenyt lehetett volna velük nyerni. Mikor előjárt Todorán, büszke gyönyörűséggel legeltették szemünket a ritka szép fogaton.

Szánkóba fogott, hátul féderes ülés, bunda, sok pokróc. A felüléskor utódom az előírásoknak megfelelően, balról akart ülni. (Ő zászlós volt, én hadnagy, s ez így volt szabályos.)

Én azonban nem engedtem, mondván:

- Pajtás, nem így ülünk. Most még én vagyok a gazda; én ülök balról, te jobbról. A zászlóaljnál szentesítik az átadást-átvételt. Akkor te leszel a gazda, viszszafele te ülsz balról. Megszegjük a szabályt. A két idegen ló, egymást túl akarta szárnyalni, valósággal repültek. Nagy volt csodálkozása a két zászlóaljparancsnoknak, mikor jelentették az átadást-átvételt, az ismertettet eredménnyel. Ha csak én jelentem, biztos el sem hitték volna...

A sokoldalú elfoglaltságunk nem engedte meg, hogy az időt figyeljük; észrevétlen rohantak a napok. A zászlóaljnál nagy súlyt helyeztek a tájékozódásra, nem tudott-e meg az ellenség valamit a mi hazakészülődésünkről, nem tervez-e nálunk valamit, amivel megzavarhatja elszakadásunkat. Az utolsó napig vállalkozásokat indítottak. Babos szakaszvezető éppen új vállalkozásra készült január 11-én este, amikor benn voltam a zászlóaljnál. Ez volt az utolsó nap, amikor még a mienk volt a vonal. Ennek az ünnepélyes pillanatnak Szakáts ezredes úr is szemtanúja kívánt lenni. A felkészítésen ő is jelen volt. Érdekes helyzet alakult ki, mely reggeltől kezdve érett. Az ezredparancsnoknak tudomására jutott már reggel, hogy a ma este indított vállalkozásban Jeszenszky Elek főhadnagy, az ezred csapatsendőr tiszt, részt akar venni, mint utolsó alkalmat fel akarja használni, hogy kitüntesse magát, ha már eddig ebben a háborúban sem sikerült. Ismerték az ő indítékait, az ezredparancsnok szigorúan megtiltotta Babos szakaszvezetőnek, hogy magával vigye. A készülődés abban is megnyilvánult, hogy egész nap ivott. Az esti eligazításon azért jelent meg Szakáts ezredes, hogy ismét hangsúlyozza, most már Lekszi állapotát is figyelembe véve, ezelőtti parancsát. Tudomásul vette Babos, és a vállalkozó raj elindult. Mivel késő este volt, én is hazamentem.

Másnap reggel újra bementem, hogy 12-én délutánra engedélyt kérjek Ivanovkára való átmenetre, hogy ottani sármelléki barátaimtól, Steinhardt László és Gyulavári József főhadnagytól elbúcsúzzam, mert 13-án indulunk haza. Amint beérkezem, az ezred-parancsnokságon nagy letörtség uralkodik, és megtudom okát. A tegnap esti vállalkozáson részt vett Jeszenszky főhadnagy halálosan megsebesült. És most már agonizál... Részletes története a következő:

Jeszenszky főhadnagy az átkelés helyén várta – bár tudott a tiltó parancsról – a rajt. Hiábavaló volt Babos tiltakozása a részvétel ellen, nem tudta eltántorítani

Jeszenszkyt. A szabódás sok időt vett el a rajtól, holott a szervezés szerint nekik már túl kellett volna lenniük. Ezért csak annyit mondott:

– Főhadnagy úr, mindenhol az én lábnymomban lépjek, akkor nem lesz baj – és együtt elindultak. Amint átértek az orosz területre, észrevétlenül haladtak a már megszokott úton libasorban, amikor egyszerre óriási robbanás, és a raj fele a felrobbant aknától megsebesült. Minden épen maradt emberre jutott egy sebesült, akit visszahozott. A robbanás az oroszokat felriasztotta, és csak a jól szervezett tűzérési tűz oltalma alatt tudtak visszajönni. – Az történt, hogy Lekszi lába beleakadt egy botló-akna drótjába, azt elhúzta, és ő sebesült a legsúlyosabban, hiszen őalatta robbant az akna. A szilánkok áthatoltak a veséjén, a hasán, menthetetlen volt. Az esemény mindenkit megdöbbsentett, de főleg az a szándék, aminek Jeszenszky főhadnagy áldozatául esett: kitüntetés szerezni mindenáron! Ennél nagyobb árat nem fizethetett volna ő maga. És a másik hat ember is ennek lett az áldozata. Pont az utolsó napon...!

Ott álltam az ágya mellett, és utolsó szavai ezek voltak:

– De jó lenne most egy pohár bor...! [...] ²⁸⁴

Még egy döbbenetes élmény is volt. Elmondtam már, hogy a leváltás nem volt általánosra tervezve, hiszen nem lehet egyszerre az egész védővonalat tapasztalatlanok kezére bízni, hanem kb. a vonalban levő zászlóalj felét tervezték az első ütemben leváltani és hazahozni. Természetesen a másik fele is jött volna kis idő múltán. Így a mi déli szomszédunk, az ikerzászlóalj, a 47/II. is a második ütemre volt betervezve. Nem értették meg általában ezen intézkedés ésszerűségét, és éppen a 47/II. zászlóaljtól egy lesencenémefalusi (most Lesencefalu) honvéd átszökött az oroszokhoz. Társainak azt mondta:

– Ha nem váltanak le bennünket, majd én leváltom! – Ilyen a 9. [könnyű] hadosztályban nem történt sohasem. Az illető nevét sokáig megjegyeztem, de most már nem jut eszembe. [...] Akkor azt beszélték, hogy rögtön egy orosz vállalkozás vezetésére küldték, és a vállalkozás alatt elesett. [...]

Mielőtt átlovagoltam Ivanovkára, meghagytam Jancsinak, hogy az útra készüljön fel, hogy legyen bőven ennivalónk. Baromfifarmom felszámolása most már időszerű volt. Három csirkét és a megmaradt pulykát, mely nagyon szépen meghízott, vágják le és süssék meg. Az úton nagyszerű lesz, és másokat is megkínálhatunk...

Két óra körül már Steinhardt Lacinál voltam. Búcsúzni jöttem. Áthívta Gyulavári Jósikát is, és örvendezve beszéltünk a nagy eseményről, amit végre megérhettünk. Ők még nem jöttek, hiszen a hadosztály egyik fele is maradt. Laci szavai voltak:

– Hála Isten, csakhogy végre valaki megy! Majd ezután akkor a többi is indul.

²⁸⁴ Jeszenszky Elek szolgálaton kívüli főhadnagy 1943. január 13-án Gremjacsjében halt bele súlyos sebesülésébe.

- Erre az örvendetes eseményre inni kell. Menjünk le a hadosztály étkezdébe - mondta Laci. Kért egy-egy deci rumot, és amellet beszélgettük elmúlt és elkövetkezendő élményeinket.

Félig sem ürültek ki a poharak, amikor az egész hadosztálytörzs nagy hanggal megjelent, és rendezkedni kezdtek. A holnap érkező magas rangú német vendégek fogadását beszélték meg. A zenekar vezetője is jelen volt. Barra őrnagy, a [könnyű] hadosztály vezérkari főnöke irányította a leendő fogadás részleteit. A németek megérkezése pillanatában, amint a mögötte levő asztalban elhelyezett csengőgombot megnyomja, és ezen kívül int is, a zenekar kezdjen rá a német himnuszra. Idáig jutott, amikor tőlünk balra a falon elhelyezett telefonkészülék megcsendült. A telefon kezelője hangosan jelentette, hogy Barra őrnagy urat kéri a telefonhoz. Teljes csend lett a teremben. Odalépett, átvette a készüléket, és ezeket a szavakat lehetett hallani (betű szerint):

- Igen! És milyen mélységet ért el? Sikerült elrekeszelni?

- Valahol baj van - volt az első érzésem.

- Urak! Most jelentik délről, hogy az orosz Urivnál áttört. Máris néhány km mélységet ért el. A hirtelen bevetett erővel megpróbálták elrekeszelni, azonban ez az erő nem elégséges.

Nemcsak az előbb hallott szavakra, hanem belső érzéseimre hagyatkozva, felálltam és azt mondtam:

- Gyerekek, az a meggyőződése, hogy ez az esemény számunkra végzetes. Nem megyünk haza. Isten veletek!

Meg sem ittam a rumot, elmentem.

VI. Rudkinótól a magyar királyi honvéd vezérkar igazolóbizottságáig (Közben: Elpusztul a 2. magyar hadsereg)

Számomra nem volt kétség afelől, hogy ez a telefonértesülés végzetes. Bár semmi előzetes hír nem készítette elő a mieinket, tudtam, hogy nagy jelentőségű. Átfutott agyamon a Harcászati Szabályzatnak az a része, mely azt fejtegeti: a csapat számára a legveszélyesebb helyzetet teremti, ha váltáskor kezd az ellenség akcióba! Ez a mi esetünkben most éppen telibe talált.

A beteljesült boldogságból estem abba a sivár és kétségbeejtő valóságba, amit jelent a kapuba való megérkezés, és onnan való visszafordulás. Herczeg Ferenc „Az élet kapuja” című regénye jutott eszembe: Hányszor álltunk mi magyarok az élet kapujában, de belépni soha nem tudtunk... Mi lesz ennek a mai helyzetnek a végkifejlete?! Még semmit nem tudtam, de csak a rosszra tudtam ismeretlenül is gondolni. Elképzelhetetlennek tartottam már most, hogy az események ilyen irányú fordulata nem változtatja meg a mi életünk eddig előkészített rendjét. Az egyszerűen lehetetlen. Mit hoz a közeljövő? Gondolataim nem engedték meg, hogy az utat és az időt figyeljem, és hazaérkezésem ébresztett fel valóságos lelki tusámból. Még mielőtt embereimnek szólhattam volna, már egy lovas jelentkezett:

– Hadnagy úr, a zászlóaljparancsnok parancsa, azonnal tessék a zászlóaljnál jelentkezni!

Le sem nyergelt lovamra ültem, és irány a zászlóalj. De még el sem indulhattam, már újabb parancs: adjuk le a fegyvereket, és az egész vonat vonuljon be Gremjacsjéba. Ez mintha azt jelentette volna, hogy ma még minden az eredeti tervnek megfelelően történik, hiszen a zászlóaljnál gyülekezünk, mielőtt hazaindulunk...²⁸⁵

Elbúcsúztam kedves utódomtól, lelkére kötve, hogy életükről néha-néha egy levéllel tájékoztasson. Minden nagyon érdekel, hogyan telnek itt napjaik. Különösképpen kértem, hogy szeresse kedves lovamat, és róla se feledkezzen meg. Nagyon a szívemhez nőtt Búcsú...

Bevonultunk Gremjacsjéba, és azonnal a zászlóaljnál jelentkeztem. Az első meglepetést az okozta, hogy Kucsera százados nem volt, helyette BaracsKay Pista főhadnagy, az 5. század parancsnoka volt a zászlóaljparancsnok. Hova lett Kucsera? Ma délután jött a hadosztálytól egy futártiszt, és csak ennyit mondott: „Vegye százados úr a sapkáját és a térképtáskáját”, és magával vitte – tájékoztattak, akik jelen voltak. Tehát őt már minden bizonnal sodorja az új helyzet.

²⁸⁵ Miután a 17./II. zászlóalj felváltása 1943. január 14-ig megtörtént, a csáktornyai zászlóaljat mint tartalékot Gremjacsje településen vonták össze. Babucs Zoltán – Szabó Péter 49. p.

A zászlóalj összes tisztje együtt volt, és végtelen nyomott hangulatban ültek, senki nem beszélt. Úgy láttam, nem tudnak semmit, de valami rossz a levegőben lebeg. Megszólalt Baracskey főhadnagy:

- Egy nappal később indulunk, mert az ezredtörzs előz bennünket az új rendelkezés szerint.

Mindenkinek fennakadt a szeme. Még nagyobb csend ülte meg a szobát.

- Maradt még újévről néhány üveg bor, behozatom, igyátok meg! És intézkedésére behoztak egy láda bort. Legalább ilyenkor meg szokott jönni a beszédes kedve mindenkinek, de most ez sem hatott.

- Tudtok-e valamit? - kérdeztem a mellettem ülőtől.

- Semmit! - felelte. Megszólaltam:

- Ne játsszunk szembekötősdit. Jobb, ha mindenki tudja, mi történt. - És elmondtam a ma délután szerzett értesülésemet a hadosztálynál. Megérzésüket igazolták szavaim. Késő éjszakába nyúlóan együtt maradtunk, nyilván intézkedésre vártunk, ami késett. Egyszer csak befut valaki, és valósággal örvendezve hozta a hírt:

- Megjött alezredes úr! Hát ez valóban igaz örömmel és megnyugvással töltött el mindenkit. Most van igazán szükség, hogy az ő varázslatos személye közöttünk legyen. Biztonságot ad már a pusztája jelenléte is. Tájékozódott, és minket is tájékoztatott. Rögtön nagy megnyugvás lett úrrá az összes jelenlevőkön. Alezredes úr a rá jellemző megfontoltsággal azonnal felmérte a teendőket. Ebben az időben, amely igazán kezdeti időnek számított az új helyzetben, a déli irány lehetett csak a veszélyes. Tudniillik a tőlünk délre áttört ellenség kb. 60-70 km-re lehetett, de előrerendelt felderítői már megjelenhettek a mi körletünkben, hiszen a kiépített vonal mögött semmi ellenálló erő nem volt, de kiépített második vonal sem. Tudjuk miért. Magához hivatott, és a következőket mondta:

- Azonnal előállítanak egy szakaszt, 35 embert. Ezeket vidd a Gremjacsje-Szemigyeszjatszkoje útra, és azon állítsd fel őket délkeleti irányú figyelésre. Tudod, most még csak sí-járőrökkel lehet esetleg számolni. Ezek fehér hólepelbe öltözött oroszok. Addig nem tudnak lőni, amíg mozognak. Oktasd ki az embereket, hogy mozgás közben küzdjék le őket.

Elmosolyodtam, amit ő észrevett.

- Mit nevetsz?

- Alezredes úr, alázatosan jelentem, az jutott eszembe, ha a kisgyereket beküldik a sötét szobába, annak mondják: ne félj ám, nincs ott semmi, amitől félni kellene. Nem félek, a parancsot azonnal végrehajtom!

Kaptam egy kétlovas számkót, hogy azon jöjjenek vissza. Az épület előtt álltak már az emberek. Egyetlen ismerős arc sem volt köztük. Majdnem valamennyien más-más alakulatból voltak összegyűjtve. Volt, akinek pisztolya, a többieknek puskája, ahogy az előbbi beosztásának megfelelően fel volt fegyverezve. Arra a

kérdésekre, lőszerrel hogyan vannak ellátva, azt felelték: nekem van 5, 10, 2, 1 db lőszerem. Kiegészítették a lőszerüket, és elindultunk az útvonalon. Kb. 100 méterre kellett egy-egy embert leállítanom.

Holdvilágos, hideg éjszaka volt. Nem tudtam komolyan venni ennek a reteszállásnak az erejét, hiszen a borzalmas hidegben az emberek a fejükre borított pokrócok alatt nem is láttak, és elernyedtek. Ennek sok fagyásos áldozata lesz. A másik aggasztó körülmény, hogy ezek az emberek a terv szerint ezen az éjszakán végleg hazamentek volna. Ez biztos ma is foglalkoztatja őket, és most állnak a Szemigyeszjatszkoje felé vivő úton, a hó tetején 100 méterre egymástól...

Ha nem is jön egyetlen orosz sem, akkor is végzetesen össze fognak roppanni. Nem győztem eleget mondogatni, hogy állandóan mozogjanak, és a lábukat is mozgassák a bakancsban, nehogy megfagyjanak. Fásultan néztek rám.

Mikor az utolsó embert leraktam, a parancs értelmében visszaindultam. Ekkorra már a két sötét színű ló tiszta fehér volt: megfagyott a szőrükre rakódott pára. Érdekesnek tűnt, hogy a hideget nem éreztük. A -20 fok körüli hideg kellemtelenül csipkedti az ember bőrét, de ezen az éjszakán jóval alatta volt a higany: -35 fok volt.

Nem ültünk fel a szánkóra, utána ballagva mentünk, és közben óvatosan rágyújtottunk. Hogy a gyufát meg tudjam gyújtani, a jobb kezemről lehúztam a kesztyűt. Utána elfelejtettem újra felhúzni, és ahogy ballagtunk, egyszer csak összeütődik a két kezem, és a kesztyű nélkül már nem éreztem. Szörnyű alattomos hideg volt. Ez lett a legtöbb ember veszte, mert nem figyelmeztette a hidegre; mire észrevette, valamelyik testrésze már meg is fagyott. Reggel bevonták ezt a szakaszt az útról. Semmiféle ellenséges erőt nem észleltek.

Másnap már az egész zászlóalj Gremjacsje védelmére állt déli és nyugati irányban. Kelet felé, az állásokban a 3/II. zászlóalj védett.

A nap folyamán semmiféle mozgás a környékünkön nem történt. Estére szakaszommal megint nyugat felé álltam fel: a szakasz balszárnya a nyugat felől bevezető útnál, jobbszárnya a párszáz méterre a Gremjacsjétől északra levő traktorállomástól. Balra hozzám csatlakozott Somfay György hadnagy szakasza, jobbra egy ismeretlen szakasz.

Az idő tartotta magát, talán még hidegebb volt; állandóan lefelé ment a hőmérő higanyszála. Szinte nappali világos, szikrázó csillagok. Állandóan az embereket jártam, hogy mozogjanak, figyeljenek, el ne aludjanak. Jancsival örökké mozgásban voltunk. Már jóval éjfél után, a fáradtságot nem is érezve – talán mert meg sem álltunk –, egyszer csak azt hallom, hogy a mögöttünk lévő házból egy hatalmas zenekar hangjai szűrődnek ki. De mindig jobban erősödve hangzik.

– Hogy ezek a németek milyen disznók! Semmi elővigyázatosság bennük, még itt is, ebben a csendben, ebben a helyzetben, van kedvük gramofonozni!

– Nem hallok semmit – mondja Jancsi.

- Ne beszélj ilyet, ebből a házból hallatszik ki - mutatok a mögöttünk levő házra.

- Most se hallok semmit - mondja Jancsi.

- Menj be, megvárlak, nézd meg, kik vannak benn.

Jancsi visszajön, és újra azt mondja, senki nincs a házban, meg ő semmiféle zenét sem hall. Furcsa, gondoltam, és abba is hagytam a beszédet, mert már úgy nézett rám, mintha nem volna nálam valami rendben. Tovább jártuk az embereket.

Éppen jobbra haladtunk, amikor már enyhe köd ereszkedett, nyilván a közeledő reggelt jelezte, és a mi jobbszárnyunkon egy ember hangos kiabálással rohan hátra, azaz nyugat felé. Torkaszakadtából ordítja:

- Harckocsi támadás jobbról!

Na, éppen ez hiányzott. Minden ember idegesen felkapja a fejét.

- Állj! Hol a harckocsi? - kiáltok rá.

- Ne állítsanak meg, jobbról harckocsik!

- Álljon meg, mert lövök! - és már be is löktem a zárdugattyút.

Erre megállt, és odamentem hozzá.

- Mutassa meg, hol látta a harckocsit!

- Ott jobbra állnak, a ködben feketednek. Négy darabot lehet látni - mondja a katona.

- Nyugodjon meg, azok nem harckocsik. Én ismerem a terepet, százszor jártam el mellettük, azok földre helyezett üzemanyag tartályok. Azokat nézte álló harckocsiknak. Jöjjön, odamegyünk, hogy meggyőződjön róla.

Aztán odamentünk, és látja, hogy mit nézett ő veszedelemnek. Én azonban valamit láttam, amit érdemes megemlítenem:

A szélső tartálynak támaszkodva áll egy katona mozdulatlanul. Mondom neki:

- Ember mozogjon, ne álljon mozdulatlanul, mert megfagy a lába!

Erre a következőket mondja:

- Nem baj, ha egy kicsit megfagyok; legalább elvisznek kórházba!

- Meg van maga zavarodva, ha így beszél. Tudja maga, hogy már nincs hova vinni azt, akinek kórházi ápolásra van szüksége? Itt már mindenkinek magának kell vigyáznia magára, nem pedig szándékosan olyan bajt okozni magának, amiből nincs, ahol gyógyítsák.

Ez egy döbbenetes jelenet volt. Ez az ember már kész. Ez tovább nem bírja, pedig még csak most kezdődik. Egy szemernyi akaraterő sincs benne. Ilyen hamar összelottyanni...!

Miután a „harckocsi támadást” sikerült elhárítanom, visszamentünk az embe-
reimhez, és igyekeztem őket azzal megnyugtatni, hogy nevetségessé tettem a ki-
abálót. Azzal tisztába voltam, ha kitör egy harckocsi-pánik, az összes ember úgy
szétugrik, mint egy zsák bolha. Nem volna csoda, hiszen nekünk, akik ott áll-
tunk, a puskán és néhány töltényen kívül semmi hatásos fegyverünk nincs...!

A kellemetlen események soha nem járnak egyedül. Különösen ilyen rendkívüli helyzetben igazolódik ez a megállapítás. Alighogy sikerült lecsillapítanom a kedélyeket, visszamentem a balszárnyra, ahol Somfay Gyuri fut hozzám lihegve:

- Te, kérlek, látod, ott a dombtetőn (a falu bejáratánál) áll egy harckocsi. Azok járnak világitással...

- Elhallgass, elég volt már a harckocsiból, most hárítottam el egy támadást, te meg újra ezzel borzolod az idegeket? Még egy szó, és itt maradunk egyedül. Az emberek, bár a fejükön a pokróc, de ezt akkor is meghallják, ha csak úgy súgod. Az nem harckocsi, hanem egy német parancsnoki kocsi. Az a hülye is jobban tené, ha leoltaná a lámpáit, mert még idecsalja az orosz aknavetőket pontos tűzét. Be van már egész éven át löve ez a pont általuk.

Még egy emlékem maradt erről az éjszakáról. Egy zsidó munkaszolgálatos itt az út mellett estétől kezdve német géppuska részére csákányozott egy tüzelőállást, kerek gödört a kezelőknek. Mondom, estétől kezdve igyekezett. A föld azonban másfél méter mélyen fagyott volt. A talajban egy szem kavics sem volt, így az a fekete föld, akár az aszfalt. Reggel felé voltunk már, és még nem volt mélyebb a „gödör” egy arasznál. Pedig igazán igyekezett szegény. Ellenben más tűnt fel, mely még ma is döbbenettel tölt el: ahogy hajolt és dolgozott, a lehelet párája a hidegen lecsapódott, és az orra hegyén kezdve a jegesedést, reggelre a jég az alsó ajkával összenőtt, és olyanná volt, mint egy lakat. Ujjnyi vastag volt, és már a száját sem tudta kinyitni. Ott szemlélődve megint megszólaltam Jancsinak címezve:

- Mit szólsz ehhez: ez a német a Voronyezsből hozott szajréját ide kirakta, mint a keszthelyi vásárban a „porba-árulók” a portékájukat. Hát ezek nem tagadják meg magukat, akármilyen helyzet is van!

Jancsi csak nézett rám.

- Ezek itt a gödör szélén nem szajrék, hanem a géppuskához szükséges szerzők és rakaszok.

Hiába mondta nekem, hogy azok micsodák, én csak mindenféle összeszedett tárgynak láttam. Szörnyen megijedtem, hogy az előbb a fülem, most meg a szemem mondta fel a szolgálatot. Mert az történt. A nem alvás és az örökös fennlét, mozgás, a végén olyan kimerültté tett, hogy az érzékszervek elveszítették ítélőképességüket.

Mielőtt kivilágosodott, a zenekari muzsika is tisztázódott. Talán mégis kissé pihentebb lettem (bár nem tudom, mitől), mert észak felé, Voronyezs irányában – valószínű egész éjjel, és akkor is, mikor zenekart hallottam – a jeges havon vonuló kocsik kerekei sírtak, és a csendes éjjelben hozzánk hallatszott.

Ezekben a napokban a rendkívül nagy hideg (-38 fok) gyötört bennünket, engem pedig lelkileg az a tény, hogy egyetlen régi emberemmel sem találkoztam. Az újonnan megszervezett védelem okozta: minden embert újra osztottak egy-

ségekbe. Minden fegyver a 3-asoknál volt, hiszen nem hoztak magukkal ki semmit. Így csak kizárólag puskás egységekbe tömörítették a mieinket. Felbomlott minden kötelék, az emberek megszokott egymáshoz való tartozása sem volt érezhető, pedig ilyen esetben ez rendkívüli jelentőségű!

Egyik délután a faluban megpillantottam régi kedves emberemet, Gális Jánost, a bognárt, amint szomorúan ballagott lefelé. Megszólítottam, kérdeztem tőle, hol vannak, és most ő hova igyekszik:

– Hagnagy úr, megyek az a vonal...

Nagyon sokáig fülemben csengtek ezek a szavak. Ők együtt voltak néhányan: Ikonár János, Veszván Miklós, Todorán Oktávián, de többet soha nem láttam [őket], és hírt sem hallottam róluk...

Január 14-én az urivi áttörés következtében a III. hadtest déli szárnya a hadseregparancsnok parancsára északi irányba kivágja magát. Ekkor jelennek meg a mi körletünkben az első visszavonuló magyar egységek. Siralmas látvány volt, és mindent elmondott a pusztaság szemlélésük.

Alezredes úr elküldött Kosztyenkibe a 47./II. zászlóaljparancsnoksághoz, hogy tudjam meg tőlük, mi náluk a helyzet, elérték-e az oroszok az ő védőkörletüket. Solti századost találtam. Szerinte az oroszok nem jelentek meg az ő védősávjukban, de ő parancsot adott a zászlóaljnak az állásokból való kilépésre, és hátra vezényelte őket, nehogy a háta mögé kerülő oroszok elvágják őket. A visszavonuló egységek mellett vonultak el, megkérdeztem az egyik csoportot, láttak-e oroszot, hogy visszamennek. Az egyik ember azt felelte:

– Persze, hogy láttam.

– Dehogyan látott, hiszen még erre nem jutottak.

– Hogyne láttam volna – erősködik –, augusztusban mennyit láttam Kosztyenkínél, mikor áttörtek!

Szóval, látott, de az augusztusban volt, és az mikor volt...

Ezeket az egységeket felfogták, és Szemigyeszjatszkoje, Kocsatovka, Rudkino vonalában állították hevenyészett védelembe. Január 15-én a III. hadtest elszakadt a hadsereg zömétől, és a németek a 2. német hadseregnek rendelték alá, [a] Siebert altábornagy parancsnoksága alatt megalakult hadtestcsoport rendelkezésére. [...] az lett a rendeltetése, hogy védje, illetve biztosítsa a 2. német hadsereg visszavonulását Voronyezs térségéből. Ez a visszavonulás azonban már napokkal előbb megkezdődött, hiszen ennek a hangja volt az én „zenekari élményem”. Elsőnek a lassan mozgó fogatolt vonatrészeket indították, hogy a gyors egységek védelme alatt ezek is kellő időben vissza tudjanak vonulni.

A Rudkinóból kiinduló védelmi vonal balszárnyán helyezték el az én szakaszomat. Tőlem balra német géppuskaállás volt, jobbra pedig Somfay Gyurka szakasza. Egyébként mindketten az újonnan megszervezett 6. századhoz tartoztunk, melynek parancsnoka Papp Lajos főhadnagy volt. A mi állásunk Rudkino déli

szegélyén húzódott. Beásni képtelenség lett volna. Árkászok megkísérelték, de teljesen kilátástalan volt a faggyal való küzdelmük. Ehelyett a vastag hótakaróból kivágott hatalmas hókockákból raktak kör alakú építményeket, természetesen fedél nélkül. Ezek a szélről és gyalogsági lövedékektől védtek. Került beléjük rakályha is, de ez a rettentő hidegben és a nyitott felső rész miatt csak annyit ért, hogy a melléje kuporodó embereknek elégett tőle a köpenye. Ebben tanyáztunk éjjel-nappal. Orosznak egyelőre híre van csak, de ebben a térségben még nem mutatkoztak. Számolni azonban már kellett velük, azért nagy figyelmet fordítottunk rá, nehogy megleljenek.

Az én szakaszom megerősítésére kaptam egy géppuskás rajt, és golyószórónk is volt. Telefonunkba bekötöttek a tüzekek is, így közvetlen összeköttetésünk volt a mögöttünk lévő 15 cm-es üteggel, melynek parancsnoka Orbán Náci tüzér százados²⁸⁶ volt. Remek ember volt, aki néha közvetlenül hívott fel bennünket, és ezt mondta a telefonba:

– Nyugodtan legyetek, gyerekek, itt vagyok mögöttetek, csak nekem szóljatok, rám számíthattok.

Mondanom sem kell, milyen biztonságot adott az a tudat, hogy egy ilyen erős üteg segít bennünket, ha szükség lesz rá, és olyan ember a parancsnok, mint ő, akinek már régóta legendás híre volt.

Nappal mozogni, mutatkozni nem volt szabad, mert a terep lehetővé tette, hogy az orosz felderítők pontosan megfigyelhessék a vonalat anélkül, hogy mi azt észrevennénk. [...]

Rudkinóból kiinduló védelmi vonalunk délnyugati irányba húzódott, tehát mi délkelet felé néztünk. Mi a mögöttünk húzódó dombvonulatnak a Don felé eső lejtőjén álltunk, mögöttünk az ezredparancsnokság és a segélyhely. Az egyik szanitéc az égenföldi Nagy János. Egy kiürített lakóház volt a szakasz sávjában. Természetesen mögöttünk. Itt tartottuk a géppuskákat és a golyószórót, hogy a befagyástól óvjuk őket. Sőt, a golyószórót még pokrócba is becsavarták. Nagyon becsülte mindenki most a fegyverét, mint az egyetlent, amiben bízhatott! Az előttünk levő terep széles, sík terület volt. Kb. 800 m távolságban egy 30-40 m széles mély vízmosság szakította meg, amelytől újból enyhén emelkedett. A vonulat ge-

²⁸⁶ ORBÁN NÁNDOR, vitéz (Kecskemét, 1910. február 10. – Budapest, 1981. február 10.) százados. 1942. május 11-étől 1943. február 23-áig a 9. tábori tüzérezred 7. ütegének parancsnokaként részt vett a 2. hadsereg keleti hadszíntéri hadműveleteiben. 1943. január 31-én megsebesült Babanyinonál. Újabb frontszolgálat 1944. szeptember 12-én vette kezdetét, amikor 8. gyalog tábori póthadosztály 8/I. tüzér tábori pótosztály 1. ütege parancsnokaként a dél-erdélyi hadműveleti területre vonult el. November 18-ától 1945. május 7-ei fogságba eséséig a dunántúli, majd muraközi hadszíntéren csapatteste osztályparancsnoka volt. HIM KI Orbán Nándor 58000. sz. ti. ogy.; HL KJ. 45/a.

rincén vezetett az akkor még kiépítetlen Sztálin út.²⁸⁷ Az út felénk eső oldalán egy hatalmas napraforgótábla ért véget, majd Rudkino községig teljesen nyílt terület húzódott. Rudkino elég mélyen a völgyben folytatódott. Amint elhelyezkedtünk, azonnal felderítettem az előttem levő területet. Így tudtam meg, hogy a széles vízmosás áll előttünk, mely majdnem tele van hóval, és bokrok szegélyezik a partját.

[...] nagyon kellett vigyáznunk, nehogy eláruljuk magunkat, ezért nappal nem is, csak éjjel kaptunk élelmezést. Az egész napi ételmezt egyszerre hozták ki. Mi pedig, hogy letegyünk a gondjáról, mindjárt, ahogy megkaptuk, az egészet megettük. A körülményekhez képest jó ellátásunk volt, hiszen az ellátónak és az élelmisszereszlornak kevesebb emberről kellett gondoskodnia, és a helyzetből adódott, hogy nem is spóroltak. Kaptunk szalonnát, friss kenyeret, rumot, jó babgulyást, különböző dzsemeket, stb. A testi igénybevétel a hideg és az alváshiány miatt rendkívül megterhelő volt. Azt állapítottam meg, hogy lelkileg viszont megnyugodottabbak voltunk, hiszen az orosz megjelenése napokig váratott magára, és alezredes úr jelenléte, a visszavonulóktól való elzártság a régi természetes fronti helyzetet mutatta.

Az állások ellen támadó ellenséget a 3-asok visszaverték. A reteszállásnak csak ezen a szakaszon volt ilyen nyugalom, mert az áttörés után az oroszok első sorban nyugat felé törtek előre, hogy bekerítsék a visszavonult csapatokat. A reteszállás délnyugati támpontja Szemigyeszjatszkoje volt. Erre a támadás január 17-én indult meg. Kocsatovka védője vitéz Martsa Sándor ezredes²⁸⁸ volt. Amikor itt már egyenlőtlen harcok dúltak, nálunk még mindig nyugalom honolt. Miután már 4-5 napja ebben a lehetetlen helyzetben voltunk, ahol sem feküdni, sem tisztálkodni egyáltalán nem lehetett, nagyon vártuk, hogy pihenőre menjünk. Nagy megnyugvást keltett, mikor a szakaszom jobb szárnyáról jelentették, hogy a Somfay-szakasz az éjszaka elvonult. A feltételezés szerint ők már pihenőben vannak, tehát mi is megyünk biztos. Sem mi nem mentünk, sem a Somfay-szakaszt nem

²⁸⁷ A Sztálin út a 2. hadsereg arcvonala mögött vezető, a Donnal párhuzamos, községeket nem érintő hadiközelkedési út korabeli – magyar hadiokmányokban is előforduló – elnevezése volt. E keményre döngölt földút Voronyezs városát kötötte össze az uriv-sztorozsevojei Don-kanyar mögötti térséggel.

²⁸⁸ MARTSA SÁNDOR, vitéz nemes (Komárom, 1893. január 10. – Linz, 1969. január 29.) ezredes. 1942. szeptember 10. és 1943. április között a 47. gyalogezred parancsnokaként teljesített frontszolgálatot a 2. hadsereg keleti hadműveleti területén. Az 1943. januári és februári téli hadműveletek alatt a III. hadtest megerősítő csoportjának, Kocsatovka helység 6000 fős védőeseregének, majd mint rangidős törzstiszt a III. hadtest Olim folyó völgyéből kitört maradványainak parancsnoka. Farkas Zoltán ezredessel együtt jelentős érdeme van abban, hogy hadteste szét nem bomlott részeit együtt tartva sikerült közel 7 ezer fővel kijutniuk az ellenséges gyűrűből. A hadműveleti területéről visszatérve előbb a 8. honvéd kiegészítő kerület leventeparancsnoka volt, majd 1944. december 2-ától a lövész-, karhatalmi és lovascsendőr-századokból álló, a Margit-vonal délnyugat-dunántúli szakaszát védő, 1945 márciusában súlyos harcokban részt vett, majd osztrák területre szorult Bakony ezred parancsnokaként teljesített frontszolgálatot. HL HM AKVI 1051/1893.

láttuk többet. Csak március 20-án tudtam meg Csáktornyan, amikor ott leszereltem, hogy Somfayékat Lavocsnéból vitték vissza a hadsereg maradványainak gyülekező helyére, amikor már éppen át akartak lépni a Kárpátokon.²⁸⁹ Engedély nélkül léptek meg a mellettünk lévő védővonalból, és egész odáig eljutottak! A Vaskeresztes hős így végezte „dicső” harctéri szereplését! Ez azonban nem volt jellemző a kintiekre.

Szakaszomban néhány ismerős akadt. A sármelléki Kiss Kálmán Csirke, Keszei István szakaszvezető, zászlóalj kürtös, Ruska József jelentő lovas, Mózer Gyula tizedes,²⁹⁰ alsópáhoki. Mózer Gyulát és Keszei Istvánt rajparancsnoknak tettem meg.

Ezen idő alatt a hadtestparancsnokság Szemigyeszjatszkojéból áttelepült az én hosszú falumba, Sztaro Nyikolszkojéba. Később szerzett ismereteim alapján itt említék meg egy jellemző esetet: a hadtest elszállásolására küldött tiszt jelentkezett a 9. [könnyű] hadosztály fogatolt vonatának parancsnokánál, Cserfalvy [Ödön] alezredesnél, hogy gondoskodjék a hadtest elhelyezéséről. Amikor megtalálta, éppen a boglyákba rakott tűzifa számbavételével foglalatосkodott. Nem akart hitelt adni a parancsnak, és egyáltalán fogalma sem volt a helyzetről. Csak a telefonon megerősített értesülése után vette tudomásul. Micsoda katona volt ez a nagyhangú alezredes, aki teljesen elpuhult rossz civil volt. Az én zaklatásom volt minden bizonnyal a legnagyobb harctéri élménye...! A 9. [könnyű] hadosztály-parancsnokság is elhagyta Ivanovkát, és Gremjacsjéba települt. November közepe óta vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagy²⁹¹ volt a hadosztály parancsnoka. Ma sem tudom, hova lett a hős Ujlaky Jenő ezredes,²⁹² az önmagát Vaskereszttel kitüntetett hős, a „mészáros” ...

²⁸⁹ A 9. könnyű hadosztály egyes visszavonuló csoportjai valóban megkíséreltek önállóan visszatérni a hátországba. 1943. február 23-án a Lembergől induló személyvonattal, utazási okmányok nélkül a 9. tábori tüzérezred 18 tiszte és 71 főnyi legénysége, illetve a 47. gyalogezred 31 főnyi legénysége Lavocsnéban át lépett be az ország területére. Az illegálisan hazatérni szándékozók a határról visszafordították. A későbbiek során katonai bíróság vizsgálta meg ügyüket, amely végül enyhe büntetéssel zárult. Nem ismeretes, hogy Somfay György tartalékos hadnagy is utasa lett volna a lembergi személyvonatnak. HL M. kir. 101. Központi Szállításvezetőség. Napló 1. doboz 1943. február 22.

²⁹⁰ MÓZER GYULA (Alsópáhok, 1912. Kálmán Ilona) tartalékos őrzvezető, címzetes tizedes. A Dontól való 1943. januári-februári visszavonulás során nyoma veszett. HL HM 22. v. oszt. 755130/1943.

²⁹¹ OSZLÁNYI KORNÉL, vitéz (Kaposvár, 1893. szeptember 25. – Cleveland, 1960. november 16.) vezérőrnagy. 1942. november 15-én tiszti pótlásként került ki a 2. hadsereg hadművelési területére, ahol átvette a 9. könnyű hadosztály parancsnokságát. 1943. január 28-án, a Verhnye Turovo községben folytatott harcok általa történő személyes irányításával egy időre sikerült a visszavonuló saját csapatrészeket védelemre rendelni. Ezen fegyvertényéért, illetve miután seregteste vált le utoljára a doni arcvonaltól, 1944. január 17-én – a második világháború alatt egyedülként – a Katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztjét adományozták részére. Szabó Péter 2001. 343. p.

²⁹² UJLAKY JENŐ vezérőrnagyot, miután a 2. hadsereg hadművelési területéről visszatért, a 18. honvéd könnyű hadosztály parancsnokává nevezték ki. 1943. augusztus 10-éig, a magyar királyi honvédség átszervezéséig töltötte be ezt a beosztást. A részére adományozott német I. osztályú Vaskereszt

Ezen kis szükséges kitérő után értük meg nyugalomban a január 24-ét. Szép napsütés volt egész nap, így a hideg is jobban tűrhető volt, bár a hőmérő az éjjel is -38 fokot mutatott.

Délután 2-3 óra körül mozgást láttunk a szemben lévő Sztálin-út mellett lévő napraforgótábla sarkában. Láttuk, hogy kétséget kizáróan gyülekezés folyik itt, sőt azt is látták az ezredparancsnokságról távcsővel, hogy a Sztálin-úton az ellenség 40 kétlovas szánkóval, vágóban szállítja előre gyalogságát. A napraforgótábla rejtését kihasználva csoportosultak. Azonnal jelentettük Orbán százados úrnak. Rögtön iszonytató hanggal ráfeküdt a tüzéség erre a területre. Jó volt hallani a felettünk átlövő hatásos tüzéségi tüzet. Egyszer csak látom, hogy a napraforgó sarkából kibontakozik kb. 80 főnyi egység, és elkezd vonulni az előttünk elterülő domboldalon szép lassan, de felénk véve az irányt. Azonnal tisztán láttam a feladatot: Parancsot adtam a hozzám beosztott géppuskás tizedesnek, hogy géppuskáival nyissa meg a tüzet a kb. 1200 méterre lévő ellenségre. Kihozzák a házból a géppuskát, és hiába próbálják a tüzelést megkezdeni, egyetlen lövést sem sikerül leadni. Befagyott a géppuska. Fagyálló kenő-folyadék nem volt.

Az ellenség ekkorra már 800 méterre közeledett. Olyan volt a havas domboldal a rajta mozgó emberekkel, mint a mákos tészta. Ez jutott ekkor eszembe. A golyószórók már hatásosan tűz alá tudják venni ezen a távolságon a célokat. Nyissák meg a golyószórók a tüzet! A pokrócba csavart fegyverről lebontják a takaróját, hogy az utolsó pillanatig is védve legyen a hidegtől, és lőni akarnak. Egy lövést sem tudott leadni, hiába kísérleteztek vele!

Ez aztán a helyzet... Magam köré hívtam az összes embert, és így szóltam hozzájuk:

- Látják, itt az ellenség. Támad felénk. A hideg miatt nem támogathatnak bennünket a nehezebb fegyverek. Nem várhatjuk meg, míg állásaink elé érnek, mert a létszám és fegyverzet különbségből eredő előny az ő oldalukon van. Egy akadály van előttük, hogy elérjenek bennünket: az előttünk lévő széles és mély vízmosás. Nekünk kell először a vízmosás partjára érniük, amíg az orosz át nem küzdi magát a mély bevágáson. A leggyorsabban utánam!

Ebben a pillanatban érkezik egy hírvivő:

- Hadnagy úr, alázatosan jelentem, a századparancsnok parancsa, menjen előre a szakaszával, ha tud!

- Jelentse meg a századparancsnoknak, már el is indultunk!

Amint a szakadék felé elindultunk, a mellettünk lévő német géppuskás hó állásba bevágott egy orosz akna. Borzalmas pusztítást végzett a zárt helyen. Iszonyatosan ordítottak a német sebesültek.

kitüntetés „legfelsőbb elhatározásra” az 1943. február 13-ai rendelet értelmében fogadhatta el és viselhette. HKözl. (Szü.) 1943. 9. sz. 180. p.

- Csak gyorsan utánam! - A gyorsan nehezen ment, mert a fagyott, vastag hó minduntalan beszakadt, és csak egészen hátradólva tudtuk lábunkat kihúzni és újra lépni, de ez ismétlődött állandóan.

- Csak sietni, sietni; nekünk kell először a vízmosás szélén lenni!

Az orosz úgy lőtt nyomjelző és egyéb tölténnyel, hogy látni lehetett a levegőben. A kép tökéletesen olyan volt, mintha az ember megáll nyáron egy méhes előtt, és elnézi, hogyan hordanak a méhek. Villanásnyira látja a ki-be repülő méheket. Hátra szólok:

- Nincs sebesült?

- Nincs - felelik, de nagyon messziről jön a hang. Visszafordulok, és elhúlva látom, hogy az egész szakasz ül a hóban, tőlem legalább 30 méterre. Hú, ebből baj lesz! Kiabálnak:

- Hadnagy úr, a napraforgó sarkában újabb oroszok! - Ebben a kritikus helyzetben remek ötletem lett.

- Aki fél, menjen vissza, a többi utánam; az életünk függ attól, először érünk-e a mélységhez. Futás! És erre az egész szakasz, ahogy csak bírt, jött utánam. Jancsit egy másik emberrel visszaküldtem egy láda lőszerért, hátha nem lesz elég a nálunk lévő lőszeradag. Hozták is hamarosan. (Kiss Kálmán sokszor elmondta később: az indította meg őket, hogy szíven ütötte őket az a szó, hogy félnek. Ha a hadnagy úr nem fél, hát ők se félnek! Milyen egyszerű dolgokon múlnak dolgok...!)

Elértük a völgy szélét; még csak egy orosz golyószórós volt ezen a parton. Feladata volt, hogy biztosítsa társainak a feljutást. De ez már ártalmatlan volt, mert pontosan a homlokán volt egy luk. A golyószórót elkapták a közeléből. A bokrok rejtési lehetőségét kihasználva, mögéjük álltunk, derékig a hóba süllyedve. A kép megnyugtató: a hatalmas tömeg (nálunk kétszer annyian) éppen a völgy alján nyugsgótt egymás hegyén-hátán, és küszködött a még nagyobb és lazább hóval. Már csak néhányan voltak az oldalban, azok is igyekeztek lejutni a szakadék aljára.

- Vezetett tűz! Alapirányzék! Cél! Tűz! - vezényeltem, hogy a sűrűjére hatalmas tűzcsapást mérjek. Dőlt is az ellenség halomra. Egyszerre felszabadultak az embereim.

- Mózer raj, kanyarodjon be jobbra! - hogy oldalazó tüzet nyithasson a tömegre.

- Csatártűz! - Hallom ám, hogy itt is, ott is hangzik:

- Ezt én lőttem le!

- Ne beszélj, én lőttem le!

Már a hó tetején vonaglott az egész tömeg, amikor a mellettem álló géppuskás tizedes - aki kérte, hadd jöjjön velünk puskával, ha már a fegyvereivel nem tud támogatni - mint egy lécdarab, elvágódik. A völgy túlsó szélén, jobban mondván

partján álló két ember lőtt ránk. Az ő lövésük érte a tizedest. Láttam őket, és az egyiket a puskával – mert én is azt fogtam induláskor – célba vettem, és az már dőlt is be a gödörbe, akárcsak az én szomszédom. Amilyen gyorsan csak lehet, azonnal ismétéltem, de ebben a pillanatba éreztem, hogy most a társa rám néz, és én következem. Csak betölteni tudtam a puskámat, lőni már nem volt időm, mert a szemben lévőnek a lövése az oldalamon lévő puskám závarzatán robbant. Mert robbanóval lőtt. Fájdalmat nem éreztem, csak arról vettem észre, mi történt velem, hogy melegen csordogált a vér a jobb oldalamon. Amikor ráeszméltem, hogy megsebesültem, rögtön az jutott eszembe, nincs itt a Hölter dr., éppen szabadságra ment. Az én beléhelyezett bizalmam nem nyugtathatott meg, hanem éppen a hiányának tudata úgy elernyesztett, hogy ha nem álltam volna derékig a hóban, biztos összeestem volna. Keszei István szakaszvezető tőlem balra, odaszól:

– Hadnagy úr, adja oda a puskáját, az enyémet szétlőtték.

Átnyújtom neki, de visszaadja, mert az enyém éppen olyan állapotban volt, mint az övé. Még ketten sebesültek meg rajtam kívül: Keszei szakaszvezető és Ruska József. Ők mindketten láblövést kaptak. Látták embereim, ki lőtt meg engem, és ők meg kilőtték azt. Megnyugtatósul odakiabálták, hogy halljam:

– Hadnagy úr, kilőttük ám!

Befejeztük a munkát, senki nem maradt. Elcsodálkozhattak, akik később meglátták ezt a vízmósást és benne a sok halottat! Mózer Gyulára bízam a szakaszt azzal, hogy a sebesülteket vigyék a kötözőhelyre, és ha már semmitől nem kell tartani, vonuljon vissza a szakasszal.

Az emberek maguk mondták, menjek én is beköttetni magamat. Ketten támogattak az elsősegélyhelyre, ahol Nagy János ellátta a sebemet. Onnan az ezredparancsnokságra mentünk, fel a dombra. Innen, mint egy hadijátéknál, Szakáts ezredes úr és Kaltróy alezredes úr minden lépésemet végignézték. Belépve, jelentettem ezredes úrnak, mit végeztünk.

– Gratulálok hadnagy úr, láttuk egész tevékenységét. Nagyszerűen csinálták. Méltó kitüntetéséről gondoskodom. Köszönöm.

Amikor indulni akartam vissza, nem engedett, hanem lefektettek a szobában lévő ágybetétre, és saját kezűleg öntött egy fél literes étkezdei pohárba pezsgőt és erős vörös bort, melyet egyszerre meg kellett innom. Amint lefeküdtem, kitört rajtam a láz, a hideglelés. A fogaim csak úgy csattogtak. Az elmúlt idők sok megpróbáltatása, nélkülözése, most ez a nem kis izgalommal járó támadás, most jelentkezett. Valósággal dobált a fekhelyen, amíg el nem aludtam. Másnap reggel ébredtem fel. Már január 25-e volt. A támadás soha el nem felejtendő dátuma: Rudkino, 1943. január 24.

A Szemigyeszjatszkoje, Kocsatovka, Rudkino vonalat a III. hadtest január 15-től január 26-ig védte, s ezzel biztosította, hogy a 2. német hadsereg a voronyezi német erőket és a nagymennyiségű anyagot kivonhassa. A számszerűleg lecsök-

kent és harcértékükben megfogyott (tüzérség és nehézfegyverek egy része már hiányzott) csapatokat e harcokban 3 orosz hadosztály támadta: a 141. hadosztály, a 25. gárda hadosztály, egy önálló dandár és egyéb hadosztályok részei, melyek kb. 30 páncélossal is meg voltak erősítve.

Az a tény, hogy egy hazamenetelében csalódott, elejétől végig a németek által becsapott hadtest fizikai erejében, fegyverzetében megfogyatkozva, teljesen kitéve a szokatlanul zord időjárásnak, pusztán a hó tetején 11 napig hősi módon ellenállt a sikerekben bővelkedő, jól felszerelt ellenség támadásának, mindennél ékeőbb cáfolatát adja egyes írók azon céltudatos beállításának, mintha az áttört magyar hadsereg fejvesztetten, pánikszerűen, harc nélkül menekült volna nyugatnak.

A későbbiek folyamán bekövetkezett tragikus megsemmisülése ennek a 2. magyar hadseregnek sem az ő katonaerényük csődje miatt következett be, hanem annak az előbbiekkal összefüggő okai voltak. [...]

Január 25-én a délelőttöt az ezredparancsnokságon töltöttem. Majd alezredes úr azt mondta Viczián doktornak, hogy küldjön kórházba. Már délután lett, mire lementünk Gremjacsjéba, ahol a kivezető út volt Sztaro Nyikolszkoje felé. A kocsijaink itt voltak, rajtuk az én tiszti ládám is. Jancsinak azt mondtam, hozzon el a ládában levő holmik közül olyan szükséges dolgokat, amelyek nélkül nem lehetek: tisztálkodási eszközöket, élelmet, cigarettát. A kocsik körforgásszerűen közlekedtek Sztaro Nyikolszkoje felé, hogy a sok sebesültet az egészségügyi oszlophoz szállítsák. Olyan forgalom volt, mint Pesten, ahogy a villamosok járnak. A holmik kb. 20-30 méterre voltak, és még itt volt a gazdasági hivatal is. Jancsi azt mondja, menjek csak el az egyik kocsival, ne várjak rá, ő azonnal jön egy másikkal. Megbeszéltük, hogy a sok sebesültre való tekintettel, valószínű régi lakásunkban éjjelezek az utódomnál. Vagy a kórházban, vagy ott, megtalál. Jelentkeztem a kórházban, és mivel olyan zsúfoltság volt, hogy még a folyosókon is feküdtek, dr. Horváth örömmel vette, ha máshol leszek. Megmondta, hogy holnap, január 26-án délelőtt fognak elszállítani minket.

Szívesen fogadott az utódom, és állandóan vártam Jancsit. Nem jött. Mindig izentem a visszamenő kocsikkal érte, de 10 órakor sem érkezett meg.

Délelőtt 10 órakor megjelentek a német leponyvázott teherautók, és a sebesülteket ezekre felrakták. Utolsónak szálltam fel, még mindig várva Jancsit. Sajnos, hiába vártam. Elmentem anélkül, hogy bármi szükséges holmim lett volna. Még hosszan néztem vissza, hátha valahol feltűnik. Hiába, hiába...!

A köpenygyombrára köthető sebesülési jegyen kívül, egy kis gyufásdoboz nagyságú papírlapra ezeket írta a kórház, illetve egészségügyi oszlop vezetője: „Kemendy Géza h[a]d[na]gy 17/II. z[ász]l[óal]j. Kórház. Dr. Horváth.” [...]

A sebesültszállító gépkocsioszlopnak a kasztornojei kórházba kellett bennünket vinnie. Amint elindultam Sztaro Nyikolszkoje belseje felé, szomorúan intettem

búcsút hosszú időn át volt lakásomnak, és letörve gondoltam arra, nem így gondoltam a búcsúzást... Vajon igaza lesz-e Nyurka december végi jóslatának...? Bánatos szívvel gondoltam mindazokra, akik még ott maradtak. Mi lesz az ő sorsuk? Az utolsó kép, mely elmém tárult Gremjacsjében, szörnyű vízióként jelent meg a gépkocsi ponyvája alatt: Ahogy a gazdasági hivatalnál vártam Jancsira, már attól pár száz méterre folyt a legádázabb harc. Nagy tömegben az oroszok Rudkino felől folyton érkeztek, és olyan tömörülés volt, hogy meg sem lehetett volna őket számlálni. De a mieink tartották magukat. Sőt, nagyon jól, mert attól fogva semmi térnyerése az ellenségnek nem volt. Borzalmas látvány volt, amikor az iszonytató tömegbe a tüzekek közvetlen közélről úgy lőttek bele a le sem állított ágyúval, hogy csak a lehajtott cső nyílásán át céloztak, és repeszgránáttal lőttek a sűrűjébe. Hogy ezt a hatalmas orosz tömeget nemcsak az azóta hangoztatott lelkesedés, hanem valami más is hajtotta, az biztos. Szinte kábult ember benyomását keltették, és se nem fedezték magukat a biztos lövések elől, sem az nem hatott rájuk, hogy mellőlük egész utcákat vágott ki az ágyú robbanó lövedéke. Érzéketlenül csak jöttek, jöttek... Már csak a mi zászlóaljunk áll a Don partján, sem délen, sem északon nincsen sem egy magyar, sem egy német katona. Mi lesz a zászlóaljjal, hogyan tudnak innen leválni...? Úgy éreztem magam, mintha úgy hagytam volna cserben őket.

- Mi vár ezután rájuk és rám?

Ilyen, és ehhez hasonló mardosó gondolatok emésztettek, amikor Kasztornojéba értünk. Itt már egy lélek sem volt, nem pedig működő kórház, ahol lehetettek volna bennünket. Valaki mégis egy állomásra irányította a gépkocsikat. Ez az út, mely viszonylag nem volt hosszú, de annál több veszéllyel járt. Az út Kurszkba vezetett. Nagyszerűen kitisztított, széles út volt. Két oldalán házmagasságú hófalakkal. Az úton ennek ellenére csak a gyalogos sebességével tudtak haladni a kocsik. Ugyanis az út faltól falig tele volt hátrafelé vonuló csapatokkal. Előzni nem lehetett. Mindenkinek egyformán sürgős volt az útja. Senki nem engedett... Ebben a lépegető ütemben haladva, egyszer csak irtózatos erővel hallatszott be a ponyvák alá a fölöttünk alacsonyan szálló orosz repülőgépek robaja, majd a ledobott bombák robbanása, a géppuskák véget nem érő kelepelése. Ebbe a sűrű embertömegbe célozni sem kellett. A ponyva alól ki sem láttunk, leszállni sem lehetett, és ezért az ember úgy érezte, hogy így még soha nem voltunk kiszolgáltatva. Többször ránk repültek, és ilyenkor érdekes megfigyelést tettem: amint közeledett felénk, vagy éppen fölöttünk zúgott el a gép, minden ember, aki a kocsin ült, egyedüli védekezésként, lehunyta a szemét. Idegőrlő pillanatok voltak ezek, de szerencsénkre, csodával határos módon, senki sem sérült meg. Amikor már idegileg mindenkit kikészítettek, egy német elővette harmonikáját, és kezdte játszani a közismert német dalt: „Kívül a kaszárnán, kinn a kapunál...” Erre olyan nyugalom szállt mindenkire, hogy szinte meg lehetett fogni! Kíváncsiságból ki-

lyukasztották néhány helyen a ponyvát, és láttuk, hogy nagyon sok helyen pirosra festette a havat az áldozatok vére. Sehol vége ennek az emberfolyamnak...!?

Lehetett 2 óra, fél három, mire bekanyarodtak egy vasútállomásra. Itt állt egy üres szerelvény, a mozdonyával Kurszk felé. Ebbe beraktak bennünket. Különböző súlyosságú sebesültek voltak. Amint elhelyezkedtünk, nemsokára el is indult a vonat. Na, mégiscsak megyünk végre. Nem mehettünk messze, hiszen még világos volt, amikor néhányat zökkent a vonat, és megállt. Hát ilyen előfordul még civilben is, hogy megáll a nyílt pályán a vonat; ilyen körülmények között pedig egyáltalán nem szokatlan – gondoltuk és beszélgettünk. Biztos, hogy egy órát álltunk már, amikor valakinek le kellett szállnia a vonatról. Amikor földet ér, vészjóslóan felkiált:

– Bajtársak! Nincs a vonatnak eleje!

Hogy ez mit jelent, mindjárt megláttuk, mert mindenki kiszállt, még az is, aki csak két mankónál fogva tudott mozogni. Istenem, de szomorú látványt nyújtott ez a csoport...! Élete legszebb szakában levő magyar katonák, és mindegyik nyomorultul, tehetetlenül állt az életet jelentő és most meghalt szerelvény mellett...! Átvérzett kötések, már gázosodó sebek, pokrócdarabokba bugyolált, elfagyott kezek, lábak. Most igazán távol mindentől, ami segíthetne. Úgy láttam egy pillanatra, hogy az összes remények lefagytak... Valamennyien szomorúan néztük a tehetetlen négy vasúti kocsit, amelyik ugyanolyan sorsra jutott, akár csak mi magunk.

Majd kitört belőlünk az elkeseredés azok ellen, akik lelketlenül, szó nélkül, tovább lopták hitvány életüket, minket pedig otthagya a lakatlan vidéken, még a bajtársiatlanság fájó érzésével is tetéztve. Miután kidühöngtük magunkat, elhagytuk koporsónak szánt vagonjainkat, és olyan természetes mozdulattal indultunk el a vasúti töltésen, mint egy kiránduláson, mikor véget vetünk a pihenésnek...

A kép még döbbenetesebb volt, mikor elindult ez a csoport. Sosem tudtam elfelejteni azt a szakaszvezetőt, aki két mankóval tudott csak lassan mozogni, de a vastag hóval borított vasúti töltésen – amelyen még az egészséges embernek is nehéz a járás – mégis elindult Nyugat felé. Ha valaki megkérdezte volna, hová emberek, biztos azt feleltük volna a világ legtermészetesebb hangján: Haza! Mert valóban haza igyekezett mindenki; de hányan érték meg, hogy még súlyosabb állapotban tényleg haza is jutottak? Meddig tudták erejük megfeszítésével vonszolni magukat, lelkük sajgó fájdalmával...?

Én Keszei szakaszvezetőhöz társultam. Neki szüksége volt a segítségre. [...] Mivel a bal lába volt átlőve, onnan kellett belékarolnom, és ezt a lábat kímélve segíteni. Nekem ugyanakkor a jobb oldalamban volt a lövés, így hát minden lépésre nyilallott az oldalam. De azért csak mentünk a töltésen. Még nyolcan csatlakoztak hozzánk. Győri gyerekek voltak. Az egyiknek már folyton dagadt az átlőtt lába, és nem fért meg a nadrágszárban. Minduntalan hasítottunk a nadrá-

gon, hogy annak kínzó szorítását megszüntessük. A többinek pedig mindkét kezük elfagyva, hatalmas pokrócgöngyölegbe bugyolálva. Fogni sem tudtak semmit. Egymást segítve ballagtunk, és egyszer csak a vasúti töltés mellé kanyarodott az út, hát arra tértünk le. Olyan tömegbe jutottunk, ahol már nem is kellett szinte lépni, vitte az embert a tömeg mozgása.

Az úton azonnal ismerősre akadtam. Györey Imre keszthelyi taxisofőrt ismertem fel, akit nagy örömmel üdvözöltem. (De sokszor megemlegettük idehaza a kasztornojei úton való találkozásunkat, amíg élt szegény!) Az úton mindennemű anyag elszórva, gépkocsik elhagyva, mert elfogyott az üzemanyaguk, felgyújtva, rakományuk szétdúlva, mert mindenki élelem után kutatott. De éppen élelmet nem lehetett találni. A mi kis csoportunknak mégis volt egy kis szerencséje: az egyik teherkocsi alatt egy faládát találtunk, 5 kg vaj volt benne. Ez nagy kincs! Ebben a hidegben a zsiradék a legértékesebb táplálék. Egyikünk a hóna alá fogta, és mindenki a szemével simogatta, elképzelve, milyen jó falatokat eszünk, ha egyszer olyan helyre jutunk, ahol talán még kenyér vagy egyéb is kerül hozzá.

Ahogy az úton haladtunk, szemembe tűnt egy faoszlop, melyen ez állt: 136 km. Nem tudom, honnan számolt, de ettől fogva mindig megnéztem a következőt és majdnem letérdeltem örömben, amikor elértük a 100 km-t mutató oszlopot. Milyen is az ember! Mit jelentett nekem az, hogy 36 km-t megtettem? Mennyivel vagyok közelebb az otthonhoz? Mi ez ezekhez az irdatlan nagy távolságokhoz képest? És egyáltalán, biztos-e, hogy ez a parány valóban azt jelenti-e, hogy a nehezen megtett út nem volt fölösleges...?

A körülöttem menők egyszer csak kezdték eldobni fegyvereiket. Magyarok is, németek is. De nemcsak a fegyvert, hanem még a derékszíjat is eloldva a földre ejtették, a felső zubbonyzebből kiszórták a németek irataikat és fényképeiket. Mi ez, még az otthoniak fényképe is nehéz? Ezeken tűnődtem, és közben észrevettem, hogy mindinkább balra nézegetnek az előtttem menők. Egy olyan részen, ahol a hófal ki volt vágva, és ezen át ki lehetett tekinteni a havas mezőre, én is megpillantottam, amit az előtttem menők már előbb észleltek: három orosz páncélos közeledik az út felé a vastag hóban. Közben ágyújukkal lövik az utat, az úton menő végtelen és teljesen védtelen embertömeget. Érdekes, nem tört ki pánik. A tömeg látva a határtalan veszedelmet, ugyanabban az alakzatban maradt – hisz nem is tudott volna semerre kitörni -, még a lépést sem gyorsította. Megszűnt az egyed, csak tömeg volt! Pedig azzal is tisztában volt mindenki, hogy ha kiérnek az útra, löniük sem kell, csak végigmenniük az úton, egymás mellett, mint egy parádén, és nem marad utánuk más, mint véres húsfafatok... És mégsem mutatott senki sem félelmet, sem izgalmat. Ebben a vágóhídi pillanatban felkiabálnak a németek:

- Aufklära! Aufklära! Felderítő repülőgép!

Tényleg, egyetlen német repülőgép száll felénk a mi menetirányunkból (az első és egyetlen, amit a tél óta láttam), és a három harckocsi fölött köröz, melyek már nem voltak 300 méterre az úttól, és rábukva háromszor a harckocsi csoportra, mind a hármat kibombázta. Ez olyan volt nekem is, akkor is, ma is, mint a mesében. Mennyi embert menthettek volna meg a németek hasonlóan, ha ezt az egyetlen hatásos módot alkalmazzák a köröző kis harckocsikkal szemben! Az úton teljes letargiában mozgó embertömeg nem volt teljesen érzéketlen, mert ezt a bravúrt megtapsolta. A rengeteg ember tapsa biztos felhallatszott a pilótához, mert szárnybillegetéssel köszönte meg, és visszaszállt előttünk kiindulási helyére.

A tömeg pedig szó nélkül róttá az utat, a keservek útját. A fásult állapotban is nem egy érdekes és jellemző esetet jegyeztem meg.

Két magyar bakát láttam az út szélén elhagyott tehergépkocsi hátsó kerekeinél ülni, amíg az égő kerekeken melegítették az útközben talált kilós húskonzervet. Olyan nyugalommal várták, míg a csonttá fagyott konzerv felmelegszik, mint talán az erdőn a favágás szünetében, amikor a magukkal vitt szalonnát piritották. A másik kép ma is nagyon élénken él bennem: Ugyancsak egy magyar, egy 120 literes zabos zsákból csinált magának amolyan hátizsák félét. Ebbe gyűjtötte az úton álló gépkocsikban és az úton elszórt, értékes, talált, textil holmikat. Valami tiszti koffer lehetett, melyben két részben összekötött egy tucat fehér férfiinget talált, egészen sértetlen állapotban, még a selyemszalag is rajta volt, mellyel a gyárban fél tucatonként összekötötték. Ezt is begyűrte a zsákba. Már annyira meg volt tömve ez a hatalmas zsák, hogy a madzaggal a két vállára felvéve, magasabb volt, mint az ember. Súlya is tekintélyes lehetett. Akkor, amikor az élet sem ért egy hajítófát, akkor kapzsiságában szerette volna az egész voronyezsi német hadsereg összes elhagyott anyagát hazahozni.

Észre sem vettük, hogy már este van, hiszen holdvilágos idő volt, és az óriási fehér mező is világított. Abból gondoltuk, hogy végre emberi település közelében járunk, hogy mind több civilt láttunk az út mellett gyűjtögetni az elhagyott holmiból. Az aztán volt bőven! Nagyobb hely körvonalai bontakoztak ki. De más is. A helység bejárata előtt négy darab német 88 mm-es légvédelmi ágyú állt, vízszintesre lehajtott csővel, mellette egy német tiszt. Típusa a nagyon határozott tisztnek. Páncélosok ellen voltak kiállítva. Ez volt az első, ellenállást mutató kép, amit láttunk. A város neve: Kseny. Ez a tiszt mindenkit ellenőrzött. Akinek nem volt sebesülési igazolványa, kivették a tömegből, és a város védelmére azonnal beosztották. A sebesülteket tovább engedték.

Egyik legszomorúbb kép ezután következett. A város első házait elérve, most már kisebb tömegünk, baloldalon, egy szánon térdelve egy magyar katonára lettünk figyelmesek, aki már inkább csak eszelősen ezt kiabálta az elmenőknek:

– Magyar bajtársak, mentsetek meg, vigyetek magatokkal!

Nem hitt abban, hogy valaki is megteszi, hiszen, ki tudja, mióta mondogatta ezt hiába. Már arcára fagyott egy önmagát gúnyoló mosoly, amely azt fejezte ki:

– Kire számíthatsz, van még reményed, hogy valaki is meghallgat és megmenthet? Gondolom, mindkét lába elfagyott, azért térdelt, és kezét kinyújtva könyörgőre, úgy hatott, mint a templomok előtt ülő nyomorék koldusok, akik néhány fillérért esdekelnek. Azok kérését valakik mindig meghallgatják, és segítenek, de ennek a szegény magyar katonának senki sem segített. Nem is volt mivel, sehol egy jármű, amire fel lehetett volna tenni. Mégis nagyon vádló érzésekkel mentem tovább, mert én sem tudtam többet tenni, mint Keszeit segíteni... Biztos voltam benne, hogy reggelre ugyanolyan helyzetben találják az utánunk jövők: kinyújtott, könyörgő karokkal, arcán az a mosoly: Úgy-e tudtam, hogy ez lesz a végem! De hangja már nem hallatszott... Szörnyű látvány, szörnyű emlékek...!

Kseny utcáján menetelve az éjszakában, csodálatos friss kenyérillat csalt maga felé bennünket. Rögtön rátaláltunk a német pékségre egy házban. Kenyérrel jöttek onnan ki az előttünk járók. Mi is odamentünk, és szó nélkül kaptunk annyi kenyeret, amennyit el tudtunk hozni. Akkor szedték ki a német téglakenyereket a kemencéből; olyan forró volt, mint a parázs. Nekem volt két málhaszám. Abba, amennyit be tudtam csatolni, elhoztam. Most már az eddig ehetetlen 5 kg vajhoz volt 6 db kenyérünk kilencünk számára.

Méghez a friss kenyér! Összefutott a nyár a szánkban arra a gondolatra, milyen remek hazai ízekkel találkozunk, ha a forró kenyérre ráolvasztjuk a finom vajat! Ehhez valahova fedél alá kell húzódnunk. Be is mentünk egy házba, ahol a háziakon kívül senki sem volt. Nagy padlós szoba, jól fűtve, és három felnőtt nő. Anya és két nagy lánya. Szállást kértünk, mire ők csak a padlóra mutattak, hiszen tényleg nem volt más lehetőség. De nekünk ez is a vágyak beteljesülését jelentette.

Hogy milyen aranyos emberek voltak, mindjárt tapasztaltuk. Meleg vizet adtak, amiben megmosakodtunk. Nagyon jólesett, hiszen hetek óta nem volt ilyenben részünk. Mikor meglátták, hogy valamennyien sebesültek vagyunk, anélkül, hogy mi kértük volna, szakszerűen átkötötték mindenki sebeit. Igen jólesett ez az emberbaráti cselekedet. Mindenképpen megkönnyebbülve ültünk asztalhoz, hogy az egész napos éhséget csillapítsuk. Hálából őket is megkínáltuk, de hosszú szabódás után sikerült csak rábírnunk őket, hogy egy falatot elfogadjanak.

Mivel már súlyos sebesült bajtársaink igen nehezen bírták a gyalogmenetet, egy bizarr gondolatom támadt: fogadjunk (így!) egy fuvarost, aki legalább 20-30 km-re szánon elszállít bennünket. Ez is nagy segítség lenne. [...] Az asszonyok útbaigazítása alapján találtunk egy „fuvarost”, akivel meg is egyeztünk, hogy hajnalban elvisz bennünket a másik helységig, és ott különféle holmikkal megfizetjük a fuvart. Olyan meggyőzően beszéltünk, hogy rögtön át is járt az udvarba. Két ló befogva a szánba, a harmadik hátul tartaléknak kötve. Egész éjjel (ami na-

gyon rövid volt) felváltva álltunk őrséget a lovak mellett, az én egyetlen pisztolyommal, nehogy a németek ellopják őket. Talán két órát aludtunk mindössze, amikor indulást jeleztem. Nagyon tiszta, de iszonyatos hideg éjszaka volt, a hajnal meg még hidegebb, de menni kell!

Nagyon jól határoztam, mert még nem volt forgalom az úton, könnyen haladtunk. Persze most is csak lépésben, mert mindenki nem férhetett fel a szánra. Fuvárosunk milicista volt, német puskával felszerelve. Ez is könnyebbséget jelentett a menetben. Jól előre haladtunk reggelre, és megint beékelődtünk a rengeteg vonuló közé. Erre már rengeteg lovas jármű is haladt az úton. Érthető, hiszen ezek korábban indultak a Dontól, így a lovas fogatok is rendelkezésükre álltak. De csak németek voltak ezek a boldogok.

Ahogy ballagunk, egy magas, lombos fákkal körülvett állomásépület közepébe értünk, mikor a mi irányunkból 12 repülő csap fel az állomásépület mögül. Nem gondolhattunk másra, mint német repülőkre. Még örömről, a tegnapi megmentőnk jutott eszünkbe, integettünk is nekik. Menjetek csak, segítsétek a hátrább jövőket, mert azok mind inkább veszedelmekben ballagnak! De a következő pillanatban széthúznak az út fölött, és hullik a bomba, szünet nélkül kelepelnek a géppuskák. Földre vágódunk, és lélegzet visszafojtva várjuk, hogy eltűnjenek. Ahogy fekszem, érzem, hogy valami megüti a bal bokámat. Igen megijedtem. Ösztönösen arra gondoltam, az embernek az egyetlen mentsége, ha menni tud. A lábamat ért sérülés ezt az utolsó lehetőségemet is elveszi, itt pusztulok, mint annyi sokan. Óvatosan megmozgattam. Tudom mozgatni és nem is fáj. Nincs nagy baj. Amikor felkeltünk, látom, hogy egy jeges hódarab van a lábam mellett. Ez lehetett, ami megütött. Hála Istennek, megmenekültem. Aztán körülnézek, kérdezem az embereket, nem sebesült-e meg valaki? Bizony nagy baj volt. Keszei szakaszvezető, aki a szánon feküdt, kapott egy géppuskasorozatot, mely az összes első fogát kiverte, a köpenye gallérjára voltak fagyva, és a bal kulcs-csontját törte össze.

Pontosan a két ló közé esett egy bomba, és mindkét befogott lovat agyonütötte. A hátul lévő harmadiknak pedig az első lábát szelte át a szilánk, az is kinyúlt. A szerte futkozó lovak közül fogtunk gyorsan kettőt, pechünkre két német szerzőmban levőt, és befogtuk a szánkóba. No, de jöttek a németek, és visszakövetelték a lovakat. Hiába mutogattuk a teljesen tönkretett Keszeit, egyszerűen lefordították a szánról, és ott maradtunk jármű nélkül. Mit tudtunk csinálni? Felvettük nyolcan a tenyerünkre, és úgy vittük a súlyos sebesültet. Meddig bírjuk, nem is gondoltunk rá. A másik csodálatos dolog most történt. Ahogy az állomásépülethez érünk, meglátjuk az ott álló és füstölgő mozdonyú vonatot, mely nem volt más, mint a mi vonatunknak az eleje, melyről minket oly gyalázatosan lekapcsoltak. Az első kocsiból kiabáltak néhányan ismerősök. Odavittük Keszeit, és az ő segítségükkel feltettük a vonatra. Szegény Keszei annyira ragaszkodott hozzám,

és bízott bennem, hogy könyörgött, ne hagyjuk ott. Megmagyaráztam, hogy ez az egyetlen lehetőség, hogy hazajusson és meggyógyuljon. Könnyes szemmel búcsúztunk el. Ki tudja, valaha látjuk-e még egymást...? Mi már nem szállhattunk fel, mert egyrészt zsúfolva volt a kocsi, másrészt abban a pillanatban indult is a vonat. De mégsem hagyott el bennünket a szerencse, mert meglátta ezt a helyzetet a vonat parancsnoka, egy magyar tűzér őrnagy, akivel már az előbbi napokban beszélgettem, és visszatartotta a vonatot addig, amíg mi nyolcan is felkászálódunk egy másik vagonba. Mindjárt az elején igen ellenségesen fogadtak bennünket; nem a magyarok, hanem a vonaton lévő egészséges németek. Sajnos hamarosan tapasztalnunk kellett, hogy megvetett idegenek vagyunk a szemükben. Ők fegyveresen voltak, uralták a helyzetet. Egyelőre csak gyalázkodtak és böklődtek. Amikor azonban beérkezett vonatunk Scsigri állomására, és ott megállt, az én embereimnek valamennyinek egyszerre kellett leszállniuk, és amikor dolguk végeztével vissza akartak jönni a vagonba, nem engedték felszállni őket. A szerencsétlen fagyott kezű-lábú győriek hozzám fordultak segítségért. Mit tudnék segíteni ezekkel az állati durva német „szövetségesekkel” szemben? Leszálltam én is, és elmentem az első kocsiiban lévő parancsnokhoz, hogy intézkedjék ezeket az embereket illetően. Ő azonban utasított az állomáson lévő magyar pályaudvar-parancsnoksághoz. Velük beszélek, majd ők intézkednek. A szerelvény csak holnap délelőtt 1/2 11-kor indul tovább. Erre én visszamentem hozzájuk, hogy megnyugtassam őket. Mivel az állomáson csak a vágányokat bontották ki a hóból, a havat felhalmozták a vágányok között. Emiatt olyan magas hóhegyeket kellett megmásznom, mint egy ház, nehezen mozogtam a hazai bundámmal bélelt köpenyemben. Ezért levettem, és az álló vonat egyik nyitott vagonjának oldalára felcsaptam, rábízva az emberekre. Így aztán könnyebben jutottam be az állomásra, ahol érdeklődésemre közölték, hogy magyar pályaudvar parancsnokság sohasem volt Scsigriben. Az embereket helyezzem el az állomás melletti Soldatenheim-ben (katonaotthonban). Aztán majd egy Kurszk felé menő vonatra felrakják őket. Visszamenve hozzájuk, a vonatunknak hűlt helye volt.

– Hát a köpenyem? – volt hozzájuk az első szavam.

Sírva mondták, hogy olyan gyorsan indult el a vonat, hogy tehetetlen kezükkel nem voltak képesek lerántani, így elvitte a vonat. Ott maradtam zubbonyban ebben az ítélet hidegben... Nem szégyenlem bevallani most utólag sem, hogy kicsordultak a könnyeim... A biztos pusztulás előjelét láttam, hiszen, ha olyan sok veszedelemből ki is lábaltam már, most a tehetetlenség öl meg a hideggel szemben. Én sem bíztam a németek Soldatenheim-jében, mert már nagyon megmutatkozott, hogy nem tekintenek bennünket másnak, mint „Scheises Volk”-nak.²⁹³

²⁹³ Szar népnek.

(Tanulmányozva mostanában az akkori idők okiratait, tudtam meg, hogy ekkor már kiadott felső rendelkezés alapján a németek a magyarokat hadifogolyként kellett, hogy kezeljék! Egyáltalán nem csodálkozom most már, hogy egyik kegyetlenség a másik után nyilvánult meg velünk szemben. De akkor még nem ismertük a körülményeket. Azt hittük, tényleg szövetségesek vagyunk.)

Már sötét volt, mikor felderítő útra indultunk, hogyan tudnánk eljutni Kurszkba. Álltak vonatok az állomáson, és mindegyiknek Kurszk felé nézett a mozdonya. Az egyiknek személykocsijai voltak. Benyitok, az elsőben minden padon egy-egy német fekszik. Kérem, hogy nyolcad magamat engedjék, hogy a padok között megálljunk. Álmosan felnéz az egyik, és a rájuk jellemző nyers hangon csak ennyit mond:

- Marsch hinaus!²⁹⁴ Ezt a német kifejezést nagyon sok magyar katona megtanulta ezekben az időkben. Ugyanezeket tapasztaltuk minden szerelvényen való próbálkozásunk alkalmával. Olyan elkeseredés lett úrrá rajtam, hogy a következő átokra fakadtam ott az állomáson:

- Dögöljetek meg, kutyák! Verjen meg az Isten benneteket! Veszítsétek el a háborút!

A sikertelen próbálkozások közben eljárt az idő, sötét este lett. A sötétséget kihasználva egy tehervonat utolsó kocsiját szemeltük ki. Felmásztunk nagy keservesen. Amikor beléptem a kocsiba, először hangos krucifixozást²⁹⁵ hallottunk, ami abból adódott, hogy nyilván ráléptem egy ott fekvő németre. A másik meglepetés az volt, hogy a vállamra vetett pokrócom nem volt meg, amikor le akartam ülni a sziklanagyságú széndarabokra. Mert szenet szállító vagon volt. Körültapogattam, és a kezem megakadt egy papír hálósákon. Magam alá húztam, így a jéghideg szén elviselhetőbbé vált. Utána valaki, egy másik német meg ezt kereste. Nem tudjátok elképzelni, milyen hideg volt ezen a nyitott kocsin. A szerelvény utolsó kocsijaként, a levegő áramlása kegyetlen erősségű szellő fokozódott. Alattunk a jéghideg szén, és ezen az éjszakán a hőmérő -45 fokot mutatott. Én meg legényesen, zubbonyban... Nem jó rá visszagondolni. Ehhez jött még, hogy sem egy falat élelem, sem egy cigaretta! [...] hát hova lett az 5 kg vaj? Csak nem ettük meg tegnap? [...] bizony nem ettük meg. Hanem, amikor a repülőtémadásból felocsúdtunk, már messze futott a mezőben orosz fuvarosunk, és jól láttuk, hogy hóna alatt a faláda, benne az egyetlen élelmünk, amit elvitt a fuvar fejében. Az éjszakát ezen a vagonon töltöttük, egy ideig az állomáson állva és folyton rettegve, vajon nem vesznek-e észre bennünket, mert akkor leszállítanak; majd elindult a vonat, és reggelig majdnem megfagyunk. Amint kivilágosodott, zárt kocsi után néztünk. Találtunk egy üres, tetős kocsit. Nem volt benne senki. De egyetlen ablaka sem volt, mind kitörött. Olyan huzat volt benne, amilyen még a nyitott

²⁹⁴ Kifelé, ki innen!

²⁹⁵ Német káromkodást.

kocsin se volt. Arra mindenesetre jó, hogy nem vettek benne észre bennünket, és ami a legfontosabb, közeledtünk Kurszkhoz. De balsorsunkat mégsem kerülhetjük el itt sem. Az egyik állomáson a vasutasok mégiscsak észrevettek bennünket, és szörnyű ijedelemmel eltanácsoltak ebből a kocsiból, mert a vonat első fele lösszerrel volt megrakva. Volt azonban bennük annyi emberség, hogy a „jegyünket” egy másik, Kurszkba menő vonatra érvényesítették, és ezzel sok balszerencsés hányattatás után meg is érkeztünk. A napokat nem tudtuk soron kísérni; így azt hiszem, január 30-a lehetett.

Szörnyű piszkosan, szinte feketén szálltunk ki a vonatból. Nagy szerencsének tartom, hogy a zászlóaljunk azon embereivel találkoztam rögtön, akiket annak idején Kurszkba küldtek, hogy a postát és a szabadságról visszaérkezőket ne engedjék a front felé, hiszen úgyis jövünk, és itt csatlakoznak hozzánk. Ezek az emberek első szavaikkal is a zászlóalj iránt érdeklődtek. Őszinte bánatos szívvel hallgatták szavaimat, amelyből nagyjából összeállítottuk a tragédiát. Ők most azzal is meg voltak bízva, hogy a sebesültek transzportjait összeállítsák. Azonnal beállítottak egy ilyen induló szerelvénybe. Ezen már az eredetihez viszonyítva létszámfölöttiek voltunk. Ezt úgy kell érteni, hogy az egész létszámra megtörtént az élelem felvételezése, de biztosítottak bennünket a fiúk, hogy csak szálljunk fel nyugodtan, mert a mi részünkre is elintézik. Már az is óriási dolog volt, hogy hazainduló szerelvényre jutottunk fel, de az sem volt érdektelen, hogy enni kapunk, hiszen már a harmadik napja, hogy egy morzsa ételmelet nem fogyasztottunk. Szomjunkat is csak az út melletti hóból oltottuk, aminek olyan légcsőhurut lett a következménye, hogy majdnem megfulladtam az örökös köhögéstől. Be is szálltunk a szerelvénybe, de csak éjfél után indultunk. Még ezen az éjszakán átéltünk egy bombázást, melyet Kurszk ellen hajtottak végre. Vagonjaink jobbra, balra billegtek a légnyomástól, de kár nem esett bennünk. A szerelvény eredeti utasai két napra hidegélelemmel lettek ellátva. Nagy önfegyelemmel néztük, amikor a másfél kilónyi, vastag szalámit habzsolták, akik megkapták. Mi pedig semmit. Láttuk már, hogy két napra megint el vagyunk jegyezve az éhséggel. Szomorú dolog egy ilyen megállapítás, de tenni róla nem lehetett. Tiszt létemre a legénység közé kerültem, viszont megbizonyosodtam róla, hogy átlagembereink között az ne számítson semmiféle szolidaritásra, aki nem közülük való. A tiszt csak akkor kell, ha tud nekik valamit nyújtani, más esetben lelki gyönyörűséget találunk az ő szenvedésének láttán. Hosszú katonáskodásom alatt sok élmény bizonyította ezt a megállapítást. Persze más az eset akkor, ha ismerősök között történik mindez. De, hogy kérjek, kolduljak, és kitegyem magam ilyen alacsony színvonalú emberek kárörvendő visszautasításának vagy kegyének, azt nem! Inkább éhen halok!

Hát majdnem be is következett pár nap múlva. Nagyon kimerültek voltunk, tehát a vonatban majdnem örökké aludtunk. Így az éhség csak másodlagos volt,

ritkán jutott eszembe. De azért epedve vártam a két nap leteltét, mely az élelemhez fog juttatni. Persze ugyanígy volt a győri csoport is. Az idő nem állt meg, de még több kint hozott. Az történt ugyanis, hogy az egyik állomáson, ahol hosszabban álltunk, a mozdonyt a vonat másik végére kapcsolták. No már most, amelyik része a vonatnak eddig gőzfűtést kapott, az került hátra. Ezáltal nem tudták fűteni, mert a mi kocsinkig viszont kályhafűtés volt, ezeken át nem tudott a mozdony fűteni. Vagyis a mögöttünk lévő kocsik fűtés nélkül maradtak, és igen hideg volt. Ezt a következők miatt mondtam el: Letelt a kétnapos ellátás, ezen az állomáson volt újból étkeztetés, illetve az átmenő szerelvény számára hideg élelemmel való ellátás. A mögöttünk lévő kocsiból a hideg miatt ájtott 12 ember, hogy melegen legyenek. Természetes volt, hogy hozzájárultunk. Nekik itt nem volt ülőhelyük, tehát az ajtó mellett álltak. Egy német tiszt fellépett az ajtóba és annyit kért a legközelebbi embertől:

– Hány ember van a kocsiban? Az ott állók csak magukra értelmezték a kérdést, és felelték: 12. A tiszt kívül felírta a kocsijára a felső, és ment a másik kocsiba ugyanezt megkérdezni és felírni. Mikor végigért az egész szerelvényen, egy teherautó végigment a vonat mellett, és az előre elkészített élelemcsomagokat a vagonra írt számok alapján beadták. A 12 ember átvette a 12 csomagot, a mi kocsink meg nem kapott semmit. Ez az élelem is két napra szóló volt. Újabb két napig semmit nem ehetünk. Nem a mi hibánkból, megértésünkből fakadt, mivel helyet adtunk azoknak, akik fáztak...

Reklamációra nem volt lehetőség, mert a vonat már indult, amikor tudatára ébredtünk helyzetünknek.

Ez az elkövetkező két nap már szörnyű volt, hiszen ezzel együtt összesen hét nap egyfolytában nem ettünk. Olyan gyenge voltam ezekben a napokban, hogy minduntalan aludtam, és a másik pillanatban felébredtem. Aztán ezen rövid időközben még álmodtam is. Mindig terített asztal mellett ültem, de még álmomban sem jutottam odáig, hogy az asztalon lévő ételekből ehettem volna. Közben mind többet szenvedtünk az elsokasodott tetűktől. Annyi volt, hogy söpörni lehetett. Mind itt a vonaton kaptuk. Nem tudom, mi lett volna velem, ha nem tudtam volna ezeket a szenvedéseket vallási alapon értelmezni. Ez segített rajtam, és csak túrtam szótlan. A második nap este már közeledtünk végcélunk felé, Volkoviszkhhoz. Ez Vilna alatt lévő óriási és modern fertőtlenítő állomás volt. Csak ezen keresztül lehetett hazatérni a frontról, hogy a tetűt haza ne hurcoljuk. Mielőtt ide megérkeztünk volna, egy állomáson magyar tisztek, akik ugyancsak a mi vonatunkon utaztak – feltehetően sebesültek – minden kocsiban érdeklődtek, megkapta-e mindenki az élelmiszer csomagokat. Amikor megmondtam, hogy mi nyolcan egyik alkalommal sem kaptunk semmit, egészen megnyugodott arcot vágott.

Menjünk az ő kocsijukba, mert a németek az indító létszámnak megfelelően adták ki az élelmet. Mivel a kocsikra kiírt létszám nem egyezett a kurszki szám-

adattal, a különbséget, éppen a nyolc egységcsomagot leadták hozzájuk. Meg is kaptuk, de már nem tudtunk neki örülni, hiszen már alig pihegtünk. Az utálat befészkelte magát népük „egyszerű fiai” iránt a szívembe, akik képesek voltak részvétlenül végignézni, hogy majdnem éhen haltunk... [...]

Volkoviszsk egy csodálatos hely volt. Hatalmas, ritka fák alatt helyezkedett el ez a tökéletes intézmény. Szétszedhető, úgynevezett finn házak, persze a méretek óriásiak. Az az apparátus, mely itt vigyázott a hátszág egészségére, sejtetni engedte az első percben is, hogy igazat kell adni Hitler azon kijelentésének: Ezen a záróvonalon nem jut át egyetlen tetű sem. Ahol egyszer valaki volt ebben a „városban”, oda többet nem léphetett. Tökéletes fertőtlenítésen estünk át. Amikor visszakaptam a csizmámat, még a lábujjamat sem tudtam beletenni a szárába, nemhogy felhúzni tudtam volna. Annyira megdagadt a lábam. Igaz, több mint két hete nem volt le a lábamról, és az a sok állás, menet, nélkülözés...

Ezekben a napokban adtam fel utolsó tábori lapomat valahol egy német tábori postára. Ezen megírtam sebesülésemet, és azt, hogy útban vagyok. Reménytelennek láttam, hogy haza is ér, de rengeteg irányító bélyegzővel mégiscsak megkapták az otthoniak.²⁹⁶

Egy éjszakát töltöttünk kényelmes és tiszta ágyban ebben a táborban. Az éjszakát majdnem teljesen azzal töltöttük, hogy a konyha ételkiadó ablaka előtt körbejártunk. Minden kör megtétele alatt megettünk egy tál német zupát. Másnap kivonultunk egy kapuhoz, melyre ez volt kiírva: „Richtung Heimat!”²⁹⁷ Ezen kilépve indultunk hazafelé. [...] Óriási utazás után értem a magyar határra, Hegyeshalomba. Az öröm, ami az embert mindig eltölti, ha magyar földre ér, most igen hamar keserűséggé változott. [...]

Hegyeshalomban a szerelvény minden egyes kocsijába felszállt két csendőr, és az ajtókat lezárták. Ekkor már tisztí kocsiban utaztam, és az összes tiszt felháborodva tiltakozott ez ellen a minősíthetetlen eljárás ellen.

– Mi, akik egy évet töltöttünk a fronton, annak minden szenvedésével megismerkedtünk, ezt érdemeljük a mi hazánktól? Minek tekintenek bennünket idehaza, megbízhatatlanoknak, vagy fegyenceknek? – hangzott a felháborodás hangja. A csendőrök nem okai, őket erre parancs kötelezi. De ki az, akitől ez ered? Elvileg nem állhatott volna meg a vonat egész Budapestig, de Győr állomásán mégis pár percre megálltunk. Egy győri tiszt is volt a vonaton, és a vasutasok Hegyeshalomból megtelefonálták, hogy megérkezett, és pár percre megállnak. Kinn is volt a boldog család. Ez a szép gesztus enyhítette vagy fokozta elkeseredésünket, már nem tudom. Egy biztos, olyan új világ szele ütött meg valamennyiünket, ami tőlünk idegen volt, és számunkra érthetetlen. Idő kellett, hogy megértsük. Én egy

²⁹⁶ Lásd Kemendy 1943. február 3-ai tábori postai levelezőlapját, a Függelék 13. sz. dokumentumát! (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 191. sz. melléklet.)

²⁹⁷ Irány haza!

hónap múlva értettem meg. A vonat Budapesten át Debrecenbe vitt bennünket. Amikor a debreceni pályaudvaron megálltunk, rögtön egy kedves fogadást adtak, de nem a hivatalos szervek, hanem csak a vasutasok. Nagyon restelltem magam, mert a csizmaímat csak a vállamon vittem, mint a vásárban járt paraszt, és az különösen zavart, hogy a köpenyem hiányzott, és csak zubbonyban legénykedtem. Mindig arra gondoltam, talán azt hiszik, annyira futottam, hogy még a köpenyemet is eldobtam... Ilyen az ember. Hát az igaz, hogy nem így gondoltam visszatérésemet, nem azért csináltak nekem olyan szép pár sarkantyút, hogy most faklumpában kopogjak a debreceni pályaudvar fogadási termében.

Lefürdettek a pavilon-laktanyában, és rögtön megkaptuk az irányítást is: én Egerbe megyek, mégpedig rögtön. Úgy, hogy estére már az egri süketnémák intézetében berendezett kórházban ettük meg a gyönyörű piros színű, régóta nélkülözött és mindig áhított magyar gulyást. Roppant kedvesen fogadtak bennünket; mint az álom, olyan tiszta, kényelmes ágyak vártak, hogy megpihentessenek. Azt hittem, hogy még le sem hajtom a fejemet, máris alszom, de nem ez történt. Hiába volt a finom hely, hiába a fáradság, hiába az altatók, senki nem tudott aludni. És ez tartott néhány napig. Az orvosok értetlenül álltak az ágyaknál. Ha ők azt érezték, látták volna, mik kavarognak a fejekben...! Micsoda emlékek, mennyi kedves ember, ló, tárgy elvesztése foglalja le az egész lényünket... Hogy lehetett volna egyelőre nyugodtan elaludni...!

Áthánykolódott éjszaka után bejött hozzánk a kórház parancsnoka, dr. Joób Géza²⁹⁸ orvos. Megkérdezte, milyen hiányaink vannak, és mivel tudna segíteni. Kinek kell pénz? Rögtön kértem 20 pengőt, hogy legalább életjelet tudjak magamról adni. Feladtam a [...] táviratot haza,²⁹⁹ és egy lapon értesítettem dr. Domoszlai Gyula bácsit, csendőr ezredest,³⁰⁰ Mancika sógorát, és arra kértem, borotvát, szappant, törölközőt hozzon be nekem. Megtudtam, hogy dr. Joób Gézával jó barátok. Már délután benn is volt. Három borotvát hozott, hogy a legjobbat kiválaszthassam. Érdekes jelenet szemtanúja voltam, amíg Gyula bácsival az ágya-

²⁹⁸ DR. JOÓB GÉZA (Galgahévíz, 1898. december 31. – Eger, 1976. április 3.) kórházi főorvos, 1943. július 30-ától tartalékos orvos százados. 1942. szeptember 1-jén vonult be a miskolci, onnan az egri csapatkórházhoz. Részt vett az egri 547. hadikórház szervezésében és felállításában, melynek parancsnok-helyetteseként, majd laboratórium vezetőjeként szolgált. 1944 szeptemberében átvette a hadikórház vezetését, mellyel a front elől a Dunántúlra, majd az egri csapatkórházzal egybeolvadva a németországi Duderstadt városába települt ki. HL HM AKVI 1039/1898.

²⁹⁹ Kemendy 1943. február 9-ei távirata a feleségéhez. „Egerben vagyok könnyű szilánksérüléssel. Mielőbb jöjj, szappant, pénzt hozzá, ne félj, jól vagyok.” (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 192. sz. melléklet.)

³⁰⁰ DR. DOMOSZLAY (HILBERT) GYULA (Szekszárd, 1885. január 30. – Eger, 1943. december 13.) csendőr ezredes, Kemendy Géza feleségének sógora. Az 1920-as években a miskolci csendőrkörület II. szárnyának (Eger) segédtisztje, majd 1929-től a BM VI. c. (csendőrségi személyi) osztályának előadója volt. 1940. október 1-jével nyugállományba helyezték. Csendőrségi Zsebkönyv 1925-1940., valamint Szakály Sándor szíves közlése.

mon beszélgettem. Bejött egy sereg tanítóképzős leány, nagy ruháskosarakban hozva mindennemű kedves szeretetsomagot. Kedves szavak kíséretében adták át nekem és utána Gyula bácsinak is, aki kedvesen elhárította természetesen magától. A nép nem azonosította magát a hivatalos Magyarországgal!

Gyula bácsi beszélt dr. Joóbbal, és ő megengedte, hogy bármikor kimehetek hozzájuk. Mindjárt magával is vitt, és rendkívüli kedvességgel megvendégelték; finom, saját termésű egri borukkal itattak, és Gyula bácsi biztatására Joviáles szivarra gyújtottam. Hosszan elmeséltem a történeteket. Gyula bácsi finoman megmondta, ne publikáljam ezeket a dolgokat bárkinek, mert ki van adva, hogy a frontról hazajöttöket figyelni kell, és kellemetlenségem lehet. Ahá, kezd a titok nyílani... 1943. február 10. volt ezen a napon.

Másnap megröngteneztek, és megállapították, hogy a vasat nem veszik ki, csak ha megindulna. Délután telefonhoz hívtak. Feleségem hívott fel Budapestről. Már útban volt a táviratra hozzám. Olyan halálosan kimerült voltam, hogy nem bírtam végigbeszélni, és letettem a kagylót. Másnap, nagy aggodalom közepette érkezett a kórház elé konflissal. Hogy az első pillanatban eloszlassam félelmét, mert biztosan nagyobb dologra gondol, mint ami van, eléje mentem az utcára, és ott fogadtam. Gyula bácsiéknál töltöttük a napot, az ő vendégeiként. A falu felpakolta minden jóval: rántani való csirkét vittek, hogy hozza el nekem. Finom szőlőt, vaját hozott. Mind a falu szeretete küldte. A beszélgetés – illetve csak én beszéltem – közben én csak ettem ezeket a finomságokat. Véletlenül kapta el a szemem az ő csodálkozó tekintetüket, és döbbenet láttam, majdnem megettem az egész vaját. A szemekből azt olvastam ki: Mit éhezhetett ez a szegény gyerek?! Valóban, így is volt.

Az egri kórházban nagyon jó dolgom volt, mégis borzalmas látni naponta azt a sok fagyott kezű-lábú embert, akiket az ápolók a hátukon hordtak kezelésre, ezt nem bírtam nézni, és hallgatni az egész épületet betöltő szünet nélküli jajgatást. Kértem Joób doktort, engedjen haza. Ő azonban csak nyugtatott: majd ő szól, ha itt lesz az ideje. Egyszer aztán nagy szállítmányt jeleztek, és akkor elengedett. Február 18-a volt ekkor. Egy hónap betegszabadságot kaptam, aminek leteltével felülvizsgálatra kellett visszajönnöm.

Elköszöntem kedves egri ismerőseimtől és hazaindultam. Feleségem Pestre elém jött, és a rokonoknál találkoztunk. Itt kellett egy éjszakát töltenem a menetrend miatt is, meg úgy éreztem, nem foszthatom meg őket sem a személyes élmények elbeszélésétől. Nagy társaság gyűlt össze, és tényleg nagy érdeklődéssel hallgatták szavaimat. Azonban ők is kifejtették véleményüket, amely abban csúcsosodott ki, hogy mi okoztuk a keleti front felborulását. A németeknél ilyen nem fordult elő, csak a magyar hadsereg nem állta meg a helyét, stb.

Ezen aztán úgy összevesztünk, hogy másfél évig nem beszéltem velük. A németek, hogy saját hitvány magatartásukat, szőszegésüket leplezzék, propagandá-

jukkal meggyúrták a magyar közvéleményt, amely akkor már amúgy is nagyon nyilas, németbarát jelleget öltött. Itt volt az összefüggés a hegyeshalmi csendőrfedezet és egyéb külső jelek között.

Testileg rendben, de lelkileg betegen érkeztem haza. Mivel én voltam, aki a környékre elsőnek érkeztem, mindenki nálam érdeklődött szeretteiről, akikkel megszakadt minden kapcsolatuk. Ezek a beszélgetések újra idézték az elmúlt szomorú eseményeket, és még rosszabb lelkiállapotba kerültem. Az útközben szerzett értesüléseim szerint Sztálingrádnál a németek súlyos vereséget szenvedtek, de néhány jó barátom szomorú sorsa is eljutott hozzám. Legjobban letört sokat megemlegetett barátom, Horváth Pali halála. Szakupoljba vezényelt néhány kocsijáért ment, hogy velük együtt vonuljon vissza, és éjszaka itt törtek rájuk a faluba betört oroszok, és ebben a harcban esett el. De később a helyettese, majd utóda, Bankó zászlós³⁰¹ is a hősi halottak listájára került. Horváth Palit úgy gyászoltam meg, hogy egy évig ugyanolyan bajuszt növesztettem, mint az övé volt, hogy mindig emlékezzem rá.

Megkeresett levelével kedves Ikonár Jánosom felesége is; mit tudok a férjéről. Sajnos semmi biztosat, illetve semmit nem tudtam róla, hisz soha nem találkoztunk elválásunk óta.

Jancsi sem tért haza. Hír se jött felőle. De senkiről sem, és milyen sokakat vártak haza...

Egy hónap leteltével visszamentem felülvizsgálatra. Megállapították, hogy a szilánkot nem veszik ki. [...] ³⁰² Ekkor már csak a leszerelésem hiányzott. Egerből egyenesen Csáktornyára igyekeztem. Azonban olyan hosszú volt már az út oda-vissza alvás nélkül, hogy Balatonszentgyörgytől kitértem és hazajöttem. Csak másnap, 1943. március 20-án érkeztem Csáktornyára, a pótkerethez. Itt Rémi Rudi zászlós³⁰³ azzal fogadott, szerencsém van, mert 1 év és 1 nap szolgálatom van így, és ez az új rendelkezés szerint azt jelenti, ebben az évben nem vihetnek ki újra a frontra.

³⁰¹ BANKÓ zászlós neve nem szerepel a korabeli veszteség-nyilvántartási dokumentumokban. Személyére vonatkozólag nincsenek ismereteink. Előfordulhat az is, hogy a szerző rosszul emlékezett a nevére.

³⁰² Kemendy 1943. március 16-ai levelezőlapján írta a felségének: „Az eredmény: a szilánkot nem veszik ki; még ma éjfélkor indulok Csáktornyára, majd onnan bővebben.” (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 195. sz. melléklet.)

³⁰³ RÉMI RÓBERT (Budapest, 1917. november 18. – n. a.) hadapród őrmester, 1942. október 1-jétől tartalékos zászlós. Tényleges szolgálatának utolsó időszakát, 1941 novemberétől a 17./II. zászlóaljnál töltötte le. 1942. május 1-jén mint a zászlóalj anyagi tisztje elvonult a keleti hadszíntérre. Augusztus 12-én mint szakaszparancsnok a Kosztyenkinél vívott hídfőcsatában gránátszilánk sebesülést szenvedett. 1943. február végéig hátországi hadikórházakban ápolták. Ezt követően a csáktornyai zászlóalj pótkeret-parancsnoka volt, majd 1944. december 17-étől 1945 áprilisáig a Dráva ezred II. zászlóaljának szakaszparancsnokaként teljesített szolgálatot. HIM KI Rémi Róbert 297/2449. sz. ti. ogy.

Óriási érdeklődés volt a zászlóalj iránt. Erről azonban semmi közelebbit nem tudtam, hiszen a számukra legkritikusabb időben már nem voltam velük.

Két esemény azonban nagyon emlékezetes maradt erről a napról: ahogy beléptem a laktanyába, az udvaron az első ember, akit megláttam, Keszei István szakaszvezető volt. Kierősödve, fogai pótolva. Ahogy meglátott, hozzám futott, és majdnem összeroppantott, sírva ölelgetett, és köszönte most is élete megmentését. Én meg nagyon boldog voltam, hogy újra láthattam, és a reménytelen helyzetből mégiscsak megmenekült. Miután mindenkivel kibeszélgettem magam, leszereltem. Kevés felszerelést hoztam vissza. Csak a rajtam lévő ruha, köpeny nélkül, gázálarc és pisztoly. A csizmával mégis baj lett. A raktáros nem akarta levenni, mert a szára meg volt toldva! Azért egy szót sem szólt, hogy minden holmim elveszett, de csizmát, melyet a vállamon hoztam haza, mert felhúzni nem tudtam, kifogasolta. Ha ez nem kincstári bürokrácia, akkor nincs is!

Leszerelés után Sármellékre utaztam természetesen, és ahogy a vonatról leszálok, az ott várakozó családomnál egy sokpecsétes ajánlott levél van a magyar királyi honvéd Vezérkar Főnöke Igazolóbizottságától. Ez állt benne: „Felszólítom, hogy 1943. március hó 23-án a honvéd Vezérkar Főnöke Igazolóbizottsága előtt jelenjen meg. Arra kell feleletet adnia: mikor, milyen körülmények között, kinek a parancsára hagyta el a harcteret? Öltözet: soron és renden kívüli dísz. Összes igazoló iratait hozza magával. Megjelenés helye: Budapest, Veres Pálné utca, Vezérkari Főnökség.”

Hát ez meg miről³⁰⁴ jó – volt az első gondolatom. Rögtön az előbbi kellemetlenségek közé soroltam. Felkészültem és elutaztam. Ott éppen a 9. könnyű hadosztály tisztjei voltak soron. Ismerősök. Ők sem tudtak többet a céljáról, mint én, csak bosszankodtak velem együtt.

Amikor beszólítottak, már nyugodt voltam. Egy zöld posztóval leterített asztal mellett ült a bizottság. Elnöke egy magas, markáns képű ezredes, Szügyi Zoltán.³⁰⁵ Helyet foglalt még az asztalnál egy másik gyalogos ezredes, egy orvos alezredes, egy hadbíró őrnagy és egy páncélos főhadnagy, jegyzőkönyvvezető. Jelentkeztem. Vitéz Szügyi Zoltán ezredes állva hallgatta végig jelentkezésemet, majd megismételte:

– Mikor, milyen körülmények között, kinek a parancsára hagyta el a harcteret?

Időrendi sorrendben és pontosan mondtam el történetemet. Az orvos alezredes, Kaltróy alezredes úr nevének említésekor mindjárt róla érdeklődött. Megelé-

³⁰⁴ Értsd: mire.

³⁰⁵ SZÜGYI ZOLTÁN, vitéz (Huszt, 1896. február 8. – Budapest, 1967. november 23.) ezredes, 1945. február 1-jétől vezérőrnagy. Mint az ejtőernyős zászlóalj, majd ezred parancsnoka az önként jelentkező ejtőernyős tisztek és altisztek második csoportjával 1942. október közepén került ki a 2. hadsereg Don menti arcvonalára, ahol november 20-án a miskolci 43. gyalogezred parancsnokságát vette át. Irányításával alakulata számtalan sikeres vállalkozást hajtott végre, s ő maga az 1943. januári és februári visszavonulás alatt pedig egy harccsoport parancsnoka volt. Szabó Péter 2001. 348. p.

gedéssel hallgatták jelentésemet, és az igazoló papírokat kérték. Mikor a sebesülési lapot felmutattam, azt mondta az elnök:

- Ilyet találni is lehet, nem elég. Van-e még más is?

- Egyéb nincs, mint ez a kis papírlap, melyet a 9. egészségügyi oszlopnál kaptam.

- Ez már elég – volt a válasz. A kis gyufásdoboz nagyságú papírlap mentett meg a további kellemetlenségektől. Igazolva bocsátottak el.

Utánam vitéz Rédey Pista hadapród őrmestert szólították. Őt megvártam. Földülve, káromkodva jött ki. Az történt, hogy január 23-án olyan mérvű füstmérgezést kapott, hogy egyáltalán nem látott. Úgy vezetgették. Akkor, a fülem hallatára, alezredes úr kórházba küldte, ami ellen Pista tiltakozott. A végén parancsra távozott. Mikor ezeket előadta, Szügyi ezredes ezt mondta:

- Ha nem látnám, milyen szépen dekorált tisztjelölt, azt kellene megállapítanom, amit elmondott, az tökéletesen kimeríti a tipikus lógás esetét!

Úgy megsértette ezzel ezt a kiváló katonát, hogy ekkor határozta el, nem marad benn továbbszolgáló katonának! A kolhoz támpont hős védője, aki ezért Nagy Ezüstöt kapott, megszégyenítve távozott...

Innen is szomorúsággal távoztam. Micsoda erők dolgoznak itt, hogy a teljes önfeláldozással harcoló frontkatonákat egymás után érik a súlyosabbnál súlyosabb megaláztatások? Ez nem fért a fejembe.

Amilyen gyorsan csak tudtam, siettem Csáktornyára arra a hírre, hogy alezredes úr betegen megérkezett. Meglátogattam a lakásán. Az ő rövid elbeszéléséből tudtam meg a zászlóalj hősi küzdelmét az utolsó pillanatig. Január 27-én 00 órakor kapták a parancsot a visszavonulásra. Rendezetten vonultak vissza Sztaro Nyikolszkoje érintésével, azért, mert a parancs úgy szólt, vegyék fel az ott harcoló német egységet. A [9.] egészségügyi oszlop már égett, és ebben a világos részben kapták az első pusztító aknavető tüzet a mi sütőoszlopunk helyéről. Az összes szánt szétverették. Itt ment tönkre és veszett el az én holmim is. Itt halt meg Kalocsai őrmester is, és annyian mások. Ez elkerülhető lett volna, ha nem mennek be a faluba. Felesleges is volt, mert nem voltak már itt a németek! Felkapaszkodtak a dombra, hogy kivonják magukat a tűz hatásából, de a töretlen hóban elakadtak a lövegek, nehéz fegyverek, így csak puska maradt. Észak felé vonultak nagy keserves kínlódással. Azon az úton jártak, melyen én is. Belejutva a tömegbe, a németekkel gyűlt meg nekik is a bajuk. Közben alezredes úr beteg lett, és egy parasztház asztalán fekve esett át a krízisen. Ezután lóháton ment a megmaradt emberekkel, a nagyon súlyos beteg ember. Az úton egy német felszólította, adja át a lovát. Ő perfektné beszélt németül, de ez mit sem változtatott a német magatartásán. A végén fegyveréhez kapott a német, hogy lelője! (Nem az első eset volt, hiszen Gelencsér János zászlóost ugyanígy a lováért lőtték le a lováról,

pedig láblövése volt. A 17./III. zászlóalj vonatparancsnoka volt.)³⁰⁶ De ekkor már mellette álltak a zászlóalj katonái, és Csider Jenő³⁰⁷ jelentőlovas a megfordított puskája agyával széthasította a német fejét, mielőtt lőni tudott volna. Ezután összesen 10 gyűrűn vágták át magukat. Az emberek elvesztése nem az ő vezetésének hibájából történt, hanem a páncélosok ellen nem lehetett megfelelő fegyverhiányában felvenni a harcot. Az emberek éheztek, az épületekben a németek meg nem tűrték a magyarokat, felőrlődtek a nagy hidegben, saját védelmükre mindig olyan útvonalakra kényszerítették, ahol nekik kellett megküzdeniük az előretörő ellenséggel. Ekkor már a magyarokat felső parancsra úgy tekintették és kezelték, mint a hadifoglyokat!³⁰⁸

Ilyen megfogyatkozott létszámban és keserves szenvedések után jutott el a zászlóalj a hadsereg gyülekező helyére.³⁰⁹ Nem maradt több ember a zászlóaljból, mint 80-90. Még 10 százalék sem!!! Mérhetetlen szomorúsággal búcsúztam el ettől a drága embertől, mert nagyon kimerítette a beszéd és a visszaemlékezés.

Április 9-én kaptam egy levelet Lehoczky [Béla] zászlóstól,³¹⁰ melyben értesített, hogy Kaltróy Antal alezredes úr április 7-én délben, szívtrombózis következtében meghalt.³¹¹ A temetés napján kaptam meg az értesítést, így eljutni a temetésre nem tudtam, legnagyobb bánatomra. [...] ³¹²

Sok-sok szomorúság mardosta szívemet még sokáig. Nem lehetett feledni azokat, akik áldozatául estek ennek a kegyetlen háborúnak. Az iskolába visszatérve sem a megszokott régi kedéllyel tudtam munkámat végezni, mert mindig újabb értesülések szaggatták fel a még mindig friss sebeket. Május 3-án kaptam meg három kedves emberem húsvétra írott jókívánságait. [...] Kulcsár József őrmester, Kátai József szakaszvezető és Vass István honvéd aláírása volt rajta. Még mindig tábori számon írtak, Ukrajnából. De amire hazaért a levél, már értesültem, hogy Nagykanizsán vannak egészségügyi zárlat alatt. Rögtön írtam nekik, és kifejez-

³⁰⁶ Lásd a 126. sz. jegyzetet.

³⁰⁷ CSIDER JENŐ honvéd (Badacsonytomaj, 1916. Ágyik Erzsébet). Eltűnt 1943. január 27-én Szatáro Nyikolszkojénál. HIM KI Adatbázis.

³⁰⁸ A III. hadtest – benne a 17./II. zászlóalj – azon honvédjei, akik Stomm Marcel vezérőrnagy, hadtestparancsnok 1943. február 1-jei úgynevezett hadtestfelosztató parancsának eleget téve, önállóan, vagy kisebb csoportokban próbáltak kijutni a szovjet csapatok bekerítéséből, a németek által tanúsított durva és erőszakos magatartást, bánásmódot tapasztalva valóban hadifogolyként érezték magukat.

³⁰⁹ A 2. hadsereg végleges gyülekezési és újjászervezési területét Kijevtől és a Dnyeper folyótól nyugatra, Korosztjen, Ovrucs és Narodicse települése környékén jelölték ki. 1943. március közepe után érkeztek meg ide a magyar alakulatok maradványai.

³¹⁰ Személyére és katonai szolgálatára vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal.

³¹¹ Lásd Lehoczky Béla zászlós 1943. április 8-ai levelezőlapját, a Függelék 14. sz. dokumentumát! (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 198. sz. melléklet.) Kaltróy a (fia, dr. Kaltróy István által őrzött) halotti anyakönyvi kivonata szerint tüdőgyulladásban halt meg 1943. április 7-én délután 1 órakor, majd hősi halottá nyilvánították és előléptették ezredessé.

³¹² Lásd az 58. sz. képet!

tem örömeimet afölött, hogy élnek. Kulcsár József lakása Zalaapátiban volt, azt tudtam. Megírtam, hogy ha kiszabadul, okvetlen várom.

Június lett, mire egyik délelőtt megérkezett Kulcsár Jóska. Óriási örömmel fogadtam. Bárki után érdeklődtem, mindenkire, mint halottra emlékezett. Jancsi-ról annyit tudott, hogy tőlem elmaradva a gazdasági hivatalban elaludt, és csak másnap ébredt fel. Utána együtt voltak. Utolsó emléke az Olim-völgyből volt, ahol a combján megsebesült, és ettől fogva nyoma veszett. Megint Nyurka jóslata jutott eszembe: Én kerültem haza először, Kulcsár hosszú idő után (ahogy Nyurka hosszú hallgatás után mondta, hogy hazakerül), Tamás pedig nem került haza, pontosan úgy, ahogy Nyurka megjósolta. [...]

Megbeszélve feleségemmel, Kulcsár Jóskát, aki szegény körülmények között lévő ember volt, mindennemű élelmiszerral megsegítettük. Zsákszám a különböző liszteket, krumplit, zsírt, hagymát, diót, szalonnát, sonkát, bort, egyszóval mindent, ami nekünk volt, és neki szükséges, összepakoltunk. Róth Jóska sármel-leki tyúkászt kértem meg, hogy kocsijával vigye át Zalaapátiba. Az ő különle-gesen nagy kocsija púposan megrakva lett a holmikkal. Együtt mentünk a kocsival, és felesége örömkönnyekeket hullatott, amikor bejártunk, és megtudta, hogy ezt mind az ura érdeméért kapják. Sokféle boldogságból tevődött ekkor össze lelkem nyugalma.

Ezzel le is zárult életem legemlékezetesebb és egyben legszomorúbb idősza-ka. Le is zárhatnám emlékezősemet, de még néhány dologgal tartozom. Most már megemlíthetem, hogy a májusban 1.001 fővel kivonult szép zászlóaljunk, mely pótlást is kapott, tehát kb. 1.200 főből, Csáktornyára visszaérkezett együtt 86 fő, az előbb megjött sebesültekkel együtt, összesen hazatért: 117 fő. Irtózatoss-veszteség!

[...]

FÜGGELÉK
Válogatás Kemendy Géza korabeli dokumentumaiból,
1942-1944

1.

[Orel, 1942. május 8.]

Kemendy Géza zászlós levele a családjához (részletek)

Kedves Kis Családom!

A vonatkísérő őrség megy haza, tőle küldöm ezen levelet. Megírom, hogy merre vagyunk, illetve merre utaztunk. Térképen nézd meg. 1-én indultunk, 9-én érkezünk meg, azaz holnap reggel; a levelet 8-án este írom, Orelben.

[Útvonalunk:] Csáktornya, Nagykanizsa, Balatonszentgyörgy, Székesfehérvár, Komárom, Érsekújvár, Galánta, Trencsén, Zsolna, Jablonkai hágó, Teschen, Oderberg, Katowice, Kielce, Radom, Sziedlce, Breszt-Litovszk, Minszk, Gomel, Brjanszk, Orel, Kurszk. Ez utóbbi lesz valószínű a kirakóállomás.

Borzalmas pusztulás mindenütt, de mi, hála Istennek, sem partizán-, sem légitámadást nem kaptunk. A németek hangulata nagyon rossz; úgy örülnek, hogy mi jövünk, hogy képesek a földet megcsókolni örömükben. Mindezek ellenére nem aggasztó a helyzet, mert mi hátul leszünk.

Erről a levélről ne tégy említést leveledben. Cigarettdát, vagy akármilyen olcsó dohányt (cigarettdohányt) küldjél, légy szíves! Aztán néha 1-1 kg vaját, szalonnát, sajtot. A cigarettdára jellemző, hogy 20 Honvédért (1 fillér darabja) adnak 3 márkát, azaz 3-szor 1,64 pengőt. Száz Honvédért 15 márkát, tehát 24 pengőt. A dohánynak és cigarettdapapírnak az ára is magas. Gyufát is kérek. Addig, amíg nem érkezik meg a Te küldeményed, nem adok el egy szálat se, majd később még drágább lesz.

[...]

Az asszonyok (Tüske Mária) odaadta a csáktornyai emlékszalagot?¹ Gyönyörű kivonulásunk volt az állomásra. Megkérlek, írd egy kedves hangú levelet Csáktornyára a házigazdáméknak! Mindig nagyon kedvesek voltak hozzám, az útra adtak cigarettdát, süteményt, meggydzsemet, és sirtak, mikor elmentünk. Köszönd meg sokirányú kedvességüket, jól fog esni nekik.

[...]

¹ Felesége megkapta és megőrizte a hazaküldött kokárdát, amit Kemendy emlékiratának első példányában helyezett el. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 29. sz. melléklet.)

Számtalanszor csókollak drága kisfiammal, rokonokkal együtt, szerető férjed

Géza

S. k. eredeti tisztázat. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 27. sz. melléklet.

2.

Hely nélkül, 1942. május 17.

Kemendy Géza zászlós tábori postai levelezőlapja a feleségéhez

1942. május 17.

Édes Kis Babikám!

Gyönyörű vasárnapi napsütésben, egy orosz faluban, az árokparton írom e lapot, reggel 6 órakor. Itt már 3 órakor teljes világos van. A hideg elmúlt, szinte túlzott meleg van nappal. Talán nálunk még nincs is ilyen meleg. Gondolatban otthon vagyok, és előttem van az otthoni kedves vasárnapi hangulat, templomba igyekvő, megszokott kedves arcok. Itt templomot csak ritkán látunk, és az is romokban. Pedig szépek voltak. Szomorú világ van erre. Mellettem emberek húzzák az ekét, a boronát, és nagy földeket úgy ásnak fel. Ez a nagy boldogságból a valóság. Ne is beszéljek az óriási nyomorról, a földkunyhókban lakó népről, az óriási műveletlenül maradt területekről.

Régen írtam már, de ebből ne gondolj veszélyes harcokra, mert ezek még nincsenek, hanem éjjeli menetek voltak, ami miatt késett lapom. Nincs semmi veszély, nyugodtan legyél. K[árász] S[ándor] vonatrobantás áldozata lett az úton. Ha ritkábban kapnál is tőlem levelet, csak elfoglaltságomra gondolj.

Nehéz óráimban imáid segítségét kérem, és ilyenkor bizonyosan megérzed, mert mindig megsegít a jó Isten. Hogy vagytok? Már megindult a tábori posta, kérlek, írjatok, nagyon várom. Annyi levelet írjál, amennyi nem esik nehezedre. Ha valami sürgős ügyben kellene intézkednem, légy szíves, a rádió útján értesíts.

Mindjárt folytatom a levelet egy külön lapon. Mindenkit sokszor csókolok

Géza

S. k. eredeti tisztázat. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 32. sz. melléklet.

3.
[Internacionál], 1942. május 25.
Kemendy Géza zászlós levele a feleségéhez (részletek)

1942. V. 25.

Édes Kis Babikám! Drága Angyalom!

Tegnap, pümkösd napján akartam Hozzád szállni levélben, de hirtelen olyan sok dolgom akadt, hogy nem került rá idő.

Ez a pümkösd, a maga komoly[ságával] és ünnepélyességével mindenkit meghatott talán. Legényeim levele talán mind ezzel kezdődött, mert mind hazagon-dolt az orgonavirágos, bazsarózsás, piros pümkösdre. Csodálatos is az ember! Látszólag észre sem veszi az ünnepek szépségét, ha békésen él otthon, és micso-da erővel tör fel bennünk most az ünnep után való vágyódás, amikor teljességgel hiányzik az ünnep kézzelfogható kedvessége. Tudniillik itt sehol templom, a nép-nek templomba járása tehát ismeretlen, és az eltelt majdnem egy hónap alatt mi sem voltunk szentmisén, mert nincs rá mód és alkalom. Ezért hiányzik a vasár-nap és ünnep, de talán lélekben közelebb vagyunk a jó Istenhez, mert hiszen már mindenki keresi, vágyik utána.

Amerre jártam ezekben a napokban, mind egy gondolat járta be a katonák lelkét: „Piros pümkösd napján imádkoztam érted...”. Nősök, legények dúdolták, mintha imádkozták volna, olyan szívhez szólóan. Mennyi őszinte érzés csillant ki ebből a nótából...!

Elmúlik a pümkösd, és mindenki visszatér a hétköznapiak fakóságába, melyet csak néha zavar meg az orosz tüzéség hangja, mely tőlünk elég messze lövi az állásokat, de melyre hathatósan felel a mi kiváló tüzéségünk. A mi fölányunk magasan kiválik fölötte, és az orosz már fájdalmasan tapasztalta, hogy a magyarok még most is veszélyes ellenfelei.

A mi életünk a következő. Ezt azért vázolólok, hogy megnyugtassalak, és mondom Neked, Angyalom, hogy őszinte vagyok:

Mi az állások mögött vagyunk egy faluban elszállásolva. Amíg ideértünk, több helyen tanyáztunk és éjszaka meneteltünk. Ezek az éjszakai menetek tele voltak romantikával. A csodálatos orosz éjszakáknak egész csomó érdekessége van. Nagyon kedves például, hogy a madarak éjszaka dalolnak, olyan tömegben, hogy madárdaltól hangos az egész vidék. Mintha csak enyhíteni akarták volna fáradtságunkat. Aztán itt már éjjel 2 óra után világos van, gyönyörű napsütés, úgy, hogy ha a naphoz szabnánk az alvást, bizony vajmi keveset aludhatnánk. Aztán mikor valahova sötétben megérkeztünk, fák alá a kocsikat, és mi pedig vagy árokba, vagy valahova a földre lehevertünk, bundával, pokrócokkal betakaróztunk, és

egy ideig elbeszélgettünk a csillagokkal, mert azok itt is ugyanazok, nem ellenség; vagy hallgattuk a távolabbi célokra siető bombázórepülők zúgását, az utána következő robbanásokat, és nevetgélés közben, egy cseppet sem méltatlankodva, annál több humorral, elaludtunk. A fáradtság, ha néha engedte, álmodtunk is, és mindenki boldog volt reggel, ha elmesélhette, hogy egy pillanatra otthon volt, még ha az otthoni legkedvesebb perceket megzavarta is egy szemtelenül mélyebben elhúzó repülő moraja...

Most, hogy megállapodtunk, már egész más az életünk. Nagy szó: lakásban élünk. A lakást persze nem szabad túlozni. Orosz lakás. Egy hall, utána egy konyha, majd a mi szobánk, benne egy orosz kályha; mint belépünk, szemben balra egy szentkép a sarokban, feszület, valami nagyon régi, vagy nagyon értékes bronz faragás, három ablak, óra, ágy és 2 m magas padlás, úgy, hogy elérjem a fejemmel; de mégis lakás, ahol van fekvőhely, és jókat lehet aludni. Istenem, sokszor úgy elgondolom, milyen kevéssel be tudja érni az ember! Igaz, hogy ez csak olyan mellékes dolog.

Most már van képed, milyen helyen élünk. Már most arról írok, hogy miből élünk. Bizony a menetek, utazás alatt nagyon jó volt, hogy annyira felkészültem élelemmel; most, hogy mindennel helyrevergődtünk, nincs hiány. Reggelre kikapjuk a kávé, cukrot, amit Jancsi² megfőz. Kapok 6 dkg cukrot naponta, amiből teába is kerül, mert víz helyett azt kell innunk. Délre kapunk hideget, most például 5 napra kaptunk étkezést, és kaptunk vaj, sajtot, mézet, margarint, csokoládét, cukorkát, halkonzervet, bort, fenyőpálinkát, rumot, még hozzá francia bort, finom vöröset, vacsorára meleg ételt. Hát látod, Babuskám, ilyen jól élünk! Ha ehhez hozzáveszed, hogy Jancsi nagyszerű villásreggelikkel traktál, amihez kerül egy pohár jó bordói vörösbor, hát kibírjuk a háborút.

Reggelenként kilovagolok, végignézem az összes kocsikat; jó napsütésben élvezet, és napi ellenőrző, irányító munkám, lőszer felvételezés előkészítése (nem én megyek a kocsikkal), kiadásával eltelik a napom. Látod Szívem, nincs benne semmi veszélyes, nyugodj meg. Minden úgy van, ahogy megjósoltam Neked.

[...] Hidd el, ahogy a leveleket ellenőrzöm, sok egyéni tragédiának vagyok tanúja. Őszintén sajnálom ezeket, és átélem szenvedésüket.

[...]

S. k. eredeti tisztázata. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 37. sz. melléklet.

² Tamás János, Kemendy tisztii legénye.

4.

[Galicsi], 1942. június 17.

Kemendy Géza zászlós levele a feleségéhez (részletek)

[...]

Kérdezed, van-e lakásom? Hát van. Legutóbb, ahonnan eljöttünk, ott annyira megszerettem, hogy valóságos rossz érzéssel jöttem el. Aztán, ha egy újabb helyre érünk, minden nagyon visszataszító először, de pár nap alatt ismét „kedvessé” válik. Kis lovam nagyon szép, egészen összeszoktunk, jó barátok vagyunk. Attól ne félj, hogy leesem, most már elég gyakorlatom van. Az első felülésnél estem le, amit mondtam, azóta soha.

Édes kis Babikám! Koszt tekintetében nincs panaszom, bár sokszor többet is ennénk, mint amennyi van, de az már talán nem is lenne jó. Nem koplalunk, ne félj, Angyalom.

Gyönyörű füves völgyben vagyunk, a lovaink nagyon jól élnek, híznak.

Most Anyusnak³ írok egy dolgot, nagyon fog neki örülni: minden reggel iszunk tejet az alezredes úr⁴ jóvoltából. Hol tejet, hol jó tejeskávét. Tudniillik kapott ő a németektől egy jó tehenet, azt fejik a legények minden nap. Nagyon jól is esik.

[...]

Végére értem levelemnek, búcsúzom. Arra kérlek, mostanában majd különösen imádkozz értem; úgyis tudom, megérezed.⁵

[...]

S. k. eredeti tisztázat. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 51. sz. melléklet.

5.

[Gremjacsje], 1942. július 11.

Kemendy Géza zászlós levele a feleségéhez (részletek)

Édes Kis Babikám!

Régen nem írtam már levelet, mert nem volt rá időm. Hogy mi volt az oka, azt hiszem, könnyen kitalálad: nem értem rá.

³ Kober Jánosné, született Benedek Erzsébet Borbála (1884-1951), Kemendy anyósa.

⁴ Kaltróy Antal alezredes, a 17/II. zászlóalj parancsnoka.

⁵ Kemendy az öccséhez, Kemendy Lászlóhoz 1942. június 23-án írt tábori postai levelezőlapján szintén utalt a közelgő támadásra: „Mostanában valószínű nem érek rá írni...”. (Kemendy Nándor tulajdonában.)

Hogy egy kissé tájékoztassalak, a megengedett terjedelemben közlöm Veled, mit is csináltunk.

A mi búcsúnk napján⁶ megkezdődött az egész vonalon egy percben a támadás. Hogy ez milyen előkészített, alapos dolog volt, arról majd előszóval mesélek sokat. A támadás nagyszerűen sikerült, és a muszka úgy elfutott, hogy két hétig mentünk, amíg újra elértük. Hát ez az utazás volt valamilyen! Betekintettünk az igazi Oroszországba.

Most messze, szép hűvös gyümölcsösben pihenve írom e levelet. [...]

Abbahagytam a levélírást, mert egy kis orosz lány eperrel kedveskedett. Nem különös? Sok helyen olyan szívesek velünk szemben, akár otthon. Örülnek a mi sikerünknek.

[...]

Itt néhány nap óta olyan borzasztó hőség van, hogy alig lehet kibírni. Nálunk kánikulában nincs ilyen. Igaz, hogy inkább ez, mint eső legyen.

[...]

Semmi bajom, hála Istennek, nagyon jó egészségem van, igen jó étvágyam, akad is valami ennivaló mindig, így bírom. Nem ismernél rám, a sok melegben olyan fekete lettem. Legközelebb valami krémet küldjél, mert tönkremegy az arcom.

Filmet is kértem már, most ismét, mert a három tekercs már elfogyott.

[...]

S. k. eredeti tisztázata. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 70. sz. melléklet.

6.

[Sztaro Nyikolszkoje], 1942. augusztus 8.

Kemendy Géza zászlós levele a feleségéhez (részletek)

[...]

Naponta gondolok Rátok; mi lenne, ha ennek a népnek sorsára jutnátok – amittől a jó Isten óvjon –: menekülni gyermekekkel a bizonytalanságba. Itt a házban, ahol lakom, szintén van egy család három kisgyerekekkel, 1-2-3 évesek. Kiürítették falujukat, beleestek az állásokba. Hátrább jöttek. De mit lehetett nyomorúságukból elhozniuk? Ott se volt semmi. Volt kis tehén, annak a tején tengődnek; még az 1 éves is nyersen, héjasan eszi a zöld uborkát, mint Géza baba⁷ a barackot. És nem lesz bélhurutja, mi meg még az érett finom gyümölcstől is féltjük. Babikám,

⁶ 1943. június 28-án.

⁷ Kemendy Géza fia, aki 1940-ben született.

láttam itt olyan dolgokat, jeleneteket, amiket félve gondolok otthoni viszonyokba, és amiknek láttán, ha 10 évig kellene is itt lennem, szívesen tenném, ha ezzel megmenthetnék benneteket ettől a sorstól. Szemlélve, benn élve, de más minden, mintha legvastagabb könyvből olvasná is az ember ezeket!

[...]

Meglepetésnek szántam, de azért már előre jelzem, hogy csomagot küldök. Egy üveg nagyon finom francia likórt. Cointreau, ilyen otthon kapni nem lehet, és ilyen olcsón sem. Csokoládét, finomat, és német frontcigaretát (kínáld meg belőle a látogatókat), a Lajcsinak meg néhány szivart. Ilyen cigaretát meg szivart kapunk, naponta 3-6 darab cigaretát, vagy 3 szivart.

[...]

S. k. eredeti tisztázat. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 94. sz. melléklet.

7.

[Sztaro Nyikolszkoje], 1942. augusztus 16. Kemendy Géza zászlós tábori postai levelezőlapja az öccséhez, Kemendy Lászlóhoz

[19]42. VIII. 16.

Kedves Lacikám!

10. sz. lapodat 13-án megkaptam. Szép munkát végeztek, mint már többször kifejeztem, jól esik tapasztalnom, hogy a belső front milyen eredményesen és mennyi felelősséggel dolgozik. De a külső is. A muszka be van kerítve, és mindenképpen ki akar törni, de óriási veszteségeket szenved. A napokban a zászlóalj egy egész ezredet semmisített meg támadásával.⁸ A Haditudósító század fel is vette az egészet, majd megnézhetitek a moziban és olvashatjátok. Ez alkalommal szemem láttára lőtt le a Kormányzóhelyettes úr vadászraja az ő vezetésével négy orosz bombázót. Kettőt teljesen lenyomtak a földre, kettő kigyulladt. Szép volt. Az ő gépe 52 találattal tért haza. A hős apa hős fia.

Sokszor csókollak Benneteket, Géza

S. k. eredeti tisztázat. Kemendy Nándor tulajdonában, Budapesten.

⁸ Utalás a 17/II. zászlóalj 1942. augusztus 12-én Kosztyenkinél végrehajtott ellentámadására.

[Sztaro Nyikolszkoje], 1942. augusztus 27.
Kemendy Géza zászlós levele a feleségéhez (részlet)

[...]

Látom leveletekből, de bárkinek hazai levelét olvassam is, mindegyikből kivethető a vágy, hogy már nagyon haza kívántok bennünket. Ezt megértem, mert itt-létünk már tovább húzódik a múlt bevonulások időtartamán. Tehát itt van a dolog eltemetve. De meg az ittlévőkért most többet is aggódik az otthon, jobban veszélyben érzi, szükség is volna rá otthon, tehát igen várja, kívánja haza.

Ilyen indítókok szülik aztán a különböző, „hazamenetelre” vonatkozó híreket. Ez gyorsabban terjed, mint a futótűz, és tele van vele egyszerre az otthon levegője. Hangsúlyozom, semmi kézzelfogható alapja nincs.

Itt kinn nálunk aztán természetes, hogy a hazulról kapott levelek alapján híre fut, hogy ez és ez írta, hogy megyünk haza. Egyszer csak pontos dátumokkal szolgálnak, hogy ekkor és ekkor megyünk haza. Ha elmúlik az időpont, jön másik. Tehát ne találgassunk, nincs alapja, de semmi értelme sem.

Egy másik dologért is megdicsérlek. Nem mintha egy deszkára emelnélek azokkal, kiknek levelét olvastam; pusztán leveleik hangulata késztet arra, hogy „dicséretemet fejezzem ki”. Tudniillik nagy lelketlenség, de mentségükre szolgál egyszerű és sok esetben buta mivoltuk, azok részéről, akik ittlévő férjüknek állandóan arról keseregnek nagyon várt és ritkán jövő leveleikben, hogy mennyire megviseli őket az egyedüllét, a sok munka; összeroppannak alatta, a rokonsága úgy sincs segítségére; aztán ami a legjobb: miért nem jön már haza, csak te nem jössz már, mások otthon vannak (persze sebesülten), stb. stb. Hát most ítéld meg, hogyan hat ezekre a szerencsétlen emberekre az ilyen levél! Ismétlem, egy pillanatra sem akarlak ezekhez hasonlítani, csak annál kiáltóbb az ellentét közted és köztük. Ezért dicsérlek meg; azért, hogy inkább engem bízatsz, csak nyugodtan legyek.

[...]

S. k. eredeti tisztázat. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 116. sz. melléklet.

[19]42. IX. 27.

Édes kis Babikám!

Ma a sokféle munkánk ellenére szünetnapot tartottunk. Vasárnap van, de szentmisére nem mehettünk, mert másik faluba ment misézni a tábori lelkész.

Gyönyörű, igazi szép szeptemberi, meleg őszi nap volt. És érdekes napom volt, amiről néhány felvételt is készítettem.⁹

Ebéd után ledőltem kicsit, és rövidesen felkeltettek. Elegáns ünneplőbe öltözött két szomszéd nő jött át. Mit gondolsz, miért? Vigyázatok, nehogy rosszra gondoljatok! No miért? Hát megmondom, bámulni fogsz: Akárcsak otthon, lakodalomba hívtak. Az egyik maga a boldog menyasszony. Előadták: „Pán officir...” – ebédre hívtak, kissé zavartak voltak, de annál nagyobb kedvességgel. Mondtam, éppen most ebédelek. Megnézték, és bizony megállapították a zabpehelyről, hogy ez nem jó ebéd, náluk jobb lesz: csirke, sütemény, pálinka, stb. Igaz, hogy a csirke jobb, de azért mégis jobb étvággal ettem meg a zabpehelyt, mint az ő csirkéjüket. Nagyon finoman hívtak, meg is ígértem, elmegyek. Saját nadrágot, csizmát, sarkantyút húztam, és igen elegánsan átlejtettem. Annyian voltak, hogy csak úgy tudtunk benézni, de mihelyt megláttak, rögtön betessékeltek. A mama (dunántúli „örömanyjuk” típus) olyan szívélyesen hívott, hogy kénytelen voltam bemenni. Emelkedett volt a hangulat, szólt a balalajka, mesésen táncoltak, de [a]hogy beléptem, elcsendesedtek, és rögtön leültettek. Tiszta poharat hoztak, egy üveg pálinkát – mit gondolsz, miből készült? (De mit is adok fel ilyen kérdéseket, hogyan tudnád?) Cukorrépából. Ezzel mulattak férfiak, nők. A bor errefelé ismeretlen fogalom, csak a már régebben említett Ruszki Pista¹⁰ ismeri Magyarországból.

Itt is, mint nálunk, a vendégek viszik össze, de nekik is volt 6 liter. Ronda erős, és bűdös utószaga van. Nekik jó.

Az asztalra tettek rögtön egészben két sült csirkét, süteményt (ezt a mi szakácsaink sütötték). Ebből ettem egyet. A csirkéből is nagyon kínáltak, de én nem bírtam enni, úgyis ismered a természetemet. Pedig ugyancsak szívesen mondták: „Pán officir, kustáni (kóstolni)”. A trancsírozás nagyon egyszerű volt, kicsavarták a combjait és kész.

⁹ Lásd az 53-54. sz. képeket!

¹⁰ Stefán, orosz paraszt, aki az első világháború idején Magyarországon, a Zala megyei Csömödér-Pákán volt hadifogoly.

Mi volt a menü? Köleskása, csirke, köleslisztből palacsinta. Ha nálunk lenne, meg is elégedtem volna vele, de itt nem tudnék egy falatot se enni, pedig ezek a tiszta népek közül valók. A mamuska még könnyezett is, hogy semmiből nem ettem. (Anyus, tudom, mondja: hát kellett volna enni belőle csak egy falatot!) Hát csak ez a rengeteg légy ne undorítaná az embert! Itt annyi van, hogy az borzasztó.

Az esküvő a következőképpen folyt le. A vőlegényt már kora reggel lapáttal majdnem agyonütötte az elhagyott kedvese. Ezt a körülállók megakadályozták. Azután a lányos háznál az új párt megáldotta a mama, megcsókolták az ikont (szentképet), felültek a kocsira, a vőlegény és násznép sodort újságpapírba egy 20 cm hosszú, illő vastag cigarettát, és elmentek a paphoz, mert már van orosz pap. Vittek magukkal egy ikont (ez lesz a ház szentképe a bal sarokban) és egy kenyeret, melyeket megáldott a pap, miután őket összeadta, és szentképpel, áldott kenyérrel kezdték az új életet. Az ebéd után fürgeteges jókedv, balalajkaze-ne, rengeteg és csodás táncok, és estefelé, nem tudom, kinek volt jobb kedve, a házbelieknek-e, vagy a meghívott és otthoniasan viselkedő katonáknak-e, meg-ünnepezték az esküvőt, jól érezték magukat, pedig tudják, hogy holnap ki kell költözniök a házukból, mert a mi embereinknek lesz a szállása. Látod, Angyalom, ez a világ itt, és ez a háború.

[...]

Befejezem leveletemet, álmos vagyok. Most is zúg a Rata,¹¹ most kezdődik az idejük. Ablakom alatt köhögött az ő; nyugodtan lefekszem, Rólatok álmodok.

Isten veletek, sokszor csókollak Benneteket.

Géza

S. k. eredeti tisztázata. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 135. sz. melléklet.

10.

**[Sztaro Nyikolszkoje], 1942. október 22-24.
Kemendy Géza hadnagy levele a feleségéhez**

[19]42. X. 22.

Édes kis Babikám!

Mint előző levelemben jeleztem, másnap reggel fogorvoshoz készültem. Csúnya hideg szél, sár, eső volt. Tűnődtem reggel, elmenjek-e? Mégis úgy döntöttem,

¹¹ Az I-16 típusú szovjet vadászpilóta repülőgép beceneve, jelentése: patkány.

hogy igen. Nyergeltettem és lovászzal elmentem. Valahogy jó napom ígérkezett, mert bár az idő rossz volt, mégis jó kedvem volt; dúdolgattam, és a kedvem átragadt kedves kis lovamra is; a végén nemhogy fáradt, hanem inkább mindig jobbkedvű lett.

A fogorvos megvizsgálta a fogaimat, és megállapította, hogy lyukas nincs, csak a régi tömésnél van valami parányi hézag, tehát nem kell vele semmit se csinálni. Lovászmíg fogat húzatott, megkerestem Steinhardt Lacit. Azt az örömteli találkozást! Igen jóleső volt. Sosem fogytunk volna ki a beszédből; ebédre hívtam, de nem fogadhattam el, siettem vissza. Így is már útközben jött elém egy lovas, hogy menjek be a zászlóaljhoz.

Ebéd után bementem, elintéztam a dolgomat, de közben alezredes úrnak megjött a Lovagkeresztje, és ott fogtak vacsorára. Vacsora alatt alezredes úr szóba hozta a szabadságügyet. November 29-én induló szabadságos vonattal mehetek, tehát kb. a névnapotokra érek haza. Ennél fogva a múltkori nem hivatalos közlésem tárgyaltan.

Ez most már biztos, ha valami közbe nem jön. Tehát 29-én indulok az állomásról. Még egy kicsit távoli a dolog, azért nem is foglalkozom vele részletesebben, csak azt mondom, alig várom, hogy benneteket láthassalak.

Tegnap kaptam meg 8-ai lapodat. Nagy Jánosról írtál benne.¹² Neki már viszsza kellett volna érkeznie 20-a körül, de még a mai napig se jött meg, mert közben beállt az őszi esőzés, és úgy tönkretette az utakat, hogy lehetetlenség a közlekedés. Autó egyáltalán nem, kocsik is csak négy lóval fogatolva tudnak nagy nehezen mozogni. Borzasztó nehézségekkel kell küszködnünk, hogy a szükséges felvételezéseket tudjuk szállítani. Egyedüli közlekedés lóháton lehetséges. Hideg is van, és két napja elég erősen meg is fagyott reggelre; napközben természetesen felenged, és akkor a sár óriási, de a legnagyobb baj az, hogy nagyon ragadós, mint a szurok, és a kerekeket teljesen kitölti, olyanok, mintha fakarikák lennének. Fáj, mikor be kell fogatnom, mintha én húznám a kocsit... Ez az orosz utak borzalma. Sokat kínlódunk.

Mint már említettem, Sz[őke] Gyuszi bevonulása meglepett, de azért nem merem hinni, hogy ez hazamenetelünket jelentené. Mindenesetre a jó Istenre bízom magam, majd ahogy ő akarja, úgy lesz jó.

Most ez a levelem soká fog hazaérni, mert az útviszonyok miatt a postai szállítás megszűnt. Mindenesetre annak nagyon örülök, hogy Nagy Jánossal elküldted a holmikat, nagyon hiányoztak már. Tóth L[ajos]¹³ is hoz majd, így el leszek több dologgal látva, hiányom nem lesz. Hála Isten, az idő gyorsan halad, már

¹² Nagy János honvéd Kemendy lakóhelyére, Sármellékre ment haza szabadságra.

¹³ Tóth Lajos őrzetető a Zalai megyei Karmacson volt szabadságon.

egy hét múlva november lesz. A harisnyáknak is örülök, mert bizony a nagy sárban, mikor az egész csizmafej egy gombóc, átvizesedik a csizma, fázik a lábam a kengyelben. Nem volt drága, még másik világban is több kellett volna érte... El-láttatok-e magatokat Gézácskával a télre ruhával, cipővel, meleg holmival? Én most már nem félek a téltől, jól állok ruhával, bundával.

Több ízben érdeklődtem különféle dolgokról; remélem, a csomagban jelzett levélben kapok rá választ.

A disznók szépek-e? Úgy gondolom, már gyönyörűek lehetnek, hisz a mérés óta (65-70) eltelt 6 hónap. Hej, de sok idő! Babikám, itt disznót egyáltalán nem lehet látni. Zsír helyett napraforgó olajjal és tejjel főznek. Az aztán van bőven.

De sok mindenről fogok mesélni, ha hazajutok!

Édes kis Szivikém, mostanában sokat álmodok felőletek, talán a hazamenetel reményének megcsillanása az oka.

Mire Te ezt a levelet ilyen viszonyok mellett megkapod, én nemsokára indulok, ha valamiképp meg nem változik.

A viszontlátás reményében milliószor csókollak Benneteket Apusékkal¹⁴ együtt

Géza

Befejeztem a levelet X. 24-én.

S. k. eredeti tisztázat. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 153. sz. melléklet.

11.

[Sztaro Nyikolszkoje], 1942. november 6.

Kemendy Géza hadnagy levele a feleségéhez (részletek)

[19]42. XI. 6.

Édes kis Babikám!

Tudom, várod már leveletem, de most, hogy az ezred vonatparancsnokot is helyettesítem, igen nagy elfoglaltságom van, nem igen akad időm. Ma mégis sikerül néhány órát szereznem, felhasználom, hogy Neked írjak. A most elkövetkező időkben nem fogunk egymástól sűrűn levelet kapni, mert az idő rosszra fordult. Ma reggelre fehér lett minden. Éjjel megeredt a hó, és nagy keleti széllel

¹⁴ Kober János, Kemendy apósa.

kísérve még mindig esik, mintha már nem is akarna megállni. Erősen vágja, hogy nem is lát az ember. Valósággal porzik. Emlékszel, mennyire örültem mindig az első hónap? Itt nem tudok örülni, hiszen kálváriát jelent embernek, lónak egyaránt. Bizony, úgy érzem, megkezdődnek számunkra az időjárás okozta nehéz napok. Csak úgy fütyül a keleti hideg szél. [...]

Tegnap este nagyon kedves és kitüntető vendégeim voltak. Tanfolyamra mentek az új zászlóaljparancsnok úr,¹⁵ és még két tisztt. Egyik az alsópáhoki dr. Horváth József ügyvéd, főhadnagy. Már este lett, mire ideértetek, de még elég messze kellett volna menniök, és nálam maradtak. Vacsorát adtam, finom francia szardíniát citrommal, meleg sertéshúskonzervet tört krumplival és feketét. Hozzá finom horvát cigarettát. Nagyon ízlett, és nálam aludtak az urak. Százados úrnak az én különálló szobámban csináltunk jó helyet, mi meg a másikban aludtunk.

Reggelire nyers sonkát, szalonnát, paprikát, kávé, süteményt, pirított kenyeret adtam. Ez is finom volt. Nagyon finom ember a százados úr.

Ma aztán egész nap fokozódó erővel tombolt a tél. Oly erősen vágta a szél és hordta a havat, majd hogy ki nem verte az ember szemét. Cudar egy idő, és váratlanul jött. Ma nagyon sok fogatolást kellett rendelnem; bizony úgy éreztem magam, mintha én húznám a kocsit. Egész idő alatt, míg meg nem jöttek, ideges, nyugtalan voltam. Szerencsésen megérkezésüket egymás után jelentették. Nyugodtan feküdtem le; a mai nap is, mint már olyan sok, eltelt baj nélkül. Nem tudom, érdekelt ez Téged?

Másik nap folytatom a levelet. Reggelre elállt a hó, csendben hulldogál a hó... Milyen különös érzés! Elfed mindent, befedi hat hónapja nyomdokolt utunkat, letakarja, eltemeti, és újat kell kezdenünk.

[...]

[...] vitamin tablettákat és citromot rendszeresen kapunk, jót tesz, bár a szememen nem veszem észre; most se látok alkonyattól.

[...]

S. k. eredeti tisztázata. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 158. sz. melléklet.

¹⁵ Kucsera Endre százados.

12.

[Sztaro Nyikolszkoje], 1942. december 16.

Kemendy Géza hadnagy tábori postai levelezőlapja a feleségéhez

[19]42. XII. 16.

Édes kis Babikám!

Tegnap voltam Steinhardt Lacinál; délelőttől délutánig voltam nála. Nagyon kedves volt. Jól éreztük magunkat. Az otthonról sokat beszélgettünk. K[edves] lapodat (november 27-eit) megkaptam tegnap. Naplót sajnos nem tudok írni, így elküldeni sem tudom. Erre nincs időm. Változatos az élet, nagy és sokirányú az elfoglaltságom. Majd ha hazamegyek, szóval elmondom mindazt, amit leírtam volna; eléggé belém vésődtek. Én leszek a mesélő, illetve regélő kalendárium.

Sok szeretettel, milliószor csókollak

Géza

S. k. eredeti tisztázata. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 181. sz. melléklet.

13.

Hely nélkül, 1943. február 3.

Kemendy Géza hadnagy tábori postai levelezőlapja a feleségéhez

[19]43. II. 3.

Édes kis Babikám!

Útban vagyok kórházba. Ne ijedj meg. A szokásos őszinteséggel írom, hogy nem súlyos a bajom. 24-én sebesültem, szilánk jött az oldalamba és a karomba. De ismétlem, nem súlyos. Mihelyt megállapodunk, azonnal bővebben írok.

Jancsi nem jött velem, hirtelen elszállítottak, ő meg ott maradt.

Nyugodj meg és ne félj!

Milliószor csókollak

Géza

Édesapámékat értesítsd!

S. k. eredeti tisztázata. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 191. sz. melléklet.

14.
Csáktornya, 1943. április 8.
Lehoczky Béla zászlós levelezőlapja Kemendy Géza tanítóhoz

Csáktornya, 1943. IV. 8.

Kedves Géza!

Egy szomorú hírt közlök Veled, mely minket is nagyon lesújtott. Kaltróy alezredes úr tegnap délben szívtrombózis következtében meghalt. Szinte hihetetlen ez a szomorú valóság! Holnap délután lesz itt a temetés, eddig legalábbis így van.

Szegény ember! Dicsőségesen végigküzdötte a harcteret, és itthon kellett elbúcsúznia az élettől. Gyászolunk, Géza, mert ilyen ember nem minden nap születik!

Más újság nincs.

A kintiekről semmi különöset sem tudunk.

Szeretettel üdvözöllek

Lehoczky zászlós¹⁶

S. k. eredeti tisztázat. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 198. sz. melléklet.

15.
Csáktornya, 1943. szeptember 21.
Kemendy Géza tanító, tartalékos hadnagy kitüntetési igazolványa

M. kir. 17/II. gyalog zászlóaljparancsnokság

IGAZOLVÁNY
a „Tűzkereszt” viselésének jogosultságáról.

Igazolom, hogy Kemendy Géza (1913. Szakonyi Mária) tanító, tartalékos hadnagy 1942. évi augusztus hó 20-tól a „Tűzkereszt” I. fokozatának koszorúval és kardokkal való viselésére egy sebesülési pánttal jogosult.

Csáktornya, 1943. szeptember hó 21-én.

Lehoczky zászlós
pótkeret parancsnokhelyettes

Eredeti gépelt tisztázat. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 207. sz. melléklet.

¹⁶ Személyére és katonai szolgálatára vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal.

16.

Csáktornya, 1944. október 10.

Kemendy Géza tartalékos hadnagy harctéri szolgálati lapja

M. KIR. 17. HONVÉD GYALOGEZRED

II. zászlóalj pótkeret parancsnokság

(az állománytest fejbélyegzője)

2550/41. nyilvántartási szám.

1944.

Harctéri szolgálati lap

Igazolom, hogy *Kemendy Géza tartalékos hadnagy*, született 1913. évben *Zala-szántó* községben, városban, szülőanyjának leánykori családi és utóneve *Szakonyi Mária*, azonossági száma (2681-13-0012) a m. kir. 17. honvéd gyalogezred II. zászlóaljtörzs állományába[n] 1942. évi május hó 2-[től] 1943. évi február hó 7-ig összesen 9 havi és 5 napi harctéri szolgálatot teljesített.

Harctéri szolgálata közben 1943. évi január hó 24-én *Rudkinó* községnél *aknaszilánktól* megsebesült. Az ellenséggel szemben tanúsított vitéz magatartásáért a ... kitüntetés(-ek)ben részesült.

Katonai orvosi felülvizsgálaton ./ osztályozást kapott.

Csáktornya, 1944. évi október hó 10-én.

Járai százados¹⁷

(az állománytest parancsnokának
névaláírása)

Eredeti tisztázat. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 206. sz. melléklet.

¹⁷ JÁRAI ISTVÁN (Nagykanizsa, 1908. május 28. – n. a.) százados. Miután a 47. gyalogezred ezredközvetlen kocsizó géppuskás századának parancsnokaként részt vett az erdélyi bevonulásban, ténylegesítési próbaszolgálatra a 17./II. zászlóaljhoz osztották be. 1942. április 29-én a 47. gyalogezred ezredközvetlen kocsizó géppuskás századának parancsnokaként vonult el a keleti hadműveleti területre, ahol november 3. és 1943. január 11. között a 9. könnyű hadosztály kiképző keretének parancsnoka volt. A Dontól történő visszavonulást követően március 5. és április 18. között Kaltróy alezredes betegsége miatt a 17./II. zászlóalj parancsnoki teendőit látta el. A hadműveleti területről visszatérve – rövid megszakításokkal – 1944. december 27-éig Csáktornyan a 17./II. zászlóalj, később pótzászlóalj parancsnokaként szolgált. Ezt követően 1945. március 31-ei szovjet hadifogságba eséséig Szentgottárdon a 7./VI. újonckiképző zászlóalj parancsnoka volt. HIM KI Járai István 33914. sz. ti. ogy.

UTÓSZÓ

Kemendy Géza életrajza (1913-1979)

Kemendy Géza ősei apai ágon római katolikus vallású iparosok voltak, eredetileg „Karnalik”-nak hívták őket, és a 18. század első felében telepedtek le a Veszprém megyei Pápán. Ott született 1836. március 20-án Kemendy nagyapja, Karnalik József, aki a családi hagyományt követve asztalos lett ugyan, ám 1866-ban mesterségét feladva a Zala megyei Szántóra költözött, hogy átvegye az anyai nagybátyja, Szabó János szántói plébános, kerületi esperes által szerzett földek kezelését. A szántói birtokokon gazdálkodó Karnalik József 1872-ben „Kemendi”-re magyarosította nevét, és 1873. február 13-án kötött házasságot a Gyömörőről származó nemes Szabó Idával. Kemendi József felesége nyolc gyermeknek adott életet, közülük az 1873. december 17-én született Kemendy Nándor Dénes – Géza apja – volt a legidősebb. Testvéreihez hasonlóan Kemendy Nándort is taníttatni kezdték, ám 1888-ban, a második osztály elvégzése után, alig 15 évesen félbe kellett hagynia a keszthelyi premontrei gimnáziumban megkezdett tanulmányait, hogy a nagybácsi, Szabó János esperes halálát követően átvegye a szántói gazdaság vezetését. Az eredményes gazdálkodást folytató Kemendy Nándor 1908. november 26-án vette feleségül a Szántón 1891. május 24-én született, elszegényedett családból származó Szakonyi Máriát. Négy gyermekük született: 1911 februárjában Nándor, 1913. március 14-én Géza, 1915 márciusában József, végül 1917. január 4-én Mária, közülük azonban 1915-ben meghalt Nándor és József is. Amikor életének 28. évében, 1918. december 5-én spanyolnátha járványban elhunyt az édesanya, Szakonyi Mária, Kemendy Géza még csak öt-, huga, Mária pedig csupán kétéves volt.¹ Édesapjuk, Kemendy Nándor alig egy évvel később, 1920 februárjában újra megházasodott, a Reziből származó Vid Juliannát véve feleségül. E második feleség nevelte fel Kemendy Gézát a testvéreivel, Máriával, az 1922. április 14-én érkezett Nándorral, az 1923. július 26-án született Lászlóval, valamint az 1933. március 25-ei születésű Teréziával együtt.

Kemendy Géza Zalaszántón, 1919-től 1923-ig végezte el az elemi iskola négy osztályát, mindvégig jeles, illetve kitűnő eredménnyel. 1923 és 1927 között a keszthelyi premontrei római katolikus főgimnázium (1924-től reálgimnázium) diákja volt. Apja ugyan gazdálkodónak szánta, ő azonban 14 éves korában inkább a pe-

¹ Kemendy Géza: Az ősök tisztelete I. 7-145. p.; Kemendy Géza: A mi családunk. Kemendy-ág. Rajz a családfáról, 6 tábla. Kemendy Géza visszaemlékezéseinek eredeti példányait a lánya, dr. Szalay Csabáné, Kemendy Borbála őrzi a Zala megyei Vonyarcvashegyen. Apjának kéziratait ő bocsátotta rendelkezésünkre. Szívességet ezúton is megköszönjük!

dagógusi hivatást választotta: 1927 őszén a pápai magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet növendéke lett. Miután a tanítóképesítési vizsgán valamennyi tantárgyból jeles eredményt ért el, 1932. július 1-jén népiskolai tanítói oklevelet nyert.

Több sikertelen pályázat után, 1932. szeptember 8-án Sármelléken választották meg kántortanítónak, pontosabban segédtanítónak a község nagy, öt tanerős római katolikus elemi népiskolájába. Tanítói munkája mellett kántorként tevékenykedett a római katolikus plébániatemplomban, és ellátta a Sármelléki Földműves Dalárda karnagyi teendőit is. Ezeken kívül a helyi iskolánkívüli népművelési előadások szervezője és egyik állandó előadója volt. Sármelléken, 1939. július 30-án kötött házasságot a község köztisztjeletben álló, nyugalmazott főjegyzőjének, Kober Jánosnak a lányával, Kober Borbála okleveles tanítónővel. Szolgálati lakásban laktak, és házasságukból két gyermek született: 1940. június 10-én Géza, 1942. augusztus 13-án pedig Borbála.²

Kemendy Géza 1935. október 1-jén Nagykanizsán, a József főherceg laktanyában kezdte meg katonai szolgálatát. Karpaszományosként vonult be a szombathelyi 3. vegyesdandárhoz tartozó rejtett honvédségi alakulat, a „3. határőrkerület parancsnok-helyettes” fedőnevű gyalogezred géppuskás századához. Az úgynevezett egyéves önkéntes katonai szolgálatát 1936. szeptember 22-éig töltötte le. 1935 októberétől 1936 márciusáig a tiszt, a következő három hónapban pedig a tartalékos tiszti iskolát végezte el – mindkettőt rangelsőként – a magyar királyi „3. határőrkerület parancsnok-helyettes” fedőnevű csapattestnek a nagykanizsai Károly laktanyában működő karpaszományos iskolájában. 1936 júniusában Szombathelyre, a 3. vegyesdandárhoz vezényelték át egy hónapra zászlóalj vonatparancsnoki tanfolyamra. Ennek elvégzése után, 1936. szeptember 22-én karpaszományos őrmesterré léptették elő.

A következő évek nyári iskolai szüneteiben tartalékosként, úgynevezett fegyvergyakorlatokra kapott behívót: 1937 nyarán egyhónapos géppuskás tanfolyamot végzett a nagykanizsai Károly laktanyában, 1938 nyarán pedig Várpalotán, a gyalogsági löskolában vett részt egyhónapos nehézpuska-tanfolyamon. Az 1938. novemberi felvidéki bevonulás idején nem hívták be, 1939. március 15-től április 26-ig tartó, újabb katonai szolgálata alkalmával azonban a nagykanizsai 38. gyalogezred (a 17. gyalogezred mozgósításkor felállított ikereze) vonatparancs-

² Kemendy Géza 1948-ig terjedő életrajzának adatai: Veszprémi Érseki Levéltár. A/25/2. Tanítók törzskönyve. Kemendy Géza segédkántortanító, Sármellék.; Ugyanott: A/25/3. Kemendy Géza kántortanító „Minősítési lap”-ja, 1937. május 25. (Másolataikat Karlinszky Baláznak köszönjük!); HIM KI Kemendy Géza 295/353. sz. ti. ogy., Kemendy önéletrajzával.; Kemendy Géza: Iskolapadban 1919-1932. Gépelt kézirat. Keszthely, 1974. 8-165. p.; Kemendy Géza: Szabadföldbe kültetve 1932-1942. I. kötet. [1932-1935.] Gépelt kézirat. Keszthely, 1974. 31-86. p.; Kemendy Géza: „A kard...” I. 1-100. p.; Kemendy Géza: „A kard...” II. 101-140. p.; Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 1-405. p.; Kemendy Géza: Nehéz esztendő I. 1-360. p.

nokának helyetteseként részese volt Kárpátalja megszállásának, és az azt követő szlovákiai területszerzésnek, illetve határkiigazításnak.

Az 1930-as években tömegesen képezték ki tartalékos tisztekké a többségében állástalan, s ezért a katonai szolgálatra szívesen vállalkozó népiskolai tanítókat. Kemendy Géza azonban – különösen házassága után – nem tartozott a tipikus, megélhetési kényszerből katonáskodó kollégái közé, mert sármelléki tanítói jövedelme, valamint anyagi háttere – apósa, mint említettük, a község nyugalmazott főjegyzője volt – tisztes megélhetést biztosított a családjá számára. Többszöri bevonulásának és ismétlődő katonai szolgálatának oka sokkal inkább a honvédség tartalékos tisztek iránti fokozott igénye, semmint Kemendy önkéntes ajánlkozása lehetett, annál is inkább, mivel egyre nehezebben szakadt el a családjától. (Ifjú házasként mély érzelmek fűzték a feleségéhez, ami csak erősödött gyermekeik születése után.)³

1940 májusának végén Kemendy Gézát, mint tartalékos karpaszományos őrmestert ismét behívták az immár Erdély visszafoglalására készülő magyar honvédségbe. Ekkor a 17. gyalogezred Nagykanizsán mozgósítással felállított, a 9. önálló gyalogdandárhoz tartozó, 1939-től 47. gyalogezrednek nevezett ikerezredébe osztották be, ahol a II. zászlóalj géppuskás százada első szakaszának parancsnoki teendőit látta el. E géppuskás század parancsnoka akkor a Ludovikát végzett hivatásos hadnagy, Perjés Géza,⁴ a későbbi neves hadtörténész volt.

A zalai gyalogdandár mozgósított tartalékosai mintegy öt hétig Nagykanizsa környékén végeztek kiképzési és összekovácsolási gyakorlatokat, majd 1940 júliusának első hetében vonultak fel – vasúti szállítással – a magyar-román határ

³ Kemendy Géza 1940. előtti katonai szolgálatának adatai: HIM KI Kemendy Géza 295/353. sz. ti. egy.; Kemendy Géza: „A kard...” I. 1-100. p.; Kemendy Géza: „A kard...” II. 101-109. p.

⁴ PERJÉS GÉZA (Trencsén, 1917. augusztus 14. – Budapest, 2003. szeptember 8.) százados. A Ludovika Akadémia elvégzését követően 1939. január 15-én a nagykanizsai 17./II. zászlóaljnál kezdte meg hivatásos tiszti szolgálatát. Csapatteste századparancsnokaként részt vett a felvidéki és az erdélyi bevonulásban, illetve az 1939. márciusi kárpátaljai hadműveletben. 1941. június 20. és 1944. december 20. között Kőszegen, az 5./III. zászlóalj századparancsnokaként teljesített szolgálat. Ezen időszakban kettő alkalommal látott el hadiszolgálatot. 1942. július 20-ától a megszállt ukrán területen előbb a 108. könnyű hadosztály kiképző századának parancsnokaként tevékenykedett, majd szeptembertől a 47./III., néhány hét múlva pedig a 34./II. zászlóalj parancsnokságával bízták meg. 1943 januárjától seregteste újonnan felállított síszázadának parancsnokává nevezték ki, mely csapattestét tavasszal hadosztály portyázó századdá szervezték át. Újabb harctéri szolgálata 1944. június 20-án vette kezdetét, amikor az 5. gyalogezred I. ezredsegédtiszteként részt vett az 1. hadsereg Kárpátok előterében vívott hadműveletében. Július 25-én (másutt 20-án) Stanislau környékén szilánksérülést szenvedett, s december 20-áig tartott gyógykezelése, illetve egészségügyi szabadsága. Ezt követően Szombathelyen, majd 1945. március 30-ától osztrák területen a 3. honvéd kerület parancsnokság kirendeltségének segédtiszteként szolgált. Május 30-án Villachnál angol hadifogságba esett, ahonnan 1946. február 6-án tért vissza. 1949 áprilisa és 1950 augusztusa között szolgált a Honvédségben, illetve a Magyar Néphadseregben is. HIM KI Perjés Géza 211/491. sz. ti. egy.

közelébe. A 9. önálló gyalogdandárt a Debrecentől délre fekvő falvakban szállásolták el, Kemendy százada július 6-án a Bihar megyei Hajdúbagason nyert elhelyezést. E község határában építették fel a román Carol-vonal kiserődjeinek másait, melyeknek elfoglalására harcszerű éles gyakorlaton képezték ki a honvédeket a következő hetekben. Amikor a Románia elleni hadműveletre készülő zalai seregtest augusztus 24-étől – éjszakánként végrehajtott gyalogmenettel – dél-nyugati irányban felvonult a román határhoz közeli készenléti helyre, Kemendy századát augusztus 26-án Csökmő községben szállásolták el. Onnan augusztus 28-ára virradó éjszaka a Békés megyei Vésztőre települtek át. Az augusztus 30-ai második bécsi döntés határozatairól itt értesültek. Mivel a románok Észak-Erdélyt harc nélkül engedték át, a magyar gyalogsági alakulatok esetében állományuk nélkülözhető tíz százalékát – többnyire a többgyermekeseket, a foglalkozásukban meghagyandókat, ipari és mezőgazdasági munkásokat – leszerelték. A visszatért területek birtokbavételének szeptember 5-ei megkezdésekor a 9. önálló gyalogdandár Biharugra térségében lépte át a trianoni határt.

A 47/II. zászlóalj szeptember 6-án reggel 7 órakor, Szilaspusztánál lépett Erdély földjére. A zászlóalj menet alatti biztosításával a géppuskás század Kemendy Géza által vezetett, első szakaszát bízták meg. Aznap Oláhszentmiklóson át Kisürögdig meneteltek. Szeptember 7-én e község és Nagyürögd között vonultak át a román Carol-vonal elhagyott erődövezetén, majd Nagyvárad érintésével egészen Mezötelkig mentek. Szeptember 8-án keltek át a Királyhágón, azután vonaton szállították őket Bánffyhunad felé a Sebes-Körös völgyében. A magyar lakosság mindenütt kitörő lelkesedéssel fogadta, örömmámorban úszva üdvözölte, és boldogan látta vendégül a honvédeket. Szeptember 10-én Magyarapuson éjszakáztak, onnan másnap gyalogmenetben, Gyalun át indultak Kolozsvárra. A zalai 9. önálló gyalogdandár szeptember 11-én délután, zuhogó esőben vonult be Erdély fővárosába. Szeptember 15-én a dandár zöme részt vett a Horthy Miklós kormányzó tiszteletére rendezett kolozsvári ünnepségen, illetve díszszemlén. A zalai honvédek összesen két hétig állomásoztak Kolozsvárott, majd szeptember 25-én felváltották, és útnak indították őket békehelyőrségeikbe.⁵

⁵ Kemendy Géza: „A kard...” II. 145-188. p. (Kemendy visszaemlékezésének az erdélyi bevonulásra és annak előkészületeire vonatkozó részleteit közli: Molnár András: „Géza, azt hiszem, beleléptünk a történelembe!” Kemendy Géza sármelléki tanító levele és visszaemlékezése az 1940. évi erdélyi bevonulásról. In: Hadtörténelmi Közlemények 2012. 3. sz. Megjelenés előtt.); [Sólyomvári György]: 1940-es elvonulás... [A 47/II. zászlóalj erdélyi bevonulásának kronológiája, 1940. július 4-től október 1-ig.] Gépelt kézirat. 1 p. (E feljegyzés Sólyomvári György – 1940-ben zászlós, később főhadnagy – „Erdély újra miénk. Utunk elindulástól a dicsőséges kolozsvári bevonulásig” című fotóalbumában található. Az albumot a Nagykanizsán élő Sólyomvári Géza bocsátotta rendelkezésünkre, amit ezúton is megköszönünk!)

Kemendy Géza hazatérése után másfél évig, 1942 tavaszáig tanítóként dolgozott Sármelléken. Időközben, 1941 áprilisában a 17. gyalogezred is részt vett Jugoszlávia visszacsatolt területeinek megszállásában (egyes csapattestei a Muraközbe és a Muravidékre vonultak be), Kemendy zászlóalja azonban itthon maradt készenlétben, a tartalékos tiszteket nem mozgósították. A 17./II. zászlóalj parancsnoksága 1941. június 11-én (1941. január 1-től, visszamenőleg) tartalékos zászlóssá nevezte ki Kemendyt.⁶

Amikor 1942 tavaszán mozgósították és a keleti hadszíntérre vezényelték a 2. hadsereget, Kemendy Géza ismét behívót kapott. Ekkor a III. hadtest 9. könnyű hadosztályához tartozó 17. gyalogezred – 1941 áprilisától Csáktornyan állomásozó – II. zászlóaljába osztották be, a zászlóalj vonatparancsnokaként. Kemendy 1942. március 19-én vonult be Csáktornyára, ahonnan május 1-jén indult zászlóaljával Oroszországba. Harctéri szolgálata idején a 17./II. zászlóalj 80 lovaskocsiból és azok személyzetéből álló csapatvonatának parancsnoki teendőit látta el. Ő felelt a zászlóalj számára szükséges élelmiszer, lőszer, egészségügyi és műszaki anyagok, valamint a sebesültek szállításáért. 1942. november 22-én (szeptember 1-jétől, visszamenőleg) tartalékos hadnaggyá léptették elő. 1943. január 24-én Rudkinonál, a Don menti védelmi harcok közben megsebesült. Február elején érkezett haza Magyarországra, majd felgyógyulása után, március 20-án leszerelték.⁷ 1943. szeptember 21-én megkapta a „Tűzkereszt” I. fokozatát, koszorúval és kardokkal, egy sebesülési pánttal,⁸ az 1944. augusztus 17-ei rendelettel pedig – az ellenség előtt tanúsított bátor és vitéz magatartásáért – a Kormányzói Dícsérő Elismerés a hadiszalag és kardok egyidejű alkalmazása mellett (Magyar Koronás Bronzérem, közismert nevén: Signum Laudis) kitüntetésben részesítették.⁹

Kemendy Géza 1943 áprilisában visszatérhetett a polgári életbe, és attól kezdve mintegy két és fél évig, 1944 novemberéig ismét Sármelléken tanított. Közben 1943 szeptemberében néhány hétre behívták Csáktornyára, az elvonuló zászlóalj vonatparancsnokának ideiglenes helyettesítésére. Mivel Kemendy értett a lovakhoz, neki kellett lovakat besoroznia a zászlóalj számára.¹⁰

⁶ Kemendy Géza: „A kard...” II. 191-192., 194-194/a. p.

⁷ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 8-343. p. (Kemendy 1942-1943. évi harctéri szolgálatának, illetve a csáktornyai 17./II. és 47./II. zászlóaljok történetének bővebb összefoglalása az „Utószó” következő fejezeteiben olvasható.)

⁸ Kemendy Géza „Tűzkereszt” kitüntetési igazolványa. Csáktornya, 1943. szeptember 21. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 207. sz. melléklet, lásd a Függelék 14. sz. dokumentumát!)

⁹ HKözl. (Szü.) 1944. 36. sz. 745. p.; HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 210. sz. melléklet. (A m. kir. 17./II. zászlóalj pótkeret parancsnokság levele Kemendy Géza tartalékos hadnagynak. Csáktornya, 1944. október 10.)

¹⁰ Kemendy Géza: Nehéz esztendők I. 24-32. p.

1944 szeptemberének végén, amikor az országban már tömeges méreteket öltött a férfiak mozgósítása, Kemendynek „Meghagyási igazolvány”-t küldött a szombathelyi III. hadtest parancsnoksága. A jóval korábban, 1944. február 29-én kiállított igazolvány mint tanerőt felmentette a katonai szolgálat alól; a család reményei szerint végleg, valójában azonban csak három hónapra, ami szeptemberben már rég lejárt. 1944 októberének elején Sármelléken is felállították a rendfenn tartó nemzetőrséget, és a Járási Katonai Parancsnokság Kemendy Géza tartalékos hadnagyot nevezte ki a község nemzetőrparancsnokává. Kemendy Szálasiék október 15-ei hatalomátvétele után sem volt hajlandó bevonni a nyilasokat a nemzetőrségbe, amiért november közepén – korábbi felmentése ellenére – ismét katonai behívót küldettek neki: „Meghagyása ellenére is tartozik azonnal bevonulni!”¹¹

Kemendy ekkor már 13. alkalommal vonult be katonának, és balsejtelmek gyötörték. „...még ilyen lelkiállapotban nem voltam katona. Nem jót érzek. Végzetem úton van. [...] ha megmaradnék, sem mehetek előbb haza, mint a háború végén” – írta november végén a családjához.¹² Kemendynek 1944. november 20-án a Nagykanizsa melletti Somogyszentmiklóson kellett jelentkeznie. Az oda bevonultatottakból alakították meg az úgynevezett „Bakony” ezred¹³ I. és II. zászlóalját. Kemendy a nagykanizsai József főherceg laktanyában elhelyezett II. zászlóaljhoz került vonatparancsnokként. A zászlóaljat ekkor már csak elhasznált ruházattal és kevés gyalogsági nehézfegyverrel tudták felszerelni, lőszerellátmányt alig kaptak. A Bakony/II. zászlóaljat előbb Sármellékre vezényelték a Sármellék-Fenekpuszta melletti főút védelmére, majd Kiskomáromba rendelték őket. Kemendy zászlóalja 1944. december 5-étől 1945. január 12-ig az úgynevezett „Margit-állás” Zala megyei szakaszán teljesített szolgálatot. A Nagykanizsa-Balatonmagyaród műúttól keletre elhelyezkedő, észak-dél irányú védőállásaik északon (Balatonhídvég pusztánál) a Zala folyóra támaszkodtak, délen pedig (Kiskomárom közelében) Somogysimonyiig húzódtak. A Bakony/II. zászlóalj parancsnokságát és csapatvonatát ez idő alatt Kiskomáromban helyezték el. Bár a szovjetek már december elején elérték Balatonszentgyörgy, Marcali és Meszteg-

¹¹ Kemendy Géza: Nehéz esztendők I. 51-67. p. (Az idézet a 67. oldalról való.)

¹² Kemendy Géza: Az ősök tisztelete II. Szám nélküli melléklet: Kemendy Géza levele Kober János-néhoz és Kemendy Borbálához. Somogyszentmiklós, 1944. november 29. Eredeti tisztázat.

¹³ A „Bakony” karhatalmi és riadóezred, röviden „Bakony” ezred szervezése 1944. december 21-én fejeződött be. Négy zászlóalja egyenként három lövész- és egy vegyes összetételű nehézfegyver-századból állt. A zászlóaljak állománya átlagosan 22 tiszt és 600 főnyi légénység volt. Fegyverzetüket nyolc aknavető, 18 golyószóró, nyolc géppuska, hat német MG-42 géppuska, 5-10 géppisztoly, 50 német öntöltő puska, 40-50 páncélöklő és ugyanannyi páncélírm alkotta. A Margit-állás védelmében részt vett „Bakony” ezred csapattesteit gyakran rendelték alá a német 2. páncélos hadsereg egyes seregtesteinek. Ezredkötelékben csupán 1945. január 24-én tevékenykedett. Szabó Péter – Számvéber Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1943-1945. Második, bővített és átdolgozott kiadás. [Nagykovácsi, 2009.] 264. p.

nyő vonalát, támadásukban átmeneti szünet állt be, így Kemendy zászlóalja nem került összetűzésbe velük.¹⁴

A németek 1945. januári ellentámadása idején, január 12-én a Bakony/II. zászlóaljat délkeleti irányban Somogy megyébe, Nagyatád környékére szállították, Kemendy pedig a zászlóaljvonattal Taranyba vonult. Január 13-ától két hónapig e somogyi településen állomásoztak, miközben a zászlóalj védővonala Nagyatáddal szemben, Bara-pusztára és Tivadar-pusztára támaszkodott. A Bakony ezred zászlóaljait a német alakulatok közé beékelve alkalmazták. Amikor március 6-án megindult az utolsó nagy, „Tavaszi ébredés” fedőnevű német hadművelet, a Bakony/II. zászlóaljat északkeleti irányban, a Nagybjom-Szabás vonal lezárására vezényelték át. Kemendy ekkor Somogyszobra, illetve a tőle keletre fekvő Szentkereszti pusztára települt át a zászlóaljvonattal. A zászlóalj egy hét múlva, március 19-én Kisbajomtól keletre foglalta el újabb védőállását. A zászlóaljvonat aznap Kutasra vonulva követte őket, és ott is maradt a hónap végéig.¹⁵

Kemendy és beosztottjai a március 16-án megindított és folyamatos előrenyomulást eredményező szovjet offenzíva elől március 30-án Somogyszentmiklósrá vonultak vissza, április elsején, húsvét vasárnapján siettek át az ostromlott Nagykánizsán, majd Szepetneken pihentek meg. Onnan Tótszerdahelyre mentek, majd Alsólendva térségében lépték át a Murát. A zászlóaljvonat a Muraközön átvonulva április 6-án érkezett az osztrák határ előtti utolsó magyar községbe, Ráckánizsára. A határon aznap a német utóvéd zavarta át őket, majd a krajnai főváros, Marburg irányában vonultak tovább. A „Bakony” ezred parancsnoka, Martsa Sándor ezredes menet közben, a Lutomer és Pettau közötti Padovában kihallgatásra rendelte és csaknem hadbíróság elé állította Kemendyt, amiért embereivel lemaradt a zászlóaljtól.¹⁶

Miután Kemendy a visszavonuló magyar csapatokkal Marburgnál észak felé fordulva Stájerországba ért, május elején egy német erődítési parancsnokság szállítását vállalta el húsz lovaskocsijával. Velük jutott el az orosz megszállási övezeten túlra, a stájerországi Groß Sankt Florianba, ahol útjaik szétváltak. Kemendyék előbb északnyugat felé, Köflachon keresztül Judenburgig mentek, majd onnan a Mura völgyében északkeletnek, Bruck an der Murba vonultak. Útközben, Leobennél érték utól őket a szovjet csapatok, azok azonban egyelőre nem törődtek a magyar katonákkal, akik május 8-án érkeztek Bruck an der Murba. Ott értesültek Kemendyék május 9-én a német fegyverletételről, és még aznap elindultak hazafelé lovaskocsijaikkal a Mura völgyében, Graz irányában. A szovjetek Grazig nem foglalkoztak velük, ott azonban összeírták és egy kolostorépületben terelték

¹⁴ Kemendy Géza: *Nehéz esztendő* I. 70-91. p.

¹⁵ Kemendy Géza: *Nehéz esztendő* I. 92-123. p.

¹⁶ Kemendy Géza: *Nehéz esztendő* I. 129-148. p.

össze a magyar honvédeket. Ekkor, 1945. május 10-én esett Kemendy is szovjet hadifogságba.¹⁷

Graztól keletre, a Nestelbach község melletti mezőn egy szögesdróttal körülvett lágerben mintegy 44.000 magyar és német katonát gyűjtöttek össze május első felében a szovjetek, jelentős részben a „senki földjéről”, a számukra kijelölt megszállási vonalat átlépve. Nestelbachtól május 15-e körül gyalogosan indították útnak a magyar hadifoglyokat Magyarország felé. Kemendyt és társait a Rába folyót követve, Feldbach és Fehring érintésével kísérték vissza Magyarországra, és május 18-20-a körül érkeztek Szentgotthárdra. Onnan a „hadifoglyok útján”, a 8-as főúton terelték őket Vasváron át Jánosházára, ahova május 22-én érkeztek meg. Ott a vasút mellett, Martonfa pusztán kialakított fogolytáborban helyezték el és őrizték őket közel két hónapig. Kemendy ekkor még társaival együtt bízakodott, hogy előbb-utóbb ellátják igazolvánnyal és hazaengedik.¹⁸

Reményükben azonban csalódniuk kellett, mert 1945. július 18-án bevonították, és Budapesten át Szegedre, majd Segesváron keresztül Brassóba szállították őket. A történelmi Magyarország területét a Tömösi szoroson hagyták el, azután a romániai Ploiesti érintésével továbbszállítva, Foksánynál kirakodva, az ottani hadifogolytáborban töltöttek egy hetet. Onnan vonattal Konstancába, a Fekete-tenger partján fekvő kikötővárosba irányították őket, ahova augusztus 20-án érkeztek meg. Ott szétválogatták a magyar hadifoglyokat, a legénységet visszaszállították Magyarországra, a tiszteket azonban, köztük Kemendy Géza tartalékos hadnagyot is, a németekkel együtt a Szovjetunióba vitték – amint Kemendy később megtudta, a magyar kommunista vezetők kérésére.¹⁹

A német és magyar hadifoglyokat Konstancából hajóval szállították tovább a Szovjetunióba, és a Fekete-tengert átszelve Novorosszjjszkban kötöttek ki. Onnan vonaton északkelet felé szállították őket, a Kubány folyó mentén elterülő Krasznodárba. Kemendyt és magyar tisztársait Krasznodárban egy jól szervezett és élelemmel is viszonylag jól ellátott, német hadifoglyokat őrző táborban helyezték el 1945. augusztus 25-étől 1946. március 28-áig. E táborból a városba vitték a hadifoglyokat különféle újjáépítési munkákra. Legjobb elátásuk a helyi tésztagyárban volt, Kemendy is ott dolgozott a leghosszabb ideig. A fogságból legálisan először november 16-án írhatott haza levelet, ami három és fél hónap múlva, 1946. március 1-jén érkezett csak Sármellékre.²⁰

1946. március 28-án váratlanul bevonították, és a Don menti Rosztovba szállították a magyar tiszteket. Kemendy és társai 1946. április 1-jén érkeztek Rosztovba, ahol azután közel két és fél évet töltöttek. Kezdetben a magyar ve-

¹⁷ Kemendy Géza: *Nehéz esztendők* I. 157-166. p.

¹⁸ Kemendy Géza: *Nehéz esztendők* I. 168-190. p.

¹⁹ Kemendy Géza: *Nehéz esztendők* I. 191-206. p.

²⁰ Kemendy Géza: *Nehéz esztendők* I. 207-244. p.

zetésű, 7251/VI. számú lágerben helyezték el őket. A vegyes nemzetiségű, magyar-német hadifogolytáborban a tisztek voltak a munkavezetők. Kemendy a harmincfőnyi 17-es brigád parancsnoka lett, és előbb egy elpusztított mezőgazdasági gépgyár, majd egy úttörőtábor újjáépítésén kellett dolgozniuk. Itt – Kemendy tapasztalata szerint – az újjáépítés érdekében jobban élelmeztek a dolgoztatott hadifoglyokat, mint a helyi lakosságot, az egyoldalú, szinte csak szénhidrátokból álló táplálkozás és az összezártság azonban így is a hadifoglyok testi-lelki leromlásához vezetett. Kemendy mindennek ellenére „közlékeny, jókedélyű, nem elesett ember” maradt a hadifogságban, és szerény, de jó kedélye másokra is átragadt.²¹

1947 júniusában Kemendyék előtt is felcsillant a hazatérés reménye. Ekkor a 7251/I. lágerbe, a hazaindítandókat felkészítő táborba helyezték át őket. Romániában, Foksáynál azonban – állítólag – összetorlódtak a hadifogolyszerelvények, a románok nem győzték a szállítást, egy hónap kimaradt, és Kemendyék szállítmánya a Szovjetúnióban rekedt. 1947 októberében az indítótáborban visszatartott magyar tiszteket a rosztovi 7251/IV. lágerbe vitték vissza. E táborban a Rosztovban dolgozó német legénység felügyeletére alkalmazták őket, többek között a város pályaudvarának újjáépítésénél. Kemendy és társai innen 1948 januárjában a 7251/X. lágerbe kerültek át, egy repülőtér mellé. Mivel ott nem dolgoztak, a semmittevés kikezdte a foglyok idegeit. Április végén a 7251/V. lágerbe költöztették át őket. Kemendy és magyar tisztársai itt ismét brigádvezetők lettek abban a mezőgazdasági gépgyárban, melynek újjáépítésén korábban dolgoztak. Itt már csak két hónapot kellett eltölteniük, amíg 1948. június 28-án útnak indították őket hazafelé.²²

Kemendy Gézá és magyar hadifogolytársait vasúton, közel három hét alatt szállították vissza Magyarországra. Útjuk Dnyepropetrovszkon, Vinnycán és Kolomeán át vezetett a Tatárhágóig, ahova július 10-én érkeztek. Onnan Máramarossziget és Csap érintésével vitték őket Debrecenbe. Kemendyt július 17-én bocsátották el Debrecenből, és másnap, július 18-án érkezett haza Sármellékre.²³

Kemendy Géza hazatérése után, 1948 augusztusától ismét tanítóként dolgozott Sármelléken. A felekezeti elemi iskolák államosítását követően – még hazaérkezése előtt – állami tanítónak minősítették át, és korábbi szolgálati helyére osztották be, majd volt katonatársai segítségével politikailag is igazolták.²⁴

Tartalékos katonai szolgálata hivatalosan másfél év múlva ért véget. Mivel a Magyar Néphadseregben már nem tartották rá igényt, 1950. február 21-ére Zalaegerszegre, a 9. honvéd kiegészítő parancsnokságra hívták be leszerelésre. Ott találta összes volt tisztársát, akik túléltek a háborút és a hadifogságot. Ekkor va-

²¹ Kemendy Géza: *Nehéz esztendők* I. 253-282. p.

²² Kemendy Géza: *Nehéz esztendők* I. 302-345. p.

²³ Kemendy Géza: *Nehéz esztendők* I. 345-358. p.

²⁴ Kemendy Géza: *Nehéz esztendők* II. 3-5. p.

lamennyi korábbi „horthysta” tisztról kitöltöttek egy 48 pontos kérdőívet – Kemendy emlékei szerint ugyanolyant, mint a hadifogságban, „nagyon egyeztek a kérdések is” –, majd önéletrajzot írtak velük, és politikai keresztkérdésekkel „vizsgáztatták” őket, mielőtt végleg leszerelték.²⁵ (Így keletkezett a Kemendy életrajzi és katonai szolgálati adatait rögzítő, napjainkban a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattárában őrzött „tishti okmánygyűjtő” rá vonatkozó aktája.)²⁶

Kemendy Géza ezután további hat évig tanítóként, 1957 februárjától pedig igazgatóhelyettesként dolgozott a sármelléki általános iskolában. Soha semmilyen politikai pártba nem lépett be, a Pedagógus Szakszervezetnek azonban tagja lett 1948-ban, 1954-től pedig a Sármelléki Községi Tanács Oktatási-népművelési Állandó Bizottságának elnöke volt. A népművelés terén kifejtett munkájáért 1954-ben „A szocialista kultúráért” kitüntetést kapott. 1959. március 11-én, mint a község köztisztviselőiben álló, nagyrabecsült tanítóját a Sármelléken újonnan megalakított „Biztos Jövő” mezőgazdasági termelészövetkezet elnökévé választották. Háromévi eredményes, ám keserves, szinte erején felüli vezetői munka után köszönt le az elnökségről, és 1961 végén egy jól működő termelészövetkezetet hagyott az utódjára. Vissza akart menni tanítani, ám az akkori keszthelyi járási párt- és tanácsi vezetők nem engedték. Tehetségét, tisztességét és szorgalmát elismerve több tanácsi vezetői állást kínáltak neki, melyek közül a keszthelyi ajánlatot fogadta el. Előtte azonban – 1962 márciusától kilenc hónapig – átmenetileg a Keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia Gazdaságában foglalkoztatták üzemelemzőként, majd 1962. december 21-étől lett az akkor Veszprém megyéhez tartozó Keszthelyi Városi Tanács elnökhelyettese. E tisztségét 1971. május 1-jéig, alig 58 évesen történt nyugdíjba vonulásáig töltötte be.²⁷

1967-től Keszthelyen lakott feleségével, és nyugdíjas éveiben elsősorban családtörténeti kutatásokkal, személyes emlékeinek rendezésével foglalkozott. Szeretett feleségének, Kober Borbálának 1978. július 21-én történt halála után ő is rövid időn belül távozott: életének 67. évében, 1979. szeptember 3-án hunyt el Keszthelyen.²⁸

²⁵ Kemendy Géza: Nehéz esztendőik II. 40-42. p.

²⁶ HIM KI Kemendy Géza 295/353. sz. ti. egy.

²⁷ Kemendy Géza: Nehéz esztendőik III. [1959-1962.] Gépelt kézirat. Keszthely, 1973. 142-285. p.; HIM KI Kemendy Géza, 295/353. sz. ti. egy., Kemendy önéletrajzával. Vö. A mezőgazdasági termelészövetkezetek 40 éve Zala megyében. (Szerk. Dr. Gaál Antal és Vass Ferenc) Zalaegerszeg, 1988. 97. p.; Fejes Imre: Veszprém megye közigazgatási beosztásai és tanácsi vezetői (1945-) 1950-1981. Veszprém, 1982. 64. p.

²⁸ Lányka, dr. Szalay Csabáné, Kemendy Borbála szíves közlése.

Kemendy Géza visszaemlékezése

A visszaemlékezés keletkezési körülményei

Kemendy Géza nyugdíjba vonulásakor, 1971 májusában határozta el, hogy családjára és saját maga emlékeit, illetve személyes tapasztalatait családtörténeti és önéletrajzi kötetekben örökíti meg az utódai számára. Visszaemlékezéseinek kéziratait 1972 és 1974 között gépelte le, általában több példányban, és hozzájuk többnyire eredetiben mellékelte korabeli levelezését, hivatalos iratait és fényképeit is. Az ilyen módon elkészített, számos vaskos kötetet megtöltő emlékiratokkal olyan szubjektív – a Kádár-rendszer hivatalos történelemszemléletét ellensúlyozó – történelemkönyveket kívánt adni a gyermekei és unokái kezébe, melyek hitet téve az alapvető keresztény erkölcsi értékek mellett, egyszersmind morális útmutatóul is szolgálnak.²⁹

Kemendy nem időrendi sorrendben vetette papírra az egyes köteteket. Minden mást, még a 17. századig visszanyúló családtörténeti összefoglalókat is megelőzve az 1942-1943. évi harctéri emlékeit gépelte le elsőként (piszkozat nélkül, alaposan átgondolt fogalmazással), 1972. június 20-ától, alig néhány hónap alatt. E kéziratát valamikor 1972 őszén fejezhette be. Összefoglalóját, illetve utószavát ugyan eredetileg 1972. augusztus 10-én, illetve augusztus 13-án keltezte Keszthelyen, ám végleges kéziratába később még beépítette a Perjés Géza hadtörténész-től (egykori bajtársától és századparancsnokától) 1972 nyarán levélben kért, és szeptember 5-én megkapott adatokat is.³⁰

Kemendy 1942-1943. évi harctéri emlékeinek kéziratát három példányban gépelte le: egyiket a lánya, Borbála, másikat a fia, Géza családja, a harmadikat pedig saját maga számára. Mindhárom példány szövege megegyezik, eredeti dokumentumait (egykorú levelezését és korabeli hivatalos iratait) azonban csak az első példányban helyezte el, azokról a másik két példányban nem találunk másolatokat. Saját eredeti fényképeinek többségét a maga példányába ragasztotta bele, míg a másik két példányba azoknak, valamint egykori bajtársai fotóinak reprodukciói kerültek, melyeket a veje, dr. Szalay Csaba (alsópáhoki körzeti orvos) készített. Mindhárom példányt saját kezű rajzokkal és precíz térképvázla-

²⁹ Kemendy Géza az őseiről szóló kéziratának bevezetőjében vallott elhatározásáról, illetve annak indítékairól és céljáról. (Kemendy Géza: Az ősök tisztelete I. 1-5. p.)

³⁰ HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. Függelék: Perjés Géza levele Kemendy Gézához. Budapest, 1972. szeptember 2.

tokkal egészítette ki, térképei azonban nem igazán eredetiek, mert azokat jórészt Horváth Miklós,³¹ illetve Csima János³² könyveiből másolta.³³

Kemendy kéziratának bevezetőjében részletesen megindokolta, hogy miért az 1942-1943-as időszakkal kezdte visszaemlékezéseit. Élete legemlékezetesebb szakasza volt a második világháborúban való részvétele, ott szerzett élményei kitörőhözhatóan bevéssztek emlékezetébe.³⁴ Noha az események idején – eredeti szándékától eltérően – nem vezetett naplót,³⁵ mégsem tartott attól, hogy harctéri emlékei valamikor is elmosódnának. 1942. december 18-án írta erről a feleségének: „Naplót sajnos nem tudok írni, így elküldeni sem tudom. Erre nincs időm. Változatos az élet, nagy és sokirányú az elfoglaltságom. Majd ha hazamegyek, szóval elmondom mindazt, amit leírtam volna; eléggé belém véssztek. Én leszek a mesélő, illetve regelő kalendárium.”³⁶

³¹ HORVÁTH MIKLÓS, dr. (Budapest, 1919. december 7. – Budapest, 1982. július 28.) alezredes, hadtörténész. A háború előtt tanárként, utána népi kollégium igazgatóként, tanfelügyelőként, s tankerületi igazgatóként tevékenykedett. A Petőfi Katonapolitikai Iskola elvégzése után, 1951. május 1-jétől tanszékvezető, illetve történelmi szekció vezető a Dózsa Lövész, illetve a Kossuth Tüzér Tiszti Iskolában. 1955. december 5-étől a Hadtörténeti Intézet és Múzeum politikai helyettese, 1957. április 1-jétől a Hadtörténeti Intézet igazgatója, 1958. október 10-étől pedig a Hadtörténeti Intézethez került levéltár vezetője volt. Közben 1962 és 1964 között az intézmény Bécsi Kirendeltségét is vezette. 1966. november 1-jétől ismét a Hadtörténeti Intézetet irányította, majd 1967. július 15-ével nyugállományba vonult. 1972-től haláláig a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatója volt. Az idézett, általa szerkesztett kötet: A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Budapest, 1958. HIM KI Dr. Horváth Miklós 24655. sz. ti. egy.

³² CSIMA JÁNOS, dr. (Budapest, 1915. január 29. – Budapest, 1991. június 4.) alezredes, hadtörténész. 1939. február 1-jén az 1./II. zászlóaljnál kezdte meg katonai szolgálatát. 1943. augusztus 1-jétől számvevősegi tisztí próbaszolgálatot teljesített, s 1945. május 10-én a HM Nyugdíjszámfejtőség főhadnagyaként esett angol hadifogságba. A Honvédségben, majd a Magyar Néphadseregben kezdetben számvevősegi főhadnagyként, pénzügyi főelőadóként, pénzügyi tisztí ellenőrként, illetve pénztárosként dolgozott. 1952. decemberétől a Honvéd Akadémia hadtörténeti előadója volt, majd 1956. december 10-étől a 2. Forradalmi Ezred 8. századában szolgált. 1958. december 2-ától előbb mint személyi tartalék, majd egy év után mint hadtörténész tartozott a HM Központi Irattár állományába. 1962. július 15-étől 1972. június 1-jei nyugállományba vonulásáig a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum hadtörténészeként tevékenykedett. Az idézett, általa szerkesztett kötet: Adalékok a Horthy-hadsereg szervezésének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. HM Központi Irattár, Budapest, 1961. HIM KI Dr. Csima János 12812. sz. ti. egy.

³³ Az első példány másolata a Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjteményében található, a második és harmadik példányt pedig dr. Szalay Csabáné, Kemendy Borbála őrzi Vonyarcvashegyen. E könyv kiadásához (a mellékletek tekintetében) mindhárom példányt felhasználtuk.

³⁴ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 1. p.

³⁵ Kemendy a harctérre indulás percében még azt tervezte, hogy naplót fog vezetni. Ekkor, 1942. május 1-jén írta a feleségének: „...naplóm majd mindent elmond”. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 20. sz. melléklet.)

³⁶ HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 181. sz. melléklet. Kemendy Géza hadnagy tábori postai levelezőlapja. Hely nélkül, 1942. december 18. (Lásd a Függelék 12. sz. dokumentumát!)

A Magyarország második világháborús részvételének megítélésében az 1970-es évek elején bekövetkezett változások – Kemendy Géza szerint – rendkívüli erővel felkorbácsolták a kedélyeket (nyilván elsősorban az érintettekét), és ez alól ő maga sem volt kivétel. Különösen nagy hatással volt rá Nemeskürty István „Requiem egy hadseregért” című könyve, mely „nem kis hullámokat kavart” 1972 elején jelent meg. Ebben a lelkiállapotban még élénkebben törtek elő Kemendy emlékei, melyeket azután „a maguk igazi valóságában” kívánt az utódainak átadni. Kemendy fájlalta, ugyanakkor azonban meg is értette, hogy az események óta eltelt harminc évben napvilágot látott könyvekben alig esett szó a 9. könnyű hadosztályról, a 17. gyalogezredet pedig meg sem említették (noha annak idején a harcok sűrűjében voltak): a zalai hadosztály iratai ugyanis éppen „harcainak legkritikusabb körülményei miatt” teljesen elvesztek.³⁷

Kemendy Gézát az igazságra való törekvés indította visszaemlékezésének megfogalmazására, és emlékeinek rögzítése során mindvégig ehhez kívánta magát tartani. Munkája legnagyobb értékének azt tekintette, hogy a közvetlen átélés hangján tud a történelmi eseményekről beszélni. Írásának tartalmát elsősorban személyes élményei határozták meg. Tisztán megmaradt emlékei alapján, utólagos változtatások, szépítgetések nélkül, zászlóalja életén keresztül kívánta bemutatni a magyar királyi 2. honvéd hadseregére vonatkozó általános jellemzőket, és – amint írta – „a különbségeket is, melyek, ha általánossá lettek volna, talán más lett volna a végkifejlet is.”³⁸ Emlékeinek lejegyzése során a nehéz időket újra átélte, és az akkori katonai nyelv, illetve szakkifejezések alkalmazásával is igyekezett hiteles miliőt teremteni. A hitelesség kedvéért sok diszkrét dologra is kitért, ám távol állt tőle annak a szándéka, hogy bárkinek az emléket is megsértse.³⁹

Kemendy 1972 szeptemberében a következőket írta készülő munkájáról egykori századparancsnokának, Perjés Gézának: „... nehogy valami csodálatos hadtörténeti munkát várjál, mert erre én nem vállalkozhatok. Ha valamihez hasonlítani tudom, az vitéz Somogyváry Gyula – nekem mindig kedvesnek maradó – könyvei; [...] én is az egész szívemmel vagyok benne, és az alkuba soha nem bocsátott becsületemmel és igazságérzetemmel.”⁴⁰

Kemendy Géza így fogalmazta meg írásának célját az utódai számára visszaemlékezésének utószavában: „Szerény erőmből telhetően arra törekedtem, hogy megidézsem mindazokat, akiket régtől fogva arra kárhoztattak, hogy harcaik, küzdelmeik, életük feláldozása ellenére, örök feledés takarjon. [...] Nem öncélként

³⁷ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 1-5. p.

³⁸ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 204. p.

³⁹ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 369. p.

⁴⁰ Kemendy Géza levele Perjés Gézához. Keszthely, 1972. szeptember 6. (Perjés Géza és Kemendy Géza levelezését Perjés Budapesten élő özvegye bocsátotta rendelkezésünkre. Szívességét ezúton is megköszönjük!)

írtam ezeket a sorokat, hanem kifejezetten azért, hogy ezeket Nektek átadva, a jövőtök formálásában részt tudjak venni akkor is, amikor már nem leszek, mert megtérek azok közé, akik végig megmaradtak igaz embernek, áldozatukat ajánlották fel egy ügyért. Én, aki túléltem őket, kötelességemnek éreztem, hogy őket veletek megismertessem. Áldás emlékükre!”⁴¹

Kemendy azért mert vállalkozni emlékeinek leírására, mert harctéri beosztásával együtt járó, viszonylag nagy mozgási szabadsága az átlagos csapattisztekénél szélesebb rálátást biztosított az eseményekre. A 17. gyalogezred II. zászlóaljának vonatparancsnokaként nemcsak a zászlóalj egyes századaival, és a zászlóaljvonat szálláshelyén, Sztaro Nyikolszkojében elhelyezett más csapattestekkel állt közvetlen kapcsolatban, s kapott tőlük hiteles, megbízható információkat, hanem bejáratos volt a zászlóalj-, az ezred-, és a hadosztályparancsnokságra is. Értesüléseit tovább bővíthette zászlóaljparancsnokához, Kaltróy Antal alezredeshez fűződő jó kapcsolata révén, a hadosztályparancsnokság egyik segédtsíztje, a korábban Sármelléken tanító Steinhardt László főhadnagy barátsága által pedig olyan honvédelmi miniszteri rendeletekbe és parancsokba is betekintést nyerhetett, amelyeket – állítólag – még az ezredparancsnoka sem látott.⁴²

Kemendy emlékeinek felidézéséhez, elsősorban az egyes helyszínek és dátumok pontosításához, hatalmas segítséget nyújtottak egykorú levelei, tábori levelezőlapjai és más korabeli dokumentumai, melyeket annak idején hazajuttatott, felesége pedig a viharosabb időkben is megőrizte.⁴³ Ezeket azután – mint már említettük – eredetiben, mintegy hitelesítő bizonyítékként mellékelte visszaemlékezésének első példányához. Nagy segítségére voltak Kemendynek saját harctéri fényképei, valamint az egykori bajtársaktól kapott fotók is;⁴⁴ ezekről a későbbiekben még részletesebben szólnunk.

Kemendy felhasználta visszaemlékezéséhez két egykori tisztjárta, Nyíry Zoltán és dr. Viczián Antal személyes emlékeit, illetve egyes dokumentumait is. Nyíry annak idején hivatásos hadnagyként a 17./II. zászlóalj géppuskás századának parancsnoka, dr. Viczián pedig, mint címzetes orvos zászlós, a zászlóalj orvosa volt. Az 1970-es évek elején mindketten a siófoki kórházban dolgoztak: dr. Viczián Antal igazgatóként, dr. Nyíry Zoltán pedig orr-, fül-, gégyész főorvosként.

⁴¹ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 367., 371. p.

⁴² Steinhardt Lászlótól szerzett értesüléseiről: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 5., 252-253., 269-270., 276-277., 299., 364. p.

⁴³ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 5., 13. p.

⁴⁴ Kemendy Géza e visszaemlékezéséről írta Perjés Gézának Keszthelyről, 1972. augusztus 7-én: „Ebben a munkában nagy dokumentumanyagra támaszkodom a hitelesség igazolásához: mellékelem az összes frontról írott leveletem, ottani saját felvételemet, és több térképpel igyekszem szemléletessé tenni az általam elmondottakat.” (A levél eredetije Perjés Géza özvegyének birtokában.)

A visszaemlékezés elkészítését megelőzően mindketten ellátogattak Kemendyhez Keszthelyre, és együtt elevenítették fel közös emlékeiket. Lelkes támogatásuk és adatközléseik „nagy lendítő erőt” adtak Kemendy számára a zászlóalj történetének felidézéséhez, és elősegítették, hogy ne fáradjon bele a munkába.⁴⁵ Kemendy visszaemlékezésének több mozzanatát az ő elbeszéléseik alapján pontosította, illetve egészítette ki, egy helyütt pedig teljes terjedelemben beiktatta emlékiratába Nyíry Zoltán Gremjacsjében, 1942. augusztus 25-én leírt, „Sétalovaglás” című harctéri életképét.⁴⁶ (Nyíry ezt annak idején kilenc példányban gépelte le a családjá és barátai számára, az egyiket pedig rögtön a hivatalos zászlóaljnaplóhoz csatolták.)⁴⁷

Kemendy Géza – amint az egyik Perjés Gézához intézett leveléből kiderül – ismerte, és visszaemlékezésének elkészítése előtt alaposan áttanulmányozta a Magyarországon e témakörben addig kiadott összes munkát. (Szerzőik közül Görgényi Dánielt⁴⁸ tartotta a legreálisabbnak „Signum Laudis” című emlékirata alapján, Nemeskürty István⁴⁹ jószándékát pedig tisztelte ugyan, ám művének hazugságait nem bocsátotta meg neki.) Kemendy e könyvekre utalva írta Perjés-

⁴⁵ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 38., 370. p.

⁴⁶ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 234-238. p.

⁴⁷ Frontnaplók a Don-kanyarból 87. p.

⁴⁸ GÖRGÉNYI DÁNIEL (Szászrégen, 1898. április 9. – Budapest, 1978. február 18.) vezérőrnagy. Katonai szolgálata kezdetén, 1918-ban az olasz fronton a cs. és kir. 7. tüzérezred felderítő tizedeseként, 1918 novembere és 1919 januárja között Csucsá térségében pedig a Székely hadosztály őrmestereként teljesített harctéri szolgálatot. 1930. április 1-jétől, a Vámőrtisztképző tanfolyam elvégzése után, hivatásos műszaki tisztként előbb a 3. utászzászlóaljban, majd a HM 1. c. osztályán szolgált. 1937. augusztus 1-jén a műszaki parancsnok segéd tisztjéül a szombathelyi 3. vegyesdandárhoz (1939. január 23-ától III. hadtesthez) helyezték, s kisebb megszakításokkal ezen beosztásában szolgált 1943. február 2-ai szovjet hadifogságba eséséig. 1942. április 18-án ezen fenti beosztásában vonult el a keleti hadszíntérre, s a 2. hadsereg Don menti hadszínterén december 30-ától a VII. utászzászlóalj, majd a hadtest törzsszárad parancsnoki teendőit látta el. Hadifogsága alatt elvégezte az antifasiszta iskolát, agitációs propaganda munkát fejtett ki, majd hazatérve 1945. február 26. és 1946. október 1. között az 1. hadosztály utászzászlóalját irányította. Vezérőrnagyi rendfokozatban viselt fontosabb beosztásai: 1949 szeptembere és 1951 októbere között HM Műszaki parancsnok, 1957. október 22. és 1963. augusztus 15. között a Központi Műszaki Anyagraktár parancsnoka. Idézett memoárja: Signum Laudis. Egy katonai emlékirata. Budapest, 1968. HL HM AKVI 745/1898. és 2832/1898.

⁴⁹ NEMESKÜRTY ISTVÁN (Budapest, 1925. május 14. –) író, irodalom- és filmtörténész, egyetemi tanár, magyar királyi hivatásos folyamőr hadnagy. 1944. november 15-én a „Bolyai János” Honvéd Műszaki Akadémián avatták hadnaggyá. 1945. január 22. és április 19. között a 9. határvasdász hadosztály I. zászlóalja nehézfegyverszáradának aknavető szakaszparancsnoka volt. Amerikai hadifogsága 1945. május 5-étől október 6-áig tartott. 1956-tól a Magvető Kiadó szerkesztője, 1959-től a Budapest Filmstúdió vezetője, 1961-től filmtörténeti előadója, 1976-tól pedig tanára a Színház- és Filmművészeti Főiskolának. 1990-ben a Magyar Televízió elnöke, 1998 és 2001 között pedig millenniumi kormánybiztos. Irodalomtörténészként Balassi Bálint és korunk irodalmát kutatta. Több átfogó magyar film- és művelődéstörténeti kötete jelent meg. Esszéíróként a 16. század és a második világháború magyar vonatkozású eseményeivel foglalkozott. HL HM Ig. Biz. ir. 7568.

nek: „Én ezekből a könyvekből csak tényanyagot, eredeti térképeket, számadatokat – de szellemet nem – vettem át.”⁵⁰

Kemendy, hogy visszaemlékezésének olvasói – elsősorban a családtagjai – számára megvilágítsa a 2. hadsereg általános helyzetét, illetve azon belül a 9. könnyű hadosztály szerepét, helyenként beépítette kéziratába az 1970-es évek elején Magyarországon elérhető egyetlen szakmai kiadvány, a Horváth Miklós által összeállított, „A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál” című levéltári forrásgyűjtemény több dokumentumát és bevezető tanulmányának egyes szakaszait is.⁵¹

Ezt az 1958-ban kiadott, szemléletében politikailag erősen korlátozt, tendenciózusan válogatott forrásgyűjteményt (különösen bevezető tanulmányának elfogult következtetéseit) a szakemberek már az 1970-es évek elején elavultnak tekintették – szerkesztőjét, Horváth Miklóst pedig maga Kemendy is magyar mivoltából kivetkőzött „hitvány árulónak” tartotta⁵² –, ezért az ebből idézett szövegrészeket, valamint az ez alapján készített térképvázlatokat – mint a személyes visszaemlékezéstől amúgy is idegen elemeket – kihagytuk e könyvből.⁵³

Kemendy visszaemlékezésének függelékébe került „A 2. magyar hadsereg nagybani szervezete” címet viselő névtár és az 1940. évi szervezési táblázat alapján készült térkép, melyekhez egykori századparancsnoka, Perjés Géza szolgáltatott adatokat Csima János „Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938-1945)” című, 1961-ben szolgálati használatra kiadott, nehezen hozzáférhető könyvből.⁵⁴ Ezt a – mai szemmel nézve – hiányos és számos helyen pontatlan kimutatást ugyanúgy kihagytuk a könyvből, mint az ugyancsak a kézirat függelékébe illesztett, „A II. világháború dalaiból” című, Keszthelyen és Alsópáhokon 1972-ben lejegyzett, illetve lekottázott, azóta azonban már más forrásokból ismét ismertté vált és meghallgatható dalok gyűjteményét.⁵⁵

Kemendy a visszaemlékezéséhez csatolt eredeti mellékletek (szöveges dokumentumok, térképek, rajzok és fényképek) precíz jegyzékével, valamint egy rend-

⁵⁰ Kemendy Géza levele Perjés Gézához. Keszthely, 1972. szeptember 6. (A levél eredetije Perjés özevegének birtokában.)

⁵¹ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 132-135., 181-187., 277., 346-354. p.

⁵² Kemendy Géza levele Perjés Gézához. Keszthely, 1972. szeptember 6. (A levél eredetije Perjés özevegének birtokában.)

⁵³ Kemendy visszaemlékezésének „Összefoglaló” című fejezete szinte teljes egészében Horváth Miklós bevezető tanulmányát idézi (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 346-354.), ezért e fejezet közlésétől szintén eltekintettünk.

⁵⁴ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 355-363. p. Vö. HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. Függelék: Perjés Géza levele Kemendy Gézához, Budapest, 1972. szeptember 2. (Kemendy Keszthelyen, 1972. augusztus 7-én kelt, idézett levelében kérte Perjéstől ezeket az adatokat.)

⁵⁵ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 372-385. p.

kívül alapos névtárral zárta kéziratát. Ez utóbbi, záró fejezetben rövid magyarázatát adta a kéziratában előforduló személy- és földrajzi neveknek, valamint az annak idején használatos katonai szakkifejezéseknek, fogalmaknak is.⁵⁶ (A mellékletek jegyzékét e könyvből kihagytuk, a személynévmutatót viszont a névtár anyagának felhasználásával készítettük el.)

Mint már említettük, Kemendy harctéri visszaemlékezésének első példányához csatolta mellékletként az eredeti dokumentumait, főként a feleségével folytatott egykorú levelezését. E katonai szempontból cenzúrázott levelek túlnyomó többsége szinte kizárólag Kemendynek a szeretteihez fűződő viszonyáról és családjának magánügyeiről szól. Sikerült azonban néhány olyan levelet, sőt tábori postai levelezőlapot is hazajuttatnia (egy részüket a tábori cenzúra megkerülésével), melyek Kemendy visszaemlékezését alátámasztó, érdemi információkat tartalmaznak az emlékirat szerzőjének szolgálatáról és zászlóaljának oroszországi mindennapjairól is. E levelek és tábori lapok egészét vagy bizonyos részleteit (összesen 13 darabot) könyvünk függelékében is közzétesszük, egyes további levelek vagy levelezőlapok leglényegesebb sorait pedig (rövidebb idézetek formájában) a visszaemlékezés magyarázó jegyzeteibe építettük be.⁵⁷

A visszaemlékezés fényképmellékletei

Kemendy Géza harctéri emlékeinek felidézését jelentős mértékben elősegítették a visszaemlékezésének szerves részét képező amatőrfényképek is, melyeket saját maga készített, vagy egykori tisztársaitól kapott. E fotók eredetijét vagy reprodukcióját azután az általa leírtakat alátámasztandó, azokat hitelesítő bizonyítékként csatolta emlékiratához, melyben szinte valamennyi képről leírta, hogy hol, mikor, milyen körülmények között készültek, és kiket, vagy milyen eseményeket ábrázolnak. Kemendy kéziratának bevezetőjéből tudjuk, hogy felhasználta összes meglévő saját fényképét. Sajnos az 1970-es években már csak ezek egy részének volt a birtokában, mert – mint írta – „a legértékesebbek és a legtöbb a hazaküldés és a végső összeomlás során megsemmisült”.⁵⁸

Kemendy Géza első fennmaradt fényképei még a csáktornyai vásártéren, a zászlóalj lovasainak kiképzése alkalmával készültek 1942 áprilisának elején. E képek egyikét, melyen az előtérben a visszaemlékező látható lóháton, Kemendy

⁵⁶ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 386-389., 390-405. p.

⁵⁷ Kemendy Gézának az öccséhez, Kemendy Lászlóhoz írt tábori postai levelezőlapjainak többségét szintén a jegyzetekhez használtuk fel, az 1942. augusztus 16-ai lapot pedig a Függelékben közöljük. (E lapokat Kemendy László fia, Kemendy Nándor bocsátotta rendelkezésünkre. Szívességét ezúton is megköszönjük!)

⁵⁸ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 5. p.

mintegy 30 példányban hívatta elő, és április 11-én küldte haza a feleségének, hogy mint búcsúképet ossza szét a rokonaik és barátaik között.⁵⁹

A harctérre indulás másnapján, május 2-án pihenőt tartott a 17./II. zászlóalj csapatvonatát szállító vasúti szerelvény a Komárom megyei Kisbéren, ahol Kemendy feleségének pedagógus rokonai, Kober Pál és fia, Géza laktak. Kober Géza ekkor közös képet készített az apjáról és Kemendyről, s azt néhány napon belül el is vitték Sármellékre.⁶⁰ A szerelvény már Oroszországban járt, amikor Kemendy május 6-án, útközben írt tábori levelezőlapján – többek között – ismételten „4 1/2 x 6-os filmeket” kért a felségétől, mert nem tudott venni.⁶¹

Május 9-én Kurszkban rakodott ki a zászlóalj, majd néhány napos gyalogmenettel érte el a németektől átveendő védőállásokat. Útközben az egyik éjszakai pihenő alkalmával, a szabad ég alatti táborozás romantikus hangulatát megörökítendő készítette el saját fényképezőgépével első „harctéri” felvételét Kemendy Géza. Ezt a képet, melyen a magyar honvédek, Kemendy és társai, valamint lovaiak horizont fölé emelkedő sötét sziluettjei rajzolódnak csak ki a derengő égbolt előtt, valószínűleg ugyanakkor a Nagy István őrvezetőnek, a 17./II. zászlóalj géppuskás százada löszertisztesének köszönhetjük, aki később Kemendy valamilyen olyan felvételét elkészítette, amelyen a visszaemlékező is látható.⁶²

Kemendy május derekán az arcvonala felé igyekvő zászlóaljvonat menetét örökítette meg. A képet, melyen az előtérben Búcsú nevű lovának feje látható, maga készítette lóhátról a Pahonok felé vonuló lovaskocsikról.⁶³ A zászlóaljvonat az arcvonala elérve Internacionálban települt, és ott állomásozott június közepéig. Kemendy onnan írta június 8-án a feleségéhez a következőket: „...megkezdtem a fényképezést, és megörökítem ittlétemnek jelentős mozzanatait. Családunknak szép emléke lesz.”⁶⁴ Június derekán az arcvonalaiból hátrább vonták a 17./II. zászlóaljat, hogy felkészüljenek a támadásra. Ekkor készítette Kemendy azt a képet, mely az Internacionálból Galicsibe induló zászlóaljvonatot örökíti meg, s melynek bal szélén ő maga látható lóháton rohamsisakban, míg jobboldalt a tiszti legénye, Tamás János menetel.⁶⁵

⁵⁹ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 25., 32. p.; HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 9. sz. melléklet. (Kemendy Géza levele a feleségéhez, Kober Borbálához. Csáktornya, 1942. április 11.)

⁶⁰ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 48. p.; HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 21. sz. melléklet. (Kemendy Géza levelezőlapja a feleségéhez, Kober Borbálához. Komárom, 1942. május 2.)

⁶¹ HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 25. sz. melléklet. (Kemendy Géza tábori postai levelezőlapja a feleségéhez, Kober Borbálához. „Valahol Oroszországban”, 1942. május 6.)

⁶² Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 73., 211., 398. p.

⁶³ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 74. p.

⁶⁴ HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 43. sz. melléklet. (Kemendy Géza levele a feleségéhez, Kober Borbálához. [Internacionál], 1942. június 8.)

⁶⁵ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 78. p.

Galicsi mellett, június 20. körül, egy éjszakai orosz bombázást követő reggelen készültek azok a felvételek, melyeknek egyikén egy ló nélkül maradt magyar huszár és egy lótetem (a 9. könnyű hadosztály önálló huszárszázadának vesztesége), a másikon pedig egy szétrepedt, ám fel nem robbant szovjet „Molotov-kosár” (apró bombákat tartalmazó tartály) látható. (Az utóbbi képen Kemendy is ott ül a szétesett bomba mögött.)⁶⁶ Kemendy Galicsiból írta feleségének június 23-án: „Ma gyóntunk, áldoztunk, szép felvételeket készítettem. Szántó Sándort bronz vitézségi érmmel ma kitüntették, lefényképeztem.”⁶⁷ (A sármelléki Szántó Sándor a 17./II. zászlóalj 5. századának rajparancsnoka volt, és vitézségéért Kaltróy Antal alezredes tűzte mellére a kitüntetést.)⁶⁸ Kemendy másnap, június 24-én részletebben is beszámolt feleségének a fényképezésről: „Ma küldtük haza Csáktornyára az első tekercs filmemet, 8 felvételt kidolgozásra, onnét küldik majd Neked. Légy szíves, csináltass róluk kópiát, és küldjél belőle nekem is, azoknak is, akiket érdekelnek. Tábori miséről, gyónásról, áldozásról készültek, meg a Szántó Sándor kitüntetéséről. Vegyél albumot és ragaszd be, majd meg a többi is.”⁶⁹

Kemendy később, 1942. augusztus 22-én e felvételeivel kapcsolatban írta a feleségének: „Egy tekercs filmet kb. 2 hónapja elküldtem Csáktornyára a zászlóaljhoz, hogy ők előhívják, és ha alkalmasak, a naplóba elhelyezik, a filmet pedig megadott címedre elküldik. Megkaptad ezeket? Nagyon sajnálnám, ha elveszett volna, nekem igen kedves emlékeim. Még ma írok oda is, és érdeklődöm.”⁷⁰ E felvételek sohasem kerültek elő; Kemendy visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a hazaküldött film útközben elveszett.⁷¹

Kemendy június 26-ai tábori postai levelezőlapján a következőkre kérte feleségét: „Ha hazaér lapom, kérlek, azonnal küldjél 4x6 1/2-es filmtekerceket, mert jó fényképezési lehetőségek lesznek ezután.”⁷² A „jó fényképezési lehetőségek”-re az 1942. június 28-án megindított támadás során nyílt alkalom. Kemendy aznap hajnalban – a nap első sugarainál – azt a jelenetet örökítette meg fényképezőgépével Beszegyinónál, amint a zalavári Kalmár József honvéd, a 17./II. zászlóalj szanitéce bekötözi az első sebesült szovjet hadifoglyokat. Az ellenfényes képen

⁶⁶ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 98., 100. p.

⁶⁷ HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 55. sz. melléklet. (Kemendy Géza tábori postai levelezőlapja a feleségéhez, Kober Borbálához. [Galicsi], 1942. június 23.) Kemendy ezen a napon öccséhez, Kemendy Lászlóhoz írt tábori postai levelezőlapján is utalt a fényképezésre: „Szép felvételeket készítettem; most majd folytatom, lesz rá mód.” (Kemendy Nándor tulajdona.)

⁶⁸ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 103., 401. p.

⁶⁹ HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 56. sz. melléklet. (Kemendy Géza tábori postai levelezőlapja a feleségéhez, Kober Borbálához. [Galicsi], 1942. június 24.)

⁷⁰ HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 111. sz. melléklet. (Kemendy Géza levele a feleségéhez, Kober Borbálához. [Sztaro Nyikolszkoje], 1942. augusztus 22.)

⁷¹ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 103. p.

⁷² HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 57. sz. melléklet. (Kemendy Géza tábori postai levelezőlapja a feleségéhez, Kober Borbálához. [Galicsi], 1942. június 26.)

nem látszik, hogy a tűzérési előkészítés alatt súlyos fejsérüléseket szenvedtek a mongol arcú foglyok, akik – Kemendy emlékei szerint – ennek ellenére „egymást lökdösve biztosítottak helyet maguknak, hogy rajta lehessenek a fényképen”.⁷³

Kemendy aznap még távolról lefényképezte – nem sok sikerrel – a bombázástól kigyulladt két orosz falu, Jeszkovo és Linkovo égését (a képen bozótos mezőt látunk, a horizont szélén távoli füstfelhőkkel),⁷⁴ azt azonban sem egykorú leveleiben, sem visszaemlékezésében nem említi, hogy következő napokban a Tyim városa körüli harcok során, majd a Donig folytatott előrenyomulás idején milyen további felvételeket készített. Egyetlen alkalomról tudunk mindössze, amikor július 10. körül, már a Don közelében járva megörökítette a Szinyije Lipjágiba bevonuló német páncélosokat és katonákat, valamint a levegőben szálló repülőket. Ez a kép azonban a visszaemlékezése szerint „valami oknál fogva nem került haza, elveszett az egész film”.⁷⁵ Kemendy útközben többször fényképezhetett, mert mire a 17./II. zászlóalj 1942. július 11-én, a Voronyezstől délre fekvő Gremjacsje falunál elérte a Dont, már három tekercs filmet elhasznált, amint az a feleségének írt leveléből kiderül: „Filmet is kértem már, most ismét, mert a három tekercs már elfogyott.”⁷⁶ Megmaradt viszont az a gremjacsjei látkép, háttérben a Don folyóval, amit Kemendy a megérkezésük napján egy orosz család udvarán készített magáról és a helyi lakosokról.⁷⁷

A 17./II. zászlóalj kocsisainak, illetve lovaskocsijainak zöme 1942 júliusának derekától 1943 januárjáig a Gremjacsjétől nyugatra fekvő Sztaro Nyikolszkojében állomásozott. Kemendy ez idő alatt ott örökítette (vagy örököltette) meg fényképezőgéppel a zalai honvédek és a helybeli lakosok arcvonal mögötti hétköznapijait. Felvételeket készített, illetve készíttetett a betakarításban segédkező orosz asszonyok számára is főző tábori szakácsokról, keszthelyi barátja, Reischl Rafael tartalékos hadnagy látogatásáról, a zászlóaljvonat kocsisairól és tábori kovácsairól, az orosz asszonyok kártyajóslásáról, az orosz lakodalomban vendégeskedő magyar honvédekről, Gremjacsje polgári lakosságának kitelepítéséről, és az ezredvonattól lovon érkezett látogatókról is.⁷⁸

⁷³ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 113-114. p.

⁷⁴ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 117-118. p.

⁷⁵ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 152-153. p.

⁷⁶ HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 70. sz. melléklet. (Kemendy Géza levele a feleségéhez, Kober Borbálához. [Gremjacsje], 1942. július 11.) „Sok fényképet csináltam, a filmeket köszönöm, még nem kaptam meg” – írta Kemendy az öccséhez, Kemendy Lászlóhoz, 1942. július 26-ai tábori postai levelezőlapján. (Kemendy Nándor tulajdonában.)

⁷⁷ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 156. p.

⁷⁸ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 163., 166-168., 189., 212. p., 245., 248. p. Kemendy a feleségéhez 1942. szeptember 27-én írt levelében említi, hogy aznap néhány felvételt készített az orosz lakodalomban. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 135. sz. melléklet.)

Kemendy harctérről származó utolsó ismert fotói 1942 októberének elején, Sztaro Nyikolszkojében, az 1555. számú, vonatparancsnoki szállásául szolgáló ház előtt készültek, azokban a percekben, amikor kísérőjével, Ikonár János lovással visszaérkezett a zászlóaljparancsnokságról. (Ekkor már kifogyóban volt a fényképezőgépéből a film, és Kemendy, mire november végén szabadságra megy, fel kívánta használni valamennyi kockáját, hogy akkor majd elkészíttethesse a képeket.) Az ott készített képek egyikén Kemendy és kísérője látható lovon, a másokon Kemendy maga, a harmadikon pedig a lovász pózol Kemendy jó kiállítású lován.⁷⁹

Kemendy Géza emlékeinek felidézéséhez, illetve visszaemlékezésének illusztrálásához két egykori tisztára fényképeit is felhasználta. Kéziratának utószavában mondott köszönetet keszthelyi barátjának, dr. Eger Zsigmondnak, aki rendelkezésére bocsátotta értékes fényképgyűjteményét: „Ezek a képek nagyon szemléletesen kiegészítették az általam elmondottakat, hiszen az ő érdeklődése és azok fényképeken való rögzítése megegyezik az én törekvésemmel és a helyszínnel is.”⁸⁰ Dr. Eger Zsigmond tartalékos főhadnagy (civilben adóhivatali jogász) 1942-1943-ban a 9. könnyű hadosztály hadbiztosságán, azaz hadosztályparancsnokságán szolgált Ivanovkán.⁸¹ Így, noha annak idején még nem ismerhették egymást Kemendy Gézával, és nem lehettek közvetlen kapcsolatban, dr. Eger Zsigmondnak több alkalommal volt része hasonló élményekben, mint Kemendynek, és – mint gyakorlott fotós – számos fényképet készített Ivanovka környékén a magyar honvédek és a helyi lakosság mindennapjairól.⁸²

Kemendy dr. Eger Zsigmond felvételei közül az alábbi fotókat használta fel visszaemlékezése képanyagának kiegészítéséhez: sebesültek ellátása a szabadban Tyimnél 1942 júliusának elején, a Don felé vonuló és mezőn aknát kereső zsidó munkaszolgálatosok, szovjet harcokcsik Sztarij Oszkolnál július első napjaiban, tábori mise Ivanovkán 1942 nyarán, Gremjacsje kitelepített polgári lakossága 1942 júliusának végén, orosz parasztok aratása, terményhordása és cséplése 1942 nyarán és telén, Kosztyenkinél ejtett szovjet hadifoglyok Ivanovkán 1942. augusztus 9-13. körül, az 1942. augusztus 8-13-ai hídfőcsatában elhunyt magyar honvédek, köztük a keszthelyi Csathó Egon hadnagy sírja Parnicsnijben, egy olasz haditudósító sírja Ivanovkán, végül Sztaro Nyikolszkoje árokásásra induló és azon dol-

⁷⁹ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 255-256. p., Kemendy Géza tábori postai levelezőlapja az öccséhez, Kemendy Lászlóhoz. [Sztaro Nyikolszkoje], 1942. október 9. (Kemendy Nándor tulajdonában.)

⁸⁰ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 370. p.

⁸¹ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 219. p.

⁸² Dr. Eger Zsigmondnak két háborús fotóalbuma maradt fenn. Az elsőt a lánya, dr. Eger Eszter őrzi és bocsátotta rendelkezésünkre, a másodikat pedig a sógornője, Polozgai Ernőné ajándékozta a Zala Megyei Levéltárnak 2011-ben. Szívességükért ezúton is köszönetet mondunk!

gozó lakosai, valamint a házukat szalmával fedő ivanovkai orosz parasztok 1942 őszen.⁸³

Kemendy már az oroszországi harctéren is közvetlen bajtársi kapcsolatban állt Nyíry Zoltán hadnaggyal, a 17/II. zászlóalj géppuskás századának parancsnokával. Nyíry – noha erről kevés szó esik a harctéri naplójában⁸⁴ – szintén saját fényképeken örökítette meg a 17/II. zászlóalj, különösen a géppuskás század történetének számos fontos epizódját és helyszínét, a csáktornyai elindulástól, 1942. május elsejétől egészen 1943 tavaszáig, a hazaérkezésig.⁸⁵ Kemendy Nyíry Zoltán fényképei közül vette át az 1943. januári sebesülésének helyszínét, Rudkino községet 1942 nyarán ábrázoló felvételt, a Nyíry századának honvédeit egy Don menti géppuska állásban és az „Álmos” figyelőben, továbbá a Kaltróy Antal alezredes egy orosz hadifogollyal közösen, ugyancsak 1942 nyarán megörökítő fényképeket, a 17/II. zászlóalj gremjacsjei hősi halotti temetőjének képét 1942 őszeről, valamint a Kaltróy Antal csáktornyai sírjáról és a 17/II. zászlóalj hazatért tisztjeiről és honvédeiről Csáktornya főterén, 1943. május 17-én készült fotókat (összesen hét fényképet).⁸⁶

A visszaemlékezés utóélete

Kemendy harctéri visszaemlékezésének egyik első olvasója Perjés Géza hadtörténész, az egykori bajtárs volt. Perjés, aki 1942-1943-ban nem vett részt a 2. hadsereg oroszországi hadjáratában, és csak közvetett információi voltak a doni tragédiáról, 1972. december 3-án hosszabb levélben fejtette ki a véleményét Kemendy kéziratáról, és arról, hogy milyen lelki hatást gyakorolt rá az emlékirat. „Arról van szó ugyanis Gézám – írta Kemendynek –, hogy megerősítettél, elégtételt ad-

⁸³ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 117/a. p. (63/a., 63/b. melléklet), 145/a. p., 149-150. p., 170/b. p., 172-172/a. p. (84-87. melléklet), 190/b. p. (90. melléklet), 218/a-219. p. (122-123. melléklet), 221-221/a. p. (100. és 100/a. melléklet), 240. p. (121/a-b. melléklet), 274/a-275. p.

⁸⁴ Dr. Nyíry Zoltán fennmaradt harctéri naplója mindössze egyetlen alkalommal (Matvejevkan, 1942. június 12-én) említi a fényképezést: „Este lefényképezem a tanyánkat...”. Vö. Frontnaplók a Don-kanyarból 79. p.

⁸⁵ Dr. Nyíry Zoltán 1942/1943. évi, harctéri fotóalbumát Budapesten élő fia, Nyíry István őrzi és bocsátotta rendelkezésünkre. (Szívességét ezúton is megköszönjük!) Nyíry képeinek egy részéről 1992-ben készültek reprodukciók a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban. Ezek némelyikét közreadta: Frontnaplók a Don-kanyarból 114., 116., 118., 120-122., 125-126. p. (Közülük kettőt Kemendy is felhasznált visszaemlékezésében.)

⁸⁶ Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 234/a. p. (120/b. melléklet), 234/a/2. p. (103. melléklet), 235/a. p. (101-102. melléklet), 236/a. p. (120/a. melléklet), 343-343/a/1-2. p. (199. és 200/a. melléklet), 370. p. (Vö. 386-389. p. „Mellékletek jegyzéke”) Kemendy egy további fényképet is Nyírynek tulajdonított, azt azonban valójában dr. Eger Zsigmond készítette. (Vö. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 189. és 190/b. p., 90. melléklet.)

tál, és műved olvasása óta kissé magasabban tartom fejemet önmagam előtt”.⁸⁷ Perjést, az egykori lelkiismeretes, képzett és bátor hivatásos tisztet ugyanis rossz érzéssel töltötte el, hogy – amint Stomm Marcel altábornagyhoz,⁸⁸ a III. hadtest egykori parancsnokához 1966. november 10-én írott levelében kifejtette – katonai hivatásával annak idején nem tudott használni nemzetének, és tevékenységével végső soron nem mozdíthatta elő a magyarság ügyét.⁸⁹ Perjés – volt tisztársaihoz hasonlóan – évtizedeken át védekezésre kényszerült a vesztes hadsereggel szembeni szemrehányások, vádak és rágalmak ellen, nem sok sikerrel. E kilátástalan küzdelemben lelki vigaszt nyújtott neki Kemendy emlékirata, mely nagymértékben enyhítette rossz érzéseit. „Ha ugyanis olyan ember, mint Te – írta Kemendyhez –, ilyen ragaszkodással és meleg érzésekkel tudsz visszaemlékezni arra a hadseregre, akkor az nem lehetett olyan gyalázatos, amint azt sokan mondják. Leírásod azért nagyon fontos számomra, mivel egész másként olvasnék hasonlóan pozitív kicsengésű írást hivatásos katonától, vagy olyan embertől, akinek társadalmi látása és perspektívája nincs, és akinek nemzet- és hazaszeretete csupán üres frázisokban nyilvánul meg, vagy éppen olyantól, akinek a hadsereg adta meg a társadalmi rangot, önbecsülést, mint tartalékos tisztnek. A Te véleményedért azért kell komolyan venni, mert társadalmi pillantásod nagyon messze lát – emlékszem, mennyit tanultam ilyen szempontból tőled; nép- és hazaszereteted pedig világos ismereteken és tiszta emberségen alapult. És nem a hadsereg tett emberré, nem ott kaptad meg első és egyetlen kvalifikációd, hanem Sármellék népétől már sokkal előbb, később pedig akkor, amikor a »Tannétó Úrban« bízva alakították meg a tsz-t, s mikor 100 %-ig beváltva, sőt túlteljesítve a beléd helyezett reményeket, a közösség bizalma emelt még magasabb tisztségre. Téged nem az egyenruha tett emberré, Te nem csak a háborúban tanúsított magatartásodra lehetsz egyedül büszke!”

Perjés Géza történészként is lélegzetét visszafojtva olvasta, falta Kemendy visszaemlékezést, mely gyarapította tudását a „doni hadseregről”. Perjés megítélése szerint Kemendy gondos leírása „élettel, plasztikus, atmoszférát felidéző, [...] nagyon fontos dokumentum”. Úgy látszik, már 1972-ben felmerült a vissza-

⁸⁷ Perjés Géza Kemendy Gézához írt, Budapesten, 1972. december 3-án kelt levelének eredetije (másolatban): HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. Függelék. 1. p. (Perjés levelének egykorú másolata dr. Szalay Csabáné, Kemendy Borbála birtokában.)

⁸⁸ STOMM MARCEL, gróf (Vác, 1890. december 24. – Budapest, 1968. április 25.) vezérőrnagy, 1943. február 1-jétől altábornagy. 1931. február 27. és 1934. február 16. londoni és washingtoni katonai attasé. 1942. december 5-étől a 2. hadsereg Don menti arcvonalán a III. hadtest parancsnoki teendőit látta el. 1943. február 3-án szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1951. május 16-án tért vissza. Hazatérte után koholt vádak alapján előbb halálra, majd életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. 1956. augusztus 6-án szabadult. Szakály Sándor 2003. 319. p.

⁸⁹ Perjés Géza Stomm Marcelhez írt, Budapesten, 1966. november 10-én kelt levelének másolata – Kemendyhez szóló levelének mellékleteként – dr. Szalay Csabáné, Kemendy Borbála birtokában.

emlékezés kiadásának gondolata, mert Perjés sajnálkozva állapította meg: „...arról tényleg nem lehet szó, hogy belátható időn belül napvilágot lásson”. Perjés elképzelhetetlennek tartotta például, hogy a Kaltróy Antal alezredeshez címzett ajánlást benn hagynák, anélkül pedig csonka volna a mű. Perjés nem hallgatta el kritikai észrevételeit sem, elsősorban a tartalmi arányokat illetően. Kemendy emlékiratát kissé családközpontúnak tartotta, s hiányolta belőle a katonai részek, főként a 17./II. zászlóalj harcainak részletesebb kidolgozását: „Végül is arról van szó, hogy írásod egyben *történeti dokumentum* is, amiből óhatatlanul folyik a *kötelezettség*, hogy a szakmai részről többet írj”. Perjés azt is szóvá tette, hogy a visszaemlékezés kissé vonatközpontú is, és benne háttérbe szorulnak a harci események. Azt tanácsolta Kemendynek, hogy próbálja meg rekonstruálni a harcászati eseményeket is, és azokat pótlólag csatolja művéhez. (Perjés ugyanis az 1940. évi közös szolgálatuk alatt azt tapasztalta, hogy Kemendy, mint géppuskás szakaszparancsnok nagyon értett a harcászathoz, és szerinte Kemendynek a Rudkino védelmében 1943 januárjában játszott szerepe is arról tanúskodott, hogy az emlékirat szerzője nem csak a gyakorlótéren volt jó vezető.)⁹⁰ Perjés mindezek után így összegezte Kemendy visszaemlékezésének jelentőségét: „...írásod nem csupán a Kemendy család ügye, hanem *nemzeti ügy* is”!

Perjés Géza e leveléből tudjuk, hogy Kemendy visszaemlékezését megmutatta budapesti szomszédjának, illetve jó barátjának, Cseres Tibor⁹¹ írónak is, aki akkor éppen második világháborús nagyregényén dolgozott. Cseres – Perjés szerint – „mint a héja csapott rá”, hogy végigolvassa. Perjés a levélírás közben felhívta az író, és megkérdezte, mi a véleménye Kemendy művéről. Cseres ezt válaszolta: „Nagyon jó, rengeteg impulzust ad!”⁹²

Kemendy Géza, aki Perjésnek egy korábbi leveléből szerzett róla tudomást, hogy valaki érdeklődik a visszaemlékezése iránt, még nem kapta kézhez a fenti levelet, amikor barátjától kerülő, 1972. december 5-ei levelében arra kérte Perjést, hogy ne használja fel senki idegen a visszaemlékezésében foglaltakat. „Nem közrebocsátásra szántam – írta ekkor Kemendy Perjésnek, mit sem tudván róla, hogy művét Cseres Tibor már olvassa –, és azokat az intim dolgokat, melyet – akár mint egy családomnak szóló levelet – közöltem benne, nem szeretném, ha bárki

⁹⁰ Kemendy Keszthelyen, 1972. december 8-án kelt válaszlevelében a következőket írta Perjés bírálata: „... hálás vagyok írásomat érintő ítéletedért. Én is szerettem volna bővebben írni bizonyos egyéb dolgokról, de nem mertem hozzányúlni azokhoz a részletekhez, melyeknek nem voltam tevőleges rész[t]vevője. Célkitűzésem is csak arra terjed ki, amiket átéltem. Lehetséges, hogy Nyíry Öcsiékkal való találkozásom alkalmával készíték jegyzeteket, melyek alapján kiegészítéseket tudok írni.” (A levél eredetije Perjés Géza özvegyének birtokában.)

⁹¹ CSERES TIBOR (Gyergyóremete, 1915. április 1. – Budapest, 1993. május 24.) író. Szépirodalmi regényeiben többnyire a magyar történelem nemzeti önvizsgálatának ad teret. A „Hideg napok” című leghíresebb regénye az 1942. januári délvidéki tragikus események sajátos bemutatása.

⁹² HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. Függelék. 1-2. p.

is publikálja. Én idegeneknek nem teregetem ki az olyan dolgokat, mint például Erdődy hadnagy és a gépkocsivezető igaz története, vagy bármelyik, amely az akkori idők esetleges kétarcúságáról tanúskodna. Sokkal jobban tisztelem azt a kort és az eseményeket, semmint képes lennék »visszaköpködni«⁹³.

Kemendy Perjés december 3-ai levelét olvasva láthatta, hogy kérése elkészt: kénytelen-kelletlen tudomásul kellett vennie, hogy műve Cseres Tibor kezébe került. Mivel ezt utólag már nem róhatta fel jóhiszemű barátjának, néhány hónappal később, 1973 februárjában arra kérte csupán Perjést, érdeklődj meg: Cseres mikor és milyen címen jelenteti meg tervezett könyvét, hogy azt majd időben előjegyeztethesse a könyvesboltban. Perjés – aki válaszlevelében ismét „igen nagy jelentőségű”-nek nevezte Kemendy visszaemlékezését – úgy értesült, hogy a szóban forgó könyv legfeljebb egy év múlva jelenik meg. Cseres sokat kínlódik a néhez témával, és – ígérete ellenére – még neki sem adta oda átolvasásra a kéziratot. Az író azóta is mondta Perjésnek, hogy Kemendy írása „rendkívül sokat segített neki”, ugyanis a dolgoknak olyan oldalát mutatta be, melyről keveset tudott.⁹⁴

Kemendy Géza visszaemlékezése – amint azt Perjés megjósolta – valóban hozzájárult „egy írói vállalkozás sikeréhez”. Cseres Tibor a Magyarország második világháborús katonai szerepét és felelősségét boncolgató, s azt néhány magyar katonatiszt személyes sorsán keresztül bemutató nagy történelmi regényében, az 1979-ben kiadott „Parázna szobrok”-ban használta fel – nyilván sok más, hasonló tartalmú kézirat mellett – Kemendy emlékiratának bizonyos részleteit, illetve motívumait – anélkül azonban, hogy Kemendy ahhoz hozzájárult volna. Cseres az „Ikerregény” „B” részébe, annak IV. és V. fejezetébe építette be, többé-kevésbé átdolgozva és tömörítve Kemendy emlékeit, a szépirodalmi művekben szokásos módon, a forrás megjelölése, vagy bármiféle hivatkozás nélkül. A Kemendy kéziratában olvasott földrajzi neveket (Kosztyenki, Gremjacsje, Alekszandrovka), nem változtatta meg, és saját nevén szerepeltette Ujlaky Jenő vezérőrnagyot, a 9. könnyű hadosztály parancsnokát (a „mészárost”) is. Kaltróy Antal alezredes nevét ugyan Koltó alezredesre keresztelte át, ám a Koltó-zászlóaljról szólva egyértelműen a 17./II. zászlóalj történetének egyes mozzanatait, illetve Kemendy visszaemlékezésének bizonyos részleteit használta fel, több-kevesebb változtatással, helyenként szinte szó szerint. Kemendy emlékiratának egyes szövegrészei Cseres regényének következő fejezeteiben ismerhetők fel: a Kosztyenkinél 1942 augusztusában lezajlott hídfőcsatáról és Ujlaky vezérőrnagy szerepéről szóló IV.4. alfejezet, a Don menti nyári tábori életről írt IV.6. alfejezet, valamint a Gremjacsje

⁹³ Kemendy Géza levele Perjés Gézához. Keszthely, 1972. december 5. (A levél eredetije Perjés özvegyének birtokában.)

⁹⁴ Kemendy Géza levele Perjés Gézához. Keszthely, 1973. február 22. előtt, és Perjés Géza levele Kemendy Gézához. Budapest, 1973. február 22. (A levelek eredetije Perjés özvegyének birtokában.)

védelmét és a Koltó-zászlóalj 1943. január-februári utóvédharcát és visszavonulását megörökítő V.6. és V.10. alfejezet.⁹⁵

Amikor Kemendy Géza 1979 nyarán – röviddel halála előtt – kézbe vette Cseres Tibor regényét, döbbenten fedezte fel benne a saját mondatait és gondolatait, és művének engedély nélküli felhasználása miatt – állítólag – plágiumpert fontolgatott az elismert regényíró ellen.⁹⁶

Kemendy Géza már nem érte meg, hogy három évvel később, 1982 májusában elkészült egykori bajtársa, dr. Viczián Antal háborús „naplója”, mely jócskán merített az ő visszaemlékezéséből is. Viczián 1981 decemberében küldte vissza Kemendy lányának az emlékirat második (mellékletek nélküli) példányát, melyet „nagy érdeklődéssel és meghatva” olvasott kollégájával, dr. Nyíry Zoltánnal együtt.⁹⁷ Dr. Viczián Antal „naplója” először a Somogyi Néplapban jelent meg folytatásokban, „Pokoljárás a hőmezőkön” címmel, 1982. július 29. és szeptember 8. között,⁹⁸ majd 1989-ben önálló kötetben is napvilágot látott. A szerző saját kiadásában közzétett könyv a „Meghaltak a Donnál. (Sebészként a háborúban)” címet viselte.⁹⁹

Bár Viczián mindvégig következetesen a „napló” szót használja művének műfaji megjelölésére (még a könyv fülszövegében is), az csak formailag napló, valójában annak jóval későbbi rekonstrukciója, tehát visszaemlékezés. A könyv bevezetéséből ugyanis kiderül, hogy Viczián eredeti harctéri naplója, melyet 1942-1943-ban Csáktornytól a hazatéréséig folyamatosan vezetett, s melyet a legnehezebb körülmények között is megőrzött és hazahozott, odaveszett, amikor szolgálati lakását 1944-ben bombatalálat érte a soproni hadikórházban. Mielőtt az eredeti napló megsemmisült volna, Viczián itthon is gyakran átlapozta azt, és a doni élmények kitörölhetetlenül tovább éltek emlékezetében. Viczián közel négy évtizeddel később, az 1980-as évek elején volt bajtársai, Kemendy Géza és dr. Nyíry Zoltán feljegyzéseinek (pontosabban Kemendy mellékletek nélküli visszaemlékezésének és Nyíry eredeti harctéri naplójának) segítségével, illetve a velük folytatott beszélgetések során igyekezett felidézni a múltat, és rekonstruálni az elvesztett napló tartalmát. Így elkészített fiktív naplóját – amint annak bevezetőjében írta – „a valósághoz híven, kissé olvasmányosabbá téve” adta közre.¹⁰⁰ (Viczián

⁹⁵ Cseres Tibor: *Parázna szobrok. Ikerregény.* 2. kiad. Bp., 1980. 431-436. p. (IV.4. alfejezet), 441-442. p. (IV.6. alfejezet), 464-467. p. (V.6. alfejezet), 491-497. p. (V.10. alfejezet.)

⁹⁶ Dr. Szalay Csabáné, Kemendy Borbála szíves közlése.

⁹⁷ Dr. Viczián Antal kísérőlevele a visszaküldött könyvhöz. Siófok, 1981. december 8. (Dr. Szalay Csabáné, Kemendy Borbála birtokában.)

⁹⁸ E cikksorozat, és dr. Viczián Antal néhány fényképének reprodukciója megtalálható a zászlóaljorvos Székesfehérvárott élő fia, Viczián András tulajdonában lévő albumokban. Szíves segítségét ezúton is megköszönjük!

⁹⁹ Dr. Viczián Antal 333 p.

¹⁰⁰ Dr. Viczián Antal 16. p.

könyve utószavának végén köszönetet mondott régi katonatársainak, akik nélkül nem tudta volna „rendezni” naplóját, és hálás szeretettel gondolt Kemendy Gézára, aki azt már nem olvashatta, mert örökre távozott a körükből.)¹⁰¹

Kemendy emlékiratának és Viczián könyvének összehasonlításából kiderül, hogy Viczián művének első fele tulajdonképpen kollektív alkotás, olyan sok abban a szó szerinti, vagy csaknem szó szerinti átvétel Kemendy kéziratából. Túl azon, hogy szinte lépten-nyomon – arra való külön hivatkozás nélkül is – felismerhető Kemendy visszaemlékezésének egy-egy bekezdése, mondata vagy gondolata,¹⁰² Viczián több helyütt kifejezetten Kemendyre hivatkozva emelt át hosszú oldalakat annak kéziratából. Idézőjelbe persze ezeket a szövegrészeket sem tette, mert Kemendy visszaemlékezésének e hosszabb-rövidebb részleteit is többé-kevésbé átdolgozva (kihagyásokkal, tömörítve, leegyszerűsítve) építette be fiktív naplójába. Ilyen, csaknem szó szerint – lényegében teljes egészében – Kemendy kéziratából átvett, csupán stílusosan átfogalmazott szövegrészek Viczián könyvében a következők: a Csáktornyáról való elindulás és a felosztott Lengyelországig tartó vasúti szállítás leírása,¹⁰³ Kemendy 1942. május 13-ai, Kurszk környéki felderítőútjának története,¹⁰⁴ a Novoszelovkán történt ezredparancsnoki kihallgatás elbeszélése,¹⁰⁵ a sebesült- és lőszerszállítás megszervezése július elején a Gnyiloje melletti rozstáblánál,¹⁰⁶ vagy a Sztarij Oszkolnál ugyancsak július elején alkalmazott német „oxigénelvonó” fegyver hatásának leírása.¹⁰⁷ Viczián a vasúti szállításról szólva még arra hivatkozott, hogy „Kemendy Géza naplójából” vette át ezt a szövegrészt, a későbbiekben azonban már úgy használta fel egykori bajtársa kéziratát, mintha Kemendy személyesen, szóban mondta vagy mesélte volna el neki az abban foglaltakat.¹⁰⁸

Viczián rekonstruált naplója a továbbiakban is többször említi Kemendy tevékenységét, illetve találkozásait,¹⁰⁹ egészen Kemendy 1943. január 24-én történt sebesüléséig. Mivel Viczián ekkor – a zászlóaljparancsnok kérésére – tábori kórházba küldte bajtársát,¹¹⁰ útjaik ezután szétváltak, így a visszavonulásról már nem maradtak közös emlékeik, amiket Viczián felhasználhatott volna.

¹⁰¹ Dr. Viczián Antal 333. p.

¹⁰² Lásd például: Dr. Viczián Antal 35., 40., 48., 65., 68., 75., 85., 100. p.

¹⁰³ Dr. Viczián Antal 44-47. p., vö. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 42-52. p.

¹⁰⁴ Dr. Viczián Antal 61-64. p., vö. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 66-69. p.

¹⁰⁵ Dr. Viczián Antal 79-80. p., vö. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 89-91. p.

¹⁰⁶ Dr. Viczián Antal 105-112. p., vö. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 124-132. p.

¹⁰⁷ Dr. Viczián Antal 117-118. p., vö. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 149-150. p.

¹⁰⁸ Dr. Viczián Antal 44., 61., 79., 105., 149. p.

¹⁰⁹ Dr. Viczián Antal 131-133., 156., 199., 213-217. p.

¹¹⁰ Dr. Viczián Antal 232. p., vö. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 317. p.

Szemben a visszaemlékezés szövegének nagyarányú átvételével, Viczián alig hasznosította a könyvéhez Kemendy kéziratának képeit. A zászlóaljorvos emlékiratát közreadó kötetet 24 darab egykorú fénykép illusztrálja. Ezek közül mindössze három fotó reprodukciója szerepel Kemendy visszaemlékezésében is (kettőt közülük Nyíry Zoltán készített),¹¹¹ míg a többi zömében Viczián saját (azóta sajnos már elkallódott) felvétele lehetett, néhány képet pedig Péchy György főhadnagytól,¹¹² a 17. gyalogezred egykori ezredsegédtisztjétől kölcsönzött.¹¹³

Kemendy Géza féltve őrzött harctéri visszaemlékezését mintegy húsz évig, 1992-ig csak a családtagjai és legközelebbi barátai olvashatták. Nyilvánosság elé először a „Zalai honvédek a Donnál” című, Zala megyében 1992/1993-ban megrendezett kiállításon került.¹¹⁴ Ekkor vehette kezébe Kemendy emlékiratát első ízben a magyar királyi 2. honvéd hadsereg történetével foglalkozó hadtörténész szakértő, Szabó Péter is, aki azután több munkájában hivatkozott Kemendy kéziratára, idézve annak egyes mondatait, megállapításait. Szabó Péter először a „Frontnaplók a Don-kanyarból” című forráskiadvány bevezető tanulmányában idézte Kemendy emlékiratának a 2. hadsereg felszerelésére és az 1943. januárjában hóbuckákból kialakított védőállásokra vonatkozó részletét, a hozzá fűzött jegyzeteiben pedig röviden bemutatta a szerzőt, és utalt rá, hogy „Harctéri emlékeim 1942/43” című visszaemlékezését a családja őrzi.¹¹⁵ Szabó Péter „Don-

¹¹¹ Dr. Viczián Antal 41., 149., 331. p., vö. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 50/a. p. (20/a. melléklet), 235/b. p. (101. melléklet), 234/b. p. (103. melléklet).

¹¹² PÉCHY GYÖRGY (Felsőbánya, 1913. november 16. – Budapest, 1995. július) főhadnagy, 1943. május 1-jétől százados. A Ludovika Akadémia elvégzését követően a 17/III. zászlóalj századparancsnokaként részt vett a felvidéki bevonulásban és a 1939. márciusi kárpátaljai hadműveletben, majd zászlóaljsegédtisztjeként az erdélyi bevonulásban. 1941. március 15-én a 17. gyalogezred ezred I. segédtisztjévé nevezték ki, s ezen beosztásában részese volt a délvidéki hadműveletnek, majd 1942. április 29. és 1943. május 2. között a 2. hadsereg keleti hadszíntéri harcainak. 1942. szeptember 1. és október 4. között a gremjacsjei védőkörletben a 17. gyalogezred rohamszázadának parancsnoka volt. Ezt követően a III. hadtest arcvonal mögötti kiképzőtáborának tisztjeként, illetve altáborparancsnokaként szolgált. Miután a keleti hadműveleti területről visszatért, továbbra is eredeti beosztásában maradt. 1944. június 1-jétől a 17/I., augusztus 10-étől a 24/I. pótzászlóalj parancsnoki teendőit látta el Nagykanizsán. Szeptember 18-ától a 38. gyalogezred nehéz páncéltörő ágyús századának, október 15-étől pedig a 38/I. zászlóaljnak parancsnokaként Dél-Erdélyben, a Duna-Tisza közben, majd a főváros környékén frontszolgálatot teljesített. 1945. január 2-án Kőbányán megsebesült, s május 19-én szabadult a hadifogolykórházból. HL HM Ig. Biz. ir. 8046.; Péchy Györgynek Szabó Péterhez írt 1989. augusztus 12-i levele alapján.

¹¹³ Dr. Viczián Antal 333. p.

¹¹⁴ Kiss Zoltán: A katonák velünk élnek. [A keszthelyi Balatoni Múzeum doni emlékkiállításáról.] In: Új Honvédségi Szemle 1993. 5. sz. 86. p.

¹¹⁵ Szabó Péter: Zalai honvédek a Donnál. In: Frontnaplók a Don-kanyarból 7., 16., 37. p. Szabó Péter ugyanezeket a mondatokat idézte Kemendytől egy másik tanulmányában is: Szabó Péter: A zalai honvéd alakulatok a második világháborúban, és az azt megelőző években (1938-1945). In: Hadtörténelmi tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 36/I.) (Szerk. Molnár András) Zalaegerszeg, 1995. 303-304., 317. p. Vö. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 36., 309. p.

kanyar” című monográfiájának első, majd második kiadásában Kemendy emlékirata alapján jellemezte a visszavonuló szovjet csapatok utóvédjei által 1942 júniusának végén, Tyim környékén alkalmazott taktikát, és idézte a visszaemlékezés hóból épített fedezékekre vonatkozó – a fentiekben már említett – részletét.¹¹⁶ Szabó Péter Kemendy utóbbi emlékeit citálta még a székesfehérvári 3. gyalogezred történetéről írott munkájában is.¹¹⁷

¹¹⁶ Szabó Péter: Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942-1943). Bp., 1994. 97-98., 218. p., (Szabó Péter 2001. 108., 244-245. p.), vö. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 135-136., 309. p.

¹¹⁷ Babucs Zoltán – Szabó Péter 50. p.

Csáktornyai zászlóalj a Donnál, 1942-1943

Kemendy Géza tartalékos hadnagy 17/II. zászlóalja, a 47/II., úgynevezett iker-zászlóaljjal együtt 70 évvel ezelőtt vonult el Csáktornyáról a második világháború keleti hadszínterére. A magyar történelem tragikus sorsú 2. hadseregének legészakibb Don menti arcvonalszakaszát védő két zászlóalj is azon gyalogsági csapattestek sorába tartozott, melyek állományuk több mint kétharmadát veszítették el a súlyos 1943. januári védelmi és utóvédharcokban. A doni tragédiát követő 1943 nyári és őszi hónapokban számtalan zalai, Tapolca, Keszthely és Sümeg környéki család kapott hivatalos értesítést arról, hogy szeretett családtagja hősi halált halt a Tyim, vagy Kosztyenki környéki harcok során, vagy csupán az alábbi szűkszavú megfogalmazással: „eltűnt az orosz hadművelleti területen”.

A két csáktornyai zászlóaljat a számbeli és technikai túlerőben levő ellenséges csapatok intenzív támadásai, a súlyos fegyverzeti, ruházati és élelmezési gondok és a kegyetlen téli időjárási körülmények közepette mérhetetlen veszteségek érték. Veszteségeik méretét, számadatát és nemét sem az eseményeket követően, sem az idők távlatából nem lehetett megállapítani részletekre kiterjedő pontossággal. A soha viszont nem látott „zalai bakák” közül csak kevesekről lehetett megtudni, hogy hősi halált haltak, a zord orosz tél áldozatai lettek, vagy a sztálini légerek mélyén pusztultak el névtelenül.

A 17/II. és 47/II. zászlóalj a 2. hadsereg kötelékében

A 2. hadsereg alakulatai – benne a csáktornyai csapattestek – az első olyan alakulatai voltak a magyar királyi honvédségnek, melyekre – a német Wehrmacht csapatainak Moszkva előtti megállítása és visszavetése ismeretében – nem könnyed előrenyomulások, kisebb biztosító harctevékenységek, illetve megszálló feladatok vártak. Jóllehet a magyar politikai és katonai vezetés ez utóbbit, valamint a csapatok mielőbbi leváltását, visszatérését remélte, azonban a még le nem győzött, kitartónak és viszonylag jól felszereltnek tartott és részben megismert szovjet Vörös Hadsereggel történő összeecsapás számos bizonytalanságot és kockázatot rejtett magában.

A Szovjetunió elleni hadjáratban való nagyobb arányú magyar részvételt sürgető német követeléssel szembe helyezkedni 1942 elején korai és kockázatos volt, s e mellett tartani lehetett attól is, hogy a románok – igen aktív keleti hadszíntéri hadirészvételük miatt – Hitlernél még nagyobb befolyást szerezhetnek. A háború befejeztével elkerülhetetlennek látszó magyar-román fegyveres konfliktusra való tekintettel fontos volt viszont elérni, hogy a kiküldendő kontingens minél kisebb mértékű legyen, s pótlására semmi körülmények között ne kerüljön sor.

A 2. hadsereg keleti hadszíntérre küldését – a németekkel való lekötethezettségi viszony miatt – Horthy kormányzó éppúgy, mint ahogy a magyar politikai és katonai vezetés, kényszerű áldozatvállalásként kezelte.

Az 1942. február végétől szerveződő 2. hadsereget – a magyar és a német katonai vezetés 1942. januári megállapodása alapján – három hadtestben összefogott 9 gyaloghadosztály (1942. február 12-étől könnyű hadosztály), egy tábori páncélosadosztály és egy repülőkötelék alkotta. A három hadtest közül a szombathelyi III. hadrendjét csaknem teljes egészében, a pécsi IV.-ét pedig kétharmad részben dunántúli sereg- és csapattestekből állították össze.

A 9. könnyű hadosztály – benne a nagykanizsai, csáktornyai, zalaegerszegi és soproni alakulatokkal – a komáromi 6.-kal, a soproni 7.-kel és a hadtestközvetlen csapattestekkel együtt alkotta a III. hadtestet. E nagykanizsai parancsnokságú seregtest a 2. hadsereg azon seregtestjeihez tartozott, melynél csaknem teljes egészében a honvédség érvényes hadi hadrendjének szervezési előírásai alapján zajlottak a mozgósítások. 17. gyalogezrede mindhárom zászlóalját, nevezetesen a nagykanizsai 17/I., a csáktornyai 17/II. és a zalaegerszegi 17/III. zászlóaljakat mozgósíthatta. Az úgynevezett ikerezzred, a 47. gyalogezred is felállításra került az I. és a II. zászlóaljával együtt. Ezen utóbbi ezred hadrendje azonban a soproni 34/I. zászlóalj beállításával lett teljes. A zalai könnyű hadosztály tüzérsége az ezreddé szerveződött – s a kísérő könnyű ágyús tábori üteggel együtt hét ütegből álló – nagykanizsai 9. tábori tüzérezredből állt, s e felsorolt csapattesteken kívül egy-egy huszár- és híradószázad, egy légvédelmi gépágyús üteg, valamint a sereg vonat alosztályok (az utánszállításra, élelmezésre és egészségügyi ellátásra hivatott fogatolt és gépjármű oszlopok) tartoztak még a 9. könnyű hadosztály kötelékébe.

A 2. hadsereg sereg- és csapattesteinek fegyverzetét és felszerelését a honvédség összes alakulatától egyenlően elvont anyagból és a német hadseregtől remélt kiegészítésekre hagyatkozva állították össze. A hátszországban rendelkezésre álló teljes fegyvermennyiség csaknem felét megkapták, s az ország gépjármű-állományának felét is mozgósították részükre. A keleti hadszíntérre elvonuló honvéd alakulatok fegyverzete és felszerelése természetesen mind mennyiségben, mind minőségben elmaradt a német és a szovjet hadseregekéétől. A honvédség alakulatait nem a katonai nagyhatalmak háborújában való részvételre készítették fel. A magyar királyi honvédség 1938-tól meginduló fejlesztése legfeljebb egyes szomszédos országok hasonló harcértékkel rendelkező hadseregeivel megvívandó harcokra képesítette a csapatokat. A revízió jegyében szellemileg is erre voltak felkészítve. A fegyverzetnek, a személyi állomány felszerelésének, ruházatának, szállító járműveinek összeállításánál egy esetleges közép-európai hadszíntér terep- és időjárásai viszonyait vették alapul. A 2. hadsereg emberanyagának össze-

állításánál jóllehet a kiképzettebb korosztályok kímélése volt a cél,¹¹⁸ viszont a közel sem elegendő hivatásos tiszti és tiszthelyettesi állomány kezdetben a szűkséges, vagy esetenként azt meghaladó mértékben teljesített frontszolgálatot a hadsereg kötelékében.

A magyar királyi honvédség mozgósítás által 4300 főre emelt gyalogezerdeit – ahogy a nagykanizsai 17.-et és a 47.-et – három zászlóalj, nyolc ezredközvetlen alosztály (árkász-, kocsizó géppuskás, páncéltörő ágyús századok, huszár-, kérekpáros és távbeszélő szakaszok, illetve egy kísérő könnyű tábori ágyús üteg),¹¹⁹ illetve a csapatvonat alakulatok alkották.

A 30 tisztből és 972 főnyi legénységből álló zászlóaljai¹²⁰ – köztük a csáktornyai zászlóaljak – is három puskás századból, egy úgynevezett nehézfegyverszázadból (egyes források géppuskás századként említik) és a zászlóaljközvetlenekből (csapatvonatoszlop,¹²¹ távbeszélő szakasz) szerveződtek. Lóállományuk általában 220-225 darab volt. A puskásszázadokon (5 tiszt, 192 legénység) belül a négy puskásszakaszt egyenként 3 darab 31 M. golyószóróval, a nehézfegyverszakaszt (más néven gépszakaszt) pedig 2-2 darab 36 M. 20 mm-es nehézpuskával, illetve 39 M. 50 mm-es gránátvetővel látták el. Fegyverzetükhöz tartozott a fentiekén kívül 129 darab 35 M. és 13 darab 31/A M. Mannlicher ismétlő puska, 18 géppisztoly és 32 pisztoly is.¹²² A nehézfegyverszázad (9 tiszt, 323 legénység) szervezete az 1942. februári fegyverzet-kiegészítő rendelkezések eredményeképpen 4 géppuskás és 2-2 páncéltörő ágyús, illetve aknavető szakaszból állt. Fegyverzetét ennek megfelelően 12 darab 7/31 M. (Schwarzlose) géppuska, 4 darab 36 M. 37 mm-es páncéltörő ágyú és 4 darab. 36/39 M. 81 mm-es aknavető képezte.

A 2. hadsereg alakulatait a keleti hadszíntérre történő kiszállításhoz sorrendjének megfelelően mozgósították. Miután a 9. könnyű hadosztály a legelsőként elvonuló seregtestek közé tartozott, a nagykanizsai, csáktornyai, zalaegerszegi és soproni helyőrségekben már március elején mozgósítottak.

A 17./II. és 47./II. zászlóaljhoz bevonultatott magyar tartalékos személyi állomány – ahogy korábban, az országgyarapítások idején is – javarészt a trianoni határokon belüli Zala vármegye keszthelyi, tapolcai és sümegi járásából, megle-

¹¹⁸ A 2. hadsereg személyi állományának összeállításánál az 1942. január 26-i minisztertanácsi javaslathoz igazodva a magyar hadvezetést az a cél vezérelte, hogy a kiküldendő hadsereg emberanyaga egyenlően terhelje az ország egész területét, valamint minél kisebb mértékben érintse a honvédség szempontjából legértékesebb, fiatalabb korosztályokat. Ennek megfelelően a hadszíntérre kivonuló sorállomány nem haladhatta meg a honvédség egész sorállományának 20 százalékát. HL HM Eln. 6. k. oszt. 1942/48819; HL HM Eln. 6. k. oszt. 1942/66573.

¹¹⁹ HL VKF 4. oszt. 1943. számnélküli iratok (525/f.); HL 10. könnyű hadosztály-parancsnokság iratai 512/M/1942.; HL HM Eln. 3. c. oszt. 16611/1942.

¹²⁰ Babucs Zoltán – Maruzs Roland – Szabó Péter 24. p.

¹²¹ A csapatvonat hivatása általában azon szükségletek (lőszer, élelmiszer, műszaki és egészségügyi anyag) szállítása volt, melyek útközet alatt, menetben és elhelyezésben kelletek.

¹²² Babucs Zoltán – Maruzs Roland – Szabó Péter 24. p.

hetősen szűk bevonulási körzetből származott. A 17./II. zászlóalj kiegészült egy szekszárdi 18. gyalogezeredbeli – feltehetően gyalogsági nehézfegyver – szakasszal is, amely kivétel nélkül 1920-ban született sorállományú honvédből állt.

A két csapattestbe – jöllehet a 17./II. zászlóalj békehelyőrsége 1941 áprilisa óta Csáktornyan (géppuskás százada 1941. szeptember 1-jéig Perlakon)¹²³ volt – leginkább az alább felsorolt településekről vonultattak be különösen nagyszámú hadkötelest: Keszthely, Csabrendek, Tapolca, Rezi, Sármellék, Badacsonytomaj, Csersegtomaj, Nyirád, Sümeg, Lesenceistvánd, Nemesbükk, Káptalanfa és Bazsi. A korábban jugoszláv hadseregben kiképzést nyert muraközi és muravidéki magyar nemzetiségű katonaviseltek átképzése ugyanis még el sem kezdődött, az első újoncok pedig alig öt hónapja vonultak be Csáktornyára.

Az elvonuló alakulatok személyi állományának összeállításakor a nemzetiségi legénység beosztására gondos előkészületeket követően került sor. Az egyes csapattestek javarészt a kassai VIII. és a kolozsvári IX. hadtestek tekintélyes számú, sebtében átképzett ruszin és román ajkú hadköteleseiből kaptak kiegészítést hadiállományuk elérésére. A gyalogsági csapattestekben a nemzetiségi katonákkal töltötték be a kocsisok, málhásállat- és taligavezetők, szakácsok, mesteremberek, sebesült- és lőszervívők, árkászok és puskácsatárok 30-50 százalékát.¹²⁴ A csáktornyai zászlóalj román nemzetiségű állománya nagyobb részben a történelmi Kolozs vármegye kolozsvári, hídalmasi és gyalui járásaiból, kisebb része a Bihar vármegyei élesdi járásból, illetve a Szolnok-Doboka vármegyei szamosújvári járásból származott. A bevonultatott románokon kívül csekély számú ruszin és vajdasági szerb ajkú honvéd is szolgált a 17./II. és 47./II. zászlóaljokban.

A hadba vonultak túlnyomó többsége mezőgazdasági munkából élő, csekély jövedelmű törpe- és kisbirtokos, továbbá a részesművelésből és napszámból élő iskolázatlan fiatalember volt. Rajtuk kívül városias, vagy jelentősebb köz-, illetve vasúti forgalmú települések szerény jövedelmű iparosai, nevezetesen asztalosok, ácsok, bognárok, cipészek, fuvarosok, kárpitások, kovácsok, kőművesek, fodrásszok és szobafestők is számosan kerültek be az elvonuló alakulatokba.

A tisztikar neuralgikus pontjait az első világháborút dicséretesen megjárta, 45-50 év feletti ezred-, illetve zászlóaljparancsnokok jelentették. Sokuk már képtelen volt elviselni a harctéri megpróbáltatásokat, s pár hónap elteltével betegen tért vissza a hátszágba. Természetesen derekasan helytálló, jó képzettségű, alakulatát végig vezető és együtt-tartó egyéniségeket is találunk a törzstisztek között; közülük tartozott Kaltróy Antal alezredes, a 17./II. zászlóalj parancsnoka is. Az úgynevezett alantos tisztek (század- és szakaszparancsnokok) esetében a hivatá-

¹²³ HIM KI Dusnoki Gyula 15679. sz. ti. ogy.

¹²⁴ Lásd bővebben: Szabó Péter: Nemzetiségek a magyar királyi honvédségben 1938-1943. In: Palócföld 1990. 1. sz. 39-55. p.

sos tiszthiány erősen érezte hatását. A századparancsnoki karban ugyan szép számmal képviseltették magukat Ludovika Akadémiát frissen vagy pár éve végzetek, de voltak ténylegesített, továbbszolgáló-próbaszolgálatos,¹²⁵ sőt tartalékos tisztek is közöttük. A hadra kelt hadsereg tisztí állományának felét, az 1942 őszi veszteségek miatt pedig már több mint felét kitevő tartalékos tisztek javarészt a tanítók és kistisztviselők rétegéből kerültek ki. A tartalékos tisztek katonai képzettsége, ha nem is volt néha arányban a beosztásukkal összefüggő feladatokkal, mégis a harcok kritikus pillanataiban nemegyszer jobban helyálltak, mint néhány hivatásos tiszt, s szorosabb kapcsolatban álltak a legénységgel is.

A mozgósítás befejezése után a bevonultatott legénységi állomány – katonai és polgári képzettségéhez mért – elosztására, az egyes csapattestek, alosztályok (raj, szakasz, század) megalakulására került sor. Az egyes szervezeti egységek megalakulása után a felszerelés, fegyverzet, fogatolt járművek, illetve számos kiegészítő felszerelési cikkek kiosztása, felvételezése következett. A csapatok összeszoktatására és kiképzésére hat hetet szántak. Bár ez az idő – a keleti hadszíntér vasúti szállítási nehézségei következtében – szinte minden alakulat esetében néhány héttel kitolódott, mégsem volt elég ahhoz, hogy a korábbi mozgósításhoz képest jelentősen megkevert, vegyes személyi állományú csapatok összekovácsolódjanak, s megfelelő kiképzésben részesülhessenek elvonulásuk előtt. Péchy György főhadnagy, a 17. gyalogezred ezred 1. segédtisztje a következőképpen emlékezett vissza a keleti hadszíntérre történő elvonulás előtti hetekre: *„Megkezdődött a kiképzés, előbb fegyelmező, majd harcszerű gyakorlatokkal – egyre nagyobb kötelékben az egységek összműködésének gyakorlására. A páncéltörő ágyús századok és szakaszok, mivel a nagykanizsai lőtéren vontatott célra éles lögyakorlatot tartani nem lehetett, rövid időre kihelyezésre kerültek a hadtest újdörögdpusztai lőterére. Itt tartottak éles lögyakorlatokat. A harckocsikhoz való szoktatáshoz minden zászlóaljhoz kirendeltek egy darab Turán típusú harckocsit. Sokat nem lehetett ezzel az egy harckocsival gyakorolni, inkább csak bemutató volt. Azt a célt szolgálta, hogy a legénység, melynek legnagyobb része még moziban sem látott harckocsit, vajmi képet alkothasson magának róla. Bemutatták, hogy a megfelelő mélységű lövészgödör alkalmat nyújt az eltiprás ellen. Ismertették a harckocsi holtterét, ahol meg lehet közelíteni robbantás céljából.”*¹²⁶

¹²⁵ A honvédség jelentős méretű hivatásos tiszthiányának pótlására 1939 után a tartalékos tisztek számára lehetővé tették, hogy egyéves – a Ludovika Akadémián tartott – tanfolyam és csapatszolgálat után tényleges tisztí állományba kerülhettek. Szabó Péter 2001. 19-21. p.

¹²⁶ HL Tgy. 3184. 34. p.

*A zalai és muraközi alakulatok elvonulása a keleti hadszíntérre, s csoportosításuk
a Kurszk térségéből megindítandó támadó hadművelethez*

A mozgósított csapattestek frontszolgálatának megkezdése előtt Muraköz felszabadításának első évfordulóján, 1942. április 16-án – a helyi honvéd alakulatok részvételével – nagyszabású ünnepséget tartottak Csáktornyan. A reggeli ünnepélyes tábori szent misét a Zrínyi téren egy hazafias rendezvény követte, majd délután 3 órától a város sporttelepén kezdetét vette a honvédünnep.

Csáktornyan – ahogy a zalai helyőrségekben is – méltó módon vettek búcsút a keleti hadszíntérre elvonuló honvédalakulatoktól. A helyi zászlóaljak bevagonírozásának első napján, május 1-jén a város önkormányzati előljárói, polgármestere, a helyőrség tisztikara, az egyházak képviselői, nőegyesületek, leventék, tanintézetek ifjúsága, a harctérre elvonulók hozzátartozói és a nagyszámú helyi lakosok részvételével ünnepélyes rendezvényt tartottak a Zrínyi téren. A város nevében Korentsy Endre főjegyző mondott búcsúbeszédet. A rendezvényen Csáktornya városának a honvédség iránti tisztelete és szeretete jeléül a zászlóalj két rádiókészüléket vehettek át, melyek – ahogy a helyi Muraköz hetilap tudósításában megfogalmazódott – „a távolban is jelképezni fogják ezt a szeretetet és az örök kapcsolatot.” Miután Páter dr. Horváth Atanáz megszentelte a két zászlóalj kürtjére való selyem zászlót, majd a hölgyek a tisztikar tagjait, a tanuló ifjúság pedig a legénységet „feldíszítette” kokárdákkal és virágcsokrokkal, az aznap elsőként bevagonírozó kontingens elvonult a vasútállomásra.¹²⁷ Mivel a német hadiforgalmi előírások szerint összeállított 110 tengelyes szerelvények nem voltak elegendőek egy teljes zászlóalj elszállítására, a 17/II. és 47/II. zászlóalj elvonulása még eltartott néhány napig.

A III. hadtest elsőként elvonuló sereg-, illetve csapattestjeinek keleti hadműveleti területre történő kiszállítását a Nagykanizsa, Balatonszentgyörgy, Székesfehérvár, Komárom, Érsekújvár, Galánta, Trencsén, Zsolna, Jablonkai hágó, Teschen, Oderberg, Katowice, Kielce, Radom, Deblin, Lukow, Breszt-Litovszk, Szmolenszk, Minszk, Gomel, Brjanszk, Orel, Kurszk útvonalon bonyolították le. A szerelvények Minszkig egyenletes gyors ütemben haladtak, ezt követően lelassultak, s a repülőtémadások, illetve a partizánok gyakori szerelvény- és sínrobantásai miatt több ízben kellett a lebombázott vasútállomások külső vágányain várakozniuk, míg újból folytathatták menetüket. A brjanszki erdőség területén történő haladás alatt a vagonokban a tűzgépeket (légvédelmi géppuskákat, állványos golyószórókat) harcászati helyzetbe kellett helyezni. A két csáktornyai zászlóaljat szállító szerelvények – május 9. és 12. között – épségben érkeztek meg kurszki, illetve a közeli riskovoi kirakodó helyeikre.

¹²⁷ Muraköz [Csáktornyan megjelenő politikai napilap] 1942. május 8. 7. p.

A III. hadtest Kurszktól nyugatra csoportosuló 9. és 7. könnyű hadosztályára – a német Dél Hadseregcsoport intézkedése szerint – a várostól keletre és délkeletre levő német 2. hadseregbeli XXXXVIII. páncélos hadtest két seregtestének felváltása várt. A nagykanizsai seregtestnek a 16., a soproninak pedig a 88. német gépesített hadosztály védővonalát kellett átvennie. A Kurszktól 60 km-re keletre-délkeletre húzódó, észak-déli irányú, közel 40 km széles átveendő védővonal a Moszkva alól 1941 telén visszavetett német alakulatok 1942 márciusára állandósult, mélységi tagozódás nélküli, hevenyészett vonala volt. A támpontszerűen kiépült állások – a téli védelmi követelményeknek megfelelően – a községekre és az erdőkre támaszkodtak, közöttük csekély mélységű összekötő árkok húzódtak. Az egyes védőkörletek területén csupán a nagy hideg ellen némi védelmet nyújtó fedezékek készültek el, a futóárkok és egyéb tábori erődítési elemek hiányoztak. A megerősített állások előtt csupán némi drótakadályt és műszaki zárat sikerült telepíteni. A szembelevő szovjet csapatok állásai 2-3 km-re helyezkedtek el.

A nagykanizsai seregtest zászlóaljai május 17. és 20. között vették át a német védőállásokat, melyeket a 16. gépesített hadosztály felváltott csapattestei lényegesen több nehézfegyverrel és lényegesen nagyobb tűztámogatás által védtek. A váltásokat kettő éjjeli menetet követően kettő éjjel hajtották végre. A 17. gyalogezred védelmi terve szerint a 17./II. zászlóalj északon, Matvejevkanál a balszárnyán levő 17/5. puskásszázadával csatlakozott a német VII. hadtest védőállásához. E sávhatár közelében kiépített úgynevezett kolhoz-támpontot az említett alosztály egyik szakasza szállta meg. Hozzá csatlakozott a 17/4. puskásszázad, melynek állása Dudorovka község mellett húzódott. A csáktornyai zászlóalj parancsnoksága és a tartalékba helyezett 17/6. puskásszázada Dudorovkán, vonatrészlegre pedig Internacional helységben rendezkedett be. E csapattest tűztámogatását a 9/2. könnyű tábori ágyús üteg látta el. A 17./II. zászlóaljtól jobbra a 17./I. zászlóalj, majd a 47. gyalogezred csapattestei foglaltak el védőállást. A szintén csáktornyai 47./II. zászlóalj védővonal a Rozsgyesztvenszkoje és Pahonok települések közelében húzódott. A 17./III. zászlóaljat a hadosztályparancsnok tartalékként visszatartotta. Az első vonalban levő zászlóaljakat egy-egy kocsizó géppuskás, aknavető és páncéltörő ágyús szakaszokkal erősítették meg.¹²⁸

A zalai alakulatok május és június folyamán elsősorban védelmi berendezéseik (futóárkok, fedezékek, aknazárak) tökéletesítését végezték, és csak elvétve vállalkoztak kisebb felderítő akciókra. A szemben levő, hasonló erőt képviselő szovjet csapatok aktivitása május utolsó hetétől azonban fokozódott, s igyekeztek a magyar harcelőrsők¹²⁹ által védett területen a legfontosabb magaslati pontokat elfoglalni, és azokon új védelmi állásokat kiépíteni. Az első vállalkozásukat május

¹²⁸ HL Tgy. 3184. 40-41. p.

¹²⁹ A harcelőrsők a főellenállási öv elé tolt azon kisebb erők, melyek a védőkörlet meglepetésszerű lerochanása ellen biztosítanak.

22-én hajtották végre, amikor a 17/II. zászlóalj védőkörele felé húzódó, nehezen belátható horhosban előrejutva próbálkoztak betörni a magyar állásokba. Miután az eredményes aknatűz hatására visszavonulásra kényszerültek, Nyíry Zoltán hadnagy vezetésével egy – három nehézfegyverrajból álló – harccsoport indult el nyomukban a horhos megtisztítására. E csoportot rövidesen ellenséges géppuska és tüzérségi tűz érte, melynek során a csáktornyai zászlóalj első honvédjét vesztette el.¹³⁰ Június első napjaiban több felderítő jellegű támadást indítottak a csáktornyai zászlóaljak állásai ellen. A 17/II. zászlóalj június 1. és 4. között összesen 18 sebesültet és egy hősi halottat vesztett, a 47/II. zászlóaljat ért május 30-ai, június 4-ei és 6-ai ellenséges támadások során pedig 31-en sebesültek meg és hatan vesztették életüket.¹³¹

Június közepétől elkezdte működését a magyar 2. hadsereg parancsnoksága, melynek alárendeltségébe a III. hadtest seregtestjein kívül a német VII. hadtest (16. gépesített- és a 387. gyaloghadosztály) is beletartozott. Ezen időszakra a Kurszk előtt húzódó védővonalra felzárkózott a III. hadtest komáromi 6. könnyű hadosztálya is, melyet addig a brjanszki erdőség partizáncsoportjai ellen vetettek be.¹³² A 9. könnyű hadosztály védőkörletétől északra – annak 17/II. zászlóalját felváltva – egy 10 kilométer széles védősávot foglalt el. Kijelölt állásainak birtokba vétele után a német VII. hadtestparancsnokságnak rendelték alá. Az állásából kivont 17/II. zászlóalj június 14-én Galicsi községben elfoglalta szálláskörletét, s ide települt át a 17. gyalogezred parancsnoksága is.

A tyimi előretörés

A 2. hadsereg-parancsnokság alárendeltségében levő alakulatoknak a Kurszktól keletre-délkeletre, közel 60 km szélesre megnövelt arcvonalról kellett csatlakozniuk a német Dél Hadseregcsoporthoz a dél-oroszországi és kaukázusi nyersanyaglelőhelyek elfoglalását célzó hadműveletéhez. A német hadvezetés hadműveleti terve szerint a Kurszk térségéből kiinduló Weichs Seregcsoporthoz (német 4. páncélos és 2. tábori, illetve a magyar 2. hadsereg) és az attól délre csoportosuló német 6. hadseregnek az első ütemben Voronyezs általános irányban a Donhoz kellett előretörnie, majd a másodikban a Don és az Oszkol folyók között remélhetőleg bekerített szovjet csapatokat kellett megsemmisítenie.

A német VII. hadtesttel megtámogatott magyar 2. hadseregnek, mint déli szárnyhadseregnek konkrét feladata az volt, hogy Tyim előtt törje át a szovjet

¹³⁰ A Matvejevka közelében hősi halált halt Török Lajos tizedes, géppuskás rajparancsnok holttestét századparancsnoka, Nyíry Zoltán hadnagy hozta be az ellenséges tűz közepette a 17/II. zászlóalj védőállásába.

¹³¹ HIM KI Adatbázis.

¹³² HL VKF 1. a. oszt. Számnélküli iratok. Napi helyzetjelentések 1942. 06. 02. 1492. p.

védelmi vonalat, s Sztarij Oszkol irányában mielőbb törjön előre a Don folyóhoz. Az említett kisváros elfoglalását a 9. könnyű hadosztály alakulataira bízta. A támadásban résztvevő magyar és német seregetesteket több nehéz, illetve közepes tüzérsztállyal, légvédelmi tüzérsztállyal, illetve egy-egy német páncélvadász- és rohamlővegosztállyal erősítették meg.¹³³ E magyar és német sereg- és csapattestekkel szemben a szovjet Brjanszki Front balszárnya és a Délnyugati Front jobbszárnya védekezett. Miután védelmi vonaluk megerősítésére sem idő, sem megfelelő tartalék nem állt rendelkezésre, a szovjet főparancsnokság utasítására a csapatok a Donig terjedő területet anyagi források tekintetében lényegében teljesen kiürítették, az utóvéd állások kiépítését és némi tartalék erő felvonulztatását azonban csupán június 20. után kezdték el.¹³⁴

A három magyar seregetest közül a legnehezebb feladat kétségtelenül a nagykanizsai 9. könnyű hadosztályra hárult. Sávja előtt ugyanis egy műszakilag 10-15 km mélységben kiépített védelmi vonal húzódott, melyet jelentős erejű szovjet utóvéd tartott. A terepviszonyok sem kedveztek a támadó zalai gyalogzászlóaljaknak, hiszen tervezett előtörési irányuk egészen a Donig merőleges volt az észak-déli irányban húzódó párhuzamos, 50-60 méter magas dombokra.

A hadművelet kezdetét kétszer halasztották el az esős időjárás miatt. Végül június 28-án hajnali 2 óra 15 perckor indult meg, 30 perces tüzérségi előkészítéssel. A 9. könnyű hadosztálynak az első napon Barkovná át délkelet felé előretörve a Rozsgyesztvenszkojéjtől északkeletre, illetve a Gut Dimitrovától nyugatra húzódó magaslatot kellett elfoglalnia. E feladat végrehajtására utasított két harccsoportja közül a 17. gyalogezred parancsnoka által vezetett erősebb, négy zászlóaljat magába foglaló csoport az ellenséges csapatokat megkerülő művelettel, a 47/I. zászlóalj parancsnokának csoportja pedig arctámadással kísérelte meg a védők ellenállását megtörni. Az átkarolást végrehajtó úgynevezett súlycsoport zászlóaljai közül a 17/I. közvetlenül a védőállásból, a 17/II. és 34/I. zászlóaljak pedig a várakozási idő alatt elfoglalt szálláskörletből kezdték meg támadásukat. A 17/III. zászlóalj - ahogy a másik harccsoportban a 47/II. - mint tartalék az arc-vonal mögötti területen helyezkedett el.¹³⁵

A támadást végrehajtó, ezredközvetlen árkász, kocsizó géppuskás, páncéltörő ágyús és aknavető alosztályokkal, illetve kézi lángszórós rajokkal megerősített zászlóaljak kezdetben lendületesen törtek előre. A szemben álló szovjet csapatok azonban rövid idő elteltével eleinte csak szórványos, majd egyre intenzívebb gyalogsági és tüzérségi tűzzel árasztották el a támadókat. Védővonalluk mélységében támpontszerűen kiépített állásaiból, fel nem derített fedezékeiből egyre erősebb ellenállást fejtettek ki. 3 óra 30 percig a súlycsoport mindenütt elérte első táma-

¹³³ HL 2. hadsereg iratai 4. fasc. 3. számú naplómelléklet.

¹³⁴ V. P. Morozov: Zapadnyeje Voronyezsa. Moszkva, 1956. 9-11. p.

¹³⁵ Szabó Péter 1988. 34-37. p.

dási céljait, a 17/II. zászlóalj a 266,6. magassági pontot, a 17/I. Barkovná, a 34/I. pedig Dimitrijevka nyugati részét. Az arcból támadó csoport is ezen idő alatt birtokba vette Szofijevkát. A hátrább fekvő községekbe visszahúzódott szovjet csapatok ekkor már tüzéséggel és aknavetőkkel lötték a zalai csapattesteket. Oldal irányú tűzükkel leginkább a 17/II. zászlóalj előretörését akadályozták. A széles vonalban támadó csáktornyai zászlóalj részei 4 óra 30 perckor Linkovo délkeleti részéig jutottak előre, töredékei pedig az 17/I. zászlóalj alosztályaival összekeveredve a 266,6. magassági ponton védelemhez fejlődtek. Utóbbi helyen a helyzet válságosra fordult, a lőszer fogytán volt, az embereket csak nehezen lehetett kitartásra bírni. A Prudok és Dubrovka felől megindított szovjet ellenlökés véglegesen védekezésre kényszerítette a tartalékból előreirányított 17/III. zászlóaljjal megtámogatott 17/II. zászlóaljat, s a súlycsoport másik kettő zászlóalja is leragadt Jeszkovo és a 260. magassági pont területén. A kötelékek rendezésével, lőszerpótlással, a sebesültek hátraszállításával és a tüzéség állásváltoztatásával eltelt délelőtti órákat követően újból támadásba lendültek a 9. könnyű hadosztály zászlóaljai. Késő délutánra tartalékok bevetésével a 34/I. és 17/I. zászlóaljak Klenovka, a 17/II. és 17/III. zászlóaljak pedig Linkovo, Jeszkovo és Prudok területét érték el. A szemben levő szovjet állásokat 18 órakor német zuhanóbombázók bombázták, de a csapatok a besötétedés és az erős esőzés miatt már nem tudtak idejében felkészülni a támadás folytatásához. Az első napi harcok nagyon megviselték a III. hadtest alakulatait, 533 főt számláló véres veszteségüket elsődlegesen a nagykanizsai seregtest zászlóaljai szenvedték el.¹³⁶ Ezen belül a 17/II. zászlóalj – javarészt Linkovonál – 18 hősi halottat, 2 eltűntet és 65 sebesültet veszített. A 47/II. zászlóalj még következő napon is tartalékban volt.¹³⁷

Június 29-én a felázott utak újabb próbatétel elé állították a támadó csapatokat. A zászlóaljak az előző napi csoportosításban, a támadási utasítás továbbításának nehézségei miatt esetenként öntevékenyen, tüzéségi előkészítést is mellőzve indították meg rohamukat az előttük 500 méterre beásott szovjet csapatok ellen. Az e napi harcok során tapasztalható volt, hogy az ellenséges csapatok Klenovka, Gnyilinszkije Dvori, Gnyiloje és Kodizi területén mélységben erősen tagolt állásaikban még kitartóan védekeztek. A 34/I. és 17/I. zászlóaljak 9 óráig megközelítették Kodizit, majd részeikkel Gnyilinszkije Dvoriba betörve a szovjet utóvédek többször megismételt, tüzéségi tűzzel támogatott ellenlökései következtében támadásuk megakadt. Ezt követően hullámszó harc alakult ki, s csak a déltájban megérkező 9. tábori tüzérezredbeli ütegek hathatós támogatásának köszönhetően sikerült a községet elfoglalni. A 9. könnyű hadosztály északi arcvonalán küzdő 17/II. és 17/III. zászlóaljak jelentősebb harcok nélkül elérték Barancsikovot, s folytatták előretörésüket a Gnyiloje északnyugati szegélyén húzódó dombhátig.

¹³⁶ Szabó Péter 1988. 34. p.

¹³⁷ HIM KI Adatbázis.

Az említett zászlóaljak további előrejutása ezt követően megakadt, s a jobbszárnyon küzdő 47/I. zászlóalj támadása sem nyert tért Kodizitól keletre.

A 2. hadsereg-parancsnokság június 29-ei helyzetmegítélése szerint az esős időjárás jelentős előnyökhöz juttatta a szovjet csapatokat tervszerű visszavonulásukat illetően. III. hadtestének 9. könnyű hadosztálya csak jelentős veszteségek árán nyert tért, 7. könnyű hadosztálya előtt pedig a szovjet csapatok még tartották állásaikat. Az alárendeltségében levő német VII. hadtest 16. gépesített hadosztálya jöllehet a két nap alatt már 70 km-t nyomult előre, de a másik kettő, német és magyar seregteste lassabban haladt. A 2. hadsereggel két oldalról szomszédos német hadseregek támadása sem volt túl sikeres. A 6. hadsereg meg sem kezdte támadását, a 4. páncélos hadsereg lendülete pedig alaposan lefékeződött a sáros talajon.¹³⁸

A III. hadtestnek az időnyerésért küzdő szovjet alakulatok szívós ellenállása miatt június 30-án sem sikerült kedvezőbb helyzetet teremteni Tyim városa előtt. E napon indította meg támadását a hadtest gyors (kerékpáros és huszár csapattestek, illetve lovas ágyús üteg) alakulataiból előrevont Major csoport, melynek Tyimet dél felől megkerülve Sztarij Oszkolba, majd Don folyó vonaláig kellett előretörnie.

A 9. könnyű hadosztály zászlóaljai új csoportosításban kezdték meg támadásukat. A 17. gyalogezred parancsnokának csoportja a 47/I., 34/I., 17/I. és az eddig tartalékba helyezett 47/II. zászlóaljakból állt, s az 5/II. és a 24/II. fogatolt tüzérosztálya működött velük együtt. A 17/II. zászlóalj parancsnokának csoportjába saját zászlóalján kívül a 17/III. zászlóalj tartozott, s 9/II. tábori tüzérosztály 4 ütegből álló csoportja támogatta. E kettő harccsoportnak június 30-án a Tyimtől délnyugatra levő jól kiépített „harckocsiárok-állást” kellett leküzdeniük, holott zászlóaljaik egy része még Gnyilojén és Gnyilinszkije Dvoritól keletre harcban állt.

Gnyilojén és közvetlen közelében a 17/II. zászlóalj még egész délelőtt erős tűzharcban állt az ellenséges csapatokkal. A csáktornyai csapattest a reggeli órákban a falu szélén fejlődött fel a támadásra, melyről dr. Viczián Antal címzetes zászlós, zászlóalj vezető orvos az alábbiakat írta kötetében: *„Hatalmas rozstábla terült el előttünk, amelynek a végét nem lehetett látni, mert egy dombvonulat akadályozta a kilátást. A magas rozs nagyrészt eltakarta a katonákat, azonban sötét foltokként mégis látszottak, amint csatárláncban mozogtak a világos gabonában. Ez volt a vesztség, mert amint a dombtetőn túl lefelé ereszkedtek, erős akna-, tüzéségi és géppuskarüzet kaptak. A visszavonuló utóvédek a következő dombról zúdítottak rájuk gyilkos tüzet. Jöttek a sebesültek saját lábukon, vagy hozták őket egymás után.”*¹³⁹ A falu környékén, az ellensé-

¹³⁸ HL 2. hadsereg iratai 6. fasc. 681. számú naplómelléklet.

¹³⁹ Dr. Viczián Antal 103-104. p.

ges csapatok visszavonulása után, csak déltájban csitultak el a harcok.¹⁴⁰ A 17./II. és a 17./III. zászlóaljak Sztanovoje irányában vonultak tovább. Miután ezen település közelébe értek, Sztanovojeből és az attól északabbra húzódó dombhátról erős tüzéségi és gyalogsági nehézfegyverekből leadott tüzet kaptak, mely megállásra kényszerítette alosztályait. A csáktornyai 17./II. zászlóalj június 29-én és 30-án 17 hősi halottat és 44 sebesültet veszített.¹⁴¹ A rozstáblában történt előrenyomulás során javarészt a 17/6. puskásszázad állománya tizedelődött meg, Tóth Jenő tartalékos főhadnagy, századparancsnok, és szakaszparancsnokai is megsebesültek.

A 17. gyalogezred parancsnokának csoportja június 30-án a kora délutáni órákra birtokba vette a Gnyilinszkije Dvoritól keletre levő magaslatokat. Miután a tüzéségi támogatására hivatott tüzerütegek a felázott talajon nem tudták követni a gyalogzászlóaljakat, a további támadást be kellett szüntetni. A 9. könnyű hadosztály csapattestei estére a tyimi műút, Sztanovoje és a Tyimtől északra 5 km-re levő Sabelkoje község vonaláig jutottak előre. Székely László vezérkari őrnagy,¹⁴² a III. hadtestparancsnokság hadműveleti osztályának vezetője esti jelentésében a 9. könnyű hadosztály pihentetését kérte a hadsereg-parancsnokságtól. A három napos, folyamatos harcok után teljesen kimerült állapotba jutott seregettestet azonban további támadásra utasították.¹⁴³

Miután a német 4. páncélos-hadsereg június 30-án már heves harcokat vívott Gorsecsnoje környékén az átcsoportosított szovjet harckocsi alakulatokkal, a Volcsanszk körzetéből megindult és gyors sikereket ért el a német 6. hadsereg támadása is, megvolt a lehetőség a szovjet csapatok Sztarij Oszkol környékén való bekerítésére.¹⁴⁴ A 2. hadsereg-parancsnokság szándéka a kialakult helyzetben az volt, hogy balszárnyán küzdő seregtesteivel mielőbb elérje Sztarij Oszkolt, és a német 6. hadsereggel együttműködve megakadályozza a szovjet csapatok kitörését a gyűrűből. A hadsereg-parancsnokság nem kívánt lemondani Tyim elfoglalásáról, ezért nem egyezett bele a III. hadtestparancsnokság azon javaslatába, mely a

¹⁴⁰ A Gnyilójénél védekező szovjet csapatok visszavonulásának okáról Péchy György főhadnagy, a 17. gyalogezred ezred 1. segédtestje az alábbiakat vetette papírra visszaemlékezésében: „Végre déltájban Gnyilójénél az ellenség visszavonult. Később foglyok azt vallották, hogy azért mentek vissza, mert harckocsi támadástól tartottak, ugyanis nagyon erős motorzúgást hallottak. Ez a zaj nem harckocsiktól, hanem a gépvontatású osztály [pécsi IV. gépvontatású tüzerosztály – szerző] Pavesi és Hoffher vontatóitól származott, mikor állásváltoztatást hajtottak végre.” HL Tgy. 3184. 54. p.

¹⁴¹ HIM KI Adatbázis.

¹⁴² SZÉKELY LÁSZLÓ (Cinkota, 1901. november 25. – North Hills [USA], 1984. április 16.) vezérkari őrnagy, 1944. január 1-jétől vezérkari ezredes. Mint a III. hadtestparancsnokság hadműveleti osztályának vezetője 1942. április 13-án vonult el a keleti hadszíntérre. Augusztus és szeptember hónapokban a III. hadtest vezérkari főnöki beosztását is ellátta. December 5-én tért vissza a Don menti hadműveleti területről.

¹⁴³ Szabó Péter 1988. 41. p.

¹⁴⁴ HL 2. hadsereg iratai 5. fasc. 88. számú naplómelléklet.

mielőbbi keleti irányú előretörés érdekében a város kikerülését szorgalmazta. A III. hadtest 9. könnyű hadosztályának támadásai ezen a napon is megtörttek a Tyimnél visszamaradt szovjet utóvéd csapatok kemény ellenállásán.

A zalai zászlóalj hajnalra tervezett támadása a tüzéség és a lőszerutánpótlás lemaradása miatt csak késő délután indult meg. Az ígért stukatámadás elmaradt, s az összevont 13 üteg is csak pár percig támogatta a csapatokat. A megtámadott „harckocsiárokállás” a Tyim előtti szovjet védővonal legjobban kiépített szakaszán húzódott. Nem vette körül a várost, csak délnyugat felől védte. A védőállás betonba ágyazott lövegei és páncéltörő ágyúi oldalazó tüzelésre is alkalmasak voltak. A 9. könnyű hadosztály csapattesteit – Ujlaky Jenő vezérőrnagy rendelkezésére – kellő felderítés nélküli arctámadásra utasították. A 9. könnyű hadosztály parancsnoka ugyanis elvetette Dittrich Géza alezredesnek, a 17. gyalogezred megbízott parancsnokának azon elképzelését, miszerint a támadást inkább a 7. könnyű hadosztály arcvonala felől kellene végrehajtani.

A 47/II., 47/I. és a 34/I. zászlóalj 18 órakor megindított rohama 200 méteres térnyerés után elakadt a védők heves tüzéségi és aknavető tüzeiben. A csapatok még el sem érték a peremvonalat, máris súlyos veszteségeket szenvedtek.¹⁴⁵ A fáradt, erős tűz alatt álló, erkölcsileg megrendített legénység viasszaladt. A helyszínen levő Ujlaky Jenő vezérőrnagy előbb két tartalék zászlóalj bevetésére adott parancsot, majd este 20 órakor a 17. gyalogezred parancsnokának javaslatára becsüntette a támadást.¹⁴⁶

A 9. könnyű hadosztály helyzete július 2-án délelőtt sem változott. Továbbra sem tudott előrenyomulni, mert a szovjet utóvédcsapatok visszavonulásuk előkészítése érdekében erős aknavető és tüzéségi tűz alá vették a magyar állásokat. Dél tájban e tüzéségi tűz fokozódott, majd megszűnt. Kora délután a 47/I. zászlóalj kiküldött harcjárőrei akadálytalanul jutottak át az úgynevezett „harckocsiárokálláson”. Üres volt, védői visszavonultak. Közben a 6. könnyű hadosztály Tyim bekerítésére visszamaradt 22. gyalogezredének részei – a sikert learatva – 12 órakor keleti irányból benyomultak a városba.¹⁴⁷

A június 30-ától a Gnyilinszkije Dvori körüli harcokba, majd a Tyimtől délnyugatra húzódó „harckocsiárokállás” ellen bevetett 47/II. zászlóalj véres vesztesége július 2-ig 91 sebesült és 17 hősi halott volt. Az úgynevezett tyimi előre-

¹⁴⁵ „A sebesültek fogadásában kora hajnalig az egész szállásmesteri osztály segédkezett, a hadosztály vezető orvos egész éjjel fáradtságot nem ismervé irányította a beérkező sebesült tömeg ellátását. Az egészségügyi osztályon az éjjel keresztülment sebesültek száma 11 tiszt és 401 fő legénység. Ebből az egészségügyi osztálynál meghalt 2 tiszt és 37 fő legénység.” HL 2. hadsereg iratai 23. fasc. 9. könnyű hadosztály-törzs I. c. hadinaplója. 1942. VI. 28. – VIII. 12. 1942. július 1.

¹⁴⁶ HL VKF 4. oszt. számnélküli iratok. 1943. 525/f. 11. számú melléklet.

¹⁴⁷ HL 2. hadsereg iratai 21. fasc. 22. gyalogezred harctudósítása 1942. VI. 28-ától VII. 9-éig.

törés¹⁴⁸ utolsó két napján jelentősebb harci cselekményben részt nem vett 17/II. zászlóalj július 1-jén és 2-án hat honvédjét veszítette el, s sebesültjeinek száma 11 fő volt.¹⁴⁹

A 9. könnyű hadosztály számára július 2-ával befejeződtek a támadó harctevékenységek. A nagykanizsai seregtest személyi állományának 20 százalékát veszítette el öt nap alatt. Néhány hét elteltével – jóllehet bizonytalan, illetve esetenként hiteltelen forrásokból – a Zala megyei hátország is tudomást szerzett ezen súlyos véráldozatokról. Erre utal a csáktornyai Muraköz című hetilap július 31-én megjelent alábbi írása is: „Az utóbbi időben mind sűrűbben fordul elő, hogy részben meggondolatlan, részben pedig lelkiismeretlen egyének különféle hírekkel árasztják el a várost. Ezek a jól értesültek már napok óta terjesztenek híreket zalaiak hősi haláláról, súlyosabb, vagy könnyebb sebesüléseiről. Közben meg nem nevezett egyénekre hivatkoznak, mint hírforrásokra. Az is előfordul, hogy a harctéren levők itthon maradtjait keresik föl és a hadbavonultra hivatkozva kérnek felvilágosítást bizonyos dolgokról. A legtöbb esetben kiderül, hogy a harctéren levő hozzátartozó már hosszabb idő óta nem írt sem haza, sem máshova. Ez a meggondolatlan és lelkiismeretlen hírterjesztés természetesen sok esetben nyugtalanságot kelt. Mivel az ilyesmi az ellenség célját szolgálja, illetékes helyről figyelmeztetik a közönséget, hogy az efféle mendemondáknak senki se adjon hitelt. Ha valakinek harctéri hozzátartozójára való hivatkozással történő ilyen híresztelés tudomására jut, azonnal tegyen jelentést a katonai hatóságoknál, amelyek azután végére járnak a nyugtalanság okozására alkalmas, vagy éppen ezt célzó valótlan hír terjesztésének. Egyébként is a katonai hatóságokhoz kell fordulni a harctéri hozzátartozókkal kapcsolatos minden ügyben, nem pedig utcai, korcsmai, vagy kávéházi híreknek hitelt adni.”¹⁵⁰

Védelmi berendezkedés a Don mentén

A Don vonalához történő eljutásig napi 25 km-es, pihenő nélküli gyalogmenet, illetve a kisebb bekerített szovjet csoportok felszámolása várt a kezdeti harcoktól megviselt zalai alakulatokra. Utánszállításukkal és ellátásukkal a menet során mindvégig gondok voltak. Élelmezésük többnyire a bizonytalan helyszíni beszerzésektől függött. Az ellátást ugyanis menet közben lehetetlen volt a hátsó körze-

¹⁴⁸ A Zalai Közlöny 1942. július 4-ei száma az alábbiakat idézi a Honvéd Vezérkar főnökének a „magyar csapatok sikeres áttöréséről” tájékoztató hadijelentéséből: „... A magyar haderők mintegy 60-80 km-es előretörésével kapcsolatosan sikerült a megtámadott ellenséges seregeket egyes részeit körülzárni. A kiváló honvéd kötelékek sikereinek értékét még fokozza az a körülmény, hogy eredményeiket a nyári záporban felázott és ezért igen járhatatlan, rossz utak közlekedési viszonyai között érték el. Megállapítható, hogy az ellenség ősz óta mindent megtett arcvonalának megerősítése végett. A fő védelmi övezet mögött elterülő terep egyes részeit ugyancsak kiépítette a leghathatósabb védelemre. Fontosabb helységek előtt nagyszabású harcokcsí-árkokkal akarta feltartóztatni a szövetséges erők esetleges előretörését. Mindezek a korszerűen kiépített hátsó támpontok is gyors egymásutánban kerültek csapataink birtokába.”

¹⁴⁹ HIM KI Adatbázis.

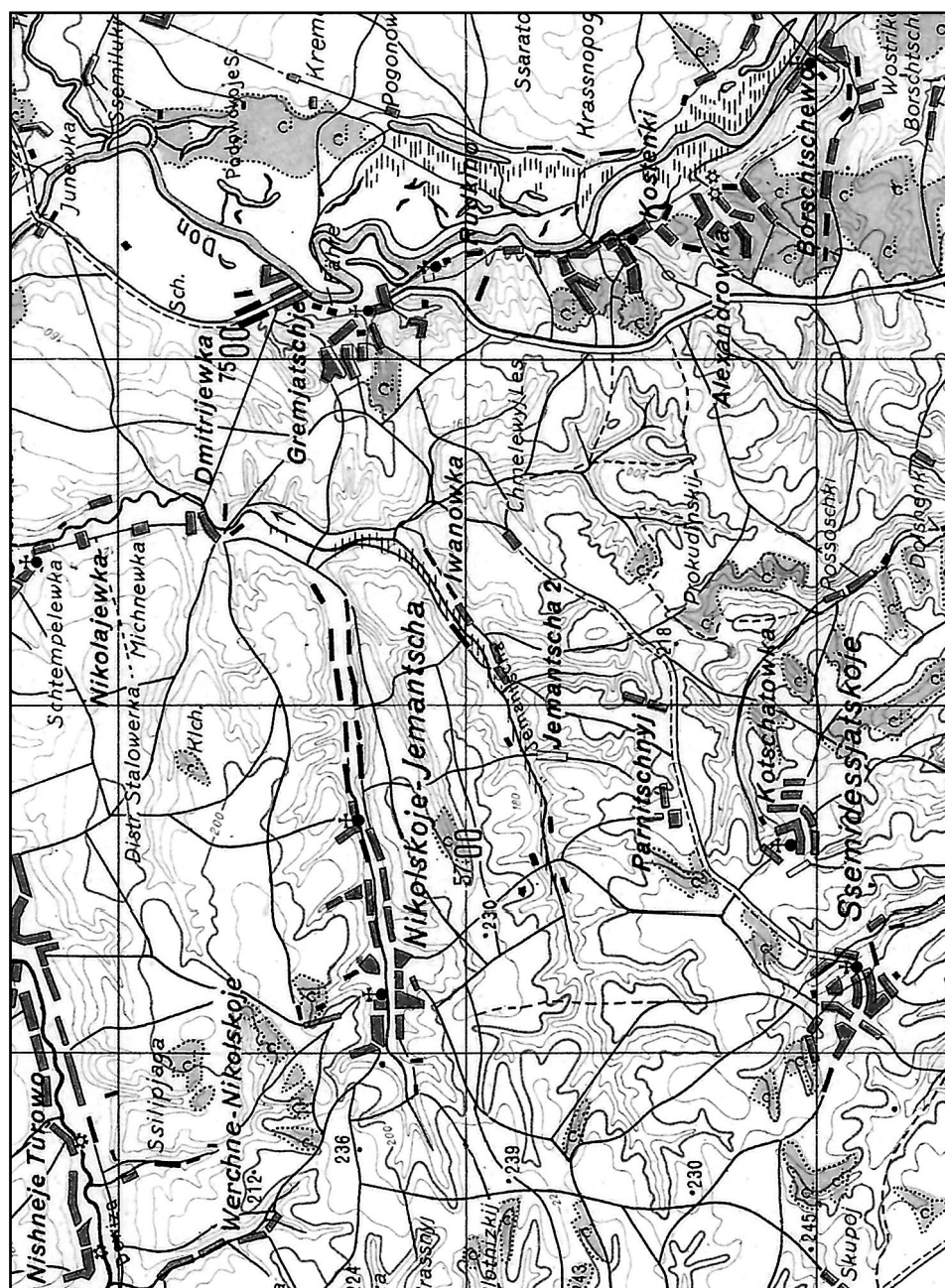
¹⁵⁰ Muraköz 1942. július 31. 3. p.

tekből, a seregtest ellátó oszlopa által biztosítani. Péchy György ekképpen emlékezett vissza a július 9-éig tartó, közel 140 km-es fárasztó gyalogmenetre: „Ezek a menetek nagyon megerőltették a légénységet és lovainkat. A terep nagyon homokos volt, nehéz volt benne az előrejutás. Ugyanakkor tapasztaltuk a szárazföldi klíma minden hátrányát. Nappal rekkenő hőségben menetelni posztó ruhában, felszereléssel nem gyerekjáték. Alaposan elővette embereinket. Éjjel pedig igen erős volt a lehűlés. Szükség volt köpenyre, tábori takaróra, sátorlapra. Egyre nagyobb problémát jelentett az ivóvíz hiánya. A községek kútjai nem adtak elég vizet ennyi embernek és főleg ilyen sok ló számára. A kutakat egykettőre kimerték, s a végén csak iszapos vizet lehetett találni. Valószínűleg ez is oka volt annak, hogy egyre nagyobb mértékben jelentkezett a hasmenés, amit a légénység ukránkának keresztelt el.”¹⁵¹

Miután a 2. hadsereg alakulatai a visszavonuló szovjet csapatok nyomában július 7-étől fokozatosan kiérkeztek a Donhoz, a német gyorseregtestek leváltása után azonnal védelmi állást foglaltak a folyó mentén. A magyar seregtesteknek a bal felől szomszédos német 2., illetve a jobb felől később felvonuló olasz 8. hadsereg alakulataival közösen ellátott Don menti folyamvédelme a Sztálingrád és a kaukázusi olajmezők felé irányuló hadműveletek sikerét biztosította. A kilenc magyar könnyű hadosztály arcvonalának helyét és alárendeltségét a 2. hadsereg egészen belül a Donhoz történő eljutásuk sorrendje határozta meg. A kanizsai seregtest 1943. február 15-éig, a hadtest végleges feloszlatásáig (és megmaradt alakultatörödékeinek elosztásáig) mindvégig a III. hadtest alárendeltségében maradt. Hozzávetőlegesen 20-25 km széles arcvonala a 2. hadsereg védővonalának legészakibb szakaszán húzódott.

A 9. könnyű hadosztály arcvonala – a 2. hadsereg többi seregtestjeiéhez képest – viszonylagos tereptani előnyökkel rendelkezett. Kivételt csak a német 2. hadsereg 323. gyaloghadosztályához való csatlakozási szakasza képezett, ahol a part alig nyújtott védelmet, s a magasabban fekvő túlsópartról mindenre betekintés nyílt. A kanizsai seregtesttel szemben, közel egy kilométer széles völgyben, több kanyart képezve, bokros partok között folyt a Don. E völgy mindkét oldalát átszegdelt, de lankásan emelkedő dombvonulat határolta, amely a magyar oldalon 5-600 méterre követte a folyót, túlsóparton pedig egy nagyobb árterületet követően hosszan elnyúlva, lankásan emelkedett. Ezen nagyterjedésű árterület bozótosaival, nádasaival és ártéri erdőivel kiváló rejtékhelyül szolgált a szemben levő ellenséges csapatoknak. A folyót kísérő dombvonulatot a magyar oldalon gyakran a Donra merőleges irányú, jobbra-balra kanyargó, 6-8 méter mély horhosok szakították meg. A zalai alakulatok védővonalán a Don partja meredeken a víztükör fölé emelkedett és a túlsópartihoz képest bokrosabb volt. Négy falu – Gremjacsje, Rudkino, Kosztyenki és Alekszandrovka – is a Don jobb partjának közelében terült el. A környékükön található kisebb lombos erdők némi védett-

¹⁵¹ HL Tgy. 3184. 66. p.

A 9. könnyű hadosztály arcvonala a Don mentén 1942. július 7-től 1943. január 27-ig.

séget nyújtottak a magyar védőkörlet folyótól távoli területén folytatott munkálatoknak, mozgásoknak. A fent említett, arcvonalba eső községek lakosságát – hadosztály-parancsnoksági rendelkezésre – ki kellett telepíteni.¹⁵²

A 17. gyalogezred légvonalban 9 km-es védősávjának tartására, amely a 9. könnyű hadosztály, illetve a 2. hadsereg legészakibb arcvonalszakaszát képezte, jobbszárnyon a kisebb veszteséget szenvedett 17/III. zászlóalj, balszárnyon pedig a tyimi előretörésnél jelentős mértékben leharcolt és megtizedelt 17/II. zászlóalj állt rendelkezésre. Az előbbi csapattest támogatására a 9. tábori tüzérezred három üteget osztottak be, a csáktornyai zászlóalj állásai mögött pedig a 101. nehéz-, és a III. gépvontatású tüzérosztályok két-két ütege ment állásba. A 17. gyalogezredétől délre a 47. gyalogezred védőkörlete terült el. E közel hasonló szélességű arcvonalat is kettő zászlóalj védte, a balszárnyon a 9. tábori tüzérezred három ütegetől támogatott 47/II., a jobbszárnyon pedig a 34/I. zászlóalj. A 9. könnyű hadosztály tartalékai közül a 17/I. zászlóalj és a 9. önálló huszárszászad Dmitrijevkán, a 47/I. zászlóalj pedig Hmelevij Lesen helyezkedett el.¹⁵³

Az ezredparancsnokságokon kidolgozott védelmi terv szerint a küzdő zászlóaljak főellenállási vonalait¹⁵⁴ – a megfelelő kilátás biztosítása és az esetleges árvíz miatt – a folyó mögötti dombvonalon építették ki. A Don partján csak figyelőőrsöket állítottak fel, hogy a víztükör figyelése – a folyókanyaroknál is – biztosítva legyen. Előretolt állásokat, úgynevezett harcélőrsöket is kialakítottak, melyek a figyelőőrsök és a főellenállási vonal között helyezkedtek el. Fokozatosan elkészültek a fedezékek, óvóhelyek, futóárkok és a gyalogsági nehézfegyverek állásai, illetve a műszaki záruk is. Az utóbbiakat illetően a 17. gyalogezred kettő zászlóaljánál végig a folyóparton 30 méter mélységben S¹⁵⁵ aknamezőt, ettől nyugatra pedig hasonló mélységben T aknamezőt telepítettek. Mögöttük drótkadályokat létesítettek, kiépített árkok pedig a folyóparton és a főellenállási vonalnál húzódtak. A nagykiterjedésű arcvonal kitöltéséhez – főképpen a III. hadtest 9. könnyű hadosztályának esetében – megfogatkozott személyi állomány és gyalogsági nehézfegyver állt rendelkezésre. A 2. hadsereg-parancsnokság I. a. hadműveleti osztályán készített 1942. augusztus 15-ei összeállítás szerint egy szakaszra 915, egy rajra 350, egy főre 35, egy géppuskára 458, egy-egy aknavetőre és páncéltörő

¹⁵² HL Tgy. 3184. 69-70., 79. p.; HL 2. hadsereg iratai 7. fasc. 1278. számú naplómelléklet.

¹⁵³ A 9. könnyű hadosztály általános helyzete 1942. július 15-én. HL 2. hadsereg iratai 23. fasc. 9. könnyű hadosztály-törzs I. c. osztály. Naplómelléletek.

¹⁵⁴ A főellenállási vonal a főellenállási övnek elülső, az ellenség felé eső széles, vagy ki- és beszögellő részeket összekötő vonal. A főellenállási övet a gyalogság (gyorscsapatok) fegyvereinek tűzrendszere, a szélességben és mélységben rendszertelenül tagozott fészkek és támpontok alkotják. Vö. Harcászati kézikönyv I. rész. (Összeállította Farkas Antal vezérkari alezredes) Bp., 1942. 6. p.

¹⁵⁵ Az 1935 M S (Schnapnellmine) gyalogsági aknáknak működésbe lépésükkor felpattantak a levegőbe, és derékmagasságban robbantak.

ágyúra pedig 915 méter arcvonalszakasz jutott átlagosan a kezdeti harcokban részt vett III. hadtestbeli seregtesteknél.¹⁵⁶

A 2. hadsereg alakulatainak folyó menti védelmi elhelyezkedését követően a Don mögé visszavonuló ellenséges csapatok, nevezetesen a szovjet 6. hadsereg sereg- és csapattestei egyre gyakoribb felderítő vállalkozásokat hajtottak végre. Július 29-én hajnalban Gremjacsjénél egy ellenséges fogolyejtő vállalkozás során a 17/II. zászlóalj négy honvéde esett el, kilencen megsebesültek, egy fejlődéssel fogságba esett honvéd pedig feltehetően szintén életét veszítette.¹⁵⁷ A magyar csapatok gyengéit hamarosan kitapasztaló szovjetek augusztus hónapban még inkább aktivizálódtak, s erőteljes támadásokat indítottak, hogy a folyó nyugati partját is birtokukba vehessék, és ott hídfőállásokat foglaljanak el. Ezen eredményes támadásaik középpontjába főleg az Uriv és Sztorozsevoje községek által határolt Don-kanyar, illetve Korotojak és Scsucsj települések környéke került. A 9. könnyű hadosztály arcvonalán, a 34/I. és a 47/II. zászlóalj sávhatárához közeli Kosztyenki község környékén próbálkoztak egy kisebb hídfő képzésével.

Hídfőharcok Kosztyenki környékén

A szovjet csapatok – kezdetben egy zászlóalj erőben – augusztus 8-án indították meg támadásukat Kosztyenkinél, a 89,2. magassági ponttól keletre. Hajnali fél háromtól – tüzérségi és repülő támogatással – több hullámban, folyamatosan keltek át a Donon. Az átkelt ellenséges harccsoport támadását aznap tüzérségi és gyalogsági tűzzel a parttól 4-500 méterre sikerült megállítani.¹⁵⁸ Miután látszott, hogy a 47. gyalogezred saját erejéből – az ezredtartalék 47/I. zászlóalj bevetésével – sem tudja megoldani a helyzetet, az augusztus 9-én, hajnali fél háromkor megindítandó ellentámadáshoz a Dmitrijevkán szintén tartalékban levő 17/I. zászlóaljat is csoportosították. A 89,2. magassági pont területén befészkelte szovjet csapatok kivetését és megsemmisítését célzó, két zászlóaljjal megindított ellentámadás lassan nyert tért. Délután fél négykor az erősödő ellenséges arc- és keresztűtűzben a 17/I. és a 47/I. zászlóaljak előretörése megállt, s egy kettő század erejű szovjet ellenlökésre a főellenállási vonal mögé vonultak vissza. A délutáni harcok során a 9. könnyű hadosztály légvédelme tévedésből a saját csapatokat támogató német repülőgépekre is lövéseket adott le.¹⁵⁹

Augusztus 10-én a 17/6. puskásszázaddal, illetve a 17. gyalogezred ezredközvetlen kerékpáros és lovasszakaszokkal megerősített zalai zászlóaljjal immá-

¹⁵⁶ HL 2. hadsereg iratai 5. fasc. 194. számú naplómelléklet.

¹⁵⁷ HIM KI Adatbázis; Nyíry Zoltán hadnagy harctéri naplója 1942. május 3. – szeptember 20. In: Frontnaplók a Don-kanyarból 82. p.

¹⁵⁸ HL 2. hadsereg iratai 6. fasc. 415. számú naplómelléklet.

¹⁵⁹ HL 2. hadsereg iratai 6. fasc. 433., 437. és 445. számú naplómelléletek.

ron a parti mocsarakba befészkelte, s az éjszaka folyamán jelentős erősítést kapott szovjet harccsoporttal kellett felvenniük a harcot. Az ellenséges csapatok először a hajnali órákban a 47/II. zászlóalj 4. puskásszázadánál törtek be a magyar főellenállási vonalba. Később ezt Kosztyenki község templomának környékén is megismételték. Ezen támadásokat végül sikerült kivédeni, s az eredeti védővonalat visszafoglalni. Ezen harcokban a 9. önálló huszárszázad, illetve a hadosztályvonal kötelékébe tartozó kocsizó géppuskás század, a kocsioszlopok harcos rajai és egy hadtápszázad is kivette a részét.¹⁶⁰ „A biztonság kedvéért az ellentámadó rész mögött menetszázadbéli s vonatlegénységből kordont vontak, azonban ennek csak gyenge feltartó ereje van” – olvasható a 2. hadsereg-parancsnokság naplójának augusztus 10-ei azon bejegyzéséből, melyet hadtestparancsnokságának e szokatlan intézkedéséről a III. hadtest vezérkari főnöke 11 óra 5 perckor telefonon továbbított.¹⁶¹ A 47/II. zászlóaljat csupán augusztus 10-én érték veszteségek; a sebesültjeinek száma 11, az elesetteké hat, az eltűnteké pedig három volt ezen a napon.¹⁶²

Az augusztus 11-ei viszonylagos harci szünetet követően a következő napon előbb hajnali három órakor, majd délelőtt még kettő ízben ismét erős szovjet támadások indultak a Kosztyenki közelében levő magyar főellenállási vonal ellen. Ezek folyamatos elhárítása közben a 9. könnyű hadosztály parancsnoksága újabb erőket vont a veszélyeztetett arcvonalszakaszhoz. A teljes 17/II. zászlóaljat és a 34/I. zászlóalj Kőszeghy Attila vezérkari százados¹⁶³ vezette vegyes századát is az augusztus 12-én délután fél hatkor megindított ellentámadáshoz csoportosították. A 17/4. és 5. puskásszázadok csupán egy-egy szakaszt hagytak gremjacsjei védőállásukban, hogy ezek által a teljes védőkörlet megszállásának látszatát keltsék.¹⁶⁴

A késő délutáni órákban megindított támadás során a Kosztyenki templomdomb területéről meginduló 17/II. zászlóalj a főellenállási vonal előtti sík terepen, derékig érő gazban, illetve helyenként mocsaras és fűzes területen rohamozta meg a 200 méterre beásott ellenséges csapatok állásait. A saját tüzéségétől támogatott csáktornyai csapattest alosztályai kezdetben lendületesen nyomultak előre, s több helyütt közelharcban futamították meg a beásott ellenséges csapatokat. A szovjet tüzéség és gyalogsági nehézfegyverek aktivizálódását követően azonban a támadás megakadt, az alosztályok oldalozó tűzbe kerültek, s egy szá-

¹⁶⁰ HL 2. hadsereg iratai 23. fasc. 9. könnyű hadosztály-törzs I. c. osztály hadinaplója 1942. VI. 28. – VIII. 12.

¹⁶¹ HL 2. hadsereg iratai 6. fasc. 468. számú naplómelléklet.

¹⁶² HIM KI Adatbázis.

¹⁶³ KŐSZEGHY ATTILA, vitéz (Csíktaplóca, 1907. július 11. – Kustánszeg, 1945. március 31.) vezérkari százados, 1942. október 31-étől vezérkari őrnagy. 1942. május 13. és december 12. között teljesített frontszolgálatot a 2. hadsereg hadműveleti területén. Néhány hónapig ellátta a 34/I. zászlóalj parancsnoki teendőit is.

¹⁶⁴ HL 2. hadsereg iratai 6. fasc. 494. és 502. számú naplómelléletek; HL Tgy. 3184. 83. p.

zad erejű szovjet harccsoport ellenlökését is el kellett hárítaniuk. Nem kísérte szerencse az Alekszandrovkától délre meginduló 34/I. zászlóaljbeli vegyes század támadását sem. A 17/I. és részben a 17/II. zászlóalj következő nap hajnali öt órakor megismételt rohama sem volt eredményes, mert az egyes alosztályaiknak ellenséges aknazárba ütközését követően néhány óra múlva befejeződött.¹⁶⁵ A másfél napig bevetett 17/II. zászlóalj jelentős személyi veszteségeket szenvedett, sebesültjeinek száma 130-ra tehető, 25 honvédje hősi halált halt, öten pedig eltűntek a heves harcok során. Ezen veszteségek leginkább a 17/8. puskásszázadot érintették, melynek harcértéke augusztus 17-ére már 50 százalékkal lecsökkent.¹⁶⁶

A végleges helyzet a szűkebbre szorított ellenséges hídfő előtt augusztus 13-ára alakult ki, melyről a III. hadtest aznap délután 16 óra 25 perckor továbbított napi jelentésében az alábbiak olvashatók: „A 9. könnyű hadosztálynál az ellenséget Kosztyenkitől keletre a Dontól 500 méterre szorította vissza, ahol az ellenség akadályokkal és aknákkal biztosítva támpontszerűen és szívósan védekezik.”¹⁶⁷

A Tyim, majd a Kosztyenki környéki súlyos veszteségek miatt jelentős mértékben megcsappant a 9. könnyű hadosztály zászlóaljainak harcos létszáma.¹⁶⁸ Egy, augusztus 16-ai keltezésű III. hadtestparancsnoksági kimutatás szerint a csáktornyai csapattestek harcos létszámát tekintve a 17/II. zászlóalj 7 tisztre és 311 legénységre, a 47/II. zászlóalj pedig 10 tisztre és 415 legénységre csökkent. A többivel összehasonlítva a 47/II. még így is a legnagyobb, a 17/II. pedig a harmadik legnagyobb harcos állománnyal rendelkezett. A kiesett gyalogsági lő- és nehézfegyvereik közül a 17/II. zászlóalj egy-egy nehézpuskát, géppuskát és aknavetőt, valamint kilenc golyószórót, a 47/II. zászlóalj pedig kettő nehézpuskát, négy golyószórót és egy gránátvetőt veszített.¹⁶⁹

A 2. hadsereg személyi veszteségeinek pótlását kezdetben úgy oldották meg, hogy egyes alakulatok nem harcos állományával egészítették ki a leharcolt csapatok létszámát. A hadsereg-parancsnokság már július 19-én engedélyt adott a III. hadtestnek, hogy vonatalakulatainak személyi állományát lecsökkentheti, s a fel szabaduló létszámot az első vonalban küzdő csapattestei veszteségeinek pótlásá-

¹⁶⁵ A 17/4. század harca Kosztyenkinél. 1942. VIII. 8-13. In: Harccselekmények a m. kir. honvédség 1941-43. évi harcaiból. 3. füzet. Budapest, HM, 1943.

¹⁶⁶ HIM KI Adatbázis; HL 2. hadsereg iratai 6. fasc. 583. számú naplómelléklet.

¹⁶⁷ HL 2. hadsereg iratai 6. fasc. 515. számú naplómelléklet. A Kosztyenki környéki szovjet hídfő 1942. augusztus 13-ára kialakult méretéről a 9. könnyű hadosztály-törzs I. c. osztályának hadinaplójában az alábbiak szerepelnek: „Az ellenség egy kb. 2 km mély, 2 km széles hídfőben megkapaszkodva szívósan véd.” HL 2. hadsereg iratai 23. fasc. 9. könnyű hadosztály-törzs I. c. osztály hadinaplója 1942. VI. 28. – VIII. 12.

¹⁶⁸ Harcos (ütközet) állomány: Az egyes csapattestek személyi állományának az első vonalban tartózkodó, a harcok által közvetlenül érintett hányada. A könnyű hadosztályoknál a teljes létszám 50-55 %-át, a hadtestközvetlen alakulatoknál pedig a 40 %-át tette ki a harcos állomány.

¹⁶⁹ HL 2. hadsereg iratai 6. fasc. 656/a. számú naplómelléklet.

ra használhatja fel.¹⁷⁰ Augusztus 15-én a 9. könnyű hadosztály parancsnoksága 10 tisztet és 635 főnyi legénységet kívánt a hadosztályvonat és hadosztálytörzs állományából a puskáslétszám emelésére a küzdő zászlóaljokhoz vezényelni.¹⁷¹ Az érzékeny veszteségeket szenvedett 17/I. és 47/I. zászlóaljak állományát azonban nem lehetett már e kiegészítésekkel olyannyira feltölteni, hogy harcképes csapattestek maradjanak. E két zászlóaljat augusztus végén a 9. könnyű hadosztály parancsnoksága feloszlatta, és 100-200 fős harcos állományukkal és csekély fegyverzetükkel a seregtest többi zászlóaljait töltötte fel személyileg és anyagilag.

Hadműveleti szünet, felkészülés a téli védelemre

A Kosztyenki környéki hídfőharcokat követően – a kölcsönös vállalkozásoktól eltekintve – harccselekményektől mentes időszak köszöntött be a 9. könnyű hadosztály Don mentén védelmi állást foglalt alakulatainál. A nagykanizsai seregtest mindennapi életében a legfőbb súly a téli előkészületekre helyeződött, ugyanis augusztusban már bizonyossá vált, hogy a 2. hadsereg kezdetben remélt mielőbbi felváltása és hazaszállítása ebben az évben már nem valósul meg. A védőkörletben folytatott folyamatos műszaki munkálatok (futóárkok, téli fedezékek, tüzelőállások, reteszállások építése, műszaki záruk, akadályok telepítése) mellett a seregtest ellátási és utanszállítási rendszerét olyanná kellett kiépíteni, hogy az a közelgő hideg télies időszakban is kielégítően működjön. Mindezt azonban szigorú takarékosági rendszabályok (lőszer, üzemanyag) életbeléptetésével, élelmezési, ruházati és egyéb anyagi készletek felhalmozásával, tartálékolásával, illetve a szállítóeszközök erős, de gazdaságos igénybevételével lehetett megvalósítani.

Augusztus 17-én a III. hadtest alárendeltségébe tartozó seregtestek – köztük a 9. könnyű hadosztály is – „*Elhelyezési és szállítási előkészületek télire*” címmel egy több mellékletet is tartalmazó utasítást kaptak a hadtestparancsnokságtól. „*Az oroszországi telet, mint ellenséget csak előrelátó és jó anyagi előkészületek mellett küzdhetjük le eredményesen. Éppen ezért most már minden alakulat az adott körülményekhez képest mindennemű előkészületet a legnagyobb öntevékenységgel kezdje meg*” – olvasható a Dömötör János altábornagy,¹⁷² hadtestparancsnok által szignált hadiokmányon. Az utasítás külön kitért a téli elhelyezési előkészületekre, az őszi és téli

¹⁷⁰ HL 2. hadsereg iratai 30. fasc. Nemeskéri Kiss Miklós tartalékos zászlós: Napló az orosz harctérről I. kötet. 201. p. (A szerző a 2. hadsereg-parancsnokság hadműveleti osztályán tevékenykedett 1942/1943. folyamán. Naplójában az osztály által készített szinte valamennyi jelentés, illetve intézkedés kivonatát tartalmazta megtalálható.); Frontnaplók a Don-kanyarból (Nyíry Zoltán naplója) 85. p.

¹⁷¹ HL 2. hadsereg iratai 23. fasc. 9. könnyű hadosztály-törzs I. c. osztály hadinaplója 1942. VI. 28. – VIII. 12.

¹⁷² DÖMÖTÖR JÁNOS, vitéz (Komárom, 1889. február 11. – Budapest, 1972. június 27.) altábornagy. 1942. június 22. és december 5. között töltötte be a III. hadtest parancsnokának tisztségét a 2. hadsereg Don menti hadműveleti területén. Szakály Sándor 2003. 86. p.

elszállások egészségügyi szempontjaira, élelmezési és egyéb készletek felhalmozására és raktározására, illetve az utánszállítást érintő lényeges kérdésekre.

A téli elhelyezési előkészületeket illetően az utasítás rendelkezett a műszaki építési vezetőségek felállításáról, a védőkörletek téli elhelyezési lehetőségeinek szemrevételezéséről, a szükséges anyagok (épületfa, deszka, stb.) és berendezési tárgyak (ágyak, padok, asztalok, rajkályhák) biztosításáról, illetve a személyi és a lóállomány elhelyezésénél betartandó alapvető követelményekről. Ezen kívül előírta, hogy a fedezékek, őrhelyek és figyelőhelyek építésénél a legfőbb szempont a szél, eső és a hó elleni védekezés legyen, melynek elhanyagolása tömeges megbetegedéseket és súlyos fagyásokat idézhet elő. E földbe ásott szállás- és egyéb célokat szolgáló helyeknek deszkázott oldalfallal és a nedvesség ellen tökéletesen védő padozattal kellett rendelkezniük, s kialakításuknál törekedni kellett arra, hogy bennük a személyenkénti 5 m³ légtér biztosítva legyen. A lakosság által kiürített lakóházakat illetően az utasításban rögzítették, hogy lehetőség szerint padlózott és száraz helyiséget vegyenek igénybe, melyek féregmentesítését többszöri meszeléssel oldják meg, több ablak esetén az északi és az északkeleti ablakokat falazzák be, fűtésükre inkább a kemencét, vagy a téglából (cserepből) épített kályhát használják, s fordítsanak gondot a hőszigetelésre is. E téli elhelyezési előkészületek végrehajtásához szükséges munkaerőt a seregtesteknek kellett biztosítaniuk, nevezetesen rendelkezésre álló tartalékaikból, a tábori munkásszázadokból, a polgári lakosságból, a hadifoglyokból, illetve az orosz polgári munkásszázadokból.

Az őszi és téli elszállások egészségügyi szempontjainak ismertetése során a hadtest szállásmesteri utasítás a rossz elhelyezési körülmények kiküszöbölésén kívül a fokozott tisztálkodás, a meghűléses betegségek megelőzését szolgáló megfelelő száraz lábbelik, a vérkeringést nem akadályozó ruhadarabok, a fagyások elleni kenőcsök és a lehetőség szerint vitamindús táplálék biztosítását tartotta fontosnak. A fertőző betegségek kialakulása ellen a zsúfoltság elkerülését, az önálló fertőtlenített fekhelyek elkészítését, a tetvetlenítést és a zárt és könnyen megközelíthető latrinák kialakítását is szorgalmazta.

Az utánszállítás és a helyi mozgások téli időszakban történő biztosítását, lehetővé tételeét illetően az utasítás kiemelten foglalkozott a szánok igénybevételével, készítésével és begyűjtésével. A csapatokat egyben tájékoztatta arról, hogy a hadsereg-parancsnokság legalább 15 ezer szánt szándékozik az utánszállítási rendszerbe beállítani. Ismertette a III. hadtest tervezett utánszállítási rendszerét is, miszerint ellátóoszlopa Szinyije Lipjagiban rendezkedik be, s a seregtestek az utak használhatósága szerint innen fogják vételezni szükségleteiket. Emellett a hadtest és a seregtestek vonatkörletében zárt raktárak települnek, melyeket a hadtest még az őszi esős időszak előtt igyekszik élelmiszerekkel, lőszerekkel és üzemanyaggal feltölteni. A szállásmesteri utasítás a seregtestek feladataként határozta

meg, hogy hátsó vonatkörletük határáig az utánszállítási utakat a téli időszak be-
köszöntéig készítsék elő.¹⁷³

Az élelmezési készletek téli időszakra történő tartalékolását, felhalmozását szolgálta a III. hadtestparancsnokságnak azon július 30-i rendelkezése is, melynek első pontja az alábbiakat szögezte le: „A III. hadtest egész területén levő mezőgazdasági termés kizárólag a III. hadtest tulajdona. (Kivételt képez a lakosság lakóházai körül termett mezőgazdasági termés.) Ezért elsőrangú érdek, hogy az itt levő mezőgazdasági termények a jelenlegi rossz utánszállítási viszonyok mellett maradéktalanul birtokunkba jussanak.” E rendelkezésben az egyes sereg- és csapattesteket arra utasították, hogy a kiürített területeken félbehagyott aratási és szénatermelési munkálatokat haladéktalanul hajtsák végre. Ezen betakarítási munkálatok elvégzése a rendelkezés 4. pontja értelmében elsősorban a helyi orosz lakosságra, az orosz polgári munkásszázadokra, valamint kisebb részben a saját csapatok által rendelkezésre bocsátott munkaerőre (ember, ló, jármű) hárult. „A termények összegyűjtésénél a hadosztályok a legnagyobb eréllyel és pontossággal járjanak el, hogy így utánszállításunk és téli ellátásunk nagymértékben tehermentesítve legyen” – olvasható az intézkedés záró soraként.¹⁷⁴

E rendelkezésekben meghatározott elvek, utasítások végrehajtásához, realizálásához az általános és a helyi harci helyzet függvényében természetesen számtalan előfeltétel szükségeltetett. Az előkészületi munkákhoz szükséges munkaerő, munkaeszköz, felszerelés, építkezési anyagok és utánszállítási járművek tényleges megléte, rendelkezésre bocsátása, illetve az öntevékeny parancsnokok mindmind elengedhetetlenül fontos tényezői voltak a végrehajtásnak.

A III. hadtestparancsnokság szeptember 20-ai jelentésében arról számolt be, hogy az állások kiépítése a földmunkák tekintetében a hadtest egész sávjában befejezésükhöz közelednek. A 9. könnyű hadosztálynál 90 százalékban befejeződtek. Hiányok különösen az akadálytelepítés terén mutatkoztak. Az arcvonal előtt általában egysoros drótkerítés épült ki. A műszaki zárást illetően az arcvonal előtt végig egysoros vonalat telepítettek, amelyet a megközelítési vonalak mentén kettő-, illetve többsorossá alakították ki. Ennek mélyítése és záró övvé való kibővítése nem készült el. Mivel műszaki szempontból az állások tökéletesítése, főleg a téli berendezkedés még hátravolt, ezért a 9. könnyű hadosztály első védőállását csupán 60 százalékig lehetett befejezettnek nyilvánítani. A seregtest hátsó védőállásának építése a Jemancia patak völgyét nyugatról kísérő magaslaton viszont már a befejezéshez közeledett, s a váltóállások is elengedő mennyiségben álltak rendelkezésre. A harcokcsi-mentességet a III. hadtest arcvonalán

¹⁷³ HL 2. hadsereg iratai 23. fasc. 9. könnyű hadosztály-parancsnokság I. c. oszt. hadinaplója. 1942. VI. 28. – VIII. 12. 156. naplómelléklet.

¹⁷⁴ HL 2. hadsereg iratai 23. fasc. 9. könnyű hadosztály-parancsnokság I. c. oszt. hadinaplója. 1942. VI. 28. – VIII. 12. 156. naplómelléklet.

egyelőre a terep, a fegyverek, illetve az aknák biztosították. A terep a 9. könnyű hadosztály sávjának csak egynegyed részében zárta ki a harcokosi-támadást. E fentiek alapján a III. hadtestparancsnokság hadművelleti osztálya a hadtest meglevő alakulatait helyi jellegű harc esetén háromszoros túlerő elhárítására tartotta képesnek. Ezzel szemben tartalékok teljes hiányában sem a hadtestnek, sem se-regtesteinek ellenrendszabályok megtételére semmiféle eszköz nem állt rendelkezésre. Ellentámadások végrehajtására csak az ezred-védőkörletek kis tartalékai jöhettek számításba.¹⁷⁵

Jóllehet a 2. hadsereg egyes alakulatainak menetoszlopai még el sem jutottak a Don vonalához, a hátszági napilapok a „közelgő” dermesztően hideg oroszországi télre való tekintettel már a téli ruhagyűjtési akciók mielőbbi megkezdéséről írtak, s több ízben tették közzé Horthy Miklósné¹⁷⁶ ezzel kapcsolatos „*Meleg ruhát honvédeinknek!*” című augusztus 10-ei felhívását. Magyar katonai részvétellel a németek által megszállt ukrán, orosz területeken ugyanis valamilyen formában továbbra is számolni kellett, s az előző év végén szorult helyzetbe került német hadsereg téli ruházati hiányosságainak következményei is hatásos érvként hathattak. Az első nagy országos méretű téli ruhagyűjtési akció végül augusztus 29-én kezdődött el.

A csáktornyai hetilap is több ízben tudósított a téli ruhagyűjtés előkészületeiről és lefolytatásáról. Augusztus 21-ei számában „Mit adjunk honvédeinknek!” címmel a frontkatonák részére várt és kért téli ruhafélék tételes felsorolását tette közzé, majd szeptember 4-ei számában már a Magyar Asszonyok és Nők Szövetsége helyi szervezetének tagjai által folytatott eredményes gyűjtőakcióról számolt be. A csáktornyai városi és járási lakosság nemes adakozásának köszönhetően jelentős téli ruházati és egyéb használati cikk gyűlt össze a helyi leventeotthonban berendezett gyűjtési telepen.¹⁷⁷ Az őszi hónapokban a családok számára is lehetővé vált, hogy egy darab, maximum 5-10 kilós csomagban téli ruhaneműket küldhettek a harctéren levő szeretteiknek, téli óvócikkek is tartalmazó 2 kilós karácsonyi ajándékcsomagjaikat pedig november 30-ig adhatták fel a postán.

Mindezen tiszteletreméltó hazafias honpolgári cselekedetek persze akkor nyervehették volna el igazán értelmüket, ha az első vonalakban küzdő frontkatonák minél nagyobb mennyiségben részesülhettek volna az összegyűlt és feladott téli ruházati cikkekből. Mint azt a korabeli hadiokmányok és szemtanúi elbeszélések

¹⁷⁵ HL 2. hadsereg iratai 7. fasc. 943. számú naplómelléklet.

¹⁷⁶ HORTHY MIKLÓSNÉ, Purgly Magdolna (Sofronya, 1881. június 10. – Estoril [Portugália], 1959. január 8.) Az államfő hitveseként kezdetben került a nyilvánosságot. Az 1938. évi Eucharisztikus Világkongresszus fővédnöke volt, majd 1938-tól kezdve (a háborús években a frontszolgálatot teljesítők és családtagjaik megsegítésére) mind több rádiószózatot intézett a nemzethez. A Kormányzó lemondása után a család a Gestapo őrizetében Hirschbergben tartózkodott, a háború befejezése után Weilheimben, 1948-ban pedig Portugáliában telepedett le.

¹⁷⁷ Muraköz 1942. augusztus 14. 2-3. p.; szeptember 4. 3. p.

is tanúsítják, sajnos ez csak csekély mértékben történhetett meg. A keleti hadművelleti terület gyér vasúti kapacitása és a szállítóeszköz-hiány mellett egyfajta megmagyarázhatatlan géhás tartalékolás és takarékoskodás is közrejátszott abban, hogy ezek a létszükségleti ruházati termékek vagy meg sem érkeztek rendeltetési helyükre, vagy raktárakban maradtak felhalmozva megsemmisítésükig.

A július 18. és szeptember 16. közötti súlyos doni hídfőcsatákat követően – a tavasszal elvonulóhoz képest – egy leharcolt, létszámában, fegyverzetében és felszerelésében megfogyatkozott, súlyos ellátási gondokkal küzdő magyar hadsereg várt sorsának beteljesedésére. A magyar politikai és katonai vezetés – a 2. hadsereg gondjainak orvoslását illetően – csupán némi fegyverzeti és felszerelésbeli kiegészítésre, valamint a személyi állomány fokozatos felváltására hajlott, a helyzet megoldásának felelősségét a felettes német hadvezetés vállán hagyta. Látszólagos érzéketlensége nem részvétlenségéből és felületességéből fakadt, hanem új elemekkel bővült bel- és külpolitikai célkitűzései gátolták abban, hogy a Don mentén helytálló hadsereg megsegítésére törekedjen. A román vezetésnek Észak-Erdély és Székelyföld visszaszerzésére irányuló, egyre nyíltabban hangoztatott szándéka arra készítette, hogy honvédelmi erőforrásainak nagy részét a háború befejeztével elkerülhetetlennek látszó magyar-román fegyveres konfliktusra – Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek,¹⁷⁸ a Honvéd Vezérkar főnökének szavaival élve: „*saját külön háborúnkra*” – tartalékolja.

Részleges felváltások a 9. könnyű hadosztálynál

November és december hónapokban közel 50 ezer fős kontingens került ki a Don menti arcvonal mögött létesített hadtest-kiképzőtáborokba. Javarészt a leharcolt csapattestek felváltására érkeztek ki. A 3 ezredparancsnokságon és 12 zászlóaljon kívül 87 tábori és különleges munkásszázadot, illetve valamennyi gyalogzászlóaljhoz két-két menetszázadot is kiszállítottak a 2. hadsereghez. A központi utasítás szerint a hadművelleti területre csupán egyéni fegyverzettel kikerülő felváltó alakulatoknak – 2-4 hetes utóképzésüket követően – az arcvonalban a leváltandóktól kellett átvenniük a gyalogsági nehézfegyvereket és a téli felszerelést.

A legnagyobb méretű felváltásokat a magyar hadvezetés a 9. könnyű hadosztálynál tervezte. Nem ok nélkül határozott így, hiszen a tavasszal 13.500 fős állománnyal elvonuló seregtest létszáma decemberben csupán 384 tisztből és 10.123 főnyi legénységből állt.¹⁷⁹ 17./III. zászlóaljának kivételével a teljes 17. gyalogez-

¹⁷⁸ SZOMBATHELYI FERENC, vitéz (Győr, 1887. május 17. – Újvidék, 1946. november 4.) vezérezredes. 1941. szeptember 6-ától 1944. április 19-éig töltötte be a Honvéd Vezérkar főnöki tisztségét. Szakály Sándor 2003. 331-332. p.

¹⁷⁹ HL 2. hadsereg iratai 23. fasc. 9. könnyű hadosztály vezérkari főnökének harcjelentése, 1942. XII. - 1943. II. 20. (Barra Zsigmond vezérkari őrnagy) 3. melléklet.

red, valamint a 47. gyalogezred 34/I. zászlóalja tért volna vissza a hátszágba. Az előbbi a székesfehérvári 3. gyalogezred parancsnokságával, ezredközvetlen alakulataival, valamint székesfehérvári I. és tatatóvárosi II. zászlóaljával, az utóbbit a kassai 21/I. zászlóaljjal tervezték leváltani.¹⁸⁰ A III. hadtest arcvonala mögé megérkező felváltó alakulatok részére két kiképzőtábort állítottak fel. Az északi tábor – Kaltróy Antal alezredes parancsnoksága alatt – a 17. gyalogezred sávjában, Andrejevkan és Plotnyickijben települt. A tábor kiképzőkeretébe a küzdő csapattestektől tiszteket és legénységet vezényeltek.

A III. hadtest parancsnokságán december közepén született intézkedés a felváltásra, a személyi és anyagi feltöltésekre és a felváltandó alakulatok elszállítására. A 9. és a 6. könnyű hadosztály, illetve gyalogezredeik parancsnokságain ezt követően minden részletre kiterjedő rendelkezéseket hoztak a fent említett feladatok végrehajtására, időszámvetéssel együtt. A 3. gyalogezred felváltó alakulatai közül legelsőként az ezredközvetlen alosztályokat utasították a felváltás lebonyolítására. A felváltandó 17. gyalogezred ezredközvetlen alosztályainak külön megparancsolták, hogy a Sztaro Nyikolszkoje keleti területéről elindított felváltó alakulatok beérkezése után az anyagátadásokat és átvételeket haladéktalanul kezdjék meg és január 12-ig fejezzék be. A 17/I. zászlóalj – csak anyagi – felváltását a 3/II. zászlóalj által január 13. és 15., a 17/II. zászlóalját pedig teljes egészében a 3/I. zászlóalj részéről január 14. és 16. közé tervezték. A helyzetet bonyolította, hogy a 17/I. zászlóaljat a 9. könnyű hadosztály parancsnoksága az 1942. augusztusi Kosztyenki környéki hídfőcsaták során elszenvedett súlyos veszteségek miatt feloszlatta, és vele személyileg és anyagilag a megmaradt zászlóaljakat töltötte fel. A váltás végrehajtása érdekében a 17/I. zászlóaljat előbb fel kellett állítani, hogy anyagát a 3/II. zászlóaljnak átadhassa. Ennek megtörténte után a 3/II. zászlóaljjal a védőállásban levő 17/III. zászlóaljat tervezték felváltani, amely mint hadosztálytartalék Dmitrijevkára került volna.

A sereg- és csapattest-parancsnoksági intézkedésekben felhívták az érintett ezredparancsnokok figyelmét arra, hogy a felváltások befejezéséig a *„küzdők elhárító ereje megóvassék, a felváltás végrehajtása ne okozzon megoldhatatlan elhelyezési nehézségeket az arcvonal közelében, zavartalan legyen a forgalom és az anyagi ellátás, a felváltottak elszállítása mielőbb megindulhasson, s az ellenség ne vegye észre a folyamatban lévő felváltásokat.”*¹⁸¹ Fontos előírás volt, hogy a hadműveleti területen maradó alakulatok teljesen feltöltött állománnyal rendelkezzenek. A felváltandó zászlóaljakból, ezredközvetlen alosztályokból ezért annyi embert kellett visszatartani, amennyi a visszamaradó csapattestek hadiállományon tartása céljából szükséges. A felváltott állománynak az egyéni felszerelés és fegyverzet kivételével a teljes

¹⁸⁰ HL VKF 1. a. oszt. 5848/1942.; HL 2. hadsereg iratai 8. fasc. A 2122/ 2. hds. I. a. X. 11. számú rendelet 1. melléklete.

¹⁸¹ HL 2. hadsereg iratai 22. fasc. 17. gyalogezred hadinaplójának 245. számú naplómelléklete.

anyagát – a zsákmányolt fegyvereket is beleértve – át kellett adni a felváltóknak. Az érintett parancsnokoknak mindezt szigorúan ellenőrizniük kellett, mondván: „A legnagyobb bajtársiatlanság az itt maradtakkal szemben az átadandó anyag jogtalan elvitele, mert így őket igen súlyos helyzetbe hozzák.”¹⁸² A felváltott alakulatoknak téli egyéni óvócikkeiktől is az előírt teljes mértékben meg kellett válni.¹⁸³

A felváltott alakulatokat a Parnicsnij – Szemigyeszjátszkoje – Szinyije Lipjagi – Rogovatoje – Arhangelszkoje – Sztarij Oszkol útvonalon tervezték, a felváltásuk függvényében, hátrairányítani. Sztarij Oszkolból szabadságos vonatokon kerültek volna a hátszágba. A csáktornyai 17/II. zászlóalj az előzetes tervek szerint 15 tiszttel és 617 főnyi legénységgel indult volna útba.¹⁸⁴

Ezen rendelkezések többek között a tervezett felváltások időpontjaiban is módosultak. A december közepén egyre hidegebbre és csapadékosabbra változott időjárás és a feltehetően szűkös kiképzési lehetőségek miatt a 3. gyalogezred alakulatai számára a január 4-ei tervezettnél hamarabb fejeződött be a kiképzés. Legelőször az ezredközvetlen alosztályok hagyták ott kiképzésük helyszíneit, s kezdték meg menetüket a Gremjacsje és Rudkino falvak szélét is érintő Don menti védőállások közelébe. A felváltások során a néhány ezredközvetlen alakulaton kívül Gremjacsjéba települt a 3. gyalogezred-parancsnokság, valamint a 3/I., illetve rövid ideig a 3/II. zászlóalj parancsnoksága is.

A 3/I. zászlóalj a 17/II. zászlóalj Gremjacsjétől északra és délre húzódó védőállását vette át. Elsőként nehézfegyverszáradának géppuskás, aknavető és páncéltörő ágyús alosztályai kerültek az első vonalba. A páncéltörő ágyús szakaszok a Don – Gremjacsjével szemben levő – kisebb zsákszerű kanyarja előtt váltották le a 17/II. zászlóaljbeli hasonló alosztályokat. A 3. gyalogezred alakulatai által történt felváltások viszonylag zavartalanul, s többnyire még a szovjet hadműveleteket megelőzően javarészt lezajlottak. Ezen felváltó csapattestek azonban nem juthattak hozzá a számukra előírt és szükséges fegyverzethez és felszereléshez, a felváltott 17. gyalogezredbeli csapatok pedig nem kerülhettek vissza a hátszágba, s zömében roppant kevés és gyenge gyalogsági fegyverzettel részesei voltak a III. hadtest 1943. januári és februári védelmi és utóvéd harcainak.

¹⁸² Uo.

¹⁸³ A 17. gyalogezred parancsnokságának 1943. január 5-én kelt „Felváltási intézkedések kiegészítése” című rendelkezésében az alábbi kitétel vonatkozott a téli egyéni óvócikkek átadására: „Téli óvócikkek és felszerelések közül át kell adni a második pár gyapjúkapcát, a második kötött alsónadrágot, szőrmekesztyűt, térdmelegítőt, érmelegítőt, nyaksált, prémessapkát, lábszárvédőt, hőszemüveget, hóleplet, karmantyút, őrbundát, őrbotost, szalmabotost, hósarút, ételhordót, hőpalackot, viktoriamelegítőt és rohamzsákot.” HL 2. hadsereg iratai 22. fasc. 17. gyalogezred hadinaplójának 247. számú naplómelléklete (csatolt irat).

¹⁸⁴ HL 2. hadsereg iratai 22. fasc. 17. gyalogezred hadinaplójának 247. számú naplómelléklete (csatolt irat).

*„Az utolsó emberig, az utolsó töltényig!”
Védelmi és utóvédharcok a Don mentén és a körvédelmi állásokban*

A 9. könnyű hadosztály egyes csapattesteinél 1943. január 13-án értesültek a szovjet csapatoknak az uriv-sztorozsevojei hídfőnél végrehajtott támadásáról, s annak térnyeréséről. Ezen támadás – mint utólag kiderült – egy két hadosztálynyi erőben megindított felderítő vállalkozásnak indult. Az urivi hídfőben és a Don túlpartján a Voronyezsi Front 40. hadseregének zöme, az olasz 8. hadsereg megmaradt arcvonala előtt a 3. harcoksihadsereg és a 7. önálló lovashadtest, e két nagy csoportosítás között, a Scsucsjénél képzett szovjet hídfő mögött pedig a 18. önálló lövészhadtest alakulatai várták a szovjet hadvezetés osztrogoszszk-rosszosi hadműveletének január 14-ei kezdetét. A megtámadott, számottevő páncélelhárító fegyverekkel és harcoksikkal nem rendelkező, vontatóeszköz hiányában mozgásképtelen tüzérségű magyar seregtestek megpróbáltak ellenállni a támadásaik súlypontjain túlerőt képező ellenséges csapatok rohamainak. A Vörös Hadsereg alakulatai azonban a január 12-ei urivi és január 14-ei scsucsjei áttörésüket követően igyekeztek azokat részeikre szakítani. Az osztrogoszszk-rosszosi hadművelet leglényegesebb eredményét a több irányból támadó szovjet csapatoknak a Dontól 60 km-re nyugatabbra fekvő Alekszejevka környéki találkozása jelentette volna.

A nagykanizsai seregtest kötelékébe tartozó néhány csapattest már részt vett a magyar arcvonal áttörését követő kezdeti védelmi harcokban is. A III. hadtestnek a 9. könnyű hadosztály kettő-kettő zászlóaljából és tüzérütegéből, illetve ezredközvetlen alosztályyaiból álló, úgynevezett hadtest megerősítő csoportját először a szovjet főtámadásba torkolló, sikertelen január 13-ai ellentámadásnál vetették be, majd e csoport rövid ideig a Sztorozsevoje térségéből visszavetett 20. könnyű hadosztálybeli részekkel Rosszoski, Oszkino és Arhangelszkoje körvédelmét látta el. Január 14-én újabb 9. könnyű hadosztálybeli felváltó és leváltott alakulatokat – nevezetesen a 3/II. és 34/I. zászlóaljakat, illetve a 9/4. tüzérüteget – vontak ki Don menti védőállásaikból, hogy a szovjet előretörés lassítása végett Rosszokinál és Alekszandrovkánál bevethessék. A 3/II. zászlóalj által felváltandó 17/III. zászlóalj ennélfogva továbbra is a 9. könnyű hadosztály, egyben az egész 2. hadsereg legészakibb védőkörletében maradt.

A szovjet csapatok Uriv-Sztorozsevoje térségében elért egyre mélyebb térnyerése következtében a 2. hadsereg zömétől elszakított és észak-déli irányú arcvonalat felvett III. hadtest alakulatait a német B Hadseregcsoport parancsnoksága január 15-én reggel a német 2. hadseregnek rendelte alá. A hadtest a Siebert altá-

bornagy¹⁸⁵ parancsnoksága alatt megalakult hadtestcsoportba került. A magyar főerőktől elszakított III. hadtest és a védelmének megtámasztására küldött összesen egy hadosztálynyi erőt képviselő német csapatok 1943. január 16-ától 27-ig tartották Szinyije Lipjagi, Szkupolj, Szemigyeszjatszkoje, Kocsatovka, Parnicsnij, Prokudinszkij és Rudkino községek körvédelmi állásait. E védelmi vonal alkalmas volt a téli védelemre, mert aránylag közel fekvő helységek láncát alkotta, melyekbe számos ellátó és egészségügyi oszlop, illetve raktár és intézet települt. A szovjet főtámadás nyugati irányú volt, ennél fogva a III. hadtest védőállását kezdetben csak kisebb támadások érték. Az arcvonal mögötti területek biztosítására – hadsereg- és hadtestparancsnoksági rendelkezések értelmében – az egyes falvakba települt parancsnokságok, vonatok és intézetek körvédelemre rendezkedtek be. A gremjacsjei és annak környékén folytatott műszaki munkákról Péchy György idézett visszaemlékezésében az alábbiak olvashatók: *„Minden községet sündisznóállásúra elő kell készíteni. Ennek megfelelően a legénységgel és az ott levő lakossággal a község körül kb. ötven méterenként kettős lövészgödörket ásattunk. A lakos-ságot a németek igénybe vették még az összekötő utak állandó hótalanítására is.”*¹⁸⁶

A fent nevezett körvédelmi központok védelmében a 9. könnyű hadosztályból csak azon alakulat töredékek vettek részt, melyek a magyar arcvonal áttörését követő védelmi harcokba bekapcsolódtak és súlyos veszteségeket szenvedtek. A nagykanizsai seregtest két és fél zászlóalja és hadosztályközvetlen alosztályai a Gremjacsje – Hmelevij Les – Parnicsnij vonal védelmére rendezkedtek be. Egy, a 9. könnyű hadosztály-parancsnokságon január 21-én keltezett hadiokmány¹⁸⁷ szerint a seregtest Don menti, illetve visszakanyarított védőszakaszát a 17/III., 3/I. és 17/II. zászlóaljak, valamint a Darnay-csoport tartották. Egy közvetlen parancsnokság alá tartoztak; január 24-ig a 17., az azt követő három nap alatt pedig a 3. gyalogezred parancsnoksága alatt álltak. A Don partján kiépített legészekre húzódó téli állásokban – kettő puskásszázáddal és egy rohamszázaddal – a 17/III. zászlóalj védekezett, melynek állományát 24 tiszt és 313 főnyi legénység képezte. Gremjacsje előtt balra és jobbra változatlanul a 3/I. zászlóalj 2. és 3. puskásszázádnak védőállása feküdt. A Czenthe István százados¹⁸⁸ parancsnoksága

¹⁸⁵ SIEBERT, FRIEDRICH (Ludwigshafen, 1888. augusztus 7. – Würzburg, 1950. május 13.) altábornagy. 1942. október 10-étől a német 2. hadsereg 57. gyaloghadosztályának parancsnokaként tevékenykedett a keleti hadszíntéren. A magyar seregtesteken kívül német részről egy gránátoszerezred, három sí- és egy őrzászlóalj, a 700. páncéloscsoport töredékei, egy-egy páncélvadász-, illetve ködvetőosztály, négy tábori és egy légvédelmi tüzérosztály, illetve kétezrednyi rohamcsapat tartozott kötelékébe. Szabó Péter 2001. 222. és 354. p.

¹⁸⁶ HL Tgy. 3184. 100. p.

¹⁸⁷ HL 2. hadsereg iratai 22. fasc. 9. könnyű hadosztály harctudósítása 1943. I. 13. – II. 3. 1. számú melléklet /a 132/9. k. ho. I. a. 43. I. 21. számhoz/ (Oslányi Kornél vezérőrnagy).

¹⁸⁸ CZENTHE ISTVÁN (Kaposvár, 1911. november 2. – n. a.) százados. 1942. november 5-én a 3/I. zászlóalj géppuskás századának élén vonult el a 2. hadsereg Don menti hadszínterére, ahol december végén a 3/I. zászlóalj parancsnokságával bízták meg. 1943. május elején tért vissza a hadművelati

alatti zászlóalj személyi állománya 25 tisztből és 583 főnyi legénységből állt, s január 19-ig alárendeltségébe tartozott a Rudkino északi részén reteszállást foglalt 47/II. zászlóalj közel 200 fős csoportja is. A Gremjacsjétől délre visszakanyarított arcvonal védelmét – az ellenség északi irányú támadásai ellen – a január 14-ig felváltott, tartalékként a településen maradt, majd január 19-én az arcvonalba visszairányított 17/II. zászlóalj látta el. A Kaltróy Antal alezredes vezette zászlóalj (Kaltróy-csoport) 23 tisztet és 450 főnyi legénységet számlált, és január 19-ig a 3/6. puskásszázad, azt követően a 3. gyalogezred ezredközvetlen árkászszázadának fele is kötelékét képezte.¹⁸⁹ E csoport a 171., 183.1. és 205.7. magassági pontokat támpontszerűen szállta meg. Természetes akadály, erdőség, vagy épületek nem voltak ezen a szakaszon. Mivel itt a védővonal – kisebb kiemelkedésekkel – egy fennsíkon húzódott, a szél nagyrészt elhordta róla a havat. A fagyott földet a csapatok csákánnyal igyekeztek fellazítani. Gödröket ástak, eléjük mellvédet készíttettek, esetenként deszkával befedték, s minderre havat szórtak. A hóállásokat megpróbálták egyes szakaszokon egysoros drótakadállyal, rögtönzött egysoros, harcokcsik elleni aknamezővel és hóból épített melegedőkkel is kiegészíteni. Gremjacsje területén a 9 tisztből és 507 főnyi legénységből álló ezred- és zászlóaljtartalékon kívül a német 593/II. zászlóalj és 221/1. utászszázad tartózkodott. Prokudinszkij és Hmelevij Les körvédelmével Darnay László alezredest¹⁹⁰ bízták meg, akinek főleg 47. és 17. gyalogezredbeli puskás- és menetszázadok és ezredközvetlen alosztály részek álltak rendelkezésére. A Darnay-csoportot 27 tiszt és 911 főnyi legénység alkotta. Prokudinszkij, Hmelevij Les, illetve a tőlük északnyugatra levő Parnicsnij falvakban korábban a 47. gyalogezred gazdasági hivatellai települtek, körkörös védelmi állásai az ősz folyamán elkészültek.¹⁹¹

A 9. könnyű hadosztály visszakanyarított arcvonalától nyugatra – néhány német gránátosezredbeli alakulaton kívül – nagyrészt a III. hadtest hadtestközvetlen és egyéb csapattest részei látták el a védelmet. Kocsatovka körvédelmét Martsa Sándor ezredes parancsnoksága alatt javarészt a 6., 9. és 20. könnyű hadosztály gyalogos, huszár és tüzér alakulatainak 6000 fős csoportja látta el.¹⁹² Szemigyesz-

területről. 1944. július 24-én 1. hadsereg galíciai hadszínterén a 3/I. zászlóalj nehézfégyverszázadának parancsnokaként „súlyosan sebesülve visszamaradt”. HIM KI Czenthe István 11487. sz. ti. ogy.

¹⁸⁹ Kaltróy Antal alezredes 17/II. zászlóaljbéli csoportjának fegyverzetét 1943. január 21-én mindössze 16 golyószóró, 1 nehézpuska és 2 gránátvető képezte. HL 2. hadsereg iratai 22. fasc. 9. könnyű hadosztály harctudósítása 1943. I. 13. – II. 3. 1. számú melléklet (Oszlányi Kornél vezérőrnagy).

¹⁹⁰ DARNAY LÁSZLÓ, nemes szentmártoni (Seebach bei Villach, 1900. január 24. – Sztarij Oszkol, 1943. február 4. [6.]) alezredes. 1942. április közepétől a III. gépvontatású közepes tarackos tüzérosztály parancsnokaként a keleti hadszíntéren frontszolgálatot látott el. Hősi halált halt. HIM KI Adatbázis.

¹⁹¹ A Darnay-csoport fegyverzetét 1943. január 21-én 16 golyószóró, 10 géppuska, 5 nehézpuska és 4 gránátvető alkotta. HL 2. hadsereg iratai 22. fasc. 9. könnyű hadosztály harctudósítása 1943. I. 13. – II. 3. 1. számú melléklet (Oszlányi Kornél vezérőrnagy).

¹⁹² 1943. január 20-án 2531 puskából, 560 pisztolyból, 39 géppuskából, 66 golyószóróból, 11 aknavetőből, 12 gránátvetőből, 6 nehézpuskából, 3 db 75 mm-es, 8 db 50 mm-es és 7 db 37 mm-es páncéltörő

játszkojét, a második legerősebb körvédelmi központot Tavassy Lajos csendőr alezredes¹⁹³ irányításával zömében a III. hadtest híradó, légvédelmi tüzér, hadtáp és egyéb hadtestközvetlen csapattestjeinek kontingense védte, mely január 25-én 76 tisztet és 2020 főnyi legénységet foglalt magába.¹⁹⁴ A Dontól legnyugatabbra levő Szinyije Lipjagi és Szkupolj védelmébe pedig a 20. könnyű hadosztálybeli vonatalakulatokat, illetve a 6. és 20. könnyű hadosztály különféle csapattörzseket állították be. Szkupolj gyenge erőt képviselő védői január 18-án feladták a községet, s Szinyije Lipjagiba vonultak vissza. Az utóbbi település körvédelmét január 19-étől a német 199. gránátos ezred csapattestjei látták el.

A 9. könnyű hadosztály Don menti arcvonalán küzdő 17. és 3. gyalogezredbeli kötelékek védőkörleteit január 18. és 24. között erősebb ellenséges támadás nem érte, csupán Rudkino felől kellett néhány szakasz erejű felderítő vállalkozást elhárítani. Század-, illetve zászlóalj erejű ellenséges támadások esetenként Gremjacsjévtől délre, a 17./II. zászlóaljnál, illetve Prokudinszkijnél és Hmelevij Lesnél történtek.

A magyar III. hadtest, illetve a német 2. hadsereg bekerítésére és megsemmisítésére irányuló voronyezs-kasztornojei hadművelet 1943. január 24-én vette kezdetét. A Voronyezsi és Brjanszki Front hadműveletének sikere a déli irányban támadó, a német és magyar csapatok visszavonulását lezáró 40. hadsereg határozott előretörésétől függött. Miután ezen hadsereg már az első napon mélyen benyomult a fent említett német és magyar seregtestek hátába, Salmuth vezérezredes,¹⁹⁵ a német 2. hadsereg parancsnoka – a német szárazföldi erők főparancsnokságától megkapott parancs szerint – január 24-én elrendelte a voronyezsi hídfő kiürítését. Ezt követően, január 25-én intézkedett seregtesteinek (XIII., VII. had-

ágyúból, illetve egy légvédelmi gépágyúból állt Kocsatovka védőinek fegyverzete. HL 2. hadsereg iratai 20. fasc. III. hadtest „megerősítő csoport” és „Martsa-csoport” harctudósítása 1943. I. 12. – II. 16. (Martsa Sándor ezredes).

¹⁹³ TAVASSY LAJOS (Bakonynána, 1898. február 27. – Schinznach [Svájc] 1978. május 21.) csendőr alezredes. A 102. hadtápszászlóalj parancsnokaként 1942. október 3-ától vett részt a 2. hadsereg Don menti hadműveleteiben. 1943. január 15. és 26. között Szemigyeszjátszkoje védelmét irányította. Szakály Sándor: A magyar tábori csendőrség története. 1938-1945. Budapest, 2000. 157. p.

¹⁹⁴ 1943. január 25-én 76 tiszt, 2020 főnyi legénység, 1088 puska, 24 golyószóró, 4 gránátvető, 14 géppuska, 2 páncéltörő ágyú, s egy-egy aknavető és nehézpuska jelentette a szemigyeszjátszkoje körvédelmi központ harcerejét. HL 2. hadsereg iratai 20. fasc. III. híradó törzs harctudósítása 1943. I. 14. – I. 30. (Jakobsen Gyula tartalékos főhadnagy); 102. hadtápszászlóalj harctudósítása Szemigyeszjátszkoje védelméről 1943. I. 15. – I. 26. (Tavassy Lajos csendőr alezredes).

¹⁹⁵ SALMUTH, HANS von (Metz, 1888. november 29. – Heidelberg, 1962. január 1.) gyalogsági tábornok, 1943. január 1-től vezérezredes. 1942. július 15-étől 1943. február 4-ig a keleti hadszíntéren a magyar 2. hadsereg arcvonalától északra a német 2. hadsereg parancsnoki teendőit látta el. Szabó Péter 2001. 355. p.

testek és a Siebert-hadtestcsoport) az Olim folyó vonaláig való január 26-i hátravonásáról is.¹⁹⁶

Január 24-én a III. hadtest körvédelmi állásai ellen megerősödtek a szovjet támadások. Szemigyeszjátszkoje, Kocsatovka, Hmelevij Les, Rudkino és Gremjacse védői még tartották állásaikat, a német 196. gránátos ezred vonalát viszont Szkupoljon keresztül áttörték, s ezzel a szovjet 40. hadsereg lövészalakulatai – az andrejevka-i völgyön keresztül – a hadtest oldalába és hátába jutottak, elvágva annak természetes visszavonulási útját. A 9. könnyű hadosztály – zömében 3. és 17. gyalogezeredbeli alakulatok által tartott – arcvonalát is a korábbiakhoz képest gyakoribb és nagyobb erejű ellenséges támadások érték. A zászlóaljok felderítő harcjárőrei ezenkívül a Don túlsó oldalán és Rudkino déli részén kisebb ellenséges csapatösszevonásokat figyeltek meg. A többnyire erős aknavető, illetve tüzéségi előkészítés után, esetenként anélkül megindított, egy-két század erejű és minden esetben sikeresen visszavert szovjet támadások általában déli, illetve dél-nyugati irányból érték a magyar védővonalat.

Visszavonulás a szovjet csapatok által körülzárt Olim folyó völgyébe

A Siebert-hadtestcsoport első parancsa, amely a visszavonulásról intézkedett, január 24-én éjjélkor jutott el a hadtesthez. A német és magyar erők lépcsőzetes visszavonásának lényege a III. hadtest szempontjából abban állt, hogy a voronyezsi német hídfő teljes kiürítéséig, január 28-áról 29-ére virradó éjjelig az eredeti vonalban ki kell tartani, és csak utána lehet majd megkezdeni a visszavonulást a nyugati irányban. A visszavonulás meghatározott útvonala általában a Gyevica patak völgyében vezetett volna egészen a sztarij oszkol-kasztornojei vasútvonalig.¹⁹⁷ A Siebert-hadtestcsoport parancsnoksága mindvégig késleltette a III. hadtest visszavonulását, miközben a voronyezsi hídfőt elhagyó három német gyaloghadosztály már készült Don menti állásait is feladni.

A III. hadtestparancsnokság visszavonulási tervében a hadtest harcoló részeit egy nagyobb és egy kisebb csoportra osztotta. A nagyobb csoportot dr. Deseő László vezérőrnagy,¹⁹⁸ hadtest tüzérparancsnok irányítása alatt az összes nem 9.

¹⁹⁶ Eberhard, Schwarz: Die Stabilisierung im Süden der Ostfront nach der Katastrophe von Stalingrad und dem Rückzug aus dem Kaukasus. (Dissertation.) Köln, 1981. 26-29. p.

¹⁹⁷ HL 2. hadsereg iratai 20. fasc. III. hadtest harcai 1943. I. 12. – II. 17.

¹⁹⁸ DESEŐ LÁSZLÓ, dr., nemes (Sárospatak, 1893. június 26. – Krasznogorszk, 1948. június 25.) vezérőrnagy. Mint volt moszkvai magyar katonai attasé 1942. november 25-én került ki a 2. hadsereg Don menti arcvonalára. A III. hadtest tüzérparancsnoki teendőit látta el. 1943. január 25-én irányítása alá került a III. hadtest alárendeltségébe tartozó – nem 9. könnyű hadosztálybeli – összes magyar és német alakulat. Február 2-án a hadtest szűkebb törzsével együtt szovjet hadfogságba esett, ahol később nem természetes halállal hunyt el. Lásd bővebben: Szabó Péter: Hivatása teljesítése közben...

könnyű hadosztálybeli, javarészt körvédelmi állásban levő magyar és német alakulat képezte, a kisebbet pedig Oszlányi Kornél ezredes vezetésével a 9. könnyű hadosztály, valamint a neki alárendelt német csapatok jelentették.

A III. hadtestparancsnokság – tájékoztatlansága miatt – meg volt győződve arról, hogy elsősorban a hadtestparancsnok kérésére engedett Siebert, mikor a visszavonulást január 26-ára végre elrendelte. *„Sajnos nem sejtettük, hogy míg mi a Don mellett álljuk a harcot, a mindig biztosnak tudott északi szárnyunknál (illetve hátunkban) fog bekövetkezni a katasztrófa, hiszen ott a németek voltak. Nem tudtuk, hogy a végre január 25-én kiadott több oldalas és igen komplikált, Siebert altábornagy féle visszavonulási intézkedésnek január 29-ére beállított kezdetét azért kellett 27-ére előrehozni, mert közben a németeket Kasztornoje felett áttörték (január 27-én már Kasztornojében voltak az oroszok). Azt hittük, hogy a mi kérésünknek engedtek, mikor a visszavonulást 27-ére végre elrendelték. Áldozatul voltunk odadobva. Fedezzük a német visszavonulást, azután mi is vonuljunk vissza (a hátunkban levő ellenségén át), de úgy, hogy a valamire való utakat nem használhatjuk”*¹⁹⁹ – vélekedett Barra Zsigmond vezérkari őrnagy, a 9. könnyű hadosztály vezérkari főnöke 1943 májusában írt, utólag rekonstruált harcjelentésében. Az arcvonal visszavételére, azaz a visszavonulásra vonatkozó intézkedést a Deseő-csoport parancsnoksága 14 órakor, a 9. könnyű hadosztály parancsnoksága pedig 17 óra 30 perckor adta ki.

Miután a szovjet 60. hadsereg több irányból előrenyomuló részei elvágták a Sztaro Nyikolszkojéba vezető utat, a körvédelmi csoportoknak január 26-án este bekerítésükből kitörve kellett megkezdeniük a visszavonulást. A 9. könnyű hadosztály csoportjai még nehezebb helyzetben voltak, hiszen néhányuknak Don menti, vagy ahhoz közeli állásaikból kellett visszavonulniuk. Arcvonaluk visszavételét végül kettő nagy csoportot képezve kezdték meg. Az első csoportot Farkas Zoltán ezredes²⁰⁰ 22. gyalogezredbeli csoportja alkotta, amelybe a Rudkinotól nyugatra védőállásban levő csapattestek között a Darnay-csoport is beletartozott. E csoport utóvédjeként Geiger Vilmos főhadnagy²⁰¹ egységét jelölték ki, amely-

Adalékok dr. Deseő László m. kir. vezérőrnagy, egykori moszkvai katonai attasé életrajzához. In: Népszabadság 1994. június 25. 33. p.

¹⁹⁹ HL 2. hadsereg iratai 22. fasc. 9. könnyű hadosztály vezérkari főnökének harcjelentése 1942. XII. – 1943. II. 20. (Barra Zsigmond vezérkari őrnagy).

²⁰⁰ FARKAS ZOLTÁN, vitéz (Budapest, 1894. január 5. – Szovjetunió, 1951. június 12.) ezredes. 1942. szeptember 18. és 1943. április 30. között a komáromi 22. gyalogezred parancsnokaként teljesített frontszolgálatot a 2. hadsereg keleti hadművelési területén. Hadtestparancsnokának 1943. február 1-jei úgynevezett hadtestfelosztató parancsát nem teljesítve, a kitörést végrehajtó német csapatokat követve kivette harccsoportját az Olim völgyi ellenséges bekerítésből. A szovjet hadifogságban halt meg. Szabó Péter 2001. 333-334. p.

²⁰¹ GEIGER VILMOS (Budapest, 1914. április 18. – Budapest, 1984. július 18.) főhadnagy. 1942. november 19-én a 17/III. zászlóalj menetszárad parancsnokaként vonult el a 2. hadsereg Don menti hadszínterére. Az 1943. januári védelmi harcok alatt mint századparancsnok Hmelevij Les védelménél

nek január 27-én hajnali 5 órakor kellett kitartania Hmelevij Lesben. A Farkascsoporttól balra Rózsey Tibor alezredes²⁰² csoportjának kellett végrehajtania az arcvonal visszavételét, amely zömében a 3. gyalogezred csapattesteiből szerveződött, és a hadosztályközvetlen vonatalakulatokat és az utászalosztályokat is magába foglalta. A Rózsey-csoport utóvédjeként megjelölt 17/III. zászlóaljnak január 27-én hajnali 5 órakor kellett feladnia gremjacsjei állásait. Az arcvonal visszavétele alatt a 9. tábori tüzérezred osztályait a két gyalogos harccsoportnak rendelték alá. Barra Zsigmond vezérkari őrnagy e fenti rendelkezéseket az Ivanovkán tartózkodó Farkas Zoltán ezredesnek délután 17 óráig, a Dmitrijevkan levő Rózsey Tibor alezredesnek pedig este 21 óráig személyesen szóban is továbbította.²⁰³

Rózsey Tibor alezredes a 20 óra 30 perckor kiadott „Intézkedés a visszavételre” című rendeletében első menetcélként megjelölt Dmitrijevkára először, 21 órakor a zászlóalj csapatvonatainak kellett megkezdeniük menetüket. Éjfélkor, a vonatalakulatok elvonulását követően, az ezredközvetlen aknavető és páncéltörő ágyús századnak, valamint az ezredparancsnokság tágabb törzsének kellett útnak indulnia. Kaltróy Antal alezredes 17/II., majd Czenthe István százados 3/I. zászlóaljbeli csoportjának visszavonulását az ezt követő órákban rendelték el. Az ellenségtől való leválásukat – a visszahagyott golyószórós leplező járőreiken és a támogató tűzfegyvereiken (aknavetők, géppuskák) kívül – a 17/8. puskásszázadnak és egy-egy alárendelt lövegnek kellett biztosítania. A Rózsey-csoport utóvédjét képező, s egyben a 2. hadsereg Don menti arcvonalát legutolsóként elhagyó 17/III. zászlóalj a következő utasítást kapta: „A 17/III. zászlóalj leplező harcjárőrök visszahagyása mellett zömével 0 h-kor új védőállásba megy vissza, és ott védelemhez csoportosul. A leplező harcjárőrök 5 h-ig az eredeti védőállásban kitartanak, és ezután az ellenség nyomásának megfelelően nyomulnak vissza Dmitrijevkára.”²⁰⁴

Sztaro Nyikolszkoje – melynek déli szegélyén az új főellenállási vonalat kijelölték, és melynek területén a visszavonulás során a Deseő-csoport és a 9. könnyű hadosztály alakulatai egyaránt átküzdötték magukat – a Dontól 20 kilométerre nyugatra, Voronyezstől pedig 40 kilométerre délnyugatra feküdt. Ide települt a 9. könnyű hadosztály egészségügyi segélyhelye, raktárai és vételező helyei, vonatparancsnoksága, lőszerkezelő, egészségügyi és sebesültszállító gépkocsi oszlopa,

teljesített frontszolgálatot. 1943. április 4-én tért vissza a hadművelleti területről. HİM KI Geiger Vilmos 22564. sz. ti. ogy.

²⁰² RÓZSEY TIBOR (Budapest, 1896. szeptember 26. – n. a.) alezredes. 1942. november 4-én a 3/I. zászlóalj élén vonult el a 2. hadsereg Don menti hadművelleti területére, ahol december 3-án a 3. gyalogezred parancsnokságával bízták meg. A visszavonulás során, 1943. január 27-én, Sztaro Nyikolszkojén segédtisztjével együtt nyoma veszett. HL HM AKVI 1903/1896.

²⁰³ HL 2. hadsereg iratai 22. fasc. 9. könnyű hadosztály vezérkari főnökének harcjelentése 1942. XII. – 1943. II. 20. (Barra Zsigmond vezérkari őrnagy).

²⁰⁴ HL 2. hadsereg iratai 22. fasc. 3/I. zászlóalj harctudósítása 1943. I. 1. – II. 26. (Czenthe István százados) 1/a. számú melléklet.

kocsioszlopainak zöme, egy-egy hadtestközvetlen hadtáp- és tábori munkásszázad, illetve sütőoszlop. Január 12-ét követően 26-ig bezárólag a III. hadtestparancsnokság is itt rendezkedett be. Sztaro Nyikolszkoje körvédelmét – az inkább átvonuló, s csak rövid ideig ott tartózkodó német gránátosezredbeli és utász csapattesteken kívül – Philadelphy László százados²⁰⁵ zászlóaljrejtő csoportja látta el, mely a helyszínen, illetve Verhnye Nyikolszkojében összegyűjtött, fegyverrel rendelkező visszavonulókból alakult meg. A körvédelem megerősítésére a község nyugati kijáratánál kettő darab 75 és 50 mm-es páncéltörő ágyú foglalt el tüzelőállást.

A két körvédelmi csoport közül Martsa ezredes kocsatovkai harccsoportjának kitöréssel kiereszkolt visszavonulása bizonyult sikeresebbnek. Elővédje és a főcsapat kisebb harcok árán már 27-én reggelre elérte menetcélját. Az ellenség nem követte visszavonulását, viszont gépjárműveit, páncéltörő ágyúit és aknavetőit – benzin, illetve vontatószerkező hiányában – részben még az indulás előtt meg kellett semmisíteni, részben pedig útközben hagyták el. A csoport Sztaro Nyikolszkoje déli szegélyén kijelölt védelmi körletét egy 22. gyalogezredbeli harccsoport ugyan 9 órára megszállta, de balszárnyáról Lenz alezredes német 164. gránátosezredének részei, jobbszárnyáról pedig Tavassy csendőr alezredes szemigyesjászközei csoportja hiányzott. Az utóbbi csoport – iránytévesztés miatt – Szemigyesjászközeiből kitörve Misdzjanka felé tért ki, ahol ellenséges csapatokba ütközve, súlyos veszteségeket szenvedett és teljesen szétszóródott. A szovjet csapatok a menekülő csoportrészeket szorosan követve, azokkal együtt nyomultak be délelőtt 10-11 óra körül Sztaro Nyikolszkoje nyugati részébe.

A 9. könnyű hadosztály Farkas Zoltán ezredes vezette csoportja előbb Ivanovkáig vonult vissza, majd onnan a 188,0. magassági ponton át vezető úton menetelt Sztaro Nyikolszkoje keleti részeig. Az arcvonal visszavétele aránylag akadálymentesen zajlott le, a csoport reggel 7 órakor elérte a Sztaro Nyikolszkoje keleti részén levő magaslatokat. Hét kilométer kiterjedésű védővonalát csak kettő puskásszázadával és a kiegészített nehézfegyvereivel szállta meg, s védelmét a 9./II. tüzérosztály támogatta. A csoport többi részét rövid időre a település házaiban helyezték el. Barra Zsigmond vezérkari őrnagy délelőtt 10 óra után a következő hadtestparancsnoksági parancsot továbbította távbeszélőn Farkas Zoltán ezredesnek: *„Eltérőleg a kiadott védelmi intézkedéstől a [9. könnyű] hadosztály a mai napon folytatja visszavonulását! Farkas ezredes csoportjával 16 óra 30 percig jelen helyzetben tartson ki, majd Sztaro Nyikolszkoje délnyugaton át vonuljon vissza Glazovo, Petrovka*

²⁰⁵ PHILADELPHY LÁSZLÓ (Puhó, 1906. január 22. – n. a.) százados. 1942. április 28-án a 3./III. zászlóalj 9. puskásszázadának parancsnokaként vonult el a keleti hadszíntérre. Augusztus 20-ától szeptember közepéig zászlóaljparancsnoki teendőket látott el. 1943. február 1-jén az ellenség által körülrzárt Olim folyó völgyében nyoma veszett. Szemtanúi emlékezet alapján hadifogságba esését követően a szovjet katonák agyonlőtték. HIM KI Philadelphy László 97477. sz. ti. ogy.

területére, ahol mint 2. lépcső körvédelemre rendezkedjék be. A csoport a továbbiakban ott pihen. E vonaltól délre a Gyevica és Verhnye Nyikolszkoje vonalában a további biztosítást a német csapatok és Deseő vezérőrnagy csoportja végzi. Szálláscsinálókat küldjön előre! Rőzsey-csoport a visszavonulást ugyancsak 16 óra 30 perckor kezdi meg Sztaro Nyikolszkojén át. A továbbiakban utóvéd!”²⁰⁶ Ezen intézkedés eljutott a Rőzsey-csoporthoz is, amely 11 órakor alárendelt csapattesteit is értesítette erről.

A sztaro nyikolszkojei események azonban felborították a 9. könnyű hadosztály visszavonulásának tervezett rendjét. Miután a szovjet csapatok a Deseő-csoport védelmét Sztaro Nyikolszkojétől nyugatra áttörték és az összes nyugati irányba vezető utat lezárták s birtokba vették, a tervezett nyugati irányú visszavonulás meghiúsult. Az ellenséges csapatok a déli órákban nyugati irányból betörték a település déli részébe is, ahol az ott tartózkodó magyar és német csapatrészeknél pánik keletkezett. A német vonatalosztályok menekülve igyekeztek Sztaro Nyikolszkoje északi kijárata felé, s több más alakulatot is magukkal ragadtak. Általános menekülés kezdődött meg Hohol irányában. A település körvédelmét ellátó kisebb magyar alakulatok – Philadelphy László és Szilágyi Dezső százados²⁰⁷ csoportja – a német 164. gyalogezred csapattesteivel együtt ugyan felvették a harcot, de a község déli részébe befészkelte ellenséges csapatokat nem sikerült kiűzniük. A Sztaro Nyikolszkoje keleti részén védekező Farkas-csoport parancsnoka az ellenség fokozódó nyomása miatt délután 16 óra 30 perckor rendelte el a visszavonulást. Bár „kitaposott” út északi irányban nem állt rendelkezésre, Farkas Zoltán ezredes mégis amellet döntött, hogy nem Sztaro Nyikolszkojén át, hanem a hóval borított dombos terepen próbál eljutni Hoholba.²⁰⁸

A 9. könnyű hadosztály Rőzsey-csoportja január 27-én reggel 7 és 8 óra között jutott el Dmitrijevkáig, első menetcéljáig. Előbb Kaltróy Antal alezredes csapatteste érkezett meg a településre és fedezte az utána jövő alakulatok visszavonulását, majd Czenthe István százados 3/I. zászlóalja, s az utóvéd csapattest is bevonult Dmitrijevkába. Az ellenségtől való leválás – a szovjet csapatok folyamatos aknavető és tüzérségi tüze, valamint Gremjacsje ezáltali felgyújtása ellenére – veszteség nélkül történt. A csapatok 8 órától egészen délután 16 óra 30 percig Dmitrijevkán riadó-készültségben voltak.

²⁰⁶ HL 2. hadsereg iratai 21. fasc. Farkas Zoltán ezredes, a 22. gyalogezred parancsnoka által tartott előadás ezrede 1943. I. 13. és II. 14. közötti harcairól a Tiszti Kaszinóban. 1943. május. 15. p.

²⁰⁷ SZILÁGYI DEZSŐ, nemes horogszegi (Mátészalka, 1905. április 11. – Hopewell [USA], 1983. július 18.) százados, 1943. május 1-jétől őrnagy. 1942. július 26-án a 20. önálló huszárszázad parancsnokaként vonult el a 2. hadsereg Don menti hadszínterére. 1943. január 2-án – Várnagy Károly őrnagy hátországi szabadságra távozása miatt – átvette a salgótarjáni 53/III. zászlóalj parancsnokságát is, amelynek, valamint huszárszázadának töredékeivel küzdötte végig a III. hadtest védelmi harcait és visszavonulását 1943 márciusáig. Bene János – Szabó Péter 280. p.

²⁰⁸ HL 2. hadsereg iratai 20. fasc. A III. hadtest körletében felállított „Deseő” csoport harctudósítása, 1943. I. 25. – I. 29. (Kern Károly vezérkari őrnagy).

A visszavonulás folytatására vonatkozó – 11 órakor megkapott – parancs értelmében a 3/I. zászlóaljnak a továbbiakban az elővéd szerepét kellett betöltenie. A Kaltróy alezredes parancsnoksága alatti főoszlop az elővéd mögött 600 méterre menetelt. Ezen utóbbi csoport egyik részét a 17/II. zászlóalj, a 3/II. zászlóalj meglevő részei és egy 3. gyalogezredközvetlen páncéltörő ágyús szakasz, a másikat Pálffy László százados²⁰⁹ parancsnoksága alatt a 3. gyalogezred ezredközvetlen csapattestei alkották. A főoszlophoz sorolták be az 52. gyalogezred és a 34/I. zászlóalj töredékeiből megalakult egy-egy puskásszázadot és a 9/I. tábori tüzérosztály megmaradt ütegeit is. Az utóvéd a 17/III. zászlóaljból, a 17. gyalogezred rohamszázadából és a 3. gyalogezred ezredközvetlen huszárszakaszából állt.²¹⁰

Mielőtt a csoport folytatta volna visszavonulását, 16 óra körül Rózsey Tibor alezredes segédtisztjével, Kerkápoly Miklós századossal – feltehetően helyzettájékoztató és összeköttetés felvételi céllal – Sztaro Nyikolszkoje irányába gépkocsin előrement.

A Rózsey-csoport elővédje – a Sztaro Nyikolszkojén és környékén kialakult helyzet felől tájékozatlanul – 16 óra 30 perckor kezdte meg menetét, amelynek útvonala Rózsey alezredes délelőtt 10 óra 30 perckor kiadott intézkedésének megfelelően Sztaro Nyikolszkojén és Verhnye Nyikolszkojén át Glazovo, Glotovo területre vezetett volna. A kisebb előzetes „felderítő vállalkozások”, illetve a csoport zárt rendben történő visszavonulása csakis arra szolgált volna bizonyítékként, hogy a kötelék parancsnokai ellenséges veszélyeztetéssel egyáltalán nem számoltak.

A csoport éle 18 óra 30 perckor érte el Sztaro Nyikolszkoje keleti részét. Az előosztagra egy kisebb szovjet járőr tüzet nyitott. Jelentősebb ellenséges erőt a kiküldött közelbiztosító járőrök sem fedeztek fel. 19 órakor a településben továbbhaladó előosztág az út mentén ugyan erősebb összetűzésbe keveredett, de az időnként fel-felbukkanó szovjet csapatokat legfeljebb szakasz erejűnek becsülte. A magyar harccsoport kelepcebe csalásának bevezető mozzanatait – a 3/I. zászlóalj 1943. május 29-én Czenthe István százados által kiadott, utólag rekonstruált harctudósításából idézve – az alábbi események követték:

„Az előosztág támadásának megindulásakor az elől levő harcjárőröknél erős tűz látszott. Ugyanakkor az út mindkét oldalán a magaslatokról erős géppuska és aknavető tűz. Erre parancsot adtam a 3/2. századnak, hogy az úttól jobbra támadjon, csatlakozva az elő-

²⁰⁹ PÁLFFY LÁSZLÓ, nemes csicsói (Vác, 1906. december 12. – n. a.) főhadnagy, 1943. május 1-jétől őrnagy. 1942. november 5-én a 3. gyalogezred ezredközvetlen aknavető századának parancsnokaként vonult el a 2. hadsereg Don menti hadszínterére. A visszavonulás során, 1943. február 13-án Lobovszkije Dvori közelében nyoma veszett. Egyik katonája hazatérése után a 3/I. pótzászlóalj parancsnokságán a következőket jelentette parancsnokáról: „Az oroszok a községben harckocsival rajtunk ütöttek. Idegkimerülése, fagyása miatt nem tudott menekülni. Ottmaradt.” Egykorú visszaemlékezések szerint a fogságba esés előtt főbe lőtte magát. HIM KI Pálffy László 97280. sz. ti. ogy.; HL HM 22. v. oszt. c:755.047/1943.

²¹⁰ HL 2. hadsereg iratai 22. fasc. 3/I. zászlóalj harctudósítása 1943. I. 1. – II. 26. (Czenthe István százados) 3. számú melléklet.

osztag jobb szárnyához. Ezt a támadást támogatják a századoknak eddig alárendelt géppuskás szakaszok és az aknavető szakasz az út jobb oldaláról, valamint a zászlóaljhoz beosztott löveg. [...] Mivel Rózsey alezredes, ezredparancsnok előre ment és sehol sem láttuk, Kaltróy alezredes átvette az ezredparancsnokságot és a következő parancsot adta szóban: a 3/I. zászlóalj az eddigi csoportosításban támad az út mentén és attól jobbra, az úttól balra a 17/II. zászlóalj támad. A támadást a falu keleti szegélyéről a 9/I. tüzérsztály támogatja.

Körülbelül 20 óra 30 perckor a támadás megindult. A zászlóalj az úton körülbelül 1 kilométert házról-házra leküzdvé, igen erős aknavető és tüzérségi tűzben nyomult előre. A veszteség körülbelül 50 %-os volt. [...]

Az ellenség tüze még jobban fokozódott. Az elesettektől és az összelőtt járművek roncsaitól zsúfolt úton a lövegeket és járműveket előre vontatni nem lehetett. A magaslatok és a nagy hó miatt a járművekkel letérni sem jobbra, sem balra nem lehetett. A járművek ennek következtében csak az úton maradhattak és összetorlódtak. Ezt az ellenség erős tűz alatt tartotta. Így a lőszerpótlás igen nehéz volt. A géppuskák az erős fagy miatt nehezen működtek. Sok nehézfegyver ki volt löve. Az utat szegélyező házakat az ellenség a visszavonulás következtében mind felgyújtotta, úgy, hogy az úton összezsúfolt járművek és járműroncsok teljes megvilágításban voltak. Ugyanekkor – a harcjárőrök jelentése szerint – az ellenség Ivanovka irányából egy hosszú oszloppal közeledett Sztaro Nyikolszkoje felé. A 17/II. zászlóaljnál az úttól balra igen erős harci zaj. Az elől levő harcjárőrök jelentik, hogy a falu tele van ellenséggel.

Kaltróy alezredes, ezredparancsnok, látva azt, hogy az ellenségtől körülzárt völgykatlanból csak észak felé lehet kitörni a terepen, parancsot adott, hogy a járművek, lövegek és nehézfegyverek (amelyeket nem lehetett vontatni) megsemmisítése, továbbá a legnagyobb mennyiségű lőszer és élelem felvétele után (amit csak egy ember vinni tud) gyülekezés a falutól északra levő dombokon. Ezt a parancsot személyesen szóban az ott levő géppuskás század parancsnoknak és hírvivők útján a 3. és a 2. század parancsnokának továbbítottam. Körülbelül 22 órakor a géppuskás század parancsnoka a megmaradt zászlóalj felével északnyugatra a faluból kitört. Én a zászlóalj másik felével – összeszedve a járni tudó sebesülteket és azokat a súlyos sebesülteket, akiket a még ép kocsikra fel lehetett tenni, leszórvva a kocsikról a rakományt – az ezred többi részéhez csatlakozva, északra kitörtem.”²¹¹

A sztaro nyikolszkojei alkalmi segélyhelyen sebesültek tömegét ellátó dr. Vicszián Antal címzetes orvos zászlós – korábban idézett memoárjában – a következőket vetette papírra a faluban lezajlott tragikus eseményekről: „A támadás délről jött, állandó géppuskasorozatok, aknatűz, gránátrobbanások. Félóra elteltével már hosszú szakaszon dúlt a harc. Nagy tűzerővel támadtak az oroszok. [...] Egyre jobban kiterjedt és általánossá vált a támadás délről és már nyugatról is. Kétségbeejtővé vált a helyzet, mert úgy látszott, hogy áttörték a vonalunkat, elfoglalták a túlsó dombot, sőt már a völgyben vannak. Csak a Don felől volt minden csendes, de semmi sem akadályozta, hogy hátulról is támadást kapjunk. Nem figyelhettem tovább a harcot, hozták a sebesülteket. [...] A ház,

²¹¹ HL 2. hadsereg iratai 22. fasc. 3/I. zászlóalj harctudósítása 1943. I. 1. – II. 26. (Czenthe István százados).

melyben a segélyhelyet telepítettük, két helyiségből, szobából, meg konyhából állt. A konyhában a kötözőt rendeztük be, a szobába fektettük a sebesülteket. Továbbküldésről szó sem lehetett, hiszen a hadosztály egészségügyi oszlopa előttünk, talán a legnagyobb tűzben van, a hadtest kórháza pedig már aligha létezik. Nagyjából szilánksérültek jöttek [...] Előfordultak súlyosabbak is. Kiterjedt roncsolások, nyílt törések. [...] A legtöbben csendben tűrtek, de egyesek jajveszékeltek. A légnyomásosak fásultan heverték, vagy a szoba sarkában gubbasztottak.”²¹² A 17./II. zászlóalj vezető orvosának visszaemlékezéséből ismeretes, hogy mialatt őt egy közelben súlyosan megsebesült honvéd ellátásához hívták, segélyhelyét és annak környékét a szovjet csapatok elfoglalták.

A 3. és a 17. gyalogezred, illetve a 9. tábori tüzérosztály maradványa – a sztaro nyikolszkojei kelepcéből kitorve és a terepen, méteres hóban menetelve – január 28-án reggel 5 és 6 óra körül érte el Hohol községet. A Kaltróy Antal alezredes vezetésével újrászerveződő csoportban a 3. gyalogezredbeli gyülekeztetett tisztek és legénység felett mint rangidős tisztt, Pálffy László százados vette át a parancsnokságot.²¹³ Ezen csoport a visszavonuló német oszlop mögött reggel 7 óra 30 perckor kezdte meg menetét Vjasznovatovka irányába. Az említett településre érve megállás nélkül tovább folytatta menetét, s az esti órákban megérkezett Novaja Olsankába. Ezúttal nyugodtan telt el az éjszaka, melyet a legénység – január 26-a óta először – fedél alatt, meleg helyen tölthetett el.²¹⁴

A III. hadtest körvédelmi állásait feladó, hozzávetőlegesen 14-15 ezer fős nagyobbik hányada január 27-ét követően alkalmilag alakult hosszabb-rövidebb oszlopokban, többnyire egységes vezetés nélkül a Verhnye Turovo – Vjasznovatovka – Novaja Olsanka útvonalon, majd az Olim folyó völgyén át igyekezett kijutni az ellenséges gyűrűből. Mivel a Gjevica folyó völgyébe már szovjet csapatok nyomultak be, a Voronyezsből visszavonuló német VII. hadtest seregtestei is a magyar alakulatoknak kijelölt útvonalon meneteltek. Az utakon ennél fogva óriási volt a zsúfoltság. Január 29-én a III. hadtestparancsnokság és a Martsa ezredes vezette csoport egyes részei Krutaja Gorába, a hadtest többi része az utóbb említett településtől nyugatra fekvő Olim község területére jutott el.²¹⁵ Az Olimba beérkező csapatok felett Farkas Zoltán ezredes, a 22. gyalogezred parancsnoka vette át a parancsnokságot.²¹⁶ A hadtest ekkor még 5 darab löveggel, s közel 2000 járművel (szán, gépkocsi) rendelkezett.

²¹² Dr. Viczián Antal 241-242. p.

²¹³ HL 2. hadsereg iratai 22. fasc. 3/I. zászlóalj harctudósítása 1943. I. 1. – II. 26. (Czenthe István százados).

²¹⁴ Ugyanott.

²¹⁵ HL 2. hadsereg iratai 20. fasc. III. hadtest „megerősítő csoport” és „Martsa-csoport” harctudósítása 1943. I. 12. – II. 16. (Martsa Sándor ezredes).

²¹⁶ A Farkas Zoltán ezredes vezette csoportot a megszervezés után az alábbi részek alkották:

a) a 22. gyalogezred (kb. 550 puska, 8 golyószóró, 6 géppuska, 4 páncéltörő ágyú, 2 aknavető);
b) a 17. gyalogezred (kb. 300 puska), parancsnok: Szakáts Zoltán ezredes;

Kaltróy Antal alezredes csoportja folyamatos menetben, gyakori ellenséges légitámadásoknak kitéve január 30-án a déli órákban jutott el Krutaja Gorába. A kis településen visszavonuló német és magyar alakulatok, gépjárművek és lovak tömegei zsúfolódtak össze. Az összekeveredett magyar csapat- és vonatalakulatok Krutaja Gora keleti szegélyén egy völgyben a szabad ég alatt éjszakáztak a -30-35 fokban. Fedett szálláshoz a település keleti házaiban jóformán csak magasabb parancsnokaik jutottak.

Sikeres és tragikus kitörési kísérletek az Olim-völgyből, gyötrelmes visszavonulás a Kijeven túli gyülekezési és újjászervezési területre

Az Olim, illetve Krutaja Gora falvakig eljutott magyar alakulatokat a német parancsnokságok nem engedték tovább. Közölték parancsnokaikkal, hogy a szovjet csapatok teljesen bekerítették az Olim folyó völgyét. A hadtestparancsnokság és alárendelt alakulatai a későbbiek során több ellentétes értelmű utasítást kaptak az egyes német seregtest-parancsnokságoktól és Siebert altábornagytól. Hol megengedték nekik, hogy a kitörni szándékozó német alakulatok utóvédjei lehetnek, hol olyan önálló kitörési irányt jelöltek meg számukra, melyet erős szovjet csapatok tartottak lezárva. A III. hadtest parancsnoka ezt követően úgy határozott, hogy január 30-án délután a törzsével Krutaja Goráról Sirokijba menetel, ahol hadteste kisebb-nagyobb csoportjait megpróbálja egyesíteni.

A zömében Farkas és Martsa ezredek csoportjába tartozó III. hadtestbeli részek végül február 1-jén Orlovkán gyülekeztek. Létszámuk – a Krutaja Gorából is megérkezett Kaltróy-csoport és egyéb kisebb csoportok csatlakozása után – hozzávetőlegesen 11-12.000 főre emelkedett.²¹⁷ Az egyes csoportoknál rendkívüli állapotok uralkodtak. Semmilyen utánpótlási lehetőségük nem volt. Az utolsó élelmiszer- és lőszeradagokat még január 28-án Sztaro Nyikolszkojében vételezték fel. A sebesültek ellátása – egészségügyi anyag és szállítóeszközök hiányában – megoldhatatlan volt.²¹⁸

c) a 47. gyalogezred (kb. 150 puska);

d) a 20. önálló huszárszászad, az 53/III. és a 23/I. zászlóalj, valamint a III. sízászlóalj (kb. 400 puska, 2 golyószóró), parancsnok: Szilágyi Dezső százados;

e) a 20. tábori tüzérezred (kb. 600 puska), parancsnok: Rabács István ezredes;

f) a 9. tábori tüzérezred, a III. mérőszázad, a III. légvédelmi tüzérosztály és a 6. önálló huszárszászad (kb. 800 puska, 6 géppuska), parancsnok: Krassay Pál alezredes;

g) a VII. utászászlóalj, a 110. utászszázad, a 154. kerékpáros utászszázad, valamint a III. vegyi harc század (kb. 400 puska), parancsnok: Párkányi László százados.

HL 2. hadsereg iratai 21. fasc. 22. gyalogezred harctudósítása és harcászati tapasztalati jelentés, 1943. I. 12. - II. 16. (Farkas Zoltán ezredes).

²¹⁷ HL 2. hadsereg iratai 20. fasc. III. hadtest harcai 1943. I. 12. - II. 17.

²¹⁸ HL 2. hadsereg iratai 21. fasc. 22. gyalogezred harctudósítása és harcászati tapasztalati jelentés, 1943. I. 12. - II. 16. (Farkas Zoltán ezredes).

Február 1-jén hadteste megmenekülési esélyeit végképpen veszni látva Stomm Marcel vezérőrnagy a magyar hadtörténelemben példátlan „búcsúparancsot” adott ki. Végrehajtható intézkedések hiányában, felettese, Siebert altábornagy teljesíthetetlen parancsai, valamint a vele történt összetűzés hatására „mindenkinek saját belátására bízva jövődjét”, feloszlatta hadtestét. Ő maga törzsének első csoportjával Ivanovka felé indult el, majd – ahogy több kisebb csoport is – rövidesen fogságba esett.

A III. hadtest Olim völgyéig eljutott kisebb-nagyobb csoportjait újból meg kellett szervezni. A hadtest magasabb parancsnokai – Farkas Zoltán, Martsa Sándor, Rabács István,²¹⁹ Szakáts Zoltán és Krassay Pál²²⁰ ezredek – úgy döntöttek, hogy csoportjukat együtt tartják, s megpróbálnak valahogy átjutni a gyűrűn. Tudták, hogy az Olim völgyében bekerített alakulatok közül egyedül a német alakulatok képeznek harcerőt, csak az általuk végrehajtandó kitöréstől remélhetnek esélyt kilátástalan helyzetük megváltozására. Tisztában voltak azzal is, hogy a németek „engedélyét” a kitörésükhöz való csatlakozáshoz csak akkor kaphatják meg, ha a megmaradt kötelékeiket rendezik, s a „minimális” harcra felkészítik. Ennek megfelelően cselekedtek. A csoportjaikat alkotó kisebb alcsoportokat is tetre kész, határozott csapattisztek – többek között Kaltróy Antal alezredes, Barra Zsigmond vezérkari őrnagy, Czenthe István és Szilágyi Dezső századosok – vezették, akik szó szerint vették, hogy a rájuk bízott emberekről gondoskodniuk kell.

Az Olim völgyéből kitörni igyekvő német seregtestek január 30-án kezdték meg támadásukat Gorsecsnoje irányába. Mivel Gorsecsnojen fontos közlekedési útvonalak vezettek át, birtoklása nagy jelentőségű volt. A heves és elkeseredett harcokat követően január 31-én reggel már csak Gorsecsnoje déli részét tartották a szovjet csapatok.²²¹ Február 1-jén az olimi gyűrűből kitört német seregtestek élén haladó 88. gyaloghadosztály és a Sztarij Oszkolt védő szintén német 26. gyaloghadosztály csapatai felvették a kapcsolatot egymással. A német alakulatok e naptól kezdve folyamatosan jutottak el Gorsecsnojen keresztül Sztarij Oszkol városáig.²²² Az Olim völgyet utolsóként elhagyó kötelékeik után a némi fegyverzetrel rendelkező magyar csoportok is besorolhattak.

²¹⁹ RABÁCS [később ORBAY] ISTVÁN (Budapest, 1896. július 20. – Budapest, 1980. május) ezredes. 1942. február 1-jétől 1943. augusztus 15-ig a hátszágban, illetve a 2. hadsereg hadműveleti területén a gyöngyösi 20. tábori tüzérezred parancsnoki teendőit látta el. A III. hadtest 1943. január 16. és 26. közötti védelmi harcai, s az azt követő visszavonulás során egy nagyobb harccsoportot vezetett. Szabó Péter 2001. 343-344. p.

²²⁰ KRASSAY PÁL, vitéz (Sopron, 1892. február 27. – Bécs, 1987. október 19.) ezredes. 1942. október 15-étől 1943. májusáig a 2. hadsereg hadműveleti területén a nagykanizsai 9. tábori tüzérezred parancsnoki teendőit látta el. HL HM AKVI 1892/900.

²²¹ A. P. Gyikan: Gvargyejcu dvacaty pjátoj. Moszkva, 1984. 47-48. p.; HL Mikrofilmtár. Gefechtsbericht für die Zeit vom 15. 1. - 18. 2. 43. (Korpsgruppe Siebert / 57. Div. I. a. / 1943. január 30-31. (másolat).

²²² HL Mikrofilmtár. Kriegstagebuch 26. I. D. 1943. jan. 30/31. - február 1. (másolat).

A III. hadtest maradványainak visszavonulási területe az Olim folyó völgyében,
1943. január 27. és február 4. között.

Kaltróy Antal alezredes csoportja – a hadtest zömének menetoszlopába besorolva – Sztarij Oszkol elérésig többször került a szovjet csapatok bekerítésébe, melyeknek áttörésekor és az ellenséges aknavető és tűzérési tűz következtében jelentős veszteséget szenvedett. Különösen Gorsecsnoje és Sztarij Oszkol között, illetve Rogovoje községnél került nehéz helyzetbe, ahol csak házról-házra előrelküzdvé lehetett továbbmenni az igen erős ellenséges tűzben. A magyar csapatok február 2. és 4. között érkeztek be Sztarij Oszkolba. A várost a német 26. gyaloghadosztály alakulatai védték. Az idetartó hosszú és fáradságos menet alatt a csoportok állománya erősen lecsökkent. A városon gyorsan át kellett vonulni, mert a területét körülfűrt szovjet csapatok folyamatos tűzérési és aknavető tűz alatt tartották. A csoportok Lukjanovkán keresztül Tyim felé vették az irányt. Mocsagi, Troickoje, Marino, majd Korovino volt a menet útvonala, ezúttal már a németektől leválva. Mocsagi községtől Martsa ezredes vette át a III. hadtestbeli magyar csoportok felett a parancsnokságot.

A hosszú és gyötrelmes visszavonulásról, illetve a szövetséges német katonák erőszakos magatartásáról dr. Viczián Antal a következőket jegyezte fel visszaemlékezésében: *„Mentünk egész nap. A hideg alig mérséklődött. Lepihenni továbbra is veszélyes volt. Aki leült, azt nem engedték sokáig pihenni, ha elálmosodott, fölráztuk. Ha szét is bomlott az alakulat, azért csoportonként összetartottak, egymást segítették az emberek. Egyre kínzóbbá vált a szomjúság. [...] Nem volt könnyű olyan házat találni, amelyik épségben maradt. Egy zászlóssal bementünk az egyik házba. Németekkel volt tele. Jól befűtöttek. Kezdtünk lepakolni, a pihenéshez helyet keresni, a bent lévők azonban ránk támadtak, durván lökdöstek az ajtó felé. „Hinaus!” (Kifelé!) – kiabáltak. Hiába magyaráztuk, hogy mi is fáradtak vagyunk, le akarunk pihenni. Nem tölthetjük az éjszakát kint a fagyban. Túlerőben voltak, kidobtak minket. Benyitottunk más házakba is, ahol fűtve volt, mindenünnen kizavartak. „Verfluchte Ungarn, hinaus! (Átkozott magyarok, kifelé!)”²²³*

Kovács János tartalékos zászlós,²²⁴ a 17. gyalogezred ezredközvetlen kocsizó géppuskás százada szakaszparancsnoka egy, a fentitől eltérő, ellentétes végki-csengésű esetet is megőrzött emlékezetében: *„Égett a falu. Kegyetlen hideg volt. A korábban odaérkezett magyar katonák behúzódtak az épen maradt házakba. Jött körülbelül egy német zászlóalj német, és a magyarokat kikergették, megrugdosták. Amikor már elcsitult minden, egy a kidobottak közül meggyújtotta a zsuppos háztetőt. A havat szállító szél percek alatt lángra lobbantotta. Álmukban felriadt németek menekülni próbáltak, de a bejáratnál két géppisztoly lövései fogadták őket. Egy sem jött ki. Kik voltak ezek a le-*

²²³ Dr. Viczián Antal 250-252. p.

²²⁴ KOVÁCS JÁNOS (Nagykanizsa, 1918., Horváth Mikó Róza) tartalékos zászlós 1942. április 29-től 1943. április 28-ig a 17. gyalogezred kocsizó géppuskás századában teljesített harctéri szolgálatot a keleti hadszíntéren. 1943. február 2-án mindkét lábfejen fagyás sérülést szenvedett. Nagykanizsán, 1943. december 3-án kiállított harctéri szolgálati lapját közli: Volt egyszer egy katonaváros. (Szerk. Büki Pálné és Lovrencsics Lajos) Nagykanizsa, 2003. 49. p.

gények, sohasem tudtam meg. Ezt követően mintha egy kicsit enyhült volna a feszültség a két katonaság között."²²⁵

Korovinótól Obojánon és Szudzsan át Szumiig már folyamatos volt a menet. Ellenséges – partizán, vagy légi – támadások már nem érték a csapatokat. A hadtest megmaradt töredéke – körülbelül 6-7000 fő – február 14. és 18. között érkezett meg Szumiba. A magyar összekötő törzsek és egyéb parancsnokságok már hátratelepültek innen. Nem számoltak azzal, hogy a III. hadtest maradványai még megmenekülhetnek.²²⁶

A veszteségek méreteiről, s az összegyűlt, meglevő létszámokról február közepétől kezdtek jelentést tenni a 2. hadseregbeli seregtestek. A 9. könnyű hadosztály személyi állományát február 11-én 10 tiszt és 357 főnyi legénység alkotta. E roppant csekély létszám március 5-én már 156 tisztre és 2459 főnyi legénységre bővült.²²⁷

A 2. hadsereget február 17-étől a német Közép Hadseregcsoporthoz tartozó parancsnokságának rendelték alá, csupán elhelyezési és anyagi téren függött a B Hadseregcsoporthoz.²²⁸ Megszületett a döntés a 2. hadsereg gyülekezési és újjászervezési körzetének némileg nyugatabbra való kijelöléséről is. Nevezetesen a Dnyeperhez valamivel közelebb, Csernyigov, Nyezsín és Bahmacs környékén kellett elszállásolniuk és berendezkedniük a csapatoknak. A III. hadtest második nagyobb hátravont csoportját, valamint az olasz csapatokkal visszavonuló VII. hadtestbeli részeket már egyenesen a fenti körzetbe irányították. A Szumiig eljutott, Martsa Sándor ezredes vezette III. hadtestbeli csoport vasúti szállítással került hátra Nyezsín környékére.²²⁹

A 9. könnyű hadosztálybeli csapattestek maradványa a III. hadtest második hátravont csoportjával jutott el a Nyezsintől délnyugatra kijelölt gyülekezési és újjászervezési körzetébe. Visszavonulását továbbra is megerősítő és hosszú gyalogmenetben kellett végrehajtania, de Szudzsatól már lehetőség nyílt a csapatok élelmezésére, sebesültjeik és fagyási sérültjeik leadására. Egyes részei Szumitól, mások Szudzsatól vasúti szállítással érkeztek meg Nyezsín pályaudvarára. Innen Noszovkán át Kobiscsára meneteltek, ahol a 9. könnyű hadosztálybeli és a hadtestközvetlen alakulattöredékeket szállásolták el.

A szovjet csapatok Harkov irányába történő gyors előretörése miatt ezt követően egyre nyugatabbra kellett kijelölni a magyar alakulattöredékek gyüleke-

²²⁵ TGYM Adattár 2274-99. 26. p.

²²⁶ HL 2. hadsereg iratai 21. fasc. 22. gyalogezred harctudósítása és harcászati tapasztalati jelentés, 1943. I. 12. – II. 16. (Farkas Zoltán ezredes); 20. fasc. III. hadtest „megerősítő csoport” és „Martsa-csoport” harctudósítása 1943. I. 12. – II. 16. (Martsa Sándor ezredes).

²²⁷ HL 2. hadsereg iratai 24. fasc. IV. hadtestparancsnokság 584. számú hadinapló melléklete.

²²⁸ HL 2. hadsereg iratai 12. fasc. 2. hadsereg-parancsnokság hadinaplója 1943. február 17.

²²⁹ HL 2. hadsereg iratai 20. fasc. III. hadtest „megerősítő csoport” és „Martsa-csoport” harctudósítása 1943. I. 12. – II. 16. (Martsa Sándor ezredes).

zési és újjászervezési területét. Ezen véglegesnek kijelölt területre, a Kijevtől 100 km-rel északnyugatra fekvő Korosztjen és Ovrucs városok környékére, március közepétől érkeztek meg, részben vasúti szállítással, részben gyalogmenetben a visszavonulás gyötrelmeit, s a kegyetlen időjárási körülményeket megszenvedett magyar csapatok. A 17. és 47. gyalogezredbeli csapattestek részei március 16-áig Zakuszili községben szállásoltak el.²³⁰

Hazatérés

A 2. hadsereg hazahozatalának engedélyezéséről március 28-án értesült a magyar katonai vezetés. A német hadvezetés azzal a feltétellel adta beleegyezését a 2. hadsereg maradványainak a hadsereg-parancsnokság kivételével történő hazaszállításába, ha helyette Magyarország két új hadosztályt és 12 műszaki (építő) zászlóaljat küld ki a keleti hadszíntérre. Ezt követően az április 7-én hozott végleges intézkedés értelmében a 2. hadsereg megmaradt töredékeinek ellenértéként a 18. és 25. könnyű hadosztály került ki Ukrajnába, a „doni poklot” megjárt csapatok hazaszállítása pedig április 24. és május 30. között megtörtént.

A 2. hadsereg erősen megfogyatkozott létszámú alakulatainak hazatérése, fogadása többnyire egyszerű körülmények között, nagyobb szabású rendezvények mellőzésével történt. A nagykanizsai vasútállomásra először április 29-én, majd május 2-án és 4-én érkeztek alakulattöredékek a 9. könnyű hadosztály kötelékéből. A szerelvények javarészt éjjel érkeztek meg végállomásaikra. Az április 29-én megérkező katonai szerelvényről ismeretes, hogy 74 tisztet és 1857 főnyi legénységet szállított vissza a keleti hadszínterről.²³¹ Nem maradtak fenn adatok az 1942 májusa és 1943 áprilisa között megsebesült és hátországba szállított, valamint a hadifogságba esett zalai honvédekről. A 9. könnyű hadosztály két ízben – augusztus, illetve november elején – menetszázadokkal kibővült állományából meglehetősen tág becslések alapján 8-9 ezer főre tehető a hősi halottak, illetve a fogságba esettek száma.

A tifuszos megbetegedések lokalizálása, illetve – nem kimondottan – a 2. hadsereg súlyos veszteségei okán esetleges elkeseredett tömegmegmozdulások megelőzése végett a honvédség több helyőrségében állítottak fel egészségügyi vésztegzártaóborokat, melyekben a keleti hadszínterről visszatért alakulatok tisztí és

²³⁰ HL 2. hadsereg iratai 25. fasc. IV. hadtest naplója. 648. számú naplómelléklet.

²³¹ HL VKF 1. a. oszt. Számnélküli iratok. Napi helyzetjelentések. 1943. 04. 29. 1981. p. A szerelvény utasai az alábbi parancsnokságok és csapattestek állományából voltak: 9. könnyű hadosztály-parancsnokság, 17. gyalogezred-parancsnokság, ezredközvetlenek, 47. gyalogezred-parancsnokság, ezredközvetlenek, 6/III. (Nagyatád), 17/I., 17/II., 17/III., 47/I., 47/II. zászlóaljak, 9. tábori tüzérezred-parancsnokság, III. tüzérmérő század, III. lőszerkezelő oszlop.

legénységi állománya három hétig tartózkodott. Nagykanizsán a Károly²³² és a Gábor Áron²³³ laktanyát vették igénybe az egészségügyi vesztegzártábor céljaira. Kovács János tartalékos zászlós, a 17. gyalogezred ezredközvetlen kocsizó géppuskás századának szakasparancsnoka ekképpen emlékezett vissza a hazatérésre: *„Húsvét után kedden érkeztünk Nagykanizsára. A vasútállomáson hatalmas tömeg verődött össze. Várták szeretteiket. Feleségek a férjeiket, anyák a gyermekeiket, gyermekek apjukat. A vonat nem futott be az állomásra. Az akkori Károly laktanyával szemben a nyílt pályán állt meg a szerelvény. Kiszálltak a harcosok, akik oly sokszor néztek szembe a halállal, s szuronyos katonák sorfala között jöttek be a laktanyába. Ott dróthálóval elkerített helyre szállásolták el az embereket. Tiszteknek a gyengélkedő épületben csináltak helyet. [...] Emberileg a legnagyobb megalázás volt a poklok poklát megjárt katonákkal szemben. Demoralizálóan hatott az állományra.”*²³⁴

A három hetes egészségügyi vesztegzár alól felszabadult 17. gyalogezredbeli alakulatok közös hazatérési ünnepségét május 16-án rendezték Nagykanizsán,²³⁵ míg a zalai honvédek zalaegerszegi²³⁶ és csáktornyai ünnepélyes fogadására másnap, május 17-én került sor. A csáktornyai zászlóaljnak csekély megmaradt állományának megérkezését a nagykanizsai vesztegzártáborból a délutáni órákra várták.²³⁷ A város már kora reggel óta zászlódíszbe öltözött. A vasútállomásra délután hat órakor begördülő katonavonat „utasait” Pecsonik Ottó²³⁸ országgyű-

²³² A pavilon rendszerű, monarchiabeli Károly gyalogsági laktanya a 17. gyalogezred laktanyája volt, s a Nagykanizsáról Nagyatád felé vezető út mellett állt.

²³³ A Gábor Áron tüzérségi laktanyát az 1930-as években, az akkori követelményeknek teljes mértékben megfelelően Nagykanizsa központjában építették fel. A 9. tábori tüzérszázlaj laktanyája volt.

²³⁴ TGYM Adattár 2274-99. 31-32. p.

²³⁵ Nagykanizsán a város főterén Oszlányi Kornél vezérőrnagy és dr. Krátky István polgármester üdvözölte a hazatért honvédeket. A 9. könnyű hadosztály sebesüléseiből felépült parancsnoka beszédében többek között az alábbiakat mondta: *„... Sokan voltak, akik ebben a borzalmas téli hadjáratban, irtómatlan messzeségben, 40-45 fokos hidegben akkor is teljesítették kötelességüket, amikor heteken át már senki nem volt ott. Ez a zalai hadosztály volt az, akiket legfelsőbb Hadurunk és a legfelsőbb katonai vezetőség is mint az utóvédek utóvédjét ismer. Sokan voltak, akik életüket áldozták hősi önfeláldozással a hazáért. Ez a város, ez a vármegye büszke lehet fiaira. [...] Arra kérem a város közönségét, hagyják ezeket a fiukat egy kicsit pihenni, hagyják egy kicsit magukhoz térni. Legyenek irántuk türelemmel. [...] Szükség van arra, hogy egy kicsit megpihenjenek, hogy a látott és átélt borzalmakat levezzessék.”* Zalai Közlöny 1943. május 17. 1-3. p.

²³⁶ Zalaegerszegen a fogadási ünnepséget a honvédlaktanya udvarán rendezték meg. A 17./III. zászlóalj „doni poklot” túlélt csekély állományát előbb Gaudernák Emil ezredes, állomásparancsnok és dr. Tamásy István polgármester üdvözölte, majd zászlóalja nevében, Závodszy István százados emlékezett vissza a veszteségteljes keleti hadszíntéri frontszolgálatra. Zalai Magyar Élet [Zalaegerszeg] 1943. május 20. (113. sz.) 1-2. p.

²³⁷ A Csáktornyára 1943. május 17-én megérkező 17./II. és 47./II. zászlóaljbeli állomány létszámáról korabeli kimutatások nem maradtak fenn. A 2. hadsereg hazatérő maradványainak kezdeti, 16. szállítmányba sorolását tartalmazó fennmaradt dokumentumon, amelyen a későbbiek során több helyütt módosították az adatokat, Csáktornyára egy tisztet és 179 főnyi honvédet szállítottak volna vissza. HL 2. hadsereg iratai 25. fasc. IV. hadtest naplója, 714. és 721. számú naplómelléletek.

²³⁸ PECSONIK OTTÓ (Csáktornya, 1903. augusztus 4. – n. a.) mérnök, városbíró, országgyűlési képviselő. A 30-as évektől a csáktornyai magyarság egyik vezetője, a horvátországi magyar közművelődési

lési képviselő, városbíró üdvözölte. Az ünnepélyes fogadtatásra a Zrínyi emlékműnél került sor, ahol Nagy Károly polgári iskolai igazgató üdvözölte a visszatérteket. Szeretettel emlékezett meg a hősi halottakról, s azokról is, akik sebesülésükből felépülve már leszereltek. A rendezvény a díszelvonulással zárult. A hazatért honvédek első útja nagy tiszteletben álló parancsnokuk, a halála után ezredessé előléptetett Kaltróy Antal sírjához vezetett, melyhez a város közönsége is tömött sorban kísért el őket.²³⁹

egyesület csáktornyai fiókjának elnöke volt. Muraköz visszatérését követően Csáktornya városbírájaként, majd országgyűlési képviselőjeként tevékenykedett. Dr. Sziklay János: Dunántúli kultúrmunkások. A Dunántúl művelődéstörténete életrajzokban. Budapest, 1941. 494. p.

²³⁹ Muraköz 1943. május 21. 2. p.; Zalai Közlöny 1943. május 18. 3. p.

KÉPEK JEGYZÉKE

I. tábla

1. Kemendy Géza és felesége, Kober Borbála 1939-ben. Eredeti fénykép. (Kemendy Géza: „A kard...” I. 152. mell.)
2. Kemendy Géza sármelléki kántortanító az 1940-es évek elején. Eredeti fénykép. (Kemendy Géza: „A kard...” II. 273. mell.)
3. Kemendy Géza kántortanító és Hegedűs Ferenc plébános a sármelléki iskola tanulóival, 1939-ben. Eredeti fénykép. (Kemendy Géza: „A kard...” I. 66. mell.)

II. tábla

4. Kemendy Géza karpaszományos őrmesterként a nagykanizsai géppuskás tanfolyamon, 1937 nyarán. Fénykép reprodukció. (Kemendy Géza: „A kard...” I. 53. mell.)
5. Kemendy Géza karpaszományos őrmester Nagykanizsán 1936-ban. Eredeti fénykép. (Kemendy Géza: „A kard...” I. 17. mell.)
6. Kemendy Géza tartalékos zászlós a hadszíntérre szállítás egyik állomásán, Kisbéren, 1942. május 2-án, Kober Pál tanítóval. Kober Géza fényképének reprodukciója. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 22. mell.)

III. tábla

7. Kaltróy Antal alezredes, a magyar királyi 17. honvéd gyalogezred II. zászlóaljának parancsnoka a Don menti hadműveleti területen 1942 nyarán. Péchy György eredeti fényképe. (Kaltróy Antal fényképei.)
8. Nyíry Zoltán hivatásos hadnagy, a 17./II. zászlóalj géppuskás századának parancsnoka (főhadnagyként 1943-ban). Eredeti fénykép. (Dr. Nyíry Zoltán fényképei.)
9. Dr. Viczián Antal karpaszományos tizedes, címzetes orvos zászlós (1940 körül). Eredeti fénykép. (Dr. Viczián Antal fényképei.)

IV. tábla

10. Kemendy Géza tartalékos zászlós, a 17./II. zászlóalj vonatparancsnoka és beosztott honvédei a csáktornyai vásártéren 1942 áprilisában. Eredeti fénykép. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 8. mell.)
11. A 17./II. zászlóalj honvédei a csáktornyai vásártéren 1942 áprilisában. Fénykép reprodukció. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 7. mell.)

V. tábla

12. A 17/II. zászlóalj géppuskás századának rejtett megjelölése a lovaskocsik tábláin. Kemendy Géza eredeti rajza. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 13. mell.)
13. A zászlóaljvonalat „országos járműve”, azaz lovaskocsija. Kemendy Géza eredeti rajza. (Kemendy: Harctéri emlékeim 1942-1943. 14. mell.)

VI. tábla

14. A 17/II. zászlóalj harctérre vonuló tisztikara Csáktornyán, 1942 áprilisában. Fénykép reprodukció. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 20/a. mell.)
15. A 17/II. zászlóaljvonalat lovaskocsijai útközben Pahonok felé, 1942 májusának közepén. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 34. mell.)

VII. tábla

16. A 17/II. zászlóalj lovaskocsijai Internacionálból Galicsibe vonulnak 1942 júniusának derekán. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 35. mell.)
17. Kemendy Géza tartalékos zászlós egy német tábori húsüzemnél 1942 júniusában. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 47. mell.)

VIII. tábla

18. A 9. könnyű hadosztály önálló huszárszázadának bombatámadás áldozatául esett lova Galicsinél, 1942. június 20. körül. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 48. mell.)
19. Szétesett, fel nem robbant szovjet bomba, úgynevezett „Molotov-kosár” Galicsinél, 1942. június 20. körül. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 49. mell.)

IX. tábla

20. Magyar tábori mise a 9. könnyű hadosztály arcvonala mögött, Ivanovkán 1942 nyarán. Dr. Eger Zsigmond eredeti fényképe. (Dr. Eger Zsigmond 1. sz. fényképalbuma. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 102/a. p.)
21. A 17/II. zászlóalj pihenő tisztjei Galicsinél, 1942 júniusában. Fénykép reprodukció. (Dr. Viczián Antal fényképei. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 58. mell.)

X. tábla

22. Az otthonról érkezett posta kibontása Galicsinél, 1942. június 24-én. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 59. mell.)
23. Az első szovjet hadifoglyok a támadás hajnalán Beszeginónál, 1942. június 28-án. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 63. mell.)

XI. tábla

24. Átkelés a Tyim előtti úgynevezett harckocsiárok-álláson 1942 júliusának elején. Fénykép reprodukció. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 146/a. p.)
25. Sebesültek ellátása a szabadban Tyimnél 1942 júliusának első napjaiban. Dr. Eger Zsigmond eredeti fényképe. (Dr. Eger Zsigmond 1. sz. fényképalbuma. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 145/a. p.)

XII. tábla

26. Zsidó tábori munkásszákad vonulása a Don felé 1942 júliusának elején. Dr. Eger Zsigmond fényképének reprodukciója. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 63/a. mell.)
27. Aknakereső tábori munkásszákad a keleti hadszíntéren 1942 júliusának elején. Dr. Eger Zsigmond fényképének reprodukciója. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 63/b. mell.)

XIII. tábla

28. Harcképtelenné vált szovjet T-34-es harckocsi Sztarij Oszkol közelében, 1942 nyarán. Dr. Eger Zsigmond eredeti fényképe. (Dr. Eger Zsigmond 2. sz. fényképalbuma. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 151. p.)
29. Kemendy Géza tartalékos zászlós a helyi orosz lakosokkal Gremjacsjában, 1942. július 11-én. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 69. mell.)

XIV. tábla

30. Ebédet oszt a 17/II. zászlóaljvonat szakácsa Sztaro Nyikolszkojában, 1942 nyarán. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 71. mell.)

31. Kemendy Géza tartalékos zászlós vonatparancsnoki szállása Sztaro Nyikolszkojében, 1942 nyarán. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 72. mell.)

XV. tábla

32. Kemendy Géza tartalékos zászlós a 17/II. zászlóaljvonat kocsisaival az erdőn, Sztaro Nyikolszkoje környékén, 1942 nyarán. Kemendy Géza fényképének reprodukciója. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 73. mell.)
33. A 17/II. zászlóalj tábori kovácsai Sztaro Nyikolszkojében, 1942 nyarán. Kemendy Géza fényképének reprodukciója. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 74. mell.)

XVI. tábla

34. Orosz kézi aratók Ivanovka környékén 1942 nyarán. Dr. Eger Zsigmond eredeti fényképe. (Dr. Eger Zsigmond 1. sz. fényképalbuma. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 171/a. p. 1.)
35. Orosz aratás géppel Ivanovkánál 1942 nyarán. Dr. Eger Zsigmond eredeti fényképe. (Dr. Eger Zsigmond 1. sz. fényképalbuma. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 171/a. p. 2.)

XVII. tábla

36. Terményhordás orosz parasztfogattal Ivanovka környékén 1942 nyarán. Dr. Eger Zsigmond fényképének reprodukciója. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 85. mell.)
37. Kézi cséplés Ivanovkánál 1942 telén. Dr. Eger Zsigmond fényképének reprodukciója. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 84. mell.)

XVIII. tábla

38. Gremjacsje polgári lakosságának kitelepítése 1942 júliusának végén. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 88. mell.)
39. Gremjacsje kitelepített lakói 1942 júliusának végén. Dr. Eger Zsigmond eredeti fényképe. (Dr. Eger Zsigmond 2. sz. fényképalbuma. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 90. mell.)

XIX. tábla

40. Orosz menekültek a Don Voronyezsbe vezető hídjánál, 1942 nyarán. Dr. Eger Zsigmond eredeti fényképe. (Dr. Eger Zsigmond 2. sz.

fényképalbuma. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 90/a. mell.)

41. Kártyajóslás Kemendy Gézának Sztaro Nyikolszkojében, 1942. augusztus 10-én. Kemendy Géza fényképének reprodukciója. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 92. mell.)

XX. tábla

42. Kosztyenkinél elesett magyar honvédek sírjai Parnicsnijban, 1942 augusztusában. Dr. Eger Zsigmond eredeti fényképe. (Dr. Eger Zsigmond 2. sz. fényképalbuma. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 99. mell.)
43. A hősi halált halt Csathó Egon hadnagy sírja Parnicsnijban 1942 augusztusában. Dr. Eger Zsigmond eredeti fényképe. (Dr. Eger Zsigmond 2. sz. fényképalbuma. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 100/a. mell.)
44. Franco Vellani Dionisi olasz haditudósító sírja Ivanovkán 1942/1943 telén. Dr. Eger Zsigmond eredeti fényképe. (Dr. Eger Zsigmond 2. sz. fényképalbuma. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 100. mell.)

XXI. tábla

- 45-46. Kosztyenkinél foglyul ejtett szovjet katonák Ivanovkán, 1942. augusztus 9-13. körül. Dr. Eger Zsigmond eredeti fényképei. (Dr. Eger Zsigmond 1. sz. fényképalbuma. Reprodukcióik: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 122-123. mell.)

XXII. tábla

47. A 17/II. zászlóalj hősi halottainak temetője Gremjacsjében, 1942 őszén. Nyíry Zoltán fényképének reprodukciója. (Dr. Nyíry Zoltán fényképei. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 101. mell.)
48. Rudkino község látképe 1942 nyarán. Nyíry Zoltán eredeti fényképe. (Dr. Nyíry Zoltán fényképei. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 120/b. mell.)

XXIII. tábla

49. A 17/II. zászlóalj egyik géppuska állása Gremjacsjénál a Don partján, 1942 nyarán. Nyíry Zoltán eredeti fényképe. (Dr. Nyíry Zoltán fényképei. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 103. mell.)

50. A 17./II. zászlóalj „Álmos” figyelője a Don mellett 1942 őszén. Nyíry Zoltán fényképének reprodukciója. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 102. mell.)

XXIV. tábla

51. Kaltróy Antal alezredes a hadifogoly „Orosz Péter”-rel Gremjacsjében 1942 nyarán. Nyíry Zoltán eredeti fényképe. (Dr. Nyíry Zoltán fényképei. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 120/a. mell.)
52. Árokásásra kísérik Sztaro Nyikoljszkoje fiataljait 1942 őszén. Dr. Eger Zsigmond fényképének reprodukciója. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 121. mell.)

XXV. tábla

53. Magyar honvédek orosz lakodalomban Sztaro Nyikoljszkojében, 1942. szeptember 27-én. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 148. mell.)
54. Orosz lakodalom magyar honvédekkel Sztaro Nyikoljszkojében, 1942. szeptember 27-én. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 149. mell.)
55. Látogatók az ezredvonattól Sztaro Nyikolszkojében 1942 őszén. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 150. mell.)

XXVI. tábla

56. Kemendy Géza tartalékos zászlós és Ikonár János lovász Sztaro Nyikoljszkojében, 1942 októberének elején. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 151. mell.)
57. Kemendy Géza tartalékos zászlós Sztaro Nyikoljszkojében, 1942 októberének elején. Kemendy Géza eredeti fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 155. mell.)

XXVII. tábla

58. Nyíry Zoltán hadnagy Kaltróy Antal ezredes sírjánál a csáktornyai temetőben, 1943. május 17-én. Nyíry Zoltán fényképe. (Dr. Nyíry Zoltán fényképei. Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 199. mell.)
59. A 17./II. zászlóalj hazatért tisztjei és honvédei Csáktornya főterén 1943. május 17-én. Nyíry Zoltán fényképe. (Dr. Nyíry Zoltán fényképei.

Reprodukciója: Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943.
200/a. mell.)

XXVIII. tábla

60. Kemendy Géza az édesapjával, nevelőanyjával és testvéreivel a hazatérése után, 1943-ban. Eredeti fénykép. (HL Tgy. 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 193. mell.)
61. Kemendy Géza tartalékos hadnagy katonai kitüntetései és emlékérméi. Dr. Szalay Csaba fényképe. (Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. 205. mell.)

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Levéltári, illetve kéziratos források

HIM KI - Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Központi Irattár

- *Adatbázis* - Név szerinti veszteségkimutatás adatbázisa
- ... sz. *ti. ogy.* - ... számú tiszti okmánygyűjtő
- ... sz. *tth.s. ogy.* - ... számú tiszthelyettesi okmánygyűjtő

HL - Hadtörténelmi Levéltár

- *2. hadsereg iratai* - M. kir. 2. honvéd hadseregszolgálati iratai, 1942-1943
- *HM AKVI* - M. kir. Honvédelmi Minisztérium. Kikülönített gyűjtemények. Tiszti személyügyi és anyakönyvi lapok, minősítési táblázatok
- *HM Eln. 3. c. oszt.* - M. kir. Honvédelmi Minisztérium Elnöki 3. c. [lőszer- és robbanóanyag ügyek] osztály iratai
- *HM Eln. 6. k. oszt.* - M. kir. Honvédelmi Minisztérium Elnöki 6. k. [költségvetési ügyek] osztály iratai
- *HM Eln. 8. b. oszt.* - M. kir. Honvédelmi Minisztérium Elnöki 8. b. [tiszti és tisztviselői beosztási ügyek] osztály iratai
- *HM Eln. 8. e. oszt.* - M. kir. Honvédelmi Minisztérium Elnöki 8. e. [elvi tiszti személyügyek] osztály iratai
- *HM Ig. Biz. ir.* - M. kir. Honvédelmi Minisztérium Igazoló Bizottság iratai
- *HM 22. v. oszt.* - M. kir. Honvédelmi Minisztérium 22. v. [háborús veszteségek nyilvántartása] osztály iratai
- *KJ* - Tiszti kitüntetési javaslatok
- *Tgy.* - Tanulmánygyűjtemény
- *Tgy. 3184.* - Tanulmánygyűjtemény 3184. Péchy György: Csapattiszt voltam a magyar királyi honvédségben. Gépelt kézirat. [Budapest, 1987.]
- *Tgy. 4096.* - Tanulmánygyűjtemény 4096. Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. Gépelt kézirat. Keszthely, 1972. (Az eredeti mellékleteket is tartalmazó 1. példány másolata.)
- *VKF 1. a. oszt.* - M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke 1. a. [a honvédség háborús felkészítése, hadművelleti ügyek] osztály iratai
- *VKF 4. oszt.* - M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke 4. osztály [vezérkari tisztek kiképzési ügyei, hadtudományi ügyek] osztály iratai

TGYM Adattár 2274-99. - Thury György Múzeum, Nagykanizsa. Adattár 2274-99.

Kovács János: Visszaemlékezés. A 17. honvéd gyalogezred ezredközvetlen

kocsizó géppuskás század III. szakaszának indulása a keleti arcvonalra, tevékenysége a hazaindulásig és itthoni fogadtatása. Kézirat.

Kemendy Géza kéziratai (Dr. Szalay Csabáné,
Kemendy Borbála birtokában, Vonyarcvashegyen)

- Kemendy Géza: „A kard...” I.* – Kemendy Géza: Szabadszékbe kiültetve 1932-1942. II. kötet: „A kard nem kerül fogasra...” I. kötet, 1935-1939. Gépelte kézirat. Keszthely, 1974.
- Kemendy Géza: „A kard...” II.* – Kemendy Géza: Szabadszékbe kiültetve 1932-1942. III. kötet: „A kard nem kerül fogasra...” II. kötet, 1939-1942. Gépelte kézirat. Keszthely, 1974.
- Kemendy Géza: Az ősök tisztelete I.* – Kemendy Géza: Az ősök tisztelete I. 1790-1919. (Kemendy – Szakonyi – Soós elődeink.) Gépelte kézirat. Keszthely, 1974.
- Kemendy Géza: Az ősök tisztelete II.* – Kemendy Géza: Az ősök tisztelete II. 1625-1975. (Kober és Benedek ősök.) Gépelte kézirat. Keszthely, 1974.
- Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943.* – Kemendy Géza: Harctéri emlékeim 1942-1943. Gépelte kézirat. Keszthely, 1972.
- Kemendy Géza: Nehéz esztendő I.* – Kemendy Géza: Nehéz esztendő I. 1943-1948. Gépelte kézirat. Keszthely, 1972/1973.
- Kemendy Géza: Nehéz esztendő II.* – Kemendy Géza: Nehéz esztendő II. [1948-1959]. Gépelte kézirat. Keszthely, 1973.

Fényképgyűjtemények

- Dr. Eger Zsigmond 1. sz. fényképalbuma* – Dr. Eger Zsigmond tartalékos főhadnagy 1. számú fényképalbuma, Oroszország, 1942-1943. Dr. Eger Eszter tulajdonában, Gyenesdiáson
- Dr. Eger Zsigmond 2. sz. fényképalbuma* – Dr. Eger Zsigmond tartalékos főhadnagy 2. számú fényképalbuma, Oroszország, 1942-1943. Zala Megyei Levéltár Fényképgyűjteménye
- Dr. Nyíry Zoltán fényképei* – Nyíry Zoltán főhadnagy fényképalbuma és fényképei, 1942-1943. Nyíry István tulajdonában, Budapesten
- Dr. Viczián Antal fényképei* – Dr. Viczián Antal tartalékos karpaszományos tizedes, címzetes orvos zászlós fényképei, 1930-as évek – 1943. Viczián András tulajdonában, Székesfehérváron
- Kaltróy Antal fényképei* – Kaltróy Antal ezredes fényképalbumai és fényképei, 20. század eleje – 1943. Dr. Kaltróy István tulajdonában, Budapesten

Irodalom

- Babucs Zoltán – Szabó Péter – Babucs Zoltán – Szabó Péter: „Szent Istvánnal álljuk mindig a vártát”. A székesfehérvári magyar királyi „Szent István” 3. honvéd gyalogezred a második világháborúban.* Nagykovácsi, 2009.
- Babucs Zoltán – Maruzs Roland – Szabó Péter – Babucs Zoltán – Maruzs Roland – Szabó Péter: „Légy győzelmek tanúja...”. A kecskeméti magyar királyi „Zrínyi Miklós” 7. honvéd gyalogezred a második világháborúban.* Nagykovácsi-Budapest, 2008.
- Bene János – Szabó Péter – Bene János – Szabó Péter: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938-1945.* Budapest, 2006.
- Békássy Jenő – Békássy Jenő: Zala vármegye feltámadása Trianon után. Zalai fejek.* Budapest, 1930.
- Bús János – Szabó Péter 1999. – Bús János – Szabó Péter: Béke poraikra... Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban, a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról.* Budapest, 1999.
- Bús János – Szabó Péter 2001. – Bús János – Szabó Péter: Béke poraikra... II. Dokumentum-émlékkönyv a második világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett és meghalt magyar honvédekről és munkaszolgálatosokról.* Budapest, 2001.
- Frontnaplók a Don-kanyarból – Frontnaplók a Don-kanyarból 1942-1943. (Szerkesztette és a naplókat sajtó alá rendezte Molnár András, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szabó Péter)* Zalaegerszeg, 1992.
- Garda József – Garda József: Kint voltam a Donnál. Egy tűzérszakaszvezető emlékirata.* Budapest, 1999.
- HKözl. (Szü.) – Honvédségi Közlöny (Személyes ügyek)*
- Horváth Miklós – A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. (Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Horváth Miklós)* Budapest, 1958.
- Husztai Zoltán Ferenc – Tóth József – Husztai Zoltán Ferenc – Tóth József: Örökre búcsút intő kezek. Emlékkönyv a II. világháború zalaszántói áldozatairól. [Zalaszántó], 1989. [1990.]*
- Németh László – Paksy Zoltán – Németh László – Paksy Zoltán: Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában 1919-1945. (Zalai Gyűjtemény 58.)* Zalaegerszeg, 2004.
- Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula – Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula: Légi háború Magyarország felett.* Budapest, 1989.
- Szabó Péter 1988. – Szabó Péter: A 2. magyar hadsereg III. hadtestének részvétele a keleti hadszíntér 1942 kora nyári német hadműveletében (1942. június 28. – július 10.). In: Hadtörténelmi Közlemények 1988. 1. sz. 21-55. p.*

- Szabó Péter* 2001. – Szabó Péter: Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története 1942-1943. Budapest, 2001.
- Szakály Sándor* 2003. – Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938-1945. Budapest, 2003.
- Vida István* – Vida István: Egy petesházi tüzér visszaemlékezése a II. világháborúra 1941-1945. Lendva, 1998.
- Dr. Viczián Antal* – Dr. Viczián Antal: Meghaltak a Donnál. (Sebészként a háborúban.) Hely nélkül, 1989.

NÉVMUTATÓ

A dőlt betűvel szedett nevek, illetve személyek csak a jegyzetekben és az utószóban szerepelnek, Kemendy Géza visszaemlékezésében és korabeli irataiban nem. (A római számok a képtáblákra utalnak.)

Ádám Magda 38
Adorján (főhadnagy) 103
Ágyik Erzsébet 204
André (orosz menekült) 98
Antal Mária 58
Antal Vendel, Csüködöm (Sármellék) 13
Arany János 115
Baán Jenő (Jenci) 64, 126, 135, 136, 138
Babinszky László 54, 56
Babos László 139, 172
Babucs Zoltán 18, 157, 171, 175, 250, 253, 308
Bakonyi István XV
Bakos Flórián 98, XV
Balassi Bálint 236
Balázs Eleonóra 85
Bankó (zászlós) 201
Bankó Katalin 58
Bankó Mária 58
Baracska István 27, 28, 139, 149, 175, 176, VI, X
Barbara (Boriska, lengyel menekült) 39
Barra Zsigmond, zágoni 158, 174, 276, 284, 285, 286, 292
Bartha Károly, dálnokfalvi, vitéz 110, 111
Bazsó Károly 60
Beer László, dr., lovag 62
Békássy Jenő 46, 151, 308

Bellovics Gyula, dr. (Sármellék) 67
Belovári Katalin 13, 93
Bene János 57, 62, 76, 133, 287, 308
Benyó, dr. (pesti orvos) 123
Birkás Endre 7
Boka Mária 17
Bokor Péter 7
Boncföldi Sándor (Sármellék) 42
Bősze Mari (Bősze lány, Szántó Sándorné) 32, 63
Böszörményi Géza 122
Bús János 30, 48, 60, 308
Buzinkay Zoltán 77, 79, 80, 127
Büki Pálné 294
Czédula József, Hergutt (Sármellék) 13
Czenthe István 280, 281, 285, 287, 288, 289, 290, 292
Czibor Béla (Zalaszántó) 131
Czibor Ferenc (Zalaszántó) 109, 131
Czibor György, Bigyor (Zalaszántó) 58
Czibor Kálmán (Zalaszántó) 108, 109, 131
Csathó Egon 125, 147, 242, 303, XX
Cser Borbála 96
Cseres Tibor 245, 246, 247
Cserfalvy Ödön 105, 132, 133, 134, 183
Csete József 31, 43, 51, 73, 86, 91, 115, 129, 130, 142, 143
Csider Jenő 204, IV

Csima János 233, 237
Cson Anna 32
Csörgei Géza 76, 135, 165
Csörgei László 76
Daka Mihály (Miska), dr. 59, 135
Darnay László 280, 281
Deseő László, dr. 283, 284, 287
Dettay Béla 15, 87
Dionisi, Franco Vellani 303, XX
Dittrich Géza 66, 264
Domoszlai (Hilbert) Gyula, dr. 199, 200
Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 94
Dömötör István (Zalavár) 19
Dömötör János, vitéz 272
Dukai Ferenc 12, 87
Dusnoki Gyula 254
Eger Eszter, dr. 242, 307
Eger Zsigmond, dr. 125, 242, 243, 300, 301, 302, 303, 304, 307
Erdődy Antal, gróf 76, 81, 133
Eszesék (keszthelyi kereskedők) 140
Farkas Antal 268
Farkas család (Zalagyömörő) 123
Farkas Ödön (Bandi) 121
Farkas Zoltán 182, 284, 285, 286, 287, 290, 291, 292, 295
Fejes Imre 231
Festetics grófok 18, 113, 130
Földesi Ferenc 13
Fiedl Ernő, dr. 132
Gaal Antal, dr. 231
Gális János 31, 166, 180
Garda József 8, 12, 308
Gáska Anna 21
Gaudernák Emil 297
Geiger Vilmos 284, 285
Gelencsér János 60, 203
Gelencsér Mária 98
Gödry János, vitéz 106
Görgényi Dániel 7, 236
Gyikan, A. P. 292
Győrey Imre (Keszthely) 190
György István (Pista, Zalasántó) 24, 124, 139, 158
Gyulavári József (Bogu) 155, 156, 158, 172, 173
Gyuri bácsi (távbeszélő honvéd) 162
Hangodi László 8
Hargita István 29, 33
Hári József 27
Harsányi Mici (Solymos István felesége) 158
Hegedűs Ferenc 299, I
Hegedűs Sándor 78, 79, 80, 81, 86, 107
Hegyi Sándor, dr. 60
Herczeg Ferenc 175
Hermán (Hermann) Ferenc (Sármellék) 161, 162
Hitler, Adolf 41, 169, 251
Horthy István 123
Horthy Miklós 123, 128, 225, 252
Horthy Miklósné (Purgly Magdolna) 275
Horváth Árpád (Sármellék) 159
Horváth Atanáz, dr., Péter 256
Horváth István, dr. 187
Horváth János I. (tartalékos zászlós) 29, 60
Horváth János II. (Csömödér-Páka) 99
Horváth József (Sármellék) 159
Horváth József, dr. (Alsópáhok) 28, 151, 162, 218
Horváth József 151
Horváth Lajos (Komárváros) 166
Horváth Lajos 25
Horváth Mária 19

- Horváth Miklós, dr. 6, 7, 82, 106,
107, 109, 115, 161, 233, 237, 308
Horváth Mikó Róza 294
Horváth Pál (Pali) 110, 111, 113, 133,
134, 163, 201
Horváth Vince (Csömödér-Páka) 99
Hölter Lajos, dr. 147, 166, 186
Hunyadvány József 13, 24, 80, 81, 93,
125
Husztai Zoltán Ferenc 24, 25, 109, 308
Ikonár János 20, 21, 58, 59, 61, 64, 66,
72, 73, 106, 111, 112, 113, 116, 121,
128, 129, 144, 146, 155, 180, 201,
242, 304, IV, XV, XXVI
Ilonka (dr. Viczián Antal ismerőse)
136, 138
Jakobsen Gyula 282
Jány Gusztáv 107, 161
Járai István 221
Jeszenszky Elek 121, 122, 123, 172,
173
Joób Géza, dr. 199, 200
Junker László (Tombi) 29, 119, 135,
IX
Kállay Miklós 111
Kálmán Ilona 183
Kalmár József (Zalavár) 19, 45, 72,
85, 125, 152, 240, X
Kalocsai János 31, 129, 130, 139, 142,
143, 203
Kaltróy (Kaltrovits) Antal 5, 12, 13,
16, 60, 71, 75, 104, 145, 150, 151,
186, 202, 204, 210, 220, 221, 235,
240, 243, 245, 246, 254, 277, 281,
285, 287, 288, 289, 290, 291, 292,
294, 298, 299, 304, 307, III, VI,
XXIV, XXVII
Kaltróy István, dr. 204, 307
Kaluzsa Kálmán, dr. 158
Kámán Anna 48
Kámán Gábor, Rebus (Sármellék) 58
Kámán Pál, Szél 57
Kapronczay Károly 39
Kárász Sándor (Sármellék) 48, 49,
207
Karlinszky Balázs 223
Karnalik (Kemendi) József 222
Kaszás (zászlós) 112, 141
Kátay József 138, 169, 204
Kékedy Tibor 168, 169
Kelemen Géza 29
Kemendy Borbála (dr. Szalay Csabáné)
125, 129, 222, 223, 231, 232, 233,
244, 247, 307
Kemendy család 6
Kemendy Géza, ifjabb, dr. 19, 62,
211, 217, 223, 232
Kemendy József 222
Kemendy László (Laci) 25, 123, 140,
146, 152, 165, 210, 212, 222, 238,
240, 241, 242, XXVIII
Kemendy Mária (Makk Gyuláné,
Mici) 139, 222, XXVIII
Kemendy Nándor (Dénes), idősebb 222,
XXVIII
Kemendy Nándor, ifjabb, I. 222
Kemendy Nándor, ifjabb, II. (Nándi)
25, 222, XXVIII
Kemendy Nándor, ifjabb, III. (László
fia) 25, 123, 140, 146, 152, 210,
212, 238, 240, 241, 242, XXVIII
Kemendy Terézia 222, XXVIII
Kenyeres József XV
Keringer József 129, 130, IV
Kerkápolyi Miklós 166, 288
Kern Károly 287
Keserű István 53
Keszei István (Sármellék) 18, 27, 34,
62, 183, 186, 189, 192, 193, 202, IV
Keszei József 30, 33

- Keszthelyi Ferenc 130
 Keszthelyi Jenő 130
Kisantal Paulina 147
 Kimpián Illés 128
 Kis Antal Ferenc (Sármellék) 58
 Kis Antal János (Sármellék) 58
Kiss Anna 48
 Kiss István, Csúcsos (Sármellék) 58
 Kiss Jánosné (Csirke Rozi, özvegy, Sármellék) 10
 Kiss Jenő, Mike (Sármellék) 48
 Kiss Kálmán, Csirke (Sármellék) 10, 74, 183, 185
Kiss Miklós, Nemeskéri 272
Kiss Rozália 159
Kiss Zoltán 249
 Kisvarga János, Luc 125
 Kober Borbála (Babi) 14, 37, 156, 208, 210, 211, 214, 215, 217, 219, 223, 227, 231, 239, 240, 241, 299, I
 Kober Géza 37, 239, 299
Kober János 217, 223
Kober Jánosné (Benedek Erzsébet Borbála) 210, 227
 Kober Pál 37, 239, 299, II
 Koltya (Koltyi, Nyurka fia, orosz fiú) 98, 106
 Kontz Sándor 107
Koreán Mária 20
Korentsy Endre 256
 Kovács Gyula 107
 Kovács István 117, 118, 119
Kovács János 294, 297, 306
Kovács Károly 105
 Kozderka László 13, 21, 57, 60, 62, 66, 67
Kőszeghy Attila 270
 Köszörűs Gábor (Sármellék) 159
 Kránicz (lovász, Gyenesdiás) 65
 Krásovits Gyula (Zalaszentő) 31
Krassay Pál 291, 292
Krátky István, dr. 297
 Kucsera Endre 150, 151, 154, 161, 175, 218
 Kulcsár József (Zalaapáti) 16, 53, 107, 119, 120, 121, 126, 129, 130, 145, 156, 170, 204, 205, IV
 Kulics Jenő (Zalagyömörő) 96, 142
 Laczi István (Bazsi) 96
 Laczi Jenő (Bazsi) 96
 Leander, Zarah (Leánder Sári) 138
 Lehoczky Béla 204, 220
Lenz (német alezredes) 286
Liszkai Dénes 8
 Lomniczy Vilmos 55, 62
Lovrencsics Lajos 294
 Lőwi (bérlő, Karmacs) 31
Lucz Teréz 125
Lupos Fedoszia 31
 Mágel Ágost (Guszt) 132
Magyarósi Teréz 63
 Major Ottó 89, 262
 Major Sándor, dr. 132
 Mándics család (Sármellék) 36
 Mándics Máté (Sármellék) 36
Márfi Attila 53
 Martsa Sándor 182, 228, 281, 282, 286, 290, 291, 292, 294, 295
Maruzs Roland 253, 308
Mátai Ferenc 8
Mátyás Anna 129
Meggyesi (Megyeri) Mária 152
 Meilinger István 139, 140
 Menyhárt István 147
Miller Lajos, dr. 158
 Mitre János 20, 128
 Moldoványi József 7
Molnár András 8, 225, 249, 308
Morozov, V. P. 259

- Mózer Gyula (Sármellék) 183, 185, 186
Muntyán Gazsia 20
 Nagy Ferenc I. (Zalaszántó) 98
 Nagy Ferenc II. 98
 Nagy Ferencné (Kober Mária, Mancika) 68, 70, 81, 123, 140, 199
 Nagy Géza 105
 Nagy István 117, 118, 119, 120, 130, 239
 Nagy János (Sármellék-Égenföldre) 152, 181, 186, 216
Nagy Károly 298
 Nagy Vilmos, nagybacsoni, vitéz 144, 161
 Naszti (Nyrka lánya, orosz lány) 98
 Naszvady István, dr. 59
 Negru Viktor 20, 128, 171
 Nemeskürty István 7, 8, 234, 236
Németh Anna 96
 Németh István, Zsidi (Sármellék) 74
Németh László 32, 54, 308
 Németh úr (Kemendy László főnöke) 165
 Neumark Sándor 54
 Nusal József 56
Nyíró Mária 19
Nyíry István 33, 243, 307
 Nyíry Zoltán (Öcsi), dr. 28, 33, 34, 55, 134, 135, 136, 137, 146, 235, 236, 243, 245, 247, 249, 258, 269, 272, 299, 303, 304, 307, III, VI, XXVII
 Nyurka (orosz asszony) 98, 113, 119, 120, 130, 170, 188, 205
 Orbán Nándor (Náci) 181, 184
 Orsós Tamás 149
 Oszlányi Kornél 183, 280, 281, 284, 297
 Órffy Imre, dr. 155
Paksy Zoltán 32, 54, 308
Pál József 8
Pálffy László 288, 290
 Pálfi Erzsébet (Örzse) 161, 162
 Papp Lajos 30, 180, VI
Pardy Zoltán 12
Párkányi László 291
Pataky Iván 140, 308
Péchy György 8, 249, 255, 263, 266, 280, 299, 306
Pecsonik Ottó 297
Perjés Géza 224, 232, 234, 235, 236, 237, 243, 244, 245, 246
 Péter (orosz hadifogoly) 137, 304, XXIV
Péterffy András 34
Philadelphus László 286, 287
 Piros László 121, 122
 Plótár János (Vindornyafok) 119, 120, 146
 Pola (André felesége, orosz menekült) 98
Polozgai Ernőné 242
 Práger Sándor 54
 Puchinger Sándor 133
 Pusztai Ferenc (Sármellék) 85, 86
Rabács (Orlay) István 291, 292
Radnóczy Antal 102
 Rédey István (Pista) 28, 29, 54, 63, 203
 Reischl Rafael (Rafi) 57, 65, 98, 123, 125, 140, 241, XIV
 Rémi Róbert (Rudi) 201
 Rhédey László, vitéz (Laci bácsi) 83, 84
 Richl Tibor 16, 87
 Róth József (Sármellék) 205
Rozsos László 140, 308
Rőzsey Tibor 166, 285, 287, 288, 289

- Rudolf Rozália* 19
Ruska József (Sármellék) 46, 183, 186, IV
Ruszkai Pista (Stefán) 99, 100, 214
Salmuth, Hans von 282
Sárhiday Gyula 140, 308
Sarkady Sándor, ifjabb 168
Savanyó Jóska 96
Schwarz, Eberhard 283
Siebert, Friedrich 180, 279, 280, 284, 291, 292
Silbester Mária 20
Simon Menyhért 31, 51, 146, XV
Sipos József (Sármellék) 58
Sipos Péter 123
Solohov, Mihail Alekszandrovics 93, 94
Solti (százados) 180
Solymos István 158
Sólyomvári Géza 225
Sólyomvári György 225
Somfay György 28, 55, 56, 64, 135, 177, 179, 180, 182, 183
Somogyváry Gyula 37, 234
Stefán János 20, 112, 113, 167
Steinhardt László 144, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 172, 173, 174, 216, 219, 235
Stomm Marcel 204, 244, 292
Suba János 46
Sura (orosz lány) 98
Szabadi Sándor (Sármellék) 26
Szabó (hadnagy) 155
Szabó Gyula (Keszthely) 76, 147
Szabó Ida 222
Szabó János (plébános, Zalaszentő) 222
Szabó János, Kujdák (Sármellék) 58
Szabó József (Jócsi bácsi) 166, 167
Szabó József II. 8
Szabó Karolin 55
Szabó László 7
Szabó Miklós, M. 73
Szabó Péter 6, 8, 30, 33, 46, 48, 49, 57, 60, 62, 67, 76, 89, 100, 102, 106, 133, 150, 157, 168, 171, 175, 183, 202, 227, 249, 250, 253, 254, 255, 259, 260, 263, 280, 282, 283, 284, 287, 292, 308, 309
Szakály Sándor 26, 66, 105, 110, 132, 144, 244, 276, 282, 309
Szakáts Zoltán 121, 122, 158, 172, 186, 290, 292
Szakonyi Mária 220, 221, 222
Szalay Csaba, dr. 232, 305
Számvéber Norbert 92, 227
Szántó Sándor (Sármellék) 63, 68, 240
Szávay Sándor 66
Székely László 263
Szende László 8, 125
Szerb Antal (Csáktornya) 13, 32, 33
Szerbné (Szerb Antal felesége) 14, 32
Szertics József 32, 96, 116
Sziklay János, dr. 298
Szilágyi Dezső 287, 291, 292
Szilágyi Erzsébet 115
Szodfridt Imre 83
Szombathelyi Ferenc 276
Szőke Gyula (Sármellék) 146, 156, 159, 216
Sztálin, Joszif Visszarionovics 169
Sztrahonya (vaskereskedő, Csáktornya) 32
Szügyi Zoltán 202, 203
Takács Antal (Nagyrecse) 32, 112, 113
Takács Lajos 8
Tamás Gábor (Sármellék) 13
Tamás Gábor, Bognár (Sármellék) 93

- Tamás Gábor, Szerecsen (Sármellék) 13
- Tamás János, Bognár (Sármellék) 13, 52, 57, 75, 93, 121, 129, 154, 155, 166, 170, 173, 177, 178, 179, 187, 188, 201, 205, 209, 239, VII, X
- Tamás Mariska (Sármellék) 160
- Tamás Márton (Sármellék) 160
- Tamássy István, dr.* 297
- Tavassy Lajos* 282, 286
- Tihanyi László 28, 29
- Todorán Oktávián 20, 21, 44, 45, 77, 108, 171, 172, 180
- Tombor Rozália* 159
- Torma János 31, 51, 107, 156, XV, XXV
- Tóth Ferenc (Drótos) 30, 46, 47, 48, 137, 138
- Tóth Jenő 28
- Tóth József* 24, 25, 109, 308
- Tóth József, Gyergyák (Sármellék) 55
- Tóth Lajos (Karmacs) 31, 98, 107, 143, 148, 149, 156, 216, XV
- Tóth Rudolf (Rudi, Bazsi) 46
- Tóth Tivadar (Tógyer) 49
- Török Lajos 55, 258
- Tőzsér Rozália* 31
- Tüske Mária (Sármellék) 206
- Ujlaky Jenő 26, 34, 104, 124, 125, 150, 157, 183, 246, 264
- Vajda Ferenc* 8
- Valea (Nyrka lánya, orosz lány) 98
- Varga Anna (Keszthely)* 139
- Varga Anna (Nani, Sármellék) 10
- Varga Imre 53
- Varga Károly 113
- Várnagy Károly* 287
- Vaska Miklós* 8
- Vass Ferenc* 231
- Vass István 204
- Vaszary (kovács, Csáktornya) 17, 22, 32
- Vaszary Imre (Alsópáhok) 77
- Veszkán Miklós 17, 20, 75, 180
- Viczián András* 247, 307
- Viczián Antal, dr. (Doki) 8, 30, 60, 62, 77, 126, 135, 136, 137, 138, 187, 235, 247, 248, 249, 262, 289, 290, 294, 299, 300, 307, 309, III, VI, IX, X
- Vid Julianna (idősebb Kemendy Nándorné)* 222, XXVIII
- Vida István* 8, 12, 309
- Vörös Lajos (Zalavár) 19, 84
- Weisz (zsidó munkaszolgálatos) 164, 165
- Zámbó (százados) 27
- Závodszky István* 297
- Zilahy Lajos* 140

TARTALOMJEGYZÉK

Harctéri emlékeim, 1942-1943

A magyar királyi 17. honvéd gyalogezred II. zászlóalja a Donnál.....	5
Ajánlás	5
Bevezető.....	6
I. 17-es! 47-es! 17-es? 47-es? 17-es!	10
II. „Elviszik a szegényeket idegen országba...”	34
III. „Magyar gyerek vagyok, elbírom a nehéz harcot!”	43
IV. Beszegyintől a Donig. 1942. VI. 28-[tól] – 1942. VII. 11-ig	70
V. Fél esztendő „a világ leghosszabb falujában”.	
Sztaro Nyikolszkoje, 1942. VII. 12-étől 1943. I. 13-ig.....	95
VI. Rudkinótól a magyar királyi honvéd vezérkar igazolóbizottságáig (Közbën: Elpusztul a 2. magyar hadsereg).....	175

Függelék.

Válogatás Kemendy Géza korabeli dokumentumaiból, 1942-1944.....	206
1. [Orel, 1942. május 8.] Kemendy Géza zászlós levele a családjához (részletek)	206
2. Hely nélkül, 1942. május 17. Kemendy Géza zászlós tábori postai levelezőlapja a feleségéhez	207
3. [Internacionál], 1942. május 25. Kemendy Géza zászlós levele a feleségéhez (részletek).....	208
4. [Galicsi], 1942. június 17. Kemendy Géza zászlós levele a feleségéhez (részletek).....	210
5. [Gremjacsje], 1942. július 11. Kemendy Géza zászlós levele a feleségéhez (részletek).....	210
6. [Sztaro Nyikolszkoje], 1942. augusztus 8. Kemendy Géza zászlós levele a feleségéhez (részletek)	211
7. [Sztaro Nyikolszkoje], 1942. augusztus 16. Kemendy Géza zászlós tábori postai levelezőlapja az öccséhez, Kemendy Lászlóhoz.....	212
8. [Sztaro Nyikolszkoje], 1942. augusztus 27. Kemendy Géza zászlós levele a feleségéhez (részlet)	213
9. [Sztaro Nyikolszkoje], 1942. szeptember 27. Kemendy Géza hadnagy levele a feleségéhez (részletek)	214
10. [Sztaro Nyikolszkoje], 1942. október 22-24. Kemendy Géza hadnagy levele a feleségéhez	215

11. [Sztaro Nyikolszkoje], 1942. november 6. Kemendy Géza hadnagy levele a feleségéhez (részletek)	217
12. [Sztaro Nyikolszkoje], 1942. december 16. Kemendy Géza hadnagy tábori postai levelezőlapja a feleségéhez	219
13. Hely nélkül, 1943. február 3. Kemendy Géza hadnagy tábori postai levelezőlapja a feleségéhez	219
14. Csáktornya, 1943. április 8. Lehoczky Béla zászlós levelezőlapja Kemendy Géza tanítóhoz	220
15. Csáktornya, 1943. szeptember 21. Kemendy Géza tanító, tartalékos hadnagy kitüntetési igazolványa	220
16. Csáktornya, 1944. október 10. Kemendy Géza tartalékos hadnagy harctéri szolgálati lapja	221
Utószó	222
Kemendy Géza életrajza (1913-1979)	222
Kemendy Géza visszaemlékezése	232
A visszaemlékezés keletkezési körülményei	232
A visszaemlékezés fényképmellékletei	238
A visszaemlékezés utóélete	243
Csáktornyai zászlóalj a Donnál, 1942-1943	251
A 17/II. és 47/II. zászlóalj a 2. hadsereg kötelékében	251
A zalai és muraközi alakulatok elvonulása a keleti hadszíntérre, s csoportosításuk a Kurszk térségéből megindítandó támadó hadművelethez	256
A tyimi előretörés	258
Védelmi berendezkedés a Don mentén	265
Hídfőharcok Kosztyenki környékén	269
Hadműveleti szünet, felkészülés a téli védelemre	272
Részleges felváltások a 9. könnyű hadosztálynál	276
„Az utolsó emberig, az utolsó töltényig!” Védelmi és utóvédharcok a Don mentén és a körvédelmi állásokban	279
Visszavonulás a szovjet csapatok által körülrzárt Olim folyó völgyébe	283
Sikeres és tragikus kitörési kísérletek az Olim-völgyből, gyötrelmes visszavonulás a Kijeven túli gyülekezési és újjászervezési területre	291
Hazatérés	296
Képek jegyzéke	299
Rövidítések jegyzéke	306
Levéltári, illetve kéziratos források	306

Irodalom	308
Névmutató.....	310
Képmelléletek.....	323

A Zalai Gyűjtemény sorozatban eddig megjelent:

1. Blázy Árpád: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében 1711-1848. 1974.*
2. Tanulmányok (régészeti, történelmi, néprajzi). 1974.*
3. Lagzi István: Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején. 1975.
4. Béli József: Az 1945-ös földreform Zala megyében. 1976.
5. Tanulmányok Deák Ferencről. 1976.*
6. Régészeti tanulmányok. 1977.
7. Szentmihályi Imre: Hetés és a Lendvavidék néprajzi sajátosságai. 1977.*
8. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1978.*
9. Kotnyek István: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. 1978.
10. Vajda József: Hallottad-e hírét Zalaegerszegnek? 333 zalai népdal. 1979.
11. Vaska Miklós: Paraszti gazdálkodás Nován a két világháború között. 1979.
12. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1979.
13. Horváth Károly: Egy hernyéki parasztember népdalkincse. 1981.*
14. Horváth László: A magyarszerdahelyi kelta és római temető. 1980.*
15. Varga János: Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete. 1980.
16. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1980-1981.
17. Petánovics Katalin: Liber contractuum. A keszthelyi Festetics-uradalom szerződesei. 1981.*
18. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1982-1983.*
19. Müller Róbert: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő vas-kortól a török kor végéig I-II. 1982.*
20. Kerecsényi Edit: A muramenti horvátok története és anyagi kultúrája. 1984.
21. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1984-1985.
22. Gaál Antal: Zala megye közigazgatási beosztása és a tanácsok tisztségviselői 1950-85. 1986.*
23. Bencze Géza: Zala megye leírása a reformkorban. 1986.
24. Zala megye földrajzi nevei. II. A keszthelyi járás. 1986.
25. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1986.*
26. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1987.*
27. A dél-dunántúli aprófalvak és szórványok település- és társadalomtörténete.
28. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1988.
29. Bilkei Irén-Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555-1711. I.
30. Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790-1849. 1990.
31. Művelődéstörténeti tanulmányok. 1990.*
32. Kovács Imre: A türjei premontrei prépostság története. 1991.
33. A szabadságharc zalai honvédei 1848-49. 1992.
34. Gazdaságtörténeti tanulmányok. 1993.
35. Zalai történeti tanulmányok. 1994.*
- 36/ I. Hadtörténelmi tanulmányok. 1995.
- 36/ II. Hermann Róbert: Perczel Mór első honmentő hadjárata. 1995.
37. Dokumentumok Zala megye történetéből 1944-1947. 1995.
38. Balogh Elemér: Göcseji szólások és közmondások. 1995.*
39. Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1996.
40. '56 Zalában. A forradalom eseményeinek Zala megyei dokumentumai 1956-1958.

41. Iskola és társadalom. 1997.
42. Zalai történeti tanulmányok. 1997.
43. A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. 1998.
44. Csány László kormánybiztos iratai 1848-1849. I-II. köt. 1998.
45. Zalai Gyűjtemény 1974-1998. Repertórium. 1999.
46. Zala megye a XVIII-XIX. században két korabeli leírás alapján. 1999.
47. A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1527-1541. 1999.
48. Dokumentumok Zala megye történetéből 1947-1956. 1999.
49. „Javítva változtatni” Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai. 2000.
50. Zala megye archontológiája 1138-2000. 2000.
51. Paraszti vallomások Zalában I. A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpon-
tos vizsgálata Zala megye három járásában. 2001.
52. A Zala megyei zsidóság történetének levéltári forrásai 1716-1849. 2002.
53. Balogh Elemér: Sárhidai nóták. 2002.*
54. A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1542-
1544. 2002.
55. Simonffy Emil: A polgári földtulajdon kialakulása és a birtokmegosztás Délnyugat-
Dunántúlon. 2002.
56. „Tekintetes karok és rendek!” Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelen-
tései 1825-1848. 2003.
57. '56 Zala megyei kronológiája és személyi adattára I-II. 2004.
58. Együttélés és kirekesztés. Zsidók Zala megye társadalmában 1919-1945. 2004.
59. Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833-1873. 2004.
60. Paraszti vallomások Zalában II. A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpon-
tos vizsgálata Zala megye három járásában. 2006.
61. Végvárból megyeszékhely. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből. 2006.
62. Politikai küzdelmek Zala megyében a két világháború között I. 1918-1931. 2006.
63. '56 Keszthelyen és a Keszthelyi Járásban. 2006.
64. A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1545-
1548. 2008.
65. „Veszedelmes habok között látszatik életünk forogni”. Források a zalai cigányság 18.
századi történetéhez. 2008.
66. Csány László reformkori iratai 1817-1848. 2009.
67. Zalai történeti tanulmányok. 2009.
68. A muraközi uradalom gazdasága és társadalma a 17-18. században. Válogatott forrá-
sok. 2010.
69. Molnár András: Zala megye pecsétje és címere 1550-2010. 2011.
70. Riválisok polgárosodása. Források Zalaegerszeg és Nagykanizsa történetéhez, 1867-
1918. 2011.

* Elfogyott

KÉPMELLÉKLETEK

1. Kemendy Géza és felesége, Kober Borbála 1939-ben.

2. Kemendy Géza sármelléki kántortanító az 1940-es évek elején.

3. Kemendy Géza kántortanító és Hegedűs Ferenc plébános a sármelléki iskola tanulóival, 1939-ben.

II. TÁBLA

4. Kemendy Géza karpaszományos őrmesterként a nagykanizsai géppuskás tanfolyamon, 1937 nyarán. (Baloldalt térdel.)

5. Kemendy Géza karpaszományos őrmester Nagykanizsán 1936-ban.

6. Kemendy Géza tartalékos zászlós a hadszínterre szállítás egyik állomásán, Kiséren, 1942. május 2-án Kober Pál tanítóval.

III. TÁBLA

7. Kaltróy Antal alezredes, a magyar királyi 17. honvéd gyalogezred II. zászlóaljának parancsnoka a Don melletti hadműveleti területen 1942 nyarán.

8. Nyíry Zoltán hivatásos hadnagy, a 17./II. zászlóalj géppuskás századának parancsnoka (főhadnagyként 1943-ban).

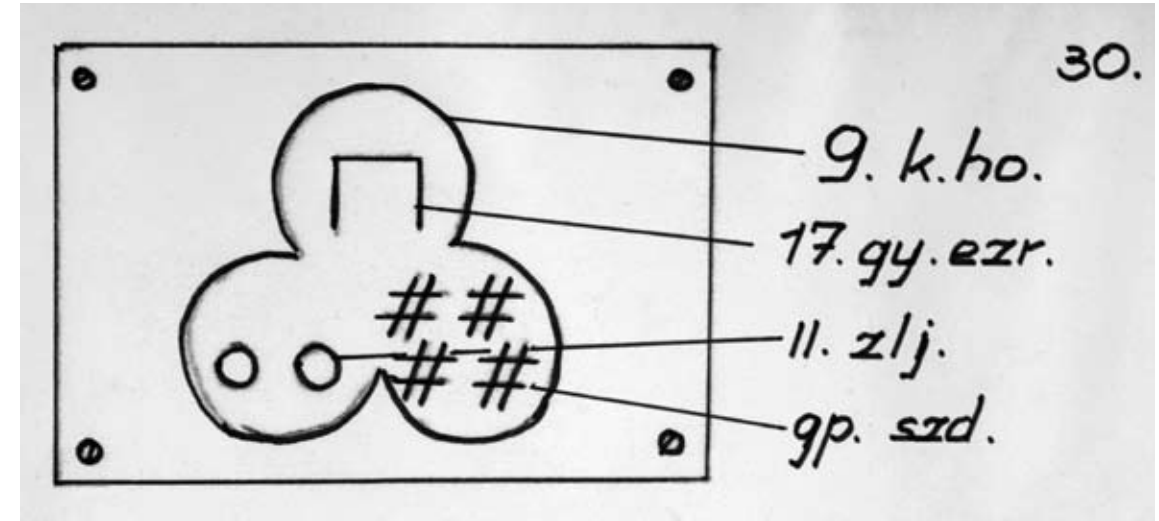
9. Dr. Viczián Antal karpaszományos tizedes, címzetes orvos zászlós, a 17./II. zászlóalj orvosa (1940 körül).

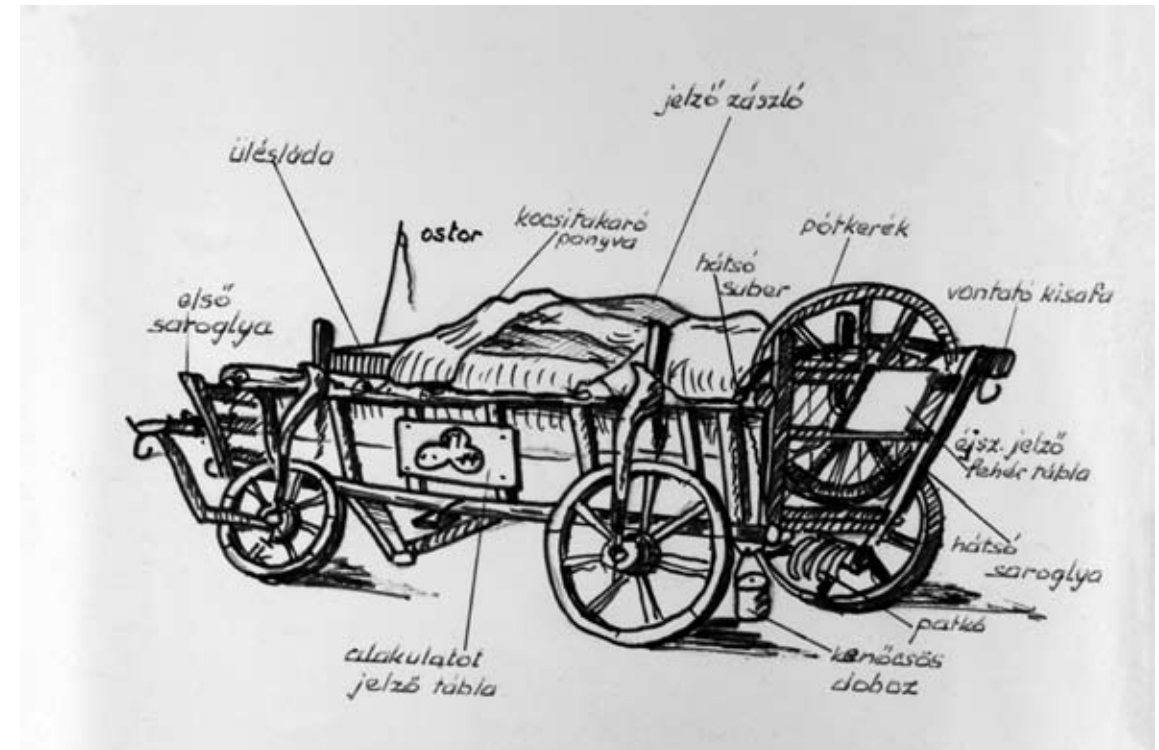
10. Kemendy Géza tartalékos zászlós, a 17/II. zászlóalj vonatparancsnoka (balról) és beosztott honvédei a csáktornyai vásártéren lovas kiképzésen 1942 áprilisában.

11. A 17/II. zászlóalj honvédei a csáktornyai vásártéren 1942 áprilisában. Balról jobbra: Ikonár János lovasz, (a háttérben) Csider Jenő lovas hírvivő, Ruska József lovas hírvivő, Kulcsár József szakaszvezető (a zászlóaljvonat parancsnokhelyettese), Keszei István szakaszvezető (zászlóalj-kürtös) és Keringer József lovas hírvivő.

12. A 17/II. zászlóalj géppuskás századának rejtett megjelölése a lovaskocsik tábláin (Kemendy Géza rajza).

13. A zászlóaljvonat „országos járműve”, azaz lovaskocsija (Kemendy Géza rajza).

14. A 17./II. zászlóalj harctérre vonuló tisztikara Csáktornyán, 1942 áprilisában. Elöl középen a zászlóaljparancsnok, Kaltróy Antal alezredes, tőle balra a második Nyíry Zoltán hadnagy. Kaltróytól jobbra Baracska István főhadnagy, azután pedig Papp Lajos főhadnagy, zászlóaljsegédtiszt. Hátul balról a harmadik Kemendy Géza tartalékos zászlós, az ötödik dr. Viczián Antal címzetes orvos zászlós.

15. A 17./II. zászlóaljvonat lovaskocsijai útközben Pádon felé, 1942 májusának közepén.

16. A 17./II. zászlóalj lovaskocsijai Internacionálból Galicsiba vonulnak 1942 júniusának derekán. Balról lovon Kemendy Géza, jobbról gyalogosan, vállán puskával a tiszt legénye, Tamás János.

17. Kemendy Géza tartalékos zászlós egy német tábori húsüzemnél 1942 júniusában.

18. A 9. könnyű hadosztály önálló huszárszázadának bombatámadás áldozatául esett lova Galicsinél, 1942. június 20. körül.

19. Szétesett, fel nem robbant szovjet bomba, úgynevezett „Molotov-kosár” Galicsinél, 1942. június 20. körül. Mögötte ül (balról) Kemendy Géza.

20. Magyar tábori mise a 9. könnyű hadosztály arcvonala mögött, Ivanovkán 1942 nyarán.

21. A 17./II. zászlóalj pihenő tisztjei Galicsinél, 1942 júniusában. Középen dr. Viczián Antal zászlóaljorvos, mellette jobbról Junker László továbbbszolgálo-próbaszolgálatos zászlós, aknavető szakaszparancsnok, később zászlóalj segédtiszt.

22. Az otthonról érkezett posta kibontása Galicsinél, 1942. június 24-én. Középen csomaggal a kezében Kemendy Géza, jobbra a legénye, Tamás János, tőle jobbra dr. Viczián Antal. Balról a harmadik, legmagasabb alak Baracska István főhadnagy, a 17/II. zászlóalj 5. századának parancsnoka.

23. Az első szovjet hadifoglyok a támadás hajnalán Beszegyinónál, 1942. június 28-án. Egyikük fejét Kalmár József, a 17/II. zászlóalj szanitéce köti be.

24. Átkelés a Tyim előtti úgynevezett harcokosiárok-álláson 1942 júliusának elején.

25. Sebesültek ellátása a szabadban Tyimnél 1942 júliusának első napjaiban.

26. Zsidó tábori munkásszázad vonulása a Don felé 1942 júliusának elején.

27. Aknakereső tábori munkásszázad a keleti hadszíntéren 1942 júliusának elején.

28. Harcképtelenné vált szovjet T-34-es harckocsi Sztarij Oszkolnál 1942 nyarán. Oldalát figyelő állássá alakították át.

29. Kemendy Géza tartalékos zászlós a helyi orosz lakosokkal Gremjacsjében, a 17./II. zászlóalj Donhoz érkezése napján, 1942. július 11-én.

30. A betakarításban segédkező orosz asszonyoknak oszt ebédet a 17/II. zászlóaljvonat szakácsa Sztaro Nyikolszkojében, 1942 nyarán.

31. Kemendy Géza tartalékos zászlós vonatparancsnoki szállása Sztaro Nyikolszkojében, az 1555. számú ház, 1942 nyarán. Kemendy a ház lépcsőjén ül, balra a látogatói, Reischl Rafael tartalékos hadnagy és annak lovásza.

32. Kemendy Géza tartalékos zászlós a 17/II. zászlóaljvonat kocsisaival az erdőn, fahordás közben, Sztaro Nyikolszkoje környékén, 1942 nyarán. Elöl balról Simon Menyhért, mellette Kemendy, tőle jobbra Bakos Flórián és Bakonyi István. A hátsó sorban balról az első Kenyeres József, leghátul Ikonár János lovász tartja a lovakat.

33. A 17/II. zászlóalj tábori kovácsai Sztaro Nyikolszkojében, 1942 nyarán. Jobbról Torma János tizedes, balról Tóth Lajos őrzető.

34. Orosz kézi aratók Ivanovka környékén 1942 nyarán.

35. Orosz aratás géppel Ivanovkánál 1942 nyarán.

36. Terményhordás orosz parasztfogattal Ivanovka környékén 1942 nyarán.

37. Kézi cséplés Ivanovkánál 1942 telén.

38. Gremjacsje polgári lakosságának kitelepítése 1942 júliusának végén. Elöl lóháton a 9. könnyű hadosztály huszárszázadánál szolgáló zalaszántói Czibor testvérek egyike.

39. Gremjacsje kitelepített lakói 1942 júliusának végén.

40. Orosz menekültek a Don Voronyezsbe vezető hídjánál 1942 nyarán.

41. Kártyajóslás Kemendy Gézának Sztaro Nyikolszkojében, 1942. augusztus 10-én.

42. Kosztyenkinél elesett magyar honvédek sírjai Parnicsnijban, 1942 augusztusában.

43. A hősi halált halt Csathó Egon hadnagy sírja Parnicsnijban 1942 augusztusában.

44. Franco Vellani Dionisi olasz haditudósító sírja Ivanovkán 1942/1943 telén.

45. Kosztyenkinél foglyul ejtett szovjet katonák Ivanovkán, 1942. augusztus 9-13. körül.

46. Kosztyenkinél foglyul ejtett szovjet katonák Ivanovkán, 1942. augusztus 9-13. körül.

47. A 17/II. zászlóalj hősi halottainak temetője Gremjacsjében, 1942 őszén.

48. Rudkino, a 17/II. zászlóalj védőkörletének jobbszárnya (háttérben a Donnal) 1942 nyarán.

49. A 17/II. zászlóalj egyik géppuska állása Gremjacsjénál a Don partján, 1942 nyarán.

50. A 17/II. zászlóalj „Álmos” figyelője a Don mellett 1942 őszén.

51. Kaltróy Antal alezredes a hadifogoly Orosz Péterrel Gremjacsjében 1942 nyarán.

52. Árokásásra kísérik Sztaro Nyikoljszkoje fiataljait 1942 őszén.

53. Magyar honvédek orosz lakodalomban Sztaro Nyikoljszkojében, 1942. szeptember 27-én. Jobbszélén Torma János szakaszvezető.

54. Orosz lakodalom magyar honvédekkel Sztaro Nyikoljszkojében, 1942. szeptember 27-én.

55. Látogatók az ezredvonattól Sztaro Nyikolszkojében 1942 őszén.

56. Kemendy Géza tartalékos zászlós és Ikonár János lovász Sztaro Nyikoljszkojében, Kemendy szállása előtt, 1942 októberének elején.

57. Kemendy Géza tartalékos zászlós Sztaro Nyikoljszkojében, a szállása előtt, 1942 októberének elején.

58. Nyíry Zoltán hadnagy Kaltróy Antal ezredes sírjánál a csáktornyai temetőben, 1943. május 17-én.

59. A 17./II. zászlóalj hazatért tisztjei és honvédei Csáktornya főterén 1943. május 17-én. Elöl balról a harmadik Nyíry Zoltán hadnagy.

60. Kemendy Géza az édesapjával, nevelőanyjával és testvéreivel a hazatérése után, 1943-ban. Balról jobbra: Kemendy Mária, Kemendy Géza, idősebb Kemendy Nándorné Vid Julianna, Kemendy Terézia, idősebb Kemendy Nándor, ifjabb Kemendy Nándor, Kemendy László.

61. Kemendy Géza tartalékos hadnagy katonai kitüntetései és emlékérmek (balról jobbra): Magyar Koronás Bronzérem (Signum Laudis) hadiszalagon kardokkal, Tűzkereszt I. fokozata koszorúval, kardokkal, egy sebesülési pánttal, Felvidéki Emlékérem, Erdélyi Emlékérem és Délvidéki Emlékérem.

Kemendy Géza sármelléki kántortanító, tartalékos zászlós (majd hadnagy) a magyar királyi 17. honvéd gyalogezred II. (csáktornyai) zászlóaljának vonatparancsnokaként vett részt 1942/1943-ban a 2. honvéd hadsereg keleti hadszíntéren vívott küzdelmeiben. Harminc évvel később, 1972-ben papírra vetett visszaemlékezése – mely fennmaradt háborús levelezésének és fényképeinek felhasználásával készült - az 1942. márciusi bevonulástól 1943 májusáig terjedő időszak eseményeit öleli fel, emléket állítva a 17./II. zászlóalj hősi halált halt, eltűnt vagy megsebesült katonáinak. Kemendy zászlóalja a nagykanizsai hadosztály élén nyomult előre az 1942. június 28-án indított tyimi áttörés során, és mind ekkor, mind a Don partján, Kosztyenkinél 1942 augusztusában vívott hídfőcsatákban súlyos veszteségeket szenvedett. Miután 1943. január 26-án az utolsók között hagyta el a Don menti védőállásait, az utóvédharcok és a visszavonulás során, a szovjet bekerítést többször áttörve további jelentős veszteségek érték. 1943 tavaszán a 17./II. zászlóalj állományának alig ötöde térhetett csupán haza.